

„VABA SÕNA“

VABA SÕNA

1915

TOIMEKOND: P. V. EPLER, JOH. JANS, ED. JUHANSON,
H. KRUIUS, RUDOLF PAABO, KORNELIUS TÕÜR,
JOHANNES SEMPER.

MS 12

TEINE AASTAKÄIK.

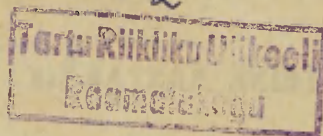
~~825~~

435

OSAÜHISUS „NOOR-EESTI KIRJASTUS“

Дозволено военною цензурою — Юрьевъ, 17 февраля 1916 г.
J. Mällo trükk, Tartus.

2

122061

„Vaba Sõna“ 1915. aasta sisu:

I. Artiklid:

a) poliitilised ja ühiseluteadlised:

Einbund, K.: Sõjakuse ideoloogia	1
Jans, Joh.: Meie haritlaste saatus	165
Juhanson, E.: Eesti-Läti vahekorra	35
Juhanson, E.: Vanemuine	161
Kruus, H.: Rahvuslik assimileerimine linnades	82
Kruus, H.: Sotsialism ja rahvusküsimus	171
Kruus, H.: Meie rahvuslased „sirbi ja saha taga“	247
Kruus, H.: Noorus ja vanadus. (Noor-Eesti 10-aastase tegevuse puhul)	267
Kruus, H.: Eesti ühiskondlik mõte 1915. a.	313
Laaman, Ed.: Tõutervendus Eestis	40
Laaman, Ed.: Rahvuspoliitika rahvameelses eeskavas	65
Martna, M.: G. Ast: „Võitlus Konstantinoopoli pärast“	193
Martna, M.: Sotsialistlikust Internatsionaalist	273
Olesk, Lui: Meie ühistegevus ja elu	19
Ruubel, P.: Intelligentlikust liikumisest meil	46, 69
Rägo, R.: Kuritöö ja karistus	137
Vilms, J.: Eesti naiivne kosmopolitism ja rahvuslus	
Vilms, J.: Eesti rahvuspoliitika	129
Vilms, J.: Maaomavalitsuse uuenduskatsed Eestis	241, 319

b) kirjandus- ja kunstiteadlised:

Aavik, Joh.: Dr. M. Veske 25-aastase surmapäeva mälestuseks	154
Jans, Joh.: Mõned mõtted kunsti kohta	117
Linde, B.: Eduard Vilde	51
Linde, B.: Edvard Munch	100
Linde, B.: Theodor Altermann	155
Linde, B.: Vaade 1914. a. kirjanduslikku arenemisse	213
Martna, M.: Saksa luuletajad ja sõda	29, 54
Semper, Joh.: A. N. Skrjabin	157
Semper, Joh.: Ridala Kauged Rannad	251

Semper, Joh.: Eesti keel 1914. aastal	175
Suits, G.: Meie kõige uuemast naiskirjandusest	144
Tammsaare, A. N.: A. Kitzbergi 60. sünnipäeval	296
Visnapuu, H.: A. Kitzberg ajaloolisena ja kaasaeglasena	289
Visnapuu, H.: Richard Roht	330

c) mõtteteadlised:

Semper, Joh.: Filosoofilised kirjad.	23, 208
--	---------

d) loodusteadlised:

Kogermann, P.: Töö ja energia	86
Kogermann, P.: Olluse ehitusest	323
Keerdo, P.: Enam kehakultuuri	204

II. Ilukirjandus.

Proosa ja luule:

Alle, Aug.: Anno Domin MDCXXXIV	343
Baudelaire, Charles: Üür. (Tõlkinud Joh. Aavik)	223
Grünfeldt, H.: Suvel niinepuie all	263
Gustavson, O.: Kuritöö	234
Heiberg, M.: Kesk aegade viirastust luuletaja	28, 53
Heiberg, M.: Hobused	309
Huysmans, J.-K.: Proosaluuletus ahjus küpsetatud lihatoitudest	261
Konopnicka, M.: Slavus saltans. (Tõlkinud A. Alle)	231
Kont, Paul: Kolm luuletust	116
Kont, Paul: Psyche	180
Könnig, A.: Saunamehe õhkamine	344
Maupassant, G.: Sant	122
Maupassant, G.: Armastus	257
Maupassant, G.: Toolipunujanna	338
Reimann, Rud.: Lehtede tants	508
Semper, Joh.: Öised tuuled	99
Slockvi, Joh.: Kurbus mu Jumal. (Tõlkinud A. Alle)	283
Tuglas, Fr.: Felix Ormussoni päevaraamatust	97
Tuglas, Fr.: Maailma lõpus	300
Vardi, Sophia: Üks moodne hing	111
Vardi, Sophia: Ebamäärane	221
Visnapuu, H.: Intuitsiooni tuledest	109
Visnapuu, H.: Kaks luuletust kogust „Amores“	153
Visnapuu, H.: Tahaks jälle	179
Visnapuu, H.: Verele ja merele	231
Visnapuu, H.: Langes lund, langes verist lund	262
Visnapuu, H.: Ballil	307
Zola, E.: Tööseisak	335

III. Kirjanduslik ülevaade.

Jans, Joh.: Järelikiri („Loodus ja inimene“ arvustuse puhul)	64
Juhanson, E.: Eesti Aleksandri põllutöökooli Aastaraamat	192
Michelson, K.: Loodus ja inimene	63
Рааво, R.: Захватъ дворянскими учрежденіями управленія земскими дѣлами Прибалтійскаго края	127
Semper, Joh.: Saksa antoloogia, Ungari antoloogia	126
Semper, Joh.: Rud. Reimann, Lambi valgel	190
Tammsaare, A. H.: Ormussoni kiri Pariisist Fr. Tuglasele	183
Tammsaare, A. H.: „Noor-Eesti“ V	224
Tuglas, Fr.: Seletuseks	189
Visnapuu, H.: Joh. Ravik, Eesti luule viletsused	263

IV. Mõndasugust.

Palve „Noor-Eesti“ kaastöolistele	159
Kitzberg, A.: Noor-Eestile ja noortele	312
Trükivead:	64 264, 344
Toimetusele saadetud kirjandus:	127, 160, 192, 240

Näopildid.

Eduard Vilde.	34
August Kitzberg	269

Sõjakuse ideoloogia.

Sõda ja rahud ei ole igapäised sõnakõlksud, mis sünnitavad ühele meeleda, teisele häda, viletsuse- ja kurbuse tundmusi, vaid kaks põhjalikult lahkuminevat ilmasaadet, mis eraldavad seltskonna kahte: ühed sõja poolt, teised sõja vastu. Päälikaudne oleks sõja põhjusi otsida ainult majanduslistest ning poliitilistest tingimistest, tähelepanemata jättes mõttevalda, millest sõjakihid imbunud. Võiks ju öelda, et ka sõjakuse mõttevald kujuneb majandusest, kuid meie ei ole selles arvamises, vaid tahaksime, just vastuoksi, tõendada, et sõjafilosoofial, milles kogu põlvad sõjakaks sirguvad, on ka oma puhasaatelised juured, mille põhjalikud vastased meie oleme, kuid siiski ei saa salata selle voolu iseseisvust.

Huvitav on historiku pilguga tähele panna ajajärkude muutumisi. Paljus nii väga tagasi ei ole aastaid suurde Prantsuse revolutsiooni, kus oli kirjutatud *liberté, fraternité, égalité* — vabadus, vennastus, üheõiguslus — ajameeleolu lipule. Samad mõtted vaimustasid ning juhtisid seltskonna edustajaid kõigil XIX. a. ühiskondlistel vapustustel, mis kostsid omas ulatuses üksiku riigi rajalt kaugemale, isegi tsiviliseeritud Euroopast väljapoole. Või kes ei mälestaks Vene revolutsiooni ning teda juhtivaid jõude ja seda ilmet, mis siis oli igal näol helgiks. Ja nüüd, mis on nüüd vapustamas vana haritud Euroopat? Mõtte aset täidab mõök, rahvaid ei üleenda enam vaimukõrgus, vaid toores kehaline jõud; kes osavam hävitaja, selle päralt paistab tulevik. Demokratism, üheõiguslus — see ei ole meie päevadele vaimustusallikaks. Lugupeetud ja ihaldatav on nüüd sõjamehe munder, mis alles hiljuti paistis nii ebameeldiv, vähekuulsusega ja politseilik. *Tempora mutantur, et nos mutamur in illis!* Ajad muutuvad ja meie muutume ühes nendega — on juba vana keskkoolitõde.

Kas aga muutume meie ühes nendega? Inimest tõstab oludest kõrgemale tema kriitiline vaim, võimine ennast iseteadva isikuna oludele vastu seada, tundmine, et mitte kõik ilmas ei ole

tingitud mehaanilistest hinge- ja füüsikaseadustest, vaid ka tema, isiku, rajatud eetika seadustest. See kriitiline vaim ja eetika-printsiip peaks ka praeguses üleilmlises tragismis isikule võimaluse andma ennast haruldastele sündmustele arvustavalt vastu seada, et mitte olla rabadaks rattaaluseks. Kui vastased mõõku ihuvad, siis ei tohi ka roostesse kaduda meie mõte, mis selgust ja sise-mist jõudu kogudes peab jõudma kord tegudeni.

Sõjakuse ideoloogia on praeguse humaanselt kasvatatud isiku vaatekohalt lihtsalt hirmus. Valitsusvõimuga ja erakorraliste seadustega varustatud, nagu ta ka praegu meile esineb, tungib sõja ideoloogia passiivsusest väljapoole ja esineb igal pool, kui aktiivne t o o r e s v õ i m.

Kui meie siin sõjakuse ideoloogiast kõneleme, siis ei taha meie seda oletada mõne üksiku maa kohta, vaid just mõista anda: ta lokkab igalpool, kus ta enesele teatud seltskonnakihtides kandepinda leiab ning avateleb kui külgehakkav haigus mitte ainult võimukandjaid sõjavõimu tarvitamisele. Isegi intelligents saab temast vaimustatud kui inimkonda kandvast õpetusest, — seesama intelligents, kes enne kummardas isikuvabaduse, tõe, õigluse ja iluduse printsiipide ees. Just kui pimedusega on ta löödud, otsides vabadusele teed toore sõjakuse kaudu ja uskudes, et sõda on inimkonna päästmiseks paratamatu. Allpool Saksa sõjakus-filosoofia ala puudutades näeme, kuidas meie praegune teadus-line arusaamine on pahupidi käänatud, kuidas miski barbarismi taoline elukas käänab teaduslisi tõesid pää pääle, nende juuri õõnistades ussi moodi, et seltskonnas enesele võita poolehoidjaid. Ja peab arvama, et nende poolehoidjate arv on suur, sest sõjala applodeerib Saksamaal *en masse* isegi radikaalne intelligents ühes sotsiaaldemokraatidega, kellele militarism peaks olema ometi suuremaks vastaseks.

Mul on võimalik olnud viimasel ajal tutvuneda mõne pangermanistlise kirjatööga, kahjuks aga mitte algallikate kaudu, mille põhjal meie ka katsume leida mõnedele küsimistele vastust, mis praegust ilmasõda ja tema alg-idu, sõjakuse ideoloogiat, karakteriseerivad.

Esmalt küsiksime, missugused motiivid juhivad sõjakuse ideoloogiasid, Saksa rahvuslasi, neid pangermanistid, kes on just kui mõnedeks sõja- ja vägivalla-evangeeliumi pioneerideks. „Valitsemine ilma üle, üleilmline Germani tõu i m p e r i u m, — Saksa hegemoonia kogu meie planeedil“, vastab endine L o n d o n i professor, Suur-Preisi riigi austaja C r a m b e oma hiljutises töös G e r m a n a n d E n g l a n d. Ilmavalitsuse idee on ka endist R o o m a rahvast ja I s l a m i juhtinud, isegi juutide ja vanade greeklaste kultuuris leidub seda tendentsi. Kuid Room ja Islam on olnud oma sihi läbiviimiseks jõuetud. Mis nende käes ei õnnestanud, õnnestab tugeva Germani tõu eestvõttel, kuid seekord mitte vanade kultuuride, vaid elujõulise Saksa kultuuri maksmapanemise kaudu. Sellepärast hüüab prof. C r a m b e vaimustu-

sega, et Saksamaa juhtnööriks peab olema võimule pääsemine. Ta peab looma uue religiooni, mille dogmas seisab kohustus õpetada vahvust, heroismi ja mille eluliseks kandjaks on olnud Napoleon ning Nietzsche. Napoleon on omas isikus küll Saksa intelligentsile antipaatiline, kuid omas poliitilises ja kõlblises credos sümpaatiline. Saksa noorsoo praegune ilmavaade nõuab napoleonismi poliitikasse ja kõlblusõpetusse võtmist, nagu sama õpetlane seletab. Pangermanistid leiavad toetuspunkti ka Nietzsche õpetuses, kuigi nad autori enese vastu on negatiivsel seisukohal, teda hääks eurooplaseks, aga pahaks sakslaseks pidades. Saksa rahvuslastele meeldib Nietzsche'st tema ühiskondlik-filosoofilised vaated: ühel pool isandad, teisel pool orjad. Valitsejad kui orjad on tarvilikud tervele ühiskondlisele organismile. Ühed kannavad ühiskonda edasi vaimliselt, vabalt töötades oma individualsuse sunnil, kuna teistel on töö-motiiviks nälg. Kõrgemad seltskonnas on mehelikud, julged ja sõjakad. Sõjakus on nende pühaks ideaaliks, sest ajalugu näitab, et sõda ja mehelikkus on palju rohkem korda saatnud kui pehmesüdamlus, andeksandmine ja häategu. Sellepärast tuleb sõjakuse arendamist eesmärgiks seada, nagu vanasreekas. Juba kasvatajad peavad silmas pidama, et isik on riigile tarvilik, aga mitte temas, isikus, arendama põhjatut isiku-analüüsi, isegi piiramata isikuaustamist, sest see viib loomulikult ilmapoliitikas skeptilisele seisukohale. Asjata ei ole ajaloos hävitatud kõiki, kes on riikliselt kahjulikud ja jõuetud.

Kas on tung võimule ehk teisiti ilmapoliitika inimkultuuriliselt tarvilik?

Ei või öelda, et sõjakuse ideoloogid, pangermanistid shabloonilise väite üles seaksid: ma võin, sellepärast ma ka tahan, ehk teisiti, minu käes on võim, ma panen ta maksma. Ei, nad oletavad inimkultuuriliselt Germani kultuuri maksmapanemise tarvilikkust ja kuulutavad ette inimkonna kõdunemist, mädanemist, kui Germani tõu vaim ei võida ilma. Katsetakse ometigi põhjendada, kuigi põhjendused on nõrgad.

Tuntud poliitik Chamberlain tõendab omas, Wilhelm II. armsamas kirjatöös, Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts, et Saksamaal on kõlbline õigus tõusta ilmapoliitisejaks, sest sakslased on juba kutsutud selleks, kui valitud rahvas, kelle eelkäijad juba kord on päästnud ilma. Need barbarid, teutoonlased, olid ainud võimulised vana kultuuri päriljad. Ei oleks olnud neid, oleks ka Aaria raassi päevad olnud loetud. Ka nüüd on Germaania kohuseks ilma ära päästa, sest missugune rahvus pääle Saksa rahvuse võib oma seadus pärast tahtmist ettekirjutada nõrkenutele ja väljasurevatele rahvastele, küsib prof. Treitschke.*) Venemaa on savijalgne kangeline, kellel küllalt ame-

*) Zehn Jahre deutscher Kämpfe.

tit omis sisemisi korratuses ja majanduslistes raskustes. Inglismaa on tugev rohkem väljaspool ja kulutab oma jõu asunduste rahustamiseks, kellel tung on iseseisvusele. Iilm on juba õigusliselt sakslaste kui kõrgema raassi päralt: nad on paremad sõja- ja meremehed, paremad koloniseerijad, kunstnikud, teadusmehed, kaupmehed ja ka kõige sõjakam rahvas, seletab sama Chamberlain.

Sakslastes on juba loomulikke valitsemis-vaimu mitte ainult füüsilisel, vaid ka vaimlisel alal. Prof. Woltmann näitab oma *Die Germanen und die Renaissance in Italien*, et renessansi ajajärk Italias ja Prantsusmaal on sakslaste teenus. Oma argumenteerimises ei jõua nimetatud autor küll antropoloogilistest ja keeleteadlastest põhjendustest väljapoole, näidates, et selle ja selle mehe esiisadest on olnud keegi sakslane, ehk selle ja selle mehe nimel on juures Saksa maik, ehk jälle selle ja selle mehe välimus on Germani tõu omadustega väga sarnane. Meile on tähtis siin tähtsine otsida säält germanlast, kus teda leidub arvatavasti kõige vähem. See iseloomustab otsijaid endid. Woltmanni otsimiste järele on Michelangelo Buonarrotti, Leonardo da Vinci ja isegi Dante Alighieri sakslased.*) Dr. phil. Reimer leiab isegi, et Jeesus on Germani soost, järeldades Jeesuse nimest sõna German. Jes-Ges; s muutub aga sagedasti r-iks, nii siis ger; Rooma suffiks u tähendab sama, mis Germani suffiks man, nii siis Jeesus — German. Põhjendus igatahes rohkem kui naiivne.

Kui kaugele Saksa ultra-rahvuslik intelligents omas pangermanistlises evangeliumis võib minna, näitab nende vahekord teiste rahvaste, näit., Poseni poolakate vastu. Alamate raassidega, iseäranis aga slaavlastega tulla ümber käia kui hiinlastega, nende teadus, kunst, kirjandus, iseolemine ära hävitada, ajakirjandus, koolid, seltsid kinni panna. Samuti tulla teha Prantsuse rahvaga. Igatahes palju radikaalsem on Austria-Ungari omas poliitikas, kelle konstitutsiooni-seadustes on kindlustatud üksikute väike-rahvaste iseolemine keele, kohtu, kiriku, kooli ja kõigi teiste kultuuri-asutuste poolest. Saksa intelligentsi keskel on aga muulaste-vastane meeoleolu sõjaajal veel märksa kasvanud. Isegi W. Sombart, kes enne kahjutundmust avaldas üksikute rahvaste surumise pärast, mis kultuuri huvitavat mitmekesisust alla viib, on nüüd päris aktiivselt sõjakuse leeri pööranud.

Kuidas on võimalik germanlaste ülivõimu maksma panna? Pangermanistid leiavad siin ainult ühe abinõu ja see on mõõk, sõda. Et mõttes, kultuuris eneses ka aktiivne element on enese maksmapanemiseks, et kultuuri suursugusus, kõrgus ise võidab ilma, seda tunnistavad sõjakuse ideoloogid ainult nõrkade ja jõuetute mõttekujutuseks. Kõva, energiline tõug

*) Vaata „Vaba Sõna“ 9/10., 1914. a., lk. 179.

tasandab enesele teed halja teritatud mõõga ja surmamasinate abil. Nõrgad rahvad kardavad sõda- ja propageerivad rahu, kõvad aga võitlevad. Miski ei nõrgesta omakorda nii rahvast, kui pikk rahuaeg, sellepärast on see kahjulik. Ajalugu tunneb palju tõendusi, mis sõja paratamatuks teevad, samuti on ajalugu tõendajaks, et ilmariigid mõõga abil on rajatud, näit., Room, Aleksander Suure, Napoleoni ilmariik. Nii siis, kui tahad kultuuriliselt valitseda, — sõdi. Kui tahad elada, — sõdi, tapa, istuta elu surnute hunnikutele. Sa vaene ajalugu! Mis sinu abil küll ei või tõendada!?

Nii pöörane kui kirjeldatud sõja usutunnistus meie arusaamisele ka ei näi, näidatakse ometigi, et ühiskondline eetika, kui ka füüsilised seadused sõja ühiskonnas paratamatuks teevad.

Pangermanistid toetavad end tuntud *Darwini* bioloogilise seaduse pääle ja leiavad enesele tuge iseäranis *Haeckeli* täiendustest, siin juures nimetatud seadusele *teise* endi tuues, mis arvatavasti hallpää *Darwini* paneks kokkuma, kui ta praegu neid kultuuri hävitavaid tagajärgi näeks, mis end püsti ajavad tema uurimistöö najale.

Looduses sünnitab võitlus olemise eest uusi liikisid, mis kõvemad vastu panema, tugevamad muutunud tingimistes. Võitlus olemise eest sünnib loomuliku väljavaliku teel *teadmatult*, ilma kuskilt ettetähendatud kavata, kuid omis tagajärgedes on ta alati *seaduspärane*.

Kui bioloogilist seadust õieti mõista, siis peaks liikide kohanimis-protsess mehaaniliselt sündima, ilma et siin oleks juhtimas miskisugune teleoloogiline, kõlbline printsip, mõni vägev käsi. Igatahes maksavad taime- ja loomailmas meie praeguse arusaamise järele ainult füüsilised seadused ehk kui juba, siis ka viimases psüühilised seadused omas algvormis, mitte aga eetika- ja õigusnormid. Viimaseid leiame meie *ainult* ühiskonnast, mille kandjaks tuleb pidada inimkonda. Kuid kõige selle pääle vaatamata arvatakse ometigi võivat *Darwini* õpetust ühiskonda kanda ja rajada viimase olemasolu loomaliku võitluse pääle, mis vahest põhjendatud on bioloogiliselt, kuid mitte sotsioloogiliselt, kus otstarbekohasus-prinssiip, teleologism on mõõduandev. Vaatame siis, missuguse kaju omandab bioloogiline *võitlus olemise eest* pangermanistide sõjaevangeeliumis, selles võimsas sõja- ja vägivalla-filosoofias.

Sõjavastased ideed on otsekoheses vastolus looduseseadustega, teoretiseerib kindral von *Bernhardi*. Igavese rahu unistus on omane väsinutele, surevatele, kuna aga kõik terved, energilised tunnevad, et sõda on bioloogiline vajadus, möödapääsemata tõeasi, ilma milleta jääks kängu iga raassi arenemine ja sellega kogu tsivilisatsioon. Võitlus olemise eest on looduses loomuliku arenemise aluspinnaks, sest et kõik olemasolu on võitlevate jõudude ülekaal. *Võitlus on, järjekult, loov, mitte hävitav*. Iga kõvem liik kohaneb ja hävitab nõr-

gema. Taime- ja loomariigis sünnib see tragöödia teadmatult, kuid inimkonnas teadlikult ning korraldatult. Sõda on sellepärast ühiskondline vajadus. Inimesed on sunnitud sõdima nii kaua, kui üksikud rahvad, raassid esinevad oma vastastikkude interessidega ajaloo areenil. Ka kõik sisemine, seltskondline produktsioon, kultuur on võitluse tagajärg: teooriad, ülesleidused, asutused. Võitlus on järjekult, intersotsiaalne ja eksotsiaalne, seltskonnas ja seltskondade vaheline. Sõjaks nimetame meie eksotsiaalset võitlust, mis rahvaste arenemise ära määrab välimiselt. Sõda on loov ilma printsiip. Nii kaua kui üksikud rahvad omas arenemises edasi püüavad, peavad nemad sõjakad olema, et võita oma loomuiikule kasvule pinda, et laiendada oma võimu seda teiste nõrgemate kohta maksma pannes. Kas ülivõim aga õiguse annab ennast maksma panna? Õigus on selle päralt, keile käes jõud, vastab kindral von Bernhardi. Sõda on vahet kohus, kes otsustab, kummal poolel on õigus.

Oma arvamise Darwini bioloogilise seaduse niisuguse selektuse kohta toome allpool. Siin peame aga lühidalt peatama pangermanistide riigiõpetuse juures, millest nad jällegi oma kasuks oletusi teevad.

Kindral Bernhardi küsib, mis nõuame meie riigilt? Kas peab riik meile elumõnudeks väärtusi ja võimalusi looma? Vastus oleneb sellest, kuidas meie elusihiti mõistame, kas otsime meie elust mõnu ehk oma isiku ning raassi vaimliste ning kõlbliste võimete arendamist. Kui meie elu ülemaks sihiks mõnu seame, siis näeme meie riigis lihtsat kinnitusseltsi, kes selleks on asutatud, et iga üksiku isiku mõnu tarvidused oleks garanteeritud. Kui meie aga elus oma isiku ning raassi kõrgemate võimete ning oma rahvavaimu arendamist ning avaldamist näeme, siis on riik rahvuse ühenduseks, kehastuseks kõrgemate ülesannete kättesaamisel. Isik kui ka riik on lülikene, element kollektiivses olemises, mille eesmärgiks on mitte mõnu, vaid kõlbliste võimete arendamine. Kõrgem arenemine ei avaldu aga ilmaski individualismis, vaid riiklises organismis, mille kaks ja hääks isik viimase üksusena elab ja töötab. Ainult riik päästab isiku tema väiklusest, kitsarinnalusest ja paneb tõesse inimkonna kõrgemate sihtide hääks. Nõnda siis on isik kõlblistelt kohustatud kui riiklise kõiksuse elemendikene viimase määramise järele töötama, sest kõrgem siht avaldub riigis. Riigi, kui natsiooni-, rahvuskehastuse arenemises on aga sõda, nagu me nägime, paratamata vajaduseks. Järjekult, isik on kõlblistelt kohustatud sõdima. „Sõda on moraalne vajadus, sest seda peetakse natsiooni kõrgemate interesside kaitseks,“ kirjutab Bernhardi.

Kogu see paradoksaalne riigiõpetus tuleb aga lõpul veel paradoksaalsematele tagajärgedele. Isik iseenesest ei maksa midagi. Ta on väärt riigile elades. Kuid asjata oleks siit järeldada, nagu

võiks riik kollektiivselt, parlamentliselt saada juhitud. Ei, kodanik ei anna riigile miski sihti, vaid siht on juba riigis eneses. See tooks ainult kahju, kui riigivõim oleks parlamendi juhtida, mis kui mõni interresside segu välja näeks. „Mitte ühelegi rahvale ei passi parlamendi-kuub vähem, kui sakslasele,“ lausub B e r n h a r d i, „mille tõenduseks meil on riigipäev (Reichstag). Sakslased on ainult siis võimsad, kui neid juhivad energilised mehed, geeniused, kes on Saksa vaimu kehatuseks. Sellepärast tuleb riigikorralduses niisugustele meestele voli ja algatusvabadus anda.“

Pangermanistide riigiõpetus põhjeb vanal traditsioonilisel alusel, mis riiki i s i k u g a sarnastab. Isiku tuntuse-, tahte- ja teguvõim, mis isiku olemise määrab, võeti appiriigivõimu seletusel ja nähti v i i m a s e s sama tahte- ja teovõimulist isikut, kuigi mitte reaalselt, siis vähemalt ideaalselt, väljamõeldud isikut. Riigivõim paistis justkui mõni demoniline Hiiobi raamatu elukas „L e v i a t h a n“, kes kõike võis ja kõike jõudis ning kõigis omades avaldustes oli piiramatu, isegi oma alamate elu ja surma otsustamises: *jus vitae ac necis* — õigus elu ja surma kohta. Loomulikult pidi küsima, kust saavutab riik võimu? Vastus: enese „isikust“, enese isiku õigustest, n. n. subjektiivsest õigusest. Muidugi võib riigi „isiku“ subjektiivsele õigusele mitmesugune sisu anda, kuid kuni viimase ajani on traditsiooniline riigiõpetus selle juurde kindlaks jäänud, et riik ikkagi on „i s i k“, sellepääle vaatamata, et see õpetus omades tagajärgedes lopsakaid sõjakuse ideaalisid kannab.

Juba Rooma juristid varustasid (luuletasid omast pääst, et riigi olu selgitada) riigivõimu tähtsa omadusega — i m p e e r i u m'iga (imperium tähendab käskimist, kõrgemat võimu), milles nad nägid riigi „isiku“ õigust käskida, absoluutlist, piiramatut ja jagamatut õigust. See õigus painutas kõik teised õiguslised kodanikud (*cives*), kui ka õigusteta orjad enese alla, sest ta oli a v a l i k õ i g u s. I m p e e r i u m i kandjaks võis olla Rooma rahvas, kogukond ehk imperaator, mis iseenesest ei ole tähtis. Tähtis on meile s i s u, mis juristid andsid riigivõimule.

Rooma juristide konstruktsioon meeldis ka pärastistele juristidele, kes viimaks selle põhjal ehitasid riigivõimust e l u k a L e v i a t h a n i, kes on sünnitanud ajaloos suuri põrutusi ning pangermanistide juhatusel üleilmlise veresauna. Prantsuse isevalitsejad võtsid esimesena päälle keskaja Rooma i m p e e r i u m i omaks, kuigi selle vahega, et impeeriumi kandjaks on monarh, mitte rahvas, kodanikud (*cives*). Siit Prantsuse kuninga L o u i s XIV. klassikaline väide: „L'état c'est moi“ — mina olen riik. Ehk teisiti öeldes: minu subjektiivne õigus, mis on ühtlasi ka Prantsuse riigi „isiku“ õigus, on Jumalalt, nii siis mitte enam rahvalt, nagu Roomas (le Roi Soleil). Isegi Prantsuse revolutsiooni aegsed juristid ei osanud riigivõimu uuesti konstrueerida, mis jääb piiramatuks, absoluutseks ning jagamatuks riigi „isiku“ subjektiivseks õiguseks. Kuid seda õigust ei saavuta riik enam Ju-

malalt, vaid Prantsuse rahvalt, kes nüüd riigi suvereniteedi kandja on ja selle õiguse avaldajaks ei ole enam k u n i n g a s omas isikus, vaid p a r l a m e n t. Et asi sisulikult üheks ja samaks jäi, näitab rohke ohvrite arv, mis revolutsiooni-valitsus tõi vabaduse, vennastuse ja sarnasuse nimel. Ka praegune dogmaatiline sotsialism ei näi kirjeldatud traditsioonilisest riigiõpetusest üle saavat, sest ta nõuab veel riigivõimu laiendamist, kui propageerib riigi kätte anda tööstuse juhtimist, ehkgi radikaalse demokratismi korral. Kuulus Saksa mõttetark H e g e l, kes vahest pangermanistidele kõige lähemal seisab, nendele teaduslikeks isaks on, põhjendab riigivõimu olu objektiivsete ajaloo seadustega, mis ajaloo arenemist juhivad, ennast selles arenemises avaldades. Need objektiivsed ilmaseadused avalduvad ka riigi arenemises ja riigi arenemise kaudu. Sellepärast on isiku pühamaks kohuseks riigile elada, et aidata ajalugu edasi. Jällegi: riik piiramata „isik,“ kodanik tema ori.

Isegi modernimal Saksa riigiõpetus-koolil on raske traditsioonilisest õpetusest loobuda. Prof. J e l l i n e k, näit., näeb riigis j u r i i d i l i s t i s i k u t, kes on varustatud avaliku võimuga (imperium, Herrschaft), mille poolest ta ka lahku läheb tsivilistlisest, kodanilisest juriidilisest isikust. Nii siis on riigil, kui a v a l i k u l juriidilisel isikul piiramatu absoluutiline ja täiesti iseseisev võim käskida, valitseda, teisi enese tahtmise alla painutada ja sundida iga alamat enese alla andma. Riigil on oma kodanikkude kohta põhjasmõttelikult täieline voli. Tegelikult aga kitsendab riik oma võimu iseenese huvides selle läbi, et ta ennast piirab ning kohustab sellega kodanikkudele ja asutustele enese võimu vahele segamisest v a b a d u s t jättes. Kuid see vabadus ei ole isiku ega asutuse iseseisev, vaid riigilt saadud võim. Riik on võimukandja ja kõik õigused ning seadused tulevad temalt.

Mõnerealise ekskursiooniga riigiteadusesse tahtsime näidata, kui lähedases ühenduses seisab pangermanistiline riigidogma iseäranis valitseva Saksa riigiõpetusega, millega solidaarsed on mitte ainult alalhoidlikud, vaid ka pahempoolsed teaduskihid. Maksev riigidogma on ideoloogiliselt igatahes tagajärgedele toonud, mis sunnib lahti ütlema riigiõpetusest, kui iseseisva, piiramatu ideaalse „isiku“ võimuõpetusest.

Ka kuulus raasiõpetus on Saksa sõjakuse ideoloogidele sõjaevangeeliumi põhjendamiseks hääd materjali annud.

Professorid T r e i t s c h k e, D e l b r ü c k ja C h a m b e r l a i n ning kindral B e r n h a r d i toetavad end siin pääasjalikult Josef G o b i n e a u uurimistööst ja mõnede teiste hiljemate vähema väärtusega uurimistest päälle. Krahv G o b i n e a u tuleb omas *Essai sur l'inégalité des races humaines* otsusele, et inimkonna raassid ei ole sarnased. Esialgsest kolmest raassist: valge, must ja kollane, on valgel raassil kõige suuremad teenused ja inimkond võlgneb temale palju materjalsete ja moralsete väärtuste loomises. Valgest ehk Aaria raassist on sakslased kõige

anderikkamad ja geniaalsemad. Arusaadav, et niisugune teadusline resultaat on pangermanistidele mesileivaks, millest nad teevad meile tuttavaid oletusi Germani tõu missiooni kohta.

Maksva^a riigiõpetuse arvustamisele vahest tuleksime mõnes lähemas „Vaba Sõna“ numbris, kus katsuksime põhjendada väidet: rahvusvahelisi tülisid on võimalik õiendada ilma sõjata; käesoleva artikli aga lõpetaksime mõne tähendusega sõjakuse ideoloogia muu osa kohta.

Kui sõjakuse ideoloogia põhjused oleksid õiged, milleks siis see tuhandate aastaline inimessoo arenemine? Kõik oleks siis „tühi töö ja vaimu närimine“. — Kümneid tuhandaid, võib olla miljonisi aastaid oleme „ahvist“ (siin just mitte ahvi mõistes) praeguse kultuuri inimeseni käinud ja ikka ühte ja sama sihti pidanud, võideldes loomalikkuse vastu, hävitades inimesest kõike, mis inimlik ei ole ja viimaks jõudnud ühiskonnani, mis ainult omane inimesele. Sellepolest meie loomast ometigi lahku läheme, et meie mõtleme, et meie sihte ajame, et meie uued mõõdupuud üles seame, mehaanilisi seadusi muutes ja neid eetiliste normide alla painutades. Ei, meie kultuuri käik ei ole „tühi vaimu närimine,“ vaid suur võidusamm looduse ja oma füüsilise olemise üle. Edukäik on vähemalt seni olnud ikka ühes sihis: õiglus ja õigus tõrjub ühiskonnast välja toore kehalise jõu, vägivalla ja sõja. Ja meil ei ole ühtegi põhjust arvata nüüd edukäiku teisale pööravat. Endistel aegadel otsustas kõik isiklised, selts- ja ühiskondlised ning rahvaste vahekorrad omavaheline ja välimine sõda. Siseriiklised vahekorrad otsustab nüüd juba õiglus, õigus ja seadus; ainult rahvasvahelistes tülides sunnib meid veel praegune õigusmõiste astuma õigus-mantlist sõja-mantlisse mitte miskisuguste paratamatu loodus- ehk ühiskonna-seaduste sundel, vaid muil põhjustel, mis inimkonnas ei ole paratamatud, vaid parandatavad. Meie arvamine on sõja peatse kadumise kohta kindel, mille poole ka ajaloo tendents ja ühiskonna jõudude kokkuseade ning korraldus juhib. Sõjakuse ideoloogide filosoofia ja nende enneaegne vaimustus ning raassiline hullustus põhjeneb aga teadusliste tõdede „solkimises“ ning pahupidi käänamises. Vähemalt ei julgeks ükski tõsine teadusmees oletada, et sõda abinõuks on, mis võitluses olemise eest ainult nõrkenuid rahvaid hävitaks, kõvu rahvaid aga võidule aitaks. Juba Belgia saatus lükaks niisuguse oletuse ümber. Kes seda väitleks, et Belgia omas kinduruses iseseisvuse ja võib olla kogu kultuuri kaotas?! Ka kindurad rahvad võivad surmamasinate abil elujõulise rahva hävitada, kes võib olla oma elutööd ei näinud mitte mortiiride loomises. Meie aga nägime juba eespool, et võitlus olemise eest on mehaaniline taime-, loomariigi protsess ja ulatab inimeskonda ainult nii palju, kui palju siin bioloogilistel seadustel on maad. Sõda tuleb aga hindamise alla teleologismi ning eetikanormide abil, millel ühiskonnas laialdasem ulatus on, kui bioloogilistel seadustel.

Sama eitavalt peame pangermanistide raassi-õpetuse pääle vaatama. Meie ei tunne inimkonnas praegu puhtaid tõugusid ja, järjekult, ei saa meie ka nende võrdlevast väärtusest kõneleda. Küll tunneme meie aga üksikuid rahvaid, kes omas arenemises kaugelki ühel astmel ei seis. Ja meie peame L. Metschnikovile õiguse andma: „Ei ole kõrgemaid rahvaid tõu poolest, aga on rahvaid, kes teataval häädel tingimistel sünnitasid kõrge tsivilisatsiooni“^(*). **K. Einbund.**

Eesti naiivne kosmopolitism ja rahvuslus.

On ala, millel meie sulemehed arvavad endid täiesti kodu olevat. See on rahvusküsimus. Sääl antakse vabadust sulele ja igaüks arvab end õigustatud olevat kaasa rääkida. Seletatav see nähtus on sellega, et teadus pole saanud end veel ses küsimuses süvenda, et teaduslikka eritoid on vähe sel alal.

Meil on rahvusküsimuses seni pääasjalikult kaks voolu nii esindunud, et nende seisukohti võib arvusta. Need on Eesti Rahvameelne Eduerakond ja sotsiaaldemokraatia. Esimene küll rohkem, sest see on tal olnud olude tõttu võimalikum.

Asjata otsime aga E. R. E. juures mingi teaduslist seletust rahvusküsimusele; sellega on tehtud vaevalt katset. Poliitilisis artikleis ja võitlustuhinasis on ühte ja teist öeldud, millest võib järelda teatud seisukohta. Et E. R. E. on koos alalhoidlikkuist elementest, siis see asjaolu annab ka ta rahvusküsimuse käsitusese oma jume. Sotsiaalvõitluses alalhoidlik, pole E. R. E. rahvusküsimustaktikat seadnud puhaskultuurilisele alusele, vaid on teinud selle sotsiaalse alalhoidlikkuse abinõuks. Kes pole lugenud E. R. E. häälkandjas artikleid Eesti Geeniusest, Eesti rahvavaimust. Selle voolu arvates on rahva omaduste ja võimiste kandjaks ta geenius, rahvavaim. On öeldud juba igatahes teaduslikult rahvusküsimuses nii palju, et seda vaadet ei saa pidada teaduslikuks. Rahvavaim ei seleta midagi, nõudes ise seletust; võib öelda, ta on seesama rahva omaduste kogu müstifitseeritult.

See tõttu saab seleta temaga kõik ja ei midagi: üks või teine nähtus on seletatav rahvavaimuga, kuid millega viimane? Meie ei saa ju astu tagasi vanale teooriale, mille järele kogu edu on Absoluudi võõrandumise aste ja rahvaste geenused ta mitmekesised avaldusvormid. Teadus on sest lõpulikult üle. Pole nende ridade ülesanne seda hakata kõigekülgsest põhjendama.

^{*)} Praegu kättesaadav kirjandus käsitatud aine kohta: L. Duguit, „Le droit individuel, le droit social et la dransformation de l'Etat“ (venekeelses tõlkes: „Общество, личность и государство“); Юридическiй Вѣстникъ, ноябрь 1914 г.; Русская Мысль, ноябрь, декабрь 1914 г. ja Русскiя Записки, ноябрь, декабрь 1914 г., Анри Лихтенберже, „Современная Германiя“, Кауфманъ, „Политическая исторiя Германiи въ XIX в.“

Ma arvan jätkuvat, kui konstateerime seda. Kel kahtlus tekib, see avagu tööd rahvusküsimusest ja ta leiab mainitud*) väite tõenduse. Moodne teadus rahvusküsimuses käsitab rahvust kui sotsiaalset organismi. Sellena ta edeneb üleüldises sotsiaalses edukäigus ja temaga ka rahvavaim. On tulnud sellele äratundele, et rahvuskultuur süveneb ja laieneb inimkonna edukäigus. Süvenemise all mõistan rahvuskultuuri astmelist omapärasuse teravnemist. Laienemise all rahvuskultuuri kandjate arvulist suurenemist. Võttes millise tahes rahva rahvuskultuuri ajaloo, näeme selle astmelist edu: ta saab järjest omapärasemaks ja ta kandjaks järjest suurem arv rahva liikmeid. Tähelepannes seda, et üks rahvas lainab teiselt kultuurilisi võitusid, näeme s i i s k i rahvuskultuuri teravnemist.

Seepärast me ei saa rahvavaimuga seleta rahva omadusi ja võimeid, sest rahvavaim ei ole seletav, vaid ta on seletatav.

E. R. E. teoreetiline vaade rahvusküsimuse pääle on ebateadusline. Tegelikus elus tarvitatuna on see vaade rohkem: ta on tagurline. See tagurlus on tingitud rahvusküsimuse mainitud teoreetilisest põhjendusest ja viimase kandjate sotsiaalsest alalhoidlikkusest, nagu need viimased mõlemad on vastastikku tingitud.

Kuid lugedes käesolevat artiklit E. R. E. liige hüüab mulle: sõnad, sõnad — tooge tõendusi! Olge hääd!

Kas on kellelgi läinud meelest, mis meile säält poolt on öeldud me sotsiaalsest edust tingitud seltskonna differentseerumise puhul? Võib olla mõnel. Me tuletame meele.

Õeldi, et differentseerumine on taim, mis võõrsilt võetud ja mis on meie rahvavaimule võõras. Meie rahvas pidi olema huviliselt üks ühine mass ja seks pidi ta rahvavaimiliselt jääma. Kõik, kes mõtlesid teiseti, olid need ilmakodanlased, kes kippusid me kallimat vara, omapärast rahvuskultuuri, lõhkuma, tähelepanemata rahva geeniuist. On aga ometi teada, et ükski rahvas, kes edu astmele jõudnud, mille algul meie seisame, pääsnud pole differentseerumisest, kui ta on edenenud ega pole jäänud kiratsedes kadule hääbuma. Vastuoksa. Differentseerumine on neis rahvais sündinud, nende rahvuskultuur on aga süvenenud, väärtuslisemaks muutunud ja l a i e n e n u d. Differentseerumine on sellega sotsiaalse edu tagajärg ja seega viimasest tingitud kultuuri tõusu saatev nähtus. Kuid rahvuskultuuri kaduga ja rahvageeniusega sotsiaalse ja ka poliitilise edu kollitamist ei nähta üksi Eesti alalhoidlikkude olluste juures, vaid kõigi rahvaste vastavais seltskonna kihetes. Suuris riikes, mida kõik tunneme väga hästi, on alati võimalik ringkonnad püüdnud kõigekülgist edu, sotsiaalset, poliitilist ja kultuurilist, takista sel teel, et nad on kuulutanud edu hukatavaks rahvavaimule, kombeile ja rahvuskultuuri omapärasusele. Kõike traditsioone on kuulutatud pühaks ja puutumatuks sel ainukesel põhjusel, et nad r a h v u s l i k u d. Sel vaatel oleks teragi teaduslist mõtet, kui edu tähendaks täiesti rahvuskultuuri omapärasuse hääbumist. Ta ei tähenda aga seda, nagu me teame tu-

*) mainima — упоминаеть.

handeist näitusist. Edu tähendab ainuüksi rahvuskultuuri sisulist muutust, ta süvenemist ning laienemist.

Ja öelge nüüd, kas on see vaade eduline?

Kuid edasi. See meie E. R. E. tagurline rahvusküsimustaktika pole tagurline ainult sotsiaalses ja poliitilises võitluses, vaid ka puhaskultuurilisil alul. Toome näitusi keele ja kirjanduse alalt.

Peaks selge olema, et iga päevaga ikka enam kõik teaduse alad meile käsitatavaiks saavad. Edu toob seda kaasa, ükski võim ei suuda seda takista. Meie seltskonna differentseerumise tagajärjel tekib paratamatult intelligents, mille üksikud liikmed, vähemalt, võimulised on teaduse alu käsitama. Kui omal ajal Tõnison on pidanud, nagu ta ise tihti tunnistanud, oma lihtsaks ajalehe keeleks, „vana Eesti keelt murdma, nii et ta kondid aina on ragisenud,“ siis peaks seda arusaadavam olema, et keele uuen-damiseks tuleb tõsiselt tööta ja tõsiseid katseid sel alal ka tarvita. Ma pole keeleteadlane ja ei või seepärast Joh. Aavik'u keeluuenduse katseid keeleteaduse seisukohalt hinnata, kuid ma saan aru, et siin tõsiselt ja tarviliselt töötatakse, mis aitab kord me rahvuskultuuri ja ta omapärasust süvenda. Mis seisukohale aga me ametlik keeleteadlane J. Jõgever asub ses asjas? Mees, kes peab me kasvavale intelligentsile painduvat ja kultuuriliste mõistete väljaütlemisvõimulist keelt õpetama? Igaüks peaks arvama, et ta võtab arvustusnoa kätte keeleteadlasena. Aga mitte sugugi! Ta teeb seda rahvuspoliitikuna, halva ja tagurlise rahvuspoliitikuna. Ta kirjutab: „Iga ühele on oma väikesed eralõbud lubatud, mispärast ka mitte keeleuendajale? Sellepärast, et praegusel ajal, kus emakeel vallakoolidest ja väikelaste aidadestki kipub ära aurama; kus inimesed kõige lihtsamaid emakeele sõnu arusaadavalt kirjutada ei oska, mille keeleuendajate poolt mõne paari saja linnalase jaoks uut „linna-keelt“, nagu seda juba nimetama on hakatudki, tahetakse luua, mille esimene nõudmine see olgu, et ta rahva keelest teistsugusem, hr. Aaviku arvates ilusam oleks, muid paremusi aga ei paku, kuna meie harilikus Eesti keeles täitsa võimalik on kõiki sügavamaidki inimlisi mõtteid ja mõisteid avaldada, kui aga mõtteid ja nende avaldajaid leiduks. Mitte Eesti keel ei ole kehv, vaid meil puuduvad suureandelised kirjanikud. Üus „linnakeel“ paneks raamatud rahva eest luku taha, haritlased aga oma väikse arvuga mingi kirjandust üleval hoida ei suuda. Meil ei ole siin nõnda mitte enam keeleuendajate väikeste eralõbudega tegemist, vaid terve rahva tulevikuga. Sellepärast ei või hõlpsasti sellega leppida, kui rahva ja haritlaste vahele keele-müüri ehitatakse ja Eesti keelt killustada tahetakse.“ („Eesti Kirjandus“, 1913, № 11, lehek. 427 ja 428).

Nii siis: keeleuendajad maha! Nad ei kirjuta maarahvale. Nad tahavad keelt luua, milles intelligents omi mõtteid saaks ainekohaselt avalda. Ja maha mitte seepärast, et need uuen-dused keele iseloomule võõrad, (millest Jõgever ei kõnele) vaid

maha seepärast, et neist maarahvas ei saa aru, et need on rahvas differentseerumise kultuuriliseks tundemärgiks. Meie maarahvas on, nagu suuremalt jaolt mujalgi, talupojad. Tähendab, haritlane peab kirjutama nii, et talupoeg saaks alati aru. Ma ei puuduta hra Jõgeveri mõnda ainukest keelteaduslist märkust, sest hra Ravik on need ammugi ümber lükanud. Kõnelen ainult sest arvustusviisist. Kindel on, et ka hra Jõgeveri keelest talupoeg ei saa kõike aru. Olen teinud katseid sõnuga: aade, aine, paleus, ollus, ideaal, praktiline, termin jne. Keskmise edu tasapinnaga talumees seisab nende nagu mõistatuse ees. Järjekult, need sõnad on vaja keelest tagandada. Ja millises keeles teadlased ja kirjanikud kirjutavad õieti nii, et neist kõik talupojad aru saavad?

Hra Jõgever on valminud ajajärgus, kus Eesti rahvas oli pea-aegu täiesti talupoja rahvas, seepärast hra Jõgever peab õigeks Eesti keeleks talupojakeelt. Järjekult, ta peaks ka õigeks eestlaseks ainult talupoega pidama. Me oleme edenenu, meist on saanud moodne rahvas sotsiaalse edenemise tõttu, või vähemalt me oleme lähedal sellele. Kui arvustame ikka veel rahvuskultuuri nähtusi talupoja psüühika seisukohalt, ja laidame, mis läheb välja teisest seisukohast, siis me takistame edu ja ajame tagurlist rahvuspoliitikat. Veel üksainus näitus. Seekord kirjandusest. Kui omal ajal Ed. Wilde „Tabamata ime“ lõi laineid, siis olid mitmed, kes tarvitasid ka selle kunstiteose arvustuse juures talupoja mõõdupuud. Olgu ka siin tähendatud, et ma ei hinda „Tabamata ime“ kunstilist väärtust, vaid tähendan ainult mainitud arvustusmetoodi pääle. „Tabamata imet“ taheti võtta kord „Estonia“ avamispalaks. Ise vaieldes selle teose üle, kuulsin arvamist, et „Tabamata imes“ ei olevat midagi eestilist. Kui küsisin, kuidas seda mõista, siis vastati: mis on sääal eestilist? Frakis käib igaüks, klaverit mängivad kõik, kunstnik võib olla igaüks, mis on siin omapärast eestlasele? — Mis te siis Eesti teoseks loete, kas ainult „Libahunt“ ja „Tuulte pöörises“? — Jaa, n e e d on Eesti palad, s ä ä l kujutatakse Eestit! Ma lisisin omalt poolt: sest sääal käiakse pastlaid ja räägitakse lehmapidamisest. Ka vana auväärt hra Jürgenstein küsis imestanult ümber vaadates: mu herrad, öelge ometi, mis on selles töös eestilist? Ja muidugi, ei näe ühelgi tegelasel jalgas pastlaid.

Arvan — neist näitustest jätkub. Meie rahvavaimuks on talupojavaim. Kõik, mis käib teist teed, nimetatakse rahvuskultuuri omapärasuse lõhkujaks, rahvageeniusele vaenuliseks.

Edu käib aga ise teed ja kõik, mis teda takistab, on tagurline. Iga edumeelne, iga demokraat peab selle rahvuspoliitika vastu võitlema, sest ta takistab niihästi sotsiaalset ja poliitilist, kui ka rahvuskultuurilist edu.

Mainisin juba eespool, et meil rahvusküsimuses kaks voolu on. Lõpetades esimese voolu vaatuse, asume teise juure. Teist voolu edustab sotsiaaldemokraatia. Tähendasin ka seda ülalpool, et sel voolul on oluliselt raskem olnud seni avalduda, kui E. R. E.,

kuid siiski on ta niipalju avaldunud, et võime ta seisukohta arvustada.

Peame konstateerima: läheme ühest äärmusest teise.

Kui E. R. E. pasundab igat naljakust Eesti rahvuse auks, kui sisemise lõbu ja aukartuse värinaga avalikult teatatakse, et kellelgi Eesti laulikul õnn olnud Eesti nime kuulsustada ja Madagaskari endisele kuningannale laulda jne. jne. — siis leiame meie sotsiaaldemokraatlise voolu juures arusaamatu ja põlgavalt hoolimatut seisukohta tõsisemagi rahvuskultuuri vastu. Veel enam hoolimatusest. Näeme sääal pool isegi pimedat vaenu Eesti rahvuskultuuri püüdeile vastu loitvat.

Oleme lugenud mahakiskuvaid artikleid teatrist, emakeelega koolist, mis juures ei eraldata kooli-korraldust keele eest võitlemisest, vaid kõike hoolimata lüüakse. Oleme kuulnud, kuidas mõnitatakse me rahvaülikooli mõtte algatajaid, halvaks pannakse me haridusorganisatsioone ja nende tegelasi. Lõpmatus reas võiks näitusi tuua, kuid jätkub. Kes tahab isiklikult ses kinnituda, ot-sigu üles nende häälekandjad ja ta leiab mainitud väite algallikalise tõenduse.

Minnakse sagedasti nii kaugele, et sarnastatakse rahvuskultuuri sotsiaalse tagurlusega ja kujutatakse selle kandjaid „kodanlasteks“, mõistes selle sõnaga klassiliselt teiste rõhujaid. Kui keegi julgeb aga seleta, et ka demokraatline rahvuskultuuri töö on võimalik, siis see on „vilets tööliste hingedega sahkerdaja.“ Kui keegi jõuab aga neist endist sellele äratundele, et demokraatline ühiskondline töö on meil õieti ilma demokraatlise rahvuspoliitikata võimatu või vähemalt raskendatud, mispärast tuleb rahvuspoliitikaga kõige lähemalt teguda (заниматься, teguma) ja seda mitte jätta tagurliste olluste eesõiguseks, siis sajab sellele kaela sajatusi ja „proletaarlist tüsedat stiili“, see on taganeja, ehk nagu sääal pool öeldakse, „juduschka.“

Ma pole näinud üksi seda hoolimatust, vaid veel rohkem: seda, kui demokraatlisi elemente on hoiatud rahvuskultuurilisest tööst osavõtmast, kutsudes neid tagasi teatrite ja haridusliste organisatsioonide toetamisest.

Nii meie sotsiaaldemokraadid, kes on olnud seni tooniandjad, õhutavad mitte ainult hoolimatust, vaid ka lausa vaenu rahvuskultuurilistele ettevõttele. Mõistagi, et see kihutustöö peab mõjuma.

On sarnane taktika millegagi õigustatud?

Oletades õigeks, et proletariaadil tarvis esimeses reas sotsiaalpoliitikaga teguda ja seekohaselt oma taktikat seada, me ei saa kuidagi õigustada ülalpool mainitud seisukohta rahvusküsimuses. Ta on vale vaadates ka sotsiaalpoliitiliselt seisukohalt. Iga otstarbet täitev poliitika peab tagajärjerikas olema. Rahvusküsimus pole ainult sotsiaalne ja poliitiline küsimus, vaid ka keeleline ja pedagoogiline. Vastuvaidlemata tõde on see, et ainult emakeeles kõigeparemaid tagajärgi koolis saavutatakse. Kui seda võib öelda üleüldse õpetusandmisest, siis peab seda iseäranis toonitama rahva-

kooli kohta. Kõrgemas koolis see kaotus väheneb, mis võõrkeelne õpetus teadusliselt sünnitab. Rahvakoolis pole seks võimalust ja just siin õpetus kannatab selle all määratult. Emakeeles peab õpetusel kaugelt parem tagajärg olema, kui võõras keeles õppides. Õpetuse tagajärjest on loomulikult tingitud kultuuriline tasapind. Peaks kõigile arusaadav olema: mida kõrgem kultuuriline tasapind, seda selgem ja kõrgem iseteadvus, tööliste juures ka ta klassiteadvus. See asjaolu on aga algtingimuseks võitluses oma seisukorra paremuse eest. Edasi peaks selge olema see määratu kasu, mis tooks rahvakeele sissesead omavalitsuse asutuses ja üleüldse ametikohtis. See küsimus on aga rahvuspoliitiline küsimus.

Praegu toodud väited käivad iga üksiku rahva kohta. Teatud rahva demokraatlikele massile pole aga üksi see tähtis, et ta oma kultuuriline tasapind võimalikult kõrge oleks, vaid talle on peaaegu niisama tähtis, et seda oleks ka teiste rahvaste oma. Mida kõrgem kultuuriline tasapind, seda vähem karta ühisele võitlusele vastuvõitlejaid. Sotsiaalist võitlust peavad aga kõigi rahvaste moodsad sotsiaalsed demokraatiad ühiselt. Kõrge kultuurilise tasapinna juures on vähe põhjust karta, et näituseks, võiks ühe rahvuse töölisi tarvitada teise rahvuse tööliste palkade maharõhumiseks. Seda vähem põhjust on karta, et ühe rahvuse töölised teise rahvuse töölistele streigimurdjaiks saaks. Kas ei jätku neist näitustest? Tähendame siiski veel ühe pääle, mis veel tähtsamgi. Kultuurilise tasapinna tõusmise ja rahvusküsimuse demokraatlike äraotsustamisega kaob põhiselt ebaloomuliselt nähtuselt, et teinekord demokraatlikud ollused võitlevad oma rahvuse tagurlike ollustega teise rahvuse demokraatia vastu, mis on ajaloo ette tulnud.

Millega siis see imelik seisukoht on seletatav? Selle asjaoluga, et meie mainitud demokraadid on Vene poliitilises koolis käinud. Vene demokraatial on aga ses asjas olusunniliselt sootuks teistsugusem seisukoht, sest ta on suure riigirahva demokraatia. Rahvuskultuuriliselt keegi ei ähvarda Vene rahvuskultuuri. Koolid on emakeeles, ametikohad on emakeeles jne. Vene demokraatia peab võitlust nende asutuste ümber ainult nende demokratiseerimise mõttes. Sedasama võib öelda ka Vene kodanlike eduliste erakondade kohta. Siis ei pea unustama ka teatud riigirahva liikme mõnusust, kes võib liikuda kogu suures riigis ja i g a s k o h a s oma lastele emakeeles õpetust anda, i g a s ametikohas emakeeles asju ajada. Raske öelda palju see mõjub, aga ta mõjub. Riigirahva demokraatia võitleb oma tagurlike erakondiga ainult sotsiaalsel ja poliitilisel alal. Ainult tagurlikud Vene erakonnad ajavad aktiivset rahvuspoliitikat ja see on shovinistiline. See poliitika sihib teiste rahvaste ümberrahvustamise ja rõhumise poole. Et aga demokraatia on kõige rõhumise vastane, siis ka riigirahva demokraatia ajab rahvuspoliitikat selle shovinistlike poliitika vastu võitlemise mõttes. Ta poliitika on nii öelda eitav.

Et aga shovinistline rahvuspoliitika on riigirahva juures pea ainuke olemasolev rahvuspoliitika, siis muutub seisukoht laiemaks ja juures, ka intelligentsis, üleüldse rahvuspoliitika vastu eitavaks. Sellega ei tehta jaatavalt üleüldse tegemist. See esiteks. Teiseks suure riigirahva demokraatia tunneb ennast solidaarsena teiste rahvaste proletarsete massidega, sest ta võitleb nendega sotsiaalsel alal ühel rinnal. Nii sünnib suure riigirahva demokraatial ses küsimuses psühholoogia, mis Otto Bauer nimetab naiivseks kosmopolitismiks.

Meie sotsiaaldemokraadid on selle naiivse kosmopolitismi koolis käinud. Nad on kannud selle naiivse kosmopolitismi meile ja on seda veel nooruse teravuses äärmuseni suurendanud. Olud on aga meil sootuks teised. Mis riigirahva demokraatial iseenesest arusaadav, selle eest tuleb meil kibedamalt võidelda. Seda pole meie demokraadid märkanud. Nad nimetavad tagurliseks iga rahvuspoliitikat, arvates et õige demokraat ei peagi rahvuspoliitikaga teguma.

Pilt on sootuks teine, kui me heidame pilgu läände. Riikes, kus suurt, arvuliselt teisist üleolevat riigirahvast pole, ehk kus edu nii suur, et meie seisame kaugel järel — sääal näeme kibedat võitlust just sotsiaaldemokraatide juures selle eest, et iga rahvas v a b a l t võiks omi rahvuskultuurilisi asju ajada. Nende erakonnad nõuavad, et riigid saaks korraldatud rahvaste ühisriikeks. Nad loodavad, et ainult sel teel kultuuri edu pääseb täiele õitsele ja tülid kaovad sotsiaalsest arenemisest. Nende teoreetikud seletavad, et iga rahvuskultuur laieneb ja süveneb ülalpool mainitud mõttes, ehk nad küll sarnanevad ainelise sisu poolest. Edasi nad seletavad, et ümberrahvustamine on paljusile põlvile määratu valus protsess, mis rõhub ka väga paljude põlvete kultuurilist tapapinda, nii et selle all demokraatia kannatab kõige rohkem.

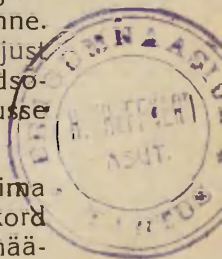
Lõpmatu kahju, et me sotsiaaldemokraadid on oodanud seni valgust a i n u l t idast ja läänele pööranud selja. Läänes elab palju väikseid rahvaid, kellelt võime paljugi õppida. Sääalne edu on nii kaugel, et Austrias sotsiaaldemokraatia rahvaste erakondiks jaguneb, mis ühinevad kogu riigierakonnaks. Need erakonnad on ainukesed, mis on demokraatlike rahvuspoliitika välja töötanud, milles isegi teiste rahvaste sekka rännanud vähemusele rahvuslist kaitset nõutakse. Meil aga loitev vaen rahvusküsimuse vastu, p a r e m a l korral põlgav hoolimatus!

Nii me avaliku elu voolud, mis on seni rahvusküsimuses seisukoha võtnud. Nende mõlemi seisukohad on moodsale demokraatismile vastuvõtmatud, ülal ettetoodud põhjusil. Nii ei või enam edasi minna, asi p e a b muutuma. Kolmandat väljakujunenud rahvuspoliitika voolu pole meil veel olemas. Kuid kõik eeldused on, et see vool välja kujuneb kõige lähemal ajal. „Noor-Eesti“ ümber kogunenud rühm, mis kasvab, töötab seda voolu edusta. Osalt ka just seepärast ole~~n~~ neid ridu kirjutanud, et tarvis kindla seisukoha võtmiseks mõisteid avaliku arvustuse võimaluse all sel-

gita. Ka aeg on selleks kohane. Rahvuste maailm keeb. On öeldud isegi, et praegused suured sündmused sünnivad rahvaste ideaalide teostuseks. Mitte üksi rahvaste erakonnad ei selgita omi rahvuskultuurilisi nõudmisi. Me teame kõik üleskutset Poola ja Austria rahvaile, milles nende rahvuskultuuriliste ideaalide teostust kuulutatakse. Kui seda kuulutatakse meie riigiga vaenus olevaile rahvaile, siis on meil, kelle rahvuse elujõulisemaid liikmeid jes titaanlises heitluses Euroopa rahvaste vahel tule ja verega kasust Austria rahvaste poolt ristitakse, ses küsimuses seda rohkem põhjust kindlat seisukohta võtta. Raske on rahvuspoliitika peenusid kirjutuslaua taga välja mõelda, aga sihtjooni võime ära tähenda. Me ei lähe siin juures endi rahvuse erihuvidest välja, vaid peame silmas kõigi meie riigis asuvate rahvaste rahvuskultuurilisi huvisid. Nagu juba ülalpool tähendatud on üksikute rahvaste huvid ses asjas ligidalt seotud. Seepärast on tarvilik, et rahvad saaks omale võimaluse omi puhas rahvuskultuurilisi nõudeid vabalt küllasta. Siia alla käiks koolid, teatrid, hariduslised organisatsioonid, muuseumid, kunstiasutused jne. jne. Riigile oleks see aina kasulik, kui see hoolitsus rahvuste kätte läheks, sest vastasel korral on karta parlamendis rahvuslisel alusel erakondade kokkupõrkeid, töötakistusi jne. Soovimata nähtused, mis riigi seadusandlusele kõiksugu takistusi looks, nagu seda niisuguses rahvuste-rikkas parlamendis, nagu Austria oma, näha olnud. Ja see on loomulik. Kui rahvas ei saa omi rahvuskultuurilisi nõudeid küllasta, siis pööratakse oma asemikkude kaudu riigi keskasutuste poole, milleks meil on riigivolikogu. Lugu on aga sääli niisugune: mida rohkem üks rahvas võidab omale, seda vähem ta annab teisile, sest kulud võetakse siis muidugi riiklisist sissetulekuist. Kui üksikud suuremad rahvad ühinevad, võib ülekohus sünni teisele vähemaile rahvaile. Viimased, kui nad vähemuses, peavad kaitset otsima töötakistuses, milles aga, nagu mainitud, riigielule hädaoht võib peitu. Niisugune seisukord oli Austrias ja mõned arvavad isegi, et see on üks praeguste kaotuste pääpõhjustest. See nõudmine on muidugi tuleviku ideaal, mille lähemal ajal teostamise võimaluse shanse raske ära arvata. Kuid meil olgu selge kuhu püüame ja see on: me rahvuskultuuriliste alade omapärane enesemääramise võimalus.

Täiesti tegelik ja ühtlasi ka raske töö on selle mõtte selgitamine ja laialilaotamine. See töö on me esimene päevaülesanne. Suured demokraatlikud maad on tugevad omas demokratsismis just seepärast, et neis mais demokratsism on laiade masside hüüdnaks saanud, et see mõiste on tunginud iga kodaniku teadvusse ja talle omaseks saanud.

Rahvuskultuurilise vaba enesemääramise mõtte peab tungima rahva teadvusse ka meil. See on tagatis, et me küllastame kord omi nõudeid. Seepärast on selle mõtte propageerimisel nii määratu tähtsus. Ühtlasi on see puhastegelik küsimus.

Ei pea aga selles propageerimistöös ära unustatama omi teisi rahvuskultuurilisi ettevõtteid. Meie teatrid võitlevad aineliste raskutsega. Tõsi, et see on üleüldine nähtus, kuid arvan, et siin leidub ka korraldusel teatud osa süüdi.

Meie oleme lootnud palju väliste abirahade pääle ja on vähe proovitud sissetulekut tõsta korralduse muutmisega paremale järjele. Demokraatlikud ollused ei või selle rahvuskultuurilise ettevõtte vastu külmaks jääda ja seda ainult tagurliste rahvuslaste hoolealuseks jätta.

Mujal on igatahes proovitud teatrit sisemiselt reorganiseerida ja otsida ka ta ainelise sisu paranduseks uusi teid. Need katsed pole ka Eestis enam täiesti võõrad. Tallinnas on n. n. rahvaetendusiga katsutud ja tagajärjed on üllatavad: sissetulek on rahvaetendusil keskmiselt kõrgem, kui harilikkuldel etendusil, vaatamata et viimasel on hinnad kõrgemad. Tartu seisab oma hinnaalandusega valetel, alles jättes istekohtade järkudesse jaotust.

Oli hiljuti ajakirjanduses teade, et Pärnus rahva osavõtmatusest „Endla“ teater on seisma jäänud. Kas olid kõik abinõud katsutud, et osavõtmist tõsta? Kahtlen.

Demokraatlikud elemendid peavad kõigevähemalt proovima, kas tõesti ei saa asja paranda. Põhjust on arvata, et asi pole nii lootuseta.

Ja me teised kultuurilised ettevõtted? Me ei või jätta nende korraldust ja juhtimist ainult tagurlisile rahvuslasile. Hariduslikud organisatsioonid võivad paljugi teha. Eestimaa Rahvahariduse Selts peab juba kaua neljaastmelist kursust täiskasvanuile, mis on ainuke emakeelne õpiasutus meie suuremas linnas. Osavõtmine on kaheksa rublalise aastamaksu juures rahuloldav. Lootust on, et võib seda maksu vähendada ja selle tõttu osavõtjate arv suureneb. Peaks arvama, et seda ka mujal teha võiks, kui seame need ettevõtted demokraatlisele alusele.

Rahvaraamatukogude küsimust on juba õhutatud ja kiriklaste näägutused ei suuda seda algatust lämmata, niisamuti ei suuda seda ka me „äärmised pahempoolsed“. Huvitav aga on, et meie siinamaalsed demokraatlikud rahvuskultuurilised algatused mõnitamist on leidnud nii hästi ringkonnast, mis on seni end ainukeseks rahvaliseks vooluks pidanud, kui ka viimasel ajal avaldunud sotsiaaldemokraatlisest voolust. Neile nägematu edenev elu on need äärmised voolud ühisele võitlusrinnale surunud. Asjata oleks üksikult harutada kõiki me rahvuskultuuri töövõimalusi. Edu juhatab neid ise kätte, siinkohal on tahetud ainult sihtjooni seada.

Põhjuslauseks olgu:

Me peame igast rahvuskultuurilisest ettevõttest osa võtma ja kaasa mõjuma selle ettevõtte demokratiseerimiseks.

Me ei lase endid heidutada päälekaimisist, mis meil oodata.

Ühelt poolt tullakse etteheitega, et meie rikume rahva iseloomu võõraste ettevõtteiga ja saame talle kardetavaks. Seda etteheidet on korratud mitmel viisil. Meie vastus on lihtne. Esiteks Eesti rahvas pole enam ainult talupojarahvas, et kõike talupoja psüühika seisukohalt hinnata ja teiseks pole võõraste rahvuskultuuriliste võitude laenust ühtegi rahvuslise iseloomu tumenemist karta, vaid on oodata ümberpöördult selle süvenemist ja laienemist.

Teiselt poolt ähvardab meile proletaarlisi түsedusi osaks saada. Kuid see asjaolu kohutab meid' sama vähe. Me oleme liig hästi näinud millisel juhtumisel inimesi ristitakse „viletsateks tööliste hingedega sahkerdajateks“, et me seda tõsiselt võtaks. Me teame ka, et need inimesed räägivad edu nägemata, et nad väevaks ei võta enam-edenenud maade poliitiliste erakondade võitlusi sel alal märgata.

Me saame jälle näha tagurliste rahvuslaste ja ühe osa sotsiaaldemokraatide ühist kõlblist viha. Uskuge, see pilt tuleb traagikoomiline.

Moodne demokraatiline rahvuspoliitika on meil kujunemas, ja selle kujunemise kiirendusele on iga tõsise demokraadi kohus kaasa aidata.

Jüri Vilms.

Meie ühistegevus ja rahvaelu.

Läinud aastasaja üheksakümnendad aastad olid meie rahva majanduslikes elus kriisise ajaks. Eelläinud aastatel oli võrdlemisi kõrgete vilja ja iseäranis lina hindade tõttu rohkesti maad päriks lunastatud, maa hinnad olid endisega võrreldes kõrgele tõusnud. Kui nüüd üheksakümnendate aastate teisel poolel vilja hinnad madalamale läksid ja sääl kindlaks jäid, siis olid maaomanikud täbaras seisukorras: võla protsendid neelasid terve sissetuleku ära, sääl juures tõusid alajärjest teenijate palgad ja pere ülendamise kulud. Käesoleva aastasaja esimesed aastad läbi kestis abinõude otsimine, kuidas täbarast seisukorrast ometi välja pääseda: harutati teravilja ja kiutaimede kasvatamiselt ülemine-mise võimalusi karjakasvatamisele jne.

Loomulik oli, et ka abinõu tarvitusele võeti, mis teisel hää oli leitud olevat: ühistegevus. Sõna ühistegevus ei ütle iseenesest muud midagi, kui et mitmed üheskoos midagi teevad. Sellest järgneb, et ühistegevus iseenesest teatavasse vahekorda midagi olulist uudist ei too, vaid et ta ainult mitu üksikut tegurit ühendab ühise eesmärgi, kättesaamiseks, neile selle väärtuse annab, mis ühel üksikul suuremal, võimsamal sellesarnasel teguril on. Moodne kapitalistiline valmistusviis oli näidanud, kui palju viljakam suure kapitaliga töötamine on. Kapitalistid ähvardasid kõike valmistust oma kätte kiskuda, vähemaid ettevõtjaid, meistrid

ja käsitöölisi keskseisusest alla lihttööliste hulka suruda. Vanad keskseisuse liikmed nägid ära, et neil muud pääsemise teed üle ei jää, kui kokku astuda, oma kapitalid ühte heita, et sel teel seda tulu kätte saada, mis suure kapitaliga töötamisel on. Nagu iga liikumine, leidis ka ühistegelise liikumine vaimustatud poolehoidjaid ja kuulutajaid, kes tervele ilmale tahtsid selgeks teha, et ühistegevus see imeabinõu on, mis vana, hädade-rikast maailma aitab uueks ja õnnelikuks ümber luua.

Ka meil ei puudunud sarnase õnne kuulutajad: ühistegevus pidi meile päästmist kõigist kitsikustest tooma, ühistegelisel alusel asuv töö isegi meie iseloomu parandama ja ümber looma; kus vähegi võimalik, pidi mõni ühistegelise asutus käima pandama, et ta õnnelikult ja k a s u t o o v a l t töötama saab, selle juures ei tohtinud vähematki kahtlust avaldada: ühistegevuse mõistest juba pidi järgnema, et niisugune ettevõtte ainult kasu toob. Huvitav on just, et igal pool iseäralist rõhku k a s u päälle pandi.

Kümme aastat on meie ühistegevus nüüd juba vana. Meie võime siis pilku tagasi heita ja küsida, mis on meie ühistegevus seni toonud?

Kõige esimesel astmel seisavad meie ühistegeliste asutuste hulgas meie r a h a a s u t u s e d, laenu- ja hoiu-ühisused ning krediit-ühisused. Aastat kümme tagasi läksid meie rahad, päälle väiksemate summade, mis kroonu hoiukassadesse usaldati, kõik kohalike Saksa ringkondade käes seisvatesse era ja aktsia pankadesse ja nende kaudu meist kõrvalseisvate ringide kätte. Eesti ärimeestel oli krediidi saamine raske, maapidajal ligikaudu võimatu. Oli kohaostja ostmise juures ostuhinna, mis üle krediitkassa võla ulatas, mõisnikule võlgu jäänud, siis oli ta ka mõisniku käpa all: obligatsiooni ülesütlemise korral oli sagedasti võimata tarvilist raha kokku ajada. Oma ühistegelised rahaasutused tõid siia suure hulga kergetusi: ühisuste asjaajamine oli lihtne ja odav, raha tuli suurel hulgal kokku, laenusid võis sellepärast palju odavamini välja anda kui seda vanemad pangad tegid. Kui kindlustus hää, siis juba keegi ilma laenuta ei jäänud ja obligatsioonide ülesütlemised ei tee enam kellelegi hirmu: rahaasutusest saab laenu sama tasu eest, mis erainimesegi käest. Rahvas aga annab oma raha häämeelega hoiule, sest ta saab läbisegi kõrgemat protsenti hoiumatsumma eest, kui vanasti ja teab, et raha kindlal hoiul on: meie rahaasutustest ei ole veel ükski äpardanud, ei ole kahjuga töötanudki, kõigil asutustel jääb harilikult kaunis suur puhaskasu äriaasta lõpuks üle. Esimese pilgu päälle paistab kõik kõige paremas korras olevat.

Sellel hiilgaval esiküljel on aga oma tagakülg, mis mõtlema paneb. Maa on rahaasutustega üle külvatud: igal pool võetakse raha hoiule ja katsutakse see jälle lähemas ümbruses ära mahutada. Meie kapitali-vaesel maal on selle nähtuse tagajärg see, et suuremates keskpaiades kapitalist puudus tuleb selles mõttes, et v a s i d summasid kokku ei kogu, millega suuremaid ettevõt-

teid käima võiks panna; meil ei ole tööstust olemas ja meil ei saa tööstus mitte targata, kui kapital puudub, mis ametisse panemist otsib. Tööstuse kängus olek mõjub halvavalt tööjõu hindade pääle: tööjõu eest maksab seni ikka veel kõige kõrgemat hinda tööstus ja mitte põllumajandus. Tööstuse jõuetus on sellega kahjulik meie rahva edenemisele, sest tööjõu madal hind surub rahva elujärge alla. Kuid veel teisel teel mõjub meie rahapaigutamise viis kohtade pääl halvasti: meie maa hinnad kerkivad kunstliselt kõrgele, kõrgemale kui seda põllupinna sigivus lubab. Kahjuks ei ole arvustiku materjali selle väite tõendamiseks käepärast, kuid teada on, et mitmel pool maa hinnad viimase 10 aasta jooksul vähemalt kahekordseks on kerkinud. Kindel on, et põllusigivus mitte sedavõrd tõusnud ei ole, põllusaagi hinnad ka mitte. Ainukene loomulik seletus ja põhjus on see, et kergelt saadav laen inimesi meelitab maa eest viimast hinda välja pakkuma. Kuna meil suur hulk maad veel mõisnikkude käes on, siis ei ole sellest maahinna tõusmisest meie rahval vähematki kasu, küll aga kahju: ülemäära kõrge hind sunnib inimesi oma ülespidamise pääle vähem kulutama, selle tagajärjel halvenevad toidu olud, mis ülisuure tähtsusega on rahva tervise seisu kohta. Rahva suurem osa, teenijate seisus, saab seda valusalt enese juures tunda. Viimati aga põhjeneb rahva tulevik ainuüksi selle rahva-liigi pääl.

Sarnaste kahjulikkude nähtuste ärahoidmiseks on aineliselt tarvilik, et meie ühistegelised rahaasutused oma tegevust kindlate, üleüldiselt seisukohalt tarviliste sihtide järele seavad, mitte aga oma ülesannet ainult kohaliste hädade kõrvaldamises ei näe: meie rahaasutused peavad sellest selgesti arusaama, et raha, kapital rahva elus kõige tähtsam tegur on.

Teised ühistegelised ettevõtted on meil hulga väiksema tähtsusega, sest et nende iga veel alles lühikene on. Kaubatarvitajate ühisused ei ole veel oma elujõulikkust meie oludes üles näidanud ja ei või sellepärast nende mõjust rääkida; rehepeksu-ühisused ja teised seda laadi ettevõtted on iseenesest juba kitsa-na tähtsusega ja võiks neid hinnata, kui nad õige laialt tarvitusel oleks, kuna aga neid esiotsa veel vähe leidub. Jäävad järele meie ühistegevuse valulapsed, ühispiimatolitused.

Meil on ikka palju rõhku sõnalise kihutuse ja õhutuse, mõtete algatuse pääle pandud. Ühispiimatolituste saatus näitab, mis väärtus niisugusel kihutusel on. Nagu eespool tähendatud, hakkasid omal ajal meie põllumehed teesid otsima, kuidas kitsikusest välja pääseda, mis viljahindade langemine enesega kaasa tõi. Mõnelt poolt arvati karjakasvatamine pääseteeks olevat, soovitati seda täie rõhuga, ja arvati sõrmede pääl üles kui palju piimatööstus ühistegelisel alal kasu toob. Kuna veel erainstruktorid omalt poolt ka kaasa mõjusid, siis tekkis meil ühispiimatolitusi kui seeni sooja vihma järele: suure kasu lootusel astusid inimesed kokku, ilma et nad ühisele tegevusele küpsed oleks olnud. Ka loomulikudel oludel ei oleks suurem hulk ühispiimatolitusi nende pääle

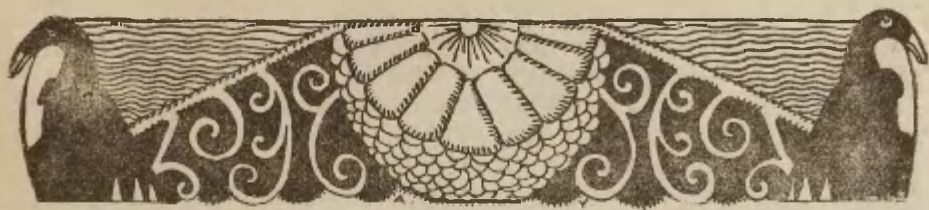
pandud lootusi täita suutnud, kuid praegusel silmapilgul, kus ootamata sõda igasugusesse ärielusse seisaõgu tõi, väljavedu meil pea täielikult seisab, on ühispiimatalitused välja pääsemata kitsikusse sattunud. Kui kohalikud tegelased küllalt edenenud oleks, kui nende lootused mitte liiga kõrgele ei oleks kihutatud, siis saaks nad jagu sellest, et arukorralistest silmapilkudest rahuga peab üle saama. Nüüd aga, kus inimesi ühistalituse juurde kisti, kes selleks sugugi küpsed ei olnud, kes igal silmapilgul valmis on arvama, et eestvõtjad ennast nende kulul tahavad rikastada, nüüd hakkab hoogu ühistalitustest eemale põgenemine pääle: kasude asemel kardetakse kahjusid. Keegi ei mõtle enam selle pääle, et k a h j u s i d ü h i s e l t k a n d a, iga mees katsub oma nahka päästa. Tegelikult tuleb välja, et kõige arukamad mehed, kes asjale kõige lähemale seisavad ja teiste õhutajateks olid, nüüd ise kõige eest vastutama jäävad, sagedasti suurema osa oma varandusest kaotavad. Praegu on ühispiimatalituste likvideerimine mitmel pool käsil. Kui laialdane see olema saab, et või veel kindlasti ära ütelda, kuid selge on, et vaimustus ühistegevuse vastu ja usk tema päästejõu sisse meil suurelt väheneb, et ta meie rahva rahalist jõudu mitme kümne tuhanda kui mitte sajatuhanda rubla võrra nõrgendab.

Kuna ühispiimatalitused meil alles veel tärkamas olid ja enne õitsele löömist juba kaovad, siis ei või nende mõjust veel suuremat kõnelda. Nad saavad aga mõne aja järele tegevusele tõusma ja sellepärast tuleb nende kohta seisukohta võtta.

Rahvaelule ühispiimatalitustest kasu loota oleks esiotse enne aegne. Meie olud ei olnud sedavõrd välja arenenud. Kuna ühispiimatalitused oma töötamisele saaduse võtavad, mis kohaliste toiduainete keskel esimesel kohal asus, siis oli rahvatoiduolude halvemaks minemist karta ja ka juba märgata, ja see on üleüldise rahvaelu seisukohalt kahjulik nähtus. Piima tagavara turule saatmisega võiks ainult siis leppida, kui toiduolude parandamiseks teisalt juba midagi oleks ära tehtud.

Kokku võttes peame otsuse õigeaks tunnistama, et ühistegevus üksikutele rahvaliididele küll kasu on toonud, nende rahalist sissetulekut suurendanud, meie liikidesse jagunemist on edendanud, kuid üleüldiselt rahvaelu seisukohalt vaadates on ta ennem kahjulik olnud kui kasulik. Enam selgust sihtides ja selle järele kindlat plaani tegevuses, siis võime temast laialisemat kasu loota, kuid meie elu ümberloojat temast ikka ei saa, selleks peavad veel teised tegurid tööle asuma.

Lui Olesk.

Filosoofilised kirjad.*)

H. Bergson.

(Reg ja muutuvus.)

Praeguse aja filosoofidest seisab kahtlemata Henri Bergson esimeste seas. Ta on Inglismaal sündinud, aastal 1859. Kuigi ta tööd juba ammu ilmusid, siiski ei olnud aeg nähtavasti seks küps, et neis avaldatud ideed suurt revolutsiooni mõtteteaduse vallas oleksid sünnitanud. Alles viimastel aastatel on Bergson populäärseks saanud, ja veel seda võrd, et seda *Collège de France'i* professori kuulama minnakse, nagu kuhugi teatri kõige paremat lauljat või artisti: vaesed üliõpilased peavad sellega leppima, et nende ees auditoriumis Pariisi kõige peenemad kübarad ja suled viibivad. Paari viimase aastaga on Bergson aukoha saanud filosoofide keskel, nagu seda näitas rahvusvaheline filosoofide kongress Bolognas, kus teda suure austusega „maestro“ks nimetati. Pöörangut, mille Bergsoni vaated filosoofias kaasa toovad, on võrreldud Kanti ja Kopernikuse omaga. Harutused tema vaadete üle on saanud päevaküsimusteks, ja ta tööd on juba tõlgetena olemas kõigis suuremais haritud keeltes.

Aeg on ka Eestis tutvust teha filosoofiliste käärimistega, kuigi seks võib olla esialgu vähe vastukõla leidub. On ju see valdkond meil alles täiesti sõõdis. Kui teised teadusharud viimasel ajal hakkavad oskussõnu saavutama, eks siis tule järg ka lõpuks mõtte-teaduse kätte, valdkonda, mis kõige peenemaid abstrakt aimeid eeldab. Täpikäälise terminite väljatöötamiseni peab aga tarvitama juhulisi sõnu, mis enam või vähem mõistet vastavad.

Ühes omas viimases töös (*L'intuition philosophique*) ütleb Bergson, et igal filosoofil on olemas üksainus tsentraal mõte, mis intuitsiooni teel saadud, üks lihtne idee, mis punase niidina kõigist töödest läbi läheb ja mis end kord seesugusse, kord teistsugusse ümbrikku mähhib. See valitsev mõte on vaja üles otsida, ja käes

*) Selle päälkirja all ilmub „Vaba Sõna“ järgmistes numbrites rida artiklid, mille sihiks on praegusi filosoofilisi käärimisi vaadelda ja huvitavamaid probleeme harutada.

on lähtekoht, kust mõtteteadlase kõige sügavamaisse sügavustesse pääseb. See tsentraal mõte ei tarvitse olla keeruline ega raske. Tavaliselt just überpöördu! Nii oli see näituseks Kanti juures, kes ütles, et looduse seadused on vormid, mis mõte meie tuntuise pääle paneb. Bergsonil on sama lihtne mõte aluseks. Sellepärast, et see mõte lihtne on, on tast nii kergelt mööda mindud. See on nimelt — puhta aja, muutumise, vältavuse mõte.

Aja, vältavuse mõiste on vaja puhastada igasugustest lisan- dustest ja siis saame mõtte, mis kogu ilmavaate, ilmatundmise muudab. See puhastus on aga raske. Meie oleme nimelt ära harjunud omale aega ette kujutama kui midagi ja g a t a v a t, a r v u l i s t. Need omadused aga pole aja omad, vaid ruumi. Ainult ruumi võib jagada, võib numbrites lahutada ja liita. P u h h a s t a e g a e i s a a j a g a d a. See paistab esialgu imelik olevat, sest on ju olemas päevad, tunnid, minutid, sekundid — aja jaod. Veel kaugemale, kõige väiksemate sekundite osadeni võib aega jaotada. Seep see asi on. Oleme harjunud vaatega, nagu näitaks minutite, tundide jaotus, et aega on võimalik jagada. Aga see on vale harjumus. Nagu all pool näeme, ei ole see muud, kui ruumi jaotus, mille me aja mõistele juure lisame. Ruumilised mõisted on inimeses valdavad. Just ruumi mõiste on see, mis inimest aitab ainelisest ilmast võitu saada. Kogu teadus ja elu- tarkus on asjade süsteem, mis liikumata on, mis paigal seisavad ja millel mõõt on. Filosoofia on seni ka just sama rada käinud, mis teaduski, on mõistetega opereerinud, mis kindlad on, määratud piirjoontega ja selged. Bergson asetab filosoofiale võimaluse neist vormidest käändida, mis ta seni olnud ja pöördida uutele teedele selle läbi, et mõtteteadus oma aluseks võtab — aja mõiste, liikuvuse, vältavuse.

Harilik mõtlemine käsitleb aega, mis segatud on teiste mõis- tetega. Enesevaatlusel võime aga puhta aja, vältavuse (*durée*, дли- тельность) mõiste välja koorida. Pigistame silmad ja katsume süveneda teadvuse alalisesse muutuvusse. Meie tunne, kuidas midagi on, mis paigal ei püsi, vaid mis alatasa järgneb, vältab. Sää! on nagu mingisugune lauluviis, mis kuulmata kuhugi voolab. Just lauluviis ja mitte üksikud noodid, mis teineteise kõrva seisa- vad! Nii on ka aja osadega, kui aega puhtalt maitseme: need kaovad ära, sulavad ühte, saavad elavaks olevuseks, mille jaod mitte üksiteise kõrval ei ole, vaid teineteisest läbi tungivad. Meie ei tee vahet siis oleviku, mineviku ega tuleviku vahel. Me tun- neme ainult pidevat voolu, vastastikku läbitungimist. Säärasel korral ei ole meil mingi arvuga tegemist, vaid ainult omadusega. Kuid laseme ruumi mõisteid ligi pääseda. Mis siis näeme? Kõige- päält joone, mida mööda aeg nagu liiguks. Seda võib jagada. Üksikud osad seisavad teine teise k o r v a l, ei tungi vastastikku läbi, nagu eeloleval juhtumisel. Meie võime siis ajast välja võtta mineviku ja tuleviku ja järjekorra.

Ühe sõnaga, meil on siis arvulise üksusega tegemist. Tõm-make sõrmega mööda lauda. Tunnete, kuidas sõrmed ruumis liiguvad, tunnete järjekorda, tunnete ühte joont, mille mööda sõrmed läksid. Kuid võib ka teist ette kujutada: ainult aja vältavust nimelt seda aega, mil mu sõrme otsades tundusid need või teised omaduslised (mitte arvulised) muutused. Vältavus ongi omaduslik mitmekesisus, esinev arvust. Kujutage ette üks inimene, kel puudub ruumi tunne. Kui ta liigub, siis ei oleks tal aimu olnud ruumist, millest ta läbi liiguks, küll tunneks ta aga omadusi, mis alatasa muutuksid, erineksid. See oleks puhta vältavuse ja ka liikuvuse tunne, kus muud ei ole, kui puhas omaduslik mitmekesisus. Kõige parem näitus on lauluviis. Kui seda kuulata, siis ei kuule me üksikuid noota, üksikuid helisid. Ei, need tungivad vastastikku teineteisest läbi, need mässivad endid teineteise ümber ja vahelduvad pidevalt. Siin ei ole meil midagi ruumilist. Siin tunneme omaduslist muutuvust ja vältavust. Kui seinakell oma aegapidise tik-takiga magama uinutab, siis ei ole see viimase pendli löögi mõju, mis ma korruga tähele panen, ei ole ka selle tähele pandud pendli löögi ja juure lisatud endiste löökide mälestuse mõju (sest kui ma praegusele seinakella löögile mälestuse endistest löökidest meele tuletan, siis ei uinuta see veel magama). Ei! Mõjub just löökide rütmiline koosseis, omaduslik külg. Iga löök on nagu noot lauluviisis, mis tundmata, kuulmata eelmisele juure liitub ja niiviisi pendli kiikumisest loob otsekui musikaalse fraasi.

Sarnasel aja mõiste käsitusel on võimata aega mõõta. Seda saab siis, kui puhtast aja mõistest loobume. Kui ma pendli liikumist vaatlen oma silmadega, ja tema löökisid loen, siis ei loe ega arva mitte aega, vaid üheaegsus. Ja see on hoopis teine asi. Kui ma oma mälestuste poole ei pööra, siis näen ma ainult pendli aseme vahetamist ruumis. Ja ainult ühtainust liikumist, sest oletasime, et mälestus ei tööta. Siis meil vältavust ei ole. On ainult teatav väljaspoolseis (*exteriorité*); järgnevust ei ole. Ümberpöördult, loobume pendlist ja selle liikumisest. Siis jääb meisse ainult minu „mina“ mitmekesine vältavus, järgnevus. Vastastikku väljaspoolseisu (*exteriorité réciproque*) ei ole, nagu siis kui ainult pendelt vaatleme, milles iga löök teine teisest väljaspool seisab ja mitte millegagi ühendatud pole. Nimetatud kahe asja vahel sünnib isesorti vahetamise protsess, mis sellega lõpeb, et me ruumi mõistega segatud aja mõiste saame. Puhas ruum on aga väljaspool aega. Ja puhtal vältavusel ei ole ruumiga midagi tegemist. Vahelüli, mis need kaks vormi ühendab, on üheaegsus.

Puhta aja mõistega on seotud liikumise, muutuvuse mõiste. See mõiste on ka tavaliselt segatud ruumi mõistega. Sest kui ütlen, keegi läks kodunt jõe ääre, siis kujutan pigemini maad ette, kust ta läks, kui sisemist aega, mille ta seks tarvitas. Puhas liikuvus pole aga mitte ruumiline mõiste, vaid süühiline akt. Selle esimene tunnismärk on absoluut jagamatus.

Minu käsi on A. punktis. Ma tõstan ta B. punkti. Liikumine A-st B-sse on lihtne asi. Kahtlemata, meie oleks võinud käe peatada punktis C. Kuid siis oleks see juba teine liikumine olnud. A-st C-ni oleks siis meil pidev liikumine olnud. Vahemaa, A B, milles käsi liikus, võin ma ju jagada kümnesse, tuhandasse jne. jakku, kuid liikumist ei saa ma mitte jagada. Sest igas pisemas vahes on siis eri liikumine. Liikumisel A-st B-sse ei jää käsi ühesegi punkti peatama. Käsi läheb ainult läbi sellest punktist. Teiste sõnadega, käsi oleks võinud sääl seisma jääda. See on, liikumine oleks võinud sääl lõppeda. Liikumine on pidev. Seda ei saa jagada. Illusioon on, et liikumist võib ilmotata jagada, tarvilik illusioon, sest harilikus elus ei huvita inimesi liikuvus ise, vaid olekud, asendid, mis muutuvad. Inimeses on tarve liikumatuse järele. Ja mida sarnasemalt ruumile me liikuvust ette kujutame, seda arusaadavam on liikumine meile. Kuid reaalsus on liikuvuses ja mitte paigalseisus. Paigalseis on illusioon. Kui kaks rongi ühesuguse kiirusega teine teise kõrval liiguvad, siis näib neid seisvat. Niisugune olukord näib meile normaalne olevat, sest et see kasulik on: reisijail on võimalik teises vagunis sõitjaga vestelda jne. See ongi see „liikumatus“. Selle seabki inimene õigeks reaalsuseks, absoluutseks. Liikumine on nagu midagi juure pandud. Tarvis aga praktilise elu tarbeist pöördida sisemisele elule, neile andmetele, mis hinge sügavustes lebavad, ja meie tuleme vastapidisele otsusele: ainuke reaalsus on liikuvus. Mu ees on tindi-pott. Ma võin nii või teisiti tema pääle reageerida, ja seda ainult sellepärast, et meie ühes ja samas ajas kõrvu liigume, nagu eelnimetatud kaks rongi. Mina muutun vahetpidamata. Tindi pott muutub iga momendiga. Iga silmapilk muutub selle objekti vastuvõte. Värv väljaspool mind on alaline liikuvus (värvi lained) ja mu oma isik on alaline liikuvus. Kui objekt ja subjekt neis tingimustes liigub, mil võimalik on objekti pääle mõjuda, siis vaadeldakse asja, kui liikumatut. Nii on kasulik. Kuid see mis kasulik tegevusele, on ebakohane õigele reaalsusele. Kasulik on tegevusele see, et asi, millega meie opereerime ei muutuks. Inimese mõisted ongi kõik nii sisse seatud. Reaalsuses muutub käsitatav asi igal silmapilgul. Meie näeme enne ikka asja ja siis selle liikumist. Kuid õige ^{ainult} liikumine. Liikumine ei eelda liikuvat asja. Kuulame üht laulu viisi. Sääl ei ole mingi asja, mis tunneme liikuvat. Kui pikk ta ka oleks, ikka on see lauluviis pidev, jagamata. Kuulmemeel tarvitseb vähem ruumi, kui nägemine. Kui me ka jagaksime lauluviisi osadesse, siis saaksime meie ettekujutataval paberil noodid, mis kõrvu seisavad, või klahvid, millel mängitakse, s. o. ruumilised mõisted. Loobume neist mõistetest ja meie ees on puhas muutuvus, mis mingi asjaga pole seotud.

Võtame mõne asja välisest ilmast. Sel on teatav värv. Värv pole muud kui ülisuure kiirusega värisemine, seega liikumine. Nii on sisemise ilmagagi, kus elu tundub olevat pikk meloodiline

viis, liikuvus, pidev vältamine. Ühe sõnaga, reaalsus on liikuvus. On olemas elav, loov vool, mis kõik kaasa kisub. Kuid üks kõige tähtsam inimese omadus on see, et ta liikuvaid asju tahab liikumatutena käsitada. See on sellepärast, et mõjuda võib asjade pääle ainult seni kaua, kuni ta ses olekus on, kui praegu. Meis on instinkt üht keha vaadelda mitte ta muutuvuse küljest, vaid just sest küljest, mis liikumata. Niisama on lugu tundmustega, mis sõnade abil katsume kristalliseerida. Siit tuleb siis, et sagedasti segatakse tundmus, mis ju alaline, pidev saamine (devenir) on, tema välimise kujuga, näit. sõnaga, mis teda avaldab. Keele mõju tundmuste tardumise pääle on suurem arvatavast. „Teravate piirjoontega, alati labane sõna, valides kõige liikumatuma üleüldise, ja järjeliselt isikutuma üleüldis-inimlistes läbielamistes, surub alla, või vähemalt varjab ära meie isiklise teadvuse peened ja tabamatud läbielamised.“ Tormine armastus või sügav kurbus valdavad kogu hinge. Need tundmused pole liikumata asjad. See on kogu alatasa heitlevaid, väänlevaid, voolavaid, pidevaid tundmusi ilma piirideta, ilma kalduvuseta ruumiliselt üksteisest erineda. Kui meie neid aga analüseerima hakkame, siis kaob läbielamine, asemele astub rida teine teise kõrval olevaid hinge asendid, mis liikumata on ja oma isikliku, kõige olulikuma tunnismärgi kaotanud. Siis võib alles sõna ligi pääseda. Tundmustest jääb veel vari järele. Me arvame, et oleme võinud tundmust analüseerida. Selle asemel on aga meie ees rida üksikuid asendid, mis kõigile tuttavaid tunnismärke sisaldavad. Ühe romaani kirjaniku osavus seisabki selles, et ta meile neid asendid pakub ühenduses salajamate sidemetega, terve kompleksiga nägemata ja tabamata liigutusi, mis lugejat suggereerivad kahvatu sõna varju all leidma kõige varjatumaid läbielamisi.

Mõtted on mitmesuguses suhtes meie isikliku eluga. Palju neist ujub pinnal, nagu lehed tiigi vee pääl. Neid mõtteid käsitades, leiame et nad alati on kuidagi viisi liikumata, väljaspool siseilma alalist voolu. Need on ideed, mis valminult saadakse, ja mis meis vastu võetakse, assimileerimata meie isikule. Kuid mida sügavamale oma „mina“sse minna, seda voolavamaks läheb nende sisu, seda raskem on neid välja öelda, sõnades avaldada. Adekvaatselt võib ainult neid ideid sõnades avaldada, mis kõige vähem meie olemust puudutavad, milles kõige vähem isikut.

Sellest mõistame sümbolismi suurt väärtust. Kõik, mis pagal püsib, olgu see asi või olgu see sõna, on sümbool. Reaalsus on liikuvus. Kui tõsist elu tahetakse tunda, peab sümboolidest läbi tungima. Kõik inimlikud teadmised ja teadused on ainult sümboolsed.

Goethe ütleb oma Fausti II jao lõpus: Kõik, mis mööda läheb, on ainult sümbool. Meie tuleme vastupidisele otsusele, nagu Nietzsche lausub: kõik mööda minemata, püsiv on sümbool. Tõe elu on alaline voolamine, alaline liikuvus.

Mis tagajärjed sel lähtekohal on ilmavaate ja ilmatundmise kohta, sellest järgmistes kirjades.

Johannes Semper.

Kesk aegade viirastust luuletaja.

1.

On valitsenud meheline valjus
ja ilma rahu hoidnud raudsed käed.
On tormanud ja tõusnud rahva paljus.
Nüüd võitluses on vere-karva väed.

Nii vaikselt valgub võitlejate veri
ja teras uhkab surma vikatil, —
kui piinav paha naer ei lõpeks peri
meeltheitjat hinge Elu altaril!

Näen viirastust: kuis häkki loitvas valges
on tõusnud Üli-hinge ootev Usk,
tal, seistes aja ahetuse alges,
käes mõõgaks välkuvaks me terav tusk.

2.

Printsessina endale pärib
mind vabade mõtete riik,
saab kellegist tõstetud üles
kord ajas mu võitluse piik.

Nüüd ennastki kaitsta ei jõua,
võim võetud ja abitu töö,
hulk rumal mu trooni pääl tallab,
maa üle vaob vaimline öö . . .

Neil põlevad ohvrite tuled
ja viiakse ihu ja verd
sääli seoti mu viimased sõbrad!
Teist aega, teist maad mull' ja merd!

Ja mehi, kes ohvrite tulest —
tõest läbi käiks hiilgavas rüüs
ja õigil ja vihasil palgil
kui prohvetid seisaks ses süüs.

Oh tulge! Te vaimu ees vanguks
maa vägivald, tooreste troon
ja kõnest kui ahelad kanguks,
verd januv hulk kohkuks: kus kroon!

Me kroon, kelle kantud, kus viirgab
sümboolina elust ja tööst?
Lään üksi ja üleval kiirgab
täht tumedast Põhjamaa ööst . . .

Marie Heiberg.

Saksa luuletajad ja sõda.

Selle päälkirja all avaldab Josef Luitpold Stern Wiener „Kampf“is huvitava ülevaate. Minu arvates võiks sääl avaldatud mõtted ka Eesti lugejaid huvitada. Selles arvamises saadan tähendatud ülevaate ümberpanekus „Vaba Sõnale“ avaldamiseks. Ma palun aga lugejat vabandada, et ma värsi punumisega toime ei saa. Olen sellepärast sunnitud luulemeistrite pununud pärlid lihvimata mõtte-helmetena ette seadima. — Stern kirjutab:

Üheksateistkümne saja neljateistkümne aasta suure sõja ajaloos jääb Saksa luulemeistrite seisukohavõtmine sõja kohta jäädavalt tähelepandavaks. Kuidas sõda oma hiiglasündmustega poeetide südametest ja ajudest, nende sõnadest ja lausesünnitustest vastu helgib, sellest jääb meie järeletulijatel mõndagi seadust otsida. mis luuletajate loomistööd selgitada, valgustada võivad.

Sõja algul seisis Saksa kunst ka u n i l õitsel. Sõja võimulust luulemeistrite iseteadmine ei tunnistanud, see oli neile võõras. Suurtükid — igat sorti — seisis valmis, salmide sõlmimine oli sõjaks ettevalmistamata. Kuid sellest hoolimata asus ka vaimlik maakaitsevägi sedamaid oma kohale — rood roodult seadis ta enese ritta, silmapilkselt oskas ta aja nõudmistele vastu tulla. Unustamata sündmus.

Rahvuslased.

Richard Dehmel ei või mitte salata, et ta ükskord „Oma rahvale“ luules ütles:

„Mu isamaa, nii s u u r, nii lai:
ja tänu kümne rahvale
mul võlgu aju eest
Ja tundmata mul rahvas jäi,
kes minu ja mu tuuma löi.“

Täna aga laulab Dehmel „vaenlasterodust“ ja näeb aina „röövlid, palgalisi, kelmisid, sulaseid“! Omal ajal seadis ta lipukirjaks: „Meie oleme maailm!“ Täna hüüab ta: „Tuhat ja tuline! Kas peab Saksamaa pommide ja granaatide asemel kristlike vabatahtlike vagatsemise lausetega enese ümber heitma!“ — Kord ilutses ta: „Mina ja tulevik!“ Nüüd on ta aga sõja — vabatahtlik ja koguni juba alamohvitser. Ja niisugusena leegitseb ta vaimustusest, shrapnelli lõhkemisest ja vaenlase purustamisest lauldes:

„Meie hallid laevad,
neil on valged hammad,
ja tuld on nad valmis sülgama,
et Keisri lippu ei puuduta.“

Mitte ainult Dehmel, ei! Kaugelt suurem hulk Saksa luuletajaid tegid selle järsu pöörangu. Kõik nad on häkitselt vihkajateks muutunud. Ainult sellepöolest ei ole nad veel ühelmeelel, keda õieti kõige sügavamini ja kõigepäält vihata. Mõned, nimelt

need, kes endid mitte nii ülijärsku oma sotsiaalselt kõlavast minevikust lahti rebida ei suuda, nagu Frank W e d e k i n d ja Karl H e n c k e l l, purskavad oma viha Vene valitsuse vastu.¹⁾ Nad saavad enestele sääli õige iseäralisi mehi seltsilisteks. (Isegi Paul Lindau pöörab enese — täis põlastust — Vene vastu). Neil ei tule, nagu arusaadav, mitte meele, mis teravmeelne Adolf G l a s b r e n n e r ütles: „Minu viha on vähem selle üle, kui meile midagi keelatakse, aga ma tunnen sügavat põlastust, kui meile midagi l u b a t a k s e.“ Karl H e n c k e l l võitleb aga oma kirjutuslaualt ka Prantsusmaa vastu.

Need kes maailmasõja põhjustes ka majanduslist lõhna arvavad tundvat, juhivad oma viha Inglismaa vastu. Ernst R i s - s a u e r on nende ninamees:

„Ei Prantsus- ega Vene mehest me hooli,
siin pauk saab paugu ja hoop saab hoobi,“

aga

„meil kõigil on omane ühine viha,
meil viha ja armastus ühine,
sest kõigi meie ühine vaenlane
on: inglane!“

Nõnda mõtleb ka Herbert E u l e n b e r g :

„O Inglismaa, sa häbemata maa,
ei seda meie unusta,
et ära annud oma vennad sa,
ainult et kukrut täita!“

Üks hulk luulemeistrid on lihtsama tee leidnud, nemad vihkavad kõiki, keda nüüd vaenlaseks nimetatakse, ühesuguse vihaga. Nõnda näit. Arno H o l z, kes järgmiselt laulu laseb:

„Suur-Saksamaa, su tee
käib läbi põrgu, paradiisi,
me Belgias täna veel oleme,
kuid homme jõuame Pariisi.
Pataljon pataljoni kõrval,
iga soldat mehine mees
Inglane, sa vilets narmal,
su palk ootab sind ees!
Veel kasakate kütis me täna,
kuid — läbi me murrame neist.
Ja teeme neile jalad alla,
nad kihutame Pietari eest.
Ja teised — närude kogu!
Noh, oodake veel üks momang!
Küll meie teil kütame hagu!“
En avant, en avant, en avant!“

Seesinanegi Arno H o l z pühendas nii kolmekümne aasta eest ühe laulu Saksa „Prantslaste õgijatele“. Seda tuleks tal nüüd enesel hoolõga lugeda, sest — ta on ise nüüd — prantslaste õgija!

Nõndasama kõlab ka Gustav F a l k e jahilaul — karu, kuke ja kavalaks kassiks nimetatud Inglise lõvi pääle: „Ja ennemalt tõest me puhkama ei jää, kui viimnegi metsloom on t a p e t u d m a a s.“

*) Zarismus.

Niisugusel ägedustungil tekivad kõige imelikumad mõtete-õied. Richard Dehmel hõiskab „Kõik-Saksa ärkamiseks.“ Ilus küll. Aga — ta näeb ka Kraini ja Mähri rahvaid sakslaste hulka lugevat. Ärevuses unustatakae rahvuse vahedki ära. Teisel korral on Dehmel Mähri asemele vähemalt Kä r n t e n i võtnud, aga Krainist ei võinud ta lahkuda, sest, seda oli temal Rheinile riimiks vaja! Aga küsitavaks jääb sloveenide Saksa veresugulus siiski . . .

Unustada ei või ka Heinrich Vi e r o r d t i hüüdi: „Saksamaa vihka!“

„Saksamaa, nüüd vihka jääkülmal verel
ja surma jaga miljonlisel põrguliste perel,
kas tõusku küll pilvedeni surnute mägi,
nende auramas liha ning kooljate vägi.
Saksamaa, nüüd vihka raudriiete vihal
ja vaiguta surmale iga vaenlast ihal!
Neid vangi? ei mitte! tee külmaks nad paigal,
kas muutugu kõrbeks maavöö me ümber.“

Üks ainus — üks ainus! — ei ole seda väärsammu inimsuse juurest rahvusluse kaudu metsikuseni mitte kaasa sammunud: nooruke Julius B a b o m a „Saksamaa“ laulus:

„Ma seisan ja langen ühes Saksamaaga,
kes ma olen,
aga Jumala tahtes inime inimestega olles
tunnen end vennana, olgugi sakslasena tülles.
Eel otsustavat pilku veel tagasi vaatan
täis aukartvat vagadust taevaisa poole!
Siis sõjariistu süda ja rind — mõök võöle
Siis kindlalt, siis mehiselt vihata siiski —
võib kõlada vaenuhüüd — kaitseks, kui tarvis.“

Võitlejad.

Richard Dehmel kõneles kord — enne sõda — „rahvus-
lisest kultuuripoliitikast“ ja ta nimetas seda ise pilgates kahtlaseks
asjaks. (Kõne on tema kirjatööde kolmandas andes leida.) Ta
ütles seekord: „Meie asutame inimlise tööjõu kaitseks ilusaid, kõlb-
lisi asutusi — aga kõige täielikum inimese vaimu ja töö sünnitus
need on l õ h k u m i s e, p u r u s t a m i s e a b i n õ u d :
s u u r t ü k i d, s õ j a l a e v a d j n e.“ Selles leiduvat vastolu
nimetab ta sääll hulluseks, mis mitte kasarmute teel ei või paran-
datud saada. Aga nüüd on Dehmel ise „usklikuna sõjariista“
kätte võtnud, ta luuletab lipulaule, sõjalaevade- ja lahingu-laule.
Ta kirjutab: „Armas Alfred! nüüd käivad juba paugud nootide
järele. Päeval laskekraavides, õhtul staabikorteris korka tõmmates
— aga alati lauldes, muusikaga.“ — Püssipaugud ja korgipaugud
— on Richard Dehmelile nüüd üheväärilised sündmused.

Gerhart H a u p t m a n n ei ülistanud mullu oma aasta-
saja näitemänguga mitte sõda. Kuidas ka? Tema, kes oma maa-
ilma — rahule kasuliku tegevusega Nobeli autasu vääriline oli,

kes kord „sallivusele“ vaimuka kirjatüki avaldas? Jah, tema kutsub Saksa meest nüüd niidule, et ta „rohtu niidaks“:

„Ja see on rohi, mis tilgub verd,
ei armu sul anda luba ei ole!“

Ja Saksa mees vastab: „Niita jah, niita ma tahan ilma puhkamata.“ — See on seesama Gerhart Hauptmann, kes ennemini arvas, et „kunstniku luues seab loodus erapooletuma silma üleüldise sõja ülevaatajaks.“ Täna aga laulab ta uut ratsaniku-laulu: „Kord tulid kolm röövlid korraka . . .“

Sirgelt ja sõjameheliselt kähku kohendamas on nüüd ka Ferdinand Avenarius, see „kunsti- ja kultuuri-vaht.“ Ta teeb pilkelaule inglaste kohta („Hepp, hepp, hõrrah!) ja vanus-mehiseid, Friedrichi aegselt kõlavaid lipu-laule. Temagi mõttes kord teisiti: „meie sees on midagi ühist, midagi, mis kõigest hoolimata sugulane on: „see on inimene“ — sõnas „inimene“ leidub midagi saladuslist.“ Nõnda lugeda tema luuletuses „Lebe“ (Ela).

Nõndasama ka teised. Cäsar Flaischlen lõhub oma sullepääga „läbi ja pihta — läbi raua ja kivi, läbi püside ja suurtükkide.“ Hermann Kienzl näib unustanud olevat, et ta omas soojas toas „lõhub“ ja mitte laskekraavis. Ta jampsib „kelmides“, sülgab neile oma oksesappi näkku ja laulab: „Ma lasen ja lasen ja ei hooli kellestki. Fiff! Fiff! Fiff! Rarr! Bumm!“ — Nõndasama on ka Edgar Steiger omas soojas toas laskekraavi toredustest vaimustatud ja hüüab:

„Näe metsaserval välkuvat tuld,
kollasest murrust tõuseb üles inimese pää.
Pilveke suitsu — ja kadunud inimese pää,
ja nõeltena kõdiseb sul sõrmede sees —“

Mitte ainult Ostini ja Finckh, ka Max Kretzer ja Franz Ewers on võitlejateks saanud.

Aga ka Alfons Pezold:

„Raamatud kasti, mõök välja,
laskevalmis läikiv püss.
Ja edasi ratsul, müristaval hool
Prantsuse rebaste pääle!
Veel viibib päike taeva võlvil,
kuid rutt meil lipu ja rauaga:
me tahame õhtuks Inglismaal
süüa karusid rebastega.“

Pezold palubki:

„Oh võiks ma nüüd iga kuuli sees peituda,
mis armsalt huludes inimese punast südant tervitab.
Oh võiks ma nüüd hingata
iga mõõga teraga,
mis leegina kiirelt valget inimese
südant tervitab.“

(Järgneb).

M. Martna.

Vastutav toimetaja: **K. Tüür**. Vastutav väljaandja: **Bernhard Linde**.

Дозволено военною цензурою. — 10-й день, 2-го февраля 1915.

Estevan Wilda

Eesti-Läti vahekorrast.

Eestlased tungivad lõunapoolse Lätimaale ja suruvad säält lätlasi nende senistest asukohtadest välja. Sellesisulised ajalehe sõnumed on viimasel ajal üsna harilikuks saanud. Toob mõni Läti või Eesti leht sellekohase teate, siis käib see tingimata kõik mõlemapoolsed ajalehed läbi. Kusjuures Läti pool seda nähtust hädaohtlikuks peetakse ja kindlamale vastupanekule õhutatakse, meil aga, ümberpöörduvalt, seda harilikult vastu võetakse tuntava häämeele ja rahulolemisega, nagu kunagi asja, mis meile kasulik on ja meist hääd tunnistust annab. Nüüd, kus rahvusküsimus päevavahvide keskpunktiks on ja üleüldse tundelikum ollakse sellest küljest, on see Eesti-Läti piiri- ja ülepää vahekorra küsimus kummagi poole ajakirjanduses pikemat käsitust ja mõtetevahetust tekitanud, kui harilikult. Ta ähvardab mitte vähemat, kui meie senist hääd vahekorda oma lõunapoolsete naabritega kõigutada. Kahe naabrirahva hää läbisaamine on aga sedavõrd tähtis ja kaldis, et enne kui seda rikkuda lasta, hästi järelekaaluda tuleb, kas selleks ka tõsist põhjust on.

On ju tõsi, et mõnes piiriäärses Läti vallas, kus vanast vahest ühtki eestlast ei leidunud, neid nüüd rohkel arvul asub. Kuid kaugeleki mitte nii palju, nagu seda sagedasti ettekujutatakse. Lätlased on veel igalpool enamuses, pääle Homuli, kust teatatakse, et sääll eestlasi lätlastest arviliselt rohkem elab. Kõige rohkem leidub Eesti asunikka lätlaste keskel Marinburi ja Opekalni kihelkondades, kummagis kuni 3000 hinge, aga ka sääll sünnitavad nad ainult vähemuse rõhuga Läti enamuse kõrval. Piirirahvaste Lätimaale asumist tuleb ka mujal ette: Kuramaale olevat mitmedkümmend tuhandet leedulasi asunud, pääasjalikult põllutöölisena, ja seda nähtakse häämeelega. Põhjuseks, miks eestlaste asumises hädaohtu nähtakse on see, et eestlased üksi moonakate ja sulaste kohtadega ei lepi, vaid ka talusid rendivad ja omandavadki. Kardetakse, et sel teel maapind aegamööda eestlaste kätte koguneb. Kui suur see „pinna kaotus“ tõepoolest on, seda seletab

sõnum säälsamast Homulist, et säälsed lätlased nii visalt kohtadest kinni hoiavad, et viimase paarikümne aasta jooksul ainult üks väiksem talu eestlaste kätte on läinud. Võib olla on talu- rentnikkudeks palju eestlasi tulnud, — sellest sõnumesaatja kahjuks ei kirjuta — aga igatahes on omanik peremees maa saatuse üle. Nii on see Homulis, aga kindlasti on see niisama ka mujal Eesti- Läti piiril, kus piirinihkumist üleüldse märgata on. Teiselt poolt tuleb aga ka seda ette, et lätlased Eesti piirkonnas talusid ostavad.

Ütleme siiski, et viimastel aastakümnetel rohkem vakamaid lätlaste maad eestlaste omanduseks on läinud, kui ümberpöördukt. Kas võib aga sellest otsekohe järeldada, et Eesti rahvas pinna poolest on võitnud, lätlased aga kaotanud? Kui ainult mõned üksikud talud suurest vallast eestlaste käes on, siis ei või neid veel kaugeltki Eesti pinnaks pidada. Pinna kuuluvuse ühe ehk teise rahvuse omaks määrab ära kultuur, mis temal valitseb. Eestimaa on see pind, kus meie kultuur, meie keel ja meel võimal on. Ja selles mõttes ei ole meie küll vist üht ruutverstagi Lätimaast veel omale võitnud. Teated kohtadelt tõendavad ühe-meelselt, et kõigis kõne all olevates paikades Läti keel ja meel väeramata valitsevad. Omavalitsuses, kohtus, koolis ja seltsi-elus — igalpool on asjaajamine lätlaste käes ja tarvitatakse Läti keelt. Väiksena erandina sellest võiks nimetada ainult Homuli mõisa- omaniku asutatud Eestikeelset kooli ja Marinburi Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi osakonda oma kooliga. Kõik ühistegelised asu- tused on õigusega ühised, aga Eesti keelel pole nendes õigusi.

Sellega oleme jõudnud arutatava nähtuse, eestlaste Lätimaale asumise, teise külje juurde, mille tera otse meie vastu on juhi- tud. Nimelt ähvardab Eesti asunikka ümberrahvastamine. Lät- laste keskel elades, nendega alati kokku puutudes ja läbikäies ning ühiselt asju ajades hakatakse rohkem ja rohkem Läti keelt tarvitama ja saadakse ajajooksul tähelepanemata päris lätlaseks. Kiiresti seda teed läheb iseäranis noor põlv, kes Läti koolis hari- duse saab. Seda assimileerimist hõlbustab mõlemate rahvaste ühekõrgune hariduse järg ja ühine usk, mis läbikäimist edendab ja segaabeludele laia võimaluse jätab. Meile kahjuks on Eesti asu- nikkude lätistamine juba käimas. Ruhjast kuuldu, et säääl roh- kesti lätistatud eestlasi leidub; Hopast kirjutatakse, et säääl õige vähe Eesti keelt kuulda on, kuigi pooled alevi elanikkudest Eesti sugu on ja alev ise hoopis piiri lähedal. Heinastes kuulsin mõne aasta eest, et säääl sagedamini lätistamist juhtub, kui eestistamist; ja Valga inimesed räägivad, et sääälne kadakas ennast ennem lätlaseks nimetab, kui eestlaseks. Aga see on ainult algus. Mida elavamaks läbikäimine ja seltskondline tegevus muutub, mida kõrgemale kultuuri pind tõuseb, seda kiiremini sünnib rah- vuslike vähemuste assimileerimine. Kaitseks selle vastu võiks olla kultuuriline üleolek, mis meil aga puudub. Ja ainukeseks pääseteeks jääb uute asunikkuude rohkearvuline juurevool, nii et eestlased aega mööda lätlastega ühekõvaseks saavad ja tasa-

kaal maksma hakkab. Peaks siis veel juurevool edasi kestma, siis algab loomulikult vastupidine protsess: lätlaste eestistamine. Sest kus mitu rahvast segamini elab, sääl avaldub paratamata püüd ühtluse poole, mille tagajärjeks nõrgema poole assimileerimine on. Sisemaal joutakse harilikult ajajooksul ühtlusele, kui mitte iseäralisi takistusi ees ei ole, piiridel aga kõigub ülevõim kord ühele kord teisele poole, käsikäes piiri enda edasi-tagasi nihkumisega.

Meie eestlased, Soomesugu rahvaste haru, oleme senni assimileerimise läbi palju kaotanud, — ainult kaotanud, võitnud peaaegu sugugi. Oleme kaotanud ida ja lõuna poole ning oma kodus saksluse kasuks. Just lätlaste kasuks on hääbunud terve kurelaste suguharu, kuna arvurikkast Liivi suguharust ainult riismed järele on jäänud, ja neidgi ootab varstine ots. Ka need mõnituhat eestlast, kes llsenisse ja paari teise kohta taga Marinburi elama on sattunud, tulevad meie arvelt Läti arvele üle kanda. Suurel määral just assimileerimise tõttu oleme arvuliselt nii väikseks rahvaks kujunenud, et iga edaspidine kaotus meile elukardetavaks võib saada, meid jõuetuks teha. Igatahes on iga kaotus rahva liikmete poolest väikerahvastele võrdlemata hädaohtlikum, kui kaotus pinna poolest, mida lätlased kardavad. Huvitav ja tähtis meile on sellepärast tungida tuleviku katte alla nägema Eesti-Läti piiri edaspidise kujunemise võimalusi. Selles aitab meid põhjuste selgitamine, mis sünnitavad praegust liikumist ja võivad sünnitada uusi.

Lätlased ise seletavad eestlaste oma maale valgumist eestlase lihtsuse ja vähenõudlikkusega, mis madala kultuuri tundemärgiks olevat. Meie pool vaieldakse sellele vastu ja toonitatakse eestlase hoolsust, töökust ja kokkuhoidlikkust, tema iseäralist oskust põlluharimises. Kahtlemata on nendes väidetes rahva iseloomu kohta palju tõtt. Tõsine ja pikaldane eestlane armastab rohkem lihtsust, on töökas ja hoiab enam põllutöö poole, kuna elavam lätlane rohkem hiilgust tagaajab, ettevõtlikum on ja äritegevuse poole kaldub. Kuid nende iseloomu omadustega ei saa mitte käesolevat nähtust seletada: iseloomud on juba vanast kujunenud, nähtus aga kõige uuema aja sünnitus. Parastes oludes on iseloom tagajärje saamiseks ainult kaasa mõjunud. Põhjusi endid tuleb mujalt otsida ja nimelt majandusliste vormide muutumisest Baltimaal.

Rahva liikumine algas meil siis, kui mõisates orjatöö asemel uuemaid tööriistu ja palgatööd hakati tarvitama ja ühtlasi talumaid mõisa külge võeti suurema saagi saamiseks, kapitali kogumiseks sissetuleku näol. Siis jäiwad korruga paljud töötegijad käed ilma tööta ja pidid endale mujalt töövõimalust otsima — inimesed said oma kodudest välja kihutatud. See liikumine, mis sellest saadik järjest vältas, sai uut suuremat hoogu mineva aastaja lõpul, mil Balti linnades tööstus suurel viisil edenema hakkas. Need muutused ei sündinud aga mitte ühel määral Eesti ja Lätimaal ja ei avaldanud ka ühesugust mõju. Lätimaa pind on üleüldiselt vil-

jarikkam, sellepärast kogunesid sääil varakult kapitalid, mis linnades, kui ka maa äriettevõtetes tarvitusele võtmist otsisid. Läti talumehi hakkas suurel arvul naabrимаadele kaupmeesteks ja teisteks ettevõtjateks voolama, iseäranis suurel hulgal aga linnadesse. Häa geograafilise seisukoha tõttu hakkas varakult kauplemine ja tööstus edenema. Linnad kasvasid ja tõmbasid maalt rahvast endasse. Riia üksi on üle 200,000 lätlasele uueks koduks saanud ja teised väiksemad linnad kokku teevad teistkord niipalju välja. Niisugune massiline ümber-asumine ei viinud maalt üksi üleliigset rahvast ära, vaid ka tarvilikust tööjõust tuntava osa. Seda tõendab põllutöölise puudus, palkade kiire tõusmine ja võõraste tööliste sissetoomine — ka talupidajate poolt. Sellega oli Läti külas tühi koht tekkinud, põlluharijatest puudus kätte tulnud. Ja loomulikult hakkas neid tulema sääilt, kus rahval kitsas. Lõunast asuvad Lätimaale leedulased ja põhjast eestlased. Ehk küll meie eestlased kodumaalt väljarändamist hääks ei saa kiita, aga kodus äraelamise võimaluste puudumine sunnib sääilt lahkuma, kuigi külma südamega, ja uut asupaika otsima, kust aga leidub. Sellepärast tarvitatakse siis häämeelega ka seda vaba tööpõldu, mis meie lõunapiiril väheselt avaneb. Sinna asumine on sünnis veel sellepöolest, et sääil, otse meie enda piiril, olud ja tingimised samad on, milledega harjutud ollakse. Edasi tungimisest ja lätlaste tõrjumisest ei või siin juttugi olla. Eestlased täidavad ainult tühjaks jäetavaid kohtasid, mis igatahes täidetud peavad saama: ei lähe eestlased, siis tulevad leedulased, venelased või koguni sakslased.

Nii on see praegu, kuid mis töötab tulevik tuua? On niistästi kui kindel, et asjad praeguses sihis edasi saavad arenema ja vast veel suuremagi hooga. Riist saab kahtlemata miljoni linn; ka teised linnad — Liibavi, Vindavi — seisavad tõusu eel. Nendesse on sadatuhandeid uusi elanikka tarvis. Läti maarahvas voolab suurel hulgal oma linnadesse, sest et sääil elamistingimised paremad ja elu lahedam ning linn üleüldse rohkem lätlase iseloomule vastu tuleb. Sedasama käsevad ka Läti rahvuslikud huvid, mis nõuavad: hoia et omamaa linnades ülevõim võõraste kätte ei saaks, sest kui suurte linnade ümbrus tahab ennast alal hoida, siis peab ta ennast linnas maksma panema. See on seadus, mille vastu eksimine nuhtlemata ei jää. Sel korral on lätlastel valida linna ja mõne osa oma sennise pinna vahel. Muidugi valivad nad esimese. Mis tähendaks mõni ruutverst maad, mõni vald või terve maakondki Suur-Riia kõrval! Suur-Riia peremees on ka suur võimumees, — Homuli ja Laitsna vallavalitsuse mõju ei ulata oma kitsastest piiridest kaugemale. Üleüldse ei ole pinnasuurusel rahvusküsimuse kohta otsustavat tähtsust. Liig laialine õredalt asunud maa ja piiri pikkus ainult nõrgendavad rahva tegujõudu ja on igapidi tüliks ja takistuseks. — Pääle selle näib lätlastel tungi olevat ja ka võimalust oma korda lõunapöole Leedumaale tungida rikkadena omanikkudena ja ettevõtjatena. Ka see peab neid põhja piiril harvendama.

Õieti peab otse imestama Läti rahva vastupanevust ja laiali ajamise võimet: et nad on suutnud omi linnu täita ja sääljuures veel piiri lõuna poole laiendada. Siiski peab arvama, et kui linnad järjest suurt juurevoolu nõuavad ja veel lõuna poole liigutakse, et siis ka edaspidi Lätimaa põhja piiril maad avaneb, mis eestlaste sinna asumist ootab. Muidugi ei tohi ja ei saagi siis seda võimalust tarvitamata jätta. Uued Eesti asunikud peavad praegustele toeks minema, et hoiduda lätistumise eest ja oma kultuuri tugeada. Ja ainult selle tuleviku lootusega võib meie asumist Läti piirimale rahulikult vaadelda. — Need eestlased, kes üksikutena laialipillatult Läti maale ja linnadesse asunud on, need käivad harilikku assimileerimise rada, lähevad meile kaduma. Tasuks selle eest loodame oma keskel asuvaid üksikuid võõra rahva liikmeid, nend hulgas ka lätlasi, ajajooksul endasse sulatada. Siiski tuleb meile suur puudujääk: eestlasi on üksi Riias üle 9000, meil aga lätlasi hoopis vähem. Seda kaotamist saab ehk edaspidi meie oma linnade kasvamine vähendada.

V a l g a linn on ümberrahvastamise mõttes võrdlemisi õige erapooletu. Eestistamist ei ole lätlasedki üles märkinud, nii sama ei tule vist eestlaste lätistamist ette. Linn on väike ja mõlemad rahvused umbes ühearvulised, mis tasakaalu hoiab. Et Valk Eesti linnaks on muutumas, tuleb sellest, et Lätimaa linnale tarvisminevat rahvast ei suuda anda — Riia tõmbab oma poole — ja eestlastele vaba asumise võimaluse jätab. Päälegi on linn just piiril ja kummagi rahval tema kohta ühesugune õigus. Ütelus, et lätlased Valgas kaotavad, ei ole millegagi põhjendatud, siin võib juttu olla ainult strateegilisest seisukoha muutmisest, parematele paikatele asumisest.

Kõike kokku võttes jõuame otsusele, et nähtused, mis Eesti-Läti piiril ja üleüldse meie rahvaste vahekorras ilmsiks tulevad, ainult muutuvate olude tagajärjeks on ja ainult neist olenevad. Pahahtlikkusest ega pääletungivast poliitikast eestlaste poolt ei või juttugi olla. Aga samuti ei või meie lätlastele midagi ette heita, neid milleski süüdistada. Läti ja Eesti rahvuslikud huvid ei põrka milleski vastamisi ja ei ole seda ka tulevikus ettenäha. Just selle vastu: meil on palju ühiseid huvisid ja ülesandeid, meid lähendab ühine saatus, palju ühiseid mälestusi ja ühiste eesmärkide kätte püüdmine. Eestlased ning lätlased on Baltimaa põline pärisrahvas ja ainsad maa kaitsejad võõraste sissetungimise vastu, mis nii tugev ja jõurikas. Oma kodumaal vaba elamise ja kasvamise võimaluse võitmine ning kaitsemine, mis mõlematele rahvastele kallis, nõuab tungivalt ütehoidmist ja koostöötamist. Sellepärast jäägu kõrvale kõik hõorumised, mis ainult ekslikul arusaamisel põhjenevad, ja väiklane kadedus, mis ehk ühel kui teisel pool tekkida võib asjade paremata aga kummalegi poolele ühtlasi soovitava käigu juures. Senine hää läbisaamine kehtku rikkumata edasi. Kultuuriliselt kasvades võime edaspidi üksteiselt õppides käsikäes käia ja vabas kultuurilises edasipüüdmises teineteist mõjusalt toetada.

E. Juhanson.

Tõutervendus Eestis.

Eaga kasvavad aated. „Idealistline noorus“, — see võib ainult tundeelu kohta õige olla; teadvusega, s. o. aadete enestega on lugu isiku kui ka rahva elus just vastupidine: ei ole ju avaram mõtteilm inimesele sissesündinud, vaid alles pikema kultuuritöö saadus.

Asja ei muuda ka, kui aated võõrsilt, kõrgemast kultuurist on toodud. Nooremalt marxistidelt võib tihti kuulda, et meil nendeni õieti marxismi pole olnudki, — ainult „kodukasvanud“ karrikatuur. Nähtavaste vahetatakse siin kaks asja ära: abstraktline kindlapiiriline teooria, mida parema või halvema selgusega võib pähe õppida, nagu viis päätükki, ja seltskonna elava mõtteilma pääl põhjenev ideoloogia, tema aadetekogu. Võõrast vara-aidast võtab igaüks ainult seda, mille hindamiseni ise on jõudnud.

Ei või sellepärast imestada, et Läänes nii lopsakas tõu-teooriagi meil oma „kodukasvanud“ ajajärgu läbi pidi tegema. Nähtust meie seltskonna igapäises mõtteilmas, mille külge läänest toodud võsu esialgul poogiti, nimetab G. Suits „Elus“ (Postimehes) 18. aug. 1907:

„Mis teeb . . . mõni kõlbline kodanlane „ühiskondliku kohusetundmuse“ paistusel, kui ta näit. naist võtma hakkab? Ütleme isegi, et ta naist mitte raha pärast ei võta. Aga mispärast siis? Sellepärast, et ühiskonnale terveid ja tugevaid liikmeid juure nõutada! Abielu on „kõlbliselt vaadates“ ainult abinõuks ühiskondliste sihtide — tõuu alalhoidmise — jaoks ja armastuse väärtust tujeb, nõnda siis laste kvaliteedi ja kvantiteediga mõöta.“

Esimene ideoloogiline kavand tõu-teooriast ilmus meil artiklite seerias, „Postimehes“ 1910. agupoolel.

Sääl kurdeti: „kui vähene on meie sisemine jõud ja lühikene meie inimeste püüete“ ulatus (25 jan.). Vaja „põhivaateid, mis inimest vaimustada võiksid, et ta midagi teeks“. Seks tuleb Suure Eesti hüüdsõnaks panna. Arvame praegusel eestlaste maal Kesk-Europa elanikkude tiheduse — 120 inimest ruutversta pääle — saab nüüdsest miljonist 4¹/₂—5 miljoni. „Ja sellest on meile küll, et rahvaste maailmas eluvõimsalt kultuuriloomisest ja kultuurimaitsemisest osa võtta“ (27 jan.).

Mis on selleks esimene nõudmine? „Rahva saatuse kohta on otsustandev rahva loomulik kasvamine . . . Mida suurem rahva eluvõimsus, seda suurem peab ka tema loomulik sigivus olema.“ Maha vanadpoisid! (29. jan.). Kuid tõug võib ainult siis jõudsaste sigineda, kui ta terve on. „Üksi see mis elu sihig liigub võib ajaloo kestmise ja kasvamise pääle loota, — elumõtte vastu üleslöövad ollused on kustumisele pühendatud“ (5. veebr.). „Kõik püüdmised rahvusliku kultuuri tõstmiseks on tühised, kuni kultuurikandja ise hääbumas“. Tõutervenduse seisukohalt tuleb seepärast ühiselulised parandused hääks kiita, kultuuri väärnähtuste, nagu suguhaiguste ja iseäranis alkoholi vastu aga sõda pidada. „Kars-

kuseliikumine on tõutervenduse mõttes just rahvaste eluvõitlus“ (6 veebr.). Suur-Eestil peab ka majandusline alus olema, mida viljakas töö ja edukas ettevõtlikus rajagu, mitte aga sahkerdamisevaim. Nagu Gumplovizci sotsioloogiline riigi-idee riigi loomisel kahe olluse võitlust näeb: rahuliku tööolluse — maaharijate ja sõjaka rõövolluse — rändajate karjakasvatajate, mägimaade elanikkude vahel, nii on praegugi need kaks ollust rahva hinges võitlemas. Sellepärast — „vabastagem endid röövtõulise ahnuse elueitavatest omadustest“ ja „saagem vabadeks töökangelasteks!“ (8 veebr.)

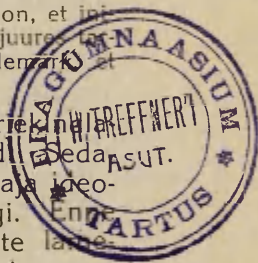
Selle mõttekäigule andis kõige reljefima kuju J. Tõnisson 4. jan. 1911. Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul M. Lipu suguvõsade uurimisest rääkides:

„A. Reibmayr on Atena geeniuselt kirjutanud ja näidanud, kuidas veresegamine selle rahva tõusu ärapühkis. Sugukondade uurimine on meile tähtis kõige päält bioloogiliselt ja antropoloogiliselt, kuna meil praegu abielusse astumise juures endisest puhtusest ja ettevaatusest kinni ei peeta ja kuna meie tõug kõdunemise poole kaldub. Sellekohaselt tuleb ka uurimisplaan teha. Peame, kuigi see küüniliselt kõlab, oma „tõuuraamatud“ tegema, nagu neid karjakasvatajad oma puhast verd loomade jaoks peavad, sest neil on kultuuri loos suur väärtus . . . Loomade juures saab juba ühe perekonna juures tõuu rikkumist tähelepanna, miks siis mitte inimeste juures? Suur vale on, et inimesed neid tõdesid oma kohta maksma ei pane, mida ta loomade juures ei maksab . . . Meil pole anderikkaid kirjanikke. Kas ei ole see tundera, et meie tõug tagurpidi läheb?“ („Eesti Kirjandus“ 1911).

Nagu siit näha, on meil asja palju lihtsamalt ja järjekindlamalt võetud, kui Lääne algupärandid oleksid sõandanud. Seda värki lihtsus ja järjekindlus absurdumini on vist iga algaja ideoloogia omadus — nii meie marxismil, kui tõutervenduselgi. 1905. a. tembeldas rahvusline vool marxismi tema aadete läbimõelduse pärast „kõhuorjuseks“. Pärast 1905, kui rahvuslus ise oma ideoloogiat hakkas selgitama, tuli ilmsiks, mis tema enda „kõrge, pilvetetagune aade“ oli. See oli — karjakasvatus.

Tõu-teooria mõju näib ka A. Grenzsteini vaadetest. Tema teooria veresegamisest, kui rahvaste edenemise pandist on omamoodi mõistetud ristluse õpetus. Kui tõug rahva saatuse määrab, võis Grenzstein siit kergeste järeldada, et kõik muu, ka rahvusline kultuur, kõrvalise tähtsusega on. „Suguvere võtab iga rahvas igas muudatuses, isegi ka ümberrahvustamises ligi ja jääb seepärast endisele antropoloogilisele alusele“ („Eesti küsimus“). Grenzsteini „Juudiküsimus“ (1912) on otsekohene vastukaja Lääne anti-semiitide õpetustele „suursugu“ Aria tõu võitlusest „ahvile lähema“ Juudi tõuga.

Teinepoole „kodukasvanud“ kurioosumite piiri seab meil tõuküsimuse V. Grunthal („Eesti Kultura III“, 1913). Tema arvates on tõuküsimus „kogu rahvusküsimuse keskpunkt,“ sest et see „kogu rahvusküsimuse olemuse aluseid käsitleb“. Et tõug, ühine päritolu ühise kultuuri, ajaloo, ümbruse j. t. kõrval rahvustundes suurt osa mängib, seda tunnistavad tõu-teooria vastasedki. Ometi on tõuküsimus kaugelt kitsam rahvusküsimusest; seda võib tõendada, näit. Saksa rahvusluses alaline võitlus tsentripetalse tõu aate

— pangermanismi — ja tsentrifugalse rahvuslise kultuuri aate — kõiksaksluse (Alldeuschtum) vahel.

Nagu meie marxistidki, teeb Grünthal vähe vahet tõu-õpetuse pääle rajatud ühiskondlise ideoloogia ja loodusteadliste tõuteooriate vahel. On tõsi, et loodusteaduste kiire edenemine XIX. aastasaja teisel poolel nende mõju ka ühiskondlikes ja isegi humanitaar-teadustes tuntavaks tegi. Sellepärast poleks aga tõu-teooria veel mitte „nii kõikumata seisukoha võitnud haridusemaades, et ta on hakanud uuemal ajal oma korda tegeliku elu küsimuste kohta tähtsata mõju avaldama“ (lk. 204). Vaid „kõikumata seisukoht“ tuli suurelt jaolt just sellest, et tõu-teooria „tegeliku elu küsimuste kohta tähtsata mõju hakkas avaldama“ s. o. ühiskondlikeks ideoloogiateks sai. Ja seda mitte alles „uuemal ajal“: Grünthal ise nimetab, et „kohe pääle Gobineau teose ilmumist („Essee inimese tõugude ebaüheväärisuse üle“ 1854) Saksamaale samanimeline selts asus“. Põhjus arusaadav: Gobineau, Normandia krahv, näitas, kuidas Prantsuse kultuur ainult Germani tõugu Prantsuse kõrgema kihi töö on, kuna Prantsuse lihtrahvas, kes hoopis alaväärtuslisemat tõugu, selle kultuuri vastu ükskõikne, isegi vaenuline on. Arusaadav siis ka, miks see teos, nagu Grünthal ütleb, „ei ole järele jäänud ilmumast ikka uutena trükkidena, hoolimata, et selles palju liialdusi ja mitmesugusid ilmsidgi ebakarvapäalsusi või otsekoheleid vigu ja väärtusi leidub“ (201).

Mitte üksnes tõu-teooria vastastes ja sotsialistlikes õpetustes ei peitu „mingisuguseid poliitiliste kasude varjata püüdmisi“. Pragmatilise otstarbekohasuse mõju alla sattub iga teadusline teooria mis seltskonna ideoloogia valda ulatab. Needsamad Saksa rahvuslised ringid, kes loodusteadustsotsioloogias — tõu-teooriat — vaivustusega tervitasid, tembeldasid loodusteaduse filosoofias — monismi — varsti „poolharitlaste religiooniks“. Kui alama distsipliini vaatlusviisi ülekandmist kõrgemasse distsipliini kohe „poolhariduse“ tundemärgiks pidada, siis oleks loodusteadline sotsioloogia loodusteadlise filosoofia saatust jagama pidanud. Asi oli aga selles, et tõu-teooria, nagu monismgi, ennast evolutsiooni õpetuse pääle rajades, ometi targem kui monism oli aristokraatlist tõuteadvust kōdistades oma vaenu ristiusu vastu ärapeitma, vahel isegi „tõu-religiooni“ ees mütsi maha võtma. Nii sündis isevärki toorestatud ristiusk oma enda „vana Preisi Jumalaga“ *made in Germany*, — Christentum, mis ainult ettevalmistus on Germanentum'ile.

Tea d u s e s on tõu-teooria õpetus, mis sotsiaalseid nähtusi antropoloogia abinõudega püüab äraseletada. Tema vastu toonitab teine positivistlik õpetus Bucklest saadik ümbruse mõju. Senine võitluse tagajärg on, et tõu kui ka ümbruse mõju harva täieliselt eitajaid leiab. Kuid võitlus ise pole sugugi veel lõpul, nagu seda väelused F. Oppenheimeri tõu-teooria vastase kõne puhul II Saksa sotsioloogide päeval 1912. näitasid*).

*) Verhandlungen des II Deutschen Soziologentages. Tübingen, Mohr 1913.

Otsustamata võitluste vastukaja tundub ka V. Grünthali kindlusetä eklektikkuses. Oma üleüldiseid väiteid ei jõua ta üksikasjades mitte üleval hoida, vaid räägib neile vastu ja võtab nad tagasi, ilma et reegelt tooks, mille järel seda teeb.

„Tõu eluavaldused on fataalsed, saatuslikud, sest et nad veres peituvad ja oma laadi ja omaduste poolest siis ebahävitatavad on . . . See ei taha sugugi ütelda, et mõni tõug täiesti igast edenemisest ja arenemisest välja oleks suletud, vaid ainult seda, et see arenemine tõu enese veetud, tõmmatud piirides võib ja peab sündima. Sest enesest ei saada välja, tehtagu mis iganes“ (lk. 246).

Neis väidetes on esiteks määratav aime „tõu eluavaldused“ veel ebamäärasemate aimetega „veri“ ja „tõu enese tõmmatud piirid“ äraseletatud. Teiseks tuleks neist väidetest järeldada, et kõik puhtad tõud ise algupära on. Grünthal aga seda ei tee, vaid kaldub inimesesoo ühise algupära poole ja on seepärast sunnitud mõõndama, et „raass on kord olude mõjust sündinud“. Kuid et nüüd olusid mitte lasta auku oma teooriale sisse lüüa, lisab ta ruttu juure: olud olnud nii mõjusad ainult „inimkonna lapseas, . . . siis kui inimesesugu veel pehmekujuline, vahataoline arenematu mass oli“ (lk. 273).

See „vahataoline lapseiga“ näib iseenesest väga kahtlane hüpotees olevat; veel kahtlasemaks läheb ta aga, kui Grünthali üksikasjalistest seletustest kuuleme, et „vahataolsus“ inimesesoo arenemises ka pärastpoole, kuigi altkäe, veel ilmsiks tuleb. See juhtub iseäranis säääl, kus antropoloogilised tunnused Soome-Ugri tõu mongoolide hulka määravad, mida aga Grünthal ei taha sündida lasta. Nii olla käte ja jalgade väikepoolsus, mis meid mongoolidele lähendaks, ennem pärandus metsastus-kalastuse elatus-viisist (lk. 270). Muu keheline ja ka hingeline tüsedus olla hiljemine põlluharimisele üleminnes omandatud (lk. 270).

Geograafilistele mõjudele on vahel liigagi tähtis koht antud: Flegmaatiline tundelaad olla meil ühine põhjapooliste tõugudega (aga Norra kirglus?).

„Meil Eestiski on kõige iseloomulise mitte küllalt selgesti nähtavale tulek, silmapaistev iseloomu ilmumise puudus, keskpärasus, teravate, lõikavate joonte äraolek, lamedus ja lagedus maapinna ühetaolisest lagedusest, kivi ja selle moodustuste puuduse tagajärjel tekkinud“ (lk. 236). „Kõik jõuavaldus on meil enam sissepöole kogutud, kontsentreeritud kinnine, visa pinnale tulema, kuid seda seisukam. kuna see lõunamail mööda pinda joonib ega kunagi põhjadeni ei näi ulatavat“ (272).

Vahel nimetatakse mõjusid, mis üksteisega otse vastolus: Nagu kõik põhjapoolsed metsatõud olla Soome-Ugri raass tugevasti individualistiline, mispärast tal sotsiaalsed voorused puududa (lk. 276). Säälsamas aga leiame, et meil kui põhjapoolse mõistusliku vaimulaadiga tõul laiemale ulatav kavatsevus olla, selle tagajärjel tugev kombeline põhi, ühiskondlik instinkt, koduse tunne, sõnapidavus jne. (lk. 281).

Niisugusid vastolusid vabandab muidugi ka antropoloogiliste ja etnograafiliste teadete vähesus meie üle. Suur hulk on siiski üleüldiseid omadusi, mille kohta juba ette võib ütelda, et nad

mitte üksnes tõu mõjul pole tekkinud. Nii olla meie vaimlistest omadustest rahu, tuimapoolsus, kokkuhoidlus, kadedus, väiklus, kius, jonn — osalt üleüldised talupoja rahvastele, osalt orjuse mõju. Üleüldse „võivad mitmed meile tõulistena näivad omadused ainult sotsiaalse ümbruse saadused olla ja mõned teised, just tõupärased, mis isesuguste ajalooliste olude tõttu ei ole saanud edeneda, varjatuks jääda“ (lk. 335). Selle tunnistusega tahab Grünthal tõuteooriat igasugu vastuvaieluste eest niisama ära kinnitada, nagu seda marxismil ajaloo vaatlemise viis on. Üks kui teine kuulutab oma tuletused paratamataks, fataalseks. Läheb tõelik elu tuletustega kokku — au teooriale! Ei lähe aga mitte, siis on kahtlemata vaateleja mõne kõrvaltmõjuga eksinud. Vaatlemise viis, teooria ise ei või kunagi eksida. — Nime poolest veel teadus, (õiete üks teadusline uurimise meetod), muutub ta seega psühholoogiliselt — dogmaks.

Ja nüüd tegelik ideoloogia, mille toetamiseks teadus ennast dogma kaljukindluseni on pidanud kondenseerida laskma. Grünthal töötab meie rahvale uuestisündimise päevade kordumist ja kutsub kõiki üles sellesse uskuma — „uskuma oma rahva tuleviku, oma rahva suuruse tuleviku päevade koidus“. Aga mis pääle uskumise teha tuleb, sellest räägib ta üllatavalt vähe. Nähtavaste on tõu-teooria aristokraatlist ideoloogiat palju raskem meile ümberistutada, kui marxismi demokraatlist; meie „aristokraatiale“ on ta veel liig „lääne kultuuriline“, nii et Grünthali töö, mis just küsimuse ülesvõtmiseks sihitud, siinamaale mingit vastukaja pole leidnud, kuna J. Tõnissoni tõutervendusest igal karskuse koosolekul kuulda võib.

Et meil iseloomu kasvatamisel rõhku just nende omaduste väljakujunemise pääle tuleb panna, mis maalaste keskel söödis olnud, — seda väidet saab ilma tõuteooriatagi tõendada. Tõuteooria, kui mehhanistlik-loodusteadline õpetus usub iseloomu põhjalikumalt kasvatusesse ainult ristluse ja selektsiooni (loomuliku valiku) teel. Ristlus lähiste tõugude vahel toob häid tagajärgi, kaugete vahel — halbu. Kuid häägi veresegamine ei tohi lõpmata kesta, — ristlusele peab selgumine, sisseristlus, sisesoetus (Inzucht) järgnema, nagu see saarerahvastel (inglased, jaapanlased) haruldaselt puhtad tõud on annud.

Missugune on meie „puhta tõu“ ideaal, mida ristlusel ja selektsioonil tuleks silmas pidada? Pääle selle, mis tõu ja sotsiaalse ümbruse mõjudest öeldud, võib ainult subjektiivseid arvamisi olla, ja nii on nad ka Grünthalil. Meie haritlaste iseloomus näeb ta juba ärkamise ajast saadik mingit kahesugusust, päälegi poliitika erakondade järele: üks tasakaalukas, järjekindel, töökas, vali, tõu algupärasemaid omadusi esitav (Kreutzvald, Hurt ja selle voolu pärastpoolded jatkajad); teine — „õige ekstsentriline, tujukas, iseloomuta ehk selle kõrval küll sagedaste liikuv, agar ja isegi ette-tükkiv, vähem suursugune, käratsev, märatseja taoline, laialepillatud, ebaseisukas ja vähem vali nii mõistuse poolest, kui au, komb-

luse ja kõlbluse asjus: Jakobson ja tema ümbruskond, Veske, Kunder ja muud, nagu ka hiljemal aegul mõned teised“ (lk. 341).

Võib olla vähem subjektiivsust on maakondade võrdluses, kuid seegi seisab veel kaugel kindlastest tõeasjadest:

„Ranna-eestlasi karakteriseerib nende seisukus, kindlus, ühemeelsus, häatahtlikkus, kui mitte ütelda üleüldse õnnelikum iseloom, sisemaalasi aga nende peaaegu rahvusliseks teha tahetud jonn ja kius“ . . . (Päevalehe aasta-raamat 1913. „Ranna eestlaste algupärast“).

Kui meie antropoloogiliselt ja etnograafiliselt täiesti läbiuuri- tud oleksime, ka siiski teaksime ainult seda, mis o n, mitte aga mis p e a k s olema. Grünthali mehanistlikult vaatekohalt ei pääse üleüldse väärtuste ilma ligi: tema tunneb jõudusid, vastujõudusid ja nende mehaanikat, kuid kuhu poole neid jõudusid juhtida, seda ta ei ütle.

Marxism, kes niisama ainult palja ühiskondliste tegurite mehaani- kaga tahab läbi ajada, pääseb kimbatuses seega üle, et tema ideaal, mis niisama fataalselt kätte tuleb, nagu kuuvarjutus, siiski altkäe ka kõlbliselt midagi väärt on. Ka tõuteoreetikude ideaalil on altkäe oma kõlbline väärtus. Kuid see väärtus jäetakse, sest et teda teooria ise ei tunnista, iseteadmataks, „iseenesest mõistetavaks“, hul- kade meeoleolu määratavaks, mis mujale ei või viia, kui ideaali väärt- use labanemisele. Nii on pangermanistide Germanentum'is vä- line võimsus paratamalt sisemisel kultuurlikkusel üle pää kasvanud.

Oletame, et meil tõu ideaal, kuigi altkäe, siiski ees on. Kui- das nüüd ristlust ja selektsiooni sinna poole juhtida?

Muidugi ei lähe Grünthal J. Tõnissoni kombel tõuraamatuid sisseseadma, et Friisi tõugu draama-geniusi või Yorkshire tõugu romaniste soetada. Selle asemel kirjutab ta:

„Seljektsioon sünnib või on vähemalt sündinud seisuste tekkimise kaudu, nii et teatavate tõus või rahvas leiduvate elementide vahendusel erilised kind- lad omadused kuhjatakse ja valiku teel seespool seisust edasi pärandatakse, siiski harilikult nii, et uus tõus, juurevool allpoolt sügavatest kihtidest, mida kõigiti valik määrab, takistatud ei ole“ (lk. 360).

Grünthal astub üles sellesama Eesti aadeli soetamise mõttega, mis enne 1905. vahete vahel meie rahvuslaste seas liikus. Kas võib loota, et seega selektsioon ehtsamaks ja valjemaks läheks?

„Sisesoetus on iga rahva aristokraatlik, tõsine aristokraatlik ülespoole püüdev mõte, ja on lepitamata vastandiks piiramata segamisele, panmiksiale. ilma valikuta, ilma mõistusega, ilma otstarbeta, mis on jõu astete alanemine sügavale — ainult põõblilikkude isikute ja põõblilikkude rahvaste juht- lause“ (lk. 358).

Mis kindlustab aga, et sisesoetusega teatud seisuses kuhjatud omadused tõesti tõule kõige tarvilikumad on? Ajalooliselt on alati seisus tõu huvid oma huvide alla paenutanud, kõigest jõust selektsi- ooni takistades oma ridadest degenerereerivaid olluseid välja püh- kimast (majoraadid, fideikomissid).

Palju allaheitlikum kui seisus on selektsiooni nõuetele klass: degenerereerivad ollused saavad siin õige ruttu „deklasseeritud,“ senisest seltskonnast väljapühitud; selle vastu aga on altpoolt värskete paremate olluste juurevool palju kergem. Suurem vabadus, mis uue aja klassi-seltskond loomulikule valikule (selektsioonile) annab, ongi üks suurematest põhjustest, miks keskaegne seisuste-seltskond uue eest taganema peab.

Täielikku vabadust ei anna ka klassi-seltskond selektsioonile mitte: säälgi valitseb sama tendents klassi huvisid üleüldiste tõu huvide kulul kaitsta, mis juures juridiliste müüride aset majandusliste tegurite automaatline jõud täidab. Kruppi järeltulejad võivad isiklikult kõige haledamalt välja kiduneda, — nende seisukoht jääb neile siiski niisama alale, nagu kaitseks seda fideikommiss.

Seltskondlised jaotused on seega õige piiratud määral tõu edendajad, — ainult niikaugelt, kui palju seda grupe huvid lubavad.

See pole mitte ainult „pööblilik panmiksia“, kes seisuslike ja klassilise sisesoetusele vastuvooluks on. Palju tugevama ja järjest kasvava sünnitab individualism, isiku vaba enesemääramise õigus. Grünthal eksib rängalt, kui ta oma tõu-ideoloogiale juhtsõnaks paneb individualistlike „igaüks on oma õnne sepp“. Palju enim kõlbaks sinna: „meie esivanemad päästsid Rooma ära“. Oma kõrgemalgi kujul jääb tõu-ideoloogia siiski karja-ideoloogiaks: isik oleneb sääl täielikult hulgast — olgugi ka „suursugusest“: oma esivanematest ja kaasaeglastest. Tema ideaalidki on karja ideaalid: müdinal joostakse „suuruse“ poole, ilma et ükski eneselt õieti küsiks, milles see seisab.

Nagu ihutervise rike inimese hävitab, nii tõu rike rahva. See määrab tõule tema tähtsa koha. Kuid nagu inimene arsti käest ei lähe omale ideaalisid otsima, nii ei või rahvas oma kaugemaid sihtisid tõu-ideoloogial rajada lasta. Sest tervis saab alles siis õnistuseks, kui midagi paremat on, milleks teda tarvitada.

Ed. Laaman.

Intelligentlikust liikumisest meil.

(Järg †).

Kui meie erakondadel kellegil oma minevik ja ajalooliselt pärandatud traditsioonid on, siis on need nimelt kiriklik-rahvuslisel erakonnal. Võib tähele panna selle ringkonna järkjärgulist ajaloolist arenemist ja endiste tegelaste vaadete ning taktiliste harjumuste edasiandmist põlvest põlve. Nii oli 70-tes aastates ja enne seda selle ringkonna tegelane ja looja Jannsen, keda tema järeltulejad isaks hüüavad; 80-tes aastates jätkas Jannseni tööd Grenz-

†) „Vaba Sõna“ eelmises aastakäigus ilmus esimene osa käesolevast artiklist, kus autor vanema ajajärgu käsituse A. Grenzsteini tegevuse ülevaatega lõpetas. Toim.

stein õpetaja Hurti ja teiste juhatusel; 90-tes aastates oli esialgu Hermann see, kes ta vänges venestuse surves „pääle vee hoidis“ ja siis Tõnisson, kes tänapäev sama ringkonna mõjukama juhina esineb. Teistest silmapaistvamatest selle ringkonna tegelastest 90-tes aastates oleks nimetada: õp. Kallas, õp. Eisen, õp. Bergmann, õp. Lipp, õp. Reiman j. t.

90-ad aastad ei toonud kiriklik-rahvuslikes erakonnas mingit põhjusemõttelikkust pööret kaasa. Samuti kui 80-tes aastateski nägid selle ringkonna eestvõtjad oma tegevuse ülesannet mitte poliitilises, majanduslikes ning ühiskondlikus organiseerimises, vaid ikkagi rahva õpetamises, manitsemises ja moraliseerimises. Rahvas ei olnud nende arust küllalt hästi kasvatatud ning kõlbline, ja sellepärast oli tarvis teda kõigepäält „sisemiselt harida“, mitte küll vitsa ja keppiga, nagu junkrud seda „sisemist harimise“ tööd omat puhku aastasadasid olid toimetanud, vaid pääasjalikult noomimistega — Jumala sõna ning pörgu tule piina ähvardustega. Meie rahvuslaste hääl kõlab ka 90-tes aastates igapidi selle ajaloolise seisuse häälina, kes aastasadasid põlluharimise patriarhaalsetes oludes, usulises ja poliitilises alanduses on elanud ja keda sõge armastus nüüdki selle korra külge seob, millega ta hingeelu nii ligidalt on kokku kasvanud . . . See ei ole mitte kogemata, et nende paremad mehed protestantismi ja kõlblust ülistavad, poliitika, tehnika ja kultuuri vastu üleüldse vastumeelsust tundsid . . . Eesti rahvas kui usklik rahvas pidi teadma, et ülemad „Jumalast on seatud ja, et ainuüksi p u h a s e v a n g e l i u m „Baltimaa kilp ja päike, kepp ja kalju on . . .“ Kõlblise kohusetundmise ja kohusetäitmise ning „jumalikkude“ laadi olevate elupõhjustõtetõte õpetus oli nende ilmavaate aluseks — ja nende poliitiline programm: „andke keisrile, mis keisri kohus ja Jumalale, mis Jumala kohus.“ 19 aastasaja võimsad voolud, arenemise mõte, sotsialism, isiku vabastamine — on meie rahvuslastele oma loomu poolest võõrad. Nende „kõlbline“ süda on alati täis püha viha saanud kõigi nende vastu, kes arvustusele, võitlusele ja vanadest traditsioonidest lahkumisele üles hüüavad*). — „R a h u“ — see ilus sõna, mis nii sagedasti kõige tagurluse, pimeduse ning orjameelsuse kilbiks on olnud, on ka meie kiriklik-rahvuslike erakonna alaliseks lipukirjaks olnud.

Kiriku ja usu küsimus on rahvuslikust seisukohast otsustades alati üks kõige tähtsamatest põhjusemõttelikkudest küsimustest. Venestuse tulekuga omandas usuküsimus Baltimail iseäralise teravuse. Nagu Schahovskoi kirjadest selgus, pandi usuküsimus ümberrahvastamise poliitika aluseks ja arvati protestantismi langemisega Läänemere maade küsimus korruga otsustatud olevat. Seda silmas pidades, missugust tähtsat osa usk rahva hingeelus, tema kasvatuses, hariduses ning elumõistmises mängib, on arusaadav, miks kõige maade rahvuslased nii väga suurt rõhku usu küsimuse

*) Gustav Suits, „Sihid ja vaated.“

päale panevad, miks nad eestkätt just ägedad kiriklased on. Ei ole see sugugi juhtumine, et ka see ringkond, kes meil ennast nii ütelda „võltsimata rahvusliseks“ peab, kõigepäält oma sügavamas hingepõhjas kirikline on. Jakobsoni järeltulijate ja Grenzsteini saatus olid neile küllalt selgeks õpetuseks, sest mida kaugeemale „pahema tiiva“ mehed ja lehed „kirikust“ nihkusid, seda rohkem andsid nad enda riigi poliitika teenistusesse, seda vähema tähtsuse ütlesid nemad „rahvuse“ mõttel olevat*). Riigipoliitika ei ole aga Eesti rahvuse mõtet kunagi toetanud. Balti ajalooline Lutheri kirik oleks aga Eesti ja Läti rahvuse kadumisega, s. o. nende ümbervenestamise ja Greeka-Õiget usku üleminekuga kängu pidanud jääma ja sellepärast pidi Balti Lutheri kiriku üleüldirre poliitika seisukoht Eesti ja Läti rahvuslise mõtte kasuks otsustatud saama. Küll ei ole Balti ajalooline kirik Eesti ja Läti rahvuslist liikumist otsekoheselt toetanud, vaid tema opositsiooniline seisukoht venestuse voolu vastu on teda meie rahvuslastega ühisele platformile asetanud. On sellepärast arusaadav miks „puhast evangeliumi“ mitte ainult Baltimaa, vaid ka Eesti rahvuse „kilbiks ja päikeseks, kepiks ja kaljuks“ on peetud ja miks meie rahvusline eneseteadvus juba alguses, Jannseniga alates, „kiriku ümber ringi on käinud“. Balti ajalooline kirik on igale „võltsimata“ rahvuslasele püha ning puutumata ja igasugune uuenduste nõudmine tembeldakse „kiriku müüride lõhkumiseks“, mis rahvuse „müüride“ hävitamisega ühe pulga päale asetatakse. Ainult need muudatused tunnistatakse lubatavateks, mis kiriku natsionaliseerimise mõttega käsikäes käivad. Ei ole midagi imestada — rahvuslisest seisukohast otsustades võib ju sarnast positsiooni õigeaks pidada, sest iga rahvuslus on oma idus ikkagi kõigepäält alalhoidlik vool. Imeks tuleb panna ennem seda, et meie rahvuslased avalikult ja otsekoheselt kiriklastena ei ole julgenud esineda. Mis tarvis see väiklane silmakirjalsus ja kahekeelsus, päälegi kui teiselt poolt nii avalikult vastu astutakse? On see jõuetus ehk on see taktika?! Ka sellel on oma põhjused, miks meil kiriklust häbenetakse. Teatavasti kujutab Balti ajalooline kirik, venestuse vastasest seisukohast hoolimata, siiski „junkrute kirikut,“ nende poliitilist organi, millel Eesti rahvuslase kirikuga lähemas mõttes midagi ühist ei ole. Paremat aga ei ole loota ja sellepärast peab oskama variseeri mängida. Nii püüab kiriklik-rahvuslase erakonna juht, Jaan Tõnisson, iseäranis päale 1905. aastat, rahva silmis ennast kiriklusest puhtaks pesta. Ka „Postimehe“ juubeli albumi kirjutaja, A. Jürgenstein, katsub seda „plekki“ oma armastatud kangelase päält üsna lahja „vedelikuga“ välja hõõruda, kui ta kirjutab :

„Et Reiman kui õpetaja ühele ega teisele poolele etteheitaks asja ei tahtnud anda, ei uut lehte eestlaste „kiriklise“ kuulsuse sisse saata, ega Saksa õpetajatele võimalust anda, Eesti õpetajaid äriliste ettevõtete pärast süüdistada, siis ei hakanud tema mitte lehe omanikuks, vaid laenas oma raha noortele

*) Gustav Suits, „Sihid ja vaated“.

meestele. Kuid vaimliselt oli ta oma kaastöö läbi, mis tema ilma vähemagi tasuta tegi, hakatusest siimaale üks lehe agaramatest toetajatest*).

Jürgensteini ja C-o arvates oli siis kiriklus selle lihtsa vormi täitmiseega, et Reiman mitte lehe toimetajaks ei hakanud, vaid ainult seda rahaliselt ja vaimliselt toetas, kadunud! Vastame selle pääle Reimani oma sõnadega, mis ta ristiusu sissetungimise puhul meie maale kirjutanud:

„Ristiusu toojad katsuvad vanale paganusele kristliku vammuse üle ajada. Aga nemad petavad iseendid ja rahvast. Sest igast siilust paistab paganuse nägu välja“.

Nii on lugu ka meie rahvuslaste juures kiriklusega, mida edu ja rahwameelsuse mantliga püütakse kinni katta.

Kui Tõnisson aastal 1896. „Postimehe“ toimetajana avalikule tegevuse väljale asus, oli eestimeelne väikekodanline kiht linnades arvu poolest kaunis suur. Rahvusline tundmus oli külast aegapidi linnadesse tunginud ja nendes Eesti ja Saksa kodanlisi ringkondi majandusliselt ja rahvusliselt teine teisele vastamisi seadinud. Eesti kodanlus seisis koos väikekodanlisest ollusest, kes nii hästi varandusliselt kui ka haridusliselt Saksa kodanlusest, kelle hulka pääasjalikult suurkodanikud (*bourgeoisie*) kuulusivad, kaugele taha jäi. See raskendas võitlust ja seda enam tundus Eesti väikekodanlise olluse keskel haritud juhi ja organisaatori puudus. Tartu, kui suurem kodumaa väikelinnadest, sai loomulikult Eesti väikekodanlise olluse ärkamise pesapaigaks. Tõnisson oli siin juba varemalt tegev olnud ja teda tunti kui agarat ja südit noortmeest ning kõikide silmad pöördusivadgi tema poole. J. Köpp kirjutab „Postimehe“ juubeli numbris 1907. selle kohta järgmist:

„Temalt (Tõnissonilt) oodati midagi. See oli selge. See mis oodati, pidi nagu midagi iseäralikku olema, midagi mis senisest lahku läheb, midagi uut, võimsat, selget, ülendavat. Suuri lootusi pandi tema tööjõuu pääle . . . Ometi oli mul tundmus, nagu ei teaks ootajad ise mitte, mida nad õieti ootasivad, nagu oleks see, mida oodati, koguni teistsugune, kui see, mis tulemas on . . .“

See kirjeldus on kahekordselt huvitav. Esiteks kujutab ta seda üleüldist meeleolu, mis teatavas ringkonnas siis aset leidis, kui Tõnisson 90-te keskel üles astus, ja teiseks, annab tema tunnistust sellest pettumuse tundeist, mis üksikutel haritlastel oli, kes ise sellest samast ringkonnast pärit, kust Tõnissonigi. Kui ka Tõnissoni esinemises välimiselt nagu uut hoogu märgata võis, ei pakkunud see sisulikult midagi uut. Eestimeelne linna väikekodanline ollus, kes pääasjalikult talupojaseisusest pärit, omandas, nagu juba eelpool tähendatud, põhjusmõttelikult, olgugi ajakohasemas kujus, talupojalikud rahvuslised, poliitilised ja ühiskondlikud arusaamised ja vaated. Ka Balti haridus ühes kohalikkude Saksa kultuuri traditsioonide ja kõikide atribuutidega jäi ikkagi endist viisi nende vaimlise elu hallikaks, kes venestuse päevil ärkamise

*) „Postimehe“ Album, lhk. 64, 65.

aja rahvuslise romantismi jätistest kinni pidasivad. See kõik avaldub ühte ehk teist viisi Tõnissoni tegevuses, kes mõlemat ollust — talupojalikku maal ja väikekodanlikku linnades — ühe „rahvuslise mütsi“ alla koguda ja ühteviisi ning ühel hoobil mõlemate kihtide huvide eest võidelda püüab.

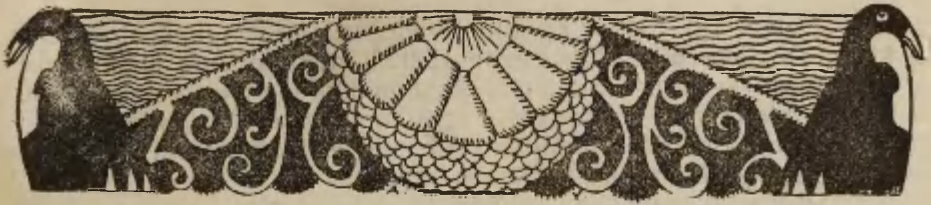
Missugune oli aga see uut ajajärku avav sõna, mida uuel „Postimehe“ toimetusel 90-te aastate keskel nii pikkisilmi oodati? „Mis oli see „midagi iseäralikku, midagi mis senisest lahku läheb?“ Ühe „Postimehe“ toimetuse eeskava ja põhjusemõtteid käsitavas programmi artiklis ei leidu aga õieti midagi, mis senisest lahku oleks läinud. Mis kõster Jannsen ligi poolesaja aasta eest enne seda välja oli ütelnud, seda kordas „Postimehe“ toimetajana aastal 1896. õpetatud jurist, kes oma nime ette rasvaselt cand. jur. armastab kirjutada, peaaegu sõna-sõnalt. Ka välimise kuju poolest ei paku Tõnissoni programmi artikkel midagi omapärast, vaid tuletab väga Grenzsteini oma 80-te aastate algul meelde: sama päälkiri „Lugejatele“, peaaegu sama artikli sisukord ja viis enese isikust rääkida, muud kui selle vahega, et Grenzsteini kirjeldus stiili poolest parem oli. Tundub üsna petsikult kui Tõnisson oma tegevuse eeskava kirjeldusel küsimuse enese kohta: „Kes tema on?“ üles võtab ja selle pääle vastab: „Tema on liha nende (s. o. lugejate) lihast ja luu nende luust.“ Küsimuse pääle, mis teda sellest asjast kinni hakkama ajab, vastab ta: „ainult armastus ja nooreea vaimustus.“

Nii siis mitte mõistusliselt selgitatud ja ärakaalutud kindel tööplaan oma mõtete läbiviimiseks ei olnud uuel „Postimehe“ toimetajal juhtnööriks, vaid tume, impulsiivne tundlikkus, mis päalegi nooruse ajast pärit. See tume tundlikkus avaldub edaspidisel kirjeldusel silma torkavalt, iseäranis kui toimetaja küsimuse pääle: „Mis tahab uus toimetus“ vastust annab. Ja uus toimetus ei teagi muud tahta, kui „üksnes seda, mis õige Jumala ees, kohus riigivalitsuse ees ja puhast südame tunnistuse ees, mis tõsiseks kasuks tuleb Eesti maaale ja rahvale“. „Meil on lipukirjaks,“ toonitatakse edasi, „Peetruse sõna: armastage vendi, kartke Jumalat, austage kuningat, mis ju niisama palju tähendab kui see sõna, mis meie rahva suus ja südames liigub: keiser, usk ja isamaa.“ Pääle selle läheb jutt „kalli kodumaa“ ja „armsa Eesti rahva“ hää käekäigu eest hoolitsemisest „vendade armastusest“ ning „kosutavast rahust“ ja „karastavast tööst“ jne.

See tsiteeritud lipukiri, mis uue toimetuse põhjusemõtteliku seisukoha äramääras, pidi siis see ajajärku sissejuhataav sõna olema, mida selleaegne seltskond põnevusega omalt juhilt ootas ja mida ta samasuguse põnevusega vastu võttis.

(Järgneb).

P. Ruubel.

Eduard Wilde.

Ääremärkused juubeli puhul.

Meie oludes haruldane juubel: 50. aastane sünnipäev kirjanikul, kes ise täies vaimlises värskuses keset oma loovat tegevust seisab. Oleme ju harjunud nägema, et meie avaliku elu tegelased juba varakult vaimlise tegevuse halvatus tundemärka avaldavad. Võib olla et meie olud nii paljukulutatavalt mõjuvad, aga võib ka olla, et tegelaste eneste vaimline kõlapind liiga nõrgalt oli ehitatud.

Ei ole Eduard Wilde mööda pääsenud Eesti avaliku tegevuse masendavatest mõjudest, võiks koguni öelda, et tema neid olusid otse järk-järgult enese pääl tunda on saanud, meie olud ajalooliselt kaasa elanud ja kannatanud. Teised, vähema andega kaasvõitlejad kirjanduse ja ajakirjanduse alal, on endid olude järele seades neid oma kasuks tarvitada mõistnud ja üleüldisest võitlusest olemise eest võitjatena välja tulnud ja kodanikkudeks, kodanlasteks nii aineliselt kui ka vaimliselt, muutunud, seltskondlisel mõjuredelil kõrgemale tõustes — oma suurema paendlikkuse tõttu. Eduard Wilde aga, see kergemeelne boheemi-kodanik, kes alguses naljast ja naljale elas, on inimkonna suurema ja sügavama probleemi ette jõudnud, — kergetelt ajaviite luhtadelt tulles, — ja nende ees peatama jäänud.

„Nüüd teadsin ja tean ma, missugune ainus seltskonna klass ja partei, oma tulude ja tuleviku eest võideldes, kõigi rõhutute tulude ja tuleviku eest võitleb, ja üksnes õiglaselt ja sihikindlalt võidelda võib, sest et tal, nagu kõigil teistel, midagi kaotada pole, vaid kõik võita.“

Nii selge ja kategoorilise vastusega tuleb Eduard Wilde elusse tagasi, teeb hukkamõistva otsuse oma senise tegevuse üle ja hakkab ümbritsevat elu uult lähte-kohalt välja minnes hindama. Ainelised väärtused pärivad mõõduandva koha, saavad Eduard Wilde suuremates teostes, nagu „Mahtra sõda,“ „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“ ja „Prohvet Maltsvet“, ümbritseva elu keerdpunk-

tiks. Kogu elu liigub Eduard Wilde seletusel igapäevase leiva küsimuse tähe all. Novellikese „Leib“ mahutaksime sissejuhatuseks kogu keskmise ajajärgu, ühiskondlikkude tagaseinadega elutõsiste jutustuste ja romaanide („Külmale maale“ algades ja „Lunastusega“ lõpetades) perioodi ette, kui iseloomustava, kui kõige tole ajajärgu leitmotiivi avaldava eelsõna.

Veel tungisid ühiskondlikud küsimused Eduard Wilde loovas töös sedavõrd eelplaanile, et kirjanik-kunstnik nende tagant välja ei ulatanud, vaid varju jäi.

Siis aga sai Eduard Wilde jällegi iseenesest võitu, õigem kunstnik võitis temas ja astus eelplaanile „Jutustustes“ „Tabamata imes“ ja „Pisuhännas.“

See nii elastiline vaim, kes nooruslike värskusega uutele radadele on suutnud astuda, see igavene noorus on küll paenduv, kuid mitte paendlik. Eduard Wilde on alati iseenele truuks jäädes teatud üleolekut oma ümbruse ja olude väikluse üle avaldanud, millest tunnistust annavad tema satüürlised ääremärkused Eesti elu veidruste kohta.

Omavalitsus, kes häätahtlikult rahva nalja erkusid süüta lookestega kõtistada tahtis, on aegade jooksul ka Eduard Wilde naljas pööre sündinud: humoor on satüüriks saanud, mis on sihitud ühiskondlike väärnähtuste vastu. Seda näeme „Tabamata imes“ ja „Pisuhännas.“ Kui see satüüri sapp kahaneb, kui kirjanik oma tegelastes ka inimest kõigi tema veidruste ja puudustega armastama hakkab, kui satüür humooriga parajasse tasakaalu jõuab, nagu meie seda „Pisuhända“ „Tabamata imega“ võrreldes arvame näha võivat, siis kerkib ka Eduard Wilde tööde kunstiväärtus.

Ainult see suudab ajaga kaasa minna, kes ei väsi õppimast, kes ei ole tardunud, kivinenud mõnesse dogmasse, olgu see dogma usuline, ühiskondline või kirjandusline. Ja kuigi Eduard Wilde kodanikuna teatud ühiskondlike dogma kindlaks poolehoidjaks enese tunnistab, ei ole see temas kunstnikku surmanud, nagu kord küll põhjust oli karta, sest selle kartuse on kirjaniku viimased teosed ümber lükanud.

Alguses kõige igapäevasemat ajalehe sõnumete keelt, kuigi rahvalik-ladusat, siis töödes nagu „Maatra sõda“, „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“ ja „Prohvet Maltsvet“ mitmesugusid väljenduse viisid ühes ja samas töös tarvitades, jõudis Eduard Wilde kõigepäält oma „Kuival“ nimelises novellis mingi terasstiilini. Kõige niinlikuma hoolikkusega on lause välja viilitud, ühtlus kogu novellis alles hoitud. Lause iseseisvat väärtust ära tundes on Eduard Wilde jõudnud ka üksiku sõna iseseisva väärtuse hindamiseni. Novelli „Kuival“ ilmumisega algabki see ajajärk, mis praegugi edasi kestab, kus Eduard Wilde kirjanik-kunstnikuna esineb.

Eduard Wilde kirjanduslike mineviku päale pilku heites, kerkib meelde kirjanik, kes ka käis läbi mitme ilmavaate ja voolu koolist ja lõpetas oma pika kirjanduslike ja ajalise elukäigu kunstnikuna

sõna kõrgemas mõttes; kel ka ei puudunud sarkasmi ja satüüri, kui ta kõneles oma kitsa kodumaa argneva elu veidrustest, — ma mõtlen rootslaste August Strindbergi, kes on suur omade ühiskondlikkude romaanidega, aga veel suurem omade kunstiväärilistate novellidega. Nende kahe kirjaniku vahel võiks ühendavaid jooni ära tähendada, kuigi nad nii paljus lahkuminekut näitavad.

Eduard Wilde — ja Eesti kirjanduslisesse minevikku tagasi mõeldes, kui palju traagikat ja koomikat ei näe meie neis, ja kui paljudeks satüürilisteks, sarkastilisteks ääremärkusteks ei anna need olud ja inimesed põhjust, kui meid ei lepitaks teadmine: Eduard Wilde talent on nendest läbi murdnud ja õitsele löönud.

Bernhard Linde.

Kesk aegade viirastust luuletaja.

3.

Näen ikka alles tõusvas päikse valgus:
on tühi Aja majesteetlik troon.
Aeg käib kui põgeneja vale palges
ja mulle hoita antud on ta kroon.

Maa lgatsuse lossi sinisaalid
on tapja verejälgi, ohvrid täis,
on maha kistud unistuste maalid,
kus iludus ja elutõde näis.

Laisk tuimus hulga verest joobnud meelis
kui uss kesk elumõtte saali poeb . . .
Ei kuuldu hääli inimese keelis.
Kell asjata fataalset aega loeb.

Ma ümber käin kui vangi pandud mõte
ja olemata sõpru otsin siin.
Uss hiilab üle minu ettevõtte
ja sürnuid matab preester — vaikiv Piin.

Marie Heiberg.

Saksa luuletajad ja sõda.

(Järg).

Nagu me näeme, Heinrich V i e r o r d t i l ei ole kerge vastesega võistelda!

Ernst L i s s a u e r sooviks häämeelega sõda „kultuuriliselt“ kaasa teha ja sääljuures Lutherit, Bachi, Beethoveni, Goethet ja — Bismarcki „vaimude ülema sõja nõukogu juhtijateks — sõja käsundjateks“ kutsudes juhtub temal õnnetus, et Richard N o r d h a u s e n, oma otsekohesuses jämedapoolne mees, suu pääle lööb, üteldes: „Missugusel rahval on õigus? — Ei mitte K a n t e g a H e g e l, vaid hiigla-lahing Helgoland juures on otsustav.“ Tema armastab tõtt ja ta näeb selgemalt kui kultuuri-sõjamehed, sellepärast pühendab tema ka oma laulu 42 tsentimetlise suurtükile — „laisale Gröödale“:

„Tema nüüd on hulka de Jumal.
Palvete ja pasunatega
hüütakse tema poole,
et tema tuleviku tee lahti murraks. — —
— — — — — mänguasjad
on kõik teised k ä r a m a s i n a d,
mis ainult rahu l a p s e m ä n g u k s kohased . . .“

Tema on vähemalt otsekohene.

Usklikud.

Ka sõjapalvete hulk on musttuhat. Ludvig G a n g h o f e r on oma palvele päälkirjaks andnud „Põlvitaja maailm.“

„Nüüd põlvili sõber ja vaenlane
ja sämpus lauluhelid
tõusevad rahvaste kirjukarja hulgast
karjudes „M i n d a v i t a“ Jumala ette.
Ei mina nüüd taevane Isa olla tahaks,
sest otsustada oleks ju raske tõest — —
Kus kõige väetim karjub kõige ägedamalt —
— ma arvan: J u m a l a v i t a b t u g e v a m a t.“

Ka usklikkude seas seisab Dehmel eestlugejana esimeses reas — ta on ju nüüd alamohvitser. Kord seadis ta küll juba uue kõige vägevama inimese vana usuvaatele vastandiks, koguni selle üle. Nüüd aga hüüab ta jälle „suure Jumala, tähtede sõjaväe juhataja“ poole, kutsub germaanlaste vanu jumalaid, Jesust, Jumala ema, Saksa sõjalaevastiku kaitsjat appi, — üle öö on ta nüüd ise selleks saanud, milleks ta teisi kord vihaselt sõimas: „rahva palvetädi.“

Cäsar Fleischlen, Friedrich Frecksa, Gustav Schniler (vabamõtledjad, librettistid, müstikud) — nüüd on nad kõik vagatsejateks palvēvendadeks saanud. Kõige kaugemale ulatab selles asjas kahtlemata küll Ludvig Finckhi salmik:

„Millel on väärtus? Hingel — rahal?
Kes valitseb ilma — Inglismaa või Jumal?“

Südamesse tungiva otsekohesusega kõneleb Martin R a d e ühes kristlikus ajakirjas — Die christliche Welt — risti-kiriku pankrotist.

„— leekiv koas: põlevad linnad, maad,
ja metslik karjumine, mõökade klirin
on kuulda ja ho'oste kapje müdin, sõja mäng,
mis surma hool on käimas: Jesu nimel.“

Nõnda kirjutab kord mees, kelle kunstniku suurus just tänapäeval üle teiste päade välja paistab, mees, kes ise ohvitserina kolm sõda kaasa teinud, kes raudristi osaliseks oli tunnistatud, aga kes siiski luuletajana inimsusele truuks jäi: — Detlev von L i l i e n c r o n .

Utopia mehed.

Mõned Saksa luuletajad ühendavad oma sotsiaalsed ihad sõja lõpuga, kuna nad sellest oma utoopiliste sihtide täideminemist loodavad.

Gerhart Hauptmann kirjutab: „Europa rahvasteperele tulla selgeks teha, et praegune maailma sõda viimaseks peab jääma.“ Julius H a r t t laulab „viimasele sõjale.“ Eduard S t u c k e n ütleb: „Meie oleme, kes selle mao pää jala all ära purustame, kes me sõja ära võidame püha sõjaga.“ (Omal kombel militaristline militarismi vastane on ka Alfons P e t z o l d .) Ja Karl Ernst K n o d t loodab: „Küllap ongi saatuse tahtmine, et sina, Saksa rahvas, pead õppima M a m m o n a teenistuse eksiteedelt üles tähtede poole vaatama.“

Noor ja tõsine Austria sakslane, Anton W i l d g a n s , asub niisamasuguste unistuste vallas. „Ei tõelik sõjasõit käi piirilaidude poole“, sest „hullusest tõuseb vaim üles, kes inimsusele uue, kindla korralduse loob ja kurjuse üleüldisest hädast sünnib jäädav hää äraseletatud jõust.“ Tema loodab uut isamaad ja uut aega, kus enam kurta ega pimedaid ei pea olema, kes vennahäda ei näe ega kuule.

„Kes siis veel omakasu pesa pääl audub,
see visatakse, roogitakse välja
ja tema elu on hukkamõistetud.“

Auväärilised unistajad! Nendest tähelepanemata tunnistab herra Steinmann-Bucher, tuttav Saksa panga-asjamees, Scherli „Tag“is, et sõda väga kasulik asi on: „Meie rikkus on pääle sõda suurem kui enne. Sõda on kõige kasulikumat äri ja ta kannab lühikese aja jooksul rikkalikumat vilja, kui rahutöö . . .“

Juhuse-kütid.

Nende noorte luuletajate hulk ei ole mitte väike, kes sõda selles mõttes tervitavad, et see neile juhtumiste läbielamiste võimalusi pakub. Nendest saame aimu K a r l L e r b s ' i „soo-
mustatud sonetist.“

„Meie noored.

Me lendlesime sihita ajavoolu süles,
ei teadnud aimugi võitlustest, ohtudest;
me elasime omi noori jumejaid aastaid
maitsedes lõbu ja kurbust vaikselt.
Nüüd on see kõik mööda ja kaugel,
milles me kord soovideta õnnelikud olime.
Nüüd vaenlased ümber, sõjakäramäng —
noh olgu siis nii. Me oleme valmis.
See äkki küll tuli nagu välgukiir taevast,
mis põlema süütas ja tuhakski sõi,
mis enne meil labaselt õnneksi oli.
Nüüd on meie sugu karastatud teras,
mis võidukalt — trotslikult mõõgaga läikval
püsti ja tärninal tulevikku sammub.“

Siin ei nõuta, et määratul heitlemisel sihti oleks. Mistarvis? Häameelega haaratakse juhusest kinni, sest see teeb segase ja hädaohuta elule lõpu, tegudeta olek saab järsult lõpetatud, s. o. elu, mida kodanline noorsugu elama sunnitud tundis olevat. Hans Krailsheimer iseloomustab seda olemist (õieti kadunute ja meelheitmas olejate meeoleolu) väga kujukalt oma sonettis, mis ta sõja kiituseks „loonud“ :

„Äkitselt tulid sa, müristaja hiiglas,
sügavate saladuste peidu vallast.
Leekiv aeg — välkude kandel
murdes pimedust meie ümbert.
Kas oleme veel eilsed, nagu me enne olnud?
Me — purustatud päevade kergest koormast,
üleujutatud kiirust laiskuse vallast,
salgad nii väsinud tühjuse muredest —
nüüd oleme uued; tormikaja kirg
meil keerleb veres — me hõljume — maapinna poole;
kaob ja vaob igapäine häda ja kirg.
Oh aeg, nuuksudes vaimustusest heidame endid,
suur ema, su metsikusse sülle:
nüüd oleme me aina su pojad!“

Eks ole südametunnistuse valang iseäralise nooresoo poolt kujukas küllalt! Ta tunnistab ennast „kergest koormast“ purustatuks, loiu ja tühise tunneb ta ennast, väsinu ja kirgedest sassi aetud. Sää! tuleb lunastaja sõda, see piitsutab elu jõu veel korraks leেকে. Kino-teater enam ei mõju, sõja-kino, elutõsine kino tulgu appi. Ainult rahvaste hulluse joovastusest suudavad nad oma sisemisele olemisele veel tuuma leida. Mis nad omal jõul omast väest kunagi kätte ei oleks saada suutnud, nüüd on see neil saadaval, nagu nad loodavad, surematust. Surma võimalusega loodavad nad oma elu otstarbeta olekust üle saada. Nõnda siis paiskavad nad endid sõjale hõisates sülle. 1914. a. Herastratud unistavad kõik Hans von Krailsheimer'iga :

„Meie on leek.

Küll tulevad jälle muusika, baasarid, aasad.
Kõik tuleb tagasi, nagu on olnud:
ilusad suved, klaar-selged õrnad.

unenäona uivlevad üle ilmade maa.
 Küll lapselapsi on, kes ohtude kilda
 end soovivad kitsusest heita: nende eel
 siis tärkab kangelaste sugu,
 aeg suur ja särav neid sünnitanud on . . .
 Siis — aastakümme! põle! See leegi helk,
 mis sinu taevast ergult kuumendab,
 ükskõik: ta olgu eha- ehk ka koidupuna —
 meid õnnistanud ta: m'e lunastatud veri
 on astunud liitu ilmlõpmatusega.
 Me õnnistatud. Meie oma (on) leek.“

„Kes kitsusest hädaohtu ihaldavad“ ja kes maailma sõjas
 seda iha loodavad kustutada, langevad aga teinekord ka õige
 pentsikusse vahe-seisukorda. Sellest Rudolf L e o n h a r d :

„Don Juan.

Sõda on ikka veel rüütlik.
 Ma ihaldan vaeva, hädaohtu, lärmi. Mul huvi on
 ka ühes teha
 ja oma mõõka
 teiste meeste ihus uuristada.
 Kuid sääli tärkab mul meele:
 nüüd varsi
 on kõik mehed sõjas,
 ja kõik proudad ootavad tühjades majades äritatult, üksinda.
 Ja siis need võidetud emandad kõik —
 need hulgana mulle end usaldaksid.
 Mu süda keeb üle.
 Ei tea kuhu minna, kassia või sinna!“

Mis meile nendes salmides kohutavalt esineb, on närbunud,
 õuetu ja ilma vastutustundeta kodanlise kihi noorsoo juhuse-
 jahi kirg. Kuid — see ulatab sügavamassegi hulkade sekka. Juba
 mullu avaldas Walter Alfred H e y m e l, üks elatanum aastakäik,
 ühe salmiku, millel sõjaiha sihiks oli — sihiks sihita
 inimestele.

Richard Dehmel kirjutas nüüdsama oma lastele (muidugi las-
 kis ta selle ka trükis avaldada!), ja lõpetas järgmiste palju ütle-
 vate sõnadega: „Ma olin ikka selles arvamises, armsad lapsed,
 et suurepärase juhuse läbielamise tasuks
 surm mitte liig kallis hind ei ole.“ Eks see näita, kuidas rahvus-
 lik olek, vagatsemine ja võitlusjoovastus hõlpsasti näokatte tei-
 senditeks saada võivad: rahvaid tappev verepulm saab luuletajate
 südames suurepärase juhuse läbielamiseks — eks ole suurepä-
 rased luuletajad küll!

Goethe jälgil.

Mitte kõigi juure pole sõja joovastus tunginud. Mõningad
 seisavad kõrval ja nende luule ulatab pärast võidukalt üle oleviku
 hirmuaja ja selle ärevuse. Nemad seisavad, nagu Goethe „rahvus-
 test kõrgemal“ ja tunnevad kõigi rahvaste õnne ja häda kaasa,
 nagu oleks see nende oma. Nendest võib ütelda, nagu Goethe
 1813. enesest ütles: „Kuidas oleksin ma vihalaule ilma vihata
 luua võinud?“

Olgu siin need nimetatud, kes oma rahu ja õiglast meelt vaikides avaldavad. Rõõmustav, et just Saksa luule suurmeistrid vaikivad: Karl Spitteler vaikib. Marie v. Ebner-Eschenbach vaikib. Wilhelm Bölsche ja Bruno Wille vaikivad, nagu ka Mackay ja Scharf, Ricarda Huch ja Johannes Schlaf.

Mõni tunneb ennast sunnitud avalduma. Hermann Hesse avaldas kaks ilusat rahulaulu:

„Igaüks tundis,
keegi ei kiitnud,
kõigile see hallik karastust andis,
o, kuis kõliseb rahu-nimi nüüd!
Kuulub nii kauge ja kartlik,
kuulub nii pisaril ränk.
Ei keegi tea, tunne seda päeva,
kuid igamees ihkab, et jõuaks.“

Mehisena esineb ka see tagasihoidlik luuletaja, kes oma nime Dr. Owlglas'i varju peidab. Tema salmik „Haavatute rongist“ paljastab olevat hoopis mõjukamalt kui vaimustatud meeste omad:

„Vana metsik inimeses haistab verd,
tahab — vähe näha — ja — ta soovid ju nii hääd . . .
. . . O jätke kõik kaastunde sõnad maha.
Mis kasu kaastundest, kui avitada ei taha?“

Nietzsche 70. sünnipäeval, 15. oktoobril, julges ta trotslikult soovida, et sakslased enestele ideaaliks võtaksid: mitte üliinimest, aga vähemalt — inimest!

Siis võib aga tähele panna, et, kuna suured lootusi ei täida, äkitselt hulkade seast sügavast tundmata nimed esinevad. Rängad ajad on nende huuled avanud — võib olla, ainult seks korraks — ja nad oskavad oma tunnetele meisterlikult elu anda. Näituseks:

„K o d u.

Ei oleks ju lugu nii väga raske,
kui ei lööks tuline häbipuna põske.
Nad võitlevad sinu eest kuulide seas —
ja sina loed õhtuti lambi all toas.
Ja öösel — nad magavad kraavides soos,
kuid sina? Sul tuba ja säng sääl sees.
Ja omaksed käe-jala juures sul —
tal' surseski võõrad silmade all.
Ka kõik sinu hool ja armastus, ohk',
su soojemad soovid ja tunnete leek,
ei ulata sinna, kus niitmas on surm,
ei kergita sureja ohkeid! Oh hirm!

Andrea Frahm.“

„N o o r n a i n e.

Ei saa mõtelda, ei ühti arvata,
ei või ma naerda, ega ka nutta.
Kuid päeval ja öösel viibin ma sääl,
kus sina. Ja koorem lasub mu pääl.
Ja meie laps! Mis nimeks tal anda?
Kas kunagi sind saab ta näha ja tunda?

Anni Faber.“

Katharina Braun laulab naistele ja hoiatab neid nüüd, kus hiiglatungal alla põleb, mitte südant ühele kinkida, see „tuksugu miljonitele“. Tuntagu nüüd armatsevate ja ihaldavate meeste pilkused alandusena ja need löödagu „põlgtuse pilguga“ tagasi. „Nüüd voolaku meie soe veri armastuses kogu inimes-soole.“ Nüüd olgu „kõik kõikidele hääd.“ — Ludvig Marck, ka üks seni tundmata, ütleb meisterlikult ja südamesse tungivalt, et nüüd iga minut meile inimeste häda meele tuletab ja et me iga silmapilk aimame, et meil vendi surmatakse. Ta ei saa muud, kui aina seda mõelda: „Inimesed hädas, vennad suremas sõda laastamas!“

Niisugused sõnad tungivad läbi „südamete ja neerude“, ja näitavad seda selgemini, kui madalasse suurem hulk Saksa „toonindajaid“ luulemeistrid õieti on langenud.

Tööliste luule.

Tähelepandavaks, kõrgeks jääb hinnata, et tööliste-luuletajad oma seisukohale ilma kõrvale-kaldumata truuks jäävad.

Nad kas vaikivad ja lasevad selle karika enestest nõnda mööda minna, nagu Barthel, Krille, Petersson, Zeraus Zickler. Teised aga, kes oma häält kuulda lasevad — Alfons Petzold välja arvatud*) — teevad seda oma klassiteadlist seisukohta kinni hoides. Nad laulavad oma klassi puhastest tunnetest, sügavast kaastundmusest kannatajate vastu, sõjaaegsete eksemplide ja nende veriste päevade lõpmata hädade vastu. Mitte silmapilguks ei unustanud nad ühistunnet toonitamast ja põhjahelina kõlab see nende luulest läbi.

G. Weber avaldas juba augusti algul: „Esimene surnu.“ Ernst Preckzang pühendab langenutele — igale — oma laule:

„Kus langeb tuhat — sureb tuhat elu,
kus langeb üks, sääal langeb tema ilm.
See ilm, mis kõigil püha ja täis ilu.
Sest kuskil nutab teda lein'ja silm.“

Karl Bröger kirjeldab Lunevilli lahingut:

„Mis on sääal liikumas, käimas kaugel?
Eks ole küll naised ja lapsed? Lein laugel —
nad vaatavad surnut. Ta armsad küll?
Ta liha ja veri — ta elu ja õnn?“

Bröger seisib ise sõjaväljal, laskekraavides ja võitles öölahingutes.

„Helgiheitja välk; ta otsib ja otsib
ja leiab segi aetud salkasid redu teel.
„Oh camerades allemands!“ — — hoigab,
hüüab appi „vaenlane“ traatidade sees.“

Eks kõla need helinad hoopis teisiti. Ja töölisi-luuletajaid ei ole vähe. Küll ei ole nad, nagu Karl Kral, Johannes Ferch Karl K. Mayer, suured keelemeistrid, — aga nende salmikud

*) Raske võib Sternil seda ütelda ja meele tuletada olla, sest et Petzold just tema abil ja toetusel õppida ja edeneda võis. M. M.

jäävad meele, sest et nendes — olgugi et nad konarlikud ja silumata on — ajavaim ilmsiks saab, see, mis tulevikuga ühendust otsib. Neid tuleb mälestada, sest et nende olemine jälle kord vana tõde kinnitab: „viimased saavad esimesteks,“ need, kes varjus seisis, keda tähele ei pandud, need said valguse toojaks.

Meesteks saanud.

Sõda on mõnegi nooremehe pööripunktiks saanud. Mõned nendest tõttasid oma eeskujude — Dehmeli, Hauptmanni jne. — järel ja langesid vaimlisel lahingu väljal: Herbert Eulenberg, Paul Zech, Alfons Petzold, Arthur Silbergleit.

Mõned aga, kes alles kaugel olid aust ja kuulsusest, kes eksimas ja sihisõgedad olid, keda otsimas pilgati ja naerdi, leidsid mis nad otsisid: see endid. Ja — nende hoolde jääb nüüd uus Saksa luulekunst.

Albert Ehrenstein kirjutas seni veidramoelisi laule, mis tähelepanemata jäid ja mis tagasi lükati. Ostjate külmus ei olnud kunagi ergutajaks ega annud see tulu. Nüüd on tal laul „Sõja jumal“ õnnestanud, vaim Kubini vaimust.

Kurb-tõsiselt, hingesse tungivalt mõjuval keelel laulab ta sõja kurbustest ja valudest, purustatud õnnest ja laastatud maast. Ta laseb sõjajumala lõpuks ütelda:

„Veel on jäänud vähe üle
pääle kolera ja katku tule.
Ma tunnen eneses tungi,
et sedagi lõppema sundi!“

Leekiva kibedusega näitab ta, mis sõda on.

Aga nende noorte tunnistused on veel tähendusrikkamad, kes ise oma elamistest ja nägemistest sõjaplatsil jutustavad. Kes hakatuses hulkade vaimustusest endid kaasa lasksid kiskuda, tõeliku hädaohtude ja sõja hirmukannatuste sees on nad iseoma tõe jälgile saanud.

Sääl on Fritz v. Unruh, noor näitekirjanik. Ta läks vaba-tahtlikuna sõtta. Sõja alguses hüüdis ta: „Nüüd haavatud on Saksa au! sest sõtta, sõtta tõtkem,“ Prantsuse lipud ja „Paris on meie siht“. Nõnda augustis. Marne kaldal tormi jookstes hüüab ta: „püssitiku kätte, kaelad paljaks!“ Kättetatumise sõda on tal püha. Aga septembris luuletab ta Aisne'i kaldal laulu „tallele“. Iseäralisel sihil pühendab ta selle laulu Gerhart Hauptmannile, luuletajale, „Kes inimeste armastusele laule löi.“ — Suurtükiväe soldat kannab lammatalle üle uulitsa tappa.

„Jumala tall! su kurba vaadet nägin,
too rahu meile, rahu too,
meid armastuse taeva vii
ja kätä surnud kinni!“

Unustatud on luuletajal vihavaen, unustatud võidusiht — Paris, ainult üks on ideaal: rahu! . . . Kuu aega hiljem, Fritz v.

Unruh on vaheajal leitnandiks saanud, ta rinda ehib raudrist, nõnda seisab ta „Roye kirikus“:

„Näe: preester sõja vaenust nutab,
nõnn palvepingil põlvitab.
Mu mehed võidust jutustavad.
Mu silmad päikest otsivad.“

Vägev elutõde on luuletajal kae silmade eest maha rebinud. Nüüd ta näeb, mis inimlik on. Kes seda vast ei usu ja muutust ainult luulemõnuks tahaks pidada, lugegu ta kibedat manitsuslaulu „Minu meistritele“:

„O meistrid, kes te mõõga-laule rahun kuulate,
mis meie noorest võidutulest helgilt kumab
ja teie jumaliku kandle heli sekka kajab:
Kuis müriseb see väeleeri piiril, kuulake!
Kas tungalpäid te kunsti tõe templis näha
tahate? Kes äri teevad meie verrega!
Oh hoidke, kaitske kolm kord püha hoolega
me kangelaste püha kirge puhtana.
Mis sõjatules ainult näevad kuu ja päike,
see hallist tõe-elu hauast üles tõstke
ja ülendage armastuse aujärjele.
Ei halpust tohi olla luuletemplis.
Te Saksa laulus seda vaimu kaitske,
mis rahvastele õnne toob, neid vabaks teeb.“

See ümberlöömine järeleaimamisest iseseisvusele, määratsemisest arusaamisele, ei ole sugugi nii haruldane. Ka Leo Sternberg, see suurtaadi laulik, on sellel teel — ja sellega võib küll juba teatavast, tõepoole kaldumise seadusest kõneleda. Temagi hõiskas algul ja laulis „Saksa sõjasõidust“. Nüüd aga näeb ta sügavamasse ja kõneleb „Emade kannatustest“.

Elamise halastamata kool on ka Rudolf Leonhardi meheks küpsetanud. Leonhard algas suurustades, täristades, nagu väikekoodanlane ikka. (See on pea kõigi Saksa tundelaulikute tee. Mitte asjata ei ütelnud Marx: väikekoodanlus on ikka äge suurustama, kelkima) . . . Leonhard hõiskas: „Nüüd pasunad hääle — Europas torm lahti. Me armastame sõda. Me tahame paha.“ Ja edasi: „Me tunneme oma kättes jõesid verest. Nüüd sõda on käes, ta olema peab. Sest tema on hää!“ Ja vahilolevat maakaitsemeest laseb ta paluda:

„Ole hää mu Jumal, lase paar salakuulajat maale
ja anna ükski — — kõri mu tervesse kätte!“

Agas siis algab tõsine elukool, laulik näeb mis on ja — muutub. Tal õnnestas kaunis luuletus salakuulajast „Spion“. Prantsuse lendur saab haava, peab alla laskma, võetakse vangi, lastakse surnuks. Laulik kirjeldab, kuidas noor Saksa ohvitser „sõja-jumala kirjutajana“ surmatud prantslast vaatleb, tema peenikesi sõrmi ja hoolega hoitud sõrmeküüni nähes mõtleb: „Inimene nagu meie —!“

Ta kirjeldab üht tänu-Jumala-teenistust. Vaimulik tänab suure Saksa võidu eest Jumalat. 18.000 inglasi on õhku lastud.

„Ja orel? See hoigab! Kuid mürinal viimaks ta ometi kajab. Ja kogudus, koor — kõik kiidavad taevast — vana kui noor — et musttuhat meest on kistud kõik puruks!“

Leonhard vaatleb Saksa lenduri hirmutavat pilti, kuidas see „kõrges taeva all lendab ja alla vaatab meeletumalt kokkukogutud Europa vägede muinaslooliste hulkade pääle:“

„Ma hõljun maast kaugemal kui kuust.
Väärtusetu on elu, surm igapäine asi,
ma nägin, kuidas üks ainus pomm seitsekümmendkaks meest
surnuks rebis,

ma vaatasin.

Kuid me võitleme vaimu eest.“

Seesama laulik kirjeldab, kuidas ta vahikorral majakesest mööda ratsutades aknast sisse vaatab :

„Üks lamp — ta valgustab peret.
Neli hinge. Kolm vait on. Üks nutab. —
Mul kurb. Need naised.

Kuid see on — vaenlane.

Mina — — edasi!“

Leonhard kirjeldab võitlemise koledusi franktirõridega, kirjeldab haavade saamist, meelenõtrust ja vastakute tapmist. Tema laulusid ei pühi keegi enam maha. Mees, kes alguses sõjast vaimustatud oli, on oma kokkukogutud lauludele nüüd päälkirjaks andnud: „Ü l e l a h i n g u t e.“ Ja sõnad, mis ta oma laulude ette paigutanud tunnistavad tema kõikumata kindlusest ja suurest meelesaasusest ja me võime juba neid üksi inimsuse edu pandiks pidada :

„Esimeste nädalate kirglikud read,
kadunud joovastus — jäänud on jõud —
Meil aru tuleb jälle ja oleme hääd.“

Kokkuvõte.

Nõnda on maailma sõda ka Saksa luulekunsti kiusatuseks ja katsekiviks saanud. „Juhus on meie äraandja,“ ütleb Otto L u d v i g kusagil. „Juhus teeb meist sagedasti seda, milleks me ise saada ei soovinud.“ Paljudele luulemeistritele on sõda hirmsaks äraandjaks saanud. Veel eila seisid paljud suurtena meie ees. Nad nägid ette ja andsid tulevikule sõnades kuju: nad kuulutasid meile inimessoo ühistunnet. Aga nüüd on nad ise eneste vastasteks saanud. Sel silmapilgul, kus nad tõele au andes oma senise seisukoha eest oleksid pidanud väljaastuma, salgasid nad oma senise töö ära, said selle mahakiskujateks. Nad olid nõrgad selleks, et inimessoo au oma käes hoida. Nende käsi on põrmusse langenud, aga uued käed on sirgunud, kes hiilguses üles ulatavad. Nemad saavad tulevatele põlvedele tunnistajateks, et mõned ka praeguse, inimessoo kõige sügavama langemise aegu, selle aja truudeks kodanikkudeks on jäänud.

M. Martna.

Kirjanduse ülevaade.

Loodus ja inimene. Viis päätükki Ernst Haeckeli töödest ühes sissejuhatusega, tema 80. sünnipäeva mälestuseks, E. Haeckeli pildi ja mitme joonistusega tekstis. Eesti üliõpilaste seltsi „Ühenduse“ toimetis. Osaühisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaanne, Tartus, 1914 ; 111 lhk., hind 75 kop.

Kaua kobas inimessugu käsikaudu pimedas rada otsides : kust inimene on tulnud, kuidas saanud ja kes ta on. Tuhanded ja tuhanded aastad valgusid igaviku hõlma enne kui inimene oma mineviku saladuslist uduloori küünis kergitama, et esiisade jalaastmeid aegade ämaruses võis silmitseda, kuni aastal 1834 mees sündis, kelle suurvaim süütas põlema küünla, mille heledal valgusel me nüüd julgesti omade esiisade juure võime rännata — see oli Ernst Haeckel, kelle 80. sünnipäevaks ta austajad ta tööde tuumakamad terad selles väikeses raamatukeses on esitanud. Igatahes kõige kohasem selle suurvaimu austamine meie kitsastes oludes. See on ühtlasi õnnelik mõte ja tänuväärt ülesanne Eesti lugejaid E. Haeckeli ideedega lähemalt tutvustada. Ei see ole lihtne töödega tutvustamine, vaid siin antakse hulk kristalliseeritud teadust ja vääramata loogikat, mis ühegi tähelepaneliku lugeja ilmavaate ja vaimuelu pääle mõjuta ei või jääda.

Ei või kiites tähendamata jätta, et raamat võrdlemisi väga korralikult on toimetatud, mis senni meie teaduslikus tõlke-kirjanduses kaunis haruldane nähtus on. Iseäranis meeldivad P. Kogermanni, V. Luik'i ja Ed. Kubjas'e tõlked. Keel on sõnarikas, tihe ja paenduv. Kuid keel oleks muusikaliselt rohkem võitnud, oleks Kogermann tegusõna mõnikord lause alguse poole paigutanud, iseäranis, kus kiillauseid ette tuleb. V. Luik aga on natuke liig järjekindel tahtnud olla tegusõna asetamises. — A. Rebeni keel on igavam ja õigekirjutuse poolest nõrgem. Tõlkijad on tänuväärt tööd teinud oskussõnu eestistades. Selle poolest paistab H. Reichenbach iseäranis silma. Tema töös on väga palju oskussõnu, kuid siiski jääb keel ladusaks ja kergesti mõistetavaks.

Ajakirjaniku püsimatusega on J. Jans oma artikli paberile puistanud. Keeleline karvapäälsus ei ole talle kallis. Ta kirjutab vabarna marja õie-põhja asemel vabarna marja süda (lhk. 13), tõlgib Lehre — õpetamine (lhk. 14) õpetuse asemel, kunstvormide asemel kunstitooted (Kunstformen, lhk. 16) jne. Niisama oi hinda ta võõraste sõnade eestistamist; ta kirjutab deszendenz-teooria (lhk. 14), kuna meil põlvnemise õpetus juba üleüldiselt tuttav on; ristib kogu Eesti putukagi — insektiks (lhk 19). Lauseehitus on sagedasti raskepärane. Ta jääb vanale kirjaviisile ustavaks ja laseb iga silmapilk välja paista, et siin ajakirjanikuga tegemist on. Keel on sagedasti labase võitu ja langeb stiili poolest ajakirjanduse kõige harilikumate stiilide liiki, mis aga teaduslisele tööle soovitusel ei või olla.

Jans kirjutab : Ta asutas sellega uue olevusteriigi juure (enne räägiti looma- ja taimeriigist) (lhk. 9.). — Nagu räägitaks nüüd mõnesugusest pro-

tistide riigist! Ei, protistid jäävad ikka ainult organismide edenemise astmeks ja rohkem ei sugugi. Niisama ei või öelda, nagu ei kujutaks moneer endast veel rakku. On palju algolevusi leitud, kellel raske on rakusüdannt märgata. Niisugustel rakukestel on sagedasti mitu väga väikest südannt ühe asemel; väga tõenäolik, et meie silm ainult ei suuda näha moneeri rakusüdannteid. Mida „surnud“ vedelikuga (lhk. 8) on tahetud ära tähendada, jääb tumedaks.

Üleüldiselt aga on raamat väga teaduslik ja huvitav ning võib teda julgesti soovitada kõigile, kes teadusest lugu peavad ja tõde otsivad; ta ei tohiks meie lugemiselaudadelt ega raamatukogudes mitte puududa.

K. Michelson.

Järelikiri. Eelseisvas arvustuses toodud märkuste kohta tähendaksin ma, et hra. K. Michelson mulle nii mõndagi õiglaselt ette heidab. Mõni punkt aga sünnitaks ehk vaidlusi.

Sõna Lehre tähendab saksakeeles harilikult küll õpetus, selle juures sõna Theorie'ga ühe pulga pääl seistes, näit. Deszendenztheorie ja Abstammungslehre. Sääl, kus mina Lehre sõnaga õpetamine olen tõlkinud, räägitakse just õpetamisest ja nimelt koolides. Vahest oleks sellepärast sisuliselt õigem sõna õpetamine tarvitada, olgugi et see sõnaraamatuliselt just punktipäälne pole.

Sakslased tarvitavad mõlemaid sõnu: Deszendenztheorie ja Abstammungslehre ühte viisi, miks ei või siis ka Eesti keeles samuti deszendenz teooria ja põlvnemise õpetus tarvitada.

Protistide riigi vastu toodud argument ei ole küllalt põhjendatud. Egas looma ja taimeriigidki, just põlvnemise õpetuse seisukohalt, veel midagi lõpulikku pole, vaid nemadki on arenemise astmed. Riigid on nad sellepärast et neid teatud iseloomulised jooned seesmiselt ühendavad ja väliselt (teistest riikidest) lahutavad. Sedasama võib protistide kohta ütelda. Nende arenemislooline seisukoht taime ja loomariigi vastu ei ole ka veel nii kindlasti selge: nad võivad oma sugukonna vanaduse poolest ehk viimastega võistelda.

Joh. Jans.

Trükivigade õiendus: „Vaba Sõna“ 1. nr. 1, 30 lhk., 12 rida ülevalt Rissauer asemel lugeda: Lissauer.

Käesolevas nr. 1, 37 lhk., 4 rida alt aastaja asemel lugeda aastasaja; 39 lhk., 5 rida alt paremata asemel lugeda paratamata.

Vastutav toimetaja: **K. Tüür**. Vastutav väljaandja: **Bernhard Linde**.

Дозволено военною цензурою. — Юрьевъ, 28-го февраля 1915.

Rahvuspoliitika rahvameelses eeskavas.

Ilmasõda ajas jälle kord suure võitluse rahvusluse ja inimesuse vahel lõkkele; terve haritud ilm vaidleb küsimuse kallal: mis põhjusemõttel tuleb rahvuse õiguseid korraldada, et nad rahvusluse barbaarluseks ei muutuks?

Kumin sellest võitlusest on viimaks meilegi ulatanud, meie kinnises õhus vastukaja äratades, — kas ehk ka uusi, iseseisvaid liikumisi? J ü r i V i l m s („Vaba Sõna“ nr. 1) usub seda. Ma kardan aga, et ta asja liig kergesti ja poolikult on võtnud, päälegi mitme ilmse eksitusega koguni äratumestanud.

P õ h j u s m õ t t e l i k u l t on ju küsimus lihtne. Rahvus on kultuuri vorm; rahvameelsus, kellele kultuuri sisu tähtis, peab vormidele vaba enesemääramist garanteerima. Kuid mitte enam. Rahvust iseene ette ideaaliks teha, tähendaks tema kõrvale üleüldisnimelist kultuuri sisu kõrvale lükata, alla langeda „von Humanität, über Nationalität, zur Bestialität.“

Rahvameelsusel on seega ainult rahvusline kaitsepoliitika mõeldav ja siin on ta kaugelt rohkem, kui schovinistlik rahvuslus ka ära teinud, päälegi mitte ainult Läänes, vaid Idaski. Juba 1905. a. liikumises seisis pahempoolsete eeskavas, iseäralise teravusega aga Poolas, Leedus, Lätis ja Eestis, rahvusline enesemääramine. 1905. a. nov. piirirahvaste kongress Petrogradis on sündmus, mis täninigi veel oma õiget hindamist ootab.

Nii on asi põhjusemõttelikult; t e g e l i k u l t on see aga hulga keerulisem, — algades juba sellest, et kaitse- ja pääletungimise poliitikal praktikas selget vahet ei ole: pääletungimine võib üks enesekaitseviis olla, ehk ümberpöördukt. Iga liikumine talitab siin omapääd, kusjuures hüüdsõnadest tema tõeliku psüholoogia üle veel kaugeltki ei või otsustada.

E e s t i rahvuspoliitika on ärkamise-ajast saadik kaitsepoliitika olnud, mille sihiks rahvusline üheõiguslus. Et aga meie ärkamise-aja rahvuslus oma loomu poolest alasti schovinism oli, seda tunnistavad hilisemad rahvuslasedki:

„Ärkamise-aja käremeelsus oli välise suuruse ja võimu tunde läbi lee-
gile aetud . . . Rahvuslise liikumise eesotsas seisjat pidasime meie kangela-
seks, kes „Eesti“ võimule ja väele viib . . . Nagu kõik noored, olime ka
meie täis suuruse tunnet. Ja see suuruse tunne võis ainuüksi välise võimu-
tunde loomuline olla, nagu ta seda kõigi noorte juures on. Et seda loomu-
likku enesetunnet sihikindlalt õhutati, siis ei olnud ime, et Eesti rahvusline
mõte ärkamise ajal rahvuslise liialduse — schovinismi — loomu omandas . . .
Väga palju oli meil kelkimise-isamaalsust ja „hurraaa-patriotismi,“ mis üles-
õhutatud suurusetundest hoogu saanud“ (Postimees 31. dets. 1908).

See lapselik suurusetunne kukkus 80-te aastate surves ha-
ledalt läbi. Et lootuseta olekust välja pääseda, tuli rahvuse mõte
uuele alusele seada. Nagu „Postimees“ säälsamas edasijutustab, võeti
uueks aluseks Eesti v ä i k e r a h v a mõiste, kus tuumaks „vä-
lise suuruse asemel kõlbline jõud“: õigusetunne, kohusetundega
tasakaalus. Alles „k o h u s e täitmise kannul käib õigus“ (Post.
10. sept. 1905). Selle vastu põhjeneda schovinism ühekülgse õi-
gusetundmuse pääl, mida kohusetundmus paelutamas pole (Post.
24. dets. 1901).

Et sellelgi seisukohal selge piir schovinismiga puudub, seda
näitas „Teataja“ oma arvustusega: „Kas pole rahvuste ilmas lugu
nii, et üks seda õiguse ja kohuse pääle rajatud rahvusliseks ise-
teadvuseks nimetab, mida teine ülbeks schovinismiks peab?“
(Teat. nr. 32, 1902).

Psühholoogiliselt ei tunnudki meie rahvuslased mingit vahet
oma seisukoha ja schovinismi vahel, — tõenduseks on Dr. K. A.
Hermanni lihtsasüdamline tunnistus, kui ta „Walguse“ 1906. a. oma
kätte võttis: „Arvame „Svet'i“ eeskujul Eesti rahvale täitsa Eesti
meelega lehte ülespidada, nagu „Svet“ seda Vene rahvale Vene
meeles on“ (Walg. 27. juuli).

Mis „Postimeest“ „Teatajas“ iseäranis vihastas ja millest ta
kuidagi aru ei suutnud saada, oli see, et „Teataja“ oma „majan-
duslise“ ilmavaate juures siiski algusest saadik ka rahvusest jul-
ges lugu pidada :

„Meie tahame päärõhku majandusliste küsimuste pääle panna, sest et
see suuremal hulgal meie rahva seast elu-küsimuseks on, kuid meie ei salga
ka oma rahvust“. „Meie püüame mõtlejad rahvuslased olla.“ „Rahvuslisest
iseteadvusest peab kõrkus, sallimatus, kadedus, egoism kaduma, vähemalt
kahanema.“ „Meie seame rahvuse-jumaluse kõrvale ühe „sureliku“ suuruse —
majanduse“ (Teataja 1901, nr. 2 ja 4).

Selle vastu püüdis „Postimees“ „Teatajale“ seda selgeks õpe-
tada, mille eest J. Vilms praegu „naiivseid kosmopoliita“ noomib,
nimelt et „rahvusline iseteadvus ja rahvusvaheline vennastus vas-
tandid“ olla (Post. 1902, 14. jaan.). Hiljem, kui „Teataja“ ikka
kangekaelselt rahvusest kinni pidas, tegi „Postimees“ teise ma-
nöövri ja seletas „Teataja“ rahvuspoliitika oma teenuseks :

„Ennäe — varsti pidid revideerijad avalikult kinnitama, et nemad just
selsamal vanal alusel seisavad, mille pääle teised toetavad — nemad tööta-
vad rahvusliku põhjusemõtte järele. Mis oli see jõud, mis revideerijate meel-
tes ja mõtetes sarnast muutust võis korda saata? See oli a v a l i k a r v a -
m i n e Eestis (Postimees 1903, 27. juuni).

Mis viis Postimeest nii pentsikule spekulatsioonidele oma lugejate teadmatuse pääl? Vististi trehvas „Teataja“ naela pää pihta, kui märgata andis, et „Postimees“ pääle rahvusliku küsimuse ühtegi teist küsimust seltskonnas ei tunne (5. juuli). Kui võrd „Postimees“ tõesti pää oli kaotanud, näitab seegi, et ta viimase päästeabinõuna oma ringkonnas jutu välja laotas, „Teataja“ olla venes-taja. Seda juttu ja „Postimehe“ „avaliku arvamise“ vägitööd kor-dab veel 1908. a. naiivilt J. Luiga „Eesti kirjanduses“ (lhk. 19):

„Teataja seisib minu arvates rahvuslisel alusel kõige pahemas mõttes, ta ei seisnud aga mitte o m a rahvuse, vaid V e n e rahvuse alusel, nagu Ole-vikgi viimasel lõpul. Sääli oli Postimehel palju tarvis lõhkuda, enne kui Tea-taja karva ajama hakkas.“

Nagu „Teataja“, nii võtsid ka „Uudised“ rahvuse oma ees-kavasse :

„Kui teised meie rahvuse kallale kipuvad, siis peame selle vastu võit-leva, kuni teistega ühesugused õigused kätte saarne, kaugemale aga mitte.“ „Igal rahval ja igal üksikul rahvaliikmel peab õigus olema vabalt oma rah-vust ülestunnistada ja sellest kinni pidada“ (Uudised 10. dets. 1903).

Lahkumine „ilmakodanlusega“ tuli alles 1905. a. kui erakonna korralduse asjus äge võitlus tsentralistide ja föderalistide vahel lahti läks. Föderalistid kinnitasid, et nad milgil kombel „aeda rahvustele ümber ei ehita, rahvused olla olemas, neid ei saa maha salata, iseäranis piirirahvad mitte (Uudised 2. dets. 1905). Tsentralistid seisid aga ülevenemaalise korralduse poolt, sõimasid vastaseid „kodanlasteks“ jne. Huvitav, et jällegi „Postimees“ see oli, kes „il-makodanlusele“ appi tõttas :

„Revolutsionäär sotsiaaldemokraatia poolehoidjad võtsid omale siin „Eesti“ nime, ehk sotsiaaldemokraatia oma põhjusemõtte järele küll rahvusest midagi ei hooli. „Eesti“ nime oli vaja, et Eesti töölisi, kes oma rahvast ometi ikka tublisti kinni hoiavad, oma poole võita“ (Post. 23. nov. 1905).

Lõhe läks nii teravaks, et „seltsimeeste“ eneste vahel „pro-letaarlised tüsedused“ hakkasid lendama; selle vaenu järelkaja tundub ka pärastises „akadeemiliste“ („Ääsi tules“) ja „kodukasva-nud“ marxistide vahekorras. M. Jürisson kahetseb „Punastes aas-tates“ lõhe tekkimist ja läheb temast kergesti üle; õieti tuleks kahetseda, et lõhe kunstlikult reaktsioonisse ärasumbus ja seega üks tähtsam teoreetiline küsimus tänini unustusse jäi.

Mis „Postimehesse“ puutub, siis õpetas teda 1905. a. rahvusküsi-muse kõrval teisigi küsimusi seltskonna elus tundma, kuid lähte-koht jäi ikka endiseks. Veel 26. apr. räägib ta märgukirjade pu-hul „Eesti r a h v u s l i k u s t edueraakonnast“; oktoobri päevil on „rahvuslisest“ äkki „rahvameelne“ saanud. Et siin sügavama „meelemuutusega“ tegemist pole, see järgneb „Postimehe“ enda hiljematest seletustest :

„R a h v a m e e l s u s on meie hinges sootu teiseks tegeliseks jõuks, kui endine rahvaarmastus . . . Meie hinges on need muutused v a l u s t tõusnud . . . Mis hinge hirmsa ahastusega täitis oli tunne : Mis peavad need inimesed k a n n a t a n u d olema, missuguses v i l e t s u s e s ja h ä d a s peavad nemad elanud olema, kui nende meeltes niisugune loomalik vihka-mine ja põlgamine nende vastu võis valmida, keda nemad oma õnnetuses, oma kannatuses, viletsuses ja hädas süüdi arvasid ?!“ (Post. 4 ja 6 märts 1908).

Et sihuke sentimentaalne haletsemine ainult häätegevust, aga mitte poliitilist meelsust loob, on iseenesest arusaadav. Veel selgemaks saab see, kui „Postimees“ rõhutab, et tõsine demokratism — väikerahva elutingimine olla (15. okt. 1907).

„Postimehel“ ja rahvameelsusel on lähtekohtad v a s t a n d l i s e d: „Postimees“ on „rahvameelne,“ niipalju kui seda tema rahvuslusele tarvis; rahvameelsus on aga ideaal oma ette (poliitiline Zweck an sich), tema rahvuspoliitika ulatab ainult niikaugele, kui palju see rahvameelsusega kokku käib.

Stolõpini venestuse vastu püüab „Postimees“ jällegi oma seisukohta schovinismist ära eraldada, seekord juba oma enne 1905. a. seisukohale vastuvaieldes:

„Lausa ekslik oleks mõte, nagu võiks rahvusline mõte juba iseenesest inimlist edu sünnitada . . . Rahvusline mõte peab meie meelest just kultuuri mõtet tähendama — rahvusline mõte ilma kultuurilise sisuta viib rahvuslusele määratsemisele, sallimatusle ja vägivaldsele rahvuslusele võitlusele“ (Post. 31. okt. 1908).

Tegelikult sunnib aga rahvusluse lähtekoht teda ühes M. O. Menschikoviga Saksa schovinistlistelt tõuteoreetikutelt omale rahvuslist ideoloogiat laenama ja sääal maakultuuri ning tõutervenduse asjus kõige lihtsamate v a b a m e e l s u s e g i nõuetega vastolusse minema.

Et selle rahvusliselt alalhoidlik-tagurlisele voolule vastu võidelda, seisab meie ees suurem ülesanne kui uue erakonna loomine, — tarvis on enne tugevat v a i m l i s t v o o l u, mis ilma et ennast erakondlise distsipliini alla paenutada tarvitseks, meie iseteadmata kalduvuste ja apetiitide rägastikus r a h v a m e e l s u s e i d e a a l i kõrgele tõstaks.

J. Wilms kaebab, et rahvuse mõte meil lamedaks tallatud. Veel kurvem on lugu rahvameelsusega. Meil arvab igaüks, et kui keegi vaene, vilets või hädaline, siis ta iseenesest juba rahvameelne olla. Isegi haletsemisest „viletsate“ üle või paljast „rõhutute“ k l a s s i kuulumisest olla seks enam kui küllalt. Õieti on aga sellest enam kui küllalt orjameelsusele, mis on rahvameelsuse antipood. Rahvameelsus ei ole mitte nutulugu vana kultuuri viletsustest, ta on uus üleüldisinimlise kultuuri mõiste, äratundmine, et kultuuris mitte varandus ega haridus, vaid i n i m e n e ise, iga inimene kõige väärtuslisem on.

Mitte „kosmopolitismist“ pole meil pahempoolsetel nii palju hädaohtu karta, kui pääliskaudsest k l a s s i-kultuuri mõistest, klassiteadvuse liialdusest, mis meie põlise talupojaliku umbusaldusega seltsides meie rahvuslist edu ka tõesti kõige rohkem on takistanud, kultuuri sügavamates küsimustes aga, näit., kunstis ja kirjanduses, koguni naeruväärilisi nähtusi esile kutsunud. Siin on kultuuriline hädaoht: *hic Rhodus, hic salta*.

Ed. Laaman.

Intelligentlikust liikumisest meil.

(Järg.)

Seda „Postimehe“ „uut“ seisukohta Jannseni omaga — „karda Jumalat, austa keisrit, armasta oma ligimest ja vendi truist ja õiglasest südamest, nii palju kui nõder jõud ja mõistus ulatab“ — võrreldes, leiame nendes täieliku põhjusemõteliku kokkukõla. Oleks ekslik arvata, et see kokkukõla juhusline oli ehk välimisest survest päälle sunnitud sai. „Postimehe“ „uus“ eeskava oli nii hästi oma tooni, kui ka sisu poolest meelega sellele ringkonnale niisugusena määratud, kes juba Jannseni päevil „Postimehe“ ümber kogunenud. Endistest traditsioonidest kinni pidades, oli uus toimetuse oma lugejate maitset ja arusaamist õieti tabanud, mille tõenduseks nende elav vastutulemine „Postimehele“ osaks sai, nii et leht meie väikekodanlise olluse suurema osa mõjukamaks häälekandjaks kujunes, milleks ta ka tänapäevani on jäänud. On sellepärast põhjust selle elemendi sotsiaal-poliitiliste vaadete kirjeldamiseks „Postimehe“ juures peatada.

Nagu eelpool tähendatud, kaldus „Postimehe“ ringkond, vastandina Grenzsteini „Oleviku“ ümber kogunenud rühmale, ärkamise aja rahvuslise romantismi poole, mis muutunud oludes üsna ebaloomuliku ja võib ütelda, patoloogilise iseloomu omandas. Nii hästi valitsuse ümberrahvustamise, kui ka kohalik saksastuse surve mõjusivad selleks tingimata kaasa. Kunstlik surve, mis ebanormaalse bürokraatlike koorma all võimalik, kutsus paratamata samalaadilist vastuvoolu elusse. Alaliselt ümberrahvustamise raudsete tangide vahel olemine, selle juures oma poliitilist ja majanduslist võimetust seisukorrast pääsemiseks ära tundes, — sarnane olukord pidi meie rahvuslise ideoloogia päale 90-tes aastates haigluse ja kiduruse pitseri märgi vajutama.

Vaatame lähemalt järele, missugused on nende ühiskondlike ja poliitiliste vaadete iseäraldused, mis 90-te aastate haiglase rahvusluse ideoloogia päale on rajatud.

Kõige päält võiks nende iseäralduste hulka naiivset rahvuslist idealismi arvata. 90-te aastate surve sulus igasuguse seltskondliku isetegevuse ning algatuse ja tegi võimataks korraliku parteiliku organisatsiooni ja võitluse. Sarnastes tingimistes ei olnud mitte ainult orgaaniline seltskondline arenemine takistatud, vaid ka huvitus seltskondlike asjade vastu langes nullini. Selle asemel, et reaktsiooni-vastase seltskondlike jõu organiseerimisest osavõtta, taganevad alalhoidlike kalduvustega isikud sarnastel poliitilistel tagasikiskumise ajajärkudel avalikkude asjade ja tegeliste ülesannete juurest „pilvede alla“ ja armastavad aadetest, kõlblusest, kasvatuses jne. jutlustada.

Sarnases seisukorras „õhus rippumas“ tundis ennast meil see ringkond 90-tes aastates, kes ärkamise aja romantismi jätistest

veel kinni pidas ja, nagu öeldud, „Postimehe“ ümber kogunenud oli. Selle rühma haiglaselt üles kruuvitud rahvusluse ideoloogia peäl põhjenev idealism ei kandnud mitte ainult ühekülgsset, vaid ka naiivset laadi. Rahvuslist aadet ülistatakse ebanormaalselt kuni religioosliku pühaduseni, mis kõikidele rahvaliikmetele ühteviisi kõlbiselt kohustav. Seda aadet püütakse kasvatuse, manitsemiste ja noomituste kaudu üksikutes inimestes äratada ja lõkel hoida, just kui mõnda hingeõnnistust. Kuid mitte ainult seda, — rahvusline aade on naiivse idealismi seisukohalt siht iseeneses, mis universaalset iseloomu kannab ja mis väljaspool ajalugu ja tegelikku elu näikse olevat, ning rahvuslist iseteadvust ollakse valmis kõige inimliku kultuuri ülemaks astmeks pidama. „Postimees“ kirjutab selle kohta (1901, nr. 26): „rahvuse küsimust ei või meie mitte seesuguseks lihtsaks elu nähtuseks tunnistada, mis mõnikord teatavates oludes sellekohaste mõjude kokkujuhtumisel võib tõusta, vaid rahvusline iseteadvus, mis rahvuse küsimuse ilmale kutsub, on inimese ajaloos käigus iga rahva majanduslike ja vaimlike edenemise ülemaks astmeks.“ Oleks üleaarne sarnaste ettekujutuste ühekülgsust ümberlukkama hakata.

Võitlus rahvusliku aate eest kannab naiivse idealismi silmis demokraatliku ja vabameelse laadi. See arusaamine on aga koguni ekslik, mis kahe seisukoha — rahvusliku (natsionalistliku) ja rahvameelse (demokraatliku) ärasegamisest järgneb. Rahvuslik (natsionalistlik) seisukoht kannab iga rahvuse juures (olgu ühe juures rohkem, teise juures vähem) konservatiivlikku ja egoistlikku laadi, kuna demokraatlik seisukoht, esimesega alalises opositsioonis olles, vabameelne, radikaalne, revolutsioonlik jne. on. Kõigi maade rahvuslaste ülemaks sihiks on rahvuslike egoismi huvid, võitlus rahvuslike võimu ning rahvuslike au eest. Demokraatlike olluste pääsihiks, selle vastu, on kultuuri huvid; nende otstarbekohasemaks edenemise ja rahva hulkade keskel laiali laotamise abinõudeks emakeelsed koolid, emakeelne teadus ja kirjandus, mispärast demokraatlike programmides üksikute rahvuste enesemääramise õiguse ja autonoomia nõudmised üles on võetud. Demokraatlikust seisukohast ei ole siis rahvusline iseolemine mingi kõrge aade ehk lõpusiht, vaid rahvusline iseolemine on õigustatud ja tarvilik, kui kultuuri laialilaotamise tingimine. Rahvusline iseolemine ei ole mitte siht iseeneses, vaid abinõu otstarbeks, — selles seisab põhjusemõtteline vahe rahvusliku ja rahvameelse poliitika ja nende taktika vahel, mida mitte ära segada ei tohi, mis aga meil siiski nii sagedasti tehakse. Oige demokraat ei saa kunagi natsionalist olla ja ümberpöörduvalt — õige natsionalist ei saa kunagi demokraat olla. Rahvuslaste (nimetame neid nii vastandina demokraatlastele) konservatiivlik-egoistlikku seisukohta määrab ära praegune üldine ühiskondline struktuur.

Iga rahvas, kes etnograafilisest massist tahab rahvuseks sotsiaal-poliitilises mõttes tõusta, peab kindla ühiskondliku struktuuri

omandama, mis temale kuju annab, umbes niisama kui munale koor. Mida kõvem ja kindlam rahvuse ühiskondlik struktuur, seda rohkem on ta iseseisvus alatises rahvusvahelises hõõrumises kindlustatud. See struktuur kannab iga enam-vähem arenenud rahvuse juures, suurusest hoolimata, shabloonilikku laadi. Nii on võimata praegustes tingimistes enam-vähem iseseisvat rahvust sotsiaal-poliitilises mõttes ette kujutada, kes ainult demokraatlikust massist koos seisaks. See mass saaks alalõpmata võõraste kapitalistide kihi poolt aineliselt ning kultuuriliselt välja kurnatud, ilma et tal võimalust oleks kapitalisi oma rahvusliste huvide otsustamiseks teenistusesse panna. Rahvusliste ülesannete teostamist ei saada mitte hääde soovide ja kõlavate sõnade, vaid suurte ainelistel ohvrite kaudu kätte. On sellepärast eestkätt tarvilik, kui sõnade juurest tegudele tahetakse asuda, et rahva kapitalid mitte võõrastesse kättesse ei veereks, vaid oma kapitalistide kätte koguneks.

Nii tõuseb siis rahvusliste huvide seisukohast kapitalide kontsentreerimise küsimus, kui hädapärasematest ülesannetest, päevakorrale. Selle ülesande läbiviimiseks on praegustes tingimistes rahvuslist kaubandust ja tööstust tarvis tõsta, mis aga oma kord rahvusvahelist konkurentsi ja tungi uute turgude võitmiseks tekitab. Maailma areenale pääsemine tähendab võitlust elu ja surma pääle, milles võitjaks võimsam jääb. Praegusel ajal ja ka kauges tulevikus veel mõeldakse üksikute rahvuste võimu tema sõjaväe tublidusega. Sellest järgneb loogilise järjekindlusega militarismi tarvilikkus rahvusliste huvide seisukohalt otsustades. Ja meie näemegi, kuidas kõikide arenenud maade rahvuslaste eestvõttel ja toetusel hiigla summasid militarismi hääks ohverdatakse, kuidas iga uue „Zeppelini“ õhku tõusmine ehk soomuslaeva vettelaskmine suuremaks rahvusliseks pidustuseks peetakse jne. Mida suurem rahvas, seda suuremaid ohvrid kannab ta militarismi Molohi altarile; väiksed peavad muidugi väiksemate annetustega leppima. Vahe ei seisa nende juures mitte põhjusemõttelises seisukohas, vaid ohvrite suuruses. Neid ohvrid nõuab aga armutatult üleüldine ühiskondline struktuur, millega iga rahvusline egoism soomustatud peab olema, kui ta rahvusvahelises võitluses mingi enam-vähem iseseisvat osa tahab mängida.

Aga väikerahvaste juures on lugu ometi teisiti? Arusaamatuks jääb, miks peaks saatus just väikerahvastele nii armuline olema, et ta neid kapitali ja militarismi orjusest päästnud on? Elavad nemad siis väljaspool rahvusvahelist võitlust — nii ütelda, kuu pääl?! Missuguse kuju väikerahvaste juures võitlus nende rahvuslise iseseisvuse ja võimu pärast omandada võib, nägime hiljutisest Balkani sõjast. See pöörane-metsik ja toores omavaheline kisklemine (Bulgaria — Serbia) ei anna mingi tunnistust selleks, et rahvusline võitlus väikerahvaste juures demokraatlikumat ehk vabameelsemat iseloomu kannaks, kui suurrahvaste juures. Ennem võib ümberpööratud otsusele jõuda. Rahvuslus mitte-au-

tonoomiliste rahvuste juures on aga üleüldse halvatud nähtus, mille järele otsustada ei või. Selle rahvuslased on sunnitud valitseva rahvusega ühte laulu laulma ja tema rahvuslise egoismi võimule pääsemiseks tarbekorral oma verdki valama.

Mitte ainult kapitalist ja militarist ei pea õige rahvuslane olema, vaid ka kiriklane, nagu eelpool nägime. Seda teavad arenenud maade rahvuslased väga hästi ja nad ei häbene avalikult seda ülestunnistamast, mis nad tõepoolest on, ning selle eest avalikult võitlemast, mida nad kätte saada soovivad. Nende silmis ei ole rahvusline poliitika mitte tühi-paljas aate tagaajamine, vaid see on poliitika, mis teatava ühiskondliku kihi päälle ennast toetab ja selle reaalsete huvidega kõige tihedamas ühenduses on, millega aga demokraatline ollus alalises opositsioonis seisab. Naiivsel rahvuslisel idealismil puudub veel see iseteadvus.

Naiivne rahvusline idealism, on harilikult rahva ärkamise aja pärandus ja on ühiskondliku arenemise käigul varem ehk hiljem kadumisele pühendatud, mis ka meie rahvuslaste juures, iseäranis päälle 1905 aasta, ikka selgemini on ilmsiks tulnud. Endistest unistuste piirkondadest alla tegeliku elu keskele tulles, on nemad hoolega ühel ehk teisel viisil kapitalide kontsentreerimise ülesannete kallale asunud, missugune tegevus praegu küll veel väikekodanlik-sahkerdamise laadi kannab. Nüüdsetel ajaloolistel päevadel tuleb ka nende militaristline instinkt, olgugi *en miniature*, nähtavale, ilmutagu see end siis mõne Eesti ohvitseri vägitegade ülistamises, ehk jälle Eesti soldatite aumärkide üleslugemises, või mõnes muus sellelaadilises meelevalduses. Mis siin aga imestada! Ka meie inimestel peab ometi lõpuks julgust jätkuma seda olla, mis nad on. Ühiskondlikkudes vahekordades on sedasama soovida, mis kirjanduses ja kunstiski — enam stiili.

Teiseks 90-test aastatest päritolevate vaadete iseäralduseks tuleb moralismi pidada. Eelpool panime tähele Jannseni kristlikku ilmavaadet ja selle pääl põhjenevaid ühiskondlikka arusaamisi; siis nägime, kuidas need arusaamised mõnesuguses variatsioonis 80-tes aastates edasi anti ja kuidas nad 90-tes aastates Tõnissoni poolt tema programmi artiklis jällegi täielikult vastu võeti. Arenemise käigul on Jannseni üsna primitiivlikud vaated küll ajaga ühes mitmeti muutunud, põhjusemõttelik seisukoht on aga siiski alale jäänud. Nii hästi Jannseni, kui ka tema järeltulijate sotsiaal-poliitilised arusaamised põhjenevad ikkagi kiriklik-kõlblisel alusel. Missugune oli selle põhjusemõtteliku seisukoha mõju ühiskondlikus ja poliitilises tegevuses? Kui ühelt poolt juba reaktsioon isegi huvituse seltskondliste asjade vastu hävitas, siis ei suutnud seda huvi, teiselt poolt, need vaated ja arusaamised, mis kiriklik-kõlblisest ilmavaatest järgnesivad, sugugi tõsta. Ennem ümberpöörduvalt — nende mõjul tekkis veel suuremgi ükskõiklus (passiivlikkus) ilmlikkude asjade vastu. Selle asemel, et rahva sotsiaalse organiseerimise ülesannete kallale asuda, s. o. üksikute rahvakihtide huvidesse tungida (need kihid: maaomani-

kud, töölised, kodanikud, olivad siis tuntavalt juba olemas), nende hädade põhjustest ja nende huvide täitmise tarvidusest arusaada, oma tegevust nende seisukohaselt korraldada ja ühiste huvidega rühmasid organiseerida, niipalju kui see siis võimalik oli, ja teatavates piirides oli see kahtlemata võimalik, — selle asemel arvas „Postimehe“ ringkond 90-tes aastates oma ülesande kiriklik-kõlblisel alusel põhjenevate aadete ja tunnete jutlustamisega täidetud olevat, teisiti mõtlejaid ühekülgse ägeduse ja isiklise mõnitamisega mahateha püüdes.

Ei saa ju salata kõlbluse tähtsust rahvaelus. Sarnasel seisukorral aga, kui igasugune välimine tegevuse vabadus puudub, kui rahvaelu orgaaniline arenemine viimse võimaluseni kinni sulutud, sarnasel seisukorral tähendab kõlbluse jutlustamine poliitilises võitluses umbes sedasama, mis uppujale soovitada, enne kui teda päästa, nii viisakas olla ja püksa jalga tõmmata! On ju vaieldav, millest üleüldise edu nõuete seisukohalt otsustades õigem oleks päale algada: kas üksiku inimese sisemise kasvatus ja kõlbluse tõstmisega või ühiskondliste ja poliitiliste uuendustega — välimise vabaduse kätte võitmisega. Enam-vähem kindel on aga, et üks kui teine — ei sisemine ega välimine vabadus — ilma teiseta olla ei saa. Millest päale algada, mida kõige päält kätte saada tuleb, — see on *questio facti*. On välimine vabadus tarvilisel viisil küllalt kindlustatud, siis tuleb rohkem rõhku sisemise kasvatus päale panna. On aga välimine vabadus sedavõrd mahasurutud, nagu 90-tes aastates meil, siis peab pääjõud just selle kättevõitmiseks mobiliseeritud saama. Tõsi, reaktsiooni surves on küll raskendatud ühiskondliste ja poliitiliste uuenduste eest võidelda, kuid seda enam peaks iga edumeelne selleks enast kohustatud tundma. Üht ja teist saab selles sihis ikkagi ära teha, kui aga tõsist tahtmist jätkub.

„Postimehe“ ringkonnal ei olnud tõtt taga mitte ainult rahvaelu sisemise ühiskondlike korraldamise ja uuendusega, vaid selle ringkonna ükskõiklus avaldus ka üleüldis-poliitilistes küsimustes. Säält poolt on alati (iseäranis enne 1905 a.) meelega tagasi hoia-tatud üleüldis-poliitilistest ülesannetest osavõtmast, seda Eesti väikerahvale ülikardetavaks sammuks nimetades. „Ajaloo käigul on suured rattad. Kui päkapikulane ilma kutsumata neist kinni tahab haarata, siis võiks ta kergesti kõige oma olemisega pöidade alla sattuda,“ kirjutab „Postimees“ (1904, nr. 36) ja määrab Eesti rahva tegevuse piiri „koduste asjade õiendamise“ ära. Ei tea, kas sarnane kitsarinnaline kolgapoliitika on argpüksuse ehk sektantliku sallimatuse tagajärjeks. Poliitilisest küpsusest ei anna see igatahes tunnistust.

Eesti rahva saatus on lahutamata ühenduses üleriiklise poliitikaga ja „koduste asjade õiendamisel“ ei või enne mingit soovitatavat tagajärge olla, kui üleriikline poliitika vabameelset ning rahvameelset iseloomu ei ole omandanud. On päevaselge, et Venemaal elavatel rahvustel enne ei autonoomiat, ega kohalise elu ots-

tarbekohasemat korralduse võimalust loota ei ole, kui konstitutsioonlik riigikord mitte ainult paberil ei seisa, vaid sellest arusaamine üleüldiselt rahva elusse on tunginud. See oli rahvameelsetel ollustel ja edusõpradel niisama enne, kui ka pärast 1905. aastat selge. Selle eest võitlemast tagasi hoiatada, tähendas avalikult tagurluse toetamist, mida „Postimehe“ ringkonna arvesse tuleb panna. Ka see piskut, mis „koduste asjade õiendamistes“ siiski ära on suudetud teha, on ainult üleriiklise poliitika kursi sellekohaste muutmiste tõttu võidud teha.

Nii näeme, missugust passiivlikku mõju „Postimehe“ ringkonna kiriklik-kõlbline seisukoht ühiskondlikus ja poliitilises võitluses on avaldanud, mispärast seda õigusega tagurliseks tuleb pidada ja kui niisugust hukka mõista.

Arvustamata jättes nimetatud ringkonna religiooslikka arusaamisi, peatame üleüldistes joontes selle kõlbluse mõiste juures; armastab ju „Postimehe“ toimetaja, pääle programmi artiklis avaldatud kristliku seisukoha, edaspidi ikka võimalikult vähem ja vähem usust rääkida, selle asemel ikka rohkem ja rohkem kõlblusest jutlustades ning „kõlblise iseolemise“ aadet üles seadides. Vastust küsimise pääle — mis tuleb kõlbluse all õieti mõista? — otsime säältpoolt asjata. Ka meie kõlbluse jutlustajate kohta mak-sab Schopenhaueri tõesõna: „Kõlblust on kerge jutlustada, kuid raske põhjendada.“ „Postimehe“ ringkonna poolt ei ole minu teada ühtegi põhjalikumalt tööd selleks ilmunud. Et säälse kõlbluse mõiste kohta mingile otsusele jõuda, peab nende üksikute artiklitega leppima, mis „Postimehes“ sääil ja tääl ilmunud ja möödamannes küsimust puudutavad. Nende järele otsustades leiame, et „Postimehe“ ringkonna kõlblus halvatud rahvuse ideoloogia all kannatab, ning haiglast iseloomu kannab. See on kõlblus, mis ühekülgse rahvuslase egoismi, sallimatuse ja ühekülgse utilitarismi põhjusemõtte pääle on rajatud. Kõik mis neile ei vasta, mõistetakse kõlbliselt valjusti hukka, kannatagu selle all siis sisemine ehk välimine vabadus. Rahvuse seisukohalt „vaba armastust“ hukka mõistes, loeme omal ajal selle kohta „Postimehes“ (1905, nr. 30) ilmunud kurioosikkude artiklite seeriast muu seas: „Isegi loomulikkudele (minu harvendus) tungidele ja ihadele pead sa hoolimata vastu astuma ja armuta maha suruma, mis sinu olemist kõigevägevamalt liikuma pannud.“

Sarnane keskajast päritud „enesepiitsutamine“, türannlik sallimatus ning umbusaldus inimese loomulikkude hääde omaduste vastu, saab mitmel korral „Postimehes“ kõlblise tarvidusena ka hilisematel aegadel toonitatud. Artiklite hulgas, mis maa ja linna kultuuri vahekordade arvustuseks avaldatud, mõistab „Postimehe“ toimetaja suurlinna elu muu seas sellepärast kõlbliselt hukka, et sääil isiku vabadus võrdlemisi avaram on, kui mujal. Nii loeme „Postimehest“ aastal 1913, nr. 241: „Õieti on just ühiskondline eraldus see, mis inimesi suurlinna kisub. Ei ole sääil „hääde üleaedsete“ valvast silma sinu järel hiilimas, ei ühiskonna „hoole-

kandmist“ selle järel varitsemas, mis sa teed, ehk kus sa liigud. Inimene võib aastate kaupa teisega ühe katuse all elada ja päevast päeva ühest uksest sisse-välja käia, ilma et kumbki teist tundma õpiks ehk temast midagi teada tahaks. Ela, kuidas tahad, tee, mis sa ise mõtled! Kas võib veel suuremat „vabadust“ mõtelda.“ Ja selle suure vabaduse järelduseks ei ole „Postimehe“ arvates muud kui hukatus: inimene, kelle järel „häade naabrite“ silma „hiilimas“ ja ühiskonna „hoolekandmist“ „varitsemas“ ei ole, „mista teeb“ ja „kus ta liigub“, — sattub alkoholi ja prostitutsiooni orjusesse! Kes ei tunneks sarnase kõlbluse sugulust pensioni mammade kõlbliste arusaamistega! Seesama hirm kohutava ja hukatusesse viia „vabaduse“ ees, seesama välise kontrolli — „hiilimise“ ja „varitsemise“ tung. Ettetoodud paar näitust on melega just nendest kirjeldustest võetud, kus Tõnisson, kui voolu esitaja, kõlavate ja kulunud programmiliste hüüdsõnade juurest alla on tulnud ja oma kõlblisi arusaamisi tegelikkude küsimuste otsustamise juures tarvitusele on võtnud. Saagu seda korda nendest näitustest. Lendkirjas „Meie nooresoo vaimlisest murrangust“ pöörasin tähelepanemist nimetatud ringkonna kõlblise utilitarismi pääle, mille kordamine siinkohal asjata. Kokkuvõttes võib tähendada, et „Postimehe“ ringkonna kõlblised mõisted iseeneest üsna primitiivlikku laadi kannavad, ja et nende pääl põhjenev „kõlbline iseolemine“ mingiks ihaldamise vääriliseks püüdesihiks ei või olla.

Kiriklik-kõlblisest ilmavaatest järgneb tuntud õpetuse „ühest karjast ja ühest karjasest“ õigeks pidamine ka sotsiaal-poliitilises mõttes, mis oma kord seltskondlise kahekeelsuse kaasa toob, mida 90-te aastate ühiskondliste vaadete kolmandana iseloomulikuna nähtusena ära märkida tuleb. Õpetus „ühest karjast ja ühest karjasest“ on hommikumaalt pärit ja nähtavasti säälsete despootiliste ühiskondlikkude vaadete mõjude all tekkinud. Vaevalt võib selles midagi demokraatlikku leida, kui terve rahvas karja seisukorda alandatakse, et ühele võimalust anda nende üle „karjasena“ oma pääd valitseda! See õpetus oli au sees Europas absoluutlise isevalitsuse langemiseni ja on tänapäev oma krediidi iga edumeelse silmis täielikult kaotanud. Sotsiaalne arenemise käik, millega eraldumine ja individualiseerimine käsikäes käib, on tema jäädavalt hukka mõistnud.

Oma mõju ei ole ta ka meil ühiskondlikus elus avaldamata jätnud. Üleüldiselt tuttavad on ettekujutused ühisest ja armsast „Eesti rahvast,“ „maarahvast“ jne. Ka nüüdsel ajal ei ole neid vähe, kes sellesama pilguga Eesti rahva pääle vaadata armastavad ja temas pääle „hallide matside“ karja midagi muud näha ei taha. Ennem on nad valmis oma silmi pääst välja torkima. Ma ei mõtle mitte Balti parunisi, ega ka Vene bürakraate, vaid ikkagi meie rahvuslasi. Õpetus „ühest karjast“ on neil selleks liig sügavasse sisse juurdunud, et ühiskondlisel eraldusel tekkinud klasside olemasoluga rehkendada. Nii püüdis Tõnissoni „Posti-

mees“ esialgu igat lihtsalt naeruvääriliseks teha, kes Eesti tööliste liikumisest, Eesti proletariaadist rääkida julges. Ainult pärastpoole muutis ta oma tooni. Kui isa Jannsen „ühe karja“ ideaali kättesaamiseks kiriku usku kõige paremaks ning pääabinõuks pidas ja rahvuse tunde kui kõrvalise teguri pääle vaatas, siis võime Tõnissoni juures küll selles mõttes muudatust märgata, et ta Jannseni arusaamisel taga otsa ettepoole pööris, ning „ühe karja“ ideaali kättesaamiseks just rahvuslist tunnet pidas. Rahvus — see pidi see võim, see nõiasõna olema, mis kõiki rahva liikmeid ühte liidab ja ühise sihi poole liikuma paneb!

Vanast tuntud õpetusest kinnipidades ja rahvuse tundes ainamat pääabinõuu selle kättesaamiseks nähes, ei luba Tõnisson, kui tüüpiline ajajärgu esitaja, oma vaadetes ja tegudes ruumi niisugustele tähtsatele edu teguritele, nagu differentseerimise ja spetsialiseerimise põhjused, samuti ka klassihuvidele ja klassivõitlusele. Nende eitamises ja meie päevil endiste rahvameeste ideoloogiast ja taktikast kramplikult kinnipidamises ühel hoobil „terve rahva“ huvide eest võitlemise mõttes — seisabki Tõnissoni kui poliitiku ja ühiskonna tegelase traagi-komöödia. Ühesuguse väledusega näeme meie teda ei mitte ainult väikekodanluse ja talupoja kivi — „maarahva“ — huvide esitajana, vaid ka tarbekorral proletariaadi kasude kaitsjana. See kõikidele meelepärast olemise püüd ja ristamisi vastukäivate huvide esitamine teeb Tõnissonile tema „kahekeelsuse“ sunduslikuks. See ei ole aga mitte juhuslik nähtus, vaid süsteem, mis tervest tema ilmavaatest järgneb. Tõnissoni arusaamise järele sünnib ühiskondlik arenemise protsess, samuti kui Jannseni juures tähele panime, ikkagi üldise massiliku liikumise kujul, ilma et selles klassivõitlust tarvis oleks. Arenenud seltskondliku mõtte seisukohalt otsustades on aga iga otstarbekohane korraldus ja võitlus ainult ühistest huvidest köidetud seltskondlikkude kihtide juures võimalik ja mõeldav, mispärast Tõnissoni ajast ja arust iganenud vaatega mitte leppida ei või, mida ka tegelik elu oma arenemise tõttu, viimasel ajal temale pea igal sammul kibedalt tunda annab. Vaatame, kuidas kirjeldatud seisukoht kunagi kord Tõnissoni tegevuses on avaldunud, selleks mõnda tüüpilisemat näitust „Postimehest“ ette tuues.

1905 aasta võitluse päivil tuli „Postimehe“ seisukoht ikka selgemalt ja selgemalt päevavalgele. Missugune parajus, mõõdukus ja ükskõiklus bürokraatia sääduslikkuse piirides peegeldub sellest vastu! Värisemine miinuse eest elukommetes paneb „Postimehe“ ühes oma ringkonnaga mõistlikult ja vagusalt paigal istuma. Ütelus: „meie oleme oma ülesannet sellega täitnud, et meie vabaduse liikumise vastu ei ole töötanud,“ on oma tabavuse poolest ajaloolikuks saanud. Kuid siiski tarvitati säälpool kahesugust keelt. Kui, näit., töölised oma õigusi nõudma lähevad, siis ütleb „Postimees“: „Riigikordliste muutuste täidesaatmine on riigivõimu

ülema kandja käes. (Usume*) kindlasti, et isevalitsuse ülem asemik riigi ja maa tõsiste tarviduste ja elunõuete täitmiseks õiget otsust võtmata ei jäta — vägivallega sundida ei suuda töölisel teda mitte.“ „Rahulik arupidamine,**) õiguse abinõude otsimine on meie rahva iseloomu ja olude kohane.“ („Postimees“ nr. 10, 1905). Kui aga kirikusse asi puutub, siis ütleb „Postimehe“ ajaloo kirjutaja (Postimehe album, lhk. 112):

„Aga mitte üksi tagasi hoida ja hoiatada ei ole sellel äreval ajal tarvis, vaid ka edasi kihutada, kui loiuks jäädakse. Rahutuste tagajärgedel hakatakse Liivimaal kirikuid kinni panema, millega õpetajad nähtavasti rahul on. „Postimees“ ei ole sellega rahul. Ta nõuab, et õpetajad oma jõu sisse rohkem usuksivad ja võitluse eest korra ja õiguse eest (sic!) mitte nii kergesti kirikute kinnipanemisega ära ei hoiaks. Ta kirjutab (nr. 128): — Kas Luther Wartburgi lossis sängi alla ronis, kui Wittenbergi kirikutes rahutused tõusivad? Piiblis seisab, et Jumala sõna kaheteraga mõök on, mis pära stei suudateie võidelda?***). Olete teie jõuetud, siis astuge ridadest välja ahju taga, aga otsige süüdi siis oma küljest, mitte kogudustest. —“

„Postimees“ teab, kunas mõõka tõmmata ja missugust keelt kunagi kord tarvitada tuleb. Sotsiaal-demokraatia õpetuse vastu oma kodanlist palet esile tuues ja ühtlasi ka oma üleüldis-rahvuslikku seisukohta paista lastes, ütleb „Postimees“ (nr. 221, 1905):

„Tööliste kiht peab küll ennast korraldama ehk organiseerima, kuid mitte seks, et kapitali ja kodanlust ära süüa****), vaid õigeid nõudmisi teise poole ülivõimu vastu kaitsta. Mitte hävitavat sõda vastase ärapurustamiseks ei taheta pidada, vaid õiglasele kokkuleppimisele jõuda. Kuidas tulevad siis nüüd „rahvalehed“ kui „vaeserahva“ kasude kaitsjad põhjusmõttelikku vihavaenu tööliste ja tööandjate, põllusulaste ja kohapidajate, varata inimeste ja kodanlaste vahel õhutama.“

Edasi räägitakse, et „Postimees“ tööliste ja varata inimeste põhjusmõttelik vastane ei ole, kuid „kondanline ilmakord ja kodanlased võivad ka nõuda, et neid mõne meelele õpetuse auuks ära hävitama ei tuldaks.“†) Eesti rahvusline edumeeluse seisukoht nõuda kodanlaste ja varanduseta inimeste vahekorra õiglaselt arendamist, mis meie tervet rahvast edasi viib jne. Missugused barbaarilised vaated paistavad siit — ühelt poolt, sotsialismusest, kui mõnest meelele õpetusest, mis „kasside ärasõõmisesle“ üleskihutab, vastu! Teiselt poolt üteldakse jälle sellesama õpetuse kandjatele — töölistele, pääle sõimu, kõigema-gedamaid meelituse komplimente terve Eesti rahvuslise edumeeluse nimel! Ei saa parata — „ühise karja“ nimel peab „Postimehe“ poliitiline õpetus „päält kullakarvaline, seest siiruviruline olema.“

Raske on kahte Issandat teenida ja seda ei ole meil vististi keegi muu nii kibedalt tunda saanud, kui Tõnisson. Ma ei arva mitte, et 90-te aastate hallil ja iseloomuta ajal tema asemel keegi teine ühiskonna tegelasena ja poliitikuna oma ülesandega paremini toime oleks saanud. Iga aeg nõuab kohaseid tegelasi. En-

*) Minu harvendus.

**) Minu harvendus.

***) Minu harvendus.

****) Minu harvendus.

†) Minu harvendus.

disest rahvameeste ideoloogiast eksitatud, ei ole tema aga väikekodanluse iseteadvaks juhiks mitte tõusta suutnud, vaid on seda instinktiivliselt ja faktiliselt olnud, umbes samuti nagu Jakobson omal ajal talupoja klassi esitas. Ometi oli Jakobsonil oma ülesannet kergem täita, kuna meie rahvas siis, nagu eelpool seletatud, pääasjalikult ühtlast talupoegade massi kujutas. Nüüdsel ajal, kus mitte ainult talupoja s. o. maaomanikkude ja väikekodanlise klassiga tegemist ei ole, vaid kus meil juba oma proletariaat on ja isegi suurkodanlus — bourgeoisie — järjest võimsamini ennast tunda annab, on ühe klassi ideoloogiaga terve rahva kasude nimel väga raske läbi ajada. On sellepärast arusaadav, miks Tõnisson meie päivil, niipea kui ta „terve Eesti rahva“ ehk „ülemaalsuse“ nimel välja astub, vastu oma tahtmist kilplaseks muutub.

Ühe aastasaja algul, ühes tööliste liikumisega, tungivad kodumaa väikekodanlikkusse ühiskonda, olgugi esialgu utopistlikul kujul, esimist korda uued, anti-kodanlikud õpetused ühiskonnast ja selle arenemisest, ja nimelt klassist ja klassivõitlusest, mis seni pea eksitamata üleüldiselt valitsenud õpetusele „ühest karjast ja ühest karjasesst“ risti vastu käisivad. Äge võitlus nende kahe lahkumineva ilmavaate vahel ei võinud muidugi tulemata jääda. Proletariaat lahkus põhjusemõttelikult ja lepitamatult väikekodanluse ideoloogiast ja tema eestvedajad võtsid seni maksivad ühiskondlikud arusaamised terava arvustuse alla. Rahu oli rikutud. Meie väikekodanlisel seltskonnal ei jäänud muud üle, kui kõige mõrudamat sappi neile nii ootamatalt ja arusaamatalt sissetunginud vaenlase pääle välja valada. Kivi, mille uus sotsialistlik vool meie elu rahulikkusse ja ummistanud mülkasse viskas, sünnitas laeneid, mida 1905 aasta vabaduse vool veel suuremaks puhus. Liikumine käis kõikidest seltskonna kihtidest läbi, neid järelemõtlemisele ja arvustusele äratades. Uus aeg nõudis iga avaliku tegelase käest selget vastust selle kohta, kes ta on ja mis ta tahab, ja ei leppinud endiste üleüldiste kõnekäänudega: „rahvamees“ ja „rahvakasu.“ Tõnisson, et ennast päälvee hoida, pidi kindlale seisukohale asuma ja ühe ehk teise kihi huvide esitajana ennast väljaandma. Oma „kodanlust“ proovi pääle pannes, näeme teda Tallinna sissetungimas, et sääal mõjule pääseda. Tallinnas juhtub aga äpardus. Tõnissoni väikekodanlik ilmavaade, mis ainult kreisilinnakestes läbitungida võis, ei kannatanud võrdlemisi rohkem edenenu tööstuse linnas kriitikat välja ning kukkus läbi. See oli raske hoop! Ühe aja kriitika ja eralduse väim lehvis ka Kalevi kalmu künkalt vastu. Tõnisson taganes selle eest.

„Kodanlusega“ linnas läbikukkunud tundes, leidis ta „uue“ pääsetee: „T a g a s i m ä a l e!“ Ja meie kuuleme tänapäev jällegi Tartu poolt vana jutlust Eesti rahvast, kui ühisest talupoja rahvast kuulutatavat. Kõiki kultuuri väärtusi püütakse jällegi ainsama talupoja kihi kohaselt korraldada ja hinnata, tema mõõdupuuga mõõta. Meie eksiksime aga siiski, kui arvaksime, et sedakord

mõne iseteadva klassi poliitikaga tegemist on. Midagi sellesarnast ei ole olemas. See on vana jutlus uues väljaandes.

Selle kursi esialgne silmanähtav järeldus on küll muu seas see, et ka need endised väikekodanlised ringkonnad, kes Tõnissonile seni truuks jäänud olivad, oma kihiteadvuse tõusmisega temast nüüd lahkulööma on hakanud, missugust voolu Tartus iseäranis teravalt tähele võib panna. Iseenesest ei ole ju midagi loomulikumat ja tarvilikumat, kui talupoegade kui iseäralise ühiselulise kihi huvide eest seismine — sündigu see siis nende kutsehariduse tõstmise, ajakohaste põllupidamise viiside, või krediidi korraldamise kaudu. Asi muutub aga täbaraks, kui „maarahva“ juure meie päivil sellesama vana ideoloogiaga minnakse, mille aluseks on „õpetus ühest karjast ja ühest karjasest.“ Viimasel ajal, ja iseäranis päälle 1905. aasta ei ole meie küla kaugelki enam sarnases patriarhaalses seisukorras, kui ta vahest 90-tes aastates veel oli, ja „maarahvas“ ei kujuta meie päivil mitte enam ühtlast eraldamatut massi. Ka külla on meie aja eraldaja vaim sissetunginud ja säääl oma jagamise tööd tegema hakanud. Meie ei leia maalt mitte enam „armsat Eesti rahvast,“ vaid siin seisavad üsna klassiteadvalt põllutööline — maaproletaarlane, suur- ja väike-maaomanik üksteisele oma huvidega vastamisi.

Samuti, kui Eesti rahvast võimata on niisuguseks ühtlaseks halliks massiks tagasi muuta, nagu ta orjaikkas ehk minevase aastasaja teisel poolel veelgi oli, niisama võimata on ka meie ter- vet kultuuri praegusel ajal, kus meie enam-vähem differentseeritud rahvaks välja oleme arenenud ja edaspidi veelgi areneme, ainult ühe kihi — talupoja seisuse päälle rajada. Ühiskondliku ja majanduslise arenemisega nihkub talupoja seisus meie juures teiste kultuuri rahvaste eeskujul ikka rohkem ja rohkem oma spetsiaal ülesannete seisukohale praktilises mõttes. Rahva kõrgemate kultuuri püüete — teaduse, kirjanduse ja kunsti edustamine ja vaimliste väärtuste loomine langeb ühiskondlise arenemisega iseäralise kihi hooleks, keda üleüldise nimega intelligentsiks hüütakse. Ei ole mingit mõistlikku põhjust arvata, et meie oma väiksuse tõttu mõnda iseäralist imet siin ilmas kujutame, ja et meie vaimline, majandusline ja ühiskondlik arenemine hoopis teisi radu mööda käima saab, kui Lääne-Europa suured ja väikesed rahvad eel on käinud. Kapitalismi ja tööstuse eduga langeb paratamata meigi juures õpetus „idüllilisest külaelust ja patriarhaalsest Eesti rahvast tema kõlblises iselemises, langeb oma sisemisest jõuetusest ja uueaja nõuete löökidest.“ Mitte tärduv külaelust ühes selle „kolgapärasusega“ ei tohiks tänapäev meie ideaal olla. Selle järele ihkamine põhjened tuntud talupojalik-väikekodanlise ideoloogia pääl, mida „jalgade“ alla tuleb tallata, et kõrgemale tõusta. Ainult kõigekülgsel ühiskondlikul väljakujunemisel võib meil tõsist, põhjalikumat ning iseloomulikumat vaimlist kultuuri loota. Suudame meie selles mõttes areneda, siis on meie olemasolu iserahvana kindlusta-

tud, ei suuda seda mitte — siis oleme kadumisele pühendatud. A priori meie võimetust kõigekülgseks arenemiseks konstateerida — tähendab aga oma surmaotsusele allakirjutamist. Tuleb sellepärast kõiki neid voolusi, mis, teatava ideoloogia seisukohalt, kõigekülgse ja vaba arenemise vastu on sihitud, kahjulikkudeks ja kultuurivastasteks pidada.

Üks niisugustest põhjasmõttelikult tagurlistest ja ühekülgsest vooludest on kahtlemata „külaelu“ ja talupoja kultuuri ühekülgne ülistus, mis „linnade“ ja pääasjalikult „suurlinnade“ kultuuri vastu viimasel ajal on sihitud. Käesoleva töö piirkonda ei käi mitte suurlinnade ühiskondliku, majanduslise, poliitilise, hariduslise jne. tähtsuse lähem põhjendamine. Siinkohal olgu ainult möödaminnes tähelepanemist sellepääle pöördud, missugust suurt mõju suurlinn psüholoogiliselt inimese arenemises avaldab. Selles „on kadunud külaelu lihtsad, muutumata tingimised, inimene saab siin endiste harjunud kommete mõju alt hõlpsamini vabaks, temas ärkab nälg — nälg leiva, vabaduse, õiguste, rõõmude ja lõbude järele, sest ümberringi on palju, mis isu äratab, ahvatleb, kutsub. Ja vaesuse ja puuduse ahastus ärkab temas, viha ja tagedus elu ülekohtu üle, rahuldumata, haavatud inimeseväärtuse tundmus . . . Sellest on pärit tung käremeelsete vaadete järele ja tahtmine neid elus läbiviia ja sellest kasvab õieti ka klassivahede äratundmine välja, mis töölisi viimaks kindlaks jõuks ühte liidab.“ (G. Suits, „Sihid ja vaated“).

Nii on siis linnaelu võrdlemisi rohkem eduline tähtsus küllalt selge. Arusaadav oli, kui omal ajal sellepärast rahvast jumalasõnaga linnast eemale hoiatati ja noomiti:

„Mikspärast sõddite Jummal armolisse tahtmise wasto, ja ei ole sellega rahhul, et tallopoja põlwe ja seisusse sees ollete sündinud, waid tahhate omad lapsed keik saksaks tehha ja linna sata ja nüüd koggoni perrega hopis tükkis oma armast issa maad mahha jätta ja ei tea kuhhu minna? Eks põlloharrimine ja tallopoja töö olle se essimine, mis Jummal seadis, kui Adamat ja Ewat Paradisi aeast wälja aias?“

Kui meie seda jutlust, olgugi teiste, ajakohasemate sõnadega, ka tänapäev teatud ringkonna poolt kuuleme, siis tõendab see ainult eelpool käsitatud väidet: selle ringkonna arusaamiste ja vaadete päritolu sellest samast ühisest hallikast, millest omaaja rahva jumalasõnaga sajatajad julgust ja jõudu saivad. Elu ei jää aga nende jutlusi kuulama, vaid sammub oma rada edasi. „Võitlus“ on meieaja hüüdsõna ja see eraldab rahvaid klassidesse, parteidesse, seksioonidesse ja lõppude-lõpuks üksikutesse idividuumidesse. Abitult langevad aga need ajaloo käigu rataste alla, kes sellele suurele differentseerimise protsessile vastu püüavad töötada.

Kirjeldatud ajast ja arust läinud ühiskondlikkudest vaadetest järgneb s a l l i m a t u s igasuguse eralduse püüde vastu ja l a b a s t u s. Teaduse, kirjanduse ja kunsti ala kõrvale jättes, toome paar iseloomulikku näitust selle kohta, kuidas sarnane sallimatus ja labastus end sotsiaal-poliitilistes vaadetes on avaldanud. Kõige rohkem on selle käes sotsialistlik õpetus ja liikumine kannatama

pidanud. Missuguse banaalse labastuseni, missuguse sektantliku sallimatuseni väikekodanlisest ilmavaatest sünnitatud arusaamised ühiskondlikust arenemisest minna võivad, seda võime praegu veel „Postimehe“ tolaeagsetest sotsiaal-demokraatia voolu vastu sihitud kirjeldustest järele lugeda. Üks sellesarnastest tüüpilisematest kirjeldustest, mille siinkohal ette toome, ei leidu küll mitte „Postimehes“ eneses, vaid selle ringkonna poolt väljaantavas ajakirjas „Eesti Kirjanduses“, mis oma iseloomu poolest tõsise, teadusliku orgaani nime päale prätendeerib ja milles sotsiaal-demokraatlist liikumist järgmiselt ettekujutatakse:*)

„Kas Eesti rahvas tahab kui rahvas edasi elada, või on ta valmis poliitiliste õnnejärgrite kihutusel maailma rahvaste tuleviku õnneks ennast ohverdama, sotsiaal-demokraatlaste laagrisse asudes, kes kõiki riiklisi ja rahvuslisi vahesid maha salgavad ja maailma üheks ainsaks rahvusvaheliseks tööliste riigiks püüavad muuta, missugust maailmas veel nähtud ei ole ega kunagi näha ei saada, sest et tema teoks tegemine inimese loomu vastane on, mis ainult rikki läinud pääajudes elutseda võib ja enesele poolehoidjaid ainult neist rahvakihtidest võib leida, kus mõtlema ei ole harjutud. Sotsiaal-demokraatia püüete omandamine oleks Eesti rahva surm. Põletamised, rüüstamised, sõja koledused, katk ja nälg laastaksivad maa ja rahva. Töö heidetaks nurka. Aus talu peremees või vabriku tööline asuks teeröövliks, sest sotsiaal-demokraatia, vähemalt meil, ütleb: Mine võta, ilma palehigita ja vaevata, rikaste käest! Seda oma pääd ja ilma vaevata võtmist on muistsest ajast katsutud, aga õnnelikuks ei ole see kedagi teinud.“

Nii seisab must valge pääl. Sellele kirjeldusele illustratsiooniks võivad olla omal ajal „Sädemetes“ ilmunud ajaloolised karrikatuurid sotsiaal-demokraatlistest timukatest jne. Kellele huvitust pakub lähemalt meie talupojalik-väikekodanliste sotsiaal-demokraatia vastaste mõtetega tutvuneda, võib seda tarkust Tõnissoni poolt väljaantud lendkirjast „Mis sotsiaal-demokraatiast arvata“ leida, missugust raamatukest nüüd, kahjuks, mitte enam müügile ei lastavat. Mitte ainult sotsiaal-demokraatlik, vaid ka teised lahkuminevad voolud on „Postimehe“ ringkonna sallimatuse ja labastuse alt läbi käima pidanud. Nii oli lugu omal ajal „Teataja“ ümber kogunud radikaalse, ning „Noor-Eestist“ esitatud individualistliku vooluga.

Lõpuks olgu veel tähelepanemist pöördud 90-test aastatest pärit olevate vaadete silmakirjalise päale, mis ühelt poolt abitus ja silmakirjalises allaandmises venestuse poliitikas, ning teiselt poolt mitmesuguste ristamisi vastukäivate seltskondliste kihtide huvide esitamise püüdes avaldus.

Niisugused oleksivad üleüldlikult kokkuvõetult 90-tes aastates valitsevate ühiskondlikkude ja poliitiliste vaadete iseloomulikud jooned, mille esitajaks pääasjalikult „Postimehe“ ringkonda tuleb pidada, kes praegusel ajal endistest arusaamistest mitmeti küll vabanenud, kuid kes silmatorkavalt endise haiguse tundemärkisi siiski veel enese küljes kannab.

Ülevaatlikku pilku kirjeldatava ajajärgu päale tagasi heites, märkame selles pääasjalikult kahte voolu: üks, Grenzsteiniga eesotsas,

*) Eesti Kirjandus, 1906. nr. 1. „Toimetuse poolt.“

mis ärkamise aja rahvuslisest romantismist loobunud ja materialistlike ilmavaate ning realpoliitika poole kaldus. Selle teenuseks tuleb pidada Balti saksluse arvustust ja iseteadlikuma seisukoha võtmist selle vastu; tema eitavaks mõjuks — demoraliseerivat opportunisti. Teine, Tõnissoniga eesotsas, mille sotsiaal-poliitilised vaated kiriklik-kõlblisel alusel rajatud ja mis endistest rahvuslase romantismi jätistest kramplikult kinni püüdis hoida, sääljures kuni naiivse rahvuslase idealismi, moralismi, seltskondliku kahekeelsuse, sallimatuse, labastuse ning silmakirjalsuseni jõudes. Selle voolu teenuseks tuleb pidada pääasjalikult tegelikku tööd, mis tema esitajate poolt „kodustes asjades“ ära on suudetud teha, kuna tema põhjusemõttelik kiriklik-kõlbline seisukoht, kõigi sellest järgnevat halbtustega, hukka mõistetav on. Mõlemad voolud on rusuvates reaktsiooni tingimistes tekkinud, kannavad ebaloomulikkude rahva elutingimiste tundemärkisi ja on üleminekulise tähtsusega.

Uue aastasaja algul pörkavad endised vaated ja arusaamised ägedasti sotsialistliku vooluga kokku, mis uusi mõisteid ühiskonnast ja selle arenemisest kaasa toõi. Umbes samal ajal tungib ka teine kultuuri vool individualismi lipu all meie oludesse, ennast esialgu kirjanduses ning kunstis avaldades, mille esitajaks „Noor-Eesti“ ringkonda tuleb arvata. Isiku vaba enesemääramise õigusest välja minnes, eitab see vool „ühe klassi valitsust ja väljakurnamist teise üle, eitab üleüldse inimese allaheitmist inimese alla, iseseisvust, isiku puutumatus, au, südame-tunnistuse ja võimete tarvitamise vabadust inimese kõige kallimaks varanduseks välja kuulutades. V a b a s t u s — v a b a d u s ! see on lipp, mille ümber noored jõud on kogunenud.“ (G. Suits, „Sihid ja vaated“). Päev-päevalt näeme, kuidas see vool ikka võimsamini omale teed läbi murrab, uusi poolehoidjaid intelligentlikkudest ringkondadest juure võites.

Sotsialistliku ja individualistliku voolude esinemisega algab kõige uuem ajajärk meie seltskondlikus arenemise loos, mida 1905 aastaga ära märkida tuleb.

P. Ruubel.

Rahvuslik assimileerimine linnades.

Rahvuslik assimileerimine on olnud pääteeks, mida mööda terved rahvad ja suguharud hauda on varisenud. Seda teed on läinud Balti slaavlased, ühte sulades germaanlastega, Soome suguharud, assimileerides slaavlastega jne., jne. — Rahvuslik assimileerimine on ajalugu saatmas olnud algusest saadik, kord kiirenedes, kord kahanedes ajalooliste ja kohaliste olude järele. Uuem aeg on enesega kaasa toonud rahvusliku iseteadvuse tugenemise ja süvenemise, kuid rahvuslikule assimileerimisele ei ole see mitte suutnud tõket luua.

Tööstuse tõusmine, mille tagajärjeks linnade kasvamine ja nende mõju suurenemine, on rahvuslikule assimileerimisele teistsuguse laadi annud ja selle keskkoha külast linna toonud. Neid tagajärgi, mis rahvuslik assimileerimine endistel aegadel kesk laialipillatud külasi pikkade aastakümnete ja sadade vältusel kätte sai, saavutab ta nüüd linnades kahe, kolme sugupõlvega. Linnad on määratumaiks rahvuste sulatusahjudeks saanud. Voorides põgenevad inimesed linnadesse, et säääl paari sugupõlve jooksul kõige imelikumaid rahvuslikka metamorfoose läbi teha. Küla on visa oma rahvuslikku omapärasust ja iseseisvust hoidma, — elatakse eraldatult, liikumatult, nagu karbis, kinni hoides isaisade traditsioonidest, mis miski pühaduse laadi omandanud, harva kokku puutudes teiste rahvustega. Ka rahvuslik vägistamine on oma tagajärgede poolest külas väetim, kui linnas. Rahvuslikult ühtlasi külasti on võimata ümberrahvustada, ka siis, kui rahvuslik iseteadvus pea täielikult puudub. Türklaste 150-aastane ike, mis ungarlaste pääl lasus, samuti Transilvaania rumeenlaste 1000-aastane rõhumine ungarlaste poolt on denatsionaliseerimise suhtes tagajärjetuks jäänud. Madjaarid ei ole suutnud oma ägeda rahvustamise poliitikaga Saksa, Rumeenia, Slovaki, Ruteeni ja Serbia talupoegi enesesse neelda. — Talupoeg on rahvuslikult kõige konservatiivsem seltskonna kiht.

Hoopis nõrgem on rahvuslik püsivus linnades. Pandagu selle poolest meiegi kodumaa väikseid linnu tähele! — Istria slaavlasted, kes külades visalt oma rahvusest kinmi pidasid, assimileerusid aga, muutunud majanduslikkude olude mõjul linna sattudes, paari sugupõlve jooksul itaallastega. Samuti oli lugu Poola talupoegade, kes Lääne-Sileesia tööstuslinnadesse asusid. — Ukraini linnades assimileerusid küll väike-venelased suur-venelastega, kuid talupoeg jäi rahvuslikult kõikumatuks hoolimata Suur-Vene agressiivsest rahvuslikust poliitikast, mille algus juba kaugel Moskva ajajärku ulatab. — Linnadesse asunud leedulased läksid kaduma oma rahvusele, ainukeseks rahvuslikkude traditsioonide hoidjaks oli aastasadade vältusel kultuurilises suhtes tagurline talupoeg.

Missugused on need tingimised, milledes rahvuslik assimileerimine linnades teguneb? Missugused on need mõjud, mis seda protsessi toetavad, kuid niisamõ need, mis teda takistavad?

Kui on jutt rahvuslikust assimileerimisest, siis mõeldakse siin ikka vähemuse sarnanemist ja ühtesulamist enamusega, kuna vastupidine protsess kas täiesti võimatu, ehk oma ulatuse poolest pinna poolseks, tähtsusetuks jääb.

Mis kõigepäält rahvusliku assimileerimise juures mõjuvat osa etendab, on vähemuse arv. Mida väiksearvulisem ta, seda kiiremini läheb ühtesulamine enamusega. Kaks, kolm Eesti perekonda kusägil süda-vene linnas on varsti venestatud, kuna paarikümmend perekonda säälsamas kaua eestlastena püsivad. Kuid mõõduandev pole mitte üksi vähemuse absoluutne, vaid ka relatiiivne suurus, võrdlemisi üleüldise rahvaarvuga. Nar-

vas elab eestlasi umbes 20.000, see on $\frac{1}{2}$ kõigist elanikkudest, Petrogradis 60.000, $\frac{1}{30}$ üleüldisest rahva arvust. Kuid eestlaste rahvuslik assimileerumine päälinnas on võrdlemata suurem, kui Narvas. Selle nähtuse mõjuvaks põhjuseks on muude seas ka kahtlemata päälinna eestlaste relatiivne väiksus.

Mida lähemal vähemus enamusele töö, kultuuri ja usutunnistuse poolest seisab, seda kiirem ja intensiivsem assimileerimine. Hiina asunikud Malai saartel assimileeruvad kergesti päriselanikkudega, tõuliselt ja kultuuriliselt kaugemal seisvad neegrid aga mitte. Haritud neegrid ei assimileeru valgetega, ehk nad küll viimaste kultuuri täielikult on omandanud, takistab „*line of colour*“. Samuti jääb ka hiinlane Ameerikas otsani hiinlaseks. Kultuuri tüübid lasevad end raskelt segada.

Usk, mille! endistel aegadel rahvusliku assimileerimise kohta määratu mõju oli, ühelt poolt seda protsessi toetades, teisest küljest teda aga takistades, on rahva kultuurilise tasapinna tõusmisega oma tähtsust selles suhtes ammu kaotama hakanud, kuid täiesti mõjutuks ei ole ta senni veel kaugeltki saanud, iseäranis laiemate rahvahulkade keskel. Usu tähtsus rahvusliku assimileerimise kohta seisab pääasjalikult selles, et ta tema sihi ära määrab. Nii näituseks saab valgevenelane-katoliiklane Vilnas poolakaks, õiget usku valgevenelane aga suurvenelaseks.

Suurt mõju rahvusliku vastupidavuse kohta avaldab vähemuse ja temaga kooselava enamuse sotsiaalne koosseis. O. Bauer toob „Der Kampf“is (1912. a.) väga õige üleüldise tähelepaneku, et vähemus ainult siis assimileerub, kui ta enamusel niisuguse klassi leiab, mis temale oma laadi poolest vastab. Ainult ühesugused, sugulased klassid võivad kokkusulada. Selle väite alla ei käi väikekodanlus ja majateenijad.

Valitsevad klassid assimileeruvad valitseva rahvusega, ehk õigem, selle rahvuse valitseva klassiga, sääl, kus neil võimalik on osa ülem-võimu enese kätte saada. Nii on lugu olnud Ukraini ja Leedu poolastatud aadeliga. Samuti on Balti mõisnikkudest suur osa venestatud. Serbia vürstid Bosnias peavad end pääle Türgi valitsuse alla saamist türklasteks jne.

On üleüldine nähtus, et jõukamad kihid kergemini assimileeruvad, kui vaesed rahva klassid. Seda tõendab muu seas rohke statistilise materjali põhjal ka Benini, kes rahvusliku assimileerimise küsimust Vienis ja selle ümbruskonnas uurinud. Väikekodanlane assimileerub kergesti oma klientidega. Kopika külge kasvanud pudukaupmees „teeb nägu“ omile kaubatarvitajaile, — „*lingua del pane* võidab *lingua del cuore*.“ (O. Bauer). — Tööliste assimileerimine on seda raskem, mida kõrgemal nende töö tehniliselt seisab ja mida kultuurilisemad nad ise on. Masinajuht kusagil vabrikus püsib omas rahvuses kauem, kui selle sama vabriku liht ahjukütja.

Assimileerimist kergendab majanduslik, seltskondlik ja poliitiline võitlus, kuna rahvuslik

seada takistab. Suure Prantsuse revolutsiooni ajal, kus ühineti ühise lipu all, assimileerusid imekiirelt terved suguharud, linnades aga võrdlemisi arvukad rahvuslikud vähemused. Ka praegusel ajal võime sarnast nähtust veel õige suurel määral täheldada. Läänud aastasaja 70-ajast aastates edenes Venemaal juutide assimileerimine väga kiirelt, kui aga 1881. a. juutide rüüstamised algasid, sai see õige kahvatuks, tekkis Juudi rahvuslus.

Vähemuse assimileerimine on seda raskem, mida kõrgem tema kultuuriline tasapind võrdlemisi enamuse omaga. Nii näituseks sulasid Bukoviinas ukrainlased väga kergesti rumeenlastega senni, kui viimased neist kultuuriliselt kõrgemal seisid. Nüüd aga, kus ukrainlased kõrgemale tõusnud, on nende ühtesulamine rumeenlastega pea lõppenud ja alganud vastupidine assimileerimine. Kusagil Austria linnas, kus tshehhid ja sakslasi ühepalju, saab tshehlane rutem sakslaseks, kui sakslane tshehlaseks.

Mida suurem on uute olluste juurevool rahvuslikul vähemusel, seda pikalisem tema assimileerimine, mida vähem aga uusi liikmeid juure tuleb, seda kiirem ja kergem on ühtesulamine. Ameerika sakslaste assimileerimine muutub sellest ajast palju kiiremaks, kui nende sisseändamine väikseks jäi. Vieni tshehlaste rahvusliku püsivuse põhjuseks on suurel määral see asjaolu, et neid kodumaalt alaliselt juure voolab. O. Bauer arvab, et mida rohkem kahaneb sündivus tshehhide kodumaal ja mida rohkem sääl tööstus edeneb, seda kiiremini algab ka nende kokkusulamine Vienis, sest et juurevool kodumaalt ruttu lõpeb. Samasugune saatus näib ootavat kord ka Eesti a s u n i k k a Petrogradis, Moskvas, Riias ja teistes Venemaa linnades.

Assimileerimist takistavad suurel määral vähemuse rahvuslik iseteadvus, emakeelne kool, ajakirjandus, ühe sõnaga tema rahvuslik kultuur. Kuid kõik need ideoloogilised tegurid ei ole veel kaugeltki otsustava tähendusega, nagu mõnelt poolt seda ekslikult nii tihti on rõhutatud.

Päätel, mida mööda rahvuslik assimileerimine teguneb, on segaabiellud. Abielu tarviliseks eelduseks on sümpaatia. — Iga inimene on teatavate füüsiliste ja vaimliste omaduste kompleks, millele veel juure tuleb „rahvuslik kaasavara“ — keele, kultuuri, kõlbliste vaadete ja muu näol. Need omadused on otsustava tähendusega isiku ja teiste inimeste vahekorra määramises. Kuid sama tähtis on siin väline ilm ise. See vahekord etendab suurt osa rahvusliku assimileerimise juures. Kui isik kokkupuutumisesse satub teistega, siis võib ta kahte viisi selle pääle reageerida — sümpaatiat ehk antipaatiat teiste vastu tunda. Kõik need tegurid, mis inimesi ja rahvusi lähendavad, mõjuvad sümpaatiaid äratavalt, seega rahvuslikku assimileerimist toetavalt. Sellest siis ka arusaadav, miks tõuline, kultuuriline, usuline, sotsiaalne lähedus assimileerimist toetab, kuna aga sügavamad vahed neis suhetes seda protsessi raskendavad.

Rahvuslik assimileerimine on senni teaduslikult koguni vähe käsitatud, puuduvad pea igasugused kapitaalsemad eri-uurimised sellel alal; statistiline materjal selle kohta on nii puuduline ja sagedasti erapoolik, et võimata on kindlajoonelisemaid „seadusi“ selle kohta üles seada. „Assimileerimise protsessiga seotud nähtuste rohkus ja keerulikkus raskendab praegusel ajal veel väga nende analiseerimist, kuid siiski on põhjust loota, et igalpool rikkalikult kogutava materjali ja edenevate statistiliste uurimisviiside põhjal ajajooksul võimalik on selle huvitava protsessi tekkimist ja arenemist põhjalikumalt tundma õppida“*).

H. Kruus.

Töö ja energia.

Energeetika printsiibid.

„Ex nihilo nihil fit;
causa aequat effectum.“

Tõde kättesaada — selles peituda inimkonna vaimu-püüete eesmärk. Mida rohkem inimene ainelistest muredest vabaneb, seda enam on tal võimalust elu alg-probleemide üle järele mõtelda, seda enam võib ta tõe otsimisele anduda. Tõe otsija peab aga vaimlises mõttes iseseisev olema, vaba kõigist eelarvamistest ja kiredest.

Kuid mis on tõde? Küsimus iseenesest on seks liig tähtis, et tema pääle mõne sõnaga vastata võiks. Ühte teame, see on et me absoluutset tõde ei tunne. Tuletame siin ainult Lessingi sõnu meelde: „Kui Jumal omas paremas käes kogu tõde ja omas pahemas käes ainult elavat tungi tõe järele, olgugi lisandusega, et ma ikka ja alati eksida võiks, hoiaks ja minule ütleks: vali! ma näitaks alandlikult tema pahema käe pääle ja ütleks; Isa anna! puhas tõde on ainult Sinu jaoks üksinda.“ Seda toonitasid ka roomlased lausega: „errare humanum est“.

Tõde ei seisa kindlalt paigal, ta liigub ühes meiega. Kui loodetakse, et ta juba käes, siis nähakse, et ta veel õige kaugel on. Tõde on kui tuluke pimedal ööl: ta näib nii lähedal ja kättesaadav olevat, kui aga tema poole rutata, siis märkame peagi, et v a h e sugugi nii ruttu ei kahane.

Kõik teadused üleüldse püüavad tõe, ehk õigemini tõelikkuse äratundmise poole, igaüks oma teed tarvitates.

Inglise kirjanik Oskar Wilde toob omas muinasjutus „Kalamees ja tema hing“ muu seas järgmise episoodi: hing jõuab, mööda ilma rännates, Hommikumaa templi juurde ja nõuab preestrit, et viimane talle jumalat näitaks. Preester viib Hinge mitmest eelruumist, mis kujudega ehitud, läbi ja jääb lõpuks ruumi, kus ainult peegel ripub, seisatama. — See peegel on meie jumalus,

*) Franco Savorgnan, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, (XXXV).

— ütleb ta — Selle tarkuse peegliga võib näha kõik, mis taevas ja maa pääl sünnib, ta ei peegelda ainult vaatleja nägu. Palju on ilmas peegli, kuid need kõik on isiklise kujutuse peeglid. —

Præguse aja teaduses tahaks me häämeelega niisugust peeglit näha, sest meile tuntud looduse „seadused“ on õieti ainult looduse nähtuste kirjeldused.

Energeetika, s. o. õpetus energiast on üks viisidest (metoodidest), mis tõelikult võimalikult tähipäälsest katsuvad kujutada.

Energeetiline ilmavaade astus mehaanilise asemele, kui viimane looduse nähtuste seletuses jõuetuks jäi. Energeetika on uuema aja teaduse produkt. Meie peatame siin tema kahe printsiibi juures: need on energia püsivuse printsiip ja energia dissipatsiooni (laialimineku) printsiip.

I.

Ajalugu jutustab meile, et vanad Hommikumaa targad päikese varjutusi ja planeetide seisukohti osanud ettekuulutada. Neil oli juba ettekujutus seadusepärasusest looduses: looduse nähtused on teatud „seaduste“ alla paenutatud, teades neid, võime etteütelda, millal see või teine nähtus sünnib.

Nendele tuntud seadused puudutasid kõigepääl taeva nähtusi, mis meist küllalt kaugel on. Meile palju lähemal olevates nähtustes on seda seadusepärasust palju raskem ära näha. Et enam-vähem kõik looduse nähtused teatud järjekindlust ilmutavad — on alles uuema aja mõttevili.

Ühes ristiusuga lagunes laiali ka usk üleloomulise jõu sisse, mis inimeste saatust ning asjade käiku juhtivat . . .

Sellepärast peame iseäralist tähelpanemist selle ajaloo momendi ja selle isiku vastu üles näitame, kes teisiti julges mõtelda, kui selle aja vaimulikud ja kes katsete varal tõendas, et looduse nähtustes enestes teatud seadusepärasus valitseb. See mees oli Itaalia õpetlane Galileo Galilei (1564—1642). Kõneldakse, et tema esimene uurimine sel alal, mille tagajärjeks pendeli võnkumise seadus oli, õieti juhuslist laadi kannab.

Kirikus põleva lühtri võnkumist tähele pannes ja üksiku kõikumise aja pikkust määrates tuiksoone (puls) löökide abil, jõudis Galilei otsusele, et võnkumise aeg amplituudisuurusest ei olene.

Kodus kordas ta neid katseid, kus juures lühtri aset niidi otsa seotud raske kuul täitis. Siin leidis ta veel, et võnkumise aeg kuuli raskusest (massist) ei olene, ning õige lihtsas vahekorras niidi pikkusega on.

Pendeli võnkumise uurimine tõi palju huvitavaid küsimusi päevakorraks, näit., miks hakkab pendel võnkuma, kui ta loodsihist välja on viidud? jne. Ka nende küsimuste seletuste kallale asus Galilei, ei suutnud aga tööd lõpule viia.

Sel aastal, mil Galilei suri, sündis teine suur looduseuurija — Isaac Newton. Temale võlgname ühe kõige suurema looduse seaduse ülesleidmise eest tänu.

Selle seaduse järele liiguvad kõik taeva kehad. Nevtoni kaas- kodanikkudele oli see idee suureks uudiseks. Ülesleiduse mõju oli nii suur, et mehaanika ja füüsika õppimine isesuguseks moeks sai, mida tolleaegne pilkekirjanik Swift omis satüürides kohase leidis olevat piitsutada.

Need looduse seadusepärased esinesid, nagu seda oodati, kõige lihtsamates, nimelt mehaanilistes nähtustes. Samal ajal tegi ka matemaatika edusamme, nii et peagi suurem osa mehaanika ülesandeid lihtsalt seletatavaks said. Selle tagajärjel tekkis arvamine, et ka kõik muud looduse nähtused liikumise nähtuste läbi seletatavad on, s. t.: oluliselt ei lähe nad mehaanilistest lahku.

Teaduses hakkab n. n. mehaaniline ilmavaade maad võtma; tema järelkaja ulatab meie ajanigi. XVII. aastasaja lõppu ja tervet XVIII. aastasada kutsutakse mehaanika aastasajaks. Tekkib isesugune „kunsti“ haru, mille teoseid nüüdki muuseumides leidub: need on katsed mehaanilisel teel mõnesuguseid õige keerulisi looduse nähtusi järel aimata.

Rohkearvulised „planetaariumid“ s. o. mehanismid, mis planeetide liikumist päikese ümber kujutavad, panevad päältvaatajaid imestama. Leibniz valmistas isesuguse apparaadi — arithmo-meetri, — mille abil kokku ja maha arvamist võib toimetada. Lõpuks, terve rida tähtsaid õpetlasi pühendasid palju tööd ja vaeva „automaatide“ ehitamiseks. Automaadid on kujud, mis inimese või looma liigutusi järel teevad.

XIX. aastasaja lävel määras Lavoisier keemias elementide mõiste kindlaks. Edasi näitas ta, et iga element kvantitatiivselt ei muutu, selle pääle vaatamata, missuguseid moondumisi ta küll läbi ei teeks. See on kuulus: aine — materia — püsivuse seadus.

II.

Mehaanilisest vaatepunktist väljamineks, oletatakse, et ükski keha „iseenesest“ ei või liikuma hakata ega oma liikumise kiirust ja sihti muuta, vaid igasugused muutused võivad ainult jõu mõjul sündida. Loomulikult otsime meie jõu allikat, keha, mis teise pääle mõjub. Jõu allikad võivad õige mitmesugused olla, näit., käsi, mis raamatut tõstab, maaker, mis kõiki asju enda poole tõmbab jne. Jõud, mis kehade vahel tegevad, muutuvad alatasa: nad ilmuvad ja kaovad.

Sagedad on juhtumised, kus keha mitme jõu mõju all olles, siiski tasakaalus on: ta võib paigal seista ehk jälle ühetasaselt liikuda.

Meie võime käega laua pääle rõhuda, ilma et laud paigast liiguks. Raudtee rong liigub ühesuguse kiirusega, sellepääle vaa-

tamata, et vedur alatasa uut jõudu saab: üksikute osade vaheline ja roobaste vastu õõrumine ja teised vastujõud hävitavad juurevoolava jõu mõju.

Paljud õpetlased leiavad, et jõu mõiste küllalt reaalne ei olevat: ta olla liig tume. Arusaamatus tekkitab neil juhtumistel, nagu meil ettetoodud, kus keha jõudude mõju pääle vaatamata ikkagi tasakaalu jääb. Jõud hävitavad teine teist, nende mõju tagajärgi meie ei märka, — mis õigus on meil üleüldse nende olemasolu oletada?

Küsimus on tähtis, tema alla kuuluvad kõik liikumise nähtused. Kui keha ühetasase kiirusega liigub, mõnesuguse jõu alalisel mõjul, siis on tasakaal mõjuva jõu ning vastujõu (nagu õõrumine jne.) vahel.

Iga liikumist võib tasakaalu-nähtusena vaadelda (see põhjusmõte on analüütilises mehaanikas läbiviidud). Aga just tasakaalu nähtustes ei märka meie jõu mõju.

Jõud on see, mida meie teatud looduse nähtuse põhjuseks loeme, kuna nähtus ise järjekult tema tagajärg on. Tähendab, jõud on midagi niisugust, mille üle meie objektiivselt midagi teada ei või. Samal ajal, kui Lavoisier keemias aine püsivuse seaduse rajas, tekkis idee, et aine kõrval nähtustes veel muud on, mis niisama püsiv.

Liikumise nähtusi tähele pannes leiti, et ka n. n. liikumise hulka elav jõud püsivad on. Selle mõtte pääle tulivad esiteks Bernoulli, Leibniz ja L. N. M. Carnot.

Pärastpoole laiendati püsivuse printsiip terve jõu valla pääle; sellest tekkis jõu püsivuse seadus. Aastal 1798. läks Rumfordil korda katsete varal tõendada, et õõrumise tagajärjel saadud soojusega, mis metalli puurimise juures tekib, vett võib keema ajada. Sel juhtumisel ei saa meie soojust tulest, vaid millegist muust. Jõu mõiste on abstraktne, siin on meil aga reaalse nähtusega tegemist.

Igapäevase elu nähtustest teame, et pääle aineliste asjade veel midagi on, mille eest raha makstakse, ehk ta küll katsutav ja nähtav ei ole. See on töö.

Mida lihtsam üks nähtus päältnäha, seda keerulisem on ta tööpoolest. Mida lihtsam igapäevane mõiste, seda raskem on teda defineerida. Nii on lugu ka tööga.

Toome paar näitust.

Talupoeg, kes puud veab, töötab. Ametnik, kes paberid ümber kirjutab, luuletaja, kes laule riimib, ja koolipois, kes ülesande kallal pääd murrab, töötavad. Mis ühist on nende tegevuses? Kui pikemalt järele mõtelda, siis jõuame otsusele, et ühiseks takistuste äravõitmine on.

Töö mõistet loetakse jõu omast reaalsemaks. Nagu aine looduses laiali pillatud on, kust teda igaüks võtta võib, nii peab looduses ka töötavara olema, kust teda lõpmata ammutada saaks. Töö allikaks peetakse energiat. Igal pool,

kus meie ainet näeme, leiame ka energiat. Ütelust: ses kehas on energiat — tuleb täitsa konkreetselt mõista. Lendav suurtüki kuul ei sisalda mitte ainult teatud aine hulka, vaid ka suurt energia kogu. Aine ei ole reaalsem, kui energia, sest mõlemaid tunneme nende tegevuse tagajärgede abil. Ja keegi ei suuda vastu vaielda, et märki-tabanud suurtüki kuuli mõju küllalt reaalne ei oleks.

Peatame veidi e n e r g i a mõiste juures.

Sõna „energia“ on Greeka keelest pärit ja vastab Ecsti mõistele „töökas“ („töökus“ — дѣловитость). Mineva aastasaja 40-mate aastateni, mida energeetika ajaloos „koidu ajaks“ võib nimetada, mõisteti sõna „energia“ all harilikult „jõudu“.

Kõik selleaja teadmised jõu ja tema tegevuse kohta on Gehleri sõnaraamatu *) artiklis „Kraft“ (Jõud) kokkukogutud.

Sääl arutatakse ainult „surnud“ ja „elava“ jõu mõistet. Surnud ja elav jõud vastavad praeguse ja mõistetele „potentsiaalne“ ning „kineetiline“.

Vanade Greeka ja Rooma mõttetarkade töist oleks asjata energia kohta lähemaid teateid koguda — see mõiste on ainult uuemal ajal kindlama definitsiooni saanud, — olgugi et e n e r g i a p ü s i v u s e i d e e j u b a sel ajal, nii ütelda, „õhus tundus“.

Demokritos olla ütelnud: „mitte millestgi ei saa me midagi“ (ex nihilo nihil fit).

Kõige tabavamalt ütleb seda aga Lukretius välja: „Ialgi pole alg-aine tihedam ega õredam olnud; sest ta ei kasva ega kahane hävinemise läbi. Sellepärast oli liikumine, mis nüüd alg-elementides valitseb, juba enne sääl, ning saab sääl ka tulevikus olema.“

Rumfordi ja teiste õpetlaste uurimised, kus tõendada püüti, et soojus t ö ö s t võib tekkida, ei leidnud tähelpanemist. Pääraskus seisis ses, et soojust vedelikuks peeti, mille osakestel omane olevat suure jõuga teineteisest eemale tungida. Sellega seletati nähtust, et soojuse kehasse „voolamise“ juures viimase kogus (volum) suureneb.

XIX. aastasaja 40-al aastal algab Robert M a y e r i tegevus. Tema mõistis energiat selle sõna laiemas mõttes. Energia liikide välised lakhuminekud ei suutnud tema mõttelendu takistada: tema oletas, et soojas kehas, ja ka ülestõstetud, elektrises ja liikuvus kehas energiat on.

Tema nägi nähtustes üht ühist alust — substantsi, mis moonduda võib ning mitmesugustes teisendites esineb. Ühes sellega ütles Mayer ka energia esimese — püsivuse — printsiibi kindlamalt välja. Tema õpetab, et on kaks isesugust jõudu ole-

*) „Gehlers Physikalisches Vörterbuch“. — Leipzig 1830.

Säält loeme järgmist:

„Eine von denjenigen Untersuchungen der bevegenden Kräfte, womit sich die alten Geometer am meisten beschäftigt haben, ist die Bezeichnung der selben durch t o t e und l e b e n d i g e“.

mas : üks neist võib suuruse järele muutuda, tekkida ja kaduda*); teine jõud, see, mida meie nüüd „energiaks“ kutsume, on ilmas i g a v e n e.

„Seda õpetust ei ole ma igatahes mitte kirjutuslaua taga väljaaudunud“ — kirjutab Mayer 16-mal juunil 1841 a. Griesingerile.

Edasi jutustab autor, kuidas ta Ida-India reisuajal (laevaars-tina ühel Hollandi laeval) vere füsioloogiat uurinud, ning siis äranud tema tähelepanekut „aadri“ laskmise juures see nähtus, et lõunamaalastel ja neil, kes kaua lõnamail on elanud, venoosne veri arteriaalsest palju tumedam ei olnud, kuna see vahe põhjamaail selgesti arusaadav on. See oli energia püsivuse printsiibi ülesleidmisele tõukeks: Soe kliima tarvitab ainult vähest hapendamist (oxidatsiooni) veres; vähest soojusehulka, mis organismis (elavas kehas) keemilise protsessi tagajärjel tekkinud, suurendab õhusoojus; need kaks soojuse energiat, mis üks teise asemele võivad astuda, aga kumbki isesuguse põhjuse tagajärg on, kõnel-sid Mayerile energia liikide üheväärsusest.

Meie oleme siin energiast kõnelnud, ilma et tema mõistet lähemalt oleks äramääratud.

Harilikult defineeritakse energiat, kui „t ö ö v ö i m u“, s. o. omadust, tööd teha. Aga energia ei ole omadus. Tartu ülikooli füüsika professor A. Sadowski ütleb energia definitsioonist üle-üldse lahti, oletades, et temast „laiem“ mõiste, mille alla teda saaks viia, puudub.

V. Ostvaldi definitsiooni võiks vast kõige kohasemaks pidada. Tema ütleb: „e n e r g i a o n t ö ö, e h k k ö i k s e e, m i s t ö ö s t t e k i b j a t ö ö k s v ö i b m u u t u d a.“

Tehakse vahet kineetilise ja potentsiaalse energia vahel. Kineetiline — on liikumise energia. Voolav vesi ja tuul, mis veskid käima paneb, võivad kineetilist energiat illustreerida.

Tema valda kuuluvad veel: soojus, elektrivool ja n. n. „kiir-gav energia“, mille all nähtavat ning nägemata kiirte energiat mõistetakse.

Potentsiaalne (võimalik) energia kujutab t ö ö t a m i s e v ö i m a l u s t. Näit., ülesvinnatud kivi v ö i b alla langedes tööd teha.

Igagäevase elu nähtusi tähele pannes, saame kaks järgmist lauset:

1. Igakord, kui töövõimeline keha (või kehade süsteem) tõesti töötab, väheneb sellekohaselt tema võime edaspidi tööd teha.

2. Igakord, kui tööd tehakse, tekib mõnesugune u u s e n e r g i a tagavara, mis endisega ühevääriline — ekvivalentne — on, see tähendab, et selle energia kulutuse juures jälle endise töö hulga tagasi võime saada, kui muud põhjused kõrvaldatud on.

Kahte lauset kokku võttes saame järgmise pildi: energia tagavara kulutatakse, kas osalt või täiesti, töö pääle, kuid selle

*) Seda jõudu kutsutakse Eesti keeles ka „t u n g i k s“.

juures ei hävine energia, vaid ilmub teine energia liik, mis endisega kvantitatiivselt ühesuuruine.

Tähendab, looduses sünnib ainult energia liikide moondumine (превращение), kuna üldine energia hulk muutmataks jääb: iialgi ei kao energia jäljetult ja iialgi ei tekki ta mitte millestki. Selle lausega on energia püsivuse printsiip välja üteldud.

Energia püsivuse printsiip on energeetika esimene printsiip.

Tema läheb oluliselt aine püsivuse seadusest (õigemini printsiibist) lahku: viimane õpetab, et aine — materia kõige vähemadki osakesed lahutamata on, et need alg-osakesed igasugu füüsilistes ja keemilistes protsessides ainult teistsuguselt gruppeerida võivad. Hoopis iseasi on energia: iga üksik energia hulk, mille kulul töö tehakse, kaob ja tema asemele ilmub uus vorm (liik), endisega üheväärtiline.

Energia püsivuse printsiibi tõestusi on mitu. Peatame siin ainult ühe juures, mille ülesseadjaks Helmholtz ja täiendajaks Planck on.

See tõestus (доказательство) läheb sest asjaolust välja, et perpetuum mobile ehitamine võimata on. Perpetuum mobile all mõistetakse niisugust „masinat“, mis iseenesest igavesti liigub ja sääb juures tööd teeb.

Päämõtte peitub ses, et keha terve rea muudatuste järele jälle endisesse seisukorda viiakse ning arvatakse järele, mis temaga vahapääl juhtus. Et aga endise oleku juures keha ka endist energia hulka sisaldab (ses seisabki teatud oleku määramine), siis peab juuresaadud ja kulutatud energiatega summa null olema.

Perpetuum mobile ehitamise katsed jäid tagajärjetaks, tähendab, energia hulk ei või suurenedada.

Perpetuum mobile lugu oleks siis küllalt teostatav, kui kõik looduse protsessid „pööratavad“ (обратимы, reversible) oleks.

Energia püsivuse printsiibi tõestuseks on niisama tähtis, et ka niisuguseid nähtusi ette ei tuleks, kus energia väheneks, sest ette toodud tõestus näitab ainult, et energia hulk ei kasva.

Planck ütleb: ülesleidjad pole iialgi niisuguse apparaadi ehitamise kallal pääd murdnud, milles energia jäljetult kaoks.

Praeguse aja teadus tunneb aga palju kindlaimaid tõestusi, mille juures siin peatada ei saa.

Pääliskaudse vaatlemise juures näib, nagu oleks energeetika esimene printsiip igapäevaste elunähtustega vastolus. Nii näit, kaob pikkamisi elava keha energia, kuni lõpuks surm järgneb. Samuti arvatakse valgust, soojust, elektri lainetust jne. ainult ajutiseks energia avalduseks olevat.

Et neis ajutistes energia avaldustes püsivust märgata, peab printsiip olema, mis tema moondumist (ümbermuutumist) oletab; kõiki energia vorme või liikisid, nagu soojust, valgust, helid jne. tuleb oluliselt ühiseks pidada.

Üksikud energia liigid on selged, arusaadavad, kuid see energia, mis igasugu moondumiste juures püsiks, on abstraktne mõiste. Ta on *s u b s t a n t s**) — Aristoteelse mõttes.

Aine moondumine, kõige laiemas mõttes mõistetuna, kui ühe elemendi teiseks moondumine, on kergesti ettekujutatav, nimelt, kui mõnesuguste alg-aatomide „ümberpaigutamine“. Meie võime mõttes kõik selle protsessi astmed üleelada või ettekujutada, kus juures aine hulga püsivus iseenesest arusaadav on.

Nüüd mõistame, kui raske on energia moondumist ettekujutada: energiat ei saa meie osakestesse jagatuna ettekujutada; ei ole mingi alust (põhjust) oletada, et mõnesugused energia „aatomid“ oleks, mis jagamatud, nagu aine omad. Meie ei saa energia moondumist kui üksikute osakeste ümberpaigutust endale ettekujutada; siin on, sõna tõsisel mõttes, moondumisega tegemist. Sagedasti omab energia niisuguse kuju, mida meie oma meeltega ei märka, nagu elektri lainetus. Siin puudub võimalus tähelepanna, mis neis protsessides alale jääb, võimata on mõttes järjekindlalt pidevalt (непрерывно) täit protsessi ettekujutada; me peame moondumise momendi juures „hüppe“ tegema.

Looduse nähtusi lähemalt tähele pannes ja neis ühist pinda otsides, tuleme otsusele, et ühine element *m u u t u v u s* on. See torkab iseäranis orgaanilise looduse nähtustes silma, kus evolutsiooni — edenenemise printsiip valitseb. Kui looduses ainult energia püsivuse printsiip maksev oleks, siis ei tarvitseks üleüldse midagi sündida.

Kõige oma tähtsuse pääle vaatamata kannab nimetatud printsiip eitavat iseloomu. Ta oletab, et looduses üleüldine energia hulk ei muutu. Prof. F. Auerbach ütleb: „energia püsivuse printsiip on ainult töö järelevaatajaks, aga mitte ettevõtjaks.“

Mis *s u g u s e d* energia moondumised ja mis sihis nad sünnivad? — selle küsimuse jätab energeetika esimene printsiip lahtiseks. Looduse nähtustes võime teatud tendentsi tähele panna. Meie teame, et kõik kehad maa poole tungivad. Jõed ei jookse iialgi mäest üles. Geoloogia õpetab: jõgede ning õhu sademete tegevus on sinna poole sihitud, et maapinda *t a s a n d a d a*. Kaljud uhutakse liivaks ja heidetakse merde. See tasandamine sünnib pikka, aga paratamata.

On ju nähtusi, kus ained maapinnalt üles kerkivad, nagu vulkaanide tegevuse ja auramise juures. Need kõik on ebaloomulikud, sunnitud protsessid.

Kõiki looduse nähtusi võib kahte liiki jagada: loomulikud ja ebaloomulikud.

Loomulikud protsessid sünnivad „iseenesest“. Näit., soojuse tekkimist õõrumise juures ei saa meie tagasi hoida. Kui kaks keha kokkupuutuvad, milledest üks *k u u m e m* on, kui teine, siis voolab soojus kuumemast kehast külmemasse. Ebaloomu-

*) Aristoteles ütles, et igas kehas midagi niisugust on, mis *e i m u u t u* s. o. substants; vastand — aktsidentsia, mis muutub.

likud nähtused ei ilmu iialgi iseenesest, kuid see ei tähenda veel, et nad võimatud on. Meie võime soojust uuesti tööks muuta, nagu seda aurumasinad näitavad; et aga niisugune protsess iialgi iseenesest ei sünni, seda tõendas juba 1824 a. Prantsuse suurtüki-väe leitnant ja insener Sadi Carnot.

Missugustel tingimistel on ebaloomulik protsess võimalik?

Vastust annavad järgmised laused, mis katsete pääl põhjendavad: 1. Võimata on niisugust protsesside kombinatsiooni leida, mille ainsamaks tagajärjeks (resultaadiks) ebaloomulik protsess oleks. 2. Ebaloomuliku protsessiga käib loomulik käsikäes, ehk nagu öeldakse: esimene on teise läbi kompenseeritud.

Aurumasinate abil võib soojust tööks muuta, see on ebaloomulik protsess. Aga ta on kaasaskäiva loomuliku protsessiga — soojuste tungiga kuumast katlast jahutajasse*) — kompenseeritud. Jahutajaks on harilikult külma veega täidetud anum, selle aset võib ka külm õhk täita.

Looduse nähtused püüavad kõik tasakaalu poole. Nii pea kui meie pendeli**) loodjoonest välja viime, hakkab ta võnkuma, kuid õõrumise ning muude vastasmõjude tagajärjel jääb ta viimaks seisma: jõuab uuesti tasakaalu. Et looduses midagi sünniks, peab energiatega intensiivsuste või põnevuste vaheng (tuletatud sõnast „vahe“, Differenz, разность) olema.

Õige piltliku näituse sest tõi Carnot. Tema ütles: kui vesi tööd peab tegema, siis on tarvilik, et ta ülevaalt alla langeks; jõe ülemise voolu pind peab alumisest kõrgemal seisma, ning mida suurem see vaheng, seda suurem on vee töövõim (kui veehulgad arvuliselt — kvantitatiivselt — ühesuurused on). Et soojust tööks muuta, peab temperatuuride vaheng olema, — nimelt, palav katel ja jahutaja.

Kui põnevuste vaheng puudub, on igasugu protsess võimata, sest tasakaalus ei sünni midagi.

Mõni sõna põnevuse (напряжение, Stärke) kohta. On kahesuguseid nähtusi või asju olemas, nimelt suurused ja põnevused. Suurus on niisugune asi, mille üksikuid osasi me igasuguses vabas järjekorras kokku võime arvata, et jälle endist suurust saada. Ogü-joonest (õigest-joonest) võime iga üksikut tükki ühesuuruseks teha, neid kokku pannes saame endise suuruse.

Põnevusi ei saa meie üheväärilisteks osadeks jagada, vaid igale osale jäävad tema eriomadused alale. Näit., helide reast võime üksikuid helisi (toone) võtta, kuid iialgi ei saa madalat tooni kõrgega ühevääriliseks teha: igal toonil on oma eriomadus.

Nii siis tungivad kõik protsessid põnevuste vahengisi vähendamata, s. o. tasakaalu poole. Ses peitubki energaetika teine printsiip.

*) Ükski aurumasin ei saa ilma jahutajata töötada.

**) Pendeli kutsutakse seinakellade juures mõnel pool „trikliks“.

V. Thomson (pärastine Lord Kelvin) ütles selle printsiibi järgmiselt välja: Kõigile energia liikidel on tungsoojuseks moondu ja selviimasel — tungühetasaselt laialiminna. Kõik energia põnevuste vahengid püüavad väheneda.

Üuemal ajal andis Georg Helm*) lühema ja üleüldisema definitsiooni: Kui mõnesugune protsess sünnib, on vaja, et ses protsessis esinevate energiatega põnevuste vahengid olemas oleks. Teist printsiipi kutsutakse veel energia dissipatsioonini**) ja ka entroopia printsiibiks.

Entroopia mõiste on palju rohkem piiratud, kui dissipatsiooni printsiip. Võimata on mõne sõnaga entroopiast selget pilti pakkuda. Rahvalik-teaduslistes raamatutes kujutatakse teda, kui teatud tendentsi. Tendents peitub energeetika teises — dissipatsiooni — printsiibis, aga mitte entroopia mõistes.

Juba Carnot' huvitas küsimus, kui suurt protsenti soojuse energiast tööks võib muuta. Seks otstarbeks võrreldi soojuse hulka, mis töö pääle kulutatakse, selle keha absoluut***) temperatuuriga, mille pääle energia üle läheb. Nende suuruste vahekorra oleneb teatud keha moondu mis e võime. Ja Clausius kirjutab a. 1865: „mina panen ette seda funktsiooni****) Greeka keelse sõnaga entroopia moondu mine, nimetada.

Pärast hakati „entroopiaks“ seda energia hulka nimetama, mida tööks ümber muuta ei saa.

Mis meie dissipatsiooni printsiibist järeldada võime? Esiteks, looduse nähtused püüavad põnevuste vahengisi vähendada, see tähendab, energia üleüldist hulka alaväärtuliseks muuta. Meie loome energia hulka, mis keeva vee näol väikeses aurukatlas, palju väärtulisemaks, kui terves ilmares peituvad soojusetagavara, sest viimast ei saa meie kasulikult tarvitada: energia on sääli „laiali läinud“ ning töövõimetu. Teiseks, kui kõik energia liigid soojuseks on moondu ning kõik temperatuuride vahengid kadunud (soojus on „laialiläinud“ — kõik energia on ühe temperatuuriline), tuleb täieline liikumatus, „soojuse surm“, nagu Clausius ütles.

Energia keskendus ühes punktis — kontsentratsioon on füüsilise ilma alus, tema „sündimise kujud“. Energia lõpulik laialimine — dissipatsioon on ilma ots.

Niisugused on kosmilised perspektiivid, mida meile energeetiline ilmavaade avab. Sest energia „väljasuremisest“ on juba

*) G. Helm: Die Energetik nach ihrer geschichtlichen Entwicklung. 1898.

**) Dissipation — разсеяние, Zerstreung.

***) Absoluut-temperatuuri järele on „O“ 273 pügalat allpool Celsiuse „O“-li, see tähendab: — 273. Nii näit. on 10 kraadi sooja (+10) absoluut-temperatuuri järele (mida T tähaga märgitakse) 283 (273+10).

****) Funktsioon $\frac{Q}{T}$, kus Q — soojuse hulka tähendab.

mitmed õpetlased pääseteed otsinud. Svante Arrheniuse arvamise järele halveneb (muutub alaväärtuliseks) energia neis kehaes, mis päikese süsteemiga ühesugusel edenemise astmel, ja läheb paremaks, s. t. tiheneb või kontsentreerib kehaes, mis uduko-gudega ühel edenemise astmel.

Siin peame üht asjaolu silmas pidama, nimelt, et meie loo-duse seadused ainult p i i r a t u d ruumi kohta maksvad on; mis väljaspool seda sünnib, e i t e a meie: need nähtused pole meile kättesaadavad. Nii ei tohi meie energeetika teist lauset sugugi kogu maailma kohta maksvaks lugeda.

„Selle ilma omaduste põhjal, mis meie tähele panemise — uurimise võimupiirides ja lõpmata ilmaruumiga võrreldes isegi aatomi välja ei tee“, ütleb prof. Hvolson — „ei või mingit järel-dust maailma omaduste kohta teha, mis meie teadmistele kätte-saamatud on. Võib olla, et just meile tundmata maailma omadus-tes niisuguste nähtuste allikad varjul on, mis meie väikest ilma energia dissipatsiooni hädast päästavad.“

Paljud praeguse aja füüsikud vaatavad endise aine — ma-terria mõiste pääle õige skeptiliselt. — Meie tunneme ainult energiat, ütlevad nad —, nähtused kutsuvad meis tundmisi (ощущение) elule, ainult neid viimaseid teame meie. Teatud keha olemasolu on mõnesuguste energia liikide*) kompleks. „Aine“ — on tühi sõna; materia olemasolu — fiktsioon. — See ei ole naiivne targutamine; tema põhjeneb ühe filosoofilise süsteemi hästi läbitöötatud teadmiste teooria pääl.

Esiteks, näeme meie, et meelte tegevus, millest välise ilma mõiste oleneb, alati töötegemisega seotud, s. t. energia muu-tuste pääle rajatud on. Meie k u u l e m e selle tõttu, et meie trummi-nahas või sisemises kõrvas teatud „töö“ sünnib, mis õhulainetest oleneb. See töö hulk on isegi eksperimentaalselt välja arvatud. N ä g e m i s e protsessi tähtsam osa oleneb keemilistest reaktsioonidest meie silma võrk-nahas. Niisama on lugu ka teiste meelte tegevusega, kõik nad olenevad energia avaldustest.

Ettekantud arutused ei ole sugugi teaduse viimane sõna, vaid ainult üks viis (metood) tõelikkusele läheneda. Nende vii-side kohta ütleb Duhem**): „Õpetuste varal, mis seks tõusevad, et neid ümber lükataks, hüpoteeside varal, mida üks aastasada salapärasema mehanismina, kogu maailma „vedruna“ austab ja järgnev aastasada nagu lapse mängukanni purustab, sammub matemaatiline füüsika pikkamisi, kuid kindlalt e d u poole.“

P. Kogermann.

*) Need on: koguse (volumi), raskuse ja keemiline energia.

**): „Les theories de l'optique.“

Felix Ormussoni päevaraamatust.

Mõned avaldamatud katked.*)

1.

Jah, eemale enesest! See ei ole mitte alatj kõige huvitavam objekt. Tahan elada jälle välist elu, enese ja välise elu kiuste. See on näitlus, mis mind vähemalt liigutada ega vihastada ei suuda.

Andun rahva terve ja tüseda elu vaatlusele. Silmitsen askeldusi talu õues. Üurin hooli ning muresid, mis neid inimesi õhutavad.

Iga väikesem kui episood kujuneb mu teadvuses terveks eeposeks. Iga sündmus on kui riim, mis teise riimi kaasa toob:

Kapsaloom istutatakse maha, kapsalooma valatakse virtsaga. Temal on aga täid pääl, tema lehed lähevad aga kollaseks. Perenaine murrab kapsalehte ja kurdab: „Tuul on pahast paigast olnud, tuul on täid toonud.“

Pajad mögisevad ja porisevad. Kapsaleht läheb ikka pehmemaks ja pehmemaks, kuni teda nagu kollast pudru moldidesse tõstetakse. Põrsad ruigavad kärsitult, pääd kõrvuüni söögis, mulistavad, neelavad kapsalehte, hännad rõngas nagu vedrud.

Perenaine kükitab molli kõrval, raabib parkinud käega põrsa kõõmes turja ja õhkab: „Vaata, tal on kärnad seljas, ta kõht on haige. Vaata, kuidas ta enese kokku kisub nagu lõõtspill. Kuula, kuidas ta hingab: tal on pörsatiisikus, ta sureb varsti välja, ei tema saa Mihklipäeva näha!“

Kuid põrsas ei sure. Ta ajab nahka ja läheb roosaks nagu mõrsja altari ees. Ta on elurõõmus, täis nooruse vallatust nagu kevadine hommik. Ja Mihkli nädalal riputab perenaine soola vereanuma põhja ning räägib nutuse! häälel: „Miks sind küll tape-tama peaks? Kellele sa kurja oled teinud?“

Ning Mardi õhtul istub perenaine laua taga, lõikab pika noaga santidele põrsa liha, pale õhetav kui punane sitsikangas, silmis aga roheline kadedus. Sest perenaine on lesknaine, noor lesk, — aga kasukanahast habemetega poisid kiigutavad tüdrukuid kollasil saapasääril.

*) Vrdl.: Friedebert Tuglas, Felix Ormusson. Romaan. „Noor-Eesti Kirjastus“ 1915.

Nõnda elab rahvas ühes loomade ja loodusega. Ja mis oled sina temaga võrreldes? Mis on sinu valud ning sinu rõõmud? Mis on isegi sinu rumalus tema rumalusega võrreldes?

2.

Mäletan, mõtlesin hiljuti hiinlaste üle. Nüüd äkki tuli mu meelde episood Hiina mütoloogiast, mis olen kord lugenud, ei tea, kus ja kuna.

Maailma ajaloos on kolm ajajärku, nii jutustavad Hiina targad: müstiline, mis pool-miljoni aastat kestis, siis paarkümmend tuhat aastat loomist, ja viimaks käesolev aeg.

Maailma lõi jumal, kelle nimi oli Pan-Ku. Kui ta taevast tagudes enam maast võlvini ei ulatanud, siis hakkas ta ise pikemaks kasvama, iga päev kuus jalga.

Kui kõik valmis oli, suri see mõnus meister. Kuid surseski tegi ta veel ilmale hääd: tema päaluust said mäed, tema hingusest tuuled ja tema neljast jalast sai neli taevakaart. Tema hambad muutusid metallideks ja tema juuksed rohuks ning puudeks.

Kuid, mis kõige salapärasem selles müütoses, kõige hiinaliselt-müstilisem: selle jumala söödikust sai inimene.

Ja seesinane jumala parasiit, see Hiina Adam, kes oli alguses hermafrodiit, elas tervini kaheksateist tuhat aastat, enne kui ta tähele pani, et tal üksi oli igav. Siis hakkas ta aeglaselt harguma, ja temast erines Hiina Eeva.

Nad said taevast tuld, praadisid kaniini ja sõid seda arvata-vasti jälle kaheksateist tuhat aastat. Ning neil oli hää olla.

Täna hommikul voodis lamades mõtlesin nende Hiina esivanemate üle järele. Katsusin neid enesele ettekujutada, — ja igakord nägin meie saunameest Adamit ning tema naist Eevat. Iga mu mõttelõng lõppes neis.

Nägin neid väljas kõndivat, neid suurejumala halle söödikuid, neid hiinlasi, neid inimkonna esivanemaid. Tõesti, neid oli kord kannud auväärt Pan-Ku oma villase kamsoli voltides.

Kuidas kordub kõik maailmas: mõte, liigutus ja sõna! Needsamad pääd, needsamad käed ning seesama tumm tõsidus. Ruum, kus on su riik; aeg, kus on su oda?

3.

Vaatle veel rahvaelu. Mine veel kaugemale, mine veel sügavamale. Mine sinna, kus lõpeb üleüldse mõte: tee tutvust lapse ja loomaga.

— Sina, kes sa mõtetest haige oled —

Vankusin tuulisel sügise päeval kodu poole.

Sauna nurga taga, varjus kaleda tuule eest, kahvatu päikese paistel istus külimitus Eeva laps. Ta oli mähkmetega kinni seo-

tud kui puuhalg, jõllitas puru-rumulat nägu ja aeles kohmetanud kätega õhku mööda. Tema ees istus vaevatud kassipoeg ning soendas end päikese paistel.

Laps õiendas siniseid sõrmi, kuni kassipoja hännani ulatas. Siis kahmas ta sellest kinni. Kassipoeg tuikus jalgadel, lõi käpad vastu, märjad karvad ta kuklas tõusid püsti. Ta avas suu, ja nälgitud rinnast kostis kähisev kisendus abi ning halastuse järele.

Kuid tige rõõm sähvas inimesepoja lollides silmades. Ta vedas, mõlemad käed rusikas, vedas, vedas, sikutas, sikutas kisendavat kassipoega, kuni selle hännast igemetega kinni sai ning näsitama hakkas.

Ma sulusin silmad hirmu pärast. Kuid kinniste silmadega nägin ma, kuis laps kassipoega sööma hakkas. Ta pidas kahe käega selle kõrvust kinni ja neelas aga rahulikult, händ ees, kassi meeleheitlikust vastupanekust hoolimata. Neelas aga, neelas —

Nüüd oli ta juba kogu elusa kassi alla neelanud. Üksi kassi pää paistis veel ta suust. Ja see pilt oli midagi hirmsat: looma pää kesk inimese nägu! Sinikas, ümarik, pungi silmadega pale ja selle keskel kassi pää roosa pärani suuga — — —

Ei ole loonud sarnast pilti metslased, kel on puust ja kivist sünnitavaid naisi ning armatsevaid ahve. Mina olen pidanud mõtlema neid asju — õrna luule asemel!

Friedebert Tuglas.

Õised tuuled.

Üleval vilguvad tähed ja kaugel kohavad veed.
Hämaras harguvad jalge all valged lumes alleed.

Tunnen, tõusevad tuuled ja otsivad õõ sees teed.
Siia feid! Umbsest südamest puhkuge tuhkjad pilved!
Hinge kristallist tähtest tahan tall' lükkida keed,
Helkjat kui haljad helmed, ta kelmide silmade ilmed!

Tunnen, tulevad tuuled ja leiavad õõ sees teed.
Ah, ta naerud, ta fujukad huuled saavad nii kalliks.
Minna ja kaduda! Ees veel fundmatud maad ja veed.
Ohulík, hää on ja kerge! Maailm on muutunud palliks.

Tunnen, tulnud on tuuled ja leidnud õõ sees teed.
Hahkjad pilved on lahkund: kired mänglevad hingis.
Minge, kõik jumalad, maised! Minge oma favalist teed!
Meile veel jätke ihad, tantsivad vallatus ringis!

Hinges säravad tähed ja sügavas kohavad veed.
Hämaras harguvad jalge all valged lumes alleed.

Johannes Semper.

Edvard Munch.

Meile on Norra kultuuri ja vaimu-elu edustajaks Henrik Ibsen ja viimasel ajal ka Knut Hamsun olnud, ning nende kahe järele teeb omi otsuseid Norra vaimliku elu kõrguse kohta meie kirjanduslik publikum, nii suur või väike kui see on.

Missugused vastolud aga ei paista Norra vaimlikus elus sellele silma, kes enesele mitte üksi hiilgavaid külgi näidata ei lase, vaid ka ümbrust iseseisvalt vaadelda oskab. Silmatorkav on siis vaimliku kultuuri madalus, huvide puudus kodu- ja väljamaade kultuuri avalduste vastu. Isesugune ärimeheline kuivus ja pääliskaudsus ning üksluisus kõige vastu, mis mitte kõige väiksemate äriliste igapäevustega seotud ei ole — need omadused paistavad pea iga norralase juures silma. Selle juurde tuleb veel hooplemise püüd, kus seda kui kõrguse tippu ära tähendatakse, mis väljamaalane Norra kultuuri madalusteks ja varjukülgedeks on harjunud pidama, ja mis seda ka tõepoolest on. Mulle tundub nagu oleksid norralased, iseäranis linnade kesk ja kõrgem kodaniku seisus, kui mõõduandvam osa, väiksetesse oludesse surutud inglased, kes oma iseloomu hääd omadused on kaotanud ehk kelle iseloom pisikestes oludes koguni karrikatuurlikud ja varjuküljelised jooned on omandanud.

Niisugune hall madalus valitseb Norra vaimlikus kultuuris, millest aga seda hiilgavamalt üksikud vaimusambad silma paistavad. Viimased ongi need, kellede valgusel terve Euroopa väikest Norrat vaatleb ja imetleb. Sarnastena vaimusammastena näeksin ma Henrik Ibsen'i ja Knut Hamsun'i kirianduses, Edvard Grieg'i muusikas, Gustav Vigeland'i ja Edvard Munch'i kujutavas kunstis. Nende nimedega ühendab harilik norralane vähe kodumaalisi aateid: need nimed on Norras kas pooltundmata või vähemalt mitte nii hääs kuulsuses, nagu Björnstjerne Björnson'i oma kirjanduses ja Christian Krohg'i oma kujutavas kunstis. Üksikuid leidub ju ka Norras, kes H. Ibsenist, G. Vigelandist ja E. Munchist tõsiselt, arusaamisega mõistavad ja suudavad lugu pidada, aga suurem publikum jätab H. Ibseni draamade etendustel käimata ja vaatab *Lõbusat leske* ja *Dollar-printsessi*.

Ei ole sellepärast ka ime kui norralased ise oma oleviku kunstnikku Edvard Munchi koguni vähe tunnevad ja temast — paremal korral — ainult kui Euroopa kuulsusest, kes Norra nimele väljaspool tutvust muretseda aitab, ainult piiratud määral lugu peavad. Norra nimele on aga seks väljamaalist kuulsust vaja, et selle läbi turistide voolu Norrassa juhtida ja kaubandust tõsta. E. Munchi tööde kohta aga puuudub suuremal hulgal norralastel arusaamine, mille tunnistuseks juba see võiks olla, et kodumaalised kunstiarvustajad ühtki vähegi nimetamisväärilist ülevaadet E. Munchi produktioonis ei ole pakkunud, kuna välja-, iseäranis Saksamaal, E. Munchi

tööd mitmegi monograafia ja hulga artikleid üksikutes eriajakirjades välja on kutsunud.

Norra kujutav kunst algab oma ajalugu läinud aastasaja algusel, kus norralased esmalt silmapaistvamalt esinevad ja pärastpoole, XIX aastasaja 40 aastatel juba koolisünnitavalt omaks kogumispäigaks Düsseldorfis Kunstiakadeemia valisid, kus mitmed Norra kunstnikud tähtsamateks õpejõududeks said, nagu Adolph Tidemand ja Hans Gude, ja noori kunstnikka kodumaalt ligi meelitasid, nii et Düsseldorfis akadeemia ajutiselt norralaste ülivõimu alla läks. Ka Norra kunstnikud, nagu A. Tidemand, asusid võõrale koolile omase tehnikaga ja koloristilise arusaamisega Norra, iseäranis rahvaelu kujutamisele. Düsseldorfis akadeemia alusprintsiip aga oli naturalism; kõik ehitati modelli studiumi pääle. Selleaegne naturalism ei olnud aga muud midagi kui „romantiliselt ülevõõbatud realism.“ Muidugi ilmutas ennast ka Norra kunstnikkudes see külm-romantiliste, suurepärase maastikkude maalimise tung. Koloriit aga oli osalt venetsiaanlastelt, vanematelt ja noorematelt hollandlastelt ja prantslastelt, nagu Couture, lainatud.

80. aastatel vahetavad Norra kunstnikud Düsseldorfis Parisi vastu ära: Paris saab sellest ajast pääle Norra kunstnikkude kogupaigaks, kust lähema mineviku ja oleviku realistlik vool omad edustajad sai. Mõned nendest, nagu Christian Krohg, on omale realismile truuks jäänud, kuna teised, F. Thaulov, E. Diriks, Parisis impressionismilt mõndagi on õppinud, mille tõttu nende realism oma külmuse, kuivuse ja puise oleku on kaotanud. Impressionismilt on need kunstnikud oma koloriidi õrnuse ja mõjuvuse omandanud.

Kuid koguni omapärasena, üksi seisvana kunstnikuna esineb meile Edvard Munch: ta on kõigist teistest Norra kunstnikkudest nii oma sisemise ilma kui ka selle avaldusviiside poolest täitsa lahkkujuline.

Mac Neill Whistler ütleb kusagil: „Kunstitöö on kuju poolest lõpulikult väljatöötatud tugeva iseloomu tunde avaldus.“ Kui meie sellest välja läheme, et iga kunstitöö loova kunstniku tugeva iseloomu pääle rajatud omapärasust peab avaldama, mis sisemise ilma rikkust oletab, siis võiks see nõue, kui ainu-kunstiline, iga kunstitoote kohta maksev olla. Selles leiaksid kõik kunstid, oma sugulust äratähendavat ja põhi-tunde märka vastavat.

Sellel nõudel on kaks põhilause: kuju ja sisu, vorm ja tundmused. Esimene nõue seisab just kujutavas kunstis silmapaistval kohal. Kui esimese tähtsust kirjanduses ja teistel kunstialadel maha on saladud, vähemalt seda teha püütud, siis ei ole seda kujutavas kunstis ükski tuttavam kunstnik ega kunstiarvustaja eitanud. Iga ajajärk on omale stiili loonud, mis selle perioodi vaimu kohta iseloomuline oli — vanade greeklaste plastikaga algades. Seda ajajärgu iseloomu ei leia meie aga mitte mõne üksiku kunstniku töös või ka töödes kehastatud, vaid see peitub teatud ajajärgu kõikide kunstnikkude töödes; selle sünnitavad üksikud kunstnikud

omade stiilide vastandite ja ühtlustega. Stiil ja selles avaldust leidnud sisemine ilm ongi tugeva kunstniku iseloomu võimukad ilmutajad, mis erapooletult suurust või nõrkust, sügavust või madalust paljastavad.

A. Feuerbach ütleb omas *Vermächtnis*'es:

„Tõsine stiil tuleb siis, kui inimene ise vaimlikult suur on, looduse lõpmata peensuste üle võitu saades, vaimlikusse suurusesse jõudmise kindlustuse saab, ühe sõnaga: stiil on ärajätmine. Nõnda nimetatud realist jääb alati üksikasjade kammitsasse. Realism on kõige kergem kunsti võimalus ja on alati langemise tundemärk. Kui kunst elu ainult kopeerib, siis pole meil seda vajagi.“

Tuleb vahet teha stiili loomise (Stilbilden) ja stiliseerimise vahel. Nii leiame meie näit. Edvard Munchi, Hans von Marées'i, Hodleri juures omapärast stiili, kuna Gerhard Munthe, Walser, Th. Theodor Heine stiliseerivad. Nikolai Triik'il on oma stiil, niisama ka K. Mägi'l, kuna aga viimane sagedasti ühtlasi stiliseerib; A. Tassa'l on kalduvusi stiliseerimise poole.

Tehnika-osavat ja enam mõistusega kui tundmustega töötavat kunstnikku valvab hädaohuna ilma sügava tunnete-ilma aluspõhjata stiliseerimise kalduvus. Sellega ei ole öeldud, nagu tähendaks iga stiliseerimine ainult käsitöölise kunsti käsitamist, vaid üksi see stiliseerimine, kus kunstniku sisemine, omapärane ja iseloomustav ilme puudub, muutub tehniliste raskuste äravõitmiseks, seega käsitööks, mis küll kunstniku haritud maitsest ja tehnilisest osavusest tunnistust võib anda, mitte aga tema kunstilisest loomise võimisest. Looval kunstnikul peab ju ka alati midagi ütelda olema: kunstniku läbielamiste, tunnete-ilm, mitte aga kõiksugused väljastpoolt omandatud ilmavaated.

Edvard Munchis leiame seda kõige kõrvalise ärajätmist, mis A. Feuerbachi järele stiili kohta nii oluline on, kuni viimase võimaluseni viiduna, mispärast ka E. Munchi töödest saadud esialgne mulje nii võõrastav on. Ja kui E. Munch esimest korda väljaspool oma kodumaad esines, — see oli 1893. aastal Berlinis — siis oli ka pea kõigi kunstiarvustajate üleüldine otsus: hullumeelne, pöörane.

Kaugelt rohkem arusaamist leidsid E. Munchi varemad tööd, milledes kunstnik veel kaunis hariliku impressionistina esines, kes enesega küll omapärase värvide kompositsiooni kaasa tõi, aga veel vähe iseseisvust üles näitas. Koguni teine oli mulje sellest tsüklist, mis 30. aastane kunstnik (E. Munch on 1863. a. sündinud) Berlinis 1893. a. detsembri kuus *Armastuse* nime all välja pani. *Armastuse* tsükkel sisaldas 6 tööd: *Kevade meeleolu*, *Suudlus*, *Vampir*, *Armukadedus*, *Ahastus* ja *Madonna*.

Impressionismile on sagedasti ette heidetud, et tal sügavam hingeline alus puududa, et ta kord omadesse tehnilistesse võitutesse ja uuendustesse välja argub. Nii vähe kui neil etteheidetel realismi edustajate poolt alust on, — kuna realismil iga hingeline alus täiesti puudub, — ei või salata, et see hädaoht igat

kunstivoolu, mis omade võitude pääle toetades järelaimajate hulga on soetada suutnud, kellele nende kunst mitte enam hingeline ja isikuline tõde ei ole, vaid maneer — et see hädaoht lõpuks igat kunstivoolu ähvardab.

Hingelist rikastust aga tõi E. Munch impressionismisse — meie võime seda kunstniku tema tehnika poolest ka impressionistiks nimetada, kuigi temas, nagu igas suures kunstnikus, iga tõsise ja puhta kunstivoolu väärtuslikka elementisid peitub, mis põhjusel paljud arvustajad selle üksikult seisva kunstniku äramääramisel sümbolismi ja teisi kunstivoolusid appi on võtnud.

Meid ümbritsevat maailma võib mitmel viisil vaadelda: kunstniku silm näeb siin jooni, värvisid, milledest lõkendav tuli ja kõike liikuma panev elu välja voolab. Välimise ilma avaldused kutsuvad kunstniku hinges uued, suurepärasemad ilmad elusse, kuna need samad avaldused harilikule inimesele üksluised, igapäised ja igavad on.

On silmapilkusid, kus inimeses mõistuse tegevus lõpeb, kus ettekavatsemise võim vaikib, kus inimene loodusele ja loomadele oma hinge metsikute, loomulikkude tormide ja kannatustega läheneb.

Kõige suurema valu ekstaasi iga vähem kui vibratsioon, iga närvikese vaiksem tuksatus saab kohase värvina nähtava kuju, mis harilikkudele inimestele neile nägemata jäävast, hullumeelsele lähedal seisvast võitlusest kõneleb. Värvid kõnelevad ilma seletamata igale ühele arusaadavat keelt. Veripunane räägib meile äraarvamata valust, sinine, roheline ja kollane värvi-vöö on kui lõpmata valu-karjatus. Kõik on korratult, segamini üksteise kõrval ja meil on tundmus nagu oleks siin sündimisel oleva uue ilma alg-elementidega tegemist, mis kõige suuremas sünnitamisvalus pääd pöörutama paneva kiirusega keerlevad.

Kõik senised kujutavad kunstnikud olid välimise ilma maalijad. Iga tundmus, mis nad kehastada tahtsid, omandas enesele kindla välimise kuju, mis sagedasti aga tundmuse enese kogu kõrvale tõrjus ja ainuvalitsevaks muutus, nagu see iseäranis realismis nähtavale tuleb. Välimise ilma objektid on aga ainult edasiantutena kujutavas kunstis täitsa väärtusetu: kujutaval kopeerida, järelaimata; kujutav kunst aga võib loodusest välja-minnes ise-iluduse ilma luua, mis kõigest kõrvalisest ja üleaarusest puhastatuna palju otsekohesemalt esteetilist maitsemist välja kutsub. Edvard Munch on selle kõige vastandina sisemise, hinge, närvide ilma kujutaja. Tema tahab hingelisi nähtusi otsekohe värvidega edasi anda. See mis E. Munch kujutab on õieti ja üksi inimese hing. Iga maastik ei ole muud midagi kui vaatleja hinge rütmiline heljumine ehk palaviku nägemus, mis eneses ühtlasi kõige õrnemat ja kaasakiskuvat muusikat sisaldab: Edvard Munchi tööd on teatud tunde-gruppide absoluutsed korrelaadid, nagu Stanislav Przybyszewski ütleb*).

1) *Das Werk des Edvard Munch*. Herausgegeben von Stanislav Przybyszewski. Berlin. S. Fischer, 1894, Ihk. 25.

Juba eelpool tähendasin, et E. Munchil eelkäijaid ei ole, et tema kunstnikuna üksik, täitsa lahus ja omapärane on. See traditsioonide puudus on mõnede põhjust andnud oletada, et E. Munchi kunstil ka tulevikku ei ole, nagu seda Karl Woermann tõendab*).

Ehk küll E. Munchil eelkäijaid ei olnud, siiski põhjeneb tema kunst inimese hingeelulise tarviduse pääl, mis ennast kõigil aegadel ikka ühel ehk teisel kujul tunda on andnud. See on tarvidus kõigi esialgse, loodusliku järele; ära oleviku kirjust elust, mis inimest tükeldada püüab. Kaasakiskuvaks muutub esialgne inimene, kes mõne ühe tunde vangistuses olles ka täiesti selle tunde ülevoolavat võimu eneses tunneb. Edvard Munchi juures on sarnane primitiivsus orgaaniline ja avaldub nii sisus kui ka vormis. Ühendavalt käib primitiivsus kõigist E. Munchi töödest läbi, olgu need õlimaaliid, radiirungid ehk sullejoonistused. Vorm ei ole siin arhailiseks stiliseeritud, nagu see ennast jaolt F. v. Stuck'i juures eksitavalt tunda annab, vaid Edvard Munch on alati esialgne, lapselik, sagedasti naiiv, aga mitte tehtud, järelaimatud naiiv, vaid selle juures ikkagi loomulik, nagu seda üksi lapsed ja geeniused olla suudavad.

Eelpool nimetasin E. Munchi hingeelu-impressionistiksi, kuid sellesama õigusega võiksime meie kunstnikku ka hingeliste fenomenide naturalistiksi kutsuda, nagu seda St. Przybyszewski teeb: kunstnik annab meile omades töödes hingelisi sündmusi paljastatult, mitte meeleliste metaaferide, vaid otse omade värvide ekvivalentide abil.

Vaadatagu kuidas tontlikkus ja elu hirm, elu haaos, kartus millegi ebamäärase ja paratamata ning koleda kiirusega läheneva, kõike võimitseva elu pantragismi eest, — kuidas Edvard Munch seda kõik kujutab. Joonistus, iga joonekene, värvid — kõik on suureks ilmalehitsevaks hirmuks, kartuseks muutunud. Koledus muutub kõige sügavamaks traagikaks, mis kõige üle oma isesugust raskemeelsust välja laotab. See kõik on just niisama ebamäärane, nagu esialgsele looduse-inimesele teda ümbritsev maailm pidi olema, aga vaadeldes muutub ta meile siiski nii omaseks. Kui meilt aga seletust peaks nõutama, siis ei teaks meie midagi ütelda. Tunneme hirmu, et meie millegi maailma saladuse välja anda võiksime ja imestame, kuidas see mitte juba iseenesest igaühele arusaadav ei ole. Jõuetud, lühikese nägemisega inimesteks hakkame meie siis neid pidama, kes enesele ratsionalistlikult kõik ära seletada tahavad. Nad näevad nähtava maailma objekte ja arvavad sellega kõik näinud olevat, kuna aga need ainult millegi nägemata maailma nähtavad märgid, sümbolid on, millede reaalne väärtus koguni väike ja tähtsuseta.

Juba alguses tähendasime kui madal Norras üleüldine kultuuriline nivoo on, kui vähe see maa modern kultuuri positiivlikka

*) *Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker*, Karl Woermann. III Band. Leipzig und Wien, 1911. Lhk. 672 ja 673.

väärtusi omandada on suutnud. Otse selle vastu kõnelev on aga, kui meie tõendame, et modern inimese hing omad paremad interpreteerijad just norralastes, Henrik Ibsenis, Edvard Munchis ja Knut Hamsunis, on leidnud. Nii paradokslikult kui see ka kõlab, on see ometi vastuvaidlemata tõsi. Nendes kunstnikkudes, iseäranis kahes esimeses, on need purustatud ja tükeldatud võitlused, mis oleviku intelligentsisse sügava ja vast ka kestva skepsise järele on jätnud, purustatud närvid, intellektuaalse külje valitsevus, mille pankrott aga kiirelt läheneb ja isesugusele maailma-usule maad annab, üksikute titaanlikud võitlused, milledes mass ikka veel võitjaks jääb, kuna aga langejad ligimeelitava läike omandavad, — seda kõik leiame analüseerides Henrik Ibseni ja Edvard Munchi töödes. Et just modern kultuurist mahajäänud maades kunstnikud on tõusnud, kes modern inimest kõige paremini suutsid kehastada, võiks ju selle läbi seletada püüda, et just mahajäänutes maades vastolud uue ja vana vahel õrnatundelisele kunstnikule ennast kõige teravamalt tunda annavad. Päälegi oli Lääne-Europa oma kõrgema kultuurikkusega niihästi H. Ibsenile kui ka E. Munchile otsekoheselt tuttav, mis paralleelide tõmbamist kõige paremini võimaldas.

Edvard Munchi töödes puudub lõunamaalase rõõm, lõunamaa päike, vaid kõik on siin isesuguse tumeduse uduga kaetud, mille läbi põhjamaalase silm tontisid näeb. Seda tontlikkust, mis ennast Edvard Munchi töödes nii võimsalt ilmutab, on katsutud mõnelt poolt*) kui Saksa vaimule iseloomulist ja omapäraselt elementi, mis ennast kõige paremini põhja-sakslase juures alal hoidnud olla, ära tähendada. Näib aga nagu puuduks sel tõendusel faktiline alus, kuna müstiline ilmavaade kõigile põhjapoolsetele rahvastele omane on, sest „sellel on oma sügav järgnevus ja põhjus Põhjamaa looduses, pikkades talveöödes omade ruskate, võitvate stseenidega, mis valguse puuduse üksinduses hinge maha rõhuvad; selle põhjus on tugevates ja äkilistes muljetes, mis niihästi pimedatel kui ka valgetel aegadel liiga vägivaldselt meelte sisemisi, õrnu niidikesi vapustavad,“ nagu Jonas Lie, suurem müstik Norra kirjanduses, ütleb.**)

Jonas Lie peab laplasi saladuslike vägede kandjateks ja arvab, et ka tema ise sellepärast nägemusi näeb, et ta soontes laplaste veri jookseb, nagu tema novelli *Den Fremzynte* päätegelase omadeski. Kuid õigem oleks juba oletada, et müstiline joon kõigi põhjamaade rahvaste iseloomuline omadus on: vastandina lõunamaade päikese paistele.

„Trollid***) elutsevad inimeses. Nad peituvad individualiteedis ja seovad teda nagu liikumata kaljumürak, tujukas meri ehk juhtimata ilm. Suured ja väikesed elukad asuvad inimeses — üksi-

*) Moeller van den Bruck, *Die Zeitgenossen*. I. C. C. Bruns, Minden i. V. Lhk. 213—226.

**) Jonas Lie, *Den Fremzynte*.

***) Kurjad vaimud inimese kujul: Rootsi keeles *troll*, Norra keeles *trollid*.

ku vägeva mäe- ja mere-trolliga algades, kes ennast omal tahtmisel elu-voolusse võib segada, kuni haldjateni, näkkideni ja kodukäijateni, kes ümber hulguvad ja omi tujukaid meeletusi, narrusi ja hüppeid inimestesse istutavad," nii ütleb Jonas Lie oma *Trold'*iks nimetatud novelli kogu sissejuhatuses. Näib nagu peituks ka Edvard Munchis sarnane kurivaim, kes kunstniku silmade ette kõiksuguseid viirastusi nõiub. Meie aga leiame nendes kunstniku nägemustes iseennast, vähemalt mõnede silmapilkude iseennast.

Kui Edvard Munch seda maalib, mis ta tunneb ja mitte seda, mis ta näeb, siis jätab ta kõik kõrvalise ära. Ta ei ole ennast mitte kõigist reaalsest kujust ära ütelnud, kuid sellel reaalsel on kõik atrofeeritud, mis kunstniku tunnete ettetoomiseks, väljendamiseks tähtsuseta on, kuna kõik tähtis esimesele plaanile on koondatud. Kunstnik pakub reaalsest maailmast ainult seda, mis temas mässava hingeelu teatud silmapilgul valitseva külje ettetoomiseks kõige hädapärasemalt vaja on, nii et kunstniku tundmuste korrelaadid, tundmuste müstika, milleks meie, näituseks, igat Edvard Munchi maastikku nimetada võime, ja nende looja sügav ja võimukas individualiteedi tunne täie rõhuga mõjule pääseb. Kuna E. Munchi töödes kõik see esineb, mis nende looja tunneb, ja meie tundmustel mitte nii kindlaid piiriseid, kontuuriseid ei ole, nagu sellel, mis meie näeme; kuna see, mis meie tunneme, ennast mitte nii kergelt sõnades ja kujudes väljendada ei lase, nagu see, mis meie näeme, siis on loomulik, kui meie tunnete kontuuride puudus kunstniku poolt loodud kujude kontuuride puuduses vastavust leiab. Nagu sügava tunde-inimese tundmused lõpmatusesse ulatavad, nii kaob sagedasti ka vormi kindlus E. Munchi töödes, kõik näib esimesel vaatlemisel nii ebamäärane, lõpule viimata, millegi rutuline eeltähendus olevat.

Samal mõõdul, millel meie nõudmisi kunstnikkude kohta üles seame, tuleb neid ka publikumile teha: nagu meie omadelt kunstnik-kirjanikkudelt õrnu tundmusi ja peenetundelisi närvisid nõuame, mis iga vähematki hingelist avaldust vastu võtta ja kokkukõlaliselt läbitöötatult edasi anda suudaks, nii tuleb ka vastuvõtjatelt sama peenetundlikkust ja õrnade tunnete ulatavust kõige kindlamalt nõuda.

Edvard Munch on nagu palavikuhaige nägemuste-nägija, kelle viirastuste hulgas surm domineerival kohal seisab. Surm esineb E. Munchi töödes mitmes variandis, aga kunagi ei ole surnu või suremine otsekoheseks kujutamise objektiks, vaid surma hirm, mis ennast terve ümbruse pääle laiali laotab, nii et kõik ligidal olevad inimesed surma hirmu rõhumise all päris moonutatud, irevile kistud nägudega meile vastu vaatavad; isegi loodus näikse surma päina tundvat, selle all kannatavat. Ühelgi E. Munchi maalil ei ole surnu esimesel plaanil, vaid koguni viimasel: kord on vaevalt pää ja käed sängi otslaur tagant näha, teine kord näeme ainult sängi, kuna otslaud surija täiesti ära varjab. Kõikide nägudelt aga aigutab meile kõige suurem kartus vastu, millest tar-

dunud keha omade liigete ebaloomulise seisuga mitte vähem elavalt tunnistust ei anna. Tahtmata tuleb siin võrdlus M. Maeterlinck'iga üles, iseäranis selle kirjaniku draamaga *L'Intruse*.

Eelpool tähendasime juba, et Edvard Munch mitte seda ei maali, mis ta näeb, vaid seda mis tunneb. Tema on meile ka nende tundmuste interpreteerijana esinenud, mis kunstnikus surnud ja surm on äratanud; need tundmused on sedavõrd omapäraselt nähtud, et maalid surma hirmust E. Munchi produktsioonis just esimesele kohale tulevad asetada.

Kunstides on alati väljaütlematul tähtis koht olnud. Vaene on see kirjanik-kunstnik, kes kõik oma fantaasia-ilmal, omad nägemused väljendab; suur on kirjanik-kunstnik, kes omale rikkale fantaasia-ilmale kohast keha suudab luua. Sagedasti on väidet tõendatud, iseäranis romantikud ja sümbolistid, et sõnad kirjanduses ja värvid ning jooned kujutavas kunstis liig armetumad on, et geeniusse kujusid nende terves täiuses avaldusele tuua; sellepärast näeme meie, et iga kirjanik omale ise oma keele, oma leksikoni, oma lauseehituse, oma stiili loob; et iga kunstnik omale iseloomulise joone ja värvide kokkukõla sünnitab. Aga säääl, kus kunstnik oma töö lõpetanud, algab lugeja-vaatleja töö, milles loomise elementi sagedasti mitte vähem ei ole, kui loodud töös; vahe seisab ainult selles, et vaatleja-lugeja oma fantaasia produktsioonile enamatel kordadel nähtavat kuju ei anna, vaid et lugeja-vaatleja fantaasia kujud juba nende loomise silmapilgul surmale on pühendatud.

Samasugusena müsteriumina, nagu inimese hing, esineb ka loodus E. Munchile; nii nagu loodus esialgsele inimesele näima pidi. Öieti ei võigi iseseisvast looduse kujutamisest E. Munchi juures kõneleda: loodus on selle kunstniku töödes ainult tundmuste korrelaat. Loodusel on E. Munchi interpretatsioonil ainult nii palju väärtust, nagu ta seda inimese tundmuste kandjana ja väljendajana omandada on suutnud. Ja kuigi loodus ilma inimeseta on kujutatud ja seega oletada võiks, nagu oleks loodus omal looduslikus elus kujutatud, siis on see üksi esimesel pääliskaudsel vaatlemisel nii, tõesti aga elab loodus inimestele omast elu, selle salapäralikumates momentides: inimese hing on looduse näol kujutatud; looduse müstika on inimese hingelise müstikaga samane. E. Munch näikse selgesti tundvat, et tema pää-võimine inimese hingeelu saladuste kujutamises seisab, mille juurde kunstnik iseenesest, enese hingeelu kuulates läheb. Kunstniku hing aga näib midagi kokkukõlalist esialgse ja modern inimese omast olevat.

Edvard Munchi on alati pea üksi igavesed mõistatused enese käsitamisele meelitanud. Kõik on tema juures saladuslik, kole tõsine. Kusagil ühtegi päikese paistet, ja kuigi meie seda leiame, nagu E. Munchi noorepõlve maalil *Kevade*, — 1889. a. pärit, praegu Kristiania Rahvusgalleriis, siis läkitab päike omi kiiri surmisesel olevale noorele neiuale. Mitte kusagil naeratust, rõõmu läike-

kestki, ülevoolavast elurõõmust kõnelemata, mitte kusagil humoori; nagu Põhjamaa tark omas saladuste-onnis, viibib E. Munch enese loodud maailmas, mis palju saladuslikum, palju koledam, aga ühtlasi ka ilusam on, kui meid ümbritsev reaalne maailm. Ka sarnase kõike matva tõsiduse poolest on E. Munchil H. Ibseniga sarnasust.

Niisama suursaladus, nagu inimese elus surm, on ka sündimine.

Isesugune terve olek, jõud hoovab meile E. Munchi töödest vastu, ka siis kui ta seksuaalsest elust kõneleb. Seksuaalne probleem muutub E. Munchi töödes isiku kestvuse edasiandmise ihaks, ihaks lapse järele. Siin ei leia meie erootikat, nagu F. v. Stucki juures, vaid looduse mõttes elu edasiandmist. Mitte seksuaalseid stseenid ei kujuta E. Munch, vaid inimest ühe tundmuse vangistuses. Olgu see noor tütarlaps (*Suveöö unenägu*), kes enese naiseks-saamist, kui midagi püha, kõike täitvat, kui suurt igatsust, midagi vastupanematut eneses tunneb. Ehk jälle emaksaamise joovastuses viibiv naine, *Madonna*, kellest nii palju pühalikku välja voolab, sest et see naine eneses üksi ja ainult loomulikku kirge tunneb: iga kirg, millele inimene täiesti anduda suudab, on juba iseenesest midagi püha. Isegi pühaduse paiste ümbritseb naise pääd, kuigi selle paiste kirglik punane värv sünnitab.

E. Munchi arvamise järele käib loomu-õigusega käsikäes ka lapseõigus. Nende kahe õigusega on aga inimese elus kõige suurem, kõrgem, saladuslikum ning püham ühendatud. Sellepoolest võiks E. Munchi F. Ropsi vastandiks pidada, kes seksuaalset ilma põrgulise võimuna kujutab, mis inimest hävitada ähvardab.

Kõik, kus elu omas kärsituses esineb, on Edvard Munchis enese käsitaja leidnud. Sellepoolest võiks E. Munchi ka A. Böcklinile vastandiks seada. Mõlemad on müstikud; Böcklini töödes aga valitseb klassikaline rahu, kuna E. Munch elu neelusse tungib: sündimine ja surm, armastus ja viha, kahjatus, valu ja hirm, vaeste inimeste elu ja kohvimaja stseenid on E. Munchi armsamad ained.

Ka portree maalijana on E. Munch esinenud. Sellel alal on kunstnik vähese jõukulutusega rpaalitavaid inimesi elustada ja iseloomulisi jooni tabada suutnud. Mõni portree, nagu *Noor prantslane*, *Enese portree*, *Viulimängijanna*, muutub otse väikeseks poeemiks, mis meile koguni kujutatava isiku terve ajaloo ära jutustab, mille juures siiski kõik isiku iseloomustamiseks koondatud on. Kõigis portreedes on aga midagi juurdlevat.

Ja E. Munchi värvid? Esimesel vaatlemisel võiks arvamine tekkida, et need koguni monotoonsed on. Domineerivad: tumesinine, violet, hõbeda õrna läikega kaetud sinine, nagu Norra ööd, kollakas roheline. Kuid see monotoonlus on ainult paistev. Vaadatagu ainult *Vihmase ilmaga rõdul*, kus kõik pea ühes toonis, kollakas, on maalitud, siiski missugune värvide- ja elevusrikkus. Tema mõistab ka värvidele omapärast müstilist varjundit anda, nii et nende vahelt isesugune fantastiline ilm üles kerkib.

Kui neid algallikaid otsima hakata, kust Edvard Munch on õppinud, siis võiksime vanemate impressionistide, iseäranis E.

Manet ja jaapanlaste pääle tähendada. Esimesega ühendab Edv. Munchi suur lihtsustus, summaarne vaatlemine, iga segava, kõrvalise ärajätmine. Jaapanlastega ühiseks tuleb tema juures toonide iludust ja isesugust õrnust ning kergust tunnistada; mille poolest aga E. Munch jaapanlastest diametraalselt lahku läheb on see, et tema toonide iludus eneses dekoratiivliku mõtet ei sisalda, nagu see Jaapani kujutavale kunstile iseloomuline on; E. Munchi tööd on õieti tema hinge enese-vabastus, kus see avaldust leiab, mis kunstniku hinge piinab.

Jääks veel Edvard Munchi elu välimine käik, kuid see on mõne sõnaga öeldud.

Tema on 12. detsembril (uus stiil) 1863. aastal Løiten'is, Hedemarken'i maakonnas Norramaal sündinud, Kristianias üles kasvanud, õppis Parisis, asus umbes 1892 aastal Berliini, kus tema euroopaline kuulsus algas. Pärast poole asus oma kodumaa päälinna elama, kuid Berlin on kunstnikule teiseks kodumaaks saanud. Berlinis oleku ajal sidusid kunstnikku lähemad sõpruse sidemed Poola kirjaniku Stanislav Przybyszevskiga, kellega E. Munchil omade tööde vaimu poolest sugulust on. Munchide perekond on Norras vana ja kuulus ja on omale isamaale juba mitmed tähtsad mehed andnud, nagu: P. A. Munch, esimene Norra ajaloo kirjutaja; Andreas Munch, palju loetud ja anderikas luuletaja; tuntud kunstnik ja laeva kapten Munch, kelle tütar tuntud kunstniku Thaulovi ema on.

Edvard Munch on oma kunsti äärmusteni viinud, sääl ei jää järeloomajatel enam palju tegevuse vabadust, aga ühtlasi peitub Edvard Munchi töödes paljugi, mis ehk tuleviku kunstile alusmüüriks on.^{*)}

Kristianias, 1910.

Bernhard Linde.

*) Neile, kes E. Munchi töödega ennast lähemalt tutvustada soovivad, soovitaksin pääle eelpool nimetatute, veel kahte järgmist raamatut: 1) *Edvard Munch* von Hermann Esswein München und Leipzig, R. Piper Co. 2) *Edvard Munch* von Dr. Max Linde. Neue Ausgabe Friedrich Gottbeiner's Verlag, August Brenzinger. Berlin-Charlottenburg, 1905.

„Intuitsiooni tuledest“.

I.

Üks sügisene mälestus.

Üht väikest aiamaja sügis-ehes
Ja õhtu taeva aeglast põlemist
Ma mäletan. Puud pikad seisid lehtes.
Me ootasime hämaruse tulemist.

Vääntaime pehmed sangud piirsid rõdu
Ja aknaid. Esil päikse tule sees
Maas õilmitsesid kirjud astrid. Öhu
Reseeda mesi täitis maja ees.

Kui sammetkoefis rullus valla õhtu.
Sees majas seinad, maalid põlesid

Sest tulest, mille päike heitnud õhku.
Meid hämaruse käsivarred puutusid.

Ja nõjatades istel, kinni silmad,
Me istusime vaiki. Ahtus ring,
Haav-haavalt heledamaks lõivad ilmad,
Mis enda jäädes loonud üksik hing.

Su õrnad sõrmed, unund klaverille —
Neid läbi hämaruse'i näinud ma —
Akkorde mahedaid lõid. Üksikille
Kui saarile me jäime ainuina.

Ah, kuidas tahtsin siis, et oleks söönud
Su hinge sama ihke tuli, mis
Kui lõõsk mu meeli sõi, et oleks lõõnud
Su sõrmed keeli tundis vägevis,

Mis inspiratsiooní värinates
Me hingi oleks haarnud, vapustand.
Kuid kaua istusime unistades
Veel üksi nii, üksteisi unustand:

Su õrnad sõrmed, unund klaverille —
Ei hämaruse läbi näind neid ma —
Akkorde pehmeid lõid. Ja üksikille
Kui saarile me jäime ainuina.

26. X. 14.

II.

L a h t i s e l m o m e n d i l.

Siidpehme, sinine ja violet,
Orn, harguv, kiherduv ja tundlik
Ja unistusí pääle sundlik,
Kui libisev ja heljuv triolet

Suits valge loori-kanga sisse mässis
Meid kõiki istujaid ja laisalt juttujaid.
Ei olnud enam helke sõnu ühtuvaid:
Suits joobnustas, reaalse ilma rässis.

Ja enda vajund, käed ümber põlvi
Ja suitsu sinas tõestatud maa,
Nii mehed kaua ühes võisid istuda,
Pää toetatud vastu tooli nõlvi.

Kuid äkki langes pikaks põlend tuhk.
Ja nagu armsast unest virgund,
Nii meeste ette jälle sirgund
Pikk elu, selle lainte kohav uhk.

21. I. 14.

Henrik Visnapuu.

Üks moodne hing.

Skizze.

Kui ometi nii palju sääska ei oleks! Nad segavad päeval mu unistusi ja öösel minu unenägusid. Mu ihunahk on liig hell selleks, et olla sääskedele söödaks. See on kõik minu mehe süü. Tema soov oli viia mind maale siia talupoegade sekka, kus ma igavusest tahaks surra. Need talupojad ei anna mulle hingerahu ja hommikul ei lase nad mul magada. „Virguge varem! See on tervisele kasulik.“ Ma olla kõhn, ma olla kahvatu. Minu mees ühineb nendega. Ta on sama talupoeg. Ja mis lõbu võib mulle elu pakkuda, kui ma ei saa uinudagi hommikul? Ma armastan ainult õhtut, armastan loode surevaid värve, õhtu-eha pehmid varjundisi, kurblikku sinakat videvikku, õhtu hääli, mis maheda väsimusega suiguvad. Tõusu värvid on karsked ja kained, pääl-tükkivalt selged ja toored. Hommiku õhus tundub liig palju tragidust ja eluvärskust. Hommiku helid kõlavad karmilt ja kalgilt.

Minu mees on õhtul alati unine, sest ta ei tunne kaduvuse luulet. Kui ma talle õhtul elu iludusest hakkan luuletama, siis uinub ta magama, aga hommikul sumiseb ta ühes sääskedega mu ümber, et ma tõttaku õue loodust maitsma — (matslikku hommiku loodust).

See, kus meie suvitame, on minu mehe kodukoht. Ta on siin üles kasvanud, ta leiab selle looduse ilusa olevat. Aga mis pakub see mulle! Igavust, ääretut igavust! Ja mis loodus on see! Väljad, väljad, kusagil natuke metsa, väike jõeojake soos, talumaja aiakesega, veel teine talu ja kolmas, paar tuulikut, ja see on kõik. Oleks vähemalt ilusaid õisi, ma punuks pärgi! Ja mis tarvis neid pärgi? Kellele? Milleks? Nad soovivad mulle, et ma peaks olema rõõmus ja lõbus. Millest? Mitte üht uut võorast nägu ei saa näha. Ma ei kannata kaua neidsamu vanu asju. Mu mees on õnnelik inimene: Ta usutab, et meil olla kahekesi väga lõbus. Tema ei ihaldavat muud seltskonda, kui minu oma. See kõik on väga liigutav, aga mina ei suuda ega taha ilma seltskonnata — niisuguses karuurgas elada. Ma kardan, et ma ilmudes viisakasse seltskonda ei oska enam rääkida, ei istuda ega süüa. Ilmuks siia vähemalt paar lõbusat noormeest, kellega oleks võimalik flirtida! Oma enese seadusliku mehega säherdust lõbu lubada, oleks juba liig igav. Nüüd on mul täielik võimalus muutuda labaseks naiseks, kes aigutades mehe käe kõrval kõnnib.

Tellisin enesele linnas hulk suve ülikondi. Kellele panen ma nad selga? Kas nende matsidele siin, kellel pole aimu ei maitsest ega moodist? Iga uus mood on neile ainult „hirmus“. Minu ilusamad ja kallimad kleidid leiavad nad olevat koledad. Jakkidel olla sabad taga ja rõivad eest lõhki, mis olla häbemata ja kõlvatu.

Minu mees teeb mulle etteheiteid, et ma teda küllalt ei armastavat; sest ma tunda tema seltsis igavust. Miks ei peaks ma teda armastama? Ta on ju minu mees. Aga ma ei või ometi kui noor tütarlaps talle vaimustatult silmi vaadata, kui ta ajamata lõuaga, ilma kraeta ja mõnikord koguni palja-jalu minu läheduses viibib. Ma armastan teda linnas viisaka noorherrana, siis, kui meie omas ilusas linna-korteris asume; siis, kui meie koju tülles kontsertist või teatrist kahekesi maheda elektri valgel veini joomes, — minu mees laitmata ülikonnas, puhta lõuaga sellest kõneleb, mis ilus ja häa. Mina vastan tema tujule heledas riides, hästi kammituna ja ehituna. Ainult sarnastel juhtumistel võib naine meest vaimustatult armastada. Ainult pidulikuil pühapäeva silmapilgel:

Nagu: meie istume hästi valgustatud restorani saalis; minu mehe mõned noored sõbrad on ligi tulnud. Nad tunnevad minu seltsist lõbu, nad teevad kõik, et ka minul oleks lõbus ja häa. Nad on jutukad, vaimurikkad, vestavad anektoote, mis on kõlbulised naisseltskonnas. (Ma armastan ka teisi, mitte salongi-sündsaid anektoote, kui nad on teravad ja huvitavad). Mul on häa olla selles meesseltskonnas, kus mind meelitatakse ja minu lähedusest lõbu tuntakse. Ma armatsen neid kõiki ühtviisi, ei tea isegi, keda rohkem, kas oma meest, või tema sõpru. Ma olen ise kena, olen huvitavas ilusas ülikonnas, ja oskan lõbusalt naerda. Meesterahvas nõuab naisterahvalt ainult ilusat ülikonda ja osavat edvistamist. Mõlemat nõudmist võin ma täiesti rahuloldavalt täita. Ja miks ei peaks neil minu seltsis olema häa viibida?

Meil pole küllalt raha, et ma täiesti oma maitse järel saaks elada. Selleks on palju rohkem raha vaja. Kas ma siin maal praegu igavetseks ja oma iludusele kahju teeks? Igavus vanandab inimest. Ma elaks praegu Euroopa huvitavama kuurordi ilusamas hotellis. Tüdinedes sellest oleks võimalust minna uut otsima. Ma armastan vaheldust, armastan seltskonda. Minu mees kujutab mulle iludust vaiksuses looduses. Ka luuletajad, suurvaimud ja teised sarnased maapinnast ülemal viibivad olendid jumaldavad üksindust. Nad kõnelevad hinge süvenemisest üksinduses, ülendavatest kogemustest, suurtest mõtetest, enese „mina“ leidmisest, seltskondliste inimeste pääliskaudsusest. Mina ei suuda olla üksinduses silmapilkugi, sellega pole mul sügavat hinge, ei ülendavaid kogemusi, ega suuri mõtteid. Olen pääliskaudne seltskonna armastaja. Üksi olles lähen rahutuks; ma ei leia paika ega kohta, hakkab seesmiselt katkema. Terve minu olend protesteerib niisuguse olukorra vastu. Ma tunnen enese köidikutest, tunnen hinge pitsitatuna. Üksinduses unistatakse. Minu ainumas unistus on paarkümmend miljonit ja kõik, mis sellega ühenduses. Säherduseks unistuseks pole vaja müstilist üksindust.

Mul pole elus mingit ideaalist sihti. Minu ainumas siht on elu ise, see elu, mida mina ise elan — need paarkümmend aastat. Oma unistatud miljonid tarvitaks ma ka selle kohaselt. Ma elaks kõige ilusamat, huvitavamat elu, tarvitaks kõik

maapäälised elu-võimalused ja mõnudused. Ehitaks endale lossid ja villad maakera ilusamaisse paikusse. Olen väsinud reisimisest, leiaks koha, kus suurepärase salongi võiks avada — väljavalitud võõrastega. Ma olen rikas: mul on võimalik seda seltskonda, mis mulle meelepärane, oma rahaga osta, meelitada ja sellest lõbu tunda.

Ma pole kunagi olnud seltskonna tegelane ja põlgan igat aktiivist avalikku tegevust. Ma leian selle naisterahvale mitte-kohase, ebapeene, liig meheliku olevat.

Ma ohverdaks oma miljonidest üks ehk kaks miljoni vaeste hääks. Ma laseks neile söögimaja ehitada, laseks neid toita, ehk jagaks neile lihtsalt raha välja. Ma seisan siis peädpöörivas kõrguses neist, nii kõrgel, kuhu neil ka unenägudes pole võimalik pääseda. Nad peaksid mind kumardama, kui Jumalast läheta tud olendit. Minu kõige paremad silmapilgud, millal ma end tunnen moraaliselt rahuldatud, on, kui ma saan kellegile mõne kingituse teha, sandile raha anda — üleüldse, kui keegi minule tänu võlgneb. Mind teeb see õnnelikuks.

Sotsialistid unistavad ideaalsest tuleviku-riigist, kus hävivad vaesed ja rikkad. Tänu Jumalale, et ma seda ei näe. Minule on see riik hirmutiseks, ähvardavaks tondiks, igavuse sümboliks. Inimesed selles riigis on ühehariduslised, ühevaranduslised — kõik ühetargad, ei mingit vahet, ei seisusi, ei klassisi. Minu korstnapühkija on minuga üheharitud ja elab samasuguses korteris kui mina. Mina kujutan endale sotsialistide tuleviku-riiki õgude joontena, korraliste kasarmi-taoliste hoontena, lineeritud parkidena, kus inimesed kõnnivad tuimade rahulolevate nägudega. Naisterahvad on meeste-taolised ja mehed — naiste-sarnased. Kõik ühesugustes rõivades. Et vaesed ja töölised minu kõrguseni pääseks, selle korruga võin ma siis leppida, kui mul endal võimalus oleks veel kõrgemale tõusta. Aga niisugusel kujul on säääl lõpmata igav elada. Ja teenijat pole mul ka enam. Tüdrukud on siis kõik ise preilid ja proudad. Väljakannatamata riik. Ei ole säääl rõõmu, ei ole kurbust. „Üks püha püha alati“. Tragöödi ning draami on võimatu luua. Alaline farss, alaline operett. Kui ei ole mingid vaheseinu, ei hariduse, seisuse ega varanduse, kust võivad draamid tekkida, mis meie igavale elule vähemalt mõne sädeme läheta vad? Mulle meeldib praegune kord võrdlemisi hästi. Siin on palju võimalusi igasuguste nägemata ja kuulmata juhtumistele, läbielamistele, närvi- ja hinge-põrutustele, mis igavust suudavad vähendada. Sotsialistide tuleviku-riigis valitseb igavene rahu, nagu taevariigis. Ei ole säääl sõda, ei riisumisi, ei mingit kuritegu ega pattu. Ka enesetapmine saab võimatuks. See on idealiseeritud Soomemaa, kus Imatra kosk traadist võruga ümber piiratakse, et inimestele takistada ja raskendada maitseda ilusaid endasurmamise silmapilke. Selle tuleviku-riigi inimesed on hästi toidetud ja söödetud; nad on kõik normaalsed ja terved. Neil on tundmata kaduvuse ilu, elupeensus ja kõrgem esteetika. See on tervete matside riik, riik, mille kodanikud kõik peavad tööd tegema. Mina aga vihkan ke-

halikku tööd. Huvitavam on kujutella end tuleviku-riigis õrnana, läbipaistvana, lamavana marmoris toas laial roosalisel sohval palmide looduses, kus ma oma närvisi toidaks enne kuulmata romaani-lugudega. Tüdinenud sellest ajaviitest, käseks ma oma orjasi kanda mind sinna, kus inimesed minu õrna ilu võiks imestella.

Minu arvates peab naisterahvas olema triiphoone kasv, kes hella hoidmist ja kaitsmist nõuab. Naine on inimessoo õrnem pool ja teda peab ka nõnda kultiveerima. Naine on maailma luule, mees on proosa. Naine ei või kunagi mehe sõber olla; see on iluduse labastamine, kui naist püütakse alla mehe äripäisusse tõmmata. Ma vihkan emantsipeeritud naisi, naisüliõpilasi, mees-naisi — midagi inetumat ei suuda maailm väljamõtelda, kui naisinimesi, kes oma sugu enam sooks ei taha tunnistada, kes meestega käskäes tahavad seltsimehelikult töötada. Iga iseseisev töö inestab naist. Ideaalne naisterahvas peaks olema: õrn, abitu, edev, vähe jonnakas, kassilik-paenduv, kes peaks kaitstud olema ilma-muredest, võitlustest ja hädadest. Kui minu mees mind oma äriasjadega püüab tutvustada, leian ma, et ta mind on roojastanud, minu kui naisterahva olemise pühadust inetult puudutanud.

Oma mehele ma kõiki neid hinge-lainetusi ei avalda. See on ilmasjatu. Naine ei pea kunagi end mehele paljastama. Nii-sugune täpipäälne enese „mina“ esindamine ei ülenda ialgi elu mõnust. Naine jäägu mehele alati vähe saladuseks, siis püsib ta kauem huvitavana.

Minu mees on äge isamaalane. Tema ideaal oli endale koida puhasverd Eesti naist. Poismehena tõendanud ta, et Eesti naine olla ainumas naine maapääl. Ta kosis minu ja ma pole kellegi eestlane. Mind sõimatakse „kadakaks“. Ilus naine võib kavala naeratusena ja paari kassi-liigutusega nii mõnegi ilusa ideaali ja põhjusemõtte olematuks teha.

Minu isa oli eestlane, ema — vene-rootsi-lätiverega segatud sakslane. Mina aga olen kadak. Ja mis õigusega peaks ma end eestlaseks nimetama? Nõndasama vähe õigust on mul end sakslaseks tunnistada. Ma olen saksa kasvatusena saanud. Mind õpetati Eesti rahvast kui talupoja sugu põlgama — ja ma põlgan teda, väljaarvatud erandid — mõned üksikud haritlased. Mul pole üldse rahvast. Mul on vastumeelt väike-rahvaste kitsarinnalsus. Viibides nende seltskonnas, kuuled ainult oma nurga väikseid asju õiendavat. Vestained keerlevad mõne Tõnissoni, Suitsu, Aaviku ümber, kelle tara kunagi üle piiri ei loida. Väikesed kodused asjad — Eesti asjad. Oma mehe tõttu olen kohustatud seda igavust kannatama.

Minu mehe tuttavad õhutavad mind, et ma omi lapsi peaks kasvatama Eesti vaimus ja Eesti keeles. Miks siis just Eesti keeles? Selles õnnetumas keeles, mille tõttu minu lapsed peavad köidetud saama selle väikse maalapikese külge. Minu lapsed saavad Prantsuse kasvatusena — Prantsuse keeles ja Prantsuse vaimus.

Väljamaa õpeasutused ja ülikoolid peavad minu lastele saavutatavad olema. Väljamaal õpivad nad vähemalt häid kombid: daamide kätt suudelda ja seltskonnas end intelligentselt üleval pidada. Mulle saab juba küllalt neist kohmakatest Eesti üliõpilastest, kes ei oska käia, ei süüa ega daamidega jutella. Pääle Eesti keele ei räägi nad mingit keelt puhtalt. Pääle oma eriteaduse ei oska nad seltskonnas mingist vesteainest osa võtta. Nii-sugused samad matsid. Nad tahavad ise ülikooli haridusega mehed olla.

Need tuttavad, kes nii suurt hoolt minu lastest kannavad, kasvatavad oma endi lapsed Vene ehk Saksa keeles. Eesti keele omandavad need lapsed ainult isamaalistelt Eesti kõõgitüdrukutelt. Selle kõõgi keelega ei julge lapsed ise seltskonnas esineda. Säherdune keeleoskamatus ei sünnita neile aga palju muret. Nad naeravad vanemate „Eesti“ vaimustust.

Minu kasvatuse kavatsustest vaikin ma alguses oma mehele. Ta näeb praegu veel minu ilusaid silmi ja minu huuli — muud pole tal veel teada vaja. Nõnda on minu rahule kõige parem.

Minu mees usub, et ma olen tema truu naine. Ja seda ma olen. Ma olen selleks liig kombelise kasvatuse saanud. Meie mehed ei kannata jämedat truuduse murdmist. See haavab mehe enesearmastust ja kõigutab seltskonna aluspinda. Aga jämedat truuduse murdmist pole vaja — see on inetu. Meie seltskond ja meie mehed kannatavad kõik, mis ei sünnita kära ja üle lubatud piiri ei käi. Piiblis on küll öeldud, kes ligemise naise pääle ihaldava pilguga vaatab, on abielu rikkunud. See on pühakirja teooria. Tegelikult on elu veidi lahedam.

Ma igatsen meesseltskonda; minu mehe oma mind üksi ei rahulda. Lõbus mees-ümbrus loob mulle kerget õrna erootikat. See avitab mul kaua värskena ja noorena püsida. Minu mees on selleks küllalt mõistlik, et mitte tõkkeid teha niisugusele ilmsüütale lõbule. Ka mina ei ilmuta kärsitust, kui ta minu kõrval rõõmu tunneb naisseltskonnast.

Ma arvan, et meestel on rohkem õigust ka jämedalt truudust murda. Ma usun, et ükski mees ei ole truu oma naisele. Meeste iseloom on juba niisugune. Rumal on naine, kes usub mehe truudusesse, ja tossike on mees, kes truuna püsib. Ainult naised ei tarvitse sellest kunagi teada — see kõigutab maja rahu, loob enam hüsteeriat ja pisaraid, kui seda abielu vahelduseks vaja.

Kui minu tunnistus teile, naiivsele vanapoisile, väikest lõbu suutis pakkuda, olen ma rahuldatud. Teie olete Prantsuse romaaniide kasvatuse saanud, sellepärast arvasin, et teie minu tunnistust tendentsi-vabalt kuulaksite.

Teil on väga armsad silmad — neisse võib vaadata väsimata, pelgamata. Teie silmadele avasin oma hinge. Kui teie oleksite vähem naiivne ja naiselik, siis hakkaksin ma teid armastama.

Sophia Vardi.

Kolm luuletust.

I.

Hulk aega tagasi teid nägin kusagil,
ja siis mul meeldis kõik, mis oli teil ehk teist.
Siis lahku viis meid elutuule hiil,
ning unustuse jumal rändas üle meist.

Siis mõnikord teist kuulsin harvasti,
mull' tuul või lill teid meelde tuletas.
Laul meelitas mind teie juurde võõrsile,
ning mõte teist mu päevakoorma unefas.

Nüüd tulite. Kõik lilled õitsma löid,
jasmíini, astrí tolm meid õnnistas,
ja õied vaipadena peitsid teid.

Mu käsi teie käsa kaugeft kallistas
ning vaated vastamisi purju jõid.
Nüüd aeg: hing maíse elu unefas.

II.

Hommiikuti kargeft kastelt küsin,
küsin igalt lilleft, rohu libeleft,
küsin pilveft, küsin vaikselt veelt:
»Kunas nägemast sind ära väsin?»

Kas ma igatsused tummad, kuumad
silmapilgukski võiks unustada?
Kas ei saaks ma muud ka mõelda
kuí su silmi? Meeles üksí nemad.«

III.

Õõ, magamatu, jälle hiilisin
su valgustud, kuid kaetud akna taga.
Sääl eluahelt mifu lüli katki viilisin,
käed ohkel tõstsín üle sirelite rāga
su akna klaasi puutudes, et laseks
sa ainsa pilgu heíta oma tuppa.
Kuid sinu aken jäägi avamata!

Ma hinge ankru valus hiivisin.

Paul Kont.

Mõned mõtted kunsti kohta.

|| Kunsti ülesanne on elu ilustada. Ta saab seda kätte ideaalseid vormisid luues ja neid vormisid vastava sisuga täites, õigem vorm ja sisu on lahutamata ühenduses. Juba Plato ei tunnista ainult vormilist iludust. Tema kirjeldab*) iluduse ideaalile liginemist umbes järgmiselt. Keegi näeb ilusat kehakuju ja tunneb ennast selleläbi külgetõmmatud olevat. Hiljem leiab ta aga, et ka teised kehalised iludused niisama külgetõmbavad on, mille järeltulijal ta märkama hakkab, et ilu ühe keha küljes iludusega teistes kehas sugulane on. Samuti leiab ta ilusates tegudes ja ilusates teadmistes ikka midagi, mis nendes sarnast, iluduslikult sugulast on. Niiviisi ühe individuaalse iluduse juurest paljude vaatlemisele üle minnes, hakkab ta lõpuks iluduse ideaali nägema, midagi võrdlemata ilusat, mis iseseisvalt olemas on, mis kehadega ühes ei muutu, igavesti üks ja seesama, mida kõik ilusaks peavad, mis alati ja igal pool ilus on. Teod, see on kõlblus, ja teadmised, see on vaimline võime, on iluduse ideaali integraalsed osad. Kuid Plato ei ole mitte huvitav ainult iluduse ideaali äramääramisega. Helleni suurema mõttemehe arvamise järele ei ole iludusel iseseisvat olemise mõtet, vaid ta on otstarbe pärast olemas. Surematuse idee on, mis inimlikku tegevust juhib. „Mitte iludust ei armastata,“ kirjutub ta,**) „vaid sigitamist ja sünnitamist iluduses.“ „Mis jaoks aga sigitamine? — Et just sigitamine igavene ja suremata on, niipalju kui ta seda surelikus olevuses olla võib.“ Kuid mitte ainult lastesünnitamist ei loe Plato elumõtte kohaseks. — „Need, kes kehaliselt sünnitamis-himulised on, pööravad endid enam naiste poole ja on sedaviisi armastuse paelus, kuna nad oma arvamise järele lastesünnitamise läbi surematust, mälestust inimeste keskel ja õndsust kuni kauge tulevikuni kätte loodavad saada. Teised aga, kes tungi tunnevad vaimliselt sünnitada, sest on ka niisuguseid, kellel enam vaimlist sünnitamis-jõudu on, kui kehalist, nimelt selle jaoks, mis vaimu kohane on sünnitada ja sünnitada tahta.“ Luuletajate Homeeri ja Hesiodi ning seaduseandjate Lykurgi ja Soloni „lapsed,“ see on luuletööd ja seadused, olla palju ette, kui lihased lapsed. See viimane tõendus on väga iseloomuline, sest temaga seab Plato ühiskondlise olemise isikuga võrreldes esimesesse ritta. Lykurgi ja Soloni „lapsi“ ei saa mingil tingimisel üksiku olevuse pärast looduteks pidada. Juutide luuletajaid nimetati prohvetiteks. Nende ülesandeks oli rahvast hukkamise eest hoiatada ja õigele teele juhatada. Lermontov, näitusiks, arvab enesel samase ülesande olevat (Пророкъ). Ei ole iial luuletaja loomust õigemini äratähendatud, kui temale prohveti nime andmisega.

*) Pidü.

**) Pidü, 25.

Ma ütlesin eelpool, et kunsti ülesanne on elu ilustada. Selle lausega iseenesest ei ole veel palju äraüteldud. Kuis viisi ilustatakse elu? Ühed arvavad, et seda sünnib, kui inimesi lõbusaid silmapilkusid üleelada lastakse, ilma mingisugust muud tingimist tähele panemata. See arvamine on nendele omane, kes kunsti kunsti pärast ütlevad olevat. On aga veel teine seisukoht. Absoluut kunsti jüngrid ei vaata enese ümber, nad ei pane enesele selle üle küsimusi ette, kuidas nende kunsti tekkimisega lugu on, kes nad ise on ja mis lubab neid elu maitseda. Nad ei eita teoreetiliselt kultuuri, peavad endid ise tema kõige väljavalitumateks esitajateks. *Vulgus indoctum**) on nendele hirmus asi. Kuidas aga nägime, on haridusel oma arenemislugu, pikk, aastatuhandate pimedusse kaduv. See arenemiskäik annab põhjust kahelda, et kellelgi kunagi õigust võiks olla ennast elu evolutsiooni lõpupunktiks pidada ja kunsti kunsti pärast kultiveerides elu „põletada,“ teda ainult äratarvitada ilma edasiehitamata. Lermontov teeb sellepärast oma luuletuses „Печально я гляжу на наше поколение“ Vene noorsoole kibedaid etteheiteid. Nietzsche leiab, et inimene enesest üle peab ehitama zum Übermensch. „Olge sillaks“ ütleb ta.***) Elu ilustamine on võimalik tema väljaarendamise, täiendamise abil. Põhjusmõtteta elumaitsemine on inestuse tekitamine. Prostitutsioon, näituseks, on niisugune elu põletamine ja ei ole midagi ilmas, mis inetumaid nähtusi ette kutsub. Kunst on ilus, kui ta elumõtte teenistuses on. Tema ulatus läheb kaugel üle individuaalse olemise piiride ja selles on kunsti nobiliteet (suursugulus), sest individuum iseenesest on vähemalt teise järgu nähtus. Kunstil on sotsiaalne iseloom, ta on sotsiaalne vajadus.

Kunsti ühiseluline loomus on paratamata. Kui nüüd mõni kunstnik, nagu Vene muusikamees Skrabin, mõne tuju tõttu ette võtab ainult enesele luua, siis ei saa ta selle vastu, et helide-valla aluseks olevat matemaatilised vahekorrad tema muusikat äramäärvavad. Ta võib mitmesuguseid toonisid, mis olemas on ja mida ta ette tuua saab, igati viisi kombineerida; et aga tema kombinatsioonidest mingisugune muusika saaks, ka tema enese tarvis, selleks on ärajäämata, et ta üleüldiseid muusikasse puutuvaid reegleid tähele paneb. Ta võib ju midagi uut ülesleida, kuid väljaspoole looduseseaduseid ta ei pääse, mille tõttu tema helitööd ikkagi ka kaasinimestele kõlbaks, seda enam, et ta sündimise, kasvatus ja hariduse läbi inimessooga seotud on.

Kunst on tundmuste- ilma avaldus. Missugused tundmused leiavad pääasjalikult kehastust? Esimesel joonel armastus. Lilled õitsevad armastuse eesmärkide kättesaamise pärast; lindude laul kuulutab niisama armulugusi ja võtke inimlikkute kunstitoodete hulgast need välja, mis armastust kujutavad, siis jääb õige palju

*) Harimatu hulk.

**) Also sprach Zarathustra.

tühje kohti järele. Katsuge seda, näituseks, luule väljal teha? Armastus nõuab, nagu ilmas praegu asjad seisavad, kahte olevust, et ta olemas võiks olla. Ladina sõna *socius*, millest meie sotsiaalne on tulnud, tähendab seltsimeest (*nominativum*) ja ka ühendatud olekut (omadussõnana) mingisuguseks otstarveks. Armastus ühendab, seega on ta sotsiaalne tunne; meie ütleme nüüd ühiseluline, sest ühes elamine sünnib ka ikka vastastikuse sidevuse alusel. Arhitektuur ei ole armastuse ülistamiseks, vaid Piibli Baabeli torni lugu ütleb tema otstarbe ära: laiali pillatud inimesi koguda. Suure kunstiväärtusega ehitused on alati seltskondlikud ettevõtted olnud: kirikud, raekojad, teatrid. Inimest kujutavate kunstitoodete otstarve on tüüpilist luua. Tüüpuste ettetoimine ei ole muud midagi, kui selle ülesleidmine, mis tervel hulgal inimestel ühtlast. Tüüpilise vaatlemine kunstitöös liigindab inimesi üksteisele, loob vastastikust arusaamist, edendab seega ühiskondlikku olemist, sest, kus vastastikune arusaamine puudub, sääli ei ole kokkusündimist. Ma ütlesin, et inimest kujutavad kunstid tüüpilist annavad. Arhitektuur teeb õigusepärast sedasama: ta avaldab, näituseks, kiriku ehituses, tundmusi, mis usklikka ühendab. Kaks asja vähemalt on Egiptuses aastatuhandeid muutumata püsinud: piramiidid ja egiptlase tüüp; sarkofaagidest leitavad muumiad on niivõrd praeguse fellahi sarnased, et neid alles hiljuti surnuteks võiks pidada. See on ajaloos täiesti iseäraldi seisev rahvavaimu avaldus. Tüüpilikkus, inimesi seltskonnaks, riigiks, rahvaks, inimessooks ühendavad sidemed on, mis kunstnik (ma mõtlen kunstniku all üleüldse iga kunstiharu esitajat, näit., ka luuletajat) juhuslise seast üles peab leidma.

Poincaré tõenduse järele on isegi matemaatik midagi resonaatori taolist, sest ta leiab teaduslisi tõdesid teadvuseta ajutegevuse abil, tundega mõistes, et vaat, see teoreemi tõestus on õige. Seda õigem on resonaatoriga võrdlemine kunstniku kohta. Goethe, suur kunstnik ja ka teadusemees, jutustab oma loomise töö kohta:

„Ma kirjutasin oma draama Götz von Herlichingen kahekümnekahe aastase noore inimesena ja kümme aastat hiljem imestasin oma kujutuse tõelikkust. Ma ei võinud, iseenesest mõista, midagi sarnast üle elanud olla, järelikult pidin mitmekestiste inimliste vahekorjade tundmise etteaimamise läbi omandama.“ Tuletame siia juurde Israeli prohvetisi meelde, siis saame luuletajast-kunstnikust järgmise ettekujutuse: *Poetae nascuntur* — sündimise läbi saab luuletajaks. Meie teame aga, et just selles saatusline moment peitub: sündimise läbi oleme terve inimessooga seotud. Kõik inimlikud omadused on *in embryo* meis juba olemas. Ilma sündinud kunstnik on väga paljude keeltega kandli sarnane, mis aga kasvatus ja hariduse läbi hääle seatud peab saama, kui ta muusikalisi toonisid peab andma. Anatoomiliselt inimese kõrva uurides on sääli nõndanimetatud aluskelme leitud (füsioloog Hensen), mis nimelt kandli

taoline ja millel umbes niipalju kiudude taolisi keeli on, nagu inimene toonid kuulda võib, see on 10—20 tuhat. Teades, et kandil teatud keeled kaasahelisema hakkavad, kui meie ühte määratud muusikalist tooni sünnitame, saame aru, missugusel viisil meie muusikaline kuulmine sünnib: aluskelme keelekeste kaasavärisemise teel. Inimlikkudest tundmusest saame siis aru, kui meis niisugused kaasavärisuvad keelekesed olemas on; ka looduse ilu ei ole meile teisel viisil arusaadav. Imeilusalt ütleb seda M. Guyau:*) „Et ühest maastikust lõbu tunda, peab temaga kokkukõlas olema. Et päikese kiirest arusaada, peab temaga ühes värisema; peab õhtu ämaruses ühes kuu kiirega värisema, peab ühes kuldsete ehk sinakate tähtedega hiilgama; et ööst arusaada, peame pimedas ruumi ja mõõtmata ning äramõistmata suuruste õndsust eneste hinge tundma puudutavat. Et kevadet tunda, selleks peab südames midagi liblika tiibade õrnast kergusest olema, millede nägematut, kevade õhus hõljuvat tolmu meie sisse hingame.

Et maastikust arusaada, peame endid temaga kokkukõlasse seadma, see tähendab, meie peame teda inimlikuks mõtlema. Meie peame temale hinge andma, muidu ei ütle ta meile midagi. Meie silmal on ise oma valgus ja ta näeb ainult seda, mis selle valgusega üle on valatud.“

Inimene on üks üleüldise elunähtuse realiseerimise võimalustest. Oma kõrgemal arenemisastmel ei tohi talle midagi inimlikku võõras olla, kuid ta annab kõigile oma isiku värvi, nagu muusikariistadel igal ühel oma tembr on; ta näeb ilma oma iseäralise prisma läbi. Võib olla, on elu ideaal küll üksainus, nagu Plato iluduse idee. Inimesesugu on teda alati jumaluse näol ettekujutanud. Puudulikkuse loor varjab seda eluaadet meie eest, sellest meie rahuldamatus. Võimalik on aga, et tema nägemine meile suure pettumuse tooks, et ta iseenesest mitte midagi lõpulikult ilusat ei ole. Meie püüame ilmas alati, seni kui meis elujõudu on, millegi poole, kuid kättesaadud eesmärk ei rahulda meid kunagi. Õnnelik on see, kes ikka veel midagi kätte saanud ei ole, kellel veel midagi üleelada jääb. Piibli Jumala nägemine pidi surelikule surma tooma. Vahest oli see sellepärast, et meie elu lõpueesmärgi palgest palgesse nägemine niisuure pettumuse tõi, et eluhimu ära kadus. Matemaatiline, õigem geomeetiline, iludus on külm. Matemaatika näib looduse aluspõhi olevat ja, nagu ma juba tähendasin, meie liigume tema poolt äramääratud sihil. Ainult elu puudulikkus annab talle soojuse, on õieti tema sisu. On täielikkus käes, lõpeb liikumine, sest pole enam kuhugi liikuda. Ja liikumine on elu ainus atribuut. See, mis ma praegu ütlesin, kuulub aga juba metafüüsika valda.

Meie jäime peatama kunstniku võrdlemise juurde suure ulatusega muusikariistaga. Mida rohkem „keeli“ kunstniku hin-

*) L'art au point de vue soziologique. Paris 1889, F. Alcan.

ges hingeeluliste üleelamiste vastuvõtmiseks, seda sügavam, mitmekesisem tema luule, tema kunst. Kuna nüüd arenemise teooria põhjal kõiksugused mõjud ja muljed inimese organismisse jälgi järele jätavad, siis tuleme loomulikult mõtte pääle, et inimene, enne kui ta kunsti-väljal viimasele täiuse astmele jõuab, kõik elu varjundid kuidagi viisi läbielama peab, olgugi oma esivanemate kaudu. Niipalju kui minul ajaloo väljal teadmisi, pole ühegi rahva kunst enne kõrgele tõusnud, kui aastasade pikkuse arenemise järel. Poliitiline iseseisvus näib selle juures kunstivõimaluse eeltingimine olevat, sest ilma temata ei ole paljud üleelamised rahvale kättesaadavad, ei ole lihtsalt võimalust kehaliselt (närviliselt) ja vaimliselt peeneda. Et meieaja romaanist, näituseks, arusaada, selleks peab kõigepäält teatud vanaduseni elama ja teatud kogemuste summa tallele panema. Mis teab laps suguvahelisest armastusest? Pankrotti jäämisest? Kuidas saab moonamees mõne riigivalitseja ehk sõjaülema seisukorda ettekujutada? Mul tuleb alati võrdlus meelde Tammsaare *in infinitum* suudlejate ja Sienkieviczi Petroniuse*) vahel. Juba olukord, kus suudeldaksc, annab aimata, et mõlema paari vahel, kui mitte mõõtmata, siis ikkagi suur vahe on. Üks üksteise ümbert kinnivõtmine ei ole teise vääriline, ei või seda olla.

Modern kunstnikud otsivad uusi teesid kunstiväljal. Luuletajad katsuvad riimita luuletada, muusikamehed dissoneerivad akkordisid tarvitada, maalijad esinevad karjuvate värvidega ja muud sellesarnast. Raske on nende püüete hindamiseks kriteeriumi leida. Mille põhjal tõendada, et üks ehk teine impressionistide toode mitte kunstipärane ei ole, ehk seda on? Kunstnik on prohvet, ta kuuleb ja näeb ka seda, mida teised inimesed mitte ei märka. Paljugi on ilmas arusaamatust olnud. Teiselt poolt on jälle loogiliselt võimata usu pääle midagi tõeks pidada, sest on ka valeprohvetisi. Siin võib niikaugale minna, et kassi näugumist muusikaks pidada. Muusikamehe kõrv võib mittemuusikaline olla. Vahest on tema seesmine apparaat rikis, tema hingelisel kandlil on vähe keeli, needäki häälest ära, kuid mingisugusel põhjusel, millel muusikaga midagi ühist ei ole, katsub ta siiski kunstnikuna ülesastuda? Piiblis on jälle võrdlematu ilus koht, mis nende küsimiste pääle vastust aitab leida, nimelt Jumala ilmumine Eelialle. Mitte algjõulistes looduse nähtustes, tules ja tormis, vaid vaikes, tasases hääles tundis Eelias tema ära. Astronoomia ja geoloogia tõendavad meile, et maakera pinnal ikka vaiksemaks jääb. Sellega paralleelis leiame ka, et kultuurlikkusega inimeste meeled õrnatundelikumateks saavad. Metslase karjumine teeb meie kõrvadele valu ja harimata rahvaste kirjud riidehilbud ei rahulda haritud inimese ilutundmust. Värvide kombinatsioonide asemele astuvad värvide nüanssid. Värvide ja muusika karjuvus peaks seega dekadentsi, tagasilangemist tähendama. Siin võib aga nähtuse pääle tähelepanemist juhtida, et karjuvuse

*) Romaanis „Quo vadis?“

meeldimine ka kõrgesti haritud rahvaste ja seltskonna kihtide juures avalikuks tuleb. Mõned modernid Prantsuse luuletajad, näituseks Baudelaire, tarvitavad õige kõvu vahendisi.*) Siin on selle hingeteadlise nähtusega tegemist, et tundemeelad siis, kui neid äritusega äraväsitatakse, nürimaks lähevad ja enam nii vastuvõtlikud ei ole. Et aga harjumus endist lõbu hulka nõuab, siis peab närvisid mõjuvamate abinõudega äritama. *Les extrêmes se touchent,**)* ütlevad prantslased: ülikultuur ja väljaarenematus on mõnes tükis naabrid. Kui mõni vähem haritud rahvas Prantsuse üliluulest lugu suudab pidada, siis ei tähenda see veel kultuuri- list kulminatsiooni: prantslastel on ta osalt seljataga, teistel alles ees, kui surm mitte enneaega ei tule. Kunstnikkudel on harilikult närvid rakis. See on nende saatus. Kunstiline õrn mehanism on närvidega ligidalt ühenduses, mille tõttu välised mõjud kunstniku organismi iga üleelamise korral palju rohkem raputavad, kui harilikku surelikku. Sellest tema haiglane oleks. Kui aga keegi mõtte pääle tuleb selleläbi kunstnikuks saada, et ta oma närvid rikki ajab, siis on see luhtaläinud mõte. Närvide rikkiajamisega ei saa neid keelekesi luua, mis kunstniku kunstnikuks teevad.

Teiseks kriitikalikuks põhjasmõtteks oleks elu edendamise mõte, nimelt ühiskondliku olemise kindlustamise ja laiendamise sihis. Meie nägime eelpool, et mida kõrgemal arenemise astmel individuum, seda ilusam ta; kõige kõrgem meile tuntud arenemisjärk on aga kõige kaugemale edenenud sotsiaalse korra juures ilmsiks tulnud. Pääle selle leidsime, et kunsti ülesanne on inimeste ühendamise tundmuste kaudu, nende keskel kokkukõla luues. Üksilduse tunne on kõige piinavam seisukord ilmas ja nii mõnigi läheb tema õudsuse eest vabatahtlikult paremasse ilma. Kõik, mis sidemeid inimeste vahel lõdvendab, lahkuminekuid, vaenlust ja põlgamist avalikuks toob ja üleüldse elu reostab, teda inetuna meile ette seab, on kunstis kahtlase väärtusega.

Kunst on surematuse idee teener, ütleme Plato järele, ja ainult sellelt seisukohalt väljamineks on ta eluvõimuline.

Joh. Jans.

Guy de Maupassant.

Sant.

Ta oli paremaid päivi näinud, kõige ta viletsuse ja abita oleku pääle vaatamata.

Viieteistkümne aasta vanuselt purustas ta mõlemad jalad vanker Varville'i suurteel. Sest ajast pääle kerjas ta teesid mööda komberdades, talude õuedes, oma karkudel rappudes, mis ta mõ-

*) Vaata „Prantsuse bukett“, Noor-Eesti III.

***) Äärmused puutuvad kokku.

lemad õlad kõrvade kõrguseni üles tõstsid. Ta pää näis kahe mäe vahele ära kaduvat.

Lapsena leidis ta kraavist Billetesi preester Surnute püha laupäeva õhtul ja ta ristiti sel põhjusel Nicolus Toussaint'iks, ligimese armastajate hääde inimeste poolt üleskasvatatud, kõigest kooliõpetusest ilma jäänud, sandiks tehtud, pärast mõnda klaasi viina, mis küla pagar talle oli annud, naerualune ja sellest ajast hulgas, ei osanud ta mingit muud teha kui kätt välja sirutada.

Endisel ajal andis d'Avary paruniproua talle magada varjualuse, mis õlgi täis oli, kanalauda kõrval, talus, mis lossi päralt oli: ja ta oli kindel, et ta kõva nälja ajal alati pala leiba ja kruusi õunaveini kõõgis leiab. Sagedasti sai ta säält veel mõne rahatüki, mida vana naisterahvas ülevalt palkonilt või oma toa aknalt alla viskas. Nüüd oli proua surnud.

Külas ei antud talle midagi: teda tunti juba väga; ta oli juba äratüütanud kõik selle neljakümne aasta jooksul, mil teda ühest majast teise nähti käivat oma inetu ja räbalates kehaga kahe puust nua pääl. Ta ei tahtnud nüüd siit enam ära minna, sest ta ei tunnud ühtegi muud asja ilmas, kui ainult seda maa-nurka, neid kolme nelja külakest, kus ta oma viletsa elu oli mööda saatnud. Ta oli oma kerjamisele piirid pannud ja ta ei astunud kunagi neist piiridest üle, sest et ta ülehüppama ei olnud harjunud.

Ta ei teadnud, kas ülepää inimesi kaugemal on, säälpool puid, mis ta vaadet piirasid. Ta ei küsinudki seda enda käest kunagi. Ja kui talumehed, äratüüdatud teda alati näha oma põldude ääres või kraavi kallastel, talle hüüdsid:

— Mispärast sa ilmaski muudesse küladesse ei lähe, selle asemel, et alati siin kerjata?

Ta ei vastanud midagi ja läks kaugemale, kuna temas segane ja tundmata hirm tõusis, see vaese inimese hirm, kes kohmetult tuhandeid asju kardab, uusi nägusid, vandesõnu, umbusklikka silmitsemisi inimestelt, kes teda ei tunnud ja sandarmisi, kes paari kaupa teedel käivad ja kes teda loomusunniliselt põõsastesse või kivihuniku taha ärapeitma panivad.

Kui ta neid juba kaugelt silmas, päikse paistel läikides, leidis ta äkki iseloomulise kärmuse, hirmutise kärmuse, et mõnesse peidukohta kaduda. Ta läks kukerpalli oma karkudega, kukutas enda nagu riideräbala maha, tõmbas enda kerra, sai õige väike-seks, nägemataks, maa ligi tõmmatud nagu jänes omas urus, oma pruune räbalaid maa värviga segades.

Tal ei olnud aga senni nendega mingit tegemist olnud. Aga ta kandis seda veres, nagu oleks ta seda kartust ja kavalust oma vanematelt pärinud, keda ta kunagi tunnud ei olnud.

Tal ei olnud varjukohta, ei katust, ei onni, ei päävarju. Ta magas igalpool, suvel ja talvel peitus ta aitade alla või tallidesse tähelepantava osavusega. Ta oli alati enne ära hiilinud, kuni ta säälolekut märgatud oleks. Ta teadis mulgu, kust hoonetesse

võis tungida; ja karkude tarvitamine oli ta kätele üliloomulise jõu annud; ta ronis ainult sõrmede abil lauda pääle, kuhu ta vahel neljaks või viieks päevaks jäi ilma liigutamata, kui ta oma ringreisil tarvilise osa toitu oli kogunud.

Ta elas nagu metsloom inimeste keskel, ilma kedagi tundmata, kedagi armastamata, talumeeste juures midagi muud, kui ükskõikset põlgust ja tuima vaenulikkust äratades. Tal oli liigni-meks „Kell“ antud, sest et ta edasi-tagasi võnkles oma kahe puu nuiavahe vahel, nagu kirikukell oma tuge vahel.

Juba kaks päeva ei olnud ta midagi söönud. Keegi ei annud talle enam midagi. Ei tahtud teda viimaks enam näha. Perenaised oma toa ustel karjusid talle juba kaugelt vastu, kui nad teda nägid tulevat.

— Kas sa saad minema, manguja! Ei ole ju veel kolme päevagi mööda, kui ma sulle tüki leiba andsin.

Ja ta pööras oma karkudel ümber ja läks teise tallu, kus ta niisama vastu võeti.

Naised seletasid ühelt lävelt teisele:

— Ei või ometi seda päevavarast aasta otsa toita.

Aga ometi tahtis see päevavaras igapäev süüa.

Ta oli juba läbikäinud Saint-Hilaire'i, Varville'i ja Billet'id, ilma et üht santimigi või vana leiva muru oleks saanud. Tal jäi lootus Tournolles midagi saada; aga sinna oli kahe tunni tee maanteed mööda ja ta tundis enda edasikomberdamiseks väsinud olevat, kuna tal kõht niisama tühi oli nagu taskugi.

Ta hakkas siiski minema.

Oli detsember, külm tuul jooksis põldudel, vilistas paljastel oksadel; ja pilved kihutasid tuhatnelja madala ja sinika, tumeda taeva all, rutates ei tea kuhu. Sant läks aegamööda edasi, suure vaevaga oma tugesid üksteise järele edasi paigutades ja toetades rikutud jala pääle, mis talle oli jäänud ja mis äraväänatud labajalaga lõppes, mis närtsudesse mässitud oli.

Aeg ajalt istus ta kraavi kaldal ja puhkas mõne minuti. Nälg tegi ta raske ja segase südame lõpmata kurvaks. Tal ei olnud muud kui üks mõte „süüa“, aga ta ei teadnud, kuis viisi seda saada.

Juba kolm tundi oli ta teel; kui ta küla puid silmas, kiirendas ta oma liigutusi.

Esimene talumees, kes talle vastu tuli ja kellelt ta armuandi palus, vastas talle:

— Vaata mul veel, vana kelm! Kas ma ju ükskord sust lahti ei saa!

Ja Kell läks edasi. Ükselt uksele võeti ta toorelt vastu ja aeti minema, ilma midagi andmata. Ta tegi oma ringkäiku edasi, kannatlik ja kangekaelne. Ta ei saanud üht soudki.

Siis käis ta üksikutel fermadel külas, vihmast märga maad mööda komberdades, nii väga ära väsinud, et ta oma karkusid enam tõsta ei jõudnud. Ta aeti igalt poolt minema. See oli üks

neist külmist ja kurvist päivist, kus südamed kokkutõmbuvad, kus vaim ärritatud ja pahane on, mil hing sünk on ja millal käsi ei avane ei andmiseks ega aitamiseks.

Kui ta kõik talle tuntud majad läbi oli käinud, läks ta istuma ühte kraavi nurka, Chiquet isanda õue kõrval. Ta vabastas enda oma karkudest ja ta jäi kaua liikumata, nälja piina käes, aga liig tõntsimeelne seks, et oma mõõtmata viletsusest aru saada.

Ta ootas isegi ei tea mida, selle ebamäärase ootamisega, mis alati meis elab. Ta ootas selle õue nurgal jäise tuule käes salapärust abi, mida ikka kas taevalt või inimestelt loodetakse, ilma enda käest küsimata, mispärust või kelle läbi ta võiks kätte tulla. Salk muste kanu läks tast mööda oma toitu maa seest otsides, mis kõiki olevusi toidab. Vahetpidamata noppisid nad oma nokaga mõne tera või nägemata ussike, ja jätkasid siis oma aeglast ja kindlat otsimist.

Kell vaatas neid ilma midagi mõtlemata; siis tuli talle, ennem kõhus kui pääs, ennem tunne kui mõte, et üks neist loomadest väga hää oleks ära süüa, tulel praadituna.

Kahtlus, et see ju vargus oleks, ei tulnud talle mõttessegi. Ta võttis kivi kätt välja sirutades ja et ta õige käega oli, tappis ta tema pääle visates endale kõige lähema sulglooma. Loom kukkus küljeli, tiibuga veheldes. Teised jooksid pakku, oma peenikestel jalgadel kõikudes ja Kell, kui ta oma karkudele oli roniinud, hakkas marssima, et oma jahisaaki võtta, liigutusi tehes, mis kanade omadega sarnased olid.

Kui ta punasetäpilise pääga musta keha juure oli saanud, sai ta ühe hirmsa hoobi selga, mis ta karkudelt maha löi ja ta kümme sammu ettepoole veerema pani. Ja Chiquet isant, hirmsasti vihane, tuli vargale kallale ja hakkas teda kepiga peksma, pekstes nagu huil, nagu seda talumees teeb, kellel midagi varastatud on, rusikate ja põlvedega sandi kogu keha pääle, kes end kaitsta ei jõudnud.

Taluinimesed tulid omakord ja hakkasid ühes peremehega kerjajat kõvasti peksma. Siis kui nad äraväsisid peksmisest, tõstsid nad ta üles, viisid ära ja panid ta puukuuri kinni, kuna sandarmid otsima minti.

Kell, poolsurnud, verine ja näljane, jäi maa pääle lamama. Tuli õhtu, siis öö, siis hommik. Ta ei olnud ikka veel söönud.

Vastu keskpäeva tulid sandarmid ja avasid ettevaatlikult ukse, vastupanekut oodates, sest Chiquet isand oli ütelnud, et tal sandiga päris taplemist oli olnud ja ta end ainult suure vaevaga kaitsta olla jõudnud.

Brigadir kisendas:

— Noh, püsti!

Aga Kell ei jõudnud end enam liigutada, ta katsus küll üles tõusta oma nuiadele, aga see ei läinud tal korda. Arvati, et seda silmakirjaks tehakse, kaval olles, usuti kurjategija kurja taht-

mist, ja mõlemad sõjariistus mehed astusid talle toorelt juure, haarasid ta kinni ja tõstsid ta jõuga karkudele.

Hirm võttis tas võimust, see külgesündinud kollaste rihmade hirm, see metslinnu hirm jahimehe ees, hiire hirm kassi ees! Ja üliinimlikul jõupingutusel läks tal korda püsti jääda.

— Teele! ütles brigadiir. Ta sammus. Kõik talu rahvas vahtis, kuis ta minema läks. Naised näitasid talle rusikat, mehed hirvitasid, vandusid: nüüd saadi ometi mees kätte viimaks! Hääd lahtisaamine temast!

Ta kauges kahe vahi vahel. Ta leidis meeletlikku jõudu, mis teda kuni õhtuni komberdada laskis, loll, et isegi seda teada, mis teda ootas, liig segane ja kohkunud, et millestki aru saada.

Inimesed kes vastu tulid, peatasid nende möödaminekul ja talumehed pomisesid:

— See on mõni varas!

Vastu ööd jõuti kantoni politseivalitsusesse. Ta ei olnud ilmiski sinna maani läinud. Ta ei kujutanud seda endale õigesti ette, mis juhtus või mis näis tulevat. Kõik need hirmuäratavad, ennenägemata ajad, need uued näod ja majad tegid ta väga segaseks.

Ta ei ütelnud üht sõnagi, tal ei olnud midagi ütelda, sest et ta enam millestki aru ei saanud. Nii palju aastaid ei olnud ta ju kellegagi kõnelenud, nii et ta keeletarvitamise võime pea-aegu kaotanud oli; ja ka tema mõte oli liig ebamäärane ja kohmetu, et seda sõnades väljendada.

Ta pandi linna vangikotta kinni. Sandarmid ei mõtelnud sugugi selle pääle, et ta vast ka süüa võiks tahta, ja ta jäeti sinna teiseni päevani.

Äga kui teda hommikul üle kuulama mindi, leiti ta põrandal surnud olevat. Missugune üllatus!

Prantsuse keelest **K. Martinson.**

Kirjanduse ülevaade.

Bernhard Linde. Saksa antoloogia. Vihk valitud novelle. Tõlkinud Emilla Linde ja Anna Fiskar. Osauhisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaanne, Tartus, 1913. Hind 1 rbl.

Julius Mark. Ungari antoloogia. Vihk autoriseeritud tõlkeid. Osauhisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaanne, Tartus, 1914. Hind 90 kop.

Esimene neist on enimalt ilmunud. Teine — jõulu uudis. On üks kohasemaist ettevõtetest Eestis antoloogiaid välja anda. Esiteks, ei või Eesti keele muidugi mitte kõike tõlkida, isegi mitte kõige väärtuslikumaid töid. Sellepärast on otstarbekohane tõlke valik jätta tõikijale, kes vastavat kirjandust muidugi enam-vähem tunneb. Teiseks on hääd maitsega valitud novellidele juure lisatud kirjandus-ajaloolik ülevaade, mis novellide seisukoha aitab ära määrata kirjandusliste väärtuste keskel. Saksa antoloogia sisaldab autorite tõlkeid, mis meil Eestis senni tundmata on, nagu H. H. Eversi, R. H. Bartschi, Th. Manni ja G. O. Knoopi omi. Ungari antoloogias esi-

nevad, pääle tuntud Jökai veel Mikszáth, Bársongi, Rákosi ja Gárdongi, autorid, mis meil täiesti tundmata on, ja mis nüüd lubab vähegi aimu saada Ungari rahva kirjanduslistest maitsetest ja kalduvustest. Mõlemad raamatud on varustatud kirjandusliste ülevaadetega. Saksa antoloogias leiduvad novellid on põnevamad, kontsentreeritumad ja osutavad mingi rafineeritud maitset. Ungari novellidel näib omane olevat mingi äärjoonetus, koosseisumatus. Õigust ütelda, see tuleb Ungari novellide lühikusest, kuna Saksa antoloogia novellid pikemad on valitud.

Mõlemad novellikogud on maitsekalt tõlgitud, sammu käies mõõduka keeleuendusega. J. Marki tõlgitud antoloogia keel on aga isiklikum, väljakujunenum. Huvitav on säääl tähele panna kalduvust võimalikult vähemate isiku asesõnadega läbi saada. Et esimest isiku asesõna võib kergesti maha jätta, see on juba tuttav. Mark on aga kaugemale läinud, ja just keeleliseks uudiseks on Ungari antoloogias „tema“ ja „nemad“ asesõna vähene tarvitamine. Võib ütelda, selle läbi on keel palju võitnud.

Eeskujulikud raamatud! Tahaks, et sääraseid enam oleks.

J. Semper.

Захватъ дворянскими учрежденіями управленія земскими дѣлами Прибалтійскаго края. Краткій очеркъ столѣтней попытки русскаго правительства упорядочить земское дѣло въ Прибалтійскомъ краѣ. Типографія I. Фельсбергъ и А. Тетерманъ, Ревель. На правахъ рукописи.

Meil on palju sellest kirjutatud, et eestlastel tarvis on omalt poolt Vene seltskonda Baltimaa oludega tutvustada. Senni on Vene seltskond Baltimaa olusid pääasjalikult Saksa hallikate järele tundma õppinud, missugused hallikad aga tõeolusid õiges valguses ei näita. Ülemal nimetatud broschüür täidab soovitud ülesannet, juhtides Vene seltskonna tähelepanemist ühe kisendava ülekohtu pääle, mis Baltimaa aadel sellega teinud, et ta maamavalitsuse seadusevastaselt, nagu broschüüris näidatakse, oma seisusliste asutuste kätte on kiskunud. Töö on agitatsioonilise otstarbega kirjutatud ja peab otsekoheselt riigivolikogu silmas. Ta toob huvitavat, paljastavat, ajaloolist materjali Balti aadeli kohta. Töö kannab, kahjuks, vähe rutulsuse tundemärkisid. Kirjutuse stiil on lihtsam, kui see ka ühele agitatsioonilisele broschüürile sünnib. Päälegi, kui meeles peame, et ta Vene haritud ringkondadele on määratud. Võib olla on stiilipuudused sellega seletatavad, et töö eestlase kirjutatud on. Jääb soovida, et praegusel ajal, kus Baltimaa Vene seltskonna iseäralise tähelepanemise osaliseks on saanud ja siin vana lagemist ja uue tõusmist loota on, katsutaks kõne all oleva broschüüri eeskujul vana Baltimaa korda teravalt arvustada ja uuenduste hääks agitatsiooni teha.

R. Paabo.

Toimetusele saadetud kirjandus.

1. Sophia Vardi, Esimesed tuuled. Novellid. Osäühisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus 1914. E. Bergmanni trükk. 100 lhk., hind 75 kop.
2. J. Mark, Ungari kirjanduse ülevaade. Osäühisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1914. G. Zirki trükk. 24 lhk., hind 25 kop.
3. Jakob Mändmets, Meri. Novellid. Osäühisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus. E. Bergmanni trükk. 169 lhk., hind 1 rbl. 20 kop.

4. O. Luts, Kirjutatud on... Novell. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1914. J. Mällo trükk. 187 lhk., hind 1 rbl. 20 kop.
5. Eesti üliõpilaste seltsi „Ühenduse“ toimetus. Loodus ja inimene. Viis päätükki Ernst Haeckeli töödest ühes sissejuhatusega, tema 80. sünnipäeva mälestuseks, E. Haeckeli pildi ja mitme joonistusega tekstis. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1914. J. Mällo trükk. 111 lhk., hind 75 kop.
6. Osauhisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ Aruanne 1. juulist 1913 — 1. juulini 1914. Esimene tegevuse aasta. J. Mällo trükk.
7. Seeme. Põllumehe kalender, 1915. Esimene aastakäik. Seemnevilja Toimekonna väljaanne nr. 5. P. L. P. K. Seemnevilja toimekonna kirjastus. „Postimehe“ trükk, Tartus.
8. M. Dernov, Mesilasaamine. Eestistanud J. Kaarna, tegelik mesinik. Kirjastanud Eesti Kirjastuse-Ühisus „Täht“, Võrus. „Postimehe“ trükk. 29 lhk., hind 15 kop.
9. Rootsi Veehädast Päästmise Seltsi Käsi raamat. A. Poltoratski venekeelse tõlke järel. „Mõtte“ kirjastus, Tallinnas. J. Topmanni trükk. 1914. 79 lhk., hind 40 kop.
10. Sirvilaud. Eesti rahva tähtraamat, 1915. XIX. aastakäik. Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastus, Tartus, 1914. „Postimehe“ trükk. Hind 10 k.
11. T. M. Franzdorf, Õnnetu onu. Ilus jõuiuutt häadele lastele. II. trükk. Tallinnas. J. E. Meigas ja J. Kehlmanni kirjastus. J. ja A. Paalmanni trükk. Hind 8 kop.
12. Julius Mark, Ungari antoloogia. Vihk autoriseeritud tõlkeid. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ toimetus, nr. 27. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1914. G. Zirki trükk. Hind 90 kop.
13. V. Ridala, Kauged rannad. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus. J. Mällo trükk. Hind 80 kop.
14. J. Depman, Rahvaülikool. Tekkimiselugu ja korraldus. „Hariduse“ kirjastus Tallinnas. 18 lhk., hind 15 kop.
15. M. Pill, Sordikasvatus. P. L. P. K. Seemnevilja Toimekonna kirjastus, Tartus, 1914. 76 lhk., hind 30 kop.
16. Chr. Rutoff, Kivi. Draama 3 järgus. E. K. Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus, 1914. 158 lhk., hind 1 rbl.
17. Rudolf Reimann, Lambivalgel. Joh. Zirki kirjastus, Tartus. J. Mällo trükk. 107 lhk., hind 1 rbl.
18. Friedebert Tuglas, Kaks juttu. Hingemaa, Hunt. „Noor-Eesti“ rahvaraamatud nr. 8. Osauhisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaanne, Tartus, 1914. J. Mällo trükk. 62 lhk., hind 10 kop.
19. Juhatuskirjade kavad tarvitajate ja majanduse ühistegevusele. Eesti Ühistegevuse-Büroo väljaanne, Tallinnas, A. Laurmanni trükk. 46 lhk.

Toimetuse tähendus: Käesolev kaksiknummer pidi juba lihavõtteks ilmuma. See ei olnud aga võimalik meie kuukirja trükipaberi puudusel, mida Tartus ega Riistki enam saada ei olnud. Samal põhjusel oleme nüüd kuukirja teistsugusel paberil trükkida lasknud.

Vastutav toimetaja: **K. Tüür**. Vastutav väljaandja: **Bernhard Linde**.

Дозволено военною цензурою. — Юрьевъ, 9-го апрѣля 1915.

Eesti rahvuspoliitika.

Käesoleva aasta „Vaba Sõna“ nr. 1. avaldasin kirja „Eesti naiivne kosmopolitism ja rahvuslus“. Minu sääl avaldud soov, et see artikkel põhjustaks võtta arutusele Eesti rahvuskultuurilisi ja poliitilisi küsimusi, on läinud täide. Kogu Eesti ajakirjandus on võtnud sel puhul sõna. Kirjutades esimest artikelt oli mul juba mõte seada rahvuspoliitika küsimus laiemale alusele, tähendades esimeses kirjas üleüldiseid kontuure. Lugeses vahepeäl sel puhul avaldud kirju, kinnitusin ses mõttes.

Põhjusemõttelise vastuvaidluse tõstab õieti ainult artikkel, mis „Postimehes“ nr. 46 ilmunud. Osalt aga siiski ka Ed. Laamani „Rahvuspoliitika rahvameelses eeskavas“ (Vaba Sõna nr. 3/4). Ärvustavaks artikliks tahab olla ka kirjutus „Tartu Päevalehes“ nr. 50, kus hra —n avaldab omi eriteadmisi „kaltsude õmbluse“ aialt. Tema leiab, et põhjusemõtted olevat kergemad kokkusulata, kui kaltsudena õmmelda ja nimelt seepärast, et tema tahab sulata ja mina tahtvat, nii kinnitab —n, „kaltsudena õmmelda“. Ei taha selle erikutse üle vaielda. Olgu tähendud ainult niipalju, et siin õmblusvaim liig vabalt on lennanud, teised pole õmblusest jälgegi leidnud ja leida võinud. Pole ma tahtnud ka midagi kunstlikult siduda. Nagu näha, arvab ka —n tarvilikuks rahvuse ja demokraatsimise mõistete lähenduse. Aga milleks siis need „kaltsud“ ja „mutiklubid“? Kas ei kipita —nil midagi muud? Arvatavasti ei anna talle rahu need suuremad jõud, mis ta lubas panna Eestis liikuma „Ühiselu“ lehtede liiduna ja mis sündisid surnult. Liikumisest ei saanud muud, kui et —n liikus ühest linnast teise õmblema kokku tagurlist kapitali ja radikaalist mõtet. Tsiteerib ta ju ka sel puhul avalduid mõtteid.

Üleüldse peaks katsuma saada mööda sest lapselikust viisist, tõsise vastuvaidluse asemel saavuta tagajärgi mingisuguse kentsaka vigurdusega. Ka „Postimehe“ Rahvuslane arvab tarvilikuks tantsida kentsakuse ja jämeduse piiril, pugeses alandliku sulasena oma varjunime taha.

Sääl aitas vist kaasa ka vana auväärt Anton Jürgenstein. Temast pole seda aga imesta. Inimene teeb, mis ta võib. Kasvades talupoeglikus ümbruses, olles sarnase ideoloogia mõju all, ei saa ta olla lisamata artiklisse mõnda talupoeglikku tusedust. Ta on omale ideoloogiale truu. Noores —nis rikub see aga stiili.

Teiselaadilistem on juba ülalmainitud Ed. Laamani „Rahvuspoliitika rahvameelses eeskavas“ (Vaba Sõna nr. 3/4). Küsimus on võetud asjalikult. Usun, et selle asjaolu päämõju seisab ajakirja soliiduses. Ses artiklis on aga paar mõtet, millega ei saa olla nõus ja mille pääle seepärast juhime kohe tähelepaneku.

Laaman tõendab: ma noomivat kosmopoliite selle eest, et „rahvusline iseteadvus ja rahvusvaheline vennastus vastandid“ olla.

Pehmelt öeldes, on siin arusaamatus, sest sarnast asja pole ma kirjutanud. Mis kosmopolitismist kõneldud, on öeldud meie ühe osa sotsiaaldemokraatide taktikast. Ses sai just toonitud, see vale taktika võib sinnani viia, et kahe rahvuse ühemõttelised demokraatlikud ollused võitlevad üksteise vastu, olles oma rahvuse tagurlike ollustega ühisel võitlusrinnal. Need on aga kaks isesugust asja: see millest kõneleb Laaman ja see millest mina. Edasi kõneleb Laaman, et hädaoht ei peituvat mitte kosmopolitismis, vaid klassiteadvuse liialduses. See on õigus. See väide võib aga ka viia eksiarvamisele. Selle ärahoiuks olgu kindlasti tähendatud, et rahvuslik iseteadvus ja klassiteadvus pole sugugi vastandid, mis suljeksid üksteise välja. Need võivad olla kõrvuti. On vähe põhjust kõnelda Poolamaa ja Austria sotsiaaldemokraatlike erakondade klassiteadmatusest. Just vastuoksa on sääl klassiteadvus teravasti välja kujunenud. Aga ka rahvuslik iseteadvus. Poolas kujunes rahvuslik sotsialistlik erakond (P. P. S.) juba 1893. a. Brünni erakonnapäeval (Austrias) 1899. a. seletasid ruteenid ja poolakad kindlal sõnal, et nende rahvuste poliitiline kooselu ja iseseisvus on ja jääb nende võitluse eesmärgiks.

Nii ei ole siis hädaoht klassiteadvuses, aga just naiivses kosmopolitismis, mis valdab ühte osa meie sotsiaaldemokraate. Igatähes tunnistab ka Ed. Laaman, et meie sotsiaaldemokraatia taktika meie rahvuslikku elu „ka tõesti kõige rohkem on takistanud“. „Tartu Päevalehe“ —n nõudis minult karedalt selle asjaolu tõenduseks tsitaate. Öppigu ta nüüd seda tõeasja Laamanilt tundma ilma tsitaateta, elavad nad ju üksteise külje all ja on lähedalt tuttavad.

„Postimehe“ vastuvaidlevas artiklis on sisuliselt kaks osa. Esimene kõneleb sellest, et minu arvustus Eesti Rahvameelse Eduerakonna üle ei olevat õige. Teatavasti seletasin Eduerakonna rahvuspoliitika tagurlikeks. Teiseks tähendasin omas esimeses kirjas, millise seisukoha meie demokraatlikud ollused peaks võtma Eesti rahvusküsimuse alal. See olevat „Postimehe“ arvates ainult Eduerakonna abikontori asutamine.

Ma tähendasin omas artiklis, et Eduerakonna tegelik rahvus-

poliitika on tagurline : ta toetub talupoegade pääle ja hindab talupoeglikkuse seisukohalt meie kultuuri nähtusi.

„Postimees“ tahab seda eitada, seletab aga säälsamas : „Kui meil ülepeä omapärasusest juttu on, siis leiab selle omapärasuse idusid meie talupoja juurest, aga ei mitte meie noorest linnaseltskonnast.“ Nii. Seda ka mina kinnitasin Eduerakonna arvamiseks. Eduerakonnal on ainukeseks omapärasuse kandjaks talupoeg. Et talupoegade pääle papil ja köstril suur mõju, siis on ka see erakond õieti talupoeglik pappide ja köstrite erakond, millele otsitakse tuge ka linna majaomanikkudelt. On see aga nii, miks siis vastuvaielda selle konstateerimisele. Me ei taha eitada talupoegi rahvuskultuuri tegurina. Talupoeg on olnud kaua meil ainukeseks rahvuse kandjaks. Seda on olnud talupoeg ka enam edenuuil rahvail. Koos seltskonna eluga muutub see asjaolu. Muutunud on see ka meil.

Rahvuse kandjaks on tõusnud igalpool ka teised kihid pääle talupoegade, kes jäid ainult üheks osaks rahvuse kandjaist. Nii ka meil. Mujal pole aga demokraatlikku erakonda, mis sarnastaks rahvuskultuurilised püüded talupoeglikkuse omadega ; meie Eduerakond, tahtes ise olla demokraatlik erakond, teeb aga seda. Väitsin seda ka esimeses artiklis. „Postimees“ vaidleb vastu, öeldes säälsamas, et ainuke omapärasuse kandja olla meil talupoeg. Mis mõtleb aga siis „Rahvuslane“ „Postimehes“ meie mõnetuhandelisest intelligentsist ja meie linnaseltskonnast, mille hulk meie ühemiljonilise rahva kohta tähelepandav. Mis on siis see suur osa meie rahvast rahvuslikult ? See silmapilk on olnud juba ammu, mil astus talupoja kõrvale meie rahvuskultuuri kandjaks linnakodanik, erinedes sotsiaalselt ja hariduslikult kihtidesse.

Koos selle erineemisega suurenes ja laienes ka meie rahvuskultuur. Ja kui nüüd pigistakse silmad kinni ja ei nähta seda edu, mis peab siis arvama sarnasest seisukohast. Veel enam. Edu salatakse meil maha. Seda seisuhõhta ei saa teisiti, kui tagurliseks seletada. Asudes sarnasele seisukohale, näib muidugi kõik mitte-eestiline, mis pole talupoeglik. See on igalpool tagurtiste erakondade viis, kujuta oma sotsiaalse tagaseina huvid kogu rahva omiks. Seda tehakse poliitiliselt, seda tehakse ka rahvuskultuuriliselt. Meie Eduerakonna sotsiaalseks tagaseinaks on talupoegade mass ja osa linna seltskonnast, pääasjalikult aga esimene. Ma usun, ei tarvitse suuremat põhjendust väide, et see element sotsiaalselt alalhoidlik on. Toetades selle kihil pääle üleüldistab Eduerakond ta huvid kogu rahva omiks. Nagu tähendud oli talupoeg kord meie rahvuskultuuri ainsaks kandjaks. Alalhoida tahtes tema mõju ka rahvuskultuuri alal, kuulutab Eduerakond talupoja ideoloogia rahvuslikuks. Kui sarnastud need ideoloogiad, siis on kergem alalhoida ka esimest, sest rahvuslik ideoloogia kuulutakse puutumatuks sel ainsal põhjusel, et ta rahvuslik. Moodne demokraatlik erakond ei saa leppida sarnase seisukohaga. Talupoja kõrval kerkivad rahvuse kandjaks teised seltskonnakihid.

Need seltskonnakihid ei pea aga kõiki kombeid ja traaditsioone puutumatuiks ainsal rahvuslikul põhjusel. Nad asuvad loovale rahvuskultuuri tööle, loobudes talupoeglikust rahvusideaalist ja püüdes aidata meilgi moodsat rahvuskultuuri laiendada ja süvendada. See on, mis Eduerakonna seisukohas tagurline ja vale. Seda väitsin nähtuste varal ka esimeses artiklis. „Postimees“ vaidleb sellele vastu, andes järele et tema seisukoht küll teaduslikult põhjendamata, kinnitades aga, et see siiski teoreetiliselt õige. See on umbes nii, kui öelda: Valge riie on mustaks värvimata must.

Omas kirjas väitsin, et nagu Eduerakonna teoreetiline seisukoht vale, nii ta ka tegelikult tagurline. Siin lööb „Rahvuslane“ uhkelt rinnale, seda eitades ja nõudes näitusi tegelikust elust. Ei pidanud esimeses kirjas tarvilikuks tuua üksikuid näitusi, arvates üleüldiseid asju kõigile teataviks. Siin peab silmas pidama, et Eduerakond poliitilise erakonnana pole tegelikus rahvuskultuuritöös esinenud. Seda on teinud tema üksikud juhid ja liikmed. Nende tegevus on aga Eduerakonna iseloomustus, sest kes ajab Eduerakonna poliitikat? Käputäis inimesi. Tema liikmete suurel kogul pole midagi öelda, kui sel päris ootamata peaks tulema tahtmine kaasarääkida oma erakonna poliitika juhtimises. Meie eduerakondlased on olnud tegelikus kultuuritöös. Demokraatismiga ei või kiidelda küll ükski nende ettevõtte omas korralduses. Teatrid on neil jäänud „paremate“ hooleks. Neisse on surutud vaim, mis eemale hoiab laiemad rahvahulgad. Rahvateatri mõtte teostamiseks pole nad katset teinud. Meie haridusorganisatsioonides on eduerakondlased ikka seisnud seisukohal, mis nõuab võimalikult suuremat koolide hulga avamist. Need koolid on aga siiani kättesaadavad olnud ainult jõukamale kihile. Seks on põhjust annud võrdlemisi kõrge õpemaks, kuna rahvakoolis õpetus peab olema maksuta. Teiseks raskuseks neis on nende õpeaja varajane algus ja hiline lõpp. Need kaks põhjust sulevad suurele hulgale kooliüksed. Siin tõuseb vaidlus, et sarnane nähtus paratamatu. See ei muuda aga asjaolu, et nende korraldus tagurline; sellepärast peab panema rohkem rõhku väljaspool kooli seisva haridustööle. Sarnaste eesõigustud koolide asutuse ja ülalpidamise kõrval jäetakse harilikult unustusse haridusorganisatsioones teised rahvaskultuurilised huvid. Väljaspool harilikku kooli seisvast haridustööst kuuleme me sarnasis haridusorganisatsioones väga vähe. Seda pannakse vaevalt tähele, muretsedes võimalust ainult Eesti jõukamale kihile koolita omi lapsi. Me tunnistame ka seda tööd, ei salga ka tema kultuurilist tähtsust, kuid, nagu juba ülal mainitud, ei tee see asjaolu need ettevõtted demokraatlikuks.

Ka teised selle erakonna liikmete juhitud organisatsioonid on tagurlike korraldusega, näituseks Eesti Rahva Museum, mille korraldus väge iseäraline, nii et tema juhtimine käputäie inime-

sile igaveseks kindlustud. Kõige selle prototüübiks on Eduerakonna seesmine korraldus.

Kuidas hinnatakse kirjanduslikka töid talupoeglikkuse seisukohalt, selle pääle juhtisin juba esimeses artiklis tähelepanekut. Isegi lõbumängus on saanud pilkeabinõuks mõte: kus pole tahmast palki ja pastalt — sää! pole Eestit. Mitte kunstiline läbitöötlus pole tähtis, küll aga see, kas ta kujutab meie „rahva“ elu ju vastab „kõlbluse“ nõudeile. Peaks veel meeles olema, kuidas Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul kõige suuremaks puuduseks peeti kunstiteoses seda, et ta „voodis hakkavat ja voodis lõppevat“.

Ma arvan, et „Rahvuslane“ nõudis vale uhkusega näitusi. Kas siis tema tõesti aru ei saa missugune nende töö? Mainisin juba ülalpool, et kooli korralduse puhul võidakse kosta paratamatusega. Kulud peab seltskond täielikult kandma, ta ei saa abi ei riigilt, ei omavalitsuselt, järelikult peab olema õpemaks kõrge, kui kool olla tahab. See on ka osalt õige. Seepärast peaks panema, nagu ju tähendud, rohkem rõhku haridusorganisatsioonide tegevuse teisile harudele. Kuid meie Eduerakond ei kannu rahvamassi seda mõtet, mis praeguse ebaloomulikkude olukorra selgitaks. Hüüdsõna peab saama rahvalikuks, mille järele kool oleks riigi ja omavalitsuse kulul vaba ja ühtlasi emakeelne. Eduerakond ainult jutlustab inimesi ohverdamisele, nagu ta jutlustab karskust, seletades raisatud miljonitest, mis kaovad viina ostes. Joomine ei vähene, ohverdused haridusorganisatsioonidele aga vähenevad. Jutlustus pole nähtavasti kõikvägev. Kooliküsimus, nagu kõik teisedki rahvuskultuurilised küsimused, tuleb seada teisele alusele, sidudes rahvuskultuuri otsustuse seltskonna ja riigi demokratiseerimisega. Selle eest on aga Eduerakond alati varmalt hoidnud. Ta võiks kellegi silmas saada kahtlaseks. Need on näitused igapäevase kultuuritöö alalt, võib neid keegi demokratlikuiks tunnista?

Rohkemat vastuvaidlust on leidnud see osa minu kirjast, milles jutt uue erakondliku voolu positiivlisist ülesandeist. Nagu teada, väitsin ma tarvidust vabaks kultuuriliseks enesemääramiseks. „Kuid meil olgu selge, kuhu me püüame, ja see on: me rahvuskultuuriliste alade omapärane enesemääramise võimalus“. „Rahvuskultuurilise vaba enesemääramise mõte peab tungima rahva teadvusse ka meil. See on tagatis, et me küllastame kord omi nõudeid. Seepärast on selle mõtte propageerimisel nii määratu tähtsus“. „Postimehes“ seletab „Rahvuslane“: see olla Eduerakonna eeskavast ära kirjutud. Sää! pole küll midagi kirjutata. Niisugust udu on kerge kokkupuhtuda. Pääle meie riigi on rahvusterikkamaks riigiks Euroopas Austria-Ungari. Viimase eeskujul olen ühte ja teist käesolevas küsimuses öelnud. Sää!ne rahvuste elu on edenenu palju kaugemale kui meil, ja see tõttu võime sää! ses mõttes õppida. Meie olud on aga rahvuslikult palju keerulisemad. On öeldud, et Austria rahvusolud on võrrel-

des meiega lihtsad kui kasvatustabel. Katsudes kõrvalda rahvuslikka õõrumisi sotsiaalse ja poliitilise edu teelt on kogu Austria rahvuste sotsiaaldemokraatia kaua tegunud rahvusküsimusega. Selle viljaks oli, et kogu Austria sotsiaaldemokraatia erakonnapäev vastu võttis rahvuspoliitika programmi Brünnis 1879. See erakonnapäev kuulutas pühalikult igale rahvusele õiguse rahvuslikuks oluks ja edenemiseks. Sel põhjusel oli eeskava esimene punkt: Austria tuleb ümberluua rahvuste liitriigiks. Edasi: kõik ühe ja sellesama rahvuse omavalitsuspiirkonnad ühinevad üheks, rahvuslikult ühtlaseks, koguks, missugune on omade rahvuslike huvid korralduses täiesti autonoomiline.

Pidades silmas neid ainukesi õigeid ja demokraatlikka nõudeid rahvusküsimuses väitsin ka mina esimeses kirjas, et rahvuskultuuriliste huvid korraldus peab minema riigi käest vastavate rahvuste kätte, mis oleks riigi edule ainult kasuks. Sarnase korralduse tegeliku läbiviimise kontuurid tahavad laiemat ja põhjalikumat selgitust. Seda katsume tulevikus teha.

Igatahes oli ka esimesest artiklist selge, et me nõuame täielikku r a h v u s a u t o n o o m i a t. Sääl tuleb „Postimehes“ keegi eduerakondlik „Rahvuslane“ ja seletab aplombiga, need nõuded olevat mahakirjutud Eduerakonna eeskavast. Vaadates Eduerakonna eeskava, näeme sääl ka tõesti olevat midagi rahvusküsimusest. Säält loeme: „Venemaa keisririigi põhjusseadus peab kõigile keisririigis asuvatele rahvastele . . . kindlust andma vabaks kultuuriliseks enesemääramiseks, nagu: täielikku vabadust mitmesuguste keelte ja murrakute tarvitamiseks avalikus elus, vabadust õpeasutusi ja igasugu ühisusi, ühendusi ja asutusi avada ja üleval pidada, millel sihiks on iga rahva keelt, kirjandust ja haridust alalhoida ja edendada jne.“ Mis viisil, mis kujul see nõue tahetakse kehasta? Austria põhjusseaduses seisab seaduse määrusena Eduerakonna nõue. Austrias on ka omavalitsus. Sellega oleks siis Eduerakonna nõue täidetud. Vaatamata sellepääle keeb aga Austrias vihane rahvuslik võitlus.

Viimane takistab massi iseteadvuse selginemist, sest tihti sarnastavad mõned klassid omad huvid kogu rahvuse omadega ja meie näeme ebaloomulikku pilti, kuidas poliitilised vastased heitlevad rahvuslikkus vihas ühes rinnas. Öppides elust ja seades küsimust täiesti demokraatlikule alusele tuli Austria sotsiaaldemokraatia rahvusküsimuses ülal tähendud seisukohale. Väites sedasama leidsin ma „Rahvuslaselt“ süüdistuse mahakirjutuses. „Rahvuslase“ Eduerakond on viimase kümne aasta sünnitus. Brünni erakonnapäev oli aga 1899. Ja jäljendades viimast sünnib mahakirjutus Eduerakonnast. Ja veel rohkem. Eduerakond on nii demokraatlik, et isegi Lääne-Euroopa sotsiaaldemokraatia oma programmi on laenanud temalt, luues seda küll juba ammu ennem. Peab ütlema, kui vanaherrad hakkavad nalja heitma, siis ei suuda nad enam piiri pidada. Saavad koos oma nalja ja erakonnaga, mis teoreetiliselt põhjendamata teoreetiline,

väga veidraks. Eduerakond on, mis ta on, aga ärgu keegi öelgu, mis ta on — siis on kära lahti.

Nii ei ole ka eeskavaliselt Eduerakonna nõudmine rahvusküsimuses demokraatlik. Eeskava on eeskava ja taktika on taktika. Kes hakkab otsustama erakonna üle ainult tema eeskava järele. Selle Eduerakonna eeskava on kord 8. veebr. 1909. käputäis inimesi kokkuseadnud. Ainuke tähtis on see, mis tegelikus elus erakond teeb ja nõuab. Ja siis peab ütleva uuesti, mis ülal juba tähendud: Eduerakond jutlustab tarvidusest rahvuskultuuriliseks enesemääramiseks, sidumata seda küsimust sotsiaalse ja iseäranis poliitilise korra demokraatiseerimisega. Selge on aga, et meie rahvuskultuuri korralduse ideaal seotud on kõigelahemalt riigielu demokraatiseerimisega. Eduerakond on aga vastuoksa katsunud meie rahvast tagasihoida üleüldise elu edenemisele kaasaitamast. Ta on katsunud saada lähemale omadele püüdeile rohkem seletustega, kauplemistega ametkondes ja oma loiaalsuse näitamisega, pühendamata sellesse laiemaid kihte, kandmata neisse r a h v u s a u t o n o o m i a hüüdsõna. Aga veel rohkem. R a h v u s a u t o n o o m i a mõtetki pole seadnud Eduerakond üles. Kõik tema kõnelused on jäänud uduse „enesemääramise“ piiresse. Pole selgitud, kuidas seda mõista ja teosta. Üheks uue rahvusdemokraatliku voolu praktiliseks ülesandeks oleks just r a h v u s a u t o n o o m i a mõtte rahva teadvusse kandmine. On tume meil veel üleüldse autonoomia mõte, siis on tumedam veel rahvusautonoomia oma. Selle mõtte selgitamine ongi see suur ülesanne, millest kõnelesin „Vabas Sõnas“ nr. 1. Detailide selgituse jätame teiseks korra. Siin olgu aga tähendud ka seda, et see mõte meie ajakirjanduses uus on. Ei ole seda ei Eduerakond ei ka mingi teine kuulutanud. Isegi oma vaba enesemääramise mõtte teostamise katsed on jäänud ainult jutlustuseks.

Mis tuleb aga teha igapäevases rahvuskultuurilises töös, milline seisukoht siin võtta?

Kirjutasin selle kohta: „Me peame igast rahvuskultuurilisest ettevõttest osa võtma ja kaasa mõjuma selle ettevõtte demokraatiseerimiseks“. Vastu vaidluste järele on seda nii mõistetud, nagu soovitaks ma osavõtmist igast konkreet ettevõttest, igast organisatsioonilisest katsest. —n kõneleb isegi mutiklubist. Ma tunnistatan, see mõte pole välja öeldud päris täpikäälsest. Mõistetud on sellega demokraatlikude olluste tegevat ja loovat osavõtmist rahvuskultuurilisest tööst, tuues korraldusse ja juhtimisse demokraatismi. Võis valearvamine tõusta, iseäranis kui oli seks teatud osa hääd tahtmist. On seda aga ka mõistetud ridade autori mõttes. Pole ka sugugi tähtis üleslugema hakata, millisel rahvuskultuuri aladel ka praegusis oludes demokraatlikud ollused peavad kaasa töötama. See sünnib elus eneses. Peensusi ette kirjuta on võimatu, nagu juba tähendud esimesel korral. Põhjuslausena aga peab maksma, et me ei hoia tegevast ja loovast tööst tagasi,

vaid võtame osa rahvuskultuurilisest ettevõttest, neid demokrati-seerides. Selle põhjusemõtte alusel otsustame kultuurilise tähenduse ja temast osavõtmise. Kui — ni „kultuurilise demokraatia“ ja rahvuskultuuri mõiste järele mutiklub on rahvuskultuuriline ettevõtte, siis peab ta muidugi sellest osavõtma. Sarnane väide ei tähenda siin aga midagi, iseloomustab ainult seda herrat ja tema vaidlusviisi. Mis puutub „Rahvuslase“ mõttesse, et uus vool ei taha mingit juhtivat mõju avalda rahvuskultuuri töös, siis on see päris lapselik. Osavõtta võib juhtides ja ka ilma selleta. See kujuneb selle järele, kui palju jõudu on uuel erakonnal. Käib ta oma jõuga teistest rahvuskultuuri aladel töötavist üle, siis määrab tema pääasjulikult selle edemise sihi. Kui ta on aga nõrgem, siis ta seda muidugi ei jõua. Mis mõte on selle üle ette aruta. On ju nii selge, et see kujuneb tegevas eluvõitluses. Hää tahtmine ei otsusta seda küsimust.

Ühte mõtteavaldust minu esimese artikli puhul pean veel puudutama. „Tallinna Teatajas“ oli K. P. väga pahane sellest, et minu artiklis puudutud rahvusküsimus, laiemale arutusele võeti. Tema arvab, et avaldud mõtted on nii kulunud tões, mille arutamise täiesti asjata. Kas need K. P-l tuntud tões või ei, seda teab muidugi tema ise. Oletame ka meie seda. Siis on aga lõpmata kahju, et K. P. on nii ülitähtsa küsimuse suikuda lasknud. Ta on üeläinud väga venivale olupoliitikale, mis kaupleb, ostab ja müüb. Selle kõrval on aga need „kulunud tões“ kadunud. Veel rohkem. Just nende vastu on ka seatud — kas teadlikult või ei, on ükskõikne — ühte kui teist olupoliitika sammu, tahtes sellega luua teataval pool häätahtlikku meeleolu. Mis kasu meil siis sest, kui nõndanimetud „kindralid“ (uskuge nimi on nende oma ristitud) tunnevad neid tallatuid tõesdesil, aga ei hooli neist kõigevähematki. Sarnasel korral on veider näha kuidas „kindral“ erutub, kui „kulunud tões“ tõusevad ilma temata päevakorrale. Kuuldes nii „autoriteetlikust“ suust halvaks panevat otsust küsimuse ülestõstmisest, mõnigi ka arvab ehk asjatuks selle katse. See oleks suur väärarvamine. Nagu juba tähendud esimeses artiklis, elame praegu ülitähtsal ajajärgul Euroopa rahvaste elus. See suur rahvaste heitlemine on nimetud sagedasti heitlemiseks rahvaste rahvuslike ideaalide eest. Olgu sellega kuidas on. Igatahes on sel puhul tõusnud rahvuslikud ideaalid esile. Meil on põhjus selgita omi rahvuslike ideale. Arvavad aga mõned „kindralid“, et me peame jätma nende saavutuse „kindralite“ salakaupluse hooleks ja laskma neid talita tagatreppe kaudu, nii et laiemad kihid sellest midagi ei kuuleks, siis on see neil asjata lootus. Meie ei tunnusta sarnast kogu rahva asja teostamise viisi.

Seepärast kanname küsimuse rahva teadvusse.

Jüri Vilms.

Kuritöö ja karistus.

Kuritöö ja kuritegija on seltskonna julgeolekule kardetavad, sellepärast tuleb nende vastu võidelda. See ülesanne on riiklise korralduse hooleks.

Tähtsamana, kui mitte ainsamana sõjariistana praegu nimetatud võitluses on tarvitatud karistust — valusünnitust kuritegijale ehk ta hävitust. Kui väga mitmekesiseid vorme pole omandanud see sõjariist! Teame surmanuhtlusi kõigis varjundites: tuleriidal, völlas, vees, elavalt maetuna jne. Teame kehavigastusi: kätte, jalgade, keele, kõrvade löikamisi jne. Teame ihunuhtlusi, üks viis piinarikkam kui teine. Teame vangistust, sunnitööd jne. Kes jõuab kõike üleslugeda! Aastasadade jooksul on vaeva nähtud ikka uute ja uute karistusviiside leidmise kallal. Seda kõike sihiga — võidelda kuritegevusega, kaitsta seltskonna julgeolekut.

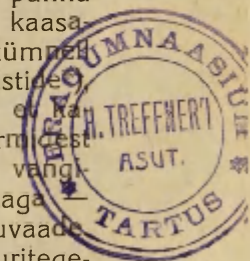
Paljud karistusviisidest on ajaga kadunud. Kogu süsteem on muutunud humansemaks, inimlikumaks. Kadunud ei ole aga karistus ise, kui võitlusabinõu kuritegevusega. Meiegi päivil on ta tähtsam sõjariist. Meilegi on tuntud surmanuhtlus, vangistus, sunnitöö. Hoiatusena täidavad nad seaduseraamatuid, ähvardades tabada igaühte kuritöö korral. Oodatavad kannatused, valu peavad olema piduriks, mis ei lase teostada kuritegelisi kalduvusi. Peaks aga siiski keegi seda tegema ja üleastuma keelatud piiridest, siis karistatakse teda. Karistuse kannatused peavad sundima kuritegijat järelmõtlemale, peavad tas elusse kutsuma põlgust kuritöö vastu, peavad teda kasvatama. Kuritegija, kelles nähakse iseäranis suurt hädaohtu seltskonnale, surmatakse või eraldakse kauemaks ajaks ehk jäädavalt kaaskodanikkudest.

Neid sihte silmaspidades jagatakse karistust tema mitmesugustes vormides. Võiks loota, et suudetakse sellega piiri panna kuritegevuse suurenemisele, või koguni ta vähenemisele kaasa mõjuda. Paraku ei. Statistika näitab, et viimseil aastakümnetes kuritegijate protsent haritud mail kasvab. Suureneb retsidivistide samuti alaealiste kuritegijate protsent. Hakkab tunduma, et karistus on jõuetu võitluses kuritegevusega. Ähvardavist normaalsest hoolimata murrab viimne läbi. Näib nagu ei suudaks vangikojad oma ülesannet täita. On vangikambri ukсед seljataga jätkab kuritegija oma endist tegevust. Avaneb kurb tulevikuvaade Kultuuri kiire edusammude päälle vaatamata sammume kuritegevuse teed.

See ebanormaalne nähtus saab selgeks, kui lähemalt vaadelda me võitlussüsteemi.

Tõendakse, et õiguse normid on elust järele. Nad ei vasta olevile nõuetele. Kui see üleüldse õiguse normide kohta on maksev, siis iseäraldi tuntav on ta kriminaalnormides. Siin pörkab elav

*) juurdunud, mitmekordsete kuritööde toimepanejate.

inimene kõige teravamini nendega kokku. Töötoas väljamõeldud süsteem, kuni peenusteni jagatud, klassifitseeritud — formaalsest küljest laitmata; omas sisus aga abstraktne, elust kaugel, elavale inimesele võõras. Piinlikkusega peetakse neist normidest kinni. Raskusega liigub vabam vaim. Seda valitsevat voolu kriminaal kodeksides edustab n. n. klassikaline kriminalistide kool.

Tema päämõtted. Enamjagu selle voolu esitajaist on indeterministid — tahtevabaduse jaatajad. Inimesele on omane vabalt tahta, vabalt valida. Walib inimene kuritegevuse tee, siis on ta selles ise süüdi, ja riigivalitsusel on kõlbline õigus tema kallal sunniabinõusid tarvitada, mis, nagu mainisin, peavad kas teda kasvatama ehk teda seltskonnast eraldama. Ei vali aga inimene ise oma teed, vaid on sunnitud seda tegema, teiste sõnadega, puudub tal valiku vabadus, siis ei ole ta omas teos mitte süüdi ja ei kannata ka karistust. Karistuseks on seega süüdi tarvis. Süü ei ole kuritegijal aga alati ühesuurune. Siit järgneb süü suuruse klassifitseerimine. Peenusteni ettekavatsetud kuritöö süü on suurem kui ettekavatsemata, rahulikult teostatud kuritegu raskem, kui äritud olekus jne. Üks kuritöö peetakse teisest raskemaks, ühe süü suuremaks, kui teise. Tapmine, põletamine on harilikult raskemad, kui vargus jne. Süü suuruse järele määratakse reaktsoon — karistus. Näituseks meil: kavatsetud tapmise eest — sunnitöö 12—15. a., ehk kavatsetud elumaja süütamise eest — sunnitöö 8—10 aastani. Teatud juhtumisel ja põhjusil, kui kohus leiab süü mõne asjaolu tõttu vähema olevat, siis võib ta karistust teatava määrani pehmenendada. Üleüldse liigub aga kõik kindlaks määratud raamides. Oled teinud selle ja selle kuritöö, oli sul vaba valik — oled süüdi, kannad karistuse, mille alamäär ja ülemäär seaduses on antud.

On tarvis väikest järelemõtlemist, et märgata sarnase süsteemi puudusi. Kuritegijaid nagu kuhjatakse ühte hunikusse, nivelleeritakse nende iseäraldusi. Kohtunikul on süü-karistuse redel käes, mõõdab kuritegija süü ja otsib vastava karistuse. Hallides kuubedes üksteise sarnasina, vahega, et ühel neli, teisel viis, kolmandal 6 aastat vangistust ees seisab, liiguvad meist kuritegijad mööda. Et neist igaüks oma halli kuue all oma ilma kaasas kannab, seda ei taha juristid teadä. See on kirjanikkude asi. Juristid opereerivad aga oma formalismiga, hoolitsedes, et väliselt oleks asi sile. A. Goll*) ütleb kuritegija kohta: „Rahvale on ta hädaohuks, kelle eest peab hoidma, juristile — kuritegu, mida peab karistama, vangikoja-ülemale süü, mis kahjatsust nõuab, — mitte kellegile aga inimene, keda tundma peab õppima.“ Ei ole ime, et tingimistel, kus vaenlast ei tunta ja sõjariistadega, mis ei ole kohased, nagu näeme, ei saavutata oodatavaid tagajärgi, ei tabata juurt.

Edusammud loodusteaduse alal töid möödaläinud aastasajal värske voolu kriminaal-õigusesse. Loodusteaduse abil, nagu

*) Verbrecher bei Shakespeare.

tõendakse, leiti kuritegija ja seati uurimise objektiks. Tolle ajani tunti kuritööd, mitte kuritegijat. Samasugust suurt teenust võlg-neme ühiskonnateadustele, mis võimaldasid kuritegevuse fakto-rite pääle valgust heita. Loodusteadus statistikaga panid aluse uuele — positiivsele — kriminalistide koolile. Positiivne kool seab enesele ülesandeks: 1) uurida kuritegijat anatoomilisest, füsioloogil- lise ja psüühilisest küljest, 2) uurida kuritegevuse tegurisi, teiste sõnadega, uurida neid olusid, tingimusi, millest kuritegija võrsub. Neist mõlemist valdadest omandatud teadmiste põhjal ehitab ta oma võitlussüsteemi kuritegevusega.

Kõige päält on selle kooli poolehoidjad deterministid — tah- tevabaduse eitajad. Nemad võivad tõendada, et vaimline tegevus, niisamuti nagu meile tuntud väline ilmg, paenutab enese kausa- liteedi seaduse alla. Meie teod ja sammud, järjekult ka kuriteod, on tingitud. Omas tegevuses näime olevat küll vabad, näib, nagu oleks valida seda või teist tegu, keelatud või keelmatut. Tõsiselt on see enesepettus. Igal teol on oma põhjus. Kuritöö ei ole selle järel muud, kui teatavate põhjusliste elementide kompleks, mis võimaldavad paratamatult teatud kombinatsiooni juures teatud teo, mida kuriteoks nimetakse. Ei ole teatud arvu põhjuslisi elemente*), sääl — ei ole kuritegu. Wõitlus kuritege- vusega ongi sinna poole sihitud, et võimalust äravõtta põhjuslis- tel elementidel nii koguneda, et kuritegu järgneda võib. Nii palju lühidalt tahtevabadusest.

Positiivse kooli isaks kriminaal-õiguses loetakse Italia psühi- atri-antropoloogi Cesare Lombrosot. Muidugi olid tal eelkäijad. Lombroso on tähele pannud arvuliselt suure kogu kuritegijaid. Ta on uurinud nende antropoloogilisi, füsioloogilisi, psüühilisi külgi, on uurinud nende keelt, sotsiaalseid ja kosmilisi tingimusi, mil- lede mõjul kuritegijad kasvavad. Nende uurimiste põhjal tuli ta otsusele, et kuritegijad sünnitavad iseäralise liigi inimkonnas, ise- äralise tüübi. See tüüp on varustatud iseäraldustega, mis teda tei- stest inimestest eraldab. Kuritegijaid metsinimestega antropoloogili- selt võrreldes, konstateeris ta nende juures teatavaid sarnadusi. Samuti leidis ta sarnadusi lapse ja kuritegija hingelaadi juures. Neist tähelepanekuist tegi ta järelduse, et kuritegijad oma arene- miseloos on mahajäänud, et nad meil atavistlisi kalduvusi edus- tavad.

Lombroso õpetust laiendas tema õpilane Enrico Ferri. Ta tunnistab, nii nagu Lombrosogi, et kuritegijad moodustavad ise- äralise tüübi. Wahe seisab ses, et Ferri selle tüübi klassidesse jagab. Kuritegija tüübi iseäraldused ei paista iga kuritegija juu- res ühteviisi silma. Ühel on ebanormaalsusi rohkem, teisel vähem. Ühel avalduvad nad antropoloogilises vallas, teisel füsioloogilises, psüühilises jne. Väljapaistvate antropoloogiliste iseäraldustega on varustatud 40% kuritegijaist. Ferri jaotab kuritegijad viite klassi:

*) lihtsamalt: eeltingimisi.

1) sündinud kuritegijad, 2) kuritegijad vaimuhaiged, 3) kuritegijad harjumuse tõttu, 4) kuritegijad kire sunnil, 5) juhuslikud kuritegijad. Esimese kahe klassi juures on kuritegija tüüp reljefsemalt näha, kui kolme viimse juures. Iga kuriteo tekkimisel mängivad osa bioloogiline, sotsiaalne ja kosmiline faktor. Wiimse jätab Ferri kõrvale ja vaatleb pääasjalikult kahte esimest, tähendab bioloogilist ja sotsiaalset tegurit. Kuritegijate klasside juures ei mängi need tegurid ühesugust osa. Sündinud kuritegija klassi juures on mõõduandev bioloogiline faktor.

Kuritegija pärib teatavad kalduvused, mis pärast kuritegevuses avalduvad. Nende jaoks pole paranemise võimalust. Wangistus on sarnasele asjata. Lombroso soovitab teda lihtsalt surmata, Ferri — seltskonnast jäädavalt eraldada. Teise klassi — kuritegijate vaimuhaigete — juures mängib valdavat osa jällegi bioloogiline faktor — pärivus. Kolmanda klassi — kuritegija harjumuse tõttu — juures on bioloogiline tegur võistlemas sotsiaalsega. Kuritegija on pärinud teatud kalduvused. Kohane ümbrus lükkab teda kuritööle. Esimesele järgneb teine ja tagajärjeks on kuritööga harjumine, krooniline kuritegija. Neljandama ja viiendama klassi juures on bioloogilisel faktoril väike osa. Säär juhivad sotsiaalne. Lombroso andis bioloogilisele küljele Ferriga võrreldes suurema tähenduse. Seepärast vaatas esimene ka palju pessimistilisemalt kuritegija paranemise pääle. Ferri vähendas seda sotsiaalse külje toonitamist. Tema järele pärib kuritegija iseärase kuritegelise temperamenti. Nii nagu tiisikust ei pärita, nõnda ei pärita ka kuritegevust. Samuti nagu hingamise organide nõrkust päritakse, samuti päritakse kuritegelist temperamenti. Soodsais tingimistes ei jää nõrkade kopsudega inimene tiisikusse, kohastes, lahedais oludes ei avaldu kuritegeline temperament ka kuriteos. Sama kerge aga, kui nõrkade hingamise organidega inimesel on võimalus tiisikust saada, sama kerge on kuritegelise temperamenti inimesel kuritööd teha. Niisugused on Lombroso ja Ferri arvamusid kuritegijast. Esimene neist edustab ühte positiivse kooli — antropoloogilist, teine antro-sotsiaalset haru.

Uute radikaalsete mõtete tõttu ei kippunud Lombroso-Ferrile mitte üksi kriminalistid klassikalise kooli poolehoidjad kallale, vaid ka uurijad, kes sama meetodiga töötasid, nagu esimesedki. Pääletungimise raskus on sihitud väite vastu, et kuritegijad sünnitavad iseäralise liigi, iseäralise tüübi inimkonnas. Tõendatakse, et ei ole sarnaseid omadusi ei antropoloogilisi, ei füsioloogilisi, ei psüühilisi, mis oleks iseloomulised kuritegijale, mis teda täieliselt lubaks eraldada degenerantidest ja vaimuhaigetest. Lombroso ja Ferri poolt nimetatud omadused ja iseäraldused olla kõik ebamäärased. Degeneratsiooni, vaimuhaiguse ja kuritegevuse vahel ei ole põhjusemõttelikkust vahet. Nad kõik kokku sünnitavad osa seltskonnast, kes eluvõitluses ei suuda kaasaõnnata, kes hävinemise idusid enesega kaasas kannavad. Nõnda seletab Drill, positiivse kooli psühiatrilise haru edustaja.

Klassikaline kool ei teinud kuritegija isiku uurimisega tegemist. Tema ei näinud kuritegijas teistest lahkuminevaid omadusi. Vastuoksa aga positiivne kool oma mitmesuguste harudega. Oma esimese ülesande — igakülgset kuritegijat uurida — otsustab ta mõttes, et kuritegija on bioloogiliselt teistsugune, kui teised — mitte kuritegijad.

Esimest ülesannet ses mõttes otsustanud, läheb positiivne kool edasi teise ülesande juure ja seab küsimuse — millised olud ja tingimused sünnitavad sarnaseid bioloogiliselt lahkuminevaid inimesi seltskonnas, kuritegijaid. Eraldi, millised tingimused on meie ajal mõjuvad, mispärast kasvab meil kuritegijate hulk nii kiiresti. Tingimused on väga mitmesugused, mitmesugustes kombinatsioonides. Positiivne kool peatab pääasjalikult sotsiaalsete olude juures sellepärast, et nad rõhuvat osa mängivad, teisi tingimusi tumestades, peatab valitseva majanduslise korra juures.

Mineva aastasaja algusest hakates kuni siiani kestab palavikuline liikumine tööstuses. Tõusevad uued ettevõtted, uued vabrikud. Vabriku tööstus võtab haritud riikides esimese koha. Linnad kasvavad üle öö. Maa eksporteerib omad vabad käed linnadesse. Viimaste elanikkude arv kasvab imeliku kiirusega. Maast lahutatud pole neil muud, kui oma kehaline ja vaimline jõud, mida nad tööstusele müüvad. Siit me linnade proletariaat. Majandusliku vastolu tööandjatega ja edukam võitlus oma olemise eest sunnib töölisi organiseerima, millele tööandjad omalt poolt samase tegevviisiga vastavad. Tõuseb õigusega titaaniline võitlus kapitali edustajate ja tööliste vahel, mille tunnismesteks meil võimalik on olla. Siit tööliste streigid, mis nõuavad kokkuhoidmist, oma elukorra kitsendust. Streigid heidavad tihti osa neist üle parda, jätavad ilma tööta. Samuti majanduslikud kriisid. Tööta olek tähendab aga vaesust ja nälga. Kui me seejuure arvame asjaolu, et perekonnaisa palga suurus harilikuis töö oludeski tihti perekonna ülevõlendamiseks puudulik on ja abi laste- ja naiste tööst otsitakse, siis võib arvata, kui hävitavalt see laste-naise tervisele on. Lisame juure sotsiaalse haiguse — alkoholismi, mis isegi väikest budžeti aitab veel vähendada, siis saame olukorra, mis vaesuse, pauperismi loob, millega tööstuslinnade elanikud on tuttavad. Laps sünnib kidurana, toob enesega nõrkused kaasa. Vara läheb tööle. Kihvkitab oma organismi alkoholiga. Siit üleüldine kehaline kidurus, hiline valmimine, kidurus vaimlisel alal, laialine neurasteenia, kogu kõiksugu anormaalusi, harimatus, kõlbliste ja ilu mõistete puudus jne. kokku sünnitavad kogu alaväärtuslisi inimesi,*) kelle jaoks prof. Niceforo uue teadusharugi on loonud, nimelt vaeste klasside antropoloogia. Niisugune on olukord, mis inimese organismis sünnitab selle bioloogilise aluse, kuritegelise temperamendi Ferri järele, mis kohase välise võimaluse juures end kuriteos avaldab.

*) Vrdl. Joh. Jansi artiklid „Vaba Sõna“ 1914, nr. 3 ja 4.

Kokkukõlas kuritegija bioloogiliste iseäraldustega ja olukorraga, kust ta võrsub, ehitab positiivne kool oma võitlusplaani kuritegevusega ja valib selle järele kohased vastavad abinõud.

Arstid ütlevad: otstarbekohasem on haigust ära hoida, kui rohitseda. Samase põhjaneva lause tunnistavad omaks ka positiivistid. Oma sihi kättesaamiseks nõuavad arstid hügieeni nõudmist täitmist, positiivistid — sotsiaalset preventsiiooni — kuritöö tekkimise takistamist. Et suurem hulk kuritöid tänu võlgneb me sotsiaalsetele oludele, siis on esimene nõudmine parandada neid tingimusi. On tarvis hoolitseda, et inimene inimese viisi saaks elada, et ta mitte pool nälgides üles ei kasvaks, et tal oleks oma kodune pesa, et ta haridust saaks. Niikaua, kui need nõudmised täitmist ei leia, ei vähene kuritegevus. Kui kaugel nende nõudmist täitmisest ollakse, näitab statistika. Võtame Londoni. Isegi ses linnas elavad $\frac{1}{3}$ elanikkudest allpool nõutavat alamäära. Mis aitab sääal karistus, kus vaesus, nälg on? Keda hirmutab vangikoda? Vastuoksa, vangimaja ülemad tõendavad, et külma talve eel meellega kuritöid tehakse, et omale prii korterit saada. Mõjuvam võitlusabinõu on reformid, mis on sihitud rahva majanduslise olukorra tõstmiseks, korteri olude korraldamiseks, hariduse laialilootamiseks jne. Positiivistidel on hulk praktilisi ettepanekuid selt allalt. Nende ettepanekute teostusega loodavad nad võivad kuritegevust vähendada. Radikaalsemad positiivistidest, kuigi tervitavad üksikuid reforme, siis näevad ometi, et põhjalikku parandust kapitalistlike korra juures võimatu on läbi viia. Ainult sotsialistliku riigikorra juures on see võimalik . . . Muidugi ei arva nad, et sellega kuritegu üleüldse saab hävitatud. Ei. Esiteks on, nagu mainisin, tuntav protsent kuritöid, millel majanduslise olukorraga tegemist ei ole, mis muutumata tulevasesse riigikorda edasi kantakse. Teiseks võivad tõusta tuleviku korras ise uued kuritööd. Mis aga kaob — on enamus me kuritöist, mis kapitalistlike majanduslike korra sünnitus on.

Nagu haiguste vastu üksi hügieeni nõuete täitmisega ei saa võidelda, nõnda ei saa ka üksi preventsiiooniga — kuritöö tekkimise takistusega — kuritegevusega võidelda. Hügieeni kõrval peab olema arstimine, samuti peab olema preventsiiooni kõrval kuritegija parandamine. Esimest — preventsiiooni — tundis klassikaline kool vähe. Selle eest aga teist — arstimist — küll. Ise asi on kuidaviisi klassikaline kool arstis. Teame, et vähe aitab karistusega hirmutamise. Kirjutatakse, et ühel ajal Prantsusmaal vargust surmanuhtlusega karistatud, kus juures otsuse täidesaatmist rahvas päältvaadanud. Sellepääle vaatamata aga varastatud säälsamas. Veel vähem aga on suutnud klassikalise kooli karistus kedagi parandada. Konstateeritakse vastupidist. Vangikoda on tihti kuritegijale kooliks, kus algajad meistritelt õpetust saavad, et pärast lahtipääsmist osavamini omi asju ajada. Kasvatamise mõte on jäänud me karistuse asutustel kättesaamata sooviks.

Positiivne kool tunnistab kuritöö haiguseks — sotsiaalseks

haiguseks. Asjata on rohuna klassikalise kooli karistust tarvitada. Seda haigust võib ainult tõsise kasvatuse abil parandada. Praegused vangikojad peavad muudetama haige-kasvatust majadeks, kus kuritegijast katsutakse inimest kasvatada. Liik inimesi, keda aga võimatu kasvatada, peab seltskonnast eraldatama, samal viisil nagu pidalitõbised. Parandamine-kasvatamine ise peab olema individuaalne. Kuritegijad on mitmelaadilised, nagu eespool mainitud. Neid võib klassidesse jaotada. Iga klassi kohta maksavad ise kasvatustabinõud. Pääle selle tuleb igas klassis kuritegija individuaalseid omadusi silmas pidada ja kasvatustabinõud selle järele määrata. Positiivne kool tahab kaotada kuritegijate ühte hunikusse kuhjamist, mis praegust valitsevat kooli iseloomustab. Kasvatamise aeg ei või olla ette kindlaks määratud, nagu klassikaline kool seda teeb. Võimatu on kohtunikul teada, kui palju aega paranemiseks tarvis läheb. Parandustmajadest vabastatakse alles siis, kui kindlaks on tehtud, et kuritegija seltskonnale on hädaohuta. Süü mõiste oma tahtevabaduse ja keerulise suuruse redeliga on positiivsele koolile võõras. Temale on iga kuritöö tingitud. Et neid radikaalseid uuendusi teostada, on tarvis, et saaks muudetud kohtupidamise kord, samuti, et kohtunikud saaks kohase hariduse, et kohtumõistmise juures tarvitataks kuritegija ekspertisi. Peab kaduma kohtust valitsev formalism oma n. n. „sõnade mänguga“. Parandustmajade teenijate personaal peab saama kohase ettevalmistuse. Positiivistid on kindlad omas võidus, sagedasti analoogiat tuues vaimuhaiguste arstimise ajaloost. Alles saja aasta eest vaadati vaimuhaigete pääle, kui kuritegijate pääle, neid karistusega ja vangistusega arstides. Nagu vaimuhaiged ahelatest vabastati ja haigemajadesse paigutati, samuti tehakse ajajooksul kuritegijatega.

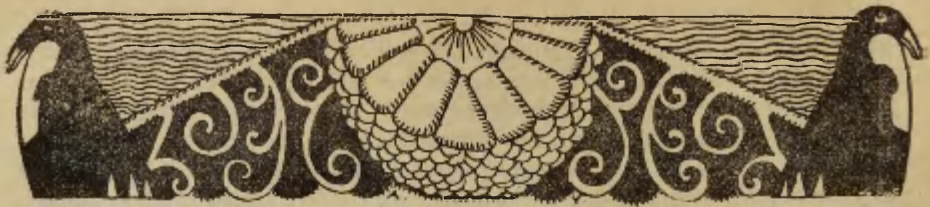
Kokkuvõttes. Klassikaline kool võitleb kuritegevusega karistuse abil, positiivne aga preventsiiooni — kuritöö tekkimise takistamise — ja kuritegija kasvatamise, paranduse läbi. Nii palju pääliskaudselt nende kahe kooli vahekorrast.

Lõpuks. Võib olla, et positiivne kool liialdab ja oma uurimise resultaades sisaldab vigu. Võib olla, et ta liialt bioloogilist külge toonitab, mida sotsiaalne kool talle etteheidab. Tema teenuseks aga jääb, et ta tee on näidanud, mida mööda kuritegevusega võideldes tuleb käia. Ta on selgeks teinud klassilise kooli jõuetuse.

Esiteks on ta tähelepanekut pööranud kuritegija isiku pääle ja teda oma uurimise objektiks võtnud. Teiseks on ta tähelepanekut pööranud olude pääle, mis kuritegevust tingivad.

Ainult neid tingimusi ja kuritegija isikut hästi tundes võime pidada tagajärjerikast võitlust kuritegevusega ja ühtlasi vähegi õiglased olla kuritegija enese vastu. See rada on õige. Seda on haritud riigid — Ameerika Ühisriigid ja Inglismaa — ära tundnud ja nii mitmed positiivse kooli ettepanekud juba teostanud.

R. Rägo.

Meie kõige uuemast naiskirjandusest.

On huvitav tähele panna, kuidas elu ja isikud meie ilukirjanduses järgesti mitmekesisemat kogemuste ja kalduvuste astmestikku ära märgivad.

Meie uueaegsed kirjutavad naised ei mängi küll mitte sarnast juhtivat ja silmapaistvat osa, nagu Koidula ja Anna Haava omaaegses kirjanduses. Kuid meie esimese järgu kirjanikkude järel ei ole neil sugugi mitte viimane koht Eesti ilukirjanduslikus toodangus. Läänud aastal, sõja esimesel aastal, on meie mehine kirjandus õredapoolselt edustatud olnud. Meie parematest jutustajatest ei ole ei Ed. Wilde, ei A. H. Tammsaare ega Friedebert Tuglas midagi välja annud. Ei ole meie kangema sugupoole kirjanduslike teenuste nimekirja läinud aastal ka ühtegi meeltvangistavat esiteost ülestähendada. Selle asemel oleme kaks uut arvesse võetavat naisjutustajat juurde saanud, Hella Wuolijoe ja varjunime Sophia Vardi.

Missugused on Eesti uue naise hingeelulised varjundused? Missugused ta esteetilised ja kõlblised väärtused? Ei ole vast mitte ilma huvituseta seda küsida ja vastust otsida kahest kõige uuemast tõenduskirjast, milledes meie teine sugupool enesest ja oma ümb-
rusest on tahtnud ise jutustada. Algavad naiskirjanikud on huvitavad just selle poolest, et nad endid ännavad oma kogemuste ja kalduvuste otsekoheuses ja et nad oma isiklikka ja ühiskondlikka iseäraldusi niiviisi lähemalt paljastavad kui meeskirjanikud.

* * *

„Üdutagused“ on Hella Wuolijoe esiteosjutustuse alal. Enne seda on ta teatavasti juba ühe kolmevaatuse näidendiga katset teinud, mille näitelavaline esitamine kahjuks ära keelati. Näidendi nimi ja aine on „Talulapsed“. Mitte ilma dramaatiliste iseloomude ja silmapilkude leidmise andeta, mitte ilma sündsusetu rahvateatri jaoks, on „Talulapsed“ oma tegevustiku, oma iseloomude ja kahekõnede arendamise poolest ometi üsna kohmakas näidend, ja palun selle järele mitte Eesti uuema näitekirjanduse arenemise üle otsustada. Eesti näitekirjandus on kaugemale edenenu. Kuid

juba „Talulastes“ tuleb nähtavale see Hella Wuolijoe iseloomuline eluring, kirjanduslik loomusund ja meelelaad, mis enesele „Udu-tagustes“ nüüd õnnelikuma avalduse on leidnud.

„Talulapsed“ on asetatud naise valitsusekepi alla. Kohe esimeses vaatuses võtavad meid pesu, köögi ja kohvi lõhnad vastu. Tüki pääkangelane on noor püगतud pääga Marianne, koolitatud talutütar, kelle ümber kõik mehed keerlevad ja kelle arvatava suure teenistuse pääle vanemad loodavad. Oma mitmeaastase tööjõu ja teenistuse on see kuningatundeline Marianne ometi naabripere-mehe poja Peetri edasiasitamiseks ära kulutanud, et oma nooruse paleusele ja imetletud rahvamehele võimalust muretseda väljamaal enast täiendada. Venemaalt kõige luulelisemas tujus koju, Mulgimaale jõudnud, leiab Bebeli õpilane Marianne Peetri, oma suureks pettumuseks, rahvusliku talupojakultuuri kaitsjana ja rikka kodanikuplika peigmehena eest. Kuidas see aateline ja tegeline naiskangelane kõigest nooruse mälestuste, raha ja armastuse keerdküsimustest võidurikkalt läbi saab, seda püüabki Hella Wuolijoki meile näidata oma esimeses, igast liialisest skeptitsismist vabas dramaatilises katses.

Silma torkab „Talulastes“ lai aineeline ja aateline eluisu. „Mul on kõht nii tühi, et sööksin kas või Maie enese ära, kui ta mulle leiba ei too,“ naljatab Marianne, enesele ja oma seltsimeestele munaputru oodates. „Missugune uus arve sellegi kahetsuse taga peitub“, tähendab Peeter Mariannele keset kõige tundelisemat mõistete seletust. Ema ja Mai ei teadnud talveõhtuti voki taga istudes, kas nad Mariannet paruni või vürsti prouaks pidivad ette kujutama.

„Udu-taguste“ kandvaks tegelaseks on Leeni, vanatüdruk ja Valgemäe perenaine. Kõik valgemäelased kannavad omas veres mulkide kange edasipüüdmise, talupoja tõusikuse ja iseteadvuse märki. Valgemäe vana peremehe, Valgemäe Villemi, iseteadvus oli ühes ta lina ja ta rubladega tõusnud. Oma pojad ja tütreid oli ta linna kooli pannud, aga nad säält varsti tagasi võtnud, kui lina hinnad alanesivad. Poegadele oli kodutöö ja isa määramisevõim ometi nii vastumeelseks saanud, et wanem, August, kodunt ära linnasaksaks oli läinud ja noorem, Jüri, rahvakooliõpetajaks hakanud. Oli rahvuslik ärkamise aeg, ja üks rahvuslikkudest herredest, mõisas kodukooliõpetajaks, oli lähedasse vahekorda astunud Valgemäe vanema tütre Mariega. Kuid selle läbikäimise tagajärg oli olnud, et uhke peretütar ühel päeval sulase Juhani ette oli astunud ja küsinud: „Juhan, kas tahad mind ära võtta?“ Keskmisel tütreil, Leenil, olivad omad südameasjad. Oma nooremat tütar, Annat, on vana Valgemäe Villem kusagil sugulaste juures pidul rikkale Võrumaa peremehele Tarbla Peetrile otsekohe pakkuda lasknud. Anna enese valik on ühe lähemast ümbruskonnast päritoleva noore peremehe Saarde Antsu juures peatanud. Anna tahaks, aga ei julge ennast Suigu jõkke ära uputada: vesi tundub ka külmal ja võõras, ja siis on Peetril suur talu säält Võrumaal. Valgemäel

peetakse toredad pulmad ära. Pulma ajal tahab August talu ja Peeter Anna kaasavara kätte. Kuid vana Villemi vandumised ja Leeni sobitused vaigistavad tüli. Peites oma põue murtud armastuse mälestust, tundes, et Valgemäe lagunemas, püüab Leeni hoolitsevana emana Valgemäe laste asju üleüldse sobitada ja korraldada. Ta on alati valmis aitama ja tema poole pööravad kõik perekonna liikmed alati. Kui sehvtimehele Augustile hädapärast tuhat rubla tarvis, sõidab Leeni esiteks Anna endise kosilase Saarde Antsu poole raha nõutama. Ebaõnnestunud, sõidab ta oma enese endise kosilase Kõrendi Märdi poole ja saab soovitud summa. Ainult kui noorik Anna Leenit palub tema Saarde Antsuga saadud salajat suguvilja kõrvale toimetada aidata, keelab Leeni oma abi. Soovitab parem tohtriga läbi kõneleda, et see ütleks, et laps liiga vara on sündinud. Kuid kõigest ennastsalgavast tööst Valgemäe kasuks hoolimata saab tema üle ikka sagedamini nurimise ja üksilduse tunne võimust. Talle näib korraga, et nad kõik u d u t a g u s e d on olnud Valgemäel. Ta hakkab isegi ära igatsema — kuhugile „elu keskele, kus keegi üksi ei ole“. Kõige lähemal on temale veel Jürist venna väike südi poeg Jaan. Vanemate surma ja talu Augusti kätte langemise järel sõidavad Leeni Jaaniga Valgemäelt mõlemad välja. Autor ei unusta juurde lisamast, et Leeni koha saab linna vana tohtri juurde ja Jaan gümnaasiumi esimesse klassi pääseb.

Niisugune on Hella Wuolijoe jutustuse pääasjalik sisu. Olen seda tahtlikult vähe pikemalt edasi jutustanud, et aimu anda raamatu talupojatõusikuse mitmekeermelistest põimendustest. Nagu juba „Üdutaguste“ lüürilisest eessõnast näha, tunneb autor enese oma päritud loomusundide poolest väga lähedalt seotud selie eluringiga, mida ta kujutab. Tema osavõtmine jutustab helledes niigisugustest asjadest ja hingeliigutustest, mis teistsugusest vahekaugusest arvustusele ja satiirile oleksivad avatlenud.

„Arva, mis mul siin on?“ küsis Jaan ja näitas põue pääle. „Kirp,“ ütles Leeni ja lõi piitsaga täkku. „Leeni mul on 100 rubla.“ Leeni jättis hobuse seisma. „Vanaätt?“ ütles ta hinge kinni pidades. Jaan nuttis. „Oh Jaan!“ Kä Leeni nuttis.

Kõige sahvtikam „Üdutagustes“ on kahtlemata ainelise tõelikkuse läbielamine väikestes nägelikkudes piltides. Nii pidutseb autori realistlik jutustuseand kohe esimestel lehekülgedel ühe oma iseloomulikkumatest võitudest Valgemäe tütarde ja minijate talitusi kirjeldades, Anna pulmade puhul. Kompoti-kastrulide segamine, saiade ahju ja ahjust välja rändamine, korpide tegemine, pirukaliha lõikamine, Valgemäe perenaiste salajate murede põlemine ühes praksuvate tuledega suurte katalde all — ei ole Eesti ilukirjanduses veel kellelgi nii laia võtet olnud köögielusse. Ärahellitatud lugija võib „Üdutaguseid“ lehitsedes hüüda nagu Anatole France, omal ajal üht Zola raamatut nurka visates: *Les géorgiques de la crapule!* Kuid ta ei või eitada vere ja elu liikumist. See annab piltidele ja kujudele nägelikkuse ka siis,

kui neil luulelise olemasolu eesõigus näib puuduvat. Imetlust äratav näib see lihtsate, aga jõuliste joontega algatatud nais- ja meeskangelaste hulk, mille autor nii kerge käega liikuma paneb.

Oma kujutatavatele isikutele üle kõige kiituse lähedal seistes, annetatud omapärase tüseda eluisu ja naiseliku jutustamise kergusega, ei ole Hella Wuolijoki „Udtagustest“ loonud ometi mingit väljatöötatud kunstiteost. Ilma mingi nähtava koguplaanita perekonna-kroonika taolisi visandid paberile pannes, põikab ta sulg tujukalt kord siia, kord sinna. Jutustus, olukorrad, iseloomud saavad selle läbi mõnikord lainetava ilme, mis elule sarnane. Aga kui pulmade kirjeldamine ja Valgemäe suguvõsa esitlemine raamatu alguses üksi rohkem kui ühe kolmandiku raamatust enese alla võtab, siis ei ole see kokkuseade muretu eproporsionaalsus tõesti mitte omane ei jutustuse elulist ega kunstilist ühtlust lisama.

Viga ei ole mitte niipalju sissejuhatuse ettevõtlikus laiuses kui püsivuse puuduses jutustust samas laiuses edasi eietada. Thomas Mann tarvitab oma Buddenbrookide sugu tutvustamiseks ühel perekonna-lõunapidul 50 lehekülge. Sellele järgneb üle 1000 lehekülje Buddenbrookide sugu tõusu ja langemise lugu. Hella Wuolijoele järgneb 70 leheküljeliste pulmade järele ainult pisut üle 100 lehekülje jutustust. Kädevalt olukorra kirjeldusi, iseloomujoonistusi ja kahekõnesid algatades ei ole autor midagi suutnud eelduste kohaselt läbi viia. Teose raskusepunktiks peaks arvama Valgemäe sugu lagunemise ja Leeni teadvusesisu arenemise probleemi. Peaks autorilt ootama järgesti kasvavat süvenemist neid üksteisesse keerduvaid põimendusi lahendades. Tõeasjalikult on meil „Udtagustes“ hoopis vastuoksa nähtusega tegemist: mida rohkem lõpupooie, mida otsustavamate käändude juurde, seda ebamäärasemaks ja katkulisemaks jääb jutustuse kogumõju. „See on üks asi, mis meid vaevab“, ütleb Leeni Jürile: „meie cleme pooleli jäänud.“

Aga olgu „Udtagused“ ebaühtlane ja katkeline jutustusena. Olgu Hella Wuolijoki liiga naiselik asjaarmastajana selleks, et oma õlgadele võtta olude-romaani validat „kompositsiooni iket“. Kas ei leia meie loova vaimu läbitungivat puhangut vähemalt „Udtaguste“ valgustuses ja õhkkonnas eneses?

„Udtagused“ ei taota mingit udu hõljuvat haldjatantsu. Sellegipärast annab teos tunnistust tõelikkusepildi isesugusest ebamäärasest seletamatusest. Meie ei saa kinni mingisugusest ühiskondlikkude ja hingeliste paratamatuste punasest lõngast. Leiame selle asemel hulga lõngajuppsid. Kõigist toonis ja kõvaduses vaheldavatest meeleoludest jääb Hella Wuolijoe „Udtagused“ käest ära pannes valitsevana meelde ainult üks: realistlik-materialistlik elutunne. Kunagi ei ole ükski Eesti ilukirjanduses kujutatud hingeelu nii intiimselt aineliste asjade ümber keerelnud. Silma torkab Valgemäe tõusikutesugu täiskasvanud liikmete vähene arenemine kõige selle poole, mis luuleline, salapärane ja üleloomulik paistab

olevat. Sellest hoolimata, et Leeni unistuse-võimet, ei tea mispärast, Valgemäe laste kõige suuremaks õnnetuseks peab: kui tühi-
sed ja konventsionaalsed on isegi Valgemäe õnnetute armastajate
Suigujõel käimised! Kui loomulikku suurt osa valgemäelaste hin-
geelus selle vastu mängivad talud, riideaidad, täkud, teenijad, kõik
ainelised maitsmised ja majanduslikud ettevõtted. See on perekond,
kus mitte usk, kõlblus, armastus ei valitse, vaid majandus, sehv, jonn
ja uhkus, perekond, kus aineliste asjade armastus mõnikord
otse luulelise ilme võib omandada. Kiitusega tuleb köögiaurude
idealiseerimise kõrval nimetada iseäranis Valgemäe tütarde riide-
kirstu vaatlemise luulet ja väikese Jaani rahamurede fantastikat.
Üks raamatu kõige kosutavamatest vahejuhtumistest on selle
ühetsaastase poisikese (ka tema!) rahanõutamise kavatsused.
Need kavatsused lõpevad pisuhänna tegemisega. Mõisamoonakate
lastelt on Jaan nimelt kuulnud, et pisuhänd vana paruni ja Valge-
mäe Villemi kirstud täis olla kannud. Pisuhända tegemast tagasi
tulevale norus pääga poisikesele laseb autor vanaätti varanduste
kasvamise õige saladuse ära seletada: paruni pisuhännad olla
moonakad, samad moonakad, kes sosistavad, et pisuhänd paru-
nile rikkuse kokku ajanud, ja ka Valgemäel olla mitu pisuhända.
Sellega on Hella Wuolijoki oma teose majanduslikule materialis-
mile silmnähtavalt dialektilise materialismi valgustuse tahtnud anda.

Kuid eksib see, kes marxistliku puugitegemise põhjal autori
vastolu tema „Üdutaguste“ maailmaga perspektiivi loovaks peab.
Nagu ma juba tähendasin: Hella Wuolijoki jutustab heldudes nii-
gisugustest asjadest ja hingeliigutustest, mis teistsugusest vahe-
kaugusest arvustusele ja satiirile oleksivad avatlenud. Marianne
teisendi, Leeni, tegeline ja aateline kaksikloomus mõjub nüüd oma
igapäisema miimikaga igatahes palju loomulikumalt ja tasakaalu-
lisemalt kui „Talulaste“ suuri sotsiaal-aristokraatlikka liigutusi ar-
mastava naisharitlase oma. Autoril on õnnelik mõte olnud oma
sellekordset paleuslist naiskangelast panna Valgemäe sugu eeskülje
eest hoolitsevaks, ennastsalgavaks ja edasiarenevaks vanakstü-
d-
rukuks. Kahju ainult, et autor ühtekuuluva järjekindlusega ei ole
suutnud näidata ta üleolemise arenemise-joont. Meie peame lugu
Leeni rahulolematusest ja avarama tegevuse kärsitusest, olgugi et
selle rahulolematuse ja kärsituse mõttetarkus Ernst Petersoni Jü-
rissoni teist, lahjemat väljaannet meelde tuletab. Meie saame
aru ta elu dramaatilise põnevuse igatsusest. Kuid oleks oodanud,
et ta ühes sellega tõesti natukene rohkem oleks järele mõtlema
hakanud ka valgemäelaste tuluvaatelise enesearmastuse, nende
tasakaaluta eneselaiutamise, nende suurustamise, nende jonnii,
kõigi nende omaduste üle, mis langemise eel öeldakse käivat.
Vana Valgemäe Villem, jutustuse kõige toredam kuju, on kõnealuse
tõusikutesugu kaukakõlbluse ja suurusehulluse kõige sirgejooneli-
sem kehastus. Arvate ehk, et meie marxistlik autor sellest Valgemäe
jõhkra-
st hirmuvalitsejast klassi-vastolude väljaarendamise patu-
o-
oina on teinud? Hoopis selle vastu. Ei ole vist ükski maasuur-

nik kunagi kellegi marxistliku kirjaniku poolt nii sooja järelsõna saanud. Ma ei tea, kas autor märkab, et ta end oma nooruse mälestustest ja kodukaskede kohast on tublisti düpeerida lasknud. Tema „Udutaguste“ majandusliku materialismi aateline pääleehitus ei leia igatahes tuge mingist selgest ja ühtlasest sisemisest nägemisest.

Nagu „Udutagustes“ puudub perpektiivi, nii puudub selles ka keelise materjali kunstnikulist ümberloomist. Hella Wuolijoki kirjutab hooletut, läbipaistmatut ajakirjanduslikku proosat. Selle teenuseks võib pidada naiselikku elavust ja kergust. Kunstlikusse paatosesse ja valetoonisse langeb ta säääl, kus ta oma esituse tundedeliseks, luuleliseks ja keelemuusikaliseks püüab paisutada. Nii Valgemäe tütarde sugutungi rahuldamise joovastusele kaasa mängides. „Udutaguste“ autor ei ole nende hulgast, kes oma loomusundisid ja tundeid võivad usaldada uneskäija õnneliku kindlusega.

* * *

Kuna Hella Wuolijoki on tahtnud kirjutada romaanitaolist jutustust paljude tegelaste ja laia elu ümbervõttega, on Sophia Vardi oma heitlikkude aprilli-meeleolude jaoks valinud novelli õhukese vormi.

Ka „Esimestes tuultes“ on jutt eluisust ja selle rahuldamisest. On küsimus noorest juhtumisiotsivast Eesti neiust, kes väljas maailmas puhuvate tuulte vintsutada sattub. Ta igatseb avatulusi ja tal on ettekujutusi oma avatlustest, ja kuhu ta ka läheb, säääl lipitseb ta kannul elumehi oma kiimaliste soovidega. See on aine, millest Sophia Vardi oma esimese novellikogu on vorminud. See on hästituntud, kuid Eesti kirjanduses vähekäsitatud aine meie „isamaa õilmetest“. Vardi jutustuste tõelikkus puudub ainult meie elu äärjoont. Kuid see on tõelikkuse-riba, mis ka praegusel suurtükke müristaval ajal oma tähendust ei ole kaotanud.

Linda sõidab päälinna edasi õppima, ja ühel kevadel, ajal, kus üliõpilaste salgad Neva kaldalt Venemaale laiale valguvad, sõidab ta sinna, „kus päike kõrgemal hõljub,“ Krimmi. Raudtee vagunis saab ta ühe Krimmist päritoleva lõunamaalise üliõpilasega kokku, kellega tiivaripsu löömine algab. Krimmis, tsüpresside all jalutades, teeb üliõpilane juba selge sõnaga välja öeldud ettepaneku: „Põhjapiiga! Kas sa ei taha end ühendada minuga?“ Põhjapiiga tõrgub esiteks vastu. Aga kui agar noormees küllalt oma tõrkuva jumalanna pääle tormi jooksnud, annab põhjapiiga Tallinnast kirglike lõunalase meelitustele ja Jalta õhule viimati järele. Ta saab ühe ööga nägijaks („Esimesed tuuled“). Lindast vanem ja pikandim kodukooliõpetajanna sattub võõrsil ühe kiimalise direktoriherra teenistusesse. Direktoriherra on vastutusrikkal kohal ühel maal, mis elavalt Soomet meelde tuletab. Ta armastab elu ja noori tütarlapsi. Vihkab abielu. Juba teisel päeval teeb ta ettepaneku oma kodukooliõpetajanna keha näha. Pool-pilkavalt, pool-meelitatult märgib meie suguõde enam kui ükskord oma päeva-

raamatusse: „Minu kodanline kasvatus sundis mind ka seekord ta soovi täitmata jätta.“ Ei kulu kahte nädalatki, kui direktoriherra oma kodukooliõpetajannale teatab: „Mina tarvitan lõbusat inimest. Teie olete liiga tõsine.“ („Direktoriherra“). Miina, kes gümnaasiumi on lõpetanud ja sellega kehaliku töötegemise mõiste kaotanud, sorib oma asju: kõik on pandimajas. Läheb välja suurlinna uulitsale õnnejuhtumist otsima. Keegi herra kutsub teda enesega kaasa. Miina kiirustab tagasi oma külma tupp. Herra pakub temale teenistust, Miina ei võta esiteks vastu. Kuid külm tuba lõpeb viimati ometi Miina küsimisega: „Kuhu ma selle nimekaardi panin?“ („Külm tuba“).

Kodupinnast lahtikäristatud, oma naiivsuses üllatatud, niisugused on S. Vardi juurteta silmapilgu-inimesed. Oma vahenditu helevuse poolest käivad S. Vardi „Esimesed tuuled“ üle M. Metsanurga „Isamaa õilmete“. Siin jutustab autor ise, mitte vahemees. Kellegi hääl ei kõla täiesti elavalt, kui ta meid ainult kajana saavutab.

Kirjandusliku algaja raamat olles esitlevad „Esimesed tuuled“ oma autori isikuna, kelle huvid ja tegevus kahtlemata juba muul alal on liikunud kui kirjanduse. Ka kirjanduslikkudes asjades ei astu autor mitte lapsekingades. Ta sulg jookseb paindlikult ja ladusalt. S. Vardi, kes Hella Wuolijoele taha jääb oma elutõsiduse ulatuse poolest, käib üle selle oma isikulise ja armastava keelekäsituse poolest. Ta keel vormib end mängides mitmesuguste meeolude järele, ta stiil näitab kergelt sugulust Prantsuse vaimuga. Äärmistesse liialdustesse langemata on S. Vardi keel ja stiil läbi käinud „Noor-Eesti“ uuendusekooli. Ta novellikatsed ei sisalda mitte üksi tabavaid tähelepanekuid, need on mõnikord ka üsna tabavalt äärjoonestatud. Iseäranis ta „Direktoriherras“, selles kerkib mõningaid hubase pilkega pilutatud inimeste ja vahekordade äärjooni. See novell annab edasi õhkkonda ja seab lugija õigesse sõgesikumängu meeolusse. Muutub lõpupoole ainult vähe igavaks sama tüütava punkti ümber keereldes.

Kuid üleüldiselt ei mõju mitte üksi S. Vardi stiil, vaid kogu ta kunstikäsitlus ja eluvaade kergelt, liiga kergelt. Tähelepanev on muu seas, kui vähe tõsist puutumatus loomusundi peitub ta naiskangelastes, kui hõlpsasti nad oma ümbereksimistel juhtumiste mängukanniks saavad ja kui lodevalt nad oma kaotused võtavad. Kas on selles, võib olla, midagi eestilikku ja midagi väikekodanlikku? Niisuguseid pool-neitsid näitavad meile ju ka A. H. Tammsaare „Noored hinged“ ja — omai viisil — Hella Wuolijoe „Udutagused“.

S. Vardi esiteos on hõlpsasti loetud. Pääle „Direktoriherra“ jätab kõitvama mulje ainult veel ta „Mimoos“. Salme on suurlinnast suveks koju sõitnud, ja tal käib sagedasti võõraid, kelledega ta surmamõistetud seltsimeestest kõneleb. Salme väike kaheksa-aastane õde Helmi, kurb, et vanem õde ka teda seltsimeeste hulka ei võtnud, kuulatab kõike seda salaja nagu imelikku muinasjuttu. Ühel päeval juhtub ta Salme kummutile, mille alumine

sahtel täis revolvril on. Salme võtab Helmilt sõna, et ta neist revolvrilist mitte kellelegi midagi ei räägi, sest kui asi avalikuks tuleb, viiakse ta, Salme, vangi. Helmi peab sõna. Ta muutub seitsaadik aga nii tõsiseks, et ema ta tervise pärast mures on. Helmil on nüüd suur saladus hoida. Kuid siis tulevad ühel ööl sandarmid, murravad kummuti lahti ja viivad Salme vangi. Helmi tunneb ahastust iseäranis selle pääle mõeldes, et Salme vahest arvab saladuse tema läbi välja tulnud olevat. Kui Salme sunnitoole mõistetakse, jääb väike Helmi haigeks, hakkab kiduma ja sureb („Mimoos“). Sarnane ühiskondliku liikumisega seotud lapse hingeelu kirjeldus on — M. Sillaotsa „Laste“ umbse eluringi järel — meie naiskirjanduses uus ja tänuväär. Siin on pala ühiskondliku liikumise ja nooruse ärraste tunnete liigutavat kurbmängu kõige nooremate juures. Siin esineb S. Vardi kergelnaiiv jutustustoon ärdalt ja ilusalt, siin paistab ta kangelaste naiivsus inimlikult-vangistavalt, siin särab üle nende eluiha ja hingehäda õnnelik muinasjutu taevas õrna ja puhta helgiga.

Niisugused on need kaks karakteristlikku esiteost, kahe uueaegse Eesti naise kirjutatud. Üks kaldub ühiselulise, teine isikulise vaatlemise poole. Nii erilaadilised kui mõlemad midu ka on oma olemise poolest, edustavad nad Eesti kõige uuema naiskirjaniku tüüpust. Kõiges ebakõlalises otsekoheuses näitavad nad oma loomusundide ja kogemuste julgust.

Niiviisi on nad osatanud meie elu mitmeid pakitsevaid ja vähekäsitatud nähtusi, ja Eesti arvustus on nende raamatuid teritanud lubaväna.

Mis nende raamatutes kõige rohkem vaja leidub? Süvenemist, väärtuste mõõdu tunnet, perspektiivi kandvust. Ei või ütelda, et meie kõige uuem naiskirjandus just valitud kirjandus oleks, teostatud kõige erksama Eestis võimaliku loomusunni ja maitsega.

Kuid see omadus on haruldane ka Prantsuse naiskirjanduses, tõendab Jules Bertaut omas uurimises: *La littérature féminine d'aujourd'hui* („Tänane naiskirjandus“).

* * *

Nii Hella Wuolijoe jutustuses kui S. Vardi novellikogus esineb teiste tegelaste hulgas ka laps. See tõendab Eesti naiskirjanikkude huvitust laste kohta. Varjunimi M. Sillaots, „Algajate“ ja „Anna Holmi“ autor, on läinud aastal lastele kogu raamatukese pühendanud. Vähemalt on ta omad ajalehtedes ilmunud kirjeldused laste elust raamatuks kokku kogunud ja välja annud.

Lapsed, kelledele maailm veel uus, võivad kirjanikkudele väga tänuväär aineid pakkuda. Ettekujutused noore aju läbi ümbermuudetud tõelikkuse vastuhelkidest ongi meie aja kõige suuremaid avatlenud, ja laste algeliste hingeliigutuste põhjal on nad mitmed oma kõige veetlevamatest teostest kirjutanud. Kuid rääkigem vähematest, mõteigem igapäisemate pääle! M. Sillaotsa õhukese kogu päälkiri „Lapsed“ tuletas mulle ühel hoobil kahte teist sama-

nimelist kogu meelde: Jeanne Marni *Enfants qu'elle sont* („Lapsed nagu nad on“) ja Teuvo Pakkala *Lapsia* („Lapsed“). Lapsed oma tundliku ja ebatäieliku hingeeluga on suured impressionistid. Nimetatud impressionistlikud kirjanikud on lapse hinge silmapilguvõnkumistest kinnipidades eritlenud ka väikeste juures sama enese-armastuse, õnne ja lõbu otsimise võistlust nagu täiskasvanute maailmas. Kõike seda ainult algelisemal, otsekohelemal ja apramal kujul. Halastamata ja tasakaaluta ühiskonna keskele on nad nähtavale mananud enam kui ühe väikese, vaese olevuse kuju vaevalt ärganud teadvusega ja juba perekondlikkude ja ühiskondlikkude kurbmängude ohvri.

M. Sillaotsa „Lapsed“ mängivad samas igavas kodanlikes õhkonnas, nagu ta „Algajad“ ja „Anna Holm“. Selle naiskirjaniku huvi näib kord juba paratamata perekonna ja kooli elu tühja-tühja poole pöördud olevat. Ei mingid värisevaid elu ja liikumise lehekülgi. Väikesed asjad, kõik need tuhat tühja-tühja, milledest elu kokku pandud, võivad suuregi tähenduse omandada lapse tunnetes ja mõtetes. Kuid ilma jumeka värskusega edasi antud, kaotavad nad just selle joone, mis neid huvitavaks teeb, lapselikkuse. M. Sillaotsa „Lapsed“ on kerge käega, aga ilma temperamendita paberile joonistatud varjukujud. Niisugustena on nad ainult ühest vaatekohast nähtud ja need vaatekohad on enamasti kõik ilma uudiseta väikekodanlikes eluringis korduvad, kitsad, igavad ja pedagoogilised. Mõned lookesed, mis sellest kuivast alustoonist välja kalduvad, tabavad noorte hingeliigutuste kärtsusi ja ootamatusi siiski üsna hubaselt. Nii kriipsutus väikeste seakarjaste elust „Sead“. See lookene kaldub küll jandi tooni poole, kuid selle koomika kasvab lapselikust lihtsusest täiesti seepidiselts välja. Jassile ja Eedile torkab järsku mõte pähe sigu järve ajada. Mõeldud, tehtud. Aga kui sead järve teise kalda poole hakkavad ujuma, on poistel peenike peos. Nad hakkavad sigu ahastades ja võileivaga meelitades tagasi hõikuma. „Ikka valjumini kutsuvad nad, ikka ahas-tavamad on hääled. Ja siis pööravad mõlemad silmad taeva poole ja paluvad, ägedalt kisendavad Jumala poole: Oh aita, et nad tuleksivad! Aita, armas Jumal! Kuule ometi seda ühte palvet! Ainult see kord! See üks kord. Sa võid ju kõik, sa võid seda ka, lase neid tagasi tulla, lase ometi neid tagasi tulla!“

* * *

Viimased saavad esimesteks, esimesed viimasteks. Läänud aasta algul on veel ka M. Heiberg ühe kogu luulelist proosat välja annud, mis kohutavat päälkirja kannab: „Enne viimset päeva“. Olen seda raamatut näinud ja võin selle välimust kiitusega nimetada. Kuid pean tunnistama, et mul kahjuks mahti ei ole olnud end „Enne viimset päeva“ sisuga lähemalt tutvustada.

Siin ongi kogu see ala, kus meie naiskirjandus end läinud aasta! on koduse tunnud. Kergitagem kübarat ja soovigem: nägemiseni vähem karmidel tingimistel!

Gustav Suits.

Kogust „Amores“.

1.

Sonimine naisest.

Õõ sonimistes, päevad valus läinud.
 Kui ajamine nelju ajudes
 ja hullund pilk kui loomal pajudes,
 kes verde joobnud koera vaadet näinud.
 Ei äikse tulles puhkend lille täinud
 mu kâsi murda, mõtte vajudes,
 jâin lille hoidma külmis sajudes:
 sest räise-tulí verest lábi kâinud.
 Oh jumalad, kes aegu kandsivad,
 kes kaaosile vormid andsivad,
 nad urja joobudes meil andsid naise,
 meid naise pärast ära vandusid
 ja vandeks sonimise pandsivad:
 Nüüd murrab kannatus mu meele vaese.

2.

Igatsuse verimoon.

Mu hinge pehme moon ei enam lahti lõõ,
 Üks moon, mis tulipunane kui veri.
 Mu mooni põllu uhtis jääne meri,
 Mis kohas akna taga kogu tormi-õõ.
 Õõ minu aeda külis räise-teri.

Kui vannutud on minu külv ja külvimaa.
 Sâäl istutin ma peenra ihke-mooni,
 Kus mullas nägin hallikate sooni,
 Kuid kõrbes muld mu põllul halastusea,
 Kuum päike alla heitis tule jooni.

Mu hinge pehme moon ei enam lahti lõõ,
 Üks moon, mis veest ja tulest püsind.
 Ei seda mooni sina omal kûsind.
 Su valged jalad laiaks nagu kirju võõ
 Jalgteele minu viimse mooni rûsind.

Henrik Visnapuu.

Dr. M. Weske

25-aastase surmapäeva mälestuseks.

Minevikku tagasi vaadates näib aeg ime kiiresti edasi ruttavat. Juba ollakse meil niikaugemale jõutud sellest huvitavast ja värskest rahvusliku ärkamise ajajärgust, et meil tuleb pühitseda nende surmapäevade juubelit, kes sel ajal tegeval olid ja meie rahvusliku omapärase kultuuri esimesi vundamente aitasid rajada. Tänavu on see Dr. Mihkel Weske surmapäev, mida pühitseme, kes 4 mail a. 1890 manale läks Soome sugu keelte professorina Kaasani ülikoolis ja 47 aastase mehena, lahutatuna avarate Sarmaatia legendikkude läbi kodumaa pinnast, mida ta nii ülistavalt oli laulnud, ja emakeelest, mille uurimiseks ja harimiseks ta nii suure vaimustuse ja armastusega oli töötanud.

Võimatu ja ka tarbetu on selles lühikeses mälestuskirjutuses ta elu lugu jutustada ja ta tegevust ning teenuseid igakülgsest valgustada.

Saagu nimetamisest, et ta elu oli täis raskusi, õnnelikka pöördeid ja ka nurjaminekuid. Kõige suurem viimaste seas oli see, et ta varsti pärast seda ära kisti, kui tal õnneks oli läinud niisugust seisukohta omandada, mis ta ettevalmistuse ja annete kohane oli ja kus ta kõiges majanduslikus muretuses võis anduda oma teaduslikule tööle.

Weske, nagu peaaegu kõik ärkamise aja tegelased ja suurmehed, esines mitmel eri alal: ta oli teadusmees, luuletaja, ajakirjanik ja avalik tegelane. Selleaegsed olud — tegelaste vähene arv noore algava rahvusliku kultuuri tööpõllul — töid niisuguse mitmekülguse kaasa ja tegid selle peaaegu tarviliseks, paratamatuks. Nagu Hurt, nii võttis Weskeki osa avalikust elust, ajas poliitikat, oli Kirjameeste Seltsi abiesimees, omandas rahvamehe kuulsuse. Palju tõsisemad ja püsivamad aga on ta teenused meie luulekirjanduse alles nii vähe haritud põllul. Missugune ta luuletuste absoluutne väärtus ongi, kui palju neis tõesti oma ja algupärast ja kui palju laenatud, on eri küsimus; igatahes oskas ta oma luuletustes niisuguseid helisid leida, mis tema aja inimeste meeleoludele ja maitsele vastasid ja nende südameis vastukaja äratasid. Selle eest kõneleb nobe ja üleüldine laialilagunenine ja rahva omaks saamine, mis mitmetele ta luuletustele osaks sai. Mõned neist on koguni klassiliseks saanud meie kirjanduses ega puudu ühestki antoloogiast.

Kuid ta kõige suurem tähtsus on siiski ta keeleteaduslikus tegevuses, mis ta eriala oli ja milles ta jäädavaid teenuseid on saavutanud. Ta on ka esimene eestlane, ja üleüldse esimene, kes Eesti ja sugu keelte uurimise oma eri- ja pääülesandeks tegi ja diplomeeritud teadusmehena selle täitmisele asus. Oma enneaegu katkestatud elu jooksul on ta kaunis suure hulga artiklid ja raamatuid avaldanud, mis Eesti keele ja rahvaluule küsimusi käsitavad; „Omas Maas“ ilmunud mälestuskirjutuse autor loetleb neid tervega 61.

Nendest aga on kõige tähtsam ja põhjalikum töö ta „Eesti keele healte õpetus“, mis a. 1879 ilmus ja mis Eesti grammatika kirjanduses ja teaduses uut ajajärku märgib. See uus edu seisab selles, et Weske rahva-

keele foneetilis külge teravamalt tähele paneb ja kirjas ära tähendab, kui seda eelmised grammatikad olid teinud; muu seas jääb teise ja kolmanda välte vahe konstateerimine Eesti keeles ja selle esinemine muutevormides üheks tähtsamatest Weske teenustest meie grammatika alal. Lähem tutvumine rahvamurretega, mida ta väga harrastas, tõi ka Weske juures paratamata kaasa, et ta alles vähe haritud kirjakeele traditsiooni puutumataks ei pidanud, vaid püüdis reformeerida, murde vorme soovitades, mida ta paremaks ja õigemaks pidas. Nii näit. nõudis ta, et tüvehäälik ka nõrgas astmes püsiks, „luen, via, suo“, mida üksvahe kirjanduses juba kaunis laialt hakatigi tarvitatama. Tema mõjul tarvitati ärkamise aja kirjanduses ka -lle (-le asemel) kõrvalrõhulise silbi järele, uuendus, mida nüüd jällegi katsutakse uuesti üles võtta ja elustada. Igatahes aga on kontraheeritud verbide lõuna-eestilisem konjugatsioon endise kirikukeele oma asemel, mis enam põhja-eestiline, Weske mõjul läbi läinud ja esineb reeglikordsena praeguseski kirjakeeles.

Kui Weske oleks kodumaale jäänud ja kauemini elanud, siis kahtlemata oleks ta Eesti keele arendamise hääks palju rohkem saanud ära teha, ja wahest oleks siis meie kirjakeeles mõnigi asi teisiti kui praegu. Kuid traagiline saatuse määras teisiti, nagu mõnegi muu asja Eesti elus. Ja selles mõttes on Weske nagu tüübiline ja sümboolne nähtus Eest vaimlises ja idealistlikus liikumises. Olgu meile ta mälestamine tänuliku meele avaldamiseks ühele meie mineviku suurmeestest ja ka juhuseks oma rahva saatuse ja võimaluste üle tõsiselt järele mõtelda.

Joh. Aawik.

Theodor Altermann.

Üksikud jooned.

Teatri esteetika tunnistab, et näitleja alles 25-aastase töö järele oma võimise tipule jõuab ja teatri ajaloost võiks seda väidet mitme näitusega tõendada. Kui meie seda ka Theodor Altermanni kohta maksvaks tunnistame, siis peame oletama, et ta meilt lahkus, kui oma ande arenemises vaevalt poole maad oli ära käia suutnud. Ja seegi esimene pool ei olnud tervelt näitekunstile pühendatud, vaid seda jagas Theodor Altermann igapäevase leiva-teenistuse ja kunsti teenimise vahel.

Kui Theodor Altermann näitelavale ilmus, tekkis vaatlejais see elav säde, millega iga anderikas näitleja publikumi köidab ja mida meie suggestiooni ja hüpnosi nime all tunneme. Tundus nagu oleks ühes näitleja ilmumisega mingi salauks avatud, mille kaudu meile vastu voolas kevade ja noorus, sätendav elurõõm ja -joovastus. Lähemal, analüseerival vaatlemisel märkasime küll, et siin ei olnud lahutamatult kokku sulanud keha ja vaim, loodud jättis sagedasti pettumuse tunde, aga just sellepärast, et keha, loodav, meid õigustas kõrgemaid, suuremaid, kaugemale ulatavaid nõudeid asetama loovalle, kui see meile harilikult pakkus. Theodor Altermanni oli loodus pääle ande ka muuga varustanud, mis näitleja võimise lõpulikuks väljarenemiseks eeldustena ilmtingimata tarvilikud on: ilus keha ja kuju; ainult hääli tundus nõrgana ka vana „Estonia“ madalate müüride vahel. Tõsi, ajajooksul arenes ja kasvas hääle koolitus, kuid siiski võis märgata, et hääle

mõjukus ja hõbeselge kõla kättesaamatuteks jäid meie paremale näitlejale: Theodor Altermanni hääle materjali kattis mingi rooste kord, nagu „Estonia“ seinu alaline rõskus ja niiskus; võib olla, et nende vahel tõesti tagajärje ja põhjuste vahekord valitses.

Theodor Altermanni näitelavaline esinemine langeb käesoleva aastasaja esimestesse aastatesse. Tallinnas alalise Eesti teatri loomise esimeste ettevõtjate hulgas, P. Pinna ja Johannson, kes juba varakult tiisikusse suri, leiame ka Theodor Altermanni nime. Ei oleks võinud toleaja algajas, kes vzevalt üheski etteastes algupärasust avaldas, ka igas väiksemaski näitelavalises esinemises Paul Pinnat jäljendas, sedavõrd näitelava kunsti arenemise võimalusi oletada, nagu seda Theodor Altermann juba 1908. ja 1909. a. omas ettekandes ilmutas. Theodor Altermanni ande amplituud ei olnud küll iseäranis suur; sagedasti tuli kordumisi ette, mis töid tema ettekandesse osalt monotoonsust ja ühelaadisust. Kuid mitte see monotoonsus ja ühelaadistus ei olnud Altermanni näitekunsti kõige suurem pahe: anderikkad näitlejad on sagedasti, võiks koguni öelda enamatel juhtumistel, ikka teatud mõttes piiratud loomis-alaga, nende valitsevus ei ulata mitte paljude osade üle kui just üksikute osade sügavasse interpretatsiooni; seda võime ka omade paremate naisnäitlejate juures tähele panna, iseäranis tuleks siin proua Erna Willmeri nime-tada. Theodor Altermanni ande pahemaks küljeks peaksime arvama seda lihtsus-tamist, üleüldistes joontes kujude loomist, kujude, mis olid sagedasti jumes-tatud mingisuguse lollakuse ilmega, mis sihtis arutihti iseloomude labasta-mise poole. Seda paha iseäraldust võisime kahjuks nii sagedasti meie anderikka näitleja loomises ära tähendada, mis oli päälegi seotud mitme näitelaval kätte harjunud võtte, millega omal ajal vähe nõudliku publikumi juures läbi löödud, ülearuste kordumistega. Kuid need kõik on kõrvalda-tavad puudused, õpetab meile teatatrikunsti ajalugu, ja Theodor Altermann tõendas seda ka oma viimase ajajärgu loomisega. Et neist pahedest vaba-neda, on vaja pääle asjatundlikuma näitejuhatause näitleja enese juures tõ-sist arusaamist omadest suurtest kohustustest oma ande arenemise vastu ja teadmist, et seda võib teostada järjekindla töötamisega ja enesetäiendami-sega. Paljudel puudus küll usk, kas Theodor Altermannil, kelle annet vähenõudlik publikum oma arvustuslageda otsusega, mis ainult kiidusõna-dest koos seisis, juba ohtralt oli väärradadele juhtida ja hävitada suutnud, kas temal, meie paremal näitlejal, veel püsivust jätkub oma ande koolitusele tõsise hoolega asuda. Nende kõikide kahtlused kadusid, kui Theodor Altermanni pääle väljamaalt tagasi jõudmist Hamleti ja hiljem teisteski osades nägime: näit-leja oli oma väljendusabinõude poolest hulga rikkamaks saanud ja mõjus omandatud küllustega värskendavalt ja kaasakiskuvalt. Kui ainult tema hääle skala pikem oleks ja suuremat paenduvust avaldaks, pidime siiski kahjat-sedes tunnistama, sest endine rooste tundus nüüdki.

Theodor Altermanni näitejuhina — oleme otsekohesed ja tunnistame: ka see oli teatud määral väärradadele kaldumine. Juba kaasaeglased on siin õiglaselt talitanud: raske oleks üles lugeda Theodor Altermanni teenu-seid näitejuhina, näitelava-kunstnikuna, ja seda ei saa teha sel lihtsal põh-jusel, et need igalpool täitsa varju jäävad Theodor Altermanni kui näitleja, näitekunstniku teenuste kõrval. Puudus tarviline põhjalik ettevalmistus näi-tejuhiks ja hiljem nõudis selle kohuste täitmine näitlejalt ohtrasti aega ja tööjõudu,

mis oleks tulnud kulutada omade osade lõpulikule täusele viimisele. Korraga olles näitejuht ja näitleja, ei suutnud Theodor Altermann luua näitejuhina midagi, mis oleks kuidagi üle ulatanud harilikkudest „Estonia“ näitelavale-seadetest, väljaarvatud vast „Hamlet“, kuid siin olid vast dekoratsiooni-kunstnik R. Nymanni teenused üleulatavamad, kui näitejuhi omad.

Lootusi paisutav kui näitleja, kes võiks puudutada oma silmapilkse kunsti tippusid, nii lahkus meilt Theodor Altermann.

Bernhard Linde.

A. N. Skrjabin.

Aastasada läbi püsivad küsimused, probleemid, mis inimesi huvitavad. Hingelised võitlused, kurbused, rõõmud, ihad ja igatsused on nii rasked laademed, et neid aastatuhandedki ei suuda ümber pöörda.

Selt vaevalt muutuvalt pinnalt võrsub mitmeharaline lill, kunst, alati uute õitega, olemata värvidega. Kunst muutub. Kunst edeneb. Iga aja-järk nõuab oma kunsti. Meie maitseme otsekohesemalt Verhaeren'i, Baudelaire'i kui Boileau'd, Shaw'd ja Wilde'i kui Byron'i, Vrubeli, Gauguin'i, van Gogh'i hingelisemalt kui meistrit Rembrandti. Skrjabini paatos on meile ligemal kui Beethoveni oma.

Mis otsimised praegu igas kunsti vallas! Mis pöörasusteni arvatakse neis minevat! Mäherdust värvide kisa kuuleme maalidelt! Ja mis dissonantsid need on, mida modern komposiitor orkestriga pakub! Luule alal: — kas maksab nimetada neid literaarseid võtteid, neid palavikulisi otsimisi, millest nii külmaverelise või põgliku kehitamisega mööda minnakse, leides eneserahustavaks ettekääneks selle, et see on kõik „pour épater les bourgeois“?

Uute vormide otsimine kõigil kunsti aladel ühendab kunstnikka ja annab praegusele kunstile kindla ilme.

Kui modern inimese hingeelu neidsamu tundmusi sisaldab, mis aastasadade eestki, siis on selle vorm muutunud. Kärsitus, põnesus, kiirem liikumine, närvid rafineerivad hinge kohmakust, puhastavad selle tardumuse roostest ja mõjutavad õrnust, äärmuseni minevat heldumust, või annavad robustile jõuavaldusele, traagilistele kokkupõrgetele peenenduse ilme.

Eneseavaldamise tung ei ole iial nii põnev olnud, kui just praegusel aastasajal. Samuti pole ka enne iial nii teravalt tuntud seda, et kõike ei saa kunstis avaldada. Siit see iroonia, peen pilge vormi võimetuse üle ja siit see armuheitmata vormi vägistamine ja ühtlasi vabastamine. Värvid vabastatakse aine orjusest, joontele antakse ise elamise õigus, väljaspool neist joontest, mis looduse kehi piirivad, sõnad vabastatakse mõtete ja mõistete surnud massist ja neile antakse kõlaline lennuvõim, muusika jääb ainult sisemise helevuse otsekoheseks tõlgitsejaks.

Selles avaldub praegune otsimine. Siin on ka tuleviku kunsti vormide eod. Seda ligemal tunduvad üksikud geniaalsed kujud, kes oma revolutsiooniliku käega halastamata lõhuvad takistusi, mis nende vaimule päitseks tahavad olla. Traagilised kangelased, keda kaasaeglased ei taha tunnusta ja keda siis omaks tembeldatakse, kui seda juba kõik teevad.

Need mõtted halgatavad pähe, kui A. N. Skrjabini surma meele tuletada. Ja siis need patenteeritud muusikamehed, kes südamest ütlevad

kahjatsevat, et Skrjabini kahtlematu talent vale teid olla läinud, või kes tema võitev-julgeid samme katsuvad sellega vabandada, et ta noor hing alles mässav oli ja uusi randu otsis!

Tundlikumad aga panid Skrjabini talendi edenemist teravalt tähele juba tema esimestest teostest alates, seda enam veel tema viimist edenemisjärku, mil ta oma vanad käsulauad puruks pildus.

Skrjabin oli pääasjalikult pianist. Suurem osa, õigemini, peaaegu kõik ta opused on klaverile kirjutatud. Ja need on, maha arvatud ta kümme sonaati, leheküljelised või vähe pikemad kokkusurutud etüüdid, poemid, prelüüdid, masurkad. Keegi ei ole nii palju muusikalist sisu ühel leheküljel pakkunud, kui tema oma lhaga, Saatanliku Poemiga, Süngete Leekidega, Tiivustatud Poemiga, Nüanssidega, Tantsitud Kallistusega, Kirega, Irooniaga. Päälkiri ei ole programm. Skrjabinile on see ainult lähtekoht, kust kõlade hoogu võtta. Ja vaimustus viib kunstniku kas õrnadele, helladele, ainult nüanssidest koosseisvaile, hapradele, põgenevaile helevustele, mis valuni peenedatud, või paisub see raksatavaiks, mässulisteks laineteks, täis kriiskavaid toone, kisendavaid kunni meeletuseni helisid. Oma ettekandes võis ta ainult kinnisilmil neid õrnusi mängida. Kui Debussy oma meisterliku instrumentatsiooniga õrnused värisema pani, siis võis Skrjabin ainult ühelt klaverilt kõik häälitused ja kallistuste maheduse välja nõiduda, kõik lüürilised hellused, mille taga aga pingul kirk tundus. Just kirg, tume ja sünge, on see, mis Skrjabini töödes tunneb, kas kokkupigistatuna ja siis ainult hardust, äärmist mahedust hõljutades, või lahtipuhkenuna, oheldamatuna, mis siis üle hinge väljade metsikult sööstab. Ja ikka valitsevad tema teostes kontrastid, mis ainult tema hinge totaalsusest ja ühtlasi geniaalsusest aimu annavad. Kord paitavad, valusalt õrnad joovastused, kord kramptidesse kiskuv ja jälle paiskav, närviliselt uhkav jõulaine, must ja kohutav, nagu voog kosel.

Ei ole siis ime, kui see Proteuse loomuga kunstnik kitsad leidis olevat need musikaalsed raamid, millesse teda konservatoorium ja ta õpetajad paigutasid. Juba esimestes teostes tundub Skrjabini algupärane musikaalne ütlemissüüsi, mis, kuigi Chopin'i meele tuletab, siiski individuaalse läike saab, skrjabinliku meloodia, harmoniseerimisvõtted, akkordide järjestuse ja rütmilise ehituse. Juba 3-as sonaadis (Op. 23) on ta läbi jõudnud oma esimese edenemisjärgu, puhastusajajärgu võõraist mõjudest. 30 opusega (4-as sonaat) algab Skrjabinil uus ajajärk, milles puhtale helevuste muusikale juure liitub teadlik idee ja nimelt, kunstniku loovuse idee, mis inimest argipäevast vabastab. Siin on müstilis-filosoofilise tee algus, mida mööda ta pärastiste teostega käib. Ta tuleb oma musikaalsete mõtetega samale seisukohale, mis Nietzschegi, ülistades kunsti loovuse joovastavat võimu, mis vabastust toob. Ta muusikas võib tunda maagilisi liigutusi, nii ta sümfoonilises poeemis „Ekstaas“, kui ka 5-as sonaadis, mille epigraafiks on: „Elule kutsun teid, peidetud püüded! Teie, loova vaimu tumedaisse sügavustesse uppunud, teie arad elu eod, teile toon ma äärmise julguse!“

Kuues sonaat alustab viimast ajajärku, mil sellele ringutavale paato-
sele ja müstilise loovuse võitlusele juure lisub sennise vormi lõhkumine, tõsine musikaalne revolutsioon, mida Debussy, Ravel, Schönberg ette valmistanud. Algab ajajärk, mil endised austajad ja kaasaskäijad tast pettuvad

ja ära pööravad, tagasi oma vaikistesse sadamatesse, millest nad kogemata välja ujunud.

Algab senniste vormide laiendamine. Kui Prantsuse impressionistid meie kõrva harjutavad 7 ja 9 obertoona akkordi konsoneerivaks tunnistama, siis toob Skrjabin konsoneerimiseks 11 ja 13-nda obertooni. Ta toob täie teadvusega uued kvarta-akkordid, kuna ta alggamma ehitab loomuliku gamma obertoonidest, nii siis $c-d-e-fis-g-a-b$. Kvartadena säetud saame neist akkordid $c-fis-b-e-a-d$, mida Skrjabin julgus konsoneerivaiks tunnistada!

Vähe veel edasi minna ja siis laguneb kogu õpetus tonaalsusest. Me astume valda, kus võimalused on nii mitmevärvilised ja ahvatlevad. Viimastes teostes ei tarvita Skrjabin enam noodivõtmeid, sest et ta alusakkordis lubab ühel ajal nii dieese kui bemolle.

Alates 6-ndast sonaadist on Skrjabini muusika mingi hiigla võitlus tumedate jõudude vastu, mis kaasa kisuvad tantsima pöörast, painajalikku tantsu. Tundub, et eksalteeritus ja joovastus kaugele üle isiku piiride hoo-vab, ühendust otsib Kosmosega, ümber kobab tumedais, tundmatuis labü-rintides, aimdusega katastroofidest, mis kunstnikku oma poole kisuvad. Kuid 10-es sonaat näitab, et ta neist pöörlevaist virudest võitjana on välja tul-nud, selgepilgulisena, päikselisena, seletatuna on pääsnud traagilistest heit-lustest, nagu pea kõik suured kunstnikud.

Ja kes võis arvata, et just nüüd pidi Skrjabin surema, nüüd kus ta, oma kriisi üle elanud, välja jõudis lihtsale, selgele, päiksepaistelisele rannale, nüüd, kus ta pühendus oma enne olemata „Müsteeriale“, musikaalsele koreo-draamale, mis ta unistuseks olnud. Sest viimasest on käsikirjades järele jäänud ainult proloog „Eelmine Tegevus“, mis ainult uusi saavutusi osutavat, uusi võitused muusika alal, täites neid lootusi, mis ta pääle pandi.

Ja kas pole kogu ta elutöögi olnud „Eelmine Tegevus“, proloog tule-vasteks müsteeriateks?

Johannes Semper.

Palve „Noor-Eesti“ kaastöölilistele!

Tänavu kevadel saab „Noor-Eesti“ tegevuse algusest 10 aastat täis. Paljud meie endistest kaasvõitlejatest on küll ise teedele lahku läinud, kuid see ei peaks takistama mälestamast neid aegu, kus ühes töötasime. Eesti kirjanikkude selts „Noor-Eesti“ ja osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“ kavatsevad „Noor-Eesti“ 10-aastase tegevuse mälestusraamatut välja anda, mis sisaldaks ülevaate „Noor-Eesti“ senisest tegevusest, üksikute tegelaste mälestusi, arvustavaid tagasisivaateid minevikku ja väljavaateid tulevikku. Selleks kutsume üles kaastööle kõiki, kel kunagi mõnes „Noor-Eesti“ väl-jaandes midagi ilmunud, või kes „Noor-Eesti“ kunstinaütustest tegelikult osa on võtnud. Omalt poolt soovitaksime aine käsitusel järgmise kava mõnest osast kinni pidada:

1) isiklikud mälestused, vaated, mõjud, arvustavad märkused „Noor-Eestist“.

3) „Noor-Eesti“ tulevikusihipid.

Et mälestuse raamat väga suureks ei paisuks, paluksime austatud kaastöölisi mõtteid võimalikult koondada ja vahest mitte üle 5—6 trükitud lehekülje ruumi võtta.

Loodame, et meie praegused ja endised kaastöölised selle palve lahkelt kuulda võtavad ja oma kaastöö võimalikult pea ära saadavad.

Kaastööd paluksime lahkelt kuni 1. juulini s. a. järgmisel adressil ära saata: „Noor-Eesti“, Tartus. Mälestusalbumi toimetusele.

Rohket osavõtmist paluvad

Eesti kirjanikkude selts „Noor-Eesti“.
Osaühisus „Noor-Eesti Kirjastus“.

Toimetusele saadetud kirjandus.

20. Tallinna Vastastikuse Kredit-ühisuse aruanne 1914. a. kohta. VIII aastä. Trükitud J. ja A. Paalmanni trükikojas, Tallinnas, 1915. 20 lhk.
21. Tallinna Eesti Põllumeeste Selts, 1914. a. aruanne. V. Ehrenpreisi trükk, Tallinnas, 1915. 96 lhk.
22. A. H. Tammsaare: Poiss ja liblik. Novellid. Eesti kirjanikkude seltsi „Noor-Eesti“ toimetuse nr. 33. Osaühisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaanne. K. Rohti trükk, Tartus, 1915. 104 lhk., hind 80 kop.
23. Friedebert Tuglas: Felix Ormusson. Romaan. Eesti kirjanikkude seltsi „Noor-Eesti“ toimetuse nr. 34. Osaühisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaanne. Ed. Bergmanni trükk, Tartus, 1915. 254 lhk., hind 1 rbl. 80 kop.
24. Eesti luule viletsused. Paljastanud Joh. Aavik. Eesti kirjanikkude seltsi „Noor-Eesti“ toimetuse nr. 35. Osaühisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaanne. Ed. Bergmanni trükk, Tartus, 1915. 36 lhk., hind 40 kop.
25. Katsed ja näited. Koguke keeleproovidena tõlgitud novelle ühes pikema grammatilise sissejuhatusega. Tõlkinud ja kokkuseadnud Joh. Aavik. Keelelise uuenduse kirjastik nr. 3. Kirjastus „Reform“, Tartus, 1915. E. K. Ü. „Postimehe“ trükk. 96 lhk., hind 60 kop.
26. Eesti Aleksandri põllutöö-kooli Aastaraamat 1914 aastal. Esimene tegevuse aasta. V. Ehrenpreisi trükk, Tallinnas, 1915. 56 lhk., hind 35 kop.
27. Guy de Maupassant: Sõjajutud. Vangid, Sauvage'i ema, Kaks sõpra. Prantsuse keelest tõlkinud K. Martinson. Bernhard Linde eessõna. „Noor-Eesti“ rahvaraamatud nr. 9. Osaühisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaanne. J. Mällo trükk, Tartus. 40 lhk., hind 10 kop.
28. Eesti Kunstiseltsi VIII aruanne, 1914. a. Trükitud „Ühiselu“ trükikojas, Tallinnas. 12 lhk.
29. M. Pill: Seemnevilja külviväärtus. P.-L. P. K. Seemnevilja toimekonna väljaanne nr. 7 ja kirjastus, 1915. E. K. Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus. 24 lhk., hind 10 kop.
30. J. Kukk, cand., Ühistegevuse Büroo juhataja: Kroonu äri- ja tempelmaks. Tarvilikud teated laenu- ja hoiu-, tarvitajate-, majanduse-, piima- jne. ühisustele. Eesti Ühistegevuse Büroo väljaanne nr. 2. Tallinnas, 1915. V. Ehrenpreisi trükk. 51 lhk., hind 50 kop.
31. Ära needud suguvõsa. Venekeelest A. Raha. J. S. Meigas ja J. Kehlmanni kirjastus, Tallinnas, 1915. Trükitud „Ühiselu“ trükikojas. 24 lhk., hind 15 kop.
32. Mihkel Rumba: Tallinna kopikuleht ja tema võimalised isad. E. K. Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus, 1915. 31 lhk., hind 6 kop.

Vastutav toimetaja: **K. Tüür**. Vastutav väljaandja: **Bernhard Linde**.

Дозволено военною цензурою. — Юрьевъ, 5-го июня 1915.

Vanemuine

poolsada aastat kultuurtöös.

Kui noor on meie seltskondlik elu ja teadlik töö Eesti omapärase kultuuri põllul! Vaevalt inimese eluiga. Meie vanem seltskondlik korraldus, esimene Eesti selts „Vanemuine“ sai Jaanipäeval viiskümmend aastat vanaks. Ainult poolsada aastat on kestnud meie seltskonna korraldumine ja rakendumine oma kultuuri loomisele ja arendamisele, kuna teised rahvused oma kultuuri ajalugu aastatuhandatega, vähemalt aastasadadega loevad.

Veel viiekümne aasta eest, siis kui veel Vanemuiset ei olnud, ei olnud Eesti seltskonda, ei Eesti kultuuri ega siis õieti ka Eesti rahvustki. Oli ainult kogu talupoegi, m a a r a h v a s, etnograafiline mass, mis ainult materjaal on rahvuse tekkimiseks. Polnud ka haritud Eesti keeltki, vaid ainult labane maakeel, kõlvuline maameeste tarvitada. Kõik, mis meie maal oli kultuurilist, oli Saksa värki. Kõik, kes vähegi kõrgemale ulatasid hallist talupoegmassist, muutusid saksteks, raputades maamehe tolmu oma jalgadelt, pöördes selga oma sünnitussülele. Üksi kirik tarvitas oma sihtide kättesaamiseks maakeelt ka kirjanduses ja ainud üksikud haritud pään jõudsid tõusta omapärase Eesti rahvuse tundmisele ja tunnistamisele.

Oli tarvis maarahva jõudsat majanduslikku edenemist teoreesest pääsemise järel ja temas tarviduse tekkimist hariduse vilja järele maameestena, oli tarvis rohkemaarvulist talurahva linnadesse voolamist, kui et neid kõiki sääal valitsev sakslus k a d a k a k s väända jõudis, oli tarvis üksikute rahvuslikule iseteadvusele jõudnud eestlaste suurt jõupingutust, et nendes oludes hakata korraldama uut Eesti rahvust, avada senisele maarahvale ust haritud rahvaste peresse, panna algust uuele modern Eesti kultuurile.

Laulu Selts Vanemuine asutati 1865. aasta Jaanipäeval 14 arukama ja harituma tollaegse Tartu eestlase poolt, kes tarvili-seks pidasid, lahus Saksa seltskonnast omale Eesti seltsi asutada, kus eestlased võiks kooskäia oma vahel laulu harjutamas, mõtteid vahetamas ja aega viitmas. Uue seltsi lähemaks konkreet üles-

andeks säeti üleüldise Eestirahva laulupidu toimepanemine 1869. aastal, mil Liivimaa talurahva pärisorjusest vabastamisest pool-sada aastat mööda sai. Taheti maarahvas, kes senini kodukülas omaette elutses ja kelle püüded ning ühistunne oma valla piiridest kaugemale ei ulatanud, äratada kogu maa rahva ühte kuuluvuse tunnet, istutada rahva hingesse Eesti rahvusliku iseteadvuse seemet.

Sellega oli astunud esimene samm, mis ikka kõige raskem ja tähendusrikkam, Eesti omapärase kultuuri loomiseks. Oli murdunud jää, mis ummistava kaanena kattis 700 aastat kodumaad ja rahvast. Vanemuine sai meie praeguse kultuuri hälliks ja tema toekamaks kandjaks. Suur on tema ja ta esimeste tegelaste kultuur-ajalooline tähtsus. Juba esimese ülemaalise laulupidu korraldamine, mis tõesti soovitud viisil külvas elustavat rahvuslikku iseteadvust üle maa kokku tulnud ärksamatesse vaimudesse, on suur teenus. See oli kui sooja lõuna tuule puhang, mis kevade tulekul käib üle maa, üle lagedate lumiste väljade, tardunud talve sulatades ja vete voolu ning uut elu sünnitades.

Üle maa, kus senini oldi uinunud tuimuses, asuti nüüd aja ja jõukohasele haridustööle — Vanemuine eesotsas juhtival kohal. Tema eeskujul hakati teistes kodumaa linnades kui ka maal seltsisid asutama, korraldama ühissettevõtteid üleüldisuse, rahva huvides. Kuigi see töö esialgul seisis ainult lauluharjutamises, pidude toimepanemises ja kõnede pidamises, oli sellel ometi omal ajal sama suur tähtsus, kui meieaja kogu laialiselt erinenud tegevusel. Hindamisel ei tohi iial unustada aega ja kohta. Vanemuises kogunud rahvuslikule iseteadvusele jõudnud eestlaste hulgast läksid välja kõik algatused tärkava kultuurtöö väljal. Siin tekkis Eesti põllumeeste ühinemise mõte oma tööharu edendamiseks, asutati esimene Eesti põllumeeste selts Tartus. Siin arendati Eesti Kirjameeste Seltsi loomise mõtet ja anti uuele kaasvõitlejale lahkesti uluaset.

Laul, mille edendamine Vanemuise otsekoheseks ülesandeks oli, sai meil üleüldiseks rahva asjaks, mis põhjust andis koos käia ka neil aegadel, kus kõik muud huvid vägevamalt poolt maha suruti. Näitemäng, millele Vanemuine oma viiendal aastapäeval 1870 a. alguse pandis, täienes, kasvas, valmistas pinda ja teed kunsti kõrgusel seisvale teatrilile, mis võis tõusta ainult hiljem, leides tuge rahva majandusliku ja vaimlise kultuuri kõrgemas järjes.

Vanemuise asutamise ja tema tegevuse kandvaks jõuks kogu sellel esimesel viljarikkal tööjärgul oli J. V. J a n n s e n, kelle 25 aastast surmapäeva meie 1. juulil tõsise lugupidamisega mälestame.

Sellele puhkemisajale järgneval üleüldisel tagasikiskumise ajajärgul riigi poliitikas, mil kodumaal kõik avalik elu tardub hallis igapäevsuses ja rahva tegevus piirdub argipäise koduse tööga oma varanduslike huvide kindlustamiseks, kitseneb ka Vanemuise tegevuse ulatus. Ta jääb ainult k o h a l i k u k s selt-

siks, paneb pidusid, ka rahvapidusid, toime, laulu ja mänguga, peab tantsuõhtuid Tartu väikeinimestele ja puhvetit. Tol ajal oli aastaid, kus Vanemuine kohalikuski elus teisele kohale oli rõhutatud.

Kuid nagu kaovad kevade külmad ja peavad aset andma soojusele, mis ajab pungad õitsele, nõnda kadus ka meie rahva elust hall tuimus ja kiratsemine üleriikliku vabadusliikumise mõjul. Arvuliselt rohkenenud ja teadvuses kasvanud Eesti seltskond algas nüüd uut hoogsat tegevust kultuuri tööpõllul. Oma noort jõudu tundes asus haritud linna kodanlus kõige päält ajakohase kultuuri kodu ehitamisele. Oli tarvis, pääle muu, oma jõuküllust ka välja näidata.

Uus Vanemuine sai omal kohal suurepärase. Ta on euroopaline. Ka vaim, mis uute hoonesse asus, on Euroopa tasapinnani ulatav, modern. Vanemuisel algas õitseage. Kui tal puudub valitsev tähtsus kogu rahva elus, nagu see tal oli esimesel tegevusjärgul, siis tuleb see kultuurtöö hargumisest, rahva elu erineemisest, mis on meil pikkade sammudega edasi jõudnud ja nõuab asutustelt ja ettevõtelt, ka Vanemuiselt, erinemist, oma tegevuse koondamist ühe eriotstarbe täitmiseks, jättes muid ülesandeid teiste hoolde. Vanemuise tööalaks on teater, laul ja muusika. Ja nendel aladel on ta jälle omandanud ülemaalse tähtsuse, olles teistele eeskujuks ja käies edenemises eesotsas. Uuel Vanemuiselt eeskujule, julgust ja hoogu saades tõusid Eesti teatrid ja toredad teatri- ja kontserdi-majad kõigis suuremates Eesti linnades, ning ajakohased seltsimajad üle terve kodumaa. Kui selle juures mõnigi kord eelarved suured on saanud, nii et raske kanda, siis ei löö see meid veel maha: teame ju, et see ainult e s i a l g u nii on. Kahtlemata on meie seltskond jõudsasti kasvav ja jõuab edaspidi suuremaidki ettevõtteid kanda, kui praegused on.

Oo, see on hää tunnistus meie seltskondlikule arenemisele ja jõudude vahekorra kodumaal võistlevate kultuuride vahel. Viiekümne aasta jooksul jõuda teoorjusest euroopalise kultuuri järjele, Saksa seltskonna toapoistest iseteadliku ja teguvõimsa omapärase Eesti seltskondlikkuseni, mis jõurikkam oma endisest käsikijast, see on elujõu avaldus, mis peab andma rahvuslikku usku, lootust ja uhkustki. Kui ennem oli sakslusel määratu külgetõmbamisvõim, nii et temasse kadusid mõisavalitsejad ja aidamehed, linna sellid ja mamselid, kui ka köstrid ja õpetajad, lühidalt kõik sakste käest leiva saajad, nagu kärbsed mee potti, nii et tuttigi välja ei jää, — siis võib nüüd kindlasti öelda, et Balti saksluse hädaohht meil jäädavalt mööda on, tema jõud parandamata murtud. Kadakasastamise kulminatsiooni punkt on ammu selja taga ja terve praegune kadaklus ei ole muud, kui jätis tema endisest õitseajast, tarbetuks ja naeruvääriliseks saanud, mis kiduneb, nagu ohakas keset lopsakat viljapõldu. Siis, viiekümne aasta eest, ei saanud Vanemuiset asutajad teadlikumad eestlasedki muidu toime, kui

pidivad oma keskel ja ka seltsi asjade ajamisel Saksa keelt tarvitama. Nüüd sammume julgelt igas asjas oma rada.

Seistes Eesti kultuurelu esimese aastasaja teise poole algul, võime konstateerida, et me modern kultuurrahvaks oleme kasvanud, jõudes oma arenemises Euroopa tasapinnale, et meie Euroopa mõõdu väljaanneme, kuigi vahest selle mõõdu alamäära. Saksuse pääletungimine, mis veel nii hiljuti meie rahva edenemist aastasadadeks kammitsasse ähvardas köita, hoides maarahvast vaimliselt ja majanduslikult orjuses, on õnnelikult vääratud. Ja seda kõike omal jõul, palja kätega algades. Ei olnud meil ühtegi tuge, ei kellegi kaitset ega toetust. Ei pärinud me mingisugust endistelt aegadelt hoidunud asutust ega korraldust, mis oleks võinud olla jalgealuseks algavas raskes heitluses vägevate vastaste ja takistustega. Kõigest paljaks riisutud vaeselapsena hakkasime oma kodu ehitama, oma vaimu harima. O m a a b i on ja jääb meie hüüdsõnaks. Seltsid, vabad ühendused, on viimase ajani ainsad meie seltskondlikud korraldused olnud, kes jõudusid koondades ja kasvatades meie kultuuri on loonud, kandnud ja edasiviinud. Nende vabade kultuuri kandjate hulgas on Vanemuisel, kõige vanemal neist, üks kõige auväärilistemast kohtadest.

Senised saavutused lisagu meile julgust eeltulevatel aegadel heita oma jõudu ja võimist rahvaste kultuurvõistlusesse püüdmisses üleüldisnimlikkude ideaalide poole, mis kahtlemata järgneb metsikule heitlemisele verises tapeluses, ja arvatavasti veel kibedam ja nobedam, kui enne. Meil tuleb usus oma võimisse pingutada kõik jõud, et selles võidujooksus teistega sammu pidada ja omalt poolt vilja kanda lisaks üleüldisnimlistesse kultuuri salvedesse, sellega lunastades omale olemasolu õiguse ajaloos. Võtkem üleüldiskultuuriline mõõdupuu, mõõtkem kõik oma asutused, ettevõtted ja tööd ümber ja hoolitsegem, et nad selle mõõdu täis annaks. Saagu meie rahvuslik kultuur ka r a h v a l i k u k s : tehkem igale eestlasele võimalikuks kultuurilist elu elada, kultuurtööd teha ja tema vilja maitseada, sest ainult siis on meie kultuuril õige väärtus ja kindel alus, kui ta k o g u r a h v a omaks asjaks saab ja jääb. Püsidem euroopalisel tasapinnal, tugesed ikka laialistematele rahvakihtidele peab Vanemuinegi oma eeltulevatel aastatel püüdma kõrgete ideaalide poole, mis on üleüldisnimlikud, kui ta tahab oma otstarvet tõsiselt täita: olles Eesti rahvale valgustavaks ja virgutavaks näitekunsti-, laulu- ja muusika-templiks, seista Eesti kultuurelu kõrgemal tipul.

Selleks jõudu ja julgust kaasa!

E. Juhanson.

Meie haritlaste saatus.

Ei ole küsimust, mis nii ligidalt rahvuse olemasolu küsimusega seotud oleks, kui see, mille ma käesoleva kirjutuse päälkirjas äratähendanud. Tema üle on ägedusega vaieldud. Veel rohkem, on vaeva nähtud, et meie haritlaste saatust muuta. Kui ma siin tähendatud küsimusest jälle kord juttu teen, siis sellepärast, et uut seisukohta tema käsitamiseks katsuda üles seada.

Senini on pääasjalikult rahvuslased temaga tegemist teinud. Teistel on teised ülesanded tähtsamad olnud, võib olla sellepärast, et nad asja kohta midagi iseseisvat ütelda ei teadnud. Ei ole ju meie sotsialdemokraatidelgi rahvuste hävinemise mõte meelepärane. Mis sellepöolest nende arvesse on kirjutatud, on vale ehk niisuguste sotsialistide arvamiste pääle põhjendatud, kellel sotsialismist üsna vähe aimu on. Niisuguseid eksemplarisid on igal pool algavas partei-elus küllalt; leidub muidugi ka pärastpoole.

Rahvuslaste arvamine meie haritlaste Sarmaatia legendikule rändamise — ja sinna valgub neid nii suur protsent — põhjuste kohta on, et Vene koolid inimesi rikkuda. Patriotismi olla vähe hingesse istutatud. Ma ei hakka siin kõhtasid kirjatöödest üleslugema, et väidet tõendada, on ta ju nii harilikuks saanud. „Rikutud“ inimestest on nii palju räägitud. Rike olla iseäranis suur väljarändajate hinges. Ja selle järele jaotatakse meid, Eesti haritlasi, sikkudeks ja talledeks. Niisama teoloogiliselt primitiivne, kui see jaotusviis, on ka rohi, mis nähtuse arstimiseks tarvitusele võetud: patriootiline kasvatamine, jutlustamine, hurjutamine. Kaks tuhat aastat on jumalasõna jutlustatud, ilma et kurje inimesi oleks saadud hääks teha. Nüüd katsutakse sama abinõu varal kodumaata inimesi kodumaalasteks teha. Ei usu, et see korda läheb. Võib aukartust tunda selle jõukulutuse ees, millega meie rahvuslased oma eesmärgisid kätte püüavad, kuid ei saa nendele kaasa tunda lootustes eestlasi kasvatada, kes oma kodumaaga seda võrd seotud, et nad temast lahkuda ei raatsiks. Kodumaa armastus on taim, mis igal pinnal ei kasva, külva seemet kui palju tahes. Haledad ja armsad jutud, mis kodutruudusest räägivad, on kas luuletatud, ehk käivad üksikute kohta. Kangelase-meelseid inimesi leidub igal alal, kuid erandid ei suuda reeglit ümberlükata.

Et meil kord jutt armastusest on, siis peatame tema juures vähe. Kindlasti on tähendatud mõiste meie juures senini müstilise loomu alles hoidnud. Kõige pöörasemal viisil saavad temast muidugi meie usumehed aru. „Sina pead armastama“, kes ei tunneks seda lauset meie usuõpetuses. Kuid just armastus ei sünni ühegi sundusega kokku. Ähvardage inimest võllaga, ehk viige ta piinapingile otstarbel, et temasse armastust istutada — lootuseta ettevõte. Armastus on kõige päält mõnususe tunne, või vähemalt lootus tulevase õnne pääle. Minevikus üleelatud ilusad silma-

pilgud tekitavad mälestustes sooja kodususe tunde. Siin juures olgu meeletuletatud, et kui meie tunnetest räägime, siis unustada ei tohi, et selle juures äärmise mitmekesisusega tegemist on. Üks armastab ühte, teine teist moodi, nii, nagu kellegi hingelaad kujunenud. Ühele meeldib üks, teisele teine. Kõige pöörasema metsikuse avaldused on nimelt säääl avalikuks tulnud, kus inimesed oma ligimeste üle selle järele hää või halva otsuse andsid, kas need nii endid üleval pidasid kui nemad. Paratamata on hää või kurja üle otsustamine, kuid selleks peab objektiivne mõõdupuu võetama, midagi, mis meist, hindajatest. väljaspool on. See on, õigust ütelda, kulunud tõde, kuid tema tarvitamisega ei olda harjunud.

Kui meie nüüd kodumaa-armastuse ligemaid põhjuseid otsima hakkame, katsume seda võimalikult meetoodiliselt teha. Meie ei räägi, kuna me juba tähendanud oleme, et isegi iga inimene isemoodi tunneb, kogu rahva kodutunnetest, vaid võtame tähelepaneku alla enam ühtlase massi, talupojad, need juba vanas ajaloos tuntud riikluse ja isamaalsuse toed. Millest seisab talupoja koduarmastus koos? Ma ei ütle meelega mitte kodumaa-armastus. Viimane on juba laialdasem mõiste: et kodumaa-armastuseni jõuda, on tarvis oma õueaiast ülevaadata osata. Igatahes on tarvis kõige päält kodu armastada, et kodumaa ja isamaa-armastuseni jõuda. Oma tunnete ja mõistuse arenemise juures hakkame alati kõige ligematest asjadest päale. Kõige algelise maks, millest kõik muu oleneb, tuleb meie kehaline olemine pidada. Loomulikult teeb meile lõbu see, mis meie kehalise olemise päale kosutatavalt, valuvähendavalt mõjub. Lapse juures ei ole esialgu, päale lihtsa valutunde, muud arusaamist märgata. Ühes kehalise arenemisega algab meis vaimline tegevus, s. o. mõtlemise protsess. Ühes otsekohese kehalise üleelamisega sünnib ka meie ajus midagi: teatud ettekujutused ühinevad füsioloogiliste üleelamisega üheks psüühiliseks kompleksiks. Võtame lihtsa näituse. Annab ema lapsele kooki, mis viimasel juba küpsetamise ajal suu vett jooksmas pannud, siis on ümbervaadates tema meelest ka inetud asjad ilusamad kui muidu: madal suitsutuba, määrdinud aknaruudud võivad kaua mälestuses armsatena edasi elada, isäranis, kui pärastises elus vahest kuiva leivatükki suhu pista ei ole. Ühes Eesti jutustuses, kui ma ei eksi, ühes Ernst Petersoni uudisjutus, tuuakse mingisugune müstiline Eesti talupoja loomade armastus ette. Fakt on vististi õieti nähtud, kuid seletus puudub. See ei ole Eesti talumehe rahvuslik omadus, vaid elutingimistest elule kutsutud: Eesti maamehel on oma loomadega nii mitu lõbusat ettekujutust seotud. Kodumaa-armastuseni jõutakse siis, kui isiklikud lõbusilmapilgud kodumaa ettekujutusega ühendatud saavad: rahvuslikest pidudest osavõtmine, rahvuslike kirjanikkude ja kunstnikkude toodete maitsemine jne. toob seda kaasa. On aga meie olemine kodupinnal pääasjalikult vastumeelsete mälestustega seotud: koduta olek võõra katuse all, hoolimatus, lugupidamatus kaas-

inimeste poolt, külm, nälg, tihti ülejõu töö, siis ei või niisugune tunne, nagu kodu- ja kodumaa-armastus tekkida. Kuid taluinimeste koduigatsus ei põhjene ainult positiivsete nähtuste pääl. Tihti mängivad selle juures negatiivsed tähtsamat osa.

Talumees on võrdlemisi piiratud tundmiste ja võimistega varustatud. Metsataguse mehed ei tea tihti sellest midagi, mis nende õueaia taga sünnib. Ja tooge ta oma kodust välja, pange ta suurlinna uulitsale, millest tal senini mingisugust ettekujutust pole olnud, mis te arvate, kuidas ta ennast sääl tunneb? Ta saab oma aeglase oleku pärast müksusid, on teistel risuks ees ja imestamise aineks, üleüldse tunneb ennast lõpmata halvasti ja tahtmine tagasi saada oma kodukülasse, kus teda keegi jalust maha ei raba, on äärmine. Pisarad silmis näeb ta viimaks oma suitsutare metsatuka tagant nähtavale kerkima, kuna ta toredate tubade pääle, kus ta ainult komistades käia osanud, õudse tundmusega tagasi mõtleb. Niisama võõrad on meie metsataguse mehele laia ilma inimeste mõtteviis, nende kombes, muidugi ka keel. Hoopis teine on lugu haritlasega.

Tulgugi meie haritlane säätsamast metsataguse majast, olgugi lapsepõlve üleelamised samad, mis teistelgi, kuid koolis hakkab murdumine: maamehest saab aegamööda teatud piirini eurooplane. Keskkool harjutab talle euroopalise mõtlemise külge. Tema mõistusliku võimise lahutamata osadeks saavad Eukliidi geometria, algebra alglaused, nagu neid suured üleilmlikud õpetlased formuleerinud; vanad ja uued klassika kirjanikud mõjuvad oma vormi-geeniuse ja ideedega; euroopalises kultuuri ringkonnas maksivad muusika ja muud kunstid arendavad ja modifitseerivad kooliõpilase kunstimeelt. Laiemalt liikudes harjub ta ikka enam ära haritud inimese kõneviisi, riidemoodide ja olemisega. Zooloogia ja botaanika aiad, muuseumid jne. tutvustavad teda nägelikult, raamatutest rääkimata, kaugete maade loodusega. Ja sattub niisugusel viisil ümbertõetatud „mats“ teise ilma otsa, iial ei tunne ta ennast nii õnnetuna, kui metsataguse mees, kes Jumala päikest ainult oma kihelkonna piirides näinud. Afrika palmid ja Aasia elevant tulevad nende kodumaal euroopaliselt haritud inimesele nagu vanad tuttavad vastu. Võõramaa linna uulitsal liikudes tuletab ta enesele aina meele, mis ehitus see hoone olla võiks ja tihti teab ta ilma küsimatagi, et ta Veneetsias dooshide palee, Pariisis Notre-Dame kiriku ees seisab. Võõras, hirmuäratav on see, mis meile hoopis tundmata, mille vastu meie endid abitud tunneme. Tont, mis nurgas äkki meie ette peaks ilmuma, ajab õudse tundmuse sellepärast pääle, et meie temale mingisuguste abinõudega vastuhakata ei tea, kui ta meile vaenulik peaks olema, ja loomusunniliselt kardame vaenulikkust. Tondina paistavad harimata inimesele paljud asjad, mille otstarbest ta aru ei saa ja mille tegevusest tal aimu ei ole. Haritlane on aga vähemalt ühe aastakümne modern kultuurtoodete tundmaõppimiseks kulutanud, selleks otstarbeks tihti isegi reisinud. Negatiivsed kodu-

igatsuse põhjused puuduvad haritlasel selle järele tähtsalt osalt. Hoopis selle vastu : kodu näib talle nii mõneski tükis, muu ilmaga võrreldes, vähe ilus ; koduinimeste mõtteviis, harjumused, tundeilm jäävad talle aegamööda võõraks. „Vanad“ ja „noored“ ei saa teineteisest pika pääle enam aru. Haritud seltskond, olgugi ta võõrakeelne ja võõrameelne, kui seda viimast sõna ilma jutumärkideta üleüldse tarvitada võib, on haritlasele hoopis kodusem, kui oma vanemate asukoha inimeste ringkond. See on paratamatu. Ei ole mõeldav, et eestikeelne kool siin väga palju parandust toob. Mis on füüsilikal, algebral, geomeetrial, võõrastel kehtel, võõrastel kirjanikkudel, mille tundmaõppimine igal haritlasel, tulgu ta või Eesti koolist, paratamatu, Eesti olemisega tegemist ! Puudub haritud Eesti seltskond, puudub haridusekohane seltskondlik seisukoht — Eesti keeles ja „meeles“ kasvatatud inimene valgub niisama Sarmaatia legendikule, kui Vene koolist tulnud inimene. On arvamist avaldatud, et Sarmaatia legendikule minek Eesti haritlasel ikkagi teatud kaotusega ühendatud on, et sinna vastumeelt minnakse, oludest, nimelt majanduslikkudest, sunnitud. Üsun, et seegi patriootiline enesepettus on. Mina isiklikult pean tunnistama, oma tervet elu meeletuletades, et ma ühegi teise rahva juures, niipalju kui mul nendega tegemist olnud, ennast võõramana pole tunnud, kui eestlaste keskel. Võib olla, et see ainult üksik juhuslik nähtus on, kuid miks peab siis eestlaste võõrsile jäämise üle kaebama, kui asi üleüldse teisiti oleks ? Mujal ilmas on seltskond olemas, seltskond, mille kooshoidjaks vaimlised huvid, ühised arvamised jne. Meil on seltskonna asemel üksikute mõjumeeste ümber kogunud kliked, mis olemise nii kindlusetaks teeb, et sa nagu mäda soo päält põgened. Asjata ja ülekohtune oleks Eesti haritlast nii alaväärtslikuks pidada, et tal tungi pole laias ilmas avaramaid olusid otsida, vaimlisel alal nimelt. Meie intelligentsi parem osa läheb kas osalt või täiesti, sellel põhjusel mujale. Üleüldse on Vene lahke, seltsiarmastav iseloom küllalt kaasakiskuv, et eestlane ennast võõrsil mitte liiga üksi ei tarvitse tunda. Muidugi ei seleta praegu nimetatud põhjus meie võõrsile rändamist ära, olgugi, et mitme kultuuri mõju all olemine meie omavahelist arusaamatust ja kinnist olekut veel suurendab. Pääpõhjuseks, miks meie Läänemere kallastelt Idasse veereda armastame, on B a l t i r a h v u s t e üleüldine kultuurilise tasapinna kõrgus Vene omaga võrreldes. Nagu veepind tasakaalu püüab, kui kusagil kõrgem koht tekkinud, nii ka ühiskondlikus elus. Meil on haritlasi ja poolharitlasi palju rohkem, kui et nendele siin tegevuspõldu leiduks, mis niisamapalju tasu (mitte ainult rahalist) töö eest annab, kui laial Venemaal. Ja ainult Venemaal on koht, kus haritud inimene karjeeri võib teha, keisri ihuarstiks, kindraliks, professoriks jne. saada. Nõuda, et seda kellelgi meeles ei mõlguks, oleks sama, kui ta nõuda, et eestlased inimesed poleks. Igale normaal inimesele on omane tung võimalikult kõrgele jõuda ühiskondliku olemise ringis ja ainult see tung

karakteriseerib meid kui arenevaid olevusi. Ainult jõuetu vaim, kängujäänud degenerant võib selle juures viriseda ja nälgivale rahvakooliõpetajale katsuda selgeks teha, et ta oma ametit auuks peab pidama ja enam kuhugi püüdma. Üks on aga kindel, et nimelt need palju visamalt viletsatele oludele vastu panevad ja kogunisti mitte kergesti oma töö juurest plehku ei pista, kes vähemaga läbi ajama harjunud. Põgenevad kodumaalt tihti just need, kes mõtlemata rahvuslikult suud pruugivad ja teisi hurjutama on harjunud. Meie ei ole rikas rahvas; ülikoolis õppides, kui tahetakse „oma rahvusele auu tehes“ suurepärasemalt elada, peab hästi võlgu võtma, mille maksmine suuremat sissetulekut nõuab, kuna ka paremine elama on harjutud. Ei aita muud, kui pane kolid kokku ja rända. Mis meie rahvuslaste poolt ühe või teise ilmavaate kandjate vastu ametnikkudeks jne. hakkamise pärast ette on toodud*), on rumalus ehk sihiline luiskamise, mida asjaolud ei tõenda. Läbisegi võetud on rahvuslased ja mitterahvuslased ühesuguse hariduse saanud ja elavad umbes samastes oludes, nii et elukoha ja kutse valikul ühesuguste kalduvustega teelahkmel seistakse. Valgumine Sarmaatia lagendikule ei jää enne järele, kui põhjused, mis paratamata seda voolu tekitavad, kõrvaldatud pole.

Mis eestlased ise haritlaste väljarändamise takistuseks teha võiksid, see on meie haridusliku tasapinna madalamaks kiskumine, mille päale igatahes rahvuslikul pool mõeldud on. Olgugi ettevaatlikult, kuid ülikooli tungimise eest hoiatatakse. Nende ridade kirjutajale on rahvuslikkudes ringkondades mõjuvad mehed tõendanud, et oleks parem, kui inimesed vähema haridusega kodumaale oma rahva keskele tööle jääks, selle asemel, et kõrgemat haridust omandades Venemaale välja rännata. Kõrgema haridusega inimeste protsent olla meie juures peaaegu rekordiline ja selle tõttu rahva väljakurnamine tema paremate elementide võõrsile voolamise läbi suur. Kuid Venemaal leitakse eestlasi igal alal ka palju vähema haridusega: viinapõletajaid, mõisavalitsejaid, kontoriametnikka, kooliõpetajaid, guvernantesid, bonnesid jne. Mitte ainult kõrgema hariduse omandamise võimaluse vähendamine, vaid üleüldse rahva hariduse tasapinna allakiskumine vähendaks aadrilaskmist. „Setukestena“ on iga rahvas palju visamalt ümberrahvustamisele vastu pannud. Tuletame Vene ajalooost Poola ja Leedu vahekorda meele, kus aadel varsti võõra vaimule võidetud oli, kuna alam rahvas surmani oma usu ja kommete eest seisis. Ja kuidas sa rahvustad inimest ümber, kui talle kuidagi juure ei pääse? Ainult vägivaldse laialipillutamise läbi suuremaarvulise rahva hulka oleks siin midagi teha, kuid see abinõu on liiga radikaalne ja raskesti läbiviidav.

Kõike ülemaltoodud silmas pidades võiks ütelda, et õigem ümberrahvustamise poliitika on võimalikult palju koolisid ääremaa-
dele asutada. Kindlasti suurendaks see väljavoolu, kuid tal on

*) Näit. „Eesti Kultuuras“.

ka oma teine külg. Haridus on jõud ja kui palju ka kodumaalt haritlasi välja ei rända, kõik ei lähe kodumaale ometi kaduma. Väikerahvas organiseerib ennast, loob enesele seltskonna, kunsti, kirjanduse; omavalitsuse asutused lähevad kõigest hoolimata nende kätte ja jällegi on tõke ümberrahvustamisele leitud. Siiski ei saa tunnistamata jätta, et hariduse omandamise võimalus ja autonoomia puudus mõjuvamatest teguritest on, mis väikerahva olemist ähvardab. Seni kui meil Soomemaa moodi seisukord puudub, on omapärasuse loomine ja allahoidmine raske. Autonoomiata rahvus, kes ajaloos kultuuriliselt jälge jätnud, on senini tundmata asi.

Nii siis oleme lühidalt näinud, missugused jõud meie haritlasi võõrsile kisuvad: modern hariduslik kosmopolitism või ilmakodanlus ja loomulik tung võimalikult paremale järjele saada, mis kultuurivaesel laial Venemaal hoopis kergem ehk üksi sääl võimalik. Julget, teovõimulist inimest meelitab üleüldse õnnekatsmise võimalus laias ilmas. Küsime ainult lõpuks, kas ei ole Sarmaatia lagendikule valgumisel ka mõni hää külg meie rahvusliku olemise seisukohalt? Meil võideldakse, vähemalt mõne ajalehe artikli abil, omavalitsuse (semstvo) sisseseadmise eest. Kui nüüd tõesti semstvo kord valmis on ja meil temaga hakkama tuleb saada, kuidas see ettevõtte minema peaks? Ma kardan väga, et meil inimestest puudus tuleb. Kooliharidus üksi ei aita veel midagi, kool ei anna elupraktikat. Ja meie võime semstvo asjade ajamisega kängu jääda. *Natura non facit saltus**) ja haridusloos on samane lugu. Kas ei ole semstvoametid Sarmaatia lagendikudel taimelavadeks, kust meile tulevikus tegelasi saab! Meil on ju praegu vallaomavalitsus terveni oma käes. On eestlased temast midagi katsunud või osanud teha? Aetakse asju kobades, nagu taevas annab. Ükski haritlane ei ole senini meie omavalitsuse kohta midagi teadnud ütelda, kuna terve juhtimine puuduliku ettevalmistusega vallakirjutajate hooleks on jäetud. Mis hakkame semstvoga pääle, kus isegi vallakirjutajatele omast rutiini ei ole? Üleüldse peab tunnistama, et meil igasugune siht avalikkude asjade ajamise puudub ja suur osa sellest, mida mõni mees oma geenius arvesse armastab panna, on nõnda ütelda Jumala armust saadud, täiesti juhuslikkuse vili. Mingisugust ettevalmistust inimestel ei ole ja nad „juhivad“ siiski asju! Just nagu meie kirjanikud, kes haridust omandamata tahavad geniused olla. *Ex oriente lux* (valgus tõuseb idast) ja ma usun et Sarmaatia lagendik meile veel hoopis ootamata küljest kasulik on. **Joh. Jans.**

*) Loodus ei tee hüppeid.

Sotsialism ja rahvusküsimus.

Meil on sotsialismi kohta veel õige iganenud ja segased vaated valitsemas, mitte ainult tema vastaste, vaid koguni paljude poolehoidjategi juures. Mis aga iseäranis selgusetu näib olevat, see on sotsialismi ja rahvusküsimuse vahekord. Alles hiljuti tõi „Postimees“ (№ 158) Dr. Hjalmar Branting'i kõnet nimetades, nähtavasti uudisena nii mõnda aastat hiljaks jäänud teate, et „sotsialistidel on isamaa“. Ei ole sellepärast vist mitte ülearune rahvusprobleemile põhjalikuma kirjutuse puudumisel „häda-abinõuna“ mõned ülevaltlikud read pühendada.

Marx, kelle ajaloo-käigu seletusviisi tähtsus sotsialistliku teooria kohta enam-vähem üleüldiselt tuttav, väitas, et ajaloos pääotsustavaks teguriks majanduslikud olud on, mis ära määravad terve seltskonna majandusliku struktuuri ja sellest olenevad „pääl-ehitused“: poliitilise ja õiguslise korra, usu, kõlbluse, teaduse, kunsti, kirjanduse jne. — Marxi sirgejooneline ajaloo seletusviisi sai paljudel tema järelkäijaist — kõige õigeusklikumal osal — dogmaks, mis koguni miski pühaduse laadi omandas ja millest kivi-kestki puududa ei lubatud. Püüdes kõike seletata „majandusega“ ja sellest järgneva klassivõitlusega, oli marxism sunnitud ka rahvuslikka liikumisi, mis XIX. aastasaja lõpu poolel nii lokkavalt õitsele olid lõonud, klassivõitluse majanduslikkude alustega põhjendada. — „Proletaarlasel ei ole isamaad“ — selles „Kommunistliku Manifesti“ lentsõnas sisaldus esialgselt kõik rahvusvahelise sotsialismi „rahvuslik programm.“ See oli täieline rahvusküsimuse ignoreerimine, mis mitu aastakümnet kestis. Väga iseloomulised tolle aja kohta olid Liebknecht'i sõnad: „Meil, sotsialistidel, ei ole rahvusküsimust; meie tunneme ainult kahte rahvust: üks neist on kapitalistid, kodanlus, valitsev klass; teine rahvus, mis oma huvide poolest esimesele vastakas, moodustub proletaarlastest ning on üks ja sama kõigis maades.“ Et rahvusküsimus nii ruttu päevakorrale ei tõusnud ja sotsialistide programmis enesevääri- lise kohta ei omandanud, selle põhjuseks oli osalt Marxi jüngrite liig suur õigeusklikkus, kuid suuremal määral veel see asjaolu, et sotsialismi sündimise kohtadeks suured Lääne-Euroopa „r a h v u s - l i k u d r i i g i d“ (Nationalstaaten) olid, milledele veel ei tuntud rahvusküsimust sarnasel kujul, nagu nüüdse aja „r a h - v u s t e r i i k i d e s“ (Nationalitätenstaaten). Sotsialismi lipu all kogunud rahvuslikkude riikide (Inglise, Prantsuse, Saksa) töölistel tuli võidelda samast rahvusest võrsunud eksploateerija- tega, kus juures loomulikult need rahvuslikud ja kultuurilised sidemed, mis neid oma klassivastastega ühendasid, tähelepane- matuks jäid, kuna aga selgemalt aru saadi neist võitluse ülesan- netest, mis kõigi maade töölistel ühised pidid olema. „Nii sai tööliste hingeliseks alustooniks naiivne kosmopolitism“ (O. Bauer). Rahvuslikuis riikides ei tuntud rahvuslikku survet, sellepärast jäid

ka võõraks rahvusliku kultuuri heledad küljed. Asjalugu muutub, kui sotsialism rahvuslikust riigist „rahvuste riikidesse,“ ajalooliste rahvaste juurest „ajaloota“ rahvaste juure tungib. „Siin püüab sotsialism,“ nii tähendab õieti praeguse aja „rahvusliku revisionismi“ edustaja O. Bauer, „töölise klassi seisukohta rahvusprobleemi alal laiemale ja põhjalikumale läbitöötamisele võtta ja oma üleüldistele alustele põhjenedes, kindlat, selgejoonelist rahvuslikku tegevuskava välja töötada.“ Hakatakse ikka enam aru saama endisest ühekülgisusest ja nähakse ära, et inimessugu oma praeguses korras jaguneb mitte üksi majanduslikkuisse rühmadesse, klassidesse, vaid ka rahvustesse, kus juures rahvuslik element veel kaugeltki majanduslikku ära ei sula.

Kõige tagajärjerikkamale „revideerimisele“ tuli rahvusküsimus sotsialistide laagris käesoleva aastasaja algul. Iseäranis tähtsaks ametlikuks versta-postiks rahvusvahelise sotsialismi ja rahvusprobleemi vahekorra määramises oli Stuttgardi kongress augustikuul 1907. aastal. Rahvusküsimus ei olnud küll mitte kongressi otsekoheses päevakorras, kuid ta oli sedavõrd tihedalt kongressil harutatavate küsimustega põimitud, et veel ükski rahvusvaheline sotsialistlik kongress nii seisukohta selgitavalt selle küsimuse kohta pole end avaldanud.

Kõige lähemalt riivasid rahvusküsimust vaidlused „militarismi ja rahvusvaheliste konfliktide“ üle. Prantsuse sotsialist Hervé, seekord ägedam „isamaa ja patriotismi vastane“, püüdis, kokkuvõttes kõike oma jõudu, „rahvuste ja isamaade hävitamise“ tarvilikkust selgeks teha. Rõhuv enamus kongressi liigetest oli aga Hervé väidetele risti vastu, teiste seas ka tuttavamad nimed — Bebel ja Jaurès. Leiti, et „kõik kultuuriline elu ainult emakeelsel, rahvuslikul pinnal edeneda võib“ (Bebel), et „kõik armastus inimessoo vastu ei takista veel tublid oma rahvuse liikmed olemast (Vollmar), et „ei saa, ega võigi loobuda oma kodumaa kõrgetest ja kaunidest väärtustest“ (Costa). Jaurès ütles Hervéle vastates muu seas järgmist: „Hervé tahab isamaad hävitada, nagu kord ärganud proletariaat masinaid lõhkuma kippus. See aga ei oleks sünnis ega ka võimalikgi . . . Rahvus on inimese geeniuse suur varaait ja proletariaadil ei kõlbaks kaugeltki neid inimliku kultuuri väärtuslikka „anumaid“ hävitada, ka siis, kui see võimalik peaks olema. Kongressi seisukoht rahvusküsimuse asjus on õieti ära tähendatud Vandervelde kokkuvõttes, kus muu seas öeldud: „Meie tunnistame täiesti ühemeelselt rahvusvahelise sotsialismi seisukohalt rahvuste vaba ja autonoomilise edenemise tarvilikuks. Töölise Rahvusvaheline Ühendus pole mitte ilma rühmitusteta amorf mass, vaid ta on elavate organisatsioonide ühendus, millesse kuuluvad mitte ükski riigid, vaid ka ilma poliitilise iseseisvusega rahvused*). Meie resolutsioon kinnitab seda tõeasja, et rah-

*) Töölise R. Ü. liigeteks poie mitte ükski iseseisvate riikide sotsialistlikud erakonnad, vaid ka üksikute rahvaste omad, kellel veel poliitiline iseseisvus puudub, nagu Poola- ja Böömimaa.

vuste olemasolu tarvilikuks tunnistamine veel kuidagi tööliste rahvusvahelist sidet ei nõrgenda . . . Sellest järgneb ka otsekohe, et igal rahvusel jäädav õigus on oma iseseisvust iga välise päaletungimise vastu kaitsta.“

Oleme ainult mõned kongressil avaldatud üleüldisemad fraasid toonud, jättes puudutamata nende sügavamaid põhjendusi, kuid arvan neist küllalt olevat moderni sotsialismi ja rahvusküsimuse vahekorra äramärkimiseks. Enam kui poolesaja aastase eluea järele on „teaduslik“ sotsialism täielikust rahvusküsimuse ignoreerimisest selle ülitähtsaks tunnistamiseni jõudnud.

Tähtsamaks võiduks, mis sotsialistlik mõte rahvusküsimuse alal saavutanud, on vahetegemine kultuuri s i s u ja v o r m i vahel. — Igas kultuurilises nähtuses, nii seletavad sotsialismi poolehoidjad, peame selget vahet tegema sisu ja vormi vahel. — Nii, näituseks, on keel üleüldine kultuuri vorm, kuna hingeline iselaad, mõtlemisviis jne., mis keeles avaldatud, sisu on. Sisu võime väga mitmesugustesse vormidesse panna ja samuti võime üheis ja neis samus vormides väga mitmekesisest, sagedasti vastakat sisu avaldada. Kuid mingi kultuurilist väärtust ei suuda meie ettekujutada ega edasi anda, kui ta mitte mõnesugusesse vormi pole sulutud. Nii on selge, et väljaspool kultuuri vorme kultuur ise võimatu on. Kultuuri vormid aga on kõik rahvuslikud. Loomulikult arenenud keel, näit., ei või kunagi „ebarahvuslik“ olla. Seega ei saa siis mingi kultuuri olla väljaspool rahvuslikka vorme.

Nüüd tekkib küsimus: kuidas ja missuguse kriteeriumi abil hindab sotsialism rahvuslikka kultuuri vorme? — „Sotsialistidel on need vormid kõik üheväärtuslikud — see tähendab — sotsialism loobub rahvuslike kultuuri vormide võrdlevast hindamisest. Loobub sellepärast, et sarnaseks hindamiseks temal mingit kriteerium ei saa olla. Ainult schovinistid hindavad neid vorme mitmesuguse vaatenurga all: nad teevad vahet „oma“ ja „võõra“ kultuuri vahel; „oma“ nad ülistavad, „võõrast“ peavad väärtusetaks. Sotsialistide püüdesihiks on, et k ö i k rahvused, ilma erandita, kõigi oma liigetega võiksid omandada kõiki sotsiaalse ja teadusliku edu saavutusi. Sellepärast ei ole sotsialistidel põhjusemõttelikult „oma“ ega ka „võõraid“ rahvuseid. Seega ei saa neil ka mingi kriteeriumi olla „paremate“ ja „paheimate“ rahvusliku kultuuri vormide lahutamiseks. On ju küll selge, et mõni rahvuslik kultuuri vorm alamal e d e n e m i s e j ä r g u l võib seista, kui teine, kuid t ü ü p u s e n a o n t a alati teiste tüüpustega ühel astmel, ei kõrgemal ega madalamal“ (A. Savin).

Kas tähendab see, et sotsialism täiesti ükskõikne rahvusliku kultuuri vormide vastu on? Kaugeltki mitte. Meie tähendasime juba, et väljaspool rahvuslikka kultuuri vorme igasugune kultuur võimatu on. Kui sotsialism ükskõikselt vaataks nende vormide pääle, seega oleks ta ka ükskõikne kultuuri vastu üleüldse. Sarnast seisukohta aga ei või sotsialism mitte võtta. Kõigepäält sellepärast, et ta ise kultuur on; temas peitub sügavam kultuuriline sisu, mida ta püüab sulguda kõigisse rahvuslike vormidesse. Kuid

paljud neist vormidest võivad veel õige madalal arenemise astmel seista ja sotsialism on väga sellest huvitatud, et need inimliku edenemise abinõud edasi, täiuseni jõuaks. Sellest muidugi ei järgne veel, nagu teeks sotsialistid kultuuri vormide arendamise oma otsekoheseks ülesandeks. Ei, see seisab seni veel nende tegevuskavast väljas. Selle põhjuseks on see, et praegusel ajal sotsialism pääasjalikult poliitika on, võitlus seltskondlikkude vahekordade põhjaliku muutmise pärast. Kuid tuleb aeg, kus ka kultuuri vormide arendamine sotsialismi otsekoheseks ülesandeks saab. Kuid, nagu ülemal tähendatud, ka olevikuski pole sotsialismile ükskõik, kas vormid edenevad, või seisakus on. Loomevormide arendamine edendab loomist, loomine aga avaldub ka juba vormide arendamises. Sotsialismi huvid aga on kõige otsekohesemalt kultuurilise loomisega seotud. Sellepärast püüab ta ka saavutada loomejõudude täielist vabanemist igasuguste takistuste ja rõhuvate olude alt. Kultuuri vormide loojaks on rahvus, ning sellepärast on sotsialismil üheks tähtsamaks nõudeks saanud rahvuste vabastamine igasuguse surve alt ja elulise edenemise tõkete kaotamine. Igal rahvusel olgu vaba enesemääramise õigus!

Ei pea mitte arvama, nagu oleks see asjaolu, et kõigil rahva klassidel ühine kultuur on, vastolus seltskonna klassideks jagunemisega, klassivõitluse püüetega. „Ühine kultuur“ tähendab ainult ühiseid kultuuri vorme, kuid neisse ühistesse vormidesse paneb iga klass enesekohase sisu, oma ideelise loomejõu sünnitused. Sotsialistliku hindamise alla, mis klassivõitluse seisukohalt tehakse, käib ainult see sisu, kuna aga üleüldine vorm väljaspool igasugust poliitilist hindamist on.

Lõpetan kokkuvõttes Vene sotsialisti V. Tschernovi sõnadega: „Meie püüd on teha üleüldisinimlikkudeks, seega ka üleüldisrahvuslikkudeks, k o i g i rahvuste kõik paremad püüdmised. Me tahame inimest vabastada kõigi rõhuvate, ajalooliselt kujunenud kitsenduste alt, tahame kõike inimlikku kõigile kättesaadavaks teha, ära hävitada kõik tõkked, mis takistavad inimesi üksteisest arusaamast ja vastastikku mõju avaldamast. Kuid meie ei ole pimedad. Meie teame, et selleks ainult üks tee on ja nimelt töö, mis on rajatud ajalooliselt saanud rahvuslikkude organismide pinnale. Oma vabasuse eesmärgi saame ainult siis kätte, kui tarvitame selleks inimliku edenemise võimsamat võitlusriista — emakeelt, kui kohaneme rahvuse edenemise tasapinnale, toetedes tema paremate omaduste pääle.“

Igale rahvusele enesemääramise õigus! Kuidas sotsialistline programm seda teostada tahab, sellest tulevikus, seekord oleme ainult mõned üleüldised jooned tõmmanud sotsialismi ja rahvusküsimuse vahekorra selgituseks.

H. Kruus.

Eesti keel 1914. aastal.

Oleme keset keeleuuenduse paratamatat keeru ja sellepärast on esialgu võimata kokku võtta neid võituseid ja saavutusi, mis iga aasta endaga kaasa toob. Vahest ehk aastakümnete arenemine jätab sademe järele, mida ajalugulane võib oma erapooletusega vaadelda. Nii siis, minu ülesanne on ainult väikest pilku heita kirjakeele praegusse olukorda, mis on liikuv, voolav ja tabamata.

Läinud aastal on edasi kestnud see agar keeleuuenduse tegevus, mille propageerijaks pääasjalikult Avavik on olnud. On mindud samu radu, mis eelmisilgi aastail: Eesti keelt on katsutud muganda kõige peenemate, varjundlikumate mõistete avaldamiseks, sõnade tagavara on suurendatud oma murrakutega, Soome keele sõnadega, mida keeleuuenduse suhtes on ka ühe murrakuna koheldud. Ka süntaksi alal on märgata olnud uuendusi, küll väiksemid, kaugelt taamale jäävid, võrreldes eelmise aasta Ridala Süütu tõlkega, millest nimetamisvääriline on loobumine liig saksapärasist konstruktsioonest, kui ka sagedad isiku asesõna ma, sa, ta jne. mahajätted lausetes (nii Avaviku Hirvu ja õuduse jutudes ja Marki Ungari antoloogias). Siis, ette pandud ja läbi hakatud viima uuenduses paistavad silma i-lised paljudes ja üleüldse kalle lühikusele. Mis võõrakeeliste sõnade transkribeerimisse puutub, siis on siin valitsenud otse üllatav üksmeel, mida oodagi ei võinud. Nii, võrreldes kahte Keemia sõnastikku, ühte Petrograadi Eesti Üliõpilaste Seltsi toimetusel ja teist Tartu Eesti Üliõpilaste Seltsi poolt, tuleb otsusele, et pea kõik võõrakeelsed sõnad ühte moodi kirjutakse. Mis öeldud, käib Grünthali-Ridala ning Avaviku kirjutuste kohta, kuid ka teiste autorite kohta, nagu S. Vardi, Luts, R. Roht, Heiberg, Mändmets. Ainult mõned novellikirjanikud, nagu H. Vuolijoki ja Mõtslane käivad vanu radu, sest nende teosed ei pretendeeri uususeks ega peenuseks ega nõua nüansseeritud keelt. Arusaadav, et samu radu terve meie ajalehtkond tallab, nagu kõige konservatiivsem element.

Need oleksid olnud üksikasjalised uuendused, mis aasta jooksul on olnud tähele panna ja mis ühes sihis jätkavad võidukat keeleuuenduse liikumist.

Nüüd tuleb aga ühe faktoriga arvata, mis kahtlemata ka keele arenemist ei jäta puudutamata. Mõtlen nimelt sõda. See on rahvusküsimuse uuesti vahestanud. See suurendab vastavoolu meie keelt nii otstarbekohatuile teile viinud germanismide vastu. Seda ei luba enam sisse imbuda endisel määral kadakasakste arvu kahanemine ega ka see, et sakstega ligidalolejate ringkondade poolpuhas keel enam ei saa faktorina mõjuda Eesti keele pääle. Nii toetavad välisedki olud ühte keeleuuendamise haru ja aitavad keele germanismidele suurema õigusega kallale tungida. Võib koguni ennusta, et järgnevad aastad saavad olema saksapärasuste väljakangutamise aastateks keelest.

Aja tingimused on soodsad keele uuendusliikumisele. Kuid sellest hoolimatta on läinud aastal märgata olnud sama visa vastutöötust, mis eelmistelgi. Mõtlen seda ringi, mis meie keeleküsimustes alalhoidlikkust pooldab, Jõgever eesotsas. Ses laagris — Leetbergist ei ole kuulda olnud — valitseb edasi tahtlik, sihtlik arusaamatus juba läbiviidud ja läbiviidavate uuenduste kohta. Ei taheta lihtsalt aru saada, et suur vahe on haritud kirjakeele ja rahvakeele vahel. Sel ajal kui rahvakeel orgaaniliselt põlvest põlve edasi antakse ja aegapidi edeneb mitmekümne murraku näol, vaikselt ja pidevalt, peaaegu nägematta ja selle iseteadmatusega, mida Jõgever nii ihaldab, rahulikult, kui mitte mõni ootamatta sündmus seda teistsuguseks ei painuta, sel ajal kui iga inimese kõne keel ta kodunurga murraku jälgi kannab, kui, massis võetult, üksiku inimese teadlikud ettepanekud ja soovid rahva kõnekeele pääle mingi mõju ei avalda, — on hoopis ise asi kunstliku keelega, kirjakeelega, mis kõigile ühtlaseks on tehtud niisama vägivaldselt, nagu nüüd uuendusigi sinna vägivaldselt sisse tuuakse. Kirjakeel, ametlik Eesti keel, on oma kindla kaju saanud kokkuleppes. Kirjakeel on midagi seisvat, toekat, mis kaugeltki mitte ses tempos ei edene, kui eri rahvamurrakud. Suurema liikumattuse tõttu on ka kirjakeelel oma suur rahvuslik ülesanne, koonda üksikuid rahva osi oma ümber, Tallinnamaalt alates, setukesteni lõpetades. See hoiab rahvuse ja rahvusliku kultuuri koomal ega lase üksikuid murrakuid rahvast lõhesta. See kunstkeel, mida ükski õigesti ei kõnele, peab kõigiti oinema otstarbekohane, võimeline avaldama kõige peenemid aimeid, tabama teaduse piirita kaugele minevid mõisteid, kui ka psühholoogi tähelepandud kõige väiksemid hingeliigutusi. Siin on osa keelt, mida saab kunstlikult suurenda, peenenda, nõtkenda. On juba kirjakeele omadus olla paindlik ja arenud kõige peenemate täriminide täpikäälseks edasiandeks. See tinglik, kokkulepitud kirjakeel heidetagu väärituna silmapilk prügihuniku, kui sel võimalust poleks antud avalda aimeid, mis kultuuri inimene tahab avalda. Kultuur on kõrgem kui üksik rahvus. Kultuuri mõisted on rahvusvahelised. Haritumit mailt omandame hulga mõisteid, vajalisi ja pääsmatuid, kuid tahes neid kodukeeles avalda, jääd kergesti pidesisse. Ja seda mitte ükski teaduse

keeles. Ei, ka kirjanduses, kus meil tegemist on inimese arenud hingega ja nende mõistetega, mis see ühes toob. Seisame dilemmi ees: kas jääme oma piiratud arvu mõistete juure ja kas loobume ühes sellega kõigist neist saavutustest, mis teistel kultuuridel on, või mугaneme nendega? Vastus on juba antud. Kuid siis kuulatakse pea hüüdeid: ammutame oma murrakuist, mis vaja. Tõsi, ka see annab suure hulga mõisteid.

Kuid seda on vähe, koguni vähe, sest koduküla murrakud annavad ikka ainult konkreet asjade nimetusi. Meil on aga just abstraktimaid mõisteid vaja. Alalhoidlikumad heidavad ette keele liig suurt soomestamist ja üleüldse võõrakeelestamist ja soovivad rikkalikult rahva murrete hallikat tarvita. Nii Veski, kes räägib, et Eesti keel rikkamgi olevat teistest keeltest. Näituseks, Eesti keeles on juuks, jõhv, karv, kolm sõna Vene keele БОЛОСЪ asemel jne. Missuguseid saavutusi tõepoolest paljas kodumurrakute pääle toetamine annab, näitab ise Veski. Vist et näidata, et murrakud võimulised on konkreet nähtustest ka kõige abstraktimaid edasi andma, hakkab ta siis järgmiselt keelt uuendama. Ta kirjutab Eesti Kirjanduse 1914. aastakäigus, lhk. 175: „Saaremaa murrakus elab sõna „leet“, mis tuld, tuleleeki ja üleüldse leegivärvilist punakaskollast, punakaspruuni karva tähendab; see andis mulle asja ühte Lõuna-Ameerika punakaskollast siidiahvikest (hapale rosalia, Röteläffchen) leetahvikesse ristida“. Kuid peab tähendama, et kuigi Lõuna-Ameerika siidiahvikesed kaunis abstrakt aimed on, siiski veelgi abstraktimaid mõisteid tarvis läheb, ja siis ei mõika enam murrakuist.

Imelikul viisil ei olda just teaduslike oskussõnade loomise vastu: Veski aitab veel pääle leetahvikese valget nirki lahitsaks ristida, ning rändavat rottit võhnaks, kuid unustakse ära, et ilukirjandus samu oskussõnu nõuab, ja veel päälegi palju peenemid, palju diskreedimid. Ei, mitte ilukirjandus ükski, vaid ka peenem argipäev. Sellest ei taheta aru saada. Ja kui aru saadakse, siis hüüab Jõgever: keelt ei tohi grammatik luua, vaid kirjanik. Kes aga võiks õigemid vorme luua, kui mitte keeleteadlane, kes keset reeglite keeru seisab? Mitte igal kirjanikul ei ole eeskujuline keeleinstinkt.

Jõgever, pea ainuke, kes läinud aastal igal juhtumisel, ka igas oma puht-teaduslikus artiklis keeleuuendajaile vastu astub, omab ikka veel edasi seda *idée fixe*'i, loogikata ja ainult instinktiivse keele tagurlusega seletatavat, et võib küll Eesti keele uudisünnitusi tuua, kuid i s e t e a d m a t a. Teadvuslik sõna loomine, laen teisest keelest, murrakust, on talle absurd. Ta mõistab keele all ikka seda keelt, mis rahva suus räägitakse. Meil on aga tegemist selle keelega, mida kirjutakse ja mis sõnu sisaldab, mida ei räägi ükski, kes mitte kirjakeele mõju all pole. Mis säärasest vaatest järeldub, on kokku võetud ühte lausesse, mis Jõgever lausub P. Grünfeldti „Hääl tujul — kaunil kujul“ arvustades. Ürides seda raamatut, mis — pandagu tähele — neile on kirjutud, kes juba

kukeaabitse on läbi saanud, Jõgever soovib selle keelt eeskujuks võtta: „sääl ei komberdada pakkjalgadel nagu meie tuleviklased, kes võõrakeelistes koolides Eesti keelest ära on võõrdunud ja endale uhkuse asjaks peavad Setu-juudi murrakut kangutada, mida nad ise tuleviku Eesti keeleks nimetavad“ (E. Kirj. 1914. a., lhk. 134). Nii siis, väljapääsu tee sest hirmsast Setu-juudi murrakust, või — *horribile dictu!* — koguni futuristide keelest (ib., lhk. 131), on laste juure, kes vaevalt püksid jalga saanud!

Poleemikale on just läinud aastal palju maad antud. Pea kõik Eesti Kirjanduse numbrid sisaldavad vaielusi Jõgeveri ja Aaviku vahel. Niisama ka Aaviku broschüür: „Kas uuendada või mitte.“ Praktiline keeleuuendus just suurt kasu ei ole sellest saanud, kuigi vaieluse all olevid küsimusi enam-vähem selgitakse.

Pikemad artiklid ja broschüürid käsivad Eesti keele väärforme ja ebaõigeid sõnakujusid ning ettepanekuid ses suhtes. Needki on kõik Aaviku tooted. Nii „Eesti rahvusliku suurteose keel“, milles Kreutzvaldi vigadest kubisev keel tuulutusele võetakse konkreeti ettepanekuga keeleliselt Kalevipoega uues väljaandes paranda. Samas tuuakse meie rahvaluule prosodii kohta näpunäiteid, mis meil senni puudunud. Teine kirjutus käsib „Nominatiivseid liitumisi“, mis ühte huvitavamat õigekeelsuse küsimust harutab. Ka segasesse — lik, — line küsimusse on tarvilisel määral valgust heidetud.

Positiivse töö hulka tuleb lugeda ka kolme oskussõnastiku väljaandmist. Üks on neist arstiteadline, H. Niggoli poolt, mis suuremalt osalt on õnnestanud, kuid mis siiski veel mitte lõpulikku ei paku. Niisamuti ka kaks keemia sõnastikku, mida paralleelselt on päälinnas ja Tartus väljatöötatud. Esimeses on 1136, teises 647 sõna. Mõlemad sõnastikud on ettepanekud, viimistlemist ootavad kogud, kuid pääjoontes lähevad nad nii ootamatta ühte. Sest kahest sõnastikust saab lõpuks sõnaraamat, mis eeskujuline ja täielik.

Mis eri kirjutustesse puutub, siis on nende keel ja neologismide määr autorite järgi. Suur osa Eesti novelliste on keeleuudendusele peri ja tarvitab kõiki saavutusi.

Tähele panna tuleb, kui ligidalt keeleuuenduse põhjuseid teoks tegevat kirjastust, keeleuuenduse kirjastikku „Reformi“. Ses seerias on ilmunud, pääle muu, Hirmu ja õuduse juttude paar annet, mis sisu põnevust keele uususega seovad ja sedaviisi rahva sekka keeleuuenduse põhjuseid katsuvad laota. Ja paratamatta on sest liikumisest tarve tekkinud uue ajakirja järele, mis eneses kõiki uuendusi vastu peegeldaks ja kogumispunktiks oleks nooremile keeleuudendajatele. Nii on saanud „Keeleline Kuukiri“, mida kogu ajakirjandus imelikul viisil lahkesti on tervitanud.

Nii siis, läinudki aasta on vastuseisust hoolimatta olnud keeleuudendamise aasta, nagu neid kahtlematta veel terve rida järgneb.

Johannes Semper.

Tahaks jälle.

Vilets, jälk ja häbemata
meie aeg. Kui loomad
maitsvad rahvad läbemata
kõik, mis päevad toovad.

Vilets hiilgav pidulikkus,
naiste valged palged.
Tühi meeste vaimurikkus,
õhinad ja alged.

Roojased ju neitsid noored,
himumeelsed leegid
silmsis. Käivad mehed toored,
rinnus ihategid.

Nagu kulund vasksed rahad
meie hinged. Sülest
sülle antaks ihud. Pahad
himud vahivad palgest.

Tahaks jälle armurikast
südant, tahaks õrnu
kuulda jälle sõbralikust
meelest vaikseid sõnu.

Tahaks jälle tundeid ehtsaid,
mahedaid kui kiiri,
tahaks veeta päivi armsaid,
leida õnne piiri.

Tahaks kurbust, tahaks valu
jälle tõsist, püha.
Tahaks kuulda luule salu
jumalikku müha.

Jälle virguksid siis viisid
südamlikud, hellad.
Tiliseksid rõõmu viisi
hõbehäälsed kellad.

Mõistaks jälle hinged hingi,
silmad silmist loeks:
vales aeg meid viinud ringi
jälkusele toeks.

Henrik Visnapuu.

Psyche.

Ostsin kord rändavalt kaupmehelt väikese pildi, väikese neiu-pildi, niisuguse igatseva näo ja rinnale surutud lumivalgete lapsekätega pildi. Ma pidin ta kellegile saatma — ühele armsale sõbrale. Aga kui ma koju tulin ja teda omas üksikus kambris vaatasin, sai ta mulle nii armsaks, et ma teda kuhugi ei võinud saata. See oli nagu püha neitsi nägu: nii avalik, nii lapselik. Tundide kaupa vaatlesin ma teda. Nii ütlemata armas oli ta.

Mäletan, seda pilti kandsin kaua enesega. Päeval jagasin ma temaga omi unistusi. Ja ööl sai tema eluinimeseks ning kõneles mulle ilmadest, kus inimesed ainult armastusest elavad.

„Igavesti elavad nad ja on noored igavesti,“ ütles ta. „Nagu lilled imevad nad õhust ning mullast oma toitu — armastust.“

Siis kaotasin ühel hullul ööl selle pildi, ja mälestuski temast kustus hingest. Kuid nüüd heljub ta jälle mu meeles ning täidab hinge nukra igatsusega.

* * *

See tuli nii:

Seisan vaguni esisel ja ootan rongi liikumist. Olen väsinud linna kärast. Vagun on tungil täis, ma seisan trepil ja vaatan majasid ning inimesi.

Rongi äkiline liigutus raputab mind mõtetest. Keegi puudutab mu õla külge. Ma vaatan tagasi. Minu taga seisab noor neiu, vaatab suurte avalikkude silmadega mu otsa ja naeratab, silmi maha lüües. „Ta on mulle tuttav, ma olen teda kusagil näinud,“ mõtlen ma ja taganen ning palun teda trepile lähemale. Ta võtab mu pakkumise tänuga vastu.

Ikka kaugemale jääb linn. Purjukad sõidavad jõge mööda üles ja alla. Nüüd läheb rong surnuaiast mööda.

Ma ei tea, kuidas me jutuga algasime. Vististi: on ilus ilm, kuid minu tuju on halb.

Ja — „mis põhjust olekski mul rõõmustada! Ma ei tea, miks ma sinna näitusele üleüldse läksin. Ma ei ole põllumees. Mul ei olnud sinna midagi viia ega säääl midagi õppida. Ainult kuue nõõbid läksid rüsinas. Ja muuseumi lilled on ainult nõõpnõel mälestuseks jäänud. Selle võiksin teile kinkida.“

Selle pääle naerab ta lõbusalt ja vastab:

„Võtan tänuga vastu. See on iseäraline kingitus.“

Ma ütlen:

„Teie seisate liig väljas, ja minul tuleb soov teid maha tõugata ning teie juukselinti mälestuseks võtta.“

Ta ulatab enese veel enam välja, lehvitab tee ääres seisjatele taskurätikut ja vastab:

„Teil on isesugused soovid.“

„Oh, mul oleks veel palju soove!“

Vaikus. Ta vaatab kaugele välja. Ma ei näe ta nägu. Ainult ta kõrvalehed lähevad roosakamaks. Vist tõmbetuulest. Ta vaatab kaugele välja, siis pöörab ta pääd ja ütleb ootamata:

„Olete teie purjus?“

Kuid see ei ehmata mind.

„Jah, teil on õigus. Vabandage mind. Kui ma midagi segast ütlen, siis vabandage mind. Teie olete nii hää, — ja sellepärast teie vabandate.“

„Tore maakoht,“ ütleb ta ja läheneb mulle.

„Imetore maakoht,“ olen kohe nõus. „Meie maitseted lähevad ühte. Meie juuksedki on samavärvilised.“

Vaikus.

„Ärge vaadake nii kaugele,“ algan ma. „See säääl on maailm. Maailm aga on paha.“

Ta pigistab silmad kinni, naerab ja hädaldab:

„Kuhu pean ma siis vaatama?“

„Vaadake minu otsa! Ma palun, vaadake minu otsa!“

Ta heidab ainukese pilgu taha, pöörab näo ära ja ütleb:

„Ei, ma ei vaata teie otsa. Teie olete vahest niisama paha. Teie olete kardetav seltsiline. Teie silmad ei ole hääd.“

„See on väga halb. Ma kahetsen omade silmade pärast. Andke mulle andeks. Nüüd lähen ma vaguni ja istun säääl vagusi.“

Mu toon on kurb ja ma kaugenen aegamööda. Ta vaatab vaikides välja ja tema juuksed lehvivad tuules nagu siid. Ta kaelas paistab rida helmi. Tuul tõstab aegajalt ta mantli siilu ja lasseb ta saledat keha imestleda.

Ma jään ukse kõrvale seisma, et teda veel viimne kord vaadelda. „Kui ma tema riide palistustki veel kord tohiksin puudutada!“ õhkan ma.

Ta kääneb enese äkki ja ütleb:

„Tulge, vaadake, kui tore! Päike särab üle vee, pilv on õre kui udusüled.“

Ma liginen ruttu talle. Ma tohin jälle ta selja taga seista ja teda puudutada.

Jälle vaatleme meie üksteist ja arvustame. Ma seisan tema ligi, väga tema ligi ja tuul puhub ta juuksed mu näkku. Üks juuks liibiseb mu kuue külge. Ma võtan ta sääält ja peidan ruttu rinnatasku. Sel simapilgul vaatab ta tagasi ja ütleb:

„Teil tuleb jälle halb tuju.“

„Ei tule! Ei tule! Mu tuju on otse suurepärane. Oma verivaenlasele annaksin ma praegu oma elu, nii hää on mu tuju.“

„Või nii. Aga kus teie maha lähete?“

„Elvas.“

„Elvas, ah soo. Kas teil sääält palju maad on kodu?“

„Oi, väga palju. Ma pean jala minema. Ma elan Karksi-Nuias.“

„Niisugust kohta ei olegi ilmas.“

Ma tahan temale vastata, kuid tulevad konduktorid ja pahan-davad, et meie trepil lahtise ukse juures seisame. Minu suruvad nad ühte vaguni, kuna tema teise põgeneb. Ma olen vihane, kuid rahvamurd tõukab mind edasi ja vajutab mind ühele pingile istuma.

Minu vastu istub vanamoor jutlistes kodukoetud riietes ja püüab minuga juttu ajada. Minu kõrval, õieti mu ligi surutud, istub noor talutüdruk. Ma vaatan tüdruku käsa ja leian need väga meeste käte sarnased olevat. Siis vaatan temale näkku ja leian ka tema näojooned kellegi mehe näojoonte sarnased olevat, ning märkan tema suu ümber valkjaid karvu.

See kõik täidab mind otsatu vihaga. Ma vilistan nende kõne ajal, ja kui nad minult midagi pärivad, siis vastan ma pu-revalt. Viimaks jätavad nad mu rahule ning piiluvad ainult ar-gade pilkudega minu poole.

Mul läheb südametäis üle, ma saan jälle rahulikult tema pääle mõtelda ja küsin eneselt: „Kus olen ma teda varem näi-nud?“

Viimaks ometi lähevad konduktorid piletid nõudes teisale ja ma ruttan trepile. Tema seisab jälle sääl, hoiab käepidemest kinni ja naeratab mind nähes. Ta juuksed lehvivad endiselt tuu-les. Ükse serv on ta jaki eest kokku pigistanud, ja esimene kord näen ma, et ta rinnad veel valmimatud on. Ta on alles tüdru-kukene.

„Teie ehmusite neid ametnikka nii väga. Ma naersin, kui teie hirmunult läksite. See oli naljakas,“ naerab ta.

Tal on väga hää tuju. Ta on nagu muretu laps.

„Jah, mul oli hirm. Ma kartsin, et nad teid heidutavad, ja teie trepilt alla kukkute.“

„Teie hoolitsete liig palju teiste eest!“

„Mina! Oh ei! Ma ei hoolitse nende kellegi eest. Rong võib praegu kuristikku lennata, ja mulle oleksid muud ükskõik. Ainult teid tahaksin ma päästa.“

Ma vaatan ta otsa. Ta vaatab teisale. Pikk vaikus.

Ma tunnen, et ma süüdi olen. Nii ei peaks ma selle lap-sega mitte rääkima. Ma palun tasakesi:

„Ärge pahandage. Ärge pahandage, et ma nii ütlesin. See tuli kogemata. See tuli — südamest.“

Minu palve jääb kuulmata. Hämarus tõuseb, ja ma ei näe, kas ta nagu on pahane või rõõmus.

Nii seisame meie hulga aega ja vaikime. Siis äkki pöörab ta minu poole, paneb käed mu õlgadele ja suudleb mind ruttu.

Sel silmapilgul peatab rong vaksalis. Vagunitest tungivad inimesed välja. Mind surub rahva vool platvormile, tema taga-neb teisele poole. Kui ma vabanen, torman ma läbi vagunite ja otsin kõigil pool, kuid teda pole kusagil.

Siis tuleb mul mõte, et tema ometi kusagil vagunis on ja edasi sõidab. Ma torman kassa juurde, küsin pileti Valka ja

G. Ast:

„Võitlus Konstantinoopoli pärast.“

Saksa teaduslikus ajakirjas „Die Neue Zeit“ (nr. 14, 2. juulil, 1915) ilmus esimesel kohal G. Asti sulest 14 leheküljeline kiri Konstantinoopoli ja selle pärast peetavate võitluste üle. Suurest poliitilisest seisukohast vaadates ühinevad Dardanelide ja Bosporuse ümber nõnda palju iseäralisi kasusid, et kogu ilma tähelepanemine sääsete võitluste päale on pööratud. Aga kõigi nende erikasude ühinemine tähendab palju enam suurt sämpus sõlme, mille lahti sebumine koguni mitte kerge ega ilma hädaohuta töö ei ole. Sebumise kallal võivad need erikasud hõlpsasti üksteise vastu sattuda, ja nende vahel, kes Dardanelide avamise juures käsikäes võitlevad, võib merekitsuste pärastise omandamise pärast hõlpsasti vaenutuli põlema lüüa.

G. Ast valgustab seda keerulist huvide küsimust iseäralise mõtteteravuse ja asjatundmisega. Ma arvan, asi on meile seda huvitavam, et seda eestlane teeb. Mitte, nagu oleksime meie rahvuslikult sellega midagi iseäraliselt võitnud, või nagu peaksime sellepärast oma uhkusetunnet rohkem ülespuhuma. Ei! Seda ei mõtle nende ridade kirjutaja mitte. Aga midagi rõõmustavat on see ometi, näha ja teada, et ka meie seas mehi leidub, kelle pilk, kelle teadmine, kelle huvi kaugemale ulatab, kitsast, „omapärasest“ ja poolpimedast ämarusest välja sirutub.

Kuna ma Saksa keelt oskajatele G. Asti kirja alguskeeles lugeda soovitan — ta on niihästi mõtterikkuse, kui ka stiili ja kokkuseade poolest ülihuvitav lugeda — katsun ma siin kirja mõtteid lühemal kujul lugejale Eesti keeles ette kanda, tähtsamaid kohti sõnasõnalt ümberpannes. Kiri oleks väärt tervelt ümberpanna, aga — ma kardan toimetuse ruumi puudust.

I.

Miks astus Itaalia just nüüd — päale 10 kuulise erapooletuse — sõjale sekka? Ja just niisugusel ajal, kus Saksa ja Austria võidud Galiitsias nende seisukorda lootusrikkaks tegid? Mida oli uut juhtunud, mis Itaaliat seda tegema sundis?

Seda tegi Itaalia Türgi vastu peetava sõja pärast. Dardanellide ja Bosporuse Türgi käest ärakiskuda tahtmine tähendab selle üle otsustamist, kes Idas (Orientis) mõjule peab pääsema. Kolmikliidu lubamised, ähvardused ja lootusrikkad võimalused kiskusid Itaalia sõja sekka. Need näisid rohkem kaaluvat, kui Austria lubamised ilma sõjata. Itaalia burshuasia ei suutnud ennast nende võimaluste juures enam taltsutada; sõjapalavik sai võimuse oma kätte, kained elemendid, kes Itaaliast sõja raskusi ja ohvrid eemale soovisid hoida, jäid alla, verepulma kihutajad võitsid.

Lubaduste suurus ja ulatavus on teadmata. Igatahes pidid need Austria omad üleskaaluma.

Balkani riigid ei ole veel sekka astunud, sest et nad keegi o m a e t t e seda sammu astuda ei söanda: igaüks neist kardab naabrit. Hiljutine Balkani sõda on nad nõnda vastakuti vaenulikuks teinud, et kõik sobimise katsed senini asjata olid. Aga asjade käik Türgi-Idas võib viimaks sobima sundida. Ja suurriikide „lahked“ lubamised võivad selle viimaks teoks teha. Ja peab arvama, et kolmikliit lubamistega kiski ei ole, sest temal — nimelt aga Prantsus- ja Inglismaal — on Balkani riikide sekkaastumine nõndasama tähtis kui Itaalia oma.

„Itaalia sekkaastumine on Balkani riikidele uueks kiusatuseks. Kolmikliidu võitu Appeniini poolsaarel võib ligikaudu juba ka pooleks võiduks Balkani poolsaarel lugeda. Esihakatuses jäävad nad muidugi veel päältvaatajateks, et näha, missuguseid tagajärgi Itaalia sõjasamm annab. Aga nemad on veel vähem iseseisvad, kui Itaalia. Ja nende õnn peaks iseäraline olema, kui nad ilma rahvaste-tapmise keerdmöllu sisse tõmbamiseta pääseksid. Kuigi kolmikliidu lubamiste kiusatusekarikas neist mööda läheks, siis tõmbab nende eneste saagi-iha neid Dardanellidel möllava verise leili sisse, niipea kui Türgi seisukord hädaohtlikuks muutub“.

Ei tohi unustada, et iga uue kaasvõitlejaga ka uued eri kasud ühes käivad, millest hõlpsasti uued sekeldused võivad tekkida, nagu Balkani sõja aegu. Juba ongi Itaalia saagi-iha Istria, Dalmaatsia ja Albaania järel Serbias ja Venemaal pahameelt sünnitanud, ühtlasi ka Vene ja Serbia sõprust jahutanud. See on mõlema maa ajakirjanduse avalduste kaudu tuttav.

Kolmikliidu Dardanellide ja Bosporuse avamise tung võib kogu Ida ja Balkani küsimuse hoogsalt veerema tõugata, aga kus see viimaks peatama jääb, seda ei või keegi ütelda. Viie sõdija suurriigi huvid on Balkanil ja Idas sedavõrd suured ja õrnad, et Itaalia ning Balkani riikide juureastumine teisi oma kasude pärast kartma võib panna. Sest mis need omale nõuavad, sellest peavad teised endid lahti ütlemata, ja mida enam nemad nõuavad, seda vähemaks peab teiste saak jääma. Asjalugu on Jaapani oma sarnane: ta on teiste lepinguosaline; aga tema omakasu ei meeldi ta Euroopa sõpradele.

Itaalia sobimised kolmikliiduga ei ole teada, sellepärast ei või ka selle lõhe suurust ära kaaluda, mis sellest Serbia, Vene ja

Itaalia vahele tekib, ja kui suuri halbusi sellest võib sigineda. „Aga Serbia küsimus ei ole ainus. Venemaa ootab Konstantinoopoli maksa, ja Inglise ning Prantsuse võimud on sellega pooleldi päri olla lubanud. Oletame, et Itaalia selleks kaasa avitab ja et Venemaa, kui asi õnnestub, merekitsused omaks saab. Aga sellega saaks Itaalia omale väga kardetava vastase Vahemerel ja Adria merel. Ja Balkani riigid peaksid oma lootuse ja iseseisvuse käest andma, kui Venemaa merekitsuste ja Konstantinoopoli peremeheks saaks.“

Aga eeltähendatud maade kõrval on ka Prantsuse ja Inglise huvid nende merekitsustega seotud. Kolmikliidu tuumakoht on just Türgi-Ilda küsimus ja selle arendamiseks ongi nad pääasjalikult kokku liitnud. Praegune sõda, Dardanellide äravõtmise katse peab neid keerdküsimusi arendada aitama ja kolmikliidu arendamise sihtidest oleneb lõpulik vahekord Inglise, Prantsuse, Vene, Itaalia ja Serbia ning teiste Balkani riikide vahel.

Dardanellide avamise katse algul seletasid Prantsuse ja Inglise diplomaadid ja valitsuse esitajad, sõjakäik merekitsuste avamiseks olla selleks ette võetud, et Itaaliat ja Balkani riikisid sõja sekka tõmmata ja et Vene viljale teed välja avada, laskemoonale aga teed Venemaale avada. Seda peeti siis usutavaks, osalt kinnitatakse seda praegugi. Aga need kinnitused on kaunis tuulised.

Kui asi tõesti nõnda oleks olnud, siis oleks see ju Itaaliat tagasi pidanud hirmutama — Venemaa kartuse pärast. Ja Balkanil mõjuski Dardanellide sõjakäik kainevalt. Kui aga Inglise ja Prantsuse võimud Dardanellisid pommitama hakkasid, ilma et nad enne Itaaliaga ja Balkani riikidega kokku oleksid leppinud, endid sellega Itaalia ja Balkani vastu hädaohtlikku seisukorda pannes, siis pidi neil niisuguseks teoks oma teatav plaan olema, millega Itaalia ja Balkani riikide huvid kokku võisid langeda, ehk nad pidid selle sammu kõigist hädaohtudest hoolimata astuma. On märkisid olemiseks, et Itaalia telkide taga oma nõusolemise on andnud!

Vene vili ja laskemoon ei võinud neil aga rängalt südame pääl lasuda, sest muidu oleksid nad juba sügisel Dardanellide pääle tungima hakanud, siis kui Arhangeeli sadam jäässe külmas, mitte nüüd, kus ta lahti sulamas oli. Ameerikast toodav sõjamooni pääseb Vladivastoki kaudu Venemaale, ja — prantslastel ning ingllastel ei või suurt sõjamoona läkitada olla, sest nad kaebavad isegi nappuse üle.

Vene vilja võiksid Inglise ja Prantsusmaa tarvitada. Aga siiski võivad nad vilja ka mujalt saada. Ka Vene vili ei suudaks vilja hindasid alla suruda, sest sellegagi tahavad ju Vene suurpannad miljonikasusid saada ja ei anna seda odavalt käest. Eks valitse Venemaal isegi kallidus! Kui aga siiski Vene viljale teed avada tahetakse, siis küll mitte Prantsuse ega Inglise rahva pärast, et sellele odavamalt leiba muretseda, vaid Vene kapitalistide

pärast, kes selle kaudu vilja eest, mis nad odavalt kokku on ostnud, hoopis suuremat hinda saaksid.

Nõnda vaadates ei ole kindel, et Dardanellide sõjakäik nendel põhjustel ette on võetud, kuna Vene ja Prantsuse ning Inglise kasude kokkukõlast siin suurt juttu ei või olla. Sellepärast peab küsima, kas Dardanellide asja taga mõni konks ei peitu, mis diplomaadid ainult eneste teada hoiavad.

II.

Sõja põhjuste ja sihtide seletusi lugedes tekib arvamine, nagu ei oleks sõjapidajad võimud isegi selle üle veel selgusel, mida nad õieti tahavad. Ainult Venemaa näib seda selgesti teadvat, mida ta sõjaga püüab. Vene Tsaari manifestid ja Vene ajakirjandus ütlevad seda. Galiitsia ja Konstantinoopol on siinsed praeguse sõja sihid. Ja need kaks punkti ei ole täna ega eila Vene välispoliitikasse tekkinud, vaid on juba vanad.

Vene iha Konstantinoopoli järele on peaaegu nõndasama vana, kui türklaste valitsus selle üle. Sellepärast ütles ka Tsaar 2. novembril 1914. oma manifestis Türgimaale sõda kuulutades: •

„Meie usume kogu Venemaaga kaljukindlalt, et praegune Türgi meeleto sõja-sekka segamine ainult selle riigi hädaohtlikku saatust kiirustab ja Venemaale Meie eelkäijatest ajalooliselt pärandatud ülesandeid Mustamere kallastel lõpule viia aitab.“

Vene ajakirjandus ruttas sedamaid seletama, et need ülesanded Mustamere kallastel Konstantinoopoli äravõtmist tähendavad ja avaldas rõõmu, et see ihaldatud ja õnnistusrikas silmapilk viimaks ometi kätte on jõudnud.

Galiitsia selle vastu on uuem siht. Selle tegi ukrainlaste — väikevenelaste rahvustunde ärkamine tarviliseks. Kuigi ukrainlaste vaen ja sallimatus moskoviitlaste — suurvenelaste vastu uus ega tundmatu ei ole, siis oli Vene valitsusel ometi võimalik seda iseseisvuse tungi Venemaal sedavõrd alla suruda, et rahva suured miljonid sellest osa ei saanud. Aga Austria rahvaste ärkamisega erkusid ka Galiitsia ukrainlased ja sinna asus nende iseseisvuse idude pesapaik ja rahvusliku kihutuse keskoht. Nende rahvuslik liikumine ähvardas kardetavaks tõusta. Ja selle allasurumiseks oli Venemaal nõndasama Galiitsiat vaja oma alla saada, nagu Austria Serbiat — serblaste rahvusliku liikumise allasurumiseks.

Sellepärast sihtis Venemaa kohe pääle sõja algust Galiitsia poole. Türgi sekka astumisega sai ka Konstantinoopoli äravõitmine esirinda. Kuna Vene väed Galiitsia ära võitsid ja Ungari madalikkudele tungima hakkasid, et Habsburgi monarhiat puruks teha, pidid Prantsuse ja Inglise väed ühes Itaalia ja Balkani riikide abiga Dardanellid avama ja Konstantinoopoli allaheitma. Kui viimaseid diplomaatiliste sobimistega killalisteks võimata saada, pidid Vene võidud Austria südames küsimise põlevaks muutma: kes pärib Triesti, kes Transilvaania? See pidi Itaalia ning Balkani riigid —

tahes ehk tahtmata — sekka astuma sundima. Kaukaasia sõjavägi pidi Armeenia omaks tegema jne.

Võitlus Konstantinoopoli pärast omandas aga iseäralise laadi, sest et Inglise ja Prantsuse võimud, nagu ka Itaalia ning Balkani riigid häämeelega Vene plaanide järel käia ei tahtnud. Esiimesi oli vaja sundida, viimaseid pole veel tänagi võitlemas. Nüüd on ju Inglise ja Prantsuse väed küll ammugi võitlemas, aga tekib uus mure: kas liidusõbrad viimaks saaki oma tasku ei pista!

Võib ehk veider paista, et liidusõpru Dardanellide alla sundida tulnud, kuna, nagu üteldakse, selles asjas juba 1908. Tallinna all kokku lepitud. Aga koguni kindel ei näi see ometi olevat, sest inglaste hääled kõnelévad vastast keelt. Novembri algul kirjutas „Times“:

„Saksa kihutustele järele andes on Türgimaa oma surmaotsusele ise alla kirjutanud. Peagi pole ottomaanide riigist muud kui ainult mälestus järel. Sellega saab Euroopa nagu kahest rühurikkumise painast lahti: türklastest ja Preisi militarismist. Need ähvardasid Euroopa rahu viimasel poolel aastasadajal alatasa. Süüria, Araabia ning Mesopotaamia rahvad saavad vabaks, ottomaanide sugu surutakse Väike-Aasia kargetesse orgudesse tagasi, kust ta aastasadade eest tulnud. Seda peetakse ehk liiduseks, aga peagi saame asjakäigust kinnitusi.“

Need ähvardused küll, muidu oli aga Prantsuse ja Inglise ajakirjandus Türgi vastu õige mõõdukas. Vene nõudmistest vaigiti. Selle asemel näidati Vene-Inglise vastolude pääle ja toonitati, et Konstantinoopoli rahu tehes mõne erapooletu Balkani riigi valitseda tulla anda. Arvatavasti mõeldi Bulgaariat. Seda on ka hiljemini uuesti toonitatud — meelituseks Bulgaariale ja sidemeks Balkani riikide uuele liidule, mida luua soovitakse. 9. novembril ütles Inglise pääminister Asquith oma kõnes Guildhalli pidul järgmist:

„Türgi valitsus on Saksa raha lõksu läinud ja astub nüüd Saksamaa sunnil väärsammu, ja meie oleme sunnitud teda oma vaenlaseks pidama. Aga meil ei ole muselmaanide vastu vaenu. Meie oleme koguni valmis nende pühakohte pääletungimiste vastu kaitsema. Türgi riik on ise enesele haa kaevanud ja tapab ise ennast.“

Sellega lootis Inglise valitsus asja joonde seadnud olevat. Vene imperialistide ja rahaherrade juures sünnitas aga see paha verd. Vene rahvuslased sattusid ärevusesse. Novembri lõpul avaldasid mõned Vene ajalehed hõõguva teate, Vene, Prantsuse ja Inglise võimud olla kirjaliku lepingu sobinud, et võiduka sõja lõpul Venemaa Konstantinoopoli ja merekitsuste kallasmaade peremeheks saada. Vene välisministeerium vaidles selle ebatõeks, niisugust lepingut ei olla. „Retsch“ ütleb, see olla veel parem, sest lepinguta olla Vene käed vabad. Rahu tegemisel tulla Dardanellide küsimus nii kui nii sobimise alla ja säääl olla Venemaal õigus ja vabadus seda nõuda, mis tema sõjaosa kohane. Meie osa on aga sõjas niisugune, et me rahutegemise ajal mitte palujana ilmuda ei tarvitse — ütleb „Retsch“ edasi. Vene ajakirjandus tarvitas Inglise teadaandmist, et Egiptus Inglise protektoraadi all „iseseisvaks“ saab, nobedasti selleks, et Vene õigust Konstantinoopoli ja mere-

kitsuste kohta iseäraliselt valjusti ja ikka uuesti toonitada ja selle õiguse nõudmist üleüldiseks teha. Aga liidusõbrad olid selle vastu nagu kurdid. Sellepärast võeti Venemaal plaaniline kihutus ette ja katsuti liidusõprade suud avada. Iga juhtumist tarvitati selleks, et tähendatud sihti kätte saada, et prantslaste ja inglaste poolt Konstantinoopoli kohta nende arvamist kuulda. Kui ka see tee sihile ei viinud, siis astus ringkond mõjukaid poliitika mehi ja rahavõimu esitajaid kokku ja nende poolt alati tormijooksu inglise võimu päale. Nende seas oli ka niisugune mõjumees, nagu krahv Vitte. Seda näeme raamatust, mis Vitte usaldusmees A. Morskoi Vene sõjaväe võimu üle välja andis. Tema kirjutab:

„Krahv Vitte ütleb, et sõjasihid Prantsuse ja Inglise seisukohale täitsa selged on. Venemaale tähendaks Konstantinoopoli, Dardanellide ja Bosporuse kättesaamine vääriolist sihti, aga esiotse ei ole sellest veel kõnetki.“

Inglise võim olla selle vastu, ütleb autor edasi. „N o v õ i E k o n o m i s t“, Vene tööstuse- ja kaubanduse- kapitali häälkandja ütleb:

„Inglismaa ja Prantsusmaa on ikka Türgimaad Vene vastu toetanud. Mere täis verd on valatud ja tuleb veel valada nende maade eba- ja omakasu poliitika pärast, mis nad aastasadasi otsa on ajanud.“

„Siin — ligidal Idas — on meil hoopis rohkem kasusid kaitsta ja ajaloolisi ülesandeid täita kui Saksamaal ja Austrias, kelle vastu me endid enam kaitsema peame, kui et me pääletungime, kelle poolt me midagi ei nõuduud, kellele me nõudmisi ette ei pane ja kelle käest meil isegi võiduka sõja järel midagi tähtsat saada pole. Meie võidu vili langeb Inglise ja Prantsuse sülle . . .

„Venemaa ei saa midagi omale; mis meile aga tähtis on ja mida me raske ja kahjurikka sõja järel saada võiksime, seda võiksime ainult Türgi kulul saada. Ja selle me saame.“

Nõnda kirjutavad ka teised Vene imperialistide lehed, näit. „Novoje Sveno“, et Venemaa tõsised sõjahuvid Mustamere mail leiduda. Kes Venemaale merekitsusi, Konstantinoopoli ja Armeeniat ei lubada, olla Venemaa vastane. Ähvardatakse Inglismaad, Türgi kulul Saksamaaga erirahu sobida töötades. Kõige mustemad tõsivenelased lipitsevad Saksamaaga. Nende leht „R u s s k o j e S n a m j a“ kirjutab:

„Saksamaa on riikliku võimu kandja, sest selle valitsus on tervete põhjusemõtete päale rajatud. Saksa kooli ja kasarmu isamaaline kasvatatus on suurepärase ja kõlbab kõigi rahvastele eeskujuks. Monarhia põhjusemõte on Saksamaal hiilgavalt teoks tehtud. Hohenzollernite valitsejate suguvõsa on inimessoole tähtsate põhjasihtide kandja ning kaitseja. Vaenlased tahavad seda hävitada, sest et nemad (s. o. Hohenzollernid) monarhia ideaalide teokste gemiseks kõige võimukamad on olnud.“

Peab ütlema, et Vene imperialistid oma liidusõprade vastu õige avalikud on, mis liiati sõjaaegu otse arusaamatu näib. Ja — nende suid ei sulutud mitte, mis veel iseäralisem on! Peaks arvama, nagu seisaksid nad politsei võimust kõrgemal. Nende ähvardused Saksa erirahuga andis Inglise sõpradele võimaluse neid äraandlikus Saksa sõpruses kahtlustada. Sellepärast nimetatakse tõsivenelasi selles voolus ka Saksamaaga sõbrustajateks. Ja selle voolu tähtsus pidi suur olema, muidu ei oleks Inglise saadik selle vastu Petrogradis protesteerima hakanud.

Viimaks hakati Prantsuse ja Inglise poolt avaldusi sihtima, Türgi merekitsused tulla kuidagi erapooletuks teha. Selle vastu protesteeriti Vene poolt väga ägedalt. Isegi kadettide juht Miljukov, kes, nagu näha, küll mitte selle Inglise vastu peetud sulesõja poolt ei olnud, kinnitas ka omalt poolt mitmel puhul, Venemaa pidada Konstantinoopoli ja merekitsuste võitu omale paratamata vajaduseks, „nende erapooletus ei täita Venevajadusi mitte.“

Veebruari duuma koosolek muutus otse Vene sõjasihtide avalduse koosolekuks. Pääministri luuleline kõne 9. veebruaril andis duuma koosolekule iseäralise värvi.

„Galiitsia võitmine, s. o. Vene Tsaari kroonile viimase puuduva ehte omandamine, on kõiki venelasi nende meeleühenduses veel tugevamaks teinud... ja Mustamere mailt, Konstantinoopoli müüride all hakkab Vene tuleviku hiilgus ikka selgemini koitma.“

Sellele lisas minister Sasonov juure:

„Sündmused Vene-Türgi piiril lähendavad meid nende poliitiliste ja majanduslike küsimuste arendamise poole, mis meie püüdmised vaba mere ääre pääsemise teel meile täita annavad.“

Selle kinnituseks ütles Miljukov kadettide nimel, nagu ta juba ennegi oli ütelnud:

„Meie loodame ja oleme kindlad selles teadmises, et meie pääsihi kättesaamiseks, Konstantinoopoli ja Türgi merekitsuste omandamiseks tarvilised diplomaatilised ja sõjaväelised tagatised õigel ajal kindlaks tehakse.“

Duuma sala nõupidamisest teatas ajakirjandus, valitsus Saksa maalet midagi ei tahta, ta soovida ainult Galiitsiat ja Dardanellisid.

Kõige selle tagajärjel küsiti Inglise parlamendis Edvard Grey'lt, kas Inglise valitsus Sasonovi avaldustega, et Venemaa Konstantinoopolit jäädavalt omaks tahta võtta, päri olla? Grey vastas:

„Sasonov ei ole seda ütelnud. Aga mis ta ütles, sellega oleme meie nõus. Kuidas tema poolt avaldatud siht teoks peab saama, jääb kahtlemata rahutingimiste asjaks.“

Küsimaja vahetas Goremõikini sõnad Sasonovi omadega ära ja nõnda oli Grey'lt võimalik otsekohesest vastamisest pääseda. Seesugune kõrvale põikamine ja enese arusaamataks seadmine sütitas Venemaal suure pahameele-leegi põlema. „Retsch“ kirjutas:

„See põiklemine ja väänlemine on meie ajakirjanduses niisuguse arusaamise sünnitanud, et säälpool kõike seda eitada ja laita tahetakse, mis duumas tõesti on avaldatud ja mis meie rahvusliku riigikunsti tähtsam ülesanne on... Meiega lepinguühenduses oleva maa avalik arvamine peab, kui ta meie ajakirjanduse avaldustega ennast on tutvustanud, äratundmisele jõudma, kui suure tähtsusega Konstantinoopoli küsimus Vene avalikule arvamisemale on, ja ta peab seda meelespidama, et meie jõu- ja meelsuseühendus, mis alatul võitluse lõpule viimiseks paratamata tarviline on, praguned, kokkulangeda võib, kui seda toetamise asemel alt öönistatakse. Sest kui Berliini kongressi sarnane painaja tondikuju Venemaal hirmutama ilmub, siis ei jätaks see kogu rahva meelsuse pääle halva mõju avaldamata.“

Sel kombel jageleti selle küsimuse kallal edasi. Märtsi kuul kõneldi Inglise, pääasjalikult aga Prantsuse ajakirjanduses uuesti erapooletuks tegemisest. Vene poolt protesteeriti selle vastu uue ägedusega. Viimaks tuldi Prantsuse poolt selle plaaniga: merekitsused saavad erapooletuse, Venemaa saab Konstantinoopoli. Ka see ei leia Vene pooltolemist. 18. märtsil avaldab aga Pariisi poolametlik leht „Temps“ järsku järgmise seletuse:

„Vene-Inglise vaen (rivalité) on lõpetatud, asemele on astuud jäädav kasude solidaarsus. Ei Prantsusmaal, Inglise ega Venemaal pole enam Mustamere võtme pärast vaja tülitseta, nagu vanast. Sest Prantsusmaa võib ühe liidusõbra Vahemere võimude hulka ilmumist aina rõõmuga tervitada, ja Inglismaa ei kardana enam, et Vene Mustamere laevastik Indiasse võidu järele minema hakkaks.“

Vaheajal oli ka võitlus Dardanellide all alanud. Inglise imperialistide poolt kinnitati, et asjal nüüd tõsi taga on ja et ka kõige raskemad ohvrid seda enam ei või takistada. „Times“ kirjutas:

„Me teame, et Dardanellide äravõtmise raskused vastutavatel kohtadel teada on. Kõige suurem õnnetus oleks, kui seda nõrga jõuga pääle hakataks. Siin ei või me enestele nurjaminekut lubada. Võitlust tuleb vahetpidamata kuni lõpuni — võidurikka lõpuni pidada. Mingi ohver ei tohi meil liigraske olla.“

See sule- ja mõttevahetuse sõda tähendab igatahes, et Venemaa ühelt, Prantsus- ja Inglismaa teiselt poolt Konstantinoopoli pärast täiesti kokku ei lepi. Aga — peame küsima — kui kolmiklepingu võimud, nagu üteldakse, juba ammu enne sõda Türgi päranduse jagamise asjus kokku olid sobinud, mis pärast siis nüüd veel nägeleda? Kuigi ajakirjandus ja parteide poliitikud kokkusobimist ei tunne, siis peaksid ometi ministrid selle olemist teadma! Me peame sellest järeldama, et niisugust lepingut ei ole olemas, ehk kui on, siis ei taha inglased ja prantslased seda enam täita. Viimast oletada on praeguse olukorra juures võimata. Sellepärast peab küll arvama, et kolmikliit Türgimaa ärajaotamise kohta kokkuleppinud ei ole.

III.

Selle jonnimise ja punnimise lõpulik tagajärg oli Vene võit, s. o. Prantsuse ja Inglise võimud pidid järele andma. Aga me nägime küll võitlust ja teame, et Venemaa oma liidusõbrad vastu seina surus, mis aga lõpuliku kokkuleppe tuum on, see on diplomaatide saladus, sellest ei ole midagi avaldatud. Mis kolmikliidu rahaministrid pääle laenuküsimuste veel kavatsesid, mis otstarb kindral Pau reisil Venemaale oli, seda me ei tea, aga seda me näeme, et Prantsuse ja Inglise avalik hääl nüüd selles asjas Vene poole veab, et poolametlikud organid Vene nõudmisi enam ei eita ja et Dardanellide äravõitmisega — Vene kasuks — tõsi taga näib olevat.

Inglise-Prantsuse Dardanellide avamise võitluste juures peab Vene päalesurumist meeles pidama. Ja see tähendab Vene võimu kasvamist. Seda meeles pidades peaksime

kindlad olla võima, et nüüd Dardanellid ja Konstantinoopol õnneliku võidu järel tõesti Vene omaks peaksid saama. Aga — Türgi merekitsuste küsimus ei ole kolmikliidu eraasi! Ka Itaalia ja Balkani riigid tahavad siin kaasa rääkida ja — saavad kaasa rääkima. See tähendab küsimuse tasakaalu liikvele löömist ja — lõppu on võimata ette näha. Senini on nad päälegi ikka alles Türgi käes.

Me ei tohi aga oletada, nagu oleksid Inglise ja Prantsuse võimud endid siin millegiks sundida lasknud, mis nende eneste kasudele ükskõikne, ehk koguni nende kasude vastu oleks! Asjalugu on see, et Türgi-muhameedluse hädaoht Inglise võimule Egiptuses, Suetsi kanaalil, Araabias, Mesopotaamias ja Indias sõja kestvuse! õige suureks on paisunud, nõnda suureks, et Inglismaa — Vene „hädaohust“ hoolimata — Türgi maa purustamist tarviliseks peab. Ta peab nagu kahe halva vahel valima, ja et Türgi hädaoht praegusel silmapilgul üle kaalub, siis tahab ta sellele otsa pääle teha, enne kui hiljaks jääb. Vene „hädaohuga“, s. o. kasude kokkupõrkamisega, võib olla, loodab ta Itaalia ja Balkani riikide abil hakkama saavat, Türgi vastu on aga muud abinõud näpuvahelt ära libisenud, pole muud teha, kui Türgi võim vaese omaks teha, ehk oma võimu nõrgendamist kannatada, s. o. oma ülevõimu raugemist Idas hääks võtta.

Orient (lähine Ida) on isevalitsejate maa, ülemuse kumardamise maa. Türgi ja Inglise „ülemused“ võistlevad, kumba peavad „usklikud“ kumardama. Sultan on „usklikkude“ kaliif, s. o. jumalik ülemus, kellele iga muhameedlane allaheitlikku aukartust ja sõnakuulmist võlgneb; Inglise võimu alus on poliitiline ja majanduslik üleolemine. „Ma olen — pääle Ameerika — ligikaudu kõiki maid näha ja tundma õppida võinud. Kusagil ei ole ma valitseva korra vastu suuremat aukartust tähele pannud kui Saksa maal ja ei kusagil suuremat enesest lugupidamist kui Aasia ja Aafrika Inglise asumail. Inglise au, tema enesest lugupidamine ulatab üle kõige. Maa päriselaniku suuremaks kuriteoks peetakse seda, kui ta inglase vastu haavavalt, lugupidamatalt ülesastub.“

Ja see ei ole mitte ainult isiku kultus, ei, sellel on oma poliitiline tagapõhi, see on poliitiline vajadus, abinõu, et asumaade pärisrahvaid, Oriendi elanikke lõas hoida. Sellepärast ongi Inglise kodanlus Türgi vastuhakkamise pärast nagu haavatud ja kohutatud; ta ei või seda võimu-suuruse mahakiskumist kannatada, vaid nõuab kättemaksmist, puruks löömist. Liiati veel, et Saksa imperialism kaliifi võimu seljataga toetab. Sellepärast ei või seda naljaks pidada, mis „Times“ ütleb: „Siin ei või me enestele õndumist lubada. Mingi ohver ei tohi meile liig raske olla.“ Ja seda Türgi hädaohu õieti hinnates saame aru, kui Prantsuse poolametlik leht ütleb: vaen on nüüd unustatud, seda ei ole enam, meid

kõidavad ühised kasud... Inglismaa ei kard enam, et Vene Mustamere laevastik Indiasse sõjasõitudele minna tahaks... Ja nüüd võeti tõsine sõjakäik Dardanellide äravõitmiseks ette, kuna Inglise võim alguses selle eest tõsiselt kõrvale katsus hoida.

Inglismaa püüdis piinliku hoolega ja kannatusega Türgimaad sõja keerust eemale hoida, et Türgiga ühenduses seisvaid poliitilisi küsimusi mitte esirinda tõmmata. Et ta selle juures mitte ainult Egiptuse, Suetsi kanaali ja India pääle ei mõtelnud, vaid ka merekitsuste ja Konstantinoopoli pääle, seda näeme juba sellestki, et ligi neli kuud otsa Dardanellide pääletungimisega oodati. Ainult et ajuti mõni laev mõne paugu laskis, ilma et sellel nähtavat pääletungimise tõtt taga oli, kuni mõne nädala järel uus sihitu paugutamine kordus. Nõnda läksid kuud mööda, kuni märtsini. See oli nagu mäng, aga mitte ilma otstarveta. Egiptuses, Suetsi kanaalil, Persia lahes valmistati tuliselt ette. Vene pääletungimine juhiti Armeeniasse, Bukovinasse. Kolmikliidu sõjaplaanidel Türgi vastu on ju oma sundiv tagasein Euroopa sõjaväljadel, aga ometi näib, nagu oleks Inglismaa selle eest hoida püüdnud, et Dardanellid ja Konstantinoopol sõjaplotsiks saaksid. Inglise ja Prantsuse esialgsed sõjavalmistused ei lasknud märgata, et neil nõu oleks, merekitsuste ja Konstantinoopoli pääle tungida. Inglismaa näis Türgi vastu ainult ennast kaitsta tahtvat.

Aga sellest hoolimata on nüüd sõjakäik ometi Dardanellide ja Konstantinoopoli vastu ette võetud. See näitab, et sõda oma uute olukordadega sõdijaid esialgseid plaanisid muutma on sundinud. Seda sundisid: Vene tungivad nõudmised ja Türgi-muhameedluse hädaoht Inglise ülevõimu alandamiseks.

Merekitsuste avamine tähendaks kolmikliidule suurt tulu, Türgi sõjaline tegevus saaks igalpool halvatud, ta saaks oma lepingu osalistest veel enam lahutatud. Aga nende põhjuste pärast ei oleks seda rasket sõjakäiku mitte ette võetud. Kui neid põhjusi suurtena toonitatakse, siis ainult selleks, et tähelepanemist pääasja juurest ära juhtida, ja see on, et sõdijad Vene nõudmistele järele pidid andma.

„Inglis- ja Prantsusmaa teavad väga hästi, mis neil mängu pääl seisab. Peaaegu võiks ütelda: Inglise maailmavõimu üle otsustatakse Dardanellidel. Sellepärast on arusaadav, et sõdijad kõige jõuga eesmärgile saada püüavad. Merekitsuse ja Konstantinoopoli äravõitmine töötab neile palju, võib olla koguni kõik, mis nad sõjast üleüldse oodata võivad. Oletame, et nad siin võidukad on. Sellega oleks Türgi võim purustatud ja jäädavalt alla heidetud. Aga kui Venemaa merekitsusi ja Konstantinoopolit omale võtta tahab, nagu Inglise ja Prantsuse võimud — Vene pressi all olles — sellega ka nõus olla on lubanud, siis tulevad Balkani riigid ja Itaalia ja ütlevad: ei, seda meie ei luba! Merekitsused peavad erapooletuks

saama . . . Nõnda oleks võimalik ka Vene „hädaohust“ vabaks saada, Inglise ja Prantsuse võimud saaksid Oriendis seda kätte, mida nad soovivad. (Ehk: nad ei pruugiks ennast selle alla painutada, mis neile sugugi ei meeldi! M.). Kas Inglise ja Prantsuse võimudel seesugust plaani on ja kas nad sellesarnast loodavad, seda ei või teada. Vene ajakirjandus igatahes on mures ja küsib kartuses: ega ometi meie liidusõbrad ilma meie ta Konstantinoopoli ei lähe! Nõndasama võib ka Inglise-Prantsuse avaldustele, et nad Dardanellide sõjakäiguga Itaaliat ja Balkani riikisid sõja sekka tõmmata tahavad, selle tähenduse anda. Ma ütlesin alguses, et tähendatud püüde tuumakoht tume on. Kui me aga seda püüdi, Itaaliat ja Balkani riikisid sõjast osavõtma sundida, sellest vaatekohast hinnata katsume, siis ei ole ta enam tume ega mõttelise sisuta, vaid me leiame. et sellel väga tõsine otstarb on. Sest sellest seisukohast vaadates on Itaalia ja Balkani riikide esialgne erapooletus ja pärastine sekka löömine arusaadavad. Et Itaalia nõnda kaua kõhkles, tunnistab omastkohast niisuguse plaani olemisest. Et Itaalia nüüd sekka löi, mida niisuguse plaani oletamise vaatekohast õieti v a r a s e k s peaks nimetama, seda võib muu seas ka sellega seletada, et Inglise ja Prantsuse jõud üksinda Dardanellisid teatavaks ajaks avatuks ja Konstantinoopolit äravõidetud ei saaks. Sellepärast oli Itaalia abi juba nüüd tarviline.

„Kuid need on arvamised, südikad arvamised, kui seda silmas pidada, missugused raskused seda plaani teostades ära tulevad võita. Aga need arvamised (Vermutungen) ei ole mitte ilma igasuguse aluspõhjata. Ennem vastaoksa. Paremat väljamineku teed võiksid Inglise ja Prantsuse võimud vaevalt leida. Kui ainult raskused nii üpris suured ei oleks. Aga Inglise ja Prantsuse selleaegne väga r a s k e s e i s u k o r d on just see, mis Dardanellide ettevõtte nii väga tähtsaks teeb. Sellega olid nad Itaaliat iga hinna eest sekka tõmbama sunnitud. Ja sellepärast katsuvad nad ka Balkani riikisid iga hinna eest oma poole võita. Balkani riikide seisukohavõtmisest oleneb kogu suur otsustamine ära.“

Nõnda lõpetab meie suguvend oma huvitava harutuse.

Me näeme, ta teeb seda külmavereliselt, ilma nähtava kaashuvita, nagu uurija teadusemees oma laboratooriumis. Tulust juhitud kaashuvi võib pilku tumestada, huvita kõrvaltvaataja suudab varjualuseid peensusi ennemini ülesleida.

Kas tema nähtud ja siin ettetoodud sihid ja plaanid tõepoolest sellel määral olemas on, ja kas lõpulik kujunemine neist muutmata kinni hoiab, see ei ole eeloleva mõttetöö juures pääsasi. Võimalik, et praegu veel ettenägemata mõjundid plaanisid muutma sunnivad. Tähtis on nende selleaegne olemise võimalus, s. o. nende tõenäitlik oletamine ja nende leidmise mõttetöö.

Enam keha-kultuuri.

Looduses valitseb alaline muutumine, alaline arenemine lihtsamatest vormidest keerulisemateks. Valitseb mingi — kogu looduse kohta maksev — tung täielikkusele. Nii on kord mingist korratust algollusest, kaosest lõpmatu hulk maailme ja keerulisi päikese süsteeme tekkinud; nii on kõige lihtsamatest orgaanilistest olevustest kõige täielikumad imetajad loomad ja pool-loomalikust alginimesest praegune kultuurinimene väljaarenenud. Edenemise õpetus näitab meile, et see arenemine mitte hüpete viisi ei sünni, vaid pikaldases ümbervormimises: vanad vormid kaovad, sünnitades uusi täielikumid.

Elu seisab kahest üksteisesse põimivast ja alaliselt vaheldavast faktorist koos — pärvus ja omandamine, — ütleb tuntud prof. A. Forel. Pärvusega antakse vanemate nii kehalised kui ka vaimlised omadused sugurakukeste kaudu lastele edasi. Välis-ilma mõjul, ühendatud võitlusega olemasolu eest, ja alalise harjutamise tõttu täienevad need päritud omadused ning olevus omandab eluea jooksul — sündimisest surmani — uusi võimisi juure. Elu on liikumises. Kõik, mis liikumata, tegevuseta paigal püsib, kiduneb aja jooksul. Mitmetel loomadel, samuti ka inimesel, on teatud rudimentaar elundid, mida nende esivanemad tarvitanud, mis aga nüüd tarvitamatuse tõttu kidunemas. Nii ei saa näituseks enam jagu inimesi omi kõrvu liigutada ehk tarvilised lihaksed küll olemas; üksikutel on siiski korda läinud nimetatud lihaste harjutamise tõttu kõrvu uuesti liigutada. Samasugune ilmaaegne elund inimesel, mis talle tihti ainult hädaks, on pimesoolik.

Kuid mitte ainult kehavormid ega selle üksikud osad ei arene harjutuse tõttu, vaid samuti psüühika, vaimuilm. Inimese pääaju engrafeerib, s. o. kirjutab, nagu Rich. Semon ütleb, meelte kaudu kõik tähelepanekud ja teadmised enesesse, kus nad endiste teadmiste ja päritud võimistega ühinedes uusi väärtusi loovad.

Ainult nii vanematelt pärituid omadusi ja võimisi alalise harjutamisega täiendades ning esivanemate järele jäetuid töid, olgu teaduse, kunsti, kirjanduse, filosoofia ehk mõnel muul alal tarvitades, on mõeldav praegune kultuur oma elektri ja traadita-telefonidega, oma teaduse ja kunsti suurmoodustustega, oma keeruliste seltskondlikkude ja riiklikkude korraldustega. See pole mõne üksiku isiku või mõne põlve teenus, vaid see on milliardide pääajude ühismoodustus arvamata aegade kestel. Sest praegused suured ülesleidused oleksid võimatud, kui nende leidjad poleksid varustatud tarviliste eelteadmistega, samuti oleks võimatu praegune keeruline ühiskondlik kord, ilma et see lihtsamatest väljaarenenud oleks. Ilma vaba arenemise võimaluseta pole ükski rahvas mingi kultuuri loonud, vaid kõik meile ajaloos tuntud kultuurrahvad on pidanud läbitegema pikaldase arenemiskäigu; nad on kõik madalalt alates alalise harjutamisega oma võimisi tõstnud ja siis oma kõrguse tipule jõudes jälle langema hakanud.

Tekib küsimus, miks hakkavad rahvad teatud kõrgusele jõudes jälle langema, miks ei viinud nad oma kultuuri veel kaugemale? On see pa-

ratamata looduseeseadus, et rahvad teatud kõrgusele jõudes jälle langema peavad, ootab ka praegust kultuuri sama saatus?

Neid küsimusi käsitades jõuab A. Forel järgmisele otsusele: Jõu ja tööga jõuab teatud rahvas kõrgele, heidab nõrgemad oma alla ja pruugib neid siis oma orjadeks, mille tõttu ta ise laisaks, lõdvaks, ainult elumaitjaks muutub kuni ta viimaks ise tugevamast rahvast, sagedasti oma endisest orjadest, kes tööga tugevnenud, alla heidetud saab. Praegune kultuur ei pruugi kaduda, kui me ta degenereerivist ja korrumppeerivist, rikkuvatest tegurist vabastame, kui me mammona kultuse asemele töö kultuse seame.

Eelpool öeldust selgub, et kui teatud isik, rahvas ehk kogu inimkond ei taha hävineda, siis ta eneses peituvid jõude alati tegevuses peab hoidma, neid igakülgelt väljaarendama. E. v. Feuchtersleben ütleb omas „Zur Diätetik der Seele“: Iga inimesele on jumalusest teatud piiratud mõõt võimist antud. Seda mõõtu õieti hinnata ja neid võimisi õieti väljaarendada, selles seisab inimliku tarkuse kroon, sest kaugemale ei vii seda ometi keegi.

Looduse inimesel, kes oma ülespidamise jahist sai, kes alati kõiksuguste vaenlaste vastu ennast kaitsma pidi, polnud mingisugust kunstlikku kehalist kasvatust vaja, loodus ise andis talle kõige parema kehalise kasvatusena, pannes kõik kehaliikmed igakülgelt tegevusse. Niipea aga, kui inimene looduse elust loobuma hakkas, kui kõiksugu elulahedused talt enam niisugust jõupingutust ei nõudnud, hakkas ka inimese kehatugevus ja tervis lõdvenema.

Seda lõdvenemist märgates ja selle hädaohtu äratundes, tulid mõned vanaja rahvad mõttele kunstlike kehaharjutustega seda loomulikku tarvidust, mis loodusest loobumisega ära jäi, täita. Nii leiame siis ka, et juba vanad egiptlased kehalise kasvatusena vastu suurt huvitust tundsid. Kõige selgemini said aga vanad greeklased selle tähtsusest aru. Neile oli see mõte võõras, et inimene kahest mitte-üheväärilisest osast — keha ja vaim — koos seisab ja et ainult vaimu peab suursugustama ning harima, vaid nad katsusid keha ja vaimu kokkukõllasse viia, mõlemid igakülgelt väljaarendada. Euripides nimetas seda kõige ilusamaks meheks, kes ühe käega Iphigeniet kirjutab ja teisega omale Olümpia mängude loorberi pähe paneb. Kehaline terwis ja iludus, kindel ja kerge käik, vastupidavus, väledus ja meelekindlus olid greeklastele sama tähtsad nagu vaimline haridus. Muusikas, luules, reetoorikas ja võimlemises said nad oma kasvatusena, et põlvest põlve nii kehaliselt, kui ka vaimliselt terveid kodanikke kasvatada, kes valmis oleksid igakord ka sõjariistus isamaa vabaduse ja iseseisvuse eest välja astuma. Vist ükski rahvas ajaloos pole kasvatusena nii palju kätte saanud, kui greeklased oma kokkukõlalise kasvatusena, milles võimlemine suurt osa etendas, kätte said. Pole siis ülearune kui lühikest pilku nende võimlemise korraldusse heita. Pea igas Greeka linnas olid suurepärased võimlemiskojad ja platsid. Täielikkudes gümnasiumides olid: üks kaetud ruum, palästra, kus noorsugu võimles, üks *xysta* täiskasvanutele ja üks jooksutee ehk stadium. Pääle selle olid: üks isäraline ruum, *ephebeon*, noormeestele; külm, soe ja higistamise saun; riietest lahtivõt-

mise, -pallimängu-, õlitamise-, liivaga ülepuistamise- ja jahutamise toad; kogumise ruumid filosoofidele, kus ettelugemisi ja vaielusi peeti. Mitmesuguste kehaharjutuste hulgast omandas n. n. *pentathlon* ehk viievõistlus, mis kauguse kargamist, oda viskamist, jooksu, ketta *diskos* viskamist ja maadlemist sisaldas, oma kasvatusliku ja tervisliku tähtsuse tõttu, iseäranis suurt tähelepanekut. Viievõistlus oli pärast Olümpia mängude keskpunktiks; võitjaid selles kroonis õlipuu oksadest pärg, mis kõige suuremaks auks kodulinna loeti. Ehk küll ka roomlased suurt rõhku võimlemise pääle panid, ei olnud sellel siin siiski enam seda kasvatuslikku tähtsust, vaid see muutus ajajooksul gladiaatorite võitluseks.

Keskajal oli kehalisel kasvatusel pääasjalikult sõjaline tähtsus. Kasvatati rüütliisid, kes väledad oleksid sõjariistu tarvitama. XVI. aastasajal algas kehalises kasvatuses täieline seisak. See oli ajajärk, kus kõike lihaliikku suretada taheti. Alles XVIII. aastasajal, iseäranis valguse ajajärgu tähtsamate meeste õhutusel, hakkas kehaline kasvatus jälle enam poolehoidmist leidma. Tolle aja tähtsam mõttetark J. J. Rousseau juhtis oma romaanis „Emil“ selle tähtsuse pääle tähelepanekut.

Iseäranis agarad võimlemise uuendajad olid aga sakslased, kelledest J. B. Basedov, J. F. Gutsmuths, F. L. Jahn ja Spiess nimetatud olgu. Rootsi võimlemise looja on Pehr Henrik Ling. Tema õhutusel avati 1814. a. Stockholmis võimlemise keskinstituut, ehk sellele esialgu küll kangesti vastu oldi. XIX. aastasaja jooksul on võimlemine igal pool edenendud, nii et praegu riigivalitsused selle tähtsust äratundes suuri summasid võimlemise edendamiseks määravad. 1896. a. saadik, mil $1\frac{1}{2}$ tuhande aastase vaheaja järele jälle uuendatud Olümpia mängud ära peeti, seekord aga mitte ainult greeklaste vahel, vaid kõikide maailma kultuurrahvaste osavõtmisel, korduvad need vanad mängud jälle iga 4 aasta järele.

Ehk Venemaa küll alles viimastel Olümpia võistlustel Stockholmis 1912. a. viimaste hulgas oli, on siin pärast seda palju edasi jõutud.

Ja kui nüüd Eestist kõnelda, siis peab küll ütleva, et ehk küll alles hiljuti orjapõlwest vabanenud rahvas, siiski ka siin, üleüldisest edenemistungist juhitud, igal pool edasi püütakse. Kõnelemata majanduslikust edasi püüdmisest, mis igal tõusval rahval loomulikult esimesel kohal seisab, ollakse ka vaimlisel alal hoolega tegev. Pruugib ainult nimetada seda vaimustust, millega meie keelt uuendatakse. Isegi toaletti ja riiete meeldivust hakatakse nõudma, tundemärk et meil ka raffineeritumategi kultuuri küsimuste vastu huvitust ei puudu. Ainult üks asi näib meil visa edenema olevat, see on — keha kultuur.

Et meil kehaline kasvatus edeneda ei taha, see tuleb vist küll pääasjalikult sellest, et me enamasti kõik alles hiljuti maalt, kus elu enam loomulik, tulnud oleme ja sellest jõu tagavarast elame.

Meil nähakse spordis, võimlemises ikka veel midagi labast; nähakse tas ainult toore jõu kultiveerimist. Meil soovitatakse enam niisuguseid riideid kanda, mis kehavorme ei varjaks, näidatakse see juures Vana-Greeka pääle, unustatakse aga, et neil enne kõike kehavormid olid, mida tarvis polnud varjata, kuna aga meil need kehavorme varjavad riided just kasuks

on. Niikaua kui meie avalik arvamine nii külmalt kehalise kasvatuse pääle vaatab, pole ime, kui mõnel maakonna laulupeol ilutunnet haavavaid kehaväänamisi spordi nime all juhtud nägema. Sest mis võivad üksikud spordiseltsid ära teha, kui neil seljatagune puudub; kui neil puudub võimalus võimlemise õpetajaid palgata ja tarvilist kihutustööd teha.

Mis kasu on aga õieti võimlemisest? Võimlemine on rida süstemaatiliselt korraldatud, tuttavalt looduse seadusel — mille järele seks, et inimene terve ja tugev oleks, ta alalises tegevuses peab olema, mille järele kõik mis tegevuseta paigal püsib, ajajooksul kiduneb — põhjenevaid keha liigutusi. Tegelik elu näitab juba, et need inimesed, kel enam liikumist — kütid, põllumehed, laevamehed — tervema kehaehitusega on, selle vastu aga teised, kel vähem liikumist — kirjutajad, kontori ametnikud — nõrgema kehaehitusega. Tervis oleneb sest, kuidas elamiseks tarvisolev ainete vahetus ja nende äratarvitamine sünnib. Ja siin on võimlemisel ülisuur tähtsus, sest võimlemine paneb südame, kopsud ja seedimise elundid kiiremale tegevusele. Mida rutem aga vereringjooks sünnib, seda rutem heidab ta kehale kõlbmatud ollused välja ja võtab tarvilikka olluseid vastu, nagu: rasv, munavalge, raud, vesi jne.; seda enam et võimlemise tõttu seedimise elundid, kust veri tarvilikka olluseid saab, korralikumalt töötavad. Need ollused saavad aga alles hapnikuga ühinedes keha ehituseks kõlbulisteks. Seepärast on just kopsude tegevusel ülisuur tähtsus. Kopsude korralikuks tegevuseks mõjub aga võimlemine kaasa. See oleks lühidalt võimlemise tervislik tähtsus; see pole aga ta ainuke teenus, vaid tal on veel teine, iluline külg.

Võimlemine voolib kõik kehaosad ümber. Keha omandab ilusa ja sihvaka kuju; muutub painduvaks ja vastupidavaks, ning lihaksed arenevad viimse peensuseni välja. Missuguse vaimustusega vaadeldakse veel praegu Vana-Greeka kehavorme, mis meile raidkujudena alal on püsinud. Lõpuks ei puudu võimlemisel oma tähtsus ka inimese hingeelu pääle. Lihaksed seisavad pääajuga ergukava kaudu ühenduses. On kindlaks tehtud, et kui teatud erk läbi lõigata, siis sellele vastavad lihaksed oma kokku tõmbamise võime kaotavad. Lihaste harjutamisega saavad ka ergukava ja sellega ühenduses olev pääaju ergutatud. Kui tähtis see aga vaimlise terwise seisukohalt on, näitab järgmine asjaolu. Iga terve, normaal laps tahab võimalikult palju jooksta, karata, liikuda, ja kui see võimalus talt võetakse, siis muutub ta tusaseks. See tuleb sest, et ergukavasse palju ergukava ollust ehk energiat on kogunud, mille mitte äratarvitamine teatavat kannatust tekitab. Võimlemine kasvatab korratunnet, enese üle valitsemist ja tahte jõudu. Meil kõneldakse kõiksugu vabadustest, seejuures enese harjumuste ja kirgede ori olles. Võimlemise tõttu edenenud tahte jõud sunnib jälle keha oma sõna kuulma.

Kui ma eelpool võimlemise teenuseid toonitasin, siis ei ole seega öeldud, nagu puuduksid tal omad halvad küljed. Igasugune kehaharjutuste liialdamine, samuti ühekülgus on kahjulikud. Kahjulik on ka võimlemine ebakohastel tingimistel, näituseks: ruumides kus tarviline õhupuhastus puudub ehk kui võimlemisega korrapärane eluviis, tarviline toitlus ja puhkus käsikäes ei käi. Kõlbliselt kahjulik, iseäranis noorsoole, on ka liig sage dane näitevõimlemine, veel enam igasugune võistlus. Sage dane võistlus

muudab võistlejad kitsarinnalisteks, väiklasteks au otsijateks. Nii on Inglismaal jalapalli ja muud võistlused nii sagedasteks saanud, et juba avalik arvamine selle kahjulikkuse pääle tähelepanekut peab juhtima. Kehalise kasvatuse ainuke otstarb on aga nii kehaliselt kui ka vaimliselt terveid ja ilusaid, kindla iseloomuga inimesi kasvatada. Üksikud ebaküljed ja takistused ei tohi kohutada sinna poole püüdmast.

Loodetavasti pole ka Eestis see aeg kaugel, kus keha-kultuuri tähtsust ära tuntakse ja see tarvilist hindamist leiab.

P. Keerdo.

Filosoofilised kirjad.

S ü m b o o l j a r e a a l s u s .

Et sümboli ja reaalsuse vahet selgemini mõista, pöörame esialgu semasioloogia poole, s. o. teadusalale, mille ülesanne on uurida sõnade tähenduslikku külge.

Ütlen ühe lause: „mööda maanteed sõitis keegi.“ Esiteks on see lause kõlaline üksus, teatav sõna dedekuju. Kui selle lause prantslane ütleb, siis ei saa ta aru. Eestlase öeldes saab see lause mõtte. Nii siis, teiseks, on selle lause taga mõistetete piirkond. Ja kolmandaks, aimame mingi protsessi, mingi fakti reaalsuses, mis selle ütluse aluseks on.

Igas ütluses eraldatagu siis kolm elementi: sõnakõlad, mõisted, alus. Peab tähendama, et need elemendid ei ole mitte kindlas vahekorras teine teisega. Ühte mõistet võib mitmete, erinevate sõnadega avaldada. Samuti võib ühest alusest mitmesugused käsitused saada. Nii: tolmust maanteed mööda sõitis vanger; ah, vaata automobiil; mis palavus siin maanteel sõitis jne. Ja ümberpöördult, üks mõistete piirkond võib anda põhjust mitmesugustele kujutlustele, erinevatele alustele. Nii selle „keegi“ all võib mõista naist, meest, last jne. Seda kaugem on veel vahe mõeldava aluse ja sõnakõla vahel. Mööda minnes öeldud, peaks siit ka selge olema, et mõtlemise ja sõnastamise vahel suur vahe on, ja see väide mitte õige pole, nagu oleks sääl ikka sõna olemas, kus selge mõiste on, nii Schleiermacher: „Mõtlemine ja rääkimine on nii ühtlane, et seda ainult välimiseks ja sisemiseks võib jaotada, jah, sisemiseltki on iga mõte juba sõna“. Või nagu Leetberg ütleb: „Oma mõeldud mõtte ütlemiseks leiame ikka sõna, sest meie mõtleme juba sõnadega“ (v. Eesti Kirjandus, 1913).

Kui eelmises kirjas (v. Vaba Sõna, nr. 1) Bergsoni puhul mõtte avaldasime, et reaalsus on liikuvus, aeg, siis peame siin tähendama, et mõtlemise protsessi juures liikuvuse mõistega võib ainult sellele elemendile ligineda, mida aluseks nimetasime.

Kui miskit läbielada, tunda, siis ei ole vahet olemas minu ja läbielatava vahel. Kui automobiil aknast mööda vurab, siis ei tea ma selle fakti läbielamisel, et on olemas mina ja automobiil. Mingi lõhet ei ole. Läbielamine on ühtlane. Järeilmõtlemine ja

üleüldse mõtlemine lahutab mind ja asja, eraldab subjekti objektist, loob mõisted, lõikab läbielatavast reaalsusest osad välja. Aeg vältab muidugi ka siis edasi, kui ma ajast mõtlen, s. o. kui ma aega shematiseerin, objektiks teen. Igal silmapilgul elame edasi, elame reaalsuses, liikuvus absoluudis.

Tehtagu vahet kahe suguse aluse vahel. Kui ütlen, et automobiil vuras aknast mööda, siis on selle ütluse aluseks esiteks liikumine ajas, ilma mõisteteta, ilma piirideta, kui ühtlane protsess, teiseks juba mõtteks organiseeritud läbielamine, millel oma piirid on. See on esimene samm sõnastamiseks. Esimest alust ei saa ma sõnadega seletada, sest nii pea kui seda teha, on see läbielamine mõtlemise piirkonda toodud, mis paratamata oma vormid läbielatavale pääle paneb. Otsekohest läbielamist, absoluudilist reaalsust võib ainult eitavalt karaktriseerida. Nüüd võib aga küsida: kui läbielamisel, kui seesugusel, mingi tunnismärke pole, kuidas võidakse üleüldse sellest kõnelda? Peab ütleva, et sel silmapilgul, kui meie läbielamist mõtleme, mõtete ümber seda ebamääraast helevust veel alale jääb, mida siis võib aimata. Ei ole ju mõtteid selged, kristallid, vaid ikka enam vähem uduse looriga ümbriõsetud, mis nende sündimist ja algupära osutab.

Sümbooliga on meil tegemist säääl, kus mõisted läbielamisele piirid ja kontuurid annavad.

Kerkib küsimus: miks on mõisted olemas, kui nad reaalsust muudavad?

Ütlesime, et mõisted on teatavad väljalõiked läbielatavast reaalsusest. Oma ees maastikku nähes, tean ma et selles on kased, pärnad, pajud, et kasel on oksad, millel nii mitu tuhat lehte on, et murul pisikesed putukad elutsevad, et õhus pisielud asuvad, mida palja silmaga ei näe, et igaüks säääl looduses oma häält teeb, igaüks ise värvi on jne., aga kui sellesse maastikku pilku heita, siis näeme ainult vähe sellest kihavast elust. Palju on seda, mis meie teadvuseni ei ulata. See, mis meie ees, on teatav väljalõige reaalsusest.

Mis juhib siis käärisid, millega vaim neid väljalõikeid teeb? Kui silm kõike näeks ühe võrra ja kõrv ühe võrra kõike kuuleks, siis ei oleks neid tarvis olnud. Elu alalhoiuks saavad nad alles siis kasulikuks ja väärtuslikuks, kui nad ühte asja teisest eraldavad. Inimese mõistus (intellekt) on sedasama teed arenenud, olles inimliku teadvuse tihendus ning piiramine. Mõistus lõikab alalises muutuvuses need osad välja, mille mööda inimene võiks asjade pääle reageerida. Mõistus on inimesel enne muud elu alalhoiuks olemas. See on sama abiriist, nagu ämblikul ila, millest ta võrgu kudub. Ei ole praegu koht seda seisukohta arendada, mis mõistusele puht-praktilise väärtuse osaks jätab. Sellest edaspidi. Siin kohal olgu ainult öeldud, et mõistus meile küll reaalist ilma näitab, kuid ainult piiratuna kasulikkusest. Asjade jooned, nähtuste korraldus on niisugune, nagu seda meie tarbed aastatuhandete jooksul on tähtsaks määranud.

Asjade kontuurid ühelt ja mõistete piirid teiselt poolt on ligidamalt ühenduses, kui seda arvatakse. Mõistus näeb asjades seda, mis sääl on muutumatut. Mõistetega on niisama: neid võiks nimetada üksikuteks moment ülesvõteteks liikuvast ja vältavast elust. Mõistetel on see hää omadus, et nad on alati enesega samased ja et neid võib muutmata sinna üle viia, kus neist eelmiste katsete najal teatakse, et nad on kasulikud.

Et liikuvast reaalsusest, näit. hinge elamustest mõisted saada, peab kõik isiklik maha hõõruma, kõik ajutine; siis eraldatakse sellest joon, mis kõige silmatorkavam. Nii saame me s ü m - b o o l i tõelisest läbielamisest, mis täiesti lahus on läbielamisest. Sümboolis on kõik muu abstraheeritud pääle selle, mis tas ühist on teistega, juba tuttavate elementidega. Analüüs, abstraktsioon on asja avaldus selle kaudu, mis ta ise ei ole. Selle vastu on läbielatav reaalsus absoluutne, ainulik ja täielik selles mõttes, et ta täiesti see on, mis ta on.

Liig vähe on tähele pandud elu läbielatavat reaalsust ja sellepärast on olemas nii palju katseid ja ihkeid tabada „asja iseeneses“. Suured vead ja asjata probleemid tulevad nimelt sellest, et sümboolidest tahetakse reaalsuseni jõuda, mõistetest eluni. See on väär tee. Mõistete kaudu ei saa iialgi absoluudini. Selleks on i n t u i t s i o o n i tarvis.

Intuitsioon ei ole midagi salapärast või müstilist. See on võime, mis igal ühel on olemas. „Intuitsioon on see intellektuaalne sissetundmine või sümpaatia, mille abil meie asja sisemusse tungime, et sellega ühte sulada, mis sääl on aimelist ja seega avaldamatut“ (Bergson).

Niisugusele vaatlemisele on igasugune läbielamine lihtne, orgaaniline ja absoluutne. Intuitsioon ei tunne jagusid, osasid, nagu meie seda eelmises artiklis Bergsoni puhul aja ja puhta vältavuse kohta laususime, et need osasid ei tunne. Võib ütelda, i n t u i t s i o o n on meie võime liikuvust, a e g a, v ä l t a v u s t t a b a d a, n a g u m õ i s t u s on võime a s j a, l i i k u m a t u t, r u u m i m õ i s t a. Kui mõistus võib lihtsa nähtuse väiksesse osadesse lahendada, võib näit. joone jagada tuhandesse ossa, siis vaatleb intuitsioon joont lihtsana tervena. Nii-suguseid antinomiaid mõistuse ja intuitsiooni vahel võib terve rida üles lugeda: tervik — jagude summa, absoluutne — sümbool, lõpmata täius — rida üleüldiseid mõisteid, vältavus — asendid, olekud.

Loen üht luuletust. Sisu esineb mulle korraga, sõnad kaovad läbielamisse. Ma elan midagi läbi, mis nii lihtne akt iseenesest näib olevat. Aga nii pea, kui ma mõistusega sellesama luuletuse juure tulen, kui hakkas seda analüseerima, üksikute ridade koosseisu arendama, läbielatava elemente otsima, siis on esialgse lihtsa läbielamise asemel keeruline sheem ees, seda keerulisem, mida üksikasjalisemalt ma ta kallale tahan minna. On üksikud sõnad, mida näen teine teisest eraldatuna. Ja kuigi ma ga sõna sisu tean, siiski ei saa ma kunstlikult nende sõnade

kõrvupanemisest midagi. On tarvis luuletusele sisse tunda (einfühlen), ja siis alles esinevad üksikud sõnad, tähedki tarvilstena.

Nii siis, sümboolidest reaalsust kokku panna on absurd. Ainult siis saame sümboolidest reaalsuse, kui seda intuitsioon loob, siis kui sümboli enam sümboolina ei tunne, vaid kus see oma koore ära heidab ja oma tardunud sisemuse ära sulatab. Intuitsioon annab sümboolidele selle võimu. See on midagi suggestiooni taolist.

Bergson tahab niisugustest voolavaist mõistest metafüüsika luua: „Kas metafüüsika on ainult mõistete mäng, või kui ta on tõsine vaimutöö; kui ta on teadus, ja mitte ainult vaimlik gümnaastika, — siis peab ta mõistete piirkonnast välja minema ja intuitsiooni juure jõudma. Muidugi, mõisted on talle tarvilsted, sest et kõik muud teadused kõige sagedamini mõistete varal töötavad, ja metafüüsika ei saa läbi ilma teiste teadusteta. Kuid ta on alles siis omas õiges sfääris, kui ta mõistest kaugemale läheb ehk vähemalt kui ta vabastub tarretanud ja valminud mõistest selleks, et niisuguseid mõisteid luua, mis hoopis neist erinevad, mis me harilikult tarvitame, nimelt painduvaid, liikuvaid, peaaegu voolavaid kujutlusi, mis valmis on valanema intuitsiooni tabamata vormidesse“.

Niisugune metafüüsika pole mitte tardunud süsteem, seda ei või ka teaduslikuks distsipliiniks lugeda. See on mingi käenäide vaimlistelt aladelt elu poole: säääl on tõde. See on õpetus, mis väärtusi otsib elust ja mitte vormist. See on juhatus reaalsust ja absoluuti tabama kõiges selles, mis me läbi elame, risti vastand platonismile, mis absoluudi ideede ilma paigutab.

Metafüüsikal ses mõttes on see väärtus, et ta meie intellektuaalsed kalduvused juhhib vaadeldavasse asjasse ja mitte selle mõistesse. Kui palju väärmõtteid sellest on tekkinud, et mõistete kõrvuseadmisega tahetakse reaalsust mõista! Siit n. n. mehanistlik ilmavaade, mis tervikus ainult tuntud elementide kombinatsiooni näeb. Tal ei ole midagi uut kuu all. Reaalsuses, mida käsitatakse kui läbielatatavat vältavust, on kõik uus. Kordamist ei ole olemas. Mehanistlik ilmavaade eitab ajalugu ses mõttes, et minevik kui seesugune tuleviku pääle mõjub. Talle on tähtis ainult praegune elementide kombinatsioon, mis tuleviku ära määrab. Kui minevik täiesti maha kustutada ja anda ainult nimetatud kombinatsioon, siis saame selle ilmavaate seisukohast ikka sama tuleviku. Reaalsuses ei ole aga kordust, ja seega on iga silmapilk uus, loov. Minevik mõjub kõige oma olemasoluga olevikus kaasa.

Mehanistlik vaade võib ainult teaduses olla, sest teadus on just see ala, kus mõistus end kõige kodusemalt tunneb. Kuid tõelolu ei ole teaduse kujutletud elu. Reaalsust tabab intuitsioon. Seda kogetakse vahenditult. Valmis asju ei ole. Kõik on saamisel. Ideed ja tunded on moment ülesvõtted vältavusest, liikuvusest. Neid ülesvõtteid läheb vaja mõttele, keelele, praktilisele elule. Need on sümboolid.

Iga tuntuus, mis sümboolidega opereerib, on relatiivne tuntuus. Absoluutne on intuiitiivlik tuntuus.

Ülemaal käsitatud vahe sümboolse ja absoluutse vahel ei ole mitte vahe välimise ilma ja sisemise ilma vahel, see on vahe kahe meie tuntuse tee vahel, mille nimi on mõistus ja intuitsioon.

Sellega, et ei ole kindlat vahet tehtud mõistuse ja intuitsiooni vahel, võib seletada nii laiali lagununud püüdeid asja iseeneses tabada. Ja siit on ka metafüüsika kui teaduse eitamisele tulnud. Metafüüsikale on tahetud ilmavaate loomisel kõrvaline koht anda, kui alale, kus igaüks seda võib uskuda, mis ta tahab. Me tuleme aga ümberpööratud otsusele: ilmavaates on tähtis kõige päält vahetegemine tõsise reaalsuse vahel ja sümboolide ilma vahel. Sümboolidega ei saa iial absoluuti tabada. Teadus töötab sümboolidega, sest et need on kasulikud. Metafüüsika peab oma ülesandeks reaalsust tabada ja otsida neid teid, mis seda reaalsust mitte ainult praktilistes väljalõigetes ei anna, vaid kõiges tema täiuses. Ja selleks ajab ikka edasi inimlik kirm kõike teada saada, kõike tunda, mitte ainult inimest, vaid ka ilmalist.

Sümboole tarvitame iga sammu pääl. Kõnelemine on juba mitmekordne sümboliseerimine, nagu selle artikli algul nimetasime. Kuid kõnelemisel ei tuntagi enam sümboole, need on juba nii kodunenud. Kirjanik tarvitab pääle nende sümboolide veel teisi, mille ülesanne on tähised olla kirjaniku algupärasele, aimelisele intuitsioonile järele jõuda. Mõnikord on see jälgimine väga raske, sest et kirjanik juba kõike seda ütelda ei saa, isegi umbkaudu mitte, mis ta läbi elab, ja veel enam, luuletaja intuitsioon on enamasti ka kõrgemate väärtuste läbielamine, milleni nii kerge ei ole tõusta. Sümboolid, mis luuletaja oma materjaali — sõna — piiris enda avalduseks tarvitab, on kõige päält kujud, kujutlused. Nendegi avaldamine sõnade kaudu on jälle sümboliseerimine. Lõpuks sümboliseeritakse sõna kõladega, rütmiga, riimiga, teatavate häälikutega.

Võib ütelda, sümboliseerimine on igal pool säääl, kus midagi avaldatakse. Iialgi ei saa kõike reaalsust avaldada, sest avaldus nõuab juba piiramist, jaotust, mida reaalsusel, kui vältavusel, ei ole.

Ümberpöörduvalt, sümboolidest ei saa me palja mõistusega tervet reaalsust tabada, kui mitte intuitsioon appi ei tule. On sümboole, mis juba iseenesest, suure harjumuse tõttu, oma sümboolsuse kergesti kaotavad, ja automaatlikult kohe meid sisu läbielama panevad. Nii on näit. sõnadega, mille sümboolsust ainult analüüsi teel avada võib. Need on äripäeva sümboolid. Neid on iga sammu pääl meie tegemises ja mõtlemises.

Teised sümboolid on harvad. Need tahavad ainult omapärast, individuaalset ja absoluudilist avaldada. Nii luules ja kunstis üleüldse. Neid ei mõisteta nii kergesti. Need polegi mõistmiseks, vaid läbielamiseks. Need on pühapäeva sümboolid, alles kulumata, alles vastsed, võimsad uudust edasi anda. Need nõuavad vaimu, mis mitte kulunud pole, mis valmis on anduma kõrgeväärisusele. Need sümboolid ei anna meile kindlaid mõisteid, vaid hõljutavad enesest seda reaalsust, millele ainult intuitsiooniga võib sisse tunda.

Johannes Semper.

Vaade 1914. a. kirjanduslikku arenemisse.

(Ilukirjanduslik proosa. Draama. Kirjandusteadus).

Läinud aasta esimene pool algas meie kirjanduses õige töotavalt. Üksikud teosed, mis ilmusid kevadel, nagu „Udutagused“, lubasid sügiseks rikkamat saaki oodata. Sellest kõigest tõmbas aga sõda kriipsu läbi: ilmuda said ainult paari suurema kirjutuse ümber koondunud autorite tööd, kuna teiste omad paremaid aegi ootama pidid jääma.

Minevase aasta ilukirjandusliku proosa päateosteks tuleb kahtlemata pidada H. Vuolijoki „Udutaguseid“ ja O. Lutsu „Kirjutatud on . . .“ Esimese juures peatas juba Gustav Suits oma referaadis, lubatagu siis pilku heita teise pääle.

O. Luts, kes mõne aasta eest meie kirjandusesse täitsa „uue inimesena“ astus, on lühikese aja jooksul rahvalikumaks kirjaniukuks saanud. See rahvalikkus ongi O. Lutsu ande väärtuslikumad omadus. Maaeluga lähidalt kokkupuutudes ja selles voolus kaasa keereldes mõistis O. Luts õige värvikaid pilta maalida, sagedasti aga kopeerida nähtud stseenid. Juba „Kevade I“-es tundus memoarilikkus, tõsi õige mahlakas, aga siiski ja sagedasti ebaesteetiline. Kaua aga ei oleks see memoaride tagavara ka O. Lutsule vastu löönud: autor oleks ennast vist peagi liival tundnud olevat, nagu seda sagedasti on juhtunud nende kirjanikkudega, kes hiljem omast esialgsest ümbrusest, miljööst lahkuma on pidanud. Osalt tunneme meie seda pinna kõikumist juba „Kevade II“-es, kuid esialgse algjõu värskuse ja hoo asemele astub „Kevade II“-es juba mingi arvustav, kirjandusliku iseteadvuse joon, mis väljenduses, voolimises ja enese piirides pidamises esimesi arglikka sammusid ilmutab. See kirjandusliku iseteadvuse ärkamise protsess kestis ja kestab praegugi autori juures edasi. Draamas „Laul õnnest“ täielist fiaskot uues käsituses kannatades, asub O. Luts oma pikema novelli „Kirjutatud on . . .“ kirjutamisele rohkemate kirjanduslike kogemustega varustatult ja on ka kunstiliselt paremaid resultaate saavutanud, kui omas eelmises toodangus.

Meie läheme diametraalselt lahku omades arvamistes nende meie arvustajatega, kes O. Lutsu läinud aasta toodangut, novelli „Kirjutatud on . . .“ ja draama kavandit „Mahajäetud maja“, hinnates selle kirjaniku juures tagurpidi minekut konstateerisid „Kevade I“ võrreldes. Mis O. Lutsus meie rahvalikka ajalehtede-arvustajaid köitis ja mis vähekirjanduslikka lugejaid vangistas, oli autori lai rahvanali, reaalsus kujudes ja kirjeldustes. Meie küla-elu kirjeldajatest oli ja on A. Kitzberg omades paremates novellides „Veli Henn“ ja „Hennu veli“ kõige maitsetavam omas rahvalikkuses, ka esteetiliste nõuetega inimesele. Aga kogu 12 aastat on meie rahvalikkuse kui ainukese väärtuse ülistajad paastuma pidanud ja siis oli ja on arusaadav see hõiskav rööm, mis sääl-pool O. Lutsu „Kevade I“ tekitas. Röömu joovastuses seati O. Luts vastandiks linnalaste toodangule, mida „Noor-Eesti“ edustas, ja kerge oli siis anduda liialdatud lootustele. Kui aga O. Lutsus kirjandusliku kultuuri imetillukesed terakesed idanema hakkasid, siis hakkas ka jahtuma joovastus ja asemele astus kaine arvustus. Ei tarvitse liiga kõrgele asetada O. Lutsu esimeste tööde väärtusi, mis leiduvad realistliku käsituse pildilikkuses, üteluste mahlakuses, kõigepäält aga kerges jutustuse andes, mis elav, sagedasti hüplev, kuid ikka ja alati kaasakiskuv ja huvitav on, — ka siis, kui selgesti tunduvad vääratused esteetika nõuete vastu. Ka A. H. Tammsaare töödes leiame mõneski seda hüplevat, naljatlevat kergust, mis oma kerge vaimukusega silmapilguks paeluda mõistab, kuid see tundub haritud seltskonna inimese vaimukusena, kes tunneb ja teab neid tarveid, mis huvitavale kõnelusele seltskonnas seatakse. O. Luts aga tundub selle vastu inimesena, kes on veel puutumata seltskondliku esprii nõuetest. Tema on see õnnelik looduslaps, kes varustatult elava ja pildika jutustusandega, mõistab, — omast rohkest temperamendist kantud, — huvitavalt vesta, olgugi et vähe sõnarikkalt, kuna tema kõne kogu aeg voolab. Temal puudus eestkätt kirjanduslik haridus, mis sunniks sõnu, ütelusi, lauseid, mõtte käiku korraldama, arvustama, järel mõtlema, ja mille läbi tema kõne voolav jooks ainult takistatud, tükeldatud oleks saanud.

On ju sarnase ande juures täitsa põhjendatud kartus, et kirjanduslik kultuur ta ära rikkuda võib. Aga kes jätaks teemandi lihvimata, kartes seda purustada? Ja mis väärtus on igasugu teiste väärtuseta metallide segus ja prahis peituval kullal? Nii teemand kui ka kuld, mõlemad omandavad oma täieliku väärtuse alles siis, kui nad puhastatult igasugusest kõrvalisest väärtusest esineda võivad. See maksab ka kirjanduses ja kujutava-tes kunstides. Ehk mis kasu oleks meil suurepärasest muusikust, kes mängida ei oskaks või väga puudulikult mõistaks, ehk nootidesse omi kompositsioonisid kirjutada ei suudaks? Ehk skulptorist, kes voolimises nõrk?

O. Lutsu püüe iseteadvamalt omadele teostele juurde astuda, kirjanduslikku kultuuri omandada ja siis ka arvustavalt omadest

töödest üle olla, — see teenib täit lugupidamist. „Kirjutatud on . . .“ autor on midagi õppinud teistelt kirjanik-kunstnikkudelt. Us-romantika vool kirjanduses ei ole ka O. Lutsust puutumata mööda läinud. Tõsi, ta ei ole õnneks mitte romantiliseks unistajaks muutunud, vaid omad reaalinimesed romantilisesse ümbrusesse mahutanud. O. Luts ei ole reaalsusest loobunud, kuid ta ei ole enam ka reaalsuse vangis. Ta julgeb õige valitsevalt olude ja ümbrusega talitada, ilma et ta siiski reaalsuse nõuete vastu patustaks. O. Luts on oma pikema novelliga „Kirjutatud on . . .“ pakkunud Eesti lugejale publikumile meie oludest võetud Eesti indiaanlaste jutu, mis küllalt kirju ja juhtumisrikas ning ka küllalt põnev, et lihtlugejatkki köita. Siiski ei või ette heita autorile, nagu kannataks põnevuse all üksikute tegelaste iseloomude joonistus. Meil ei ole siin küll tegemist iseäralise järjekindlusega tegelaste iseloomude väljatöötuses, vaid kõik esineb mingi mõistatusena, nagu see saladuslik soogi, mille kõikuval pinnal tegevus sünnib.

Tundub vast ehk Knut Hamsuni mõju, vähemalt mingi sinna poole sihtiv närvlikkus, kerge ülelibisemine kõigest, mingi palavikuline rutt, edasitõttamine, püsimatus, mis ei lase millelegi õieti anduda. See on „Kirjutatud on . . .“ puudus ja ühtlasi ka väärtus. Puudus neis kohtis, kus haritud maitse ei ole keelamas väär-samme astumast, kus sagedasti rutates siiski ühel kohal tammutakse, ilma edasi jõudmata.

Meie nimetasime „Kirjutatud on . . .“ Eesti indiaanlaste jutuks. Ja eks tuleta ka selles novellis õige eksootilistes värvides esinev loodus kohati meelde Chateaubriandi romaanides leiduvaid metsa-kirjeldusi, — kuigi läbi väiksekstegeva klaasi vaadatult.

Endine labasusesse ulatav maaelu kirjeldus vaatab küll pea igalt leheküljelt vastu, rikub sagedasti nõudlikuma lugeja tuju, nagu novelli võimata labane algus juba; nalja sünnitab ka autori tõendus, et Pariisis saaniga sõidetakse, kuid nii need kui ka vä-hese valiku ja tagasihoidlikkuse sõnade hoos anname meie an-deks, ja maitseme O. Lutsu õige ühetasaselt voolavat, kerget, hüplevat stiili, enne kõike aga jutustuse sündmustikku, fabulaar-set ülesehitust ja selle ringkäika, millede ehitamises O. Luts tõesti meisterlikkust avaldab, kui meeles pidada meie paremate noorema põlvē kirjanikkude Friedebert Tuglase ja A. H. Tammsaare tööde sündmustiku lihtsust. Sündmustiku ülesehitamise poolest võib Eduard Wildega oleviku kirjanikkudest ainult küll O. Luts võis-telda. Sündmustiku lihtsus aga võib sagedasti kogu teosele mono-toonse ilme anda, kuna põnevus sagedasti ka töö muude väärt-uste allakriipsutamises mitte vähest osa ei mängi, olgu küll et sagedama nähtusena põnevus puuduste varjajana esineb.

Teine läinud aastal esinenud meeskirjanikkudest kuulduv vanemasse generatsiooni. Meie läinud aastasaja lõpu ja käes-oleva algult paistab kõige sümpaatlikumana kujuna nõndanimetat-ud külarealistide kirjust salkkonnast silma Jakob Mändmets. Tõsi, ta on palju kirjutatud ja sääal on rõhuvas enamuses alaväärtuslik

produksioon, aga ta on ka üksikud novellid meile andnud, mil-
 lede esteetiline väärtus kahtlemata üle ulatab Ernst Petersoni no-
 vellide omast. Läänud aastal ilmunud Jakob Mändmetsa novellid,
 mis kannavad päälkirja „Meri“, avaldavad autori juures mõnesu-
 gust edu. Ei saa salata, et ka Jakob Mändmetsa omade
 tööde väljatöötuse juures on viibinud suurema hoole ning püsi-
 vusega, kui seda tema eelmistes teostes märgata võime. Juba
 sõnarikkam keel, mis on lainanud terve rea uusi sõnu meie rand-
 elanikkude murretest, aitab meid autorile võita. Kõige suure-
 mana puudusena aga peaksime mingi ühetoonsust nimetama.
 Üksikud novellid ei lõpe mitte üksi surmaga, mis tundub, nagu
 ei oleks autor merele nii ligidale suutnud astuda, et oleks sele-
 tanud läbi kohutava suurepärasuse ka mere õrnemaid, intiimse-
 maid jooni. Autor esitab meile paraadilist merd, mitte merd omas
 igapäevsuse mitmekülgsuses. Üksikuid novellisid võrreldes leiame
 sagedasti ühede ja nendesamade toonide, sõnade, ütelduste, võrd-
 luste kordumist, mis selle kogu kõige suuremaks puuduseks,
 kõige ebaesteetilisemaks küljeks tuleb pidada: ka kõige ilusam
 võrdlus, ilusam ütetus, lause, pilt, kui seda korratakse, kaotab
 oma esialgse jõu, uudsuse meeldivuse ja köitvuse ja mõjub igav-
 valt. Juba Voltaire ütles: midagi ei ole igavamalt kui kordamine.

Jah, tõesti ei ole midagi igavamalt kui kordamine, ütleb ka
 Eesti lugeja Mats Mõtslase (missugune maitsevastane varjunimi!)
 uuemat tööd „Kusta Poolandit“ käest pannes. Jaan Tõnisson
 on kirjutanud maakultuurist ja on kirjutanud tõutervendusest ning
 Mats Mõtslane on linnas käies kuulnud, kuidas korporandid pur-
 jutavad. Ja miks ei peaks siis sellest, millest Jaan Tõnisson juht-
 kirju on kirjutanud ja millest Mats Mõtslane ise on kuulnud, Mats
 Mõtslane mitte jutu kirjutama? On ju maal nii väga moodis
 „lehte panemine“ ja tullakse ju maalt õige sagedasti meie kirja-
 nikkude juurde ja pakutakse neile aineid.

Meie tagurlikud ollused, ja mitte üksi meie omad, — see sün-
 nib igal maal, — kurdavad alati, et meil jaatav kirjandus puu-
 duda, mis mitte nii eluvõõras ei oleks, kui noorte oma. See
 kurtmine algas juba Eduard Wilde „Astla vastu“ ja Ernst Peter-
 soni „Paisetega“ ja kestab tänapäevani. Kuid sellest 20. aastast
 oleks enam kui küll jätkunud positiivlikkude tüüpustega kirjan-
 duse loomiseks, kuid isegi kurtjate eneste ringkonnast ei ole tul-
 nud ega näi tulevat abi.

Sedalaadi positiivlikkust iseteadvalt taotavas kirjanduses
 esinevad harilikult iseloomulisena joonena naturalistkude piltidega
 sissejuhatused, millele siis targutav ja lame järg jaatava kribu-
 krabuga järgneb. Seda kõik leiame ka „Kusta Poolandis“. Autor
 näitab meile kuidas linn noori inimesi rikub, *ergo* maakultuuri
 eeldused on selgeks tehtud; kui Kusta Pooland linnas rikutud
 naiselt korvi saab, valib ta asjatundliku pilguga neiu puusaid
 hindavalt vaadeldes endale abikaasaks oma karjatüdruku, see

juba „eiga“ ei vasta. Et aga asi mitte lihtne ei näiks, sünnib kõik tõutervenduse firma all.

Kui Jaan Lintropi positiivlikkust taotaval „Villem Elgasel“ veel mõned üksikud kohad õnnestanuteks võis pidada, ei saa seda kahjuks „Kusta Poolandi“ kohta mitte tunnistada. Tegevuski on tükeldatud, odava teaduse vürtsiga kõik üle külvatud, iseloomudes kõik trafareetiline, kujud ebajärjekindlates ja selgusest puhtes ainult ära tähendatud. Kirjeldused ebamaitsetavad, piltlikkusest kõnelemata. Keel puine, vintske, stiil ebatasane. Kõik need asjad olud röövivad sellelt teoselt kirjandusliku väärtuse. Kuid ma annaksin sellele teosele siiski ühe asjaolu poolest suure tähenduse ja omakohase väärtuse: inimlikuna dokumendina näitab „Kusta Pooland“ tulevatele põlvedele kuidas maakultuuri ja tõutervenduse mõtted kaasaeglaste ja mõttevendade veel lihtsamates ajudes, kui eduerakondlise omapärase maakultuuri ja tõutervenduse aadete apoloogeedi omad seda on, murdusid ja missuguseks kujunes positiivlik luule selle nõudjate eneste juures teostatult.

Inimliku dokumendi väärtus on ka A. Raha „Isasel tüdrukul“.

Juba teist aastat peame tunnistama, et meie dramaatilises toodangus on järjekindel tagurpidi minek märgata. 1913. a. andis meile ometi Eesti ainuma väärtusliku naljamängu „Pisuhänna“, läinud aastal ei ole aga midagi sellele kõrvale seada. Ainukene suuremat tähelepanemist teeniv teos on ka dramaatiline kavand. Kuid sellest on raske rääkida kui kirjanduslikust tootest. Et see dramaatiline kavand omale täiele maksvusele pääseks, peaks ta näitelavale seadma, aga mitte nende abinõudega, mis meie senised näitejuhid ja meie praegused näitelavad tarvitanud ja tarvitanud. Selle kavandi peaks kõigi abinõudega, mis teatraalsuse poole sihivad ja seda täielikule võidule viivad, näitelavale tooma. Kogu modern tehnika, ka kino mitte väljaarvatud, toetusel võiks sellest dramaatilisest kavandist kõige muinasloomisema, unenäolisema, õrnema ja köitvama luuleloo kehastada. Et see meie oludes pea läbiviimata, on muidugi ise asi.

See kaldumine uus-romantika poole, mis O. Lutsu juures kõigepäält tema draamas „Laul õnnest“ algas, jätkub novellis „Kirjutatud on . . .“ ja leiab juba õige õnneliku lahenduse dramaatilises kavandis „Mahajäetud maja“, kuigi paiguti stilisatsioon õige õredana tundub.

Chr. Rutoffi „Kivi“ oli meile juba näitelava kaudu tuttav, nüüd on draama ka trükis ilmunud. Autor on näidendisse võtnud stseenid, mis päältvaatajasse mõjuma peavad, nagu kõrtsi kakelus, mille üleüldine mõju siiski rohkem toore võitu on. Seda sama aga veel suuremal määral ütleksime ka F. Karlsoni „Pih-tide“ kohta. F. Karlson on trastiliselt naturalistlik ja säälsamas sentimentaalne, targutav. Tema näeb kahte tõugu inimesi maailmas: hääd ja halvad, ausa- ning kalli-meelsed ja sõgedad ning üleannetud. Esimeses vaatuses laseb Karlson oma näidendi

tegelaste ühte osa kankani tantsida, et teises kaliimeelseid pa-raadi-marssis ette tuua. Sellepärast mõjuvadki „Pihid“ kõige butafoorilisemalt.

Heino Anto on kõige püsivam draamade kirjutamises ja ta on selles, kui seda tegevust teatud käsitööna võtta, ka oma jagu edenenud, kuid kunstini ei ole ta seni üheski omas draamas veel jõudnud. Paremalt õnnestanuks tuleb küll pidada tema „Mere-poegi“, mis 1913. a. ilmus, kuna läinud aastal ilmunud „Kui torm vaikib“ õige paljude puudustega on koormatud. Nähtavasti on see draama autori kirjandusliku tegevuse algult päri, aga alles hiljem ilmunud.

J. Õunap, kes mõne aasta eest meid omade luuletustega oma viisi üllatas, on läinud aastal draamaga edustatud, päälkirja all „Nostra regio“. See draama sünnitab nalja ja seda muidugi autori tahtmata, kes siia kõike tarka, kõnet ja inimesi, kokku on kuhjanud ja sellega kõige omapärasemalt talitab. Õigusele maad andes peab tunnistama, et siin „Noor-Eesti“ sootulekese osa on mänginud ja inimese õigelt teelt kõrvale meelitanud: ka J. Õunap tahab opereerida kõrgema kultuuri mõistetega, tal puudub selleks aga kahjuks haridus, kultuur; maitse. „Noor-Eestile“ on aga sarnased poolehoidjad kõige kardetavamad vastased, sest vastastega on „Noor-Eesti“ seni saanud ja saab loodetavasti ka tulevikus liigagi kergelt valmis, aga need proselüüdid, kes etiketi, firma omandades laiali tungivad, võivad kardetavaks saada, — mõtte, voolu ilmet moonutades. Sest mitte ükski J. Õunap ei saa paljude kultuurlikkuse saltomortaaledega valmis, vaid tal on ka juba mõtteosalisigi tekkinud, nagu Leina Saar, ja keegi veel uuem samast liigist hüüab oma novellikogus, õnneks praegu veel käsikirjalises: „Ja siis laulsime me suremata Goethe Caudeamus igitur.“ See olgu J. Õunapile trööstiks, „Noor-Eestile“ aga hoiatuseks sarnaste jäljendajate eest.

Anton Jürgensteini „Juta“ on II trükis ilmunud ja H. Rosenthal on Gerhart Hauptmanni „Põhjavajunud kella“ tõlke avaldanud, õige viletsates värssides.

See olekski kogu minevaaastane toodang draama alal. Enam kui vähe, rohkem kui vilets. Isegi mingisuguseid väljavaateid paremasse tulevikku, lootusigi ei ole meile läinud aasta pärandanud. Kas tõesti ka käesoleval aastal peame sellel surnud punktil tammuma? Vaevalt küll et käesolev sõjaaasta kirjanduslikult võiks viljakas olla. Aga vast lööb pääle sõda ka Eesti draama õitsele. On ju sagedane nähtus, et draama õitseag kaubandusliku ja tööstusliku tõusuga, mis pääle sõja tulemata ei jää, käsi-käes käib.

Mõne aasta eest saime oma kirjandusajaloo raamatu alguse, kuna lõpp praegugi veel puudub. Et aga uuema kirjanduse ajalugu võimata on kirjutada ilma eeltöödeta üksikutes osades, selleks pakub M. Kampmanni „Eesti kirjandusloo pääjooned“ paljugi nähtusi: see töö käiks ka hiilge energiaga varustatud, suurte

teadmistega ja esteetilise haridusega üksiku inimese jõust üle, kui monograafiad üksikute kirjanikkude ja kirjanduslikkude voolude kohta puuduvad. Läänud aasta on meid kahe väärtusliku teose poolest rikastanud. Friedebert Tuglas avaldas monograafia Juhan Liivi ja V. Ridala (V. Grünthal) Anna Haava üle.

Friedebert Tuglas hindab Juhan Liivi novellistina ja luuletajana. Esimesel alal annab autor Juhan Liivi toodangu kohta pea täitsa eitava otsuse, kuna ta aga Juhan Liivi luuletuste väärtust iseäranis alla kriipsutab. See väide käib sellele traditsioonilisele arvamisele otse vastu, mis meie vanema põlve arvustajate juures seni ja ka praegu veel maksev, kes ei suutnud Juhan Liivi proosat küllalt ülistada, seda sagedasti noorte jutustavale proosale eeskujuks ja vastandiks seadides. Tuglase uue väite tõeoludele vastavus saab loodetavasti alles ka siis täitsa selgeks, kui Juhan Liivi tööde täielik kogu ilmub, kus kõik täielikult koos oleks, nii tema jutustav proosa kui ka luule, kuna seni veel hulk luuletusi käsikirjades avaldamata seisavad. Siiski oleksin näha soovinud, et Friedebert Tuglas Juhan Liivi proosat meie jutustava proosa ajaloolises raamis oleks vaadelnud; sellel kirjanduslikul madalikul, kus J. Liiv novellestina liikus, paistsid Liivi novellid ilmkahtlemata rohkem silma ja olid neil kirjanduslooliselt suuremad teenused, kui seda Tuglas omas töös oletab. Kuid siin kaldume juba arvustuse metodoloogilisesse küljesse. Olgu sellest siinkohal ruumi ja aja puudusel ainult nii palju öeldud, et puhasesteetiline arvustus sama õigustatud on, kui teised arvustusmetoodid, kuid siiski peame monograafiale, mis soovib küsimust kõigekülgselt valgustada, nõudmisena asendama: et ta võrdlevale kirjandusloolisele seisukohale asuks ja siis säält silmas peaks nii sotsioloogilisi, filosoofilisi kui ka puhasesteetilisi väärtusi.

Omale monograafiale on Friedebert Tuglas ette paigutanud Juhan Liivi eluloo, milles aga kahjuks mitmed faktilised eksitused leiduvad.

Friedebert Tuglase monograafia lugemist lõpetades saad siiski mingi enam vähem selgejoonelise pildi Juhan Liivist ja tema ilukirjanduslikust produktsioonist, tunned ennast ka muudes ainega seotud küsimustes teadmiste poolest rikastatud olevat.

Seda kõike aga ei või kahjuks öelda nende impressionistlikkude arvustuste kohta, mis meie oleme lugenud mujal ja viimasel ajal ka meil. Impressionistlik arvustus peab kõigepäält omaks ülesandeks mitte arvustatava töö väärtusi ja puudusi vaatlusele võtta, vaid selles pakub arvustaja neid omi mõtteid, arvamisi ja meeoleulusid, mis loetud töö tekitanud. Sarnased iseseisvad mõtteavaldused, sagedasti aga tundeavaldused, on siis huvitavad, kui arvustatava raamatu autor arvustajat tõsiselt kaasa kiskuda on suutnud ja viimane, s. o. arvustaja, ise on sedavõrd paljupakkuv isik, et tal arvustuse lugejatele ka midagi anda oleks, nii teadmiste kui tunnete vallas. Vastasel korral aga muutub

kogu arvustus mingiks kahvatuks, mitte midagi ütlevaks sõnade tegemiseks, mille lugemisel meie ei leia rikastust ei tunnete ega teadmiste poolest.

V. Ridala monograafia Anna Haava üle on viimase 50. aastase sünnipäeva puhul kirjutatud. See asjaolu ongi vist üks põhjustest, miks monograafia meie kirjanikust pea mingi pilti ei paku: juubeli-pidu kõnedest, mis on alati enam või vähem osav, sagedasti küll ilusate ja kõlavate, kuid siiski sõnade tegemine, ei maksa juba kirjanduslikku hindamist otsida. Asjata otsiksime seda ka V. Ridala monograafiast, mis on suurelt osalt õieti Anna Haava „Väikestes piltides Eestist“ leiduva eluloolise materjali perifraseerimine, aga siiski ei ole V. Ridala Anna Haavast ei täielikku ega ka kokkuvõtlikku elulugu kirjutanud, vaid sellest lendavad ainult laastud. Anna Haava tööde puhul on V. Ridala terve rea omi mõtteid ja meeleolusid avaldanud, mis aga kajanagi küllalt selgekõlaline ei ole, et selle järele otsustada oleviku Eesti vanema naisluuletaja tööde väärtuste ja puuduste üle; päälegi kannatavad arvustaja mõtted liiga eklektilise ettekande all. Kuid juubel selektab vist kõik, ei tohi ju sel puhul viisakas arvustajagi puuduste üleslugemisega pidutuju rikkuma iulla. Anna Haava luuletoodang jääb aga oma kirjandusliku reaalse väärtuse hindajat ootama, keda enam juubelid väärradadele ei meelita.

Kolmandana raamatuna kirjandusteaduse alal on ilmunud J. Marki „Ungari kirjanduse ülevaade“, mis on kokkuvõtlik sugurahva kirjandusajalugu, õigem konspekt, ilma suurema iseseisva väärtusega, küll aga sünnis sissejuhatus Ungari kirjanduse lugemisel, millena see ongi kavatsatud.

Sellega oleksimegi lõpul oma ülevaatega 1914. aasta meeskirjanikkude edustatud jutustavast proosast, draamast ja kirjandusteadusest. Kõhn on läinud aasta saak, kerged pääd ja kerged ka terad, ei puudu isegi tungalpääd. Võib olla, et meie seekord endid välise põhjusega vabandada võime: sõjaaasta. Kellel oleks siis veel huvi täitsa kirjanduslikule tööle anduda, kui sõjaväljal suurtükkidega kõik arvatakse otsustada võivat. Kahtlemata oli sõja halvatus alguses suurem, see pani seisma kõik vaimlikkude väärtuste loova töö. Nüüd aga oleme harjunud ka suurtükkide tule all luuletama.

Ja kui kõik tundemärgid ei peta, siis töötab käesolev sõjaaastagi meie ilukirjandusele õnnerikkam saavat, — vähemalt algus laseb seda oletada, — kui eelmine. Võib olla, et ka draama ja kirjandusteaduse alal sama võime loota.

Bernhard Linde.

Ebamäärane.

* * *

Ma kõndisin metsas pudenenud puude lehtedel. Tudisedes tõttas mu järel vana emake, pää mustasse rätisse mähitud. Jõudes minu kohale, rääkis ta: „Nüüd olen sind tabanud, laps! Sa oled liig väle mul. Ma olen kaua sind varitsenud, kaua sinu järel kõndinud.“

— „Kes oled sa, emake?“

— „Ma olen see, kes ma olen.“

— „See on ebamäärane. Sa ütle mulle, kes sa oled ja kust sa tuled?“

— „Ma tulen säält, kust kõik emad tulevad.“

— „Miks oled sa mind varitsenud nii kaua, emake?“

— „Ma tahtsin sind kaisutada, tütar.“

— „Ära kaisuta mind, emake! Su käed on kondised ja sinu kolletanud ihunahk on kortsudes. Mulle ei meeldi, kui kondised käed mind kaisutavad ja kortsus ihunahk mind puudutab. Su pää ümber on leina riie. Ma ei armasta musta leinarüüdi enese lähedal.“

— „Sulle, tütar, ei meeldi minu vana ihunahk, aga mina just ihaldan sinu noort õrna nahka hellastada. Nüüd ei pääse sa enam minu kaisutustest. Sa kõndisid liig kaua metsas kolletanud lehtedel. Ma jõudsin sulle järele.“

Emake oli oma musta rāti lahti rebinud ja selle minu üle heitnud. Ma tundsin ta kondilisi suudlusi.

Emake oli kadunud.

Ma seisin üksi musta rätiku all . . .

Mu ihunahk oli kuiv ja kortsus, käed kondised, ma olin vana ja hall . . .

* * *

Ta luusib üksi hämaras soos. Ta vaarub tihti eksides teelt, vaob soomülkasse, aga ta upitab end jällegi mättale ja püüab uuesti teel püsida. Kuid see on lõpmata raske.

Kaugelt ahvatleb roheline mets. Ta tunneb selle lõhna, aga ta ei pääse sinna. Ta on kaua käinud, jalad on rakkus. Äga mets seisab ikka ühe kaugel.

Ta on ahastuses. Ta eksib, vaob, kukkub, tõuseb maast ja püüab uues lootuses metsa poole. Ta jõud hakkab raugema, ta ei jaksa enam loota. Ta vajub väsinult mättale. See on nii kerge, see ei puuduta pinda. Sel ei ole kuju ega nägu, see on midagi loorilist. Ta kuuleb häält: „Sa oled väsinud, tule minuga! Sa saad iludust näha. Ma viin sind sinna, kuhü sa ihaldad.“

Ta ei tea, millal ta mättalt tõusnud. Ta libiseb kergelt kujuta valguse järele. Ta on ise looriliseks saanud. Ta ujub nagu

pilv madalal soo kohal. See tema ees valgustab kõiki; see on metsa siniseks süütanud.

Ääretu vaikus.

Ta libiseb edasi, ilma, et ta seisatada saaks. Ta tahaks vähe metsas viibida, aga see tema ees ei anna rahu, see kutsub edasi.

Liig kiiresti on nad metsast läbi lennanud. Ta näeb väikest maja metsa veeres. Ta valendav teejuht ütleb:

— „Tule minuga maija!“

Ta vastab:

— „Miks tahad mind sisse viia? Sääal on kitsas. Miks ei tahtnud minuga iluduses viibida?“

— „Sa viibisid sääal juba liig kaua. Iludus kannatab ainult esimest silmapilku ja siis muutub ta labaseks. Majas aga elad sa iluduse teadmises ja mälestuses. See on rohkem. Kel pole igatsusi ega mälestusi, sel pole ka iluduse teadmist. See ei ihalda mind ja seda ei vii ma mitte sinna, kust sina tuled.“

Ta palub: „Vii mind tagasi!“

— „See on võimata. Keegi ei pääse tagasi. Sa ei taha minuga majas viibida?“

— „Ei taha!“

— „Siis pean sinust lahkuma.“

Ta näeb kaugelt ainult valguse juga.

Ta on üksi ja otsib uuesti teed.

Kaugel oma ees näeb ta teist metsa sinetamas . . .

* * *

Hing on rahutu. Ta otsib maad, mis vaba.

Ta seisab kitsas kijas ja näeb pikka kitsast redelit. Redelit mööda tõusevad kahvatumad kujud hallides rüüdes: silmad tardunud, jalad raudus. Nad tõusevad raskil sammil, tõusevad ilmlõpmata ja tarretavad tühjuse pimedusse.

Hingel on raske ja igav kitsas kijas seista. Ta libiseb säält välja ja ilmub avarasse aeda. Kaugelt kostavad helid. Aia värvavad hoiavad kaks noort kaju. Nad seisavad liikumata paigal ja sihivad tardunult sinna, kust helid hõljuvad. Hing käseb värvahoidjatele: „liikuge paigalt ja käige mu järel.“ Kujud vaaruvad paigalt, aga hiilivad iga silmapilk tagasi.

Hing seisatab, vaatleb kurvalt neid, ning käseb siis: „Minge tagasi oma kohtadele, teie ei ole veel valmis minu järelkäima.“

Kujud taganevad endi kohtadele rõõmsal ilmel . . .

Hing leekleb edasi.

Kujud istuvad palmide all. Nad liigutavad suud, vehklevad kätega, aga neil ei ole jõudu paigast tõusta ja teisele minna. Hing käseb: „Tõuske üles ja liikuge paigalt.“ Kujud tahavad tõusta, näevad palju vaeva, aga langevad jõuetult tagasi . . . !

Hing liigub kurvalt edasi ja jõuab väravatele, mis suured ja avarad. Läbi hõljudes neist, pääseb ta laia mere rannale.

Meri möllab, aga mäna mets vaikib kõrval valgel lumevaibal. Metsa tagant tõuseb verine kera, liugleb üle magava metsa ja langeb tormise merele. Kera lähenemisel vaikib meri, muutub heleroheliseks. Kerast saab hiilgav vene. Venele ilmuvad säravad kujud, säravate mõladega. Nad sõuavad, puudutades õrnalt lainte viirusid, hiilguse juga järele jättes, ja kaovad mere udusse.

Uued kerad tõusevad metsa tagant, langevad merele, liuglevad säravalt heledate kujudega hiilgaval merepinnal ja vaovad, kergelt aere liigutades, vaatepiiri sinasse.

Hing on rõõmus. Ta on näinud . . . **Sophia Vardi.**

Charles Baudelaire.

Uur.

Uur! kole jumalus, nii hirmus vägevuses!
Ta sõrm meid ähvardab ja ütleb: „mäleta!“
ja valuvärinaid see paneb tungima
kui nooli südame, mis hirmub ahastuses.

Kõik lõbu udujas sult kargab kaugustele,
just nagu õrn silfiid kulissiseinte taha,
ja iga silmapilk sult varistakse maha
üks tükk sest õnnejaost, mis antud inimele.

Kolmtuhat ja kuussada korda sosistab
sull' sekund tunnis: „Mäleta!“; kui kilgikene
Nüüd ütleb: „Olen *Enne*“; minu sarvekene
sult pumpab eluvett, mis varsti kuivaks saab.

Remember! Souviens-toi! Memento! Meeles pea!
(Mu kalk metallist kurk, see oskab iga keelt),
Sest minufid on muld, mis tõugata ei teelt
või, kunni võetud säält metall, mis kallis, hea.

Sa meeles pea, et Æg on ahne mängija,
kes võidab alati ja iialgi ei väsi;
päev kahaneb ja õõ see läheneb; ning vesi
klepsüdrisist väheneb ja nõrgub. „Mäleta!“

Sest varsti käes on tund, mil Juhus jumalik,
mil ülev Voorus, veel su neitsiline naene,
mil Kaetsus (viimne pelgupaik) sull' hüüdvad: „Vaene!
liig hilja! Vilets loom! Nüüd kärva, surelik!“

Prantsuse keelest tõlkinud **J. Aavik.**

„Noor-Eesti V.“

Juba mõne nädala eest lugesin albumi läbi. Püüdsin nüüd meelde tuletada, mis ma temast mäletan. Aga vähe, väga vähe. Nimed on jäänud, tööd ununenud. Isegi Friedebert Tuglas'e „Vabadus ja surm“ tundub tumedana. Aga ometi meeldis ta mulle lugedes. Ah jaa! See on vangistatud varga lugu, Rannus on ta nimi. Tal oleks armsam hobuseid varastada, kui lae all kambris istuda. Ja nõnda põgeneb ta — väga hästi! Seda peab veel kord lugema. Suurt vedru, tugevat vibu tõmmatakse vinna ja loomusunniliselt hakkad ootama, kelle pihta nool lendab. Aga lõpuks „haaras Rannus teliskivi ja lõi sandi paljale lagipäale. See murdus sisse nagu savipott“. Ainult! Kas oli otstarbekohane nii tugevat hinge vibu pingutada, kui sandi päalagi murdus savipotina? Seep' see küsimus ongi. Kas maksis viilida ja viilida, kui surrakse läkastanud loomana? Oletused ja valmistused ei saavuta, ei too oodatud tagajärgi. See ongi, mis kujukuse, mis meelde jäävuse vähendab. „Vabaduses ja surmas“ kordub sama nähtus, mis ühes teiseski jutukeses, kus mehe armukadedusest kõne. Kisub ja kisub oma lihakseid vinna, aga lööki ei tule.

Aino Kallas'e „Maailma mõte“ tundub liig õredana ja kahvatuna, võrreldes jutukese päälkirjaga. On siis maailma mõte niisugune? On siis selles üleüldse maailma mõtet, kui mõni laev kapitalistide võitlusel põhja aetakse? Kuhu jääb loodus, see suur Kõver, mis eneses maailma mõtet varjab ja inimene, see liivate-rake, mis ometigi maailma mõtet kannab? Kunstist tahaks leida kõigepäält inimest kui kuju ja seda kuju tahaks lasta mõtet kanda, kuigi just mitte maailma mõtet. Mõte kui niisugune kujude kahvatuses huvitab kunstiarmastajat üsna vähe.

Õige kujutu on ka Karl Rumori rätsepp Saga „Mürk'is“. Rätsepa naisest mäletad pärast lugemist vähemalt mõned „volüümid“, aga rätsepast enesest jääb ainult mõru maik järele, mitte sellepärast, et teos naturalistlik, vaid et märgata võib, nagu mõistaks rätsepp ise oma üle kohut, tundes et „neetud sült üdi asemel.“ Ah ei! Nagu rätsepp oma üdiga ja pääajuga hooletult talitab, teda hooletutl sõnadel analüseerida püüab, niisama hooletuks peaks ta ka elulises arvepidamises jääma. Verevaesuse tundmusega verevaene rätsepp.

Mind pole kunagi hirmutanud naturalistlikud stiililopsakused, aga maitsta suudan ma neid ainult sääl, kus nad kui hingelise elu vääramata, paratamata tähised ilmuvad, kus nad aimata lasevad peitu, varjuurkasse pugunud inimest. Rövedad sõnad ja mõtted ilma inimeseta — olgugi ta ise niisama röve kui ta sõnad — äratavad minus ikka vastiku tundmuse. Sellest tundmusest pole ma pea kunagi suutnud vabaneda Jaan Oks'a lugedes ja minu paremaks trööstiks selles on ikka jäänud — imeline anne unustamises. Sellest aitab!

Aleksander Tassa kirjutab „Jutt'u nahaparkijast Athanasiusest ja lõuendivärvijast Tiimonist“. Minu mälestuses on see tema esimene teos, mille ma suutsin läbi lugeda, päälegi päris mõnuga. Võimatud asjad, kuid nad kuuluvad ju ajajärku, mis niisamuti võimatuna näib. Nõnda siis — nagu oleks kõik loomulik, mine ela ise kui tahad. Ja avada tahaks vanad pergamentidullid ning lugeda, silitades pikka habet.

Loomulik elu on nii imelik ja suur otsekohesus tundub õnnestanud naljana või muinasjutuna. Kuidas seda imelikkude, seda õnnestanud nalja või elumuinasjuttu tabada, selleks puudub ülesleitud salataht. Hariduse võib omandada, grammatika võib ära õppida, luulekunsti teooriat võib tunda, ilusaid, kõlavaid sõnu võib koguda, aga luule, elu muinasjutt põgeneb pakku. Sõnadest saab ainult „poseerimine enese ees“, nagu Johannes Semper oma jutukeses „Õed“ ühte tegelast laseb öelda. Lugeja võib öelda: olgem otsekohesed, olgem avalikud ja lihtsad selles piskus, mis me hästi tunneme, mida me kannatanud või maitsnud, aga see on ka kõik.

Olen kõike ilukirjanduslikku sidumata kõnes puudutanud. Jääb veel seotud kõne, luule. Aga ei üks ega teine pool mind iseäranis ei liigutanud. Luules esinevad meie paremad mehed, kuid ma olen varemalt neilt paremat maitsnud. Suits'i „Kahekordne sügis“ ja „Sapine kuu“ jäävad siiski meelde ning neid tahab uuesti lugeda. V. Ridala on vaikne, tagasihoidlik ja lihtne oma murdesõnade veetlikkusesse kalduvuses; ta laulab oma ainukesele tõsisele sõbrale — loodusele. Ma armastan teda tema ainukese läheduses. Albumis esinevad pääle selle Juhan Liivi ja Jaak Petersoni kõrval veel mitmed noored, aga nende teostest on mul meelde jäänud ainult J. Semperi „Tantsjanna“. Teised on mulle peaaegu ainult nimed, pääle Martin Puru, kelle ühte varemalt luuletust ma veel praegu mäletan: sääl räägitakse lillepeenrast ja naisest, kes väljasirutatud käest lille vaiksesse järve laseb langeda; seda naist ja lille arvan ma ikka veel nägevat.

Teaduslikkude tööde seast paistab iseäranis silma Nikolai Köstneri „Rahva arvu kasvamine Eestimaal“. Mul pole võimalik materjali puudusel seda tööd lähemale järelkatsumisele võtta, aga üht ei saa ma tähendamata jätta: See töö on üks neist vähestest meie algupärase kirjanduses, mida tõepoolest kui teaduslikku tööd lugeda võib. Juba ainult sellepärast on ta väga rõõmustav nähtus. Kirjanik on ajaloolise materialismi poolehoidja ja loomulikult jõuab ta siis järgmiste lauseteni: „ . . . järgneb, et Indo-Germaani või Soome verel Baltimaade rahvaste sigivuse kohta ühtegi tähendust ei ole“ . . . „rahvus on Baltimaade rahva arvu kasvamise küsimuses täiesti kõrvaline asi“ . . . „Sellega langevad siis tõu omadused, kui vahelülid põhjuste reas, mis rahva arvu kasvamise ära määravad, välja.“

Ma ei ole tõutervendaja, aga ometi kahtlen ma Nikolai Köstneri järeldustes. Ma pean neid järeldusi loogiliselt vähe põhjendatuks. Nähtus, et teatud majanduslikkude olude valitsemisel rahva

arvus — ükskõik mis tõugu see rahvas on — ikka kas kahane-
mine või tõusmine ilmub, ei lase veel kindlat otsust teha, kas
tõul selles üleüldse mingisugust tähtsust on või ei. Kindlaks ot-
sustamiseks oleks vaja tõuliselt erinevaid rahvaid samadesse tin-
gimistesse asetada ja vaadata, kas nende arv nüüd ühesuguselt
või lahkuminevalt muutub. Ainult niisugune katse laseks õige
loogilise järelduse teha. Aga sarnasest katsest võib vaevalt juttu
olla kogu ilmas. Nõnda siis, kui ma ajaloolise materialismi
poolehoidja oleksin, ütleksin ma: tõul võib rahva arvu kasvamises
oma tähtsus olla, aga teda arvesse võtta ei käi praeguse teaduse
võimupiiridesse, sellepärast jätame ta kõrvale. Aga ma ei julgeks
tõu mõju kohta lõpulikku eitavat otsust teha.

Aino Kallas esitab meile „Gustav Suits'i lüürikuna“, ettevaat-
likkudel joontel, aga ometi paistab meile õige selge kuju silma.
Nõnda see luuletaja on: esiteks paatoslik, siis kahtleja ja lõpuks
nukker ning nukruses on ta kõige helevam.

Friedrich von Stryk'ilt on B. Linde tõlkes „Surma võidukäik“,
aga kasuga võivad seda ainult need lugeda, kes kunstide ja kir-
janduse ärkeajaga lähemalt tutvavad.

Bernhard Linde veab „Eesti intelligents'ile“ mõne õige tõreda
joone otsa ette ja mälestab „Juhan Liiv'i“ soojade sõnadega. Aga
kui ta ütleb: „Meie tunneme ja näeme jahmatades seda kuris-
tikku, millesse Eesti vaimliku kultuuri proletaarlane langes“ . . .
siis arvan ma: meie ei jahmata seda nähes sugugi, nagu ka ter-
ves ilmas ei vaimliku ega kehaliku kultuuri proletaarlaste kuris-
tikku langemisel ei jahmatada. Euroopas ollakse nimelt sedavõrd
kultuurilised, et millegi üle ei jahmatata. Kultuuri märk on ka
see, et me põrmu rohkem näeme kui elavat; põrmule ehitame
mälestus- ja ausambaid, põrmule toome ohvrid. Õigem — mitte
põrmule, vaid iseenestele, sest me tahame näidata, kui kultuuri-
lised me juba oleme. Meil on isegi mälestussambaid! Juhan Liivid
leitakse tõsiselt ikka alles siis üles, kui nad arutud või surnud.

„Eesti kirjakeelse stiili arenemisjärgud“ püüab Joh. Aavik
ära tähendada. Ta leiab „kolm faasi (või koguni neli ja viis, kui
tahetakse teha veel peenemaid vahesid)“. Mind kaks esimest
faasi iseäranis ei kütkestanud, kuid tahtmata peatasin ma kolman-
dal faasil, „mida oma ideaalide ja sihtide poole-
lest tuleb lõpulikuks pidada“ (minu harvendus A.H.T.). Niisama
kiindusin ma sõnadesse: „Kas jääb see keele-
uuendusajajärgu faas viimseks ja lõpuliseks Eesti stiili arenemis-
järguks?“ . . . „mis mitte vähem kui viisteist aastat
kestab“ . . . (minu harvendus A.H.T.). Tõepoolest, mind panevad
sarnased prohvetlikud sõnad ja lapselikud küsimised muigama.
Joh. Aavik elaks nagu alles 1905. aastal, kus Noor-Eesti oma enam
koondatud tegevust algas. Siis arvas kogu Noor-Eesti, et ilma
asjad on niisama lihtsad kui pajupilli puhumine: puhu ja liiguta
sõrmilistel sõrmi. Noor-Eesti ideaalid ja sihid olid siis lõpulikud
ja faasid vältasid ennustatud aja. Nagu kaoks elaval keelel are-

nemises kunagi oma ideaalid või sihid, või nagu võidaks siin mingisugusest lõpust rääkida! Me pole veel oma keelega hakkamagi saanud, aga juba kuulutatakse lõppu prohveti suul. Ja seda teevad keeleteadlased! Keeleteadus on surnud keelte umbuulitsas, sest üsna õiged on Ladina ja Greeka keeled, pärisõige aga ainult Sanskrit. Nagu muud teadlased, niisama ei oska ka keeleteadlased elavaga, muutuvaga midagi päälle hakata, sellepärast on nad targad surnutes ja surnute tarkuses ootavad ja kuulutavad nad elavale surma. Saaks ometi pisut tolmu, pisut vanavara! Joh. Ravik ühes paari noorema järelkäijaga näib Eestis veel ainukene olevat, kes mängleva kergusega igasugustest raskustest üle saab. Ainult Jõgever eitab keeletöös niisama kergelt, nagu Joh. Ravik jaatab. Meie teised mehed on juba pisut juurdlema harjunud, neis aimab juba elukogemusi.

Nende elukogemuste ajal kirjutab Gustav Suits oma „1905—1915“ ja esimest korda tundub ta päris avalikuna ja otsekohesena. Ah, nõnda meeldivad mulle mehed! Nõnda võib neile palju, väga palju andeks anda ja ikkagi usaldada.

Noor-Eesti kuulutas kord: „erakondadest kõrgemale“, aga inimkond jaguneb „kurnajateks ja kurnatavateks“. Noor-Eesti kuulutas: saagem eurooplasteks, aga Euroopa valmistab sõda. Sotsialism pidi sõjavastane olema, aga sotsialistid sõdivad kaasa. Kirik jutlustas: „sina ei pea mitte tapma,“ aga nüüd õnnistatakse pommisid. Ja järele jäi hüüe: „Oh raskusevaim!“ Tundus nagu üleüldine kokkulangemine, pettumus, patukahetsus.

Ja jah! Meie asjad pole korras, nimelt Noor-Eesti asjad. Me mõtlesime tähti noppida, aga tähed siravad alles sinitaevas. Me andsime õige kergemeelselt hulga kohustusi välja, aga lunastus on raske. Me avaldasime suure hulga „katkendisi“, lubades romaanide järgnemist, kuid need ootavad „igavest suve“. Me hüüdsime: „enam filosoofilist kultuuri!“ aga me oleme sel alal imevähe teinud. Me võtsime ikka koleteadusliku näo ette, aga teaduses oleme käperdajateks jäänud. Me oleme isegi poliitikat katsunud ajada, aga palju on see rääkimiseväärt. Me tahtsime Euroopa kultuuri kaudu Eestit leida, aga isegi Ravik tõendab, et meil see tänini pole korda läinud. Me oleme vanadele ikka stiili puudust ette heitnud, aga meie ise alles otsime stiili. Me heidame vanadele ette kergemeelsust ja kergeusklikkust saksluse õite omandamises, olgu see keelepõllul või vaimuväljal, aga kui kaugele oleme ise Berliinist, Petrogradist või Helsingist saanud? Isegi meie kodud lõhnavad, nagu oleksime siin ajuti asumas, nagu oleksime rändajad või sõjapõgenejad. Me hüüdsime: „enam euroopalist kultuuri!“ aga nüüd näib, nagu poleks me teadnudki, et usk on orjade õpetus, õigusteadus võimu kuulutus, ajalugu röövrüütlite mälestussammas ja loodusteadus „hammaste ja küünte riigi“ põhjendaja, pommide valmistaja ning vigaste elutulukese õhutaja. Nüüd, kus me seda lihasilmadega näeme, lamenteerime Gustav Suitsi huultega. Oh seda noorust,

oh seda kergeusklikkust! Üks kahest: kas on Euroopa kultuur võõriti või on meil temast võõriti arusaamine. Aga ma arvan, kergem on oma arusaamist moodustada kui Euroopa kultuuri. Viimasega oleme hakanud nõnda nimetatud humanismi, inimlikkust ühendama, temaga tähendades midagi armulikku, heldet, andeksandvat, nõrkade toetavat, kaitsvat, isegi õrna, kuigi me teame, et koerad sulgpatjadel magavad ja inimeselapsed uulitsarennis närivad. Me hõiskasime euroopalikku kultuuri, aga unustasime, et Euroopa juba aastasajad on teisi maailmajagusi kõige halatsemalt kurnanud, vedades sinna piiblid ja piiritust ning laialilootades suguhaigusi. Kuhu on saanud Ameerika päriselanikud oma keele ja kultuuriga ja kus on Vaikse okeani saarlased? See on meie kultuur. Euroopa kultuur on ikka inimesest vähem lugu pidanud kui nelja- või kahejalgselt loomast, sest looma peab kasvatama, inimene aga muretseb ise omale päätoidust. Euroopa kultuur teeb kõik kalliks, ainult inimene läheb odavamaks. Ärge kiideldge oma haigemajade ja häätegevate asutustega, sest häätegevus haiseb ammugi halvasti ja haigemajade tegevus tuletab mõnda kavalat miljardääri meelde, kes raasuke si oma laualt laseb langeda, et seega oma kapitali inimlikuna näidata. Kultuur on ikka kurnamist tähendanud ja mida suurem kultuur, seda intensiivsem kurnamine, vaadeldge seda põllupidamises või vabrikutööstuses. Kultuur on ikka tapariistade täiendamist tähendanud ja on ikka laiemad ringkonnad tapma õpetanud, tapmist usu, kõlbluse ja õigusega pühendades, ja mida suurem kultuur, seda põhjalikumalt oskab ta tappa, vaadeldge seda varemates või praeguses sõjas. Aga meie olime sedavõrd noored, et me kultuuri kaudu uskusime vendusesse, armastusesse ja kõikidesse kenadesse sõnadesse, mida tarvitavad tapameistrid. Ja ometi teadsime, et kõigest jõust valati suurtükka ning ehitati dreadnoughtisid.

Ärge arvake, et ma hukka mõistan. Ei, nii noor ja kerge-meelne pole ma tõesti mitte enam. Ma ei taha ka pessimismi õpetada, vaid ainult teatud tõeasju toonitada. Faktid iseenesest ei tee kedagi pessimistiks, olgu siis et faktisid teatud moraaliga valgustatakse. Euroopa kultuuri faktid viivad mu ainult arvamisele, et kuidas me ka usu, kõlbluse, õiguse, kunsti ja teaduse ülendavat mõju kiidame, ennast eraldada püüdes tervest loodusest ja vaadeldes isegi loodust ainult oma seisukoolest, ometi oleme täiesti looduslapseks jäänud, paendudes üleüldiste seaduste alla. Meie toit on mitmekesisem kui koil, aga ka meie ei saa toiduta läbi ja tema pärast hävitatakse riigid, rahvad, linnad, kultuurid. Aga meil pole ka mingisugust põhjust uhkustamiseks, et me teineteist nii mõnusasti „koorime“, kurname, sest ka loomadel ja taimedel on oma kurnajad, söödikud. Ärgem ajagem ka nina selga, kui te arvatavaid vaimusid kumardate ja neile ohverdate, vaadake, ka koer jumalad oma peremeest ja lill pöörab nõtkuval varrel päikese poole. Teie kiitlete oma iseteadvuse ja vabadustungiga, aga kas olete näinud, kuidas noored männid õhku ja valgusesse

süstavad ja kuidas keldritaim kiviprao poole ulatab oma kõhna, närbiva ladva. See õrn valgust ja õhku ihaldav kahvatu taim ajab haleduse rinda, aga kas nõtkuvad sellepärast kivid? Ei! Närbi, närtsi ka sure, siis saad sa sellekssamaks mis kivigi on: saad kivi kultuuri liikmeks ja see on kõige suurem kultuur. Gustav Suits ütleb: „sinililled ei valeta“, aga — päris tõde on kivides. Laiendagem siis sinilillede ja kivide tõde suureks, laiaks ilmavaateks, tehkem temast religioon, või kui tahate — dharm: meie siseelu tõsine element, paratamata tõde, mida ükski kultuur vägistada ei tohi. Siis näeme ka, et me Euroopa kultuurile, tervele inimessoole liiga oleme teinud, lootes ja nõudes temalt midagi sarnast, mida üheltki looduslapselt loota ei või. Me lootsime, et eurooplane kui loodusosa oma sisemise mina, oma põhjuselemendi eitaks, enesest korruga suure loodusliku vale teeks, aga loodus ei valeta, meie ainult eksime ja imestame. Igal liivaterakesel on oma erinev välimus, igal veetilgal oma kuju, igal puulehel lahkuminev joonistus, igal sõrmeotsal oma jälg, aga rahvusi nende kultuuridega, inimesi nende vaadetega püütakse ühe liistu pääle venitada kultuuri nimel, kuid pidagem mees — kurnamise mõttes. Me teeme inimestega sedasama, mis loomade ja taimedegagi: aina parandame, aina tervendame tõugu. Aga ma arvan, et isegi sipelgad oma lüpsilehmade tõugude eest muretsevad. Ja näete, missuguseid tagajärgi oleme saavutanud: kes uskus, et eurooplane, kellele teaduse, kunsti ja kõlbliku looduse põhjal kadu, kidevust kuulutati, nõnda sõdida, võidelda suudab. Veel on meis jõudu, veel on meis üdi, kuigi me niisama mõtteta talitame nagu tormgi! Jutlustage, kärkige, sajatage, needke või lausuge, kutsuge kõiki häid ja halbu vaimusid, aga torm möllab edasi, sest tormide taltsutajad on ilmast kadunud. Aga uskuge, ilma jääb ometi enam ilu ja tõde järele, kui torm ära suudab hävitada. Sinililled ei valeta, aga — päris tõde on kivides.

Ei, ei, mu armsad! Ka Euroopa kultuur on midagi niisugust, millest üle peab jõudma, kui tahetakse maksmas näha armastuse, õigluse ja inimlikkuse põhjusemõtteid ja ideaale, millest nii odaval keelel räägitakse. Ja sellest aimuandmises, selle tõe valgustamises oleme meie, noored, vast rohkem kaasa aidanud, kui vanad seda tunnistada tahavad, rohkem kui me vast isegi aimame. Me oleme seda teinud tundma õppides Euroopa kultuuri otsekohesemalt, laiemalt ja sügavamalt kui ükski kodumaa põlv enne meid. Me oleme loobunud ainusaksa kultuurist ja oleme ulatanud oma katsesarved Skandinaaviasse, Pariisi, Londoni ja Rooma. Me oleme teinud seda sagedasti niisuguse ägedusega, et katsesarved kibeleva löövad ja meel mõrunes. Aga ma ei usu, et need tundmused püsima jääksivad, ma ei usu, et saadud kratsimised, marastused suudaksid meie sisemust kauemaks ajaks tumeda loorina mässida, kuigi viimasel ajal paiguti tundub tumm teisak, tuikav tammumine mingisugusel hellalt valutaval muhul. Aga isegi siis, kui meie prohvetite sõnad täide läheksid, kuid

prohvetite sõnad on ikka tagant järele õiged, mis kuulutavad ja märgivad noortes enneaegist varandust, ei näeks mina isiklikult põhjust kahetsemiseks, haletsemiseks, ja pessimismusest olen ma kaugel. Meil on juba praegu ajaloo pääle õigust, sest esimest korda kodumaal löime meie laiema voolu, mis püüdis toonitada tõe ja ilu iseäralisi õigusi, neid katsudes vabastada rahvuse, usu, kõlbluse ja parteilikkuse kammitsast. Me oleme toonitanud, et nagu teadusel on ainult üks otstarve — tõe otsimine, niisama on kunstil oma erivald, eriülesanne — ilu. Kui kunst kaudselt pääle ilu veel teisi ülesandeid peaks teostama, siis pole meil selle vastu midagi, aga neid kaudseid ülesandeid ei taha me kunagi kunsti põhitudemärgina, tema sisemise elemendina tunnistada. Me oleme emakeele küsimuse põlevamaks eluküsimuseks teinud, kui seda varemalt kunagi nähtud, me oleme selle küsimuse vana-vara-küsimusest elavaks oleviku ja tuleviku ülesandeks teinud. Kui me selle juures sagedasti liig kergemeelselt ja ka kergeusklikult oleme talitanud, siis võib see ainult ühte tõendada: me oleme ikka alles aprillikuulased, vanadele tüütud ja mõnamiseväärt, nagu poisikesed, kellel mehehäääl tulemas, nagu plikad, kes hakkavad tundma tükslevaid rinnamüksusi. See on harilikult tuskade aeg, kriisise ajajärk. Aga just vanad peaksivad teadma kui ettevaatlik peab olema sel ajajärgul ettekuulutustega, kui palju mõistust, arusaamist ja õrnust on vaja, et muredetusad ei muutuks elupahedeks. Sellepärast, hoidkem, siin on tuled! Mäletate, kes nõnda ütles? Me tulime maruhooglikult — niipalju kui marust meie põhjamaalisel ja pisitillukesel kodumaal rääkida võib —, me tahtsime suitsema panna tõe ja kunsti viirukipannid, sest me uskusime nii kergelt ja isemeelikult. Aga kui mitu leidus vanade seas neid, kes püüdsid meist aru saada, kes katsusid meie tegevust arvustada sellelt seisukohalt, kust meie välja olime läinud? Kus on need mehed, kes oleksid meie kunstilistele püüetele lähenenud esteetilise mõõdupuuga ja meie väärsammusid ära märkinud? Kui me nimesid teaksime! Me pidime ise olema sünnitajad ja ka ämmamoorid. Me pidime ise katsuma endid mineviku kõntsast vabastada. Ja kui me oleksime võinud leida teadusega varustatud vastaseidki! Isegi neid peame eneste keskelt kasvatama, arendama ja alles pärast seda võib algada tõsine ja põhjalik töö.

A. H. Tammsaare.

Verele ja merele

Tere laine, mere laine,
 ulguvete karge tuul.
 Jätkem naine, päästkem paine
 survest lahti vaba luul.

Taeva kõrgus lainte võrgus,
 helevalge mere piir,
 hauad sügaviku põrgus,
 pinnal viirgab päikse kiir.

Aprat vahtu laeva vastu
 paiskab laine. Lust on nüüd
 laeva lage mööda astu,
 tuulte kisku jättes rüüd.

Hää on tunda, et on taevas
 päikse nooled, meri ees
 kalliskivi säras. Laevas
 kõigil naerud silmi sees.

Tere, tuuled, tere, meri!
 Vaba jälle olen ma.
 Tuulte taktis tantsib veri
 üles alla lainetega.

Rannad kaovad, linnad vaovad,
 sinendusse juhüb tüür.
 Vabisedes raffad taovad,
 tõuseb vajub vete müür.

Edasi, tuul, meri, pilved,
 võõraid randu ihkab meel.
 Tantske tuuled, mänge virved
 lumiharjalisel veel.

Henrik Visnapuu.

Marija Konopnicka.

Sciavus saltans.

Maro pääle püdu omi külalisi viib
 eila ostetuid vaatlema orjasi,
 mähdand õlgil lamavad, roostene riiv
 koda lukutab, kaupa poolhalasii.
 Maro — suur tundja! Omi oboli
 kus kuluta teab, mis kohane hind:
 iga poisike Amori sarnane oli,
 iga mees — gladiator! aren sünnis pind

neil, eespool numiid, suurepärase oste!
 Tors voolitud bronks, lokid sarnased lõvil,
 pilk silmist kui teras, ei seda sõõ rooste!
 Iga närvkeel ambult, käel ammutud kõvil.
 Tore kaup! Kui Maro jalg kaevas
 meest, hüüdes: »tõuse lojus!« kõu korjas
 hurmelainena näol ja ahela vaevas
 ori meeletult mõiras: »ära ärata orja!«
 Allmaane vaikus virves puhangus suures.
 Lentulus ehmatud pillas vanniku torni . . .
 Suured jumalad! Jupitri habeme juures,
 oleks asemel hüüdnud: »ära ärata formi!«
 Kusagil uinumas tasu orja kalmude laugel,
 kunagi Rooma kohal sähvatab, huljub,
 kuristik põhjatu ärev nuriseb kaugel . . .
 Värisege! Rooma ori põrmusse muljub.
 Orjuse vannete kumas tuigatas
 katastrofi ajasadane tuhastav äike.
 Teiste kohmetust nähes, Maro muigatas,
 hüüdis: »Herakiese nimel! jõud väike —
 ta on ahelas! Kärises loitufud keft
 Maro külalisi teisale saatis,
 kus ambuna paenduv tore siluett —
 noor greek silmi kättega kattis;
 ta nuffis . . . Häda rammetu nuffjale kurjuses!
 Pisar on rooste, ta vaimutera sõõb . . .
 Oma saafuse väärt, kes nuttab orjuses!
 Meelheitjatel' orjadel' häda! Lõõb
 hääbuma vaim ja ununeb päike,
 kodu, vabadus orjadel ununud huvid;
 orja poeg ei näe mängudel odade läike . . .
 Murrab ahelaid ainult üksik lõvi ja numiid,
 selleks pisar on palju, ja pisar — liig väha!
 Külalised vaikisid; ülevoolavas uhas
 seletas Maro kui ilusalt keha
 ümbritseb joonestik suursugu puhas.
 Äkki kõlab eemalt ilutsev viis:
 see on »Sclavus saltans« — poolmetsik slaav.
 Tal igalpool hää, haljas igalpool hiis,
 tantsu kus väha ja muusik on kõlav.
 Eila teelt noore paju murdis,
 tornis valmistas pilli, nüüd lugu lahti lääb!
 Orjus hüpatas ununes ahela survis . . .
 — Oh! Ori ta oli, on, orjaks ta jääb! . . .

Poola keelest tõlkinud August Alle.

Kurbus mul Jumal! Julius Slovacki.

Kurbus mul Jumal! Mulle päeva loodes
vikerkaari tulesiidist koosid;
mu ees uinutad sinavas vees
tähe läike.

Ehk mul küll kullafad taeva ja veed,
kurbus mul Jumal!

Nii tühi viljapää, mis küünib kõrges, valme
ma seisan tühi täiusmõnudest;
teistele mu näol üksluine ilme,
sinitaeva vaikus.

Kuid sinu ees paljastan südame,
kurbus mul Jumal!

Nii kui lapsukene väike nutab eemal emast,
vaadeldes mul päikest silmad pisarvinas,
kes mul saadab lainte sülist
viimse läike.

Ehk küll tean, et homme kordab vanu käike,
kurbus mul Jumal!

Täna istun laeval mure-mõttes,
sinitaval' ulgumerel' tõttes;

nägin, kured kaaretasid pikas reas.

Et kunagi neid olen näinud Poola raal,
kurbus mul Jumal!

Et küla kalmul olen unistanud
ja võõras, üleliigne kodu olnud,
et olen piligrim, kes põrmus sammub
teed valgus näitel,

et teadmata, kas katab sammal,
kurbus mul Jumal!

Näed Sina igavene pleekind luud
ei varja sakrofaagi marmor neid;
kuid inimene olen: meel on kade
kalmude . . . põrmu üle.

Et valmistad võõrsile voodi,
kurbus mul Jumal!

Mu eest lapsukene väike kodus palvetab,
kuid tean:

ilalgil kodu mu laev ei jõua,
võõrsil sõudes.

Et lapsegi palve on väeti,
kurbus mul Jumal!

Ja vikerkaari kiirte helki,
mis inglid sinitaeva kandsid,
palju aastaid pääle minu inimesed
vaadeldes surevad . . .

Kuid väetamise etteheite asemel,
kurbus mul Jumal!

Poola keelest **August Alle.**

Kuritöö.

Henni ajas ennast laudil ettevaatlikult püsti ja piilus üle toalae kambripäälse poole. Sääl sädistasid pääsukesed. Pennidel ja pesaäartel istusid nad ja sidistasid valjult — vanad ja pojad. Laudipäälne tervelt oli nende lustilist vadinat täis. Öuegi oli kuulda. Ja oi kuidas see vallatult mureta vadin Hennit oli kiusanud. Hulga aega oli ta käinud ümber maja, pandpüss kihelevates kätes ja valjult vasardava südame all mörtsukamõtted ema ähvardustega võitlemas. Aga mörtsukamõtted olid viimaks võitnud. Järele oli jäänud ainult üks uimastav himu minna ja tappa. Unustatud olid verdlüpsvad lehmad.

Ja nüüd luuras ta kiirgavai! silmil kambripäälse poole. Ta süda tagus kui haamriga ja hoobid kumisesid kõrvus, taktiliselt, juhmistavalt.

Ta pani pandpüssi kuulmata tasa toalaele ja ronis siis ise järele. Sääl lõmitas ta maha ja vahtis hingetult kambripäälsele.

Need sidistajad sääl ei märganud midagi!

Ja ennast küüru tõmmates ning püssi ees tõstes roomas ta sakilise korstnajala varju. Jälle kuulatas ta ja ohkas kergendatult. Ajas enese püsti ja tõmbas püssi kätte ning hiilis tipivarbal üle toalae, igal sammul hinge kinni pidades peatades.

Ta käed löid higistama. Suus tundus kangestav kuivus ja pää pahises. „Kui nad aga enneaegu ära ei läheks, kui nad aga ära ei läheks!“ kumises tal kõrvus. Ta julges vaevalt hingata.

Aga pääsukesed ei lennanud ära. Muretult istusid nad pennidel ja pesaäartel ja vadistasid nagu vallatu lastekari.

Algas mõni vana — taktikindlalt ja tõsiselt. Aga säälsamas kõlasid juba vallatud vahelehuüded. Ikka uued ja uued hääled löid kärsitult sekka. Ja nagu pöörane tants läks läbi laudipäälse üks hõiskav häältevaling ülemeelse hullamisena.

Nüüd oli Henni korstnajala taga.

„Juhmid, juhmid!“ peksis tal pääs ja see kõlas nagu kusa-gilt otsatu kaugusest. Sülg valgus tal suhu ja ta pidi mitukorda neelatama. Kipitava kergusega kogu kehas küürutas ta järsku maha — valjusti naerda oleks ta tahtnud. Tõusis siis püsti, toetas püssiotsa vastu korstnajalga ja hakkas püssi vinna tõmbama, pikkamisi, pikkamisi. Pääsukesed jäid äkitselt vait. Püssi panna nõör oli triklit puudutades pröksatanud.

Henni pääs oli korraga selge kui allikas. Südagi nagu ei vasardanud enam. Ainult kukla taga säänvasid torked, teravad kui nõelapisted.

Ruttu tõmbas ta taskust hobuserauanaelast oraga noole, seadis selle püssi laskesoone ja püssi palgesse pannes juhtis ta selle otsa korstnajalast mööda pääsukeste poole.

Sääl nad istusid pennidel ja pesaäartel ning mujal ja seadsid endid uuesti sädistama. Külge külje vastu surutud, asenes üks paar katusevitsa otsal, korstnajalale kõige lähemal.

„Need!“

Ta sihtis ja vajutas siis järsku trikli pääle. Kuuldus panna-nööri rapsatus ja hädaldava häälitusega löid pääsukesed lendu.

„Mööda läks kurrat!“

Henni sülitas ja laskus toalaelt kambripäälsele. Kiljudes noolisid pääsukesed ta pää kohal. Ta vehkis püssiga ja vandus.

„Karjuge nüüd, karjuge! Küll me näeme.“

Hirmunud pääsukesed vilksatasid üksteise järele ungaugust välja.

„Aga seedene sirgesti sihitud,“ uhkustas Henni üleval noolt silmates. See oli vitsaotsast veidi madalamal katusesse tunginud. „Otse all. Veel üks küünetäis ja notsti! Ega me sind sinna seenetama jäta — teeme veel täna veriseks.“

Ta viskas püssi heintesse ja tõi toalaelt kõlksalvest ridva ning hakkas sellega noolt katusest lahti torkima.

„Küll te kamsakid tagasi tulete ja siis vaatame. Minusuguse mehe käest te ei pääse. Kus püss — vänge värk. Käib — raps nots, tirra-tirra-tirra, kots . . . Sa kurat silma pidi kukkuma. No kui niisugune viputis sulle otsapidi nägemise sisse sajab, silma värk segamini mis segamini.“

Ta tõstis heintesse langenud noole üles ja väänas ta kõverasse paendunud ora sirgeks. Võttis püssi ja asetask ennast ungaugu kohta heinavirna varju istuma.

Värsked heinad lõhnasid kui tubak. Uimastav mündi vinge tõusis raskelt pähe. Ning kerge rammetus valgus läbi liikmete ja jalus virgas nagu pääle pikka käimist.

Henni surus silmad kinni. Ja oli, nagu oleks soontes vere asemel uni voolamas, pehme kui sammet. Mõtted ämardasid ja näis nagu oleks keegi midagi kõnelenud, üksisõnu ja usutades. See kaugenes ja uppus viimaks kui udusse.

Ta lõi silmad lahti. Tund võis läinud olla või ainult mõni sekund — ta ei teadnud mitte.

„Tulge aga nüüd“, pomises ta poolvaljult. Ta kuulis oma hääle võõralt kõlavat ja ei lõpetanud lauset.

Ja äkitselt tundis ta oma vahvust hääbuvat. Ning nagu kusaagilt kaugelt asunes midagi arga ja võõrast, vargsi hiilides kui hiir oma peidupaigast.

„Vilets“, ässitas ta ennast mõttes, et mitte hirmule alla anda. Ta vaatas rahutult ringi.

Üle ta pää ungaugust korstnjalani käis valgusejuga heleda sambana ja tuhanded tolmukibemed tantsisid selles joonelises kiirtepuntras. Katusekülgedel lipendasid tolmunud rooladvad kui oravasabad ja kaudu korstnjalga üle toapääle võis näha, kuidas rehealuse pääl pennil narmendav reheline tuuletõmbuste käes aegajalt võpatas, nagu määratu suur vigastatud liblik. Aga murdelalused ämardasid salapäraselt ja liiatoopääle suu mustas ähvardavalt. Hirm valdas Hennit.

Ta istus kui halvatult, kangestav pinge liikmetes. Ta ei jule-
nud enam päädki pöördta ja kartis valjusti hingata.

Ja järsku lõikas tal läbi pää hiljutine unenägu, kui ilmsi.

Ta istub toas raiepakul ja voolib püssirauda. Ja äkitselt
aimab ta õnnetust, suurt ja lähedat, millest möödapääsemist pole.
Ta tahab ema juure jooksta, aga jalad on kui halvatud ja varvastki
ei suuda ta liigutada. Abituna vahib ta rehealuse ukse poole —
säält see tuleb, säält see tuleb! Ja korraga on uks eest kadunud
ja tuppä hüppab poisipeletis — inetu ja ilgas kuni jälkuseni oma
luiste sikujalgade ja loperguse kärnkonnapäa ning jõledasti punnis
põskedega. Ta tunneb oma jalad hoopis alt kaduvat ja ei kat-
sugi jooksta, kui hirmutis pikkamisi läheneb, kuri ja kaval kui
väike kurat.

Aga ühte ta teab, luisse lõikavana sähvab see temast läbi:
kui ainult ema vaataks, kui aga ema korragi vaataks, oleks ta
pääsnud! Aga ema ei märka midagi — ketrab akna all ja nuru-
tab laulda. Ta tahaks kisendada, kuid keel on tinaraske ja huuled
ei avane. Juba tunneb ta käsa oma jalusse haaravat, kärnaseid
ja külmi, ning teda rehealuse poole lohistavat. Ta karjatab —
halvatus on kui pühitud. Ta raob rusikatega koletisele näkku
ja selle põsed kõrisevad, kui peksaks ta vastu ernekotti. Nüüd
on hirmutis ta kaenla haaranud ja tassib teda mööda redelit rehe-
aluse pääle. Auguäärel napsab ta korraga vastase jalast kinni
ja see tundub kergena kui takukoonal ning ta virutab tema
laudiaugust alla.

„Sõida, punnlõug!“

Aga sääil on neid juba terve kari. Nad vajuivad ta pääle kui
pilv. Ta virutab neid august alla — lugemata, lugemata. Aga
liiatoa koluall poeb neid välja ikka uusi ja jälle uusi. Ja teiste
seas on äkitselt üks määratu suur — jäledam kui ei ükski teistest.
See haarab oma kärnase käpasarnase käega ta kaela järele. Ta
karjatab ning hüppab august alla ja ärkab üles.

Ning nagu naaskliga torkas temast läbi: sääil see hirmutis
on, liiatoa koluall, iga silmapilk valmis tema pääle kargama. Ta
peopesad löid märjaks ja mööda pahemat külge tundis ta harvu
higipisaraid püksi värvli vahele tilkuvat kui raskeid vihmapiisde.

Võitmata tung valdas teda: ära jooksta!

Ta kobas püssi järele, laskis neljakäpakile ja roomas toapääle
ääre poole, hingetus põnevuses, iga närvikene pingul kui vinna-
tõmmatud vibunõör.

Toapääle paistis päästekohana. Kui ainult sinna saaks, kui
aga sinna saaks!

Ja pikkamisi, pikkamisi aetas ta käsa ja jalgu, kuulmata
tasa, kui võiks iga valjem sahin teda teadmata varitsejale ära anda.

„Vuit-vuit-vuit!“ kuuldus korraga kusagilt ülevalt. Henni võ-
patas ja suri oma kohale.

Toasein oli veel vaevalt pool sülda kaugel ja selle vahe võis
ühe šammuga ära hüpata. Ta heitis rutulise pilgu selja taha ja

ta näkku lõi järsk puna — pääsukesed! Ta tõmbas ennast kõssi ja kivines kohale, pää taha poole pöördud ja pilk ärevalt pääsukeste jälgil.

Pääsukesed keerutasid paar ringi ja siis asetasid kaks neist endid temast pisut tahapoole pennile. Kolmas lendles veel rahuult ümber ja istus lõpuks ungaugu äärele.

Värin virgas Hennist läbi. See oli nagu naer pakitsevas ve-res ja selles oli midagi julmi ja magust kui kättemaksmine.

„Kurradid!“ vandus ta mõttes ja heitis jõhkra pilgu liiatao-päälse poole — sääli ei paistnud nüüd sugugi enam mustavat nagu mujal murdealustes. Ta ajas enese poolpõlvili ja libistas püssi otsa pidi vastu toaseina ning tõmbas ta vinna.

Kuuldus prõksatus ja ungauguäärel istuv pääsuke kargas kiljatades lendu ning tiirles hädaldades pennil istujate kohal, neidki lendu kutsudes.

„Ära lähevad, ära lähevad!“ ärevnes Henni, ebakindlail sõr-mil noolt kärsitult püssi laskesoone seades.

Aga need kaks, niisama noored kui muretud, jäid rahulikult istuma. Nad ei ehmunud ka siis mitte lendu, kui all heinad Henni rutukal ümberkeermisel kahisesid.

Püssi ots kerkis ja jäi vaevalt süld maad pääsukestest kaugel peatama.

„Läheb nool lapiti, kukkuvad mõlemad,“ vilgatas Henni pääs. Ta tõmbas triklist — raps!

Üks pääsuke lõi heitunult kiljudes lendu ja noolis ema järele ungaugust välja. Teine tegi äkilise hüppe üles poole ja langes siis heintesse.

Henni siirdus kui palavikku. Ta viskas püssi maha ja haaras suud-maigutava pääsukese kätte. Nii väikene ja õrn tundus see peos, tuksuv ja pehme. Ja kuidas temast värinad läbi tõmbusid, kui Henni teda pääga vastu püssipära peksis — värisevail kätel ja raskelt hingeldades.

„Kerkle nüüd veel, kerkle veel!“ sosistas ta pekstes, endal peaaegu nutt kurgus.

Lind ei tuksunud enam. Ta pää oli purustatud ja verised ajutombukesed ripnesid püssipära küljes.

Henni vajuks kõssi. Pääst jalgu lõi järsk nõrkusehoog ja kättes virgas rammestav lõtvus. Nagu unes vaatas ta seda külmevat kehakest oma peos.

Ja lõpmata haledus valdas teda. Valu ja häbi lõikusid läbi südame — oh kuidas tal sellest linnukesest kahju oli! Miks pidi ta seda tegema! Mis ajas teda siia üles!

„Oh Jumal, Jumal!“ sosistas ta tõmblevail huulil, nutt kurgus ja pisarad silmi purskamas.

Ja järsku tundis ta hirmu, külma ja teravat kui noapistet. Ämardavad murdealused paistsid kohutavaina ja liiatao kolualune väljavõluvana oma koletisi.

Ta pistis pääsukese tasku ja haaras püssi ning hüppas toalae ääre all olevale pingile. Värisevad sõrmed ei leidnud toapääl toetusepunkti ning ta libises äärelt tagasi.

„Tõmmati!“ sähvas tal läbi pää ja lagipäälne löi külmaks ja kangeks kui oleks sinna jäätükk pandud. Ta võttis uuesti hoogu ja sai toalaele. Ühe hingetõmbusega oli ta teisel äärel ja hüppas säält rehealuse pääle. Süda peksis hirmsasti ja pahemas põlves tundus torkav valu.

Toauks kuuldi käivat ja ema hääl pahandas alt:

„Kes säääl mürab?“

Vastuse andmise asemel lömitas Henni maha ja tõmbas enese kokku, kui tahaks ta nägemataks jääda.

„Kes säääl ometi on?“ kuuldus ema hääl uuesti ja veel pahasemalt. Ning kartsa käsipuud näisid nõtkuvat — vist tahtis ema üles tulema hakata.

Henni kargas püsti.

„Ma olen ju,“ hõikas ta ja otsis silmiga kohta, kuhu püssi peita.

„Mis sa pagan nuhid säääl ülal,“ taples ema. „Alla tule!“

Henni pani püssi toalaele ja lükkas ta võimalikult kaugele. Ohkas ja hakkas pikkamisi alla ronima, igal kartsupulgal aega-andvalt viivledes. Jalad tundusid imeliselt ängsetena ja keha seesmiselt rusukspektuna ja vastikult-nüridast erutusest painatuna. Oli ainult üks mõte tardunud pääs, ainult üks iha rõhutud südames: et see kõik juba mööda oleks! Nagu udusest kaugusest kõlasid ema sõnad alt — raskeina ometi ja vaevavaina:

„Mis sa peaksid säääl ülal mürama! Lae tallad sisse — üks sorin aga toas taga. Sa ime inimeseloom — tema läheb laudile oma krutskaid tegema. Nagu poleks sul õues küll ruumi karata. No tule ikka, tule jalgadega! Ma tahan näidata, kas saan sul selle nuhkimisehimu nahast välja või mis!“

Nüüd oli Henni all ja jäi viimisel kartsapulgal kõheledes peatama. Ema võttis ta õlast kinni ja tõmbas ta põrandale.

„Mis sa tegid säääl ülal?“ päris ta kärealt.

Henni vaikis.

„Mis sa tegid säääl ülal — ütle!“ usutas ema. „Inimese nagu pole sul pääs. Ja ise kangust täis ka veel — ei ütle. No mis sa peaksid säääl ülal nuuskima! Oota, me vaatame. Mis sa tegid säääl?“

Ta tõmbas Hennit õlast.

Henni sees nagu katkes midagi ja rinnust kurku tõusis pigistav tõmbus, pikkamisi ja peatamatalt.

„Ma muidu niisama,“ päästis ta vaevaga suust. Ta silmad löid pilklema ja huuled ning nagu tõmbusid närvliiselt. Ja järsku tuksatas ta ning silmad puhkesid vett täis.

Pehmuseilme vilgatas üle ema näo. Ja häälegi hiilis midagi andeksandvat ja õrna, kui ta haugutas:

„Ja muidugi, muidugi — nüüd moka kulpi. Kes sind on sõrmeotsaga pistnud. Aga ära sulle kuluks üks naha täis. Ma muidu niisama — mis muidu niisama sa säääl ülal ajad!“

Henni nuutsatas ja pisarad purskasid kui kahest hallikast.

Ema heldus hoopis.

„No olgu pääle. Seekord saad veel andeks. Aga vaata sa mulle, kui ma ükskord veel peaksin sind ülalt kolistamast kätte saama, siis, poiss!“

Ta tukistas Hennit vaevalt tuntavalt kõrvaäärest ja läks ära tuppa.

Henni nuttis. Ta astus läbi lahtiste rehealuse väravate toa taha koplisse ja nuttis. Süda oli nii lõpmata raske ja meel ärras. Nagu oleks ta mahajäetud kõikidest, ihuüksi kesk ääretut ilma!

Ta käsi libises taskusse — ah ja, see pääsukene säääl! Ta tõmbas pääsukese taskust välja, tasa ja ettevaatlikult, kui kardaks ta talle haiget teha võivat. Ta hoidis tarretanud surnukehakest peo pääl ja vaatas teda nagu midagi võõrast ja kaugel — kui väikseks oli ta jäänud, väikseks ja inetuks oma lõmastatud pää ja sasiitud sulgiga. Ta tõmbas sõrmega üle pääsukese selja ning puudutas kergelt ta purustatud pääd, nagu küsida tahtes: kust said sa siia?

Ta tuletas midagi meele: ah ja, tema oli ta tapnud ja ema oli temaga tapelnud ning teda tukistanud, aga see oli nii ammu, lõpmata ammu. Ja seda ei mäleta vist enam keegi. Ei mäleta! Aga miks pühib ema igakord põllega silmi, kui ta piimalüpsikuga karjast tuleb, ja miks on tema ja teised Henni vastu nii kurjad ja valjud? Ruske lehm lüpsab verd, leet ka, kõik, kõik, — kolmest nisast piima, ühest verd! Ja kõik teavad, kes süüdlane on, kõik teavad ja kannavad viha. Peksagi on talle antud, mitu korda vist — kõik võib olla, kõik. Kes hoolib temast nüüd enam! Üksi on ta ja kõikidest põlatud.

Ja uuesti puhkes ta nutma. Ta laskis pääsukese rohuse kukkuda ja heitis enese tema kõrvale kummuli.

Katusemalga otstel sädistasid pääsukesed ja haava otsas vadi distas kuldnohkade parv. Aga Henni ei kuulnud midagi. Kaks kätt näo alla surutud, lamas ta rohus ning nuttis. Ägedad nuuksumisehood tõusid ja langesid kui lained meres ja panid keha vappuma.

Kõik kibedused puhkesid sellesse nutusse, kõik hädad sellesse nuuksumisesse. Nii vähe on temast hoolitud, nii palju talle haiget tehtud. Igavesti jääb ta siia ning nutab, igavesti jääb ta siia ega tõuse enam ilmaski.

Oskar Gustavson.

Toimetusele saadetud kirjandus.

37. A. Kitzberg: Veli Henn. Äratrükk „Külajuttude“ III. andest. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ toimetus nr. 37. Osaühisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaanne, 1915. 112 lhk., hind 60 kop.
38. A. Kitzberg: Henu veli. Äratrükk „Külajuttude“ III. andest. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ toimetus nr. 39. Osaühisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaanne, 1915. 90 lhk., hind 50 kop.
39. O. Luts: Paunvere. Lustmäng kolmes vaatuses. Teine trükk. Osaühisus „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaanne, Tartus 1915. E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk. 82 lhk., hind 65 kop.
40. G. Pulk, kontroll-assistent: Hobuste söötmisest. „Põllutöölehe“ kirjavara nr. 2. Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksi kirjastus, 1915. E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk. 29 lhk., hind 6 kop.
41. O. Luts: Pärijad. Nali ühes vaatuses. Teine trükk. E. K. S. „Noor-Eesti“ toimetus nr. 42. Osaühisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaanne, 1915. J. Mällo trükk, Jurjevis. 32 lhk., hind 40 kop.
42. Gabriele d'Annunzio: Mäss. Novellid. Valinud ja eestistanud M. Nurmik. Keelelise Ühenduse Kirjastik nr. 8. M. Tamverki trükikoja trükk, Haapsalus 1915. 32 lhk., hind 15 kop.
43. Eesti kultuura IV. Korraldanud W. Reiman. „Postimehe“ kirjakogu. „Postimehe“ kirjastus. Jurjevis 1915. E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk. 196 lhk., hind 1 rbl.
44. J. Jõgever: Eesti muinasjutud I. Vaimud. Eesti Kirjanduse Seltsi Koolikirjanduse Toimekonna Nooresoo Kirjavara nr. 40-a. E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk ja kirjastus. Jurjevis 1915. 119 lhk., h. 85 k.
45. Eesti Rahva Museum 1914. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 10, 1915. Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe“ trükk, Jurjevis. 84 lhk.
46. Eesti Üliõpilaste Seltsi Album IV. Rahvusküsimus I. Eesti Üliõpilaste Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Osakonna ülesandel toimetanud V. Ernits. Eesti Üliõp. Seltsi Kirjastus, 1915. „Postimehe“ trükk, Jurjevis. 56 lhk., hind 35 kop.

Lugejatele. Toimetus palub lugejaid käesoleva kaksiknumbri hilist ilmumist lahkesti vabandada. Pääle muu on viivitust toonud see, et välistel põhjustel numbri sisus muutusi tuli teha veel siis, kui see juba valmis oli trükimasinasse minemiseks.

Pääle selle oleme sunnitud arukordselt kõrgeks tõusnud paberi hinna pärast selle ja lähemal ajal ilmuva üheksanda numbri välja andma vähemas suuruses, kui kavatsatud. Loodame, et lugejad ka seda lahkesti vabandavad.

Toimetus.

Vastutav toimetaja: **K. Tüür**. Vastutav väljaandja: **Bernhard Linde**.

Дозволено военной цензурою. — Юрьевъ, 7-го ноября 1915.

Maaomavalitsuse uuenduskatsed Eestis.

Eestimaa rüütelkonna liikmed on aru saanud maaomavalitsuse tingimatatarvilisest uuendusest. Välja minnes selt seisukohalt on rüütelkonna komitee loonud Eestimaa maaomavalitsuse uuendusprojekti. Ühes sellega pööras rüütelkond oma liikmete kaudu Eesti seltskonna poole, ettepannes temale projekti rutemaks läbiviimiseks kaasamõjuda. Et otsustada, on see projekt meile vastuvõetav või ei, peame temaga lähemalt tutvunema. Peame aga kohe juba tähendama, selle projekti hindamises tohiks olla meile ükskõiksed need tõukejõud, mis sunnivad rüütelkonda sellele sammule. Meie ei pea see juures juurdlema rüütelkonna sisemisi lootusi ja sooveis. Meile mõelduandvaks olgu ainult kaks asjaolu: kas on projekt meile põhjasmõtteliselt vastuvõetav ja kui ta seda pole, kas siiski ei tule ta võrdlevalt demokraatismile vastuvõetavaks sammuks pidada.

Missugune on uue maakogu kompetents, selle selgitame projekti § 1. ja kohalikkude seaduste II köite §.227. Projekti § 1. järele lähevad maakogu kätte kõik Eestimaa maapäeva ja teiste mõisnikuseisuse asutuste alla kuuluvad maaomavalitsusse puutuvad õigused ja kohused. Need „õigused ja kohused“ ongi see kompetents, mis iga maaomavalitsuse sisu tähtsamaks punktiks. Ühe projekti järele on maakogu kompetentsiks sennine Eestimaa maapäeva omavalitsusline kompetents. Viimase ulatavuse määrab II. köite § 227, mille järele maapäeva harutusele kõik käib, mis kuulub maa heaolekusse (все, что касается блага всего края). Kompetents on üllatavalt lai ja täidab demokraatlikumaidki nõudmisi. Võrdlevalt võttes pole sarnast laia kompetentsi ühelgi Lääne Euroopa suurema riigi omavalitsuse üksusel: ei Inglise krahvkonnal, ei Prantsuse departemangul, ei ka Saksa provintsil. Neil kõigil on kompetentsi kuuluvad küsimused üksikult üles loetud. Loomulikult ei käi nende kompetentsi, mis ülesloetud asjade nimekirjast väljäänud.

Maaomavalitsuse üksus on õieti üks: ülekubermanguline; väiksemaks üksuseks on maaomavalitsuse ringkonnad, umbes kihelkonna piires.

Maakogus on 110 liiget, kes kolmeks aastaks valitakse, üks pool (55) valitakse maalaeka suurmaksude ja teine pool (55) väikemaksude maksjate poolt. Viimane pool jagatakse kreisidesse, vahekordselt hinnatud varandustega.

Suurmaksude maksjad valitakse kubermangu koosolekul vahekordselt. Tsensusüksus on 15.000 rublani hinnatud varandus või maa suurus, mis laseb Riigivolikogu valimisel suurmaa omanikkude kogus osa võtta. Väikemaksu kandjate volinikud valitakse maakonna koosolekuil. Nende valijateks on väikemaksu kandjate esitajad maanõukogudest. Viimane valimine sünnib siis nii: maa jaguneb kihelkondade järele ringkondadesse. Ringkonnas olevad suurmaksude ja väikemaksude kandjad valivad mõlemad ühepalju esitajaid, mille hulga maakogu määrab, kes sünnitavad n. n. maanõukogu. Väikemaksude kandjate esitajad neis maanõukogudes tulevadki maakonna koosolekule ja valivad maavolinikud. Nii on siis maavolinikkude valimine suurmaksude maksjate kuurias otsekohene, aga väikemaksude maksjate kuurias kaheastmeline. Olenemata kuuriast on maakogu valimisel vahet teha aktiivse ja passiivse valimisõiguse vahel. Aktiivne on igal Vene alamal, mehel 21 aasta vanaduses, kui ta aasta maamaksu maksnud. Passiivne õigus on ainult 25 aasta vanaduses, neilsamul tingimisel. Ühte viisi ametnikkudega on valimisõigus neil, kes omakspeavad liikumata varandust põlise obroki, põlise rendi või eluaegse omakspidamise põhjal, kui aga need omakspidajad maamaksu maksavad. Valimisõigus on mõisast ja pastoraatist lahutamata talukohtade rentnikkudel ja peale selle igal rentnikul, kellel omanikult see õigus, kui ta rendi aeg vähemalt kuus aastat ja ta sellel ajal maamaksu maksab. Võõra maa peal asuvate majade omanikud või omakspidajad valivad niisamuti, kui nad otsekohe omadelt majadelt maamaksu maksavad. Oleks veel tähendada, et ühisused, seltsid jne. valivad oma seaduslikuist eadustajatest ja naisterahvad usaldusmeestest. Valida ei või, kes kohtulikult õigused kaotanud jne. Valitavad on niihästi need, kes valimisele ilmunud, kui ka need, kes ilmunud. Maavolinikud valitakse kolmeks aastaks ja nende valimise seaduspärasuse kinnitab maakogu ise. Maakogu on ülekubermanguline omavalitsusline käsutav asutus, millele vastab, kui paralleeli tõmmata, linnaomavalitsuses linnavolikogu. Maakogu valib omale ise kolmeks aastaks esimehe, selle asemiku ja vanema sekretäri. Esimesed kaks valitakse maavolinikkude keskel. Sekretäri peab olema kõrgem juriidiline või majandusteadline haridus ja aktiivne valimisõigus Eestimaal.

Täidesaatvaks ja korraldavaks elundiks on maakomitee, mis seisab koos esimehest ja vähemalt viiest maanõunikust. Esimees vätitakse harilikult korra järele, enamusega. Häälte ühepaljuse juures

otsustab liisk. Maanõunikud valitakse vahekordselt. Maakomitee juures on tema kantselei, millesse ta ka ise määrab ametnikud. Projekti järele kreisi maaomavalitsust ei ole. Terve Eestimaa aga jaguneb omavalitsuslistesse ringidesse. Ringi piirid määrab ära maakogu. Kuni äramääramiseni aga sünnivad esimesed valimised kihelkondade järele. Igas ringkonnas on korraldavaks ja käsutavaks asutuseks ringkonna-nõukogu, parem nimetus ehk maanõukogu. Seal on suurmaksu ja väikemaksumaksjatel ühe palju esitajaid. Täidesaatvaks elundiks on maakomissariaat. Eesotsas maakomissar, abiks kaks maakomisariaadi liiget: üks ühest, teine teisest kuuriast. Maanõukogu eelarved ja aruanded kinnitab maakogu.

Niisugune on projekti järele maaomavalitsuse korraldus ja valimisõigus. Jääks veel järele vaadata omavalitsuse ja administratsiooni vahekord. Siin oleks selgita kaks punkti: kuidas on vahekord maavolinikkude, maakogu ametnikkude valimisele ja maakogus tehtud otsustele. — Maavolinikkude valimised ei käi mingisugusele kinnitusele. Niisamuti ei käi mingisugusele kinnitusele maaomavalitsuse sisemise valitsemise ametnikud. Selle otsusele tuleme projekti § 4. ja II kõite § 496. kaudu. § 4. on öeldud, et maakogu ja valitsuse vahekorra kohta maksvad need samad määrused, mis Eestimaa maapäevagi kohta. Viimase kohta käivad määrused leiame II kõite § 496, mille järele maapäeva valimised administratsioonile ainult teada antakse. Nii on siis ametnikkude valimine täiesti iseseisev ja vaba administratsiooni eestkostmisest. Mis otsuste ja administratsiooni vahekorda puutub, siis on siin öelda, et seaduse tähe järele (II kõide § 254) üks osa otsuseid saadetakse kinnitusele ja teine osa antakse teada (сообщ. для свѣдѣнія). Sel alusel tekkis Schahovskoi ajal administratsiooni ja rüütelkonna vahel võitlus, mille viis üksteisele järgnevat Senati käsukirja lõpetasid. Selle järele peab kõik otsused kubernerile ette pandama ja kubernerilt oleneb, missugused ta kinnitab, missugused tähelepaneb (принимаетъ къ свѣдѣнію). Schahovskoi lahkumisega lõppis ka võitluse teravus ja kahekümne aasta jooksul on saanud jälle kombeõiguslikeks kord, mille järele otsused ainult teada antakse (сообщаются для свѣдѣнія). Võiks arvata, et see kord ka maakogu juures kõigevähemalt suurel osal edasi kestab ja ka siin administratsiooni hoolokanne suureks ei kasva. See on lühikesis jooneis uue projekti sisu. Kui võtame ta põhjus mõttelisele hindamisele, siis peame ütleva, et ta ei täida sugugi demokraatlikka nõudeid. Kõige rohkem ei täida ta seda valimisõigusega. Ta on seotud varandusliku tsensuse külge, on kuurialine, astmeline jne. Nii ei võta siis maaomavalitsusest mitte laiad hulgad osa. Valimisõigus saab ebatasaseks: väikearvuline kuuria saadab sama palju maavolinikka, kui suurearvulinegi. Varanduseta isikud on sootuks ilma valimisõigusest; nii pole siis valimisõigu üleüldine. Seega on projekt demokratismi seisukohalt vastuvõtmatu. — Võimalik oleks ka veel ehk saada meile nõnda nimetu

Venemaa semstvot. Et otsustada küsimuse, kas peaks katsuma maksma panna ühte neist korraldusist, tutvuneme ka Venemaa semstvoga. See oleks seda tarvilikum, et ka meil kuuldub häält Vene semstvo poolt.

Mis puutub Venemaa semstvo kompetentsi, siis on see punktiliselt üles loetud: maksud, liikumisabinõud, post, tulekinnitus, tervishoid ja heategevus, koolid ja nende juhtimine seaduse piires, põllutöö ja tööstuse edendamine ja ehituste korraldus. Semstvo tegevus on siis neis piires keerlev. Semstvo ise on kubermangu line ja kreisiline. Korraldavateks kogudeks on kreisi ja kubermangu semstvokogud ja täidesaatvateks elunditeks kubermangu ja kreisi semstvoametid. Kreisi semstvokogud valitakse kreisi elanikkude poolt. Kreisi semstvokogud valivad oma seest asemikud kubermangu semstvokogusse. Kreisi semstvo volinikud valitakse kreisi valimiskogudes ja vallakogudes. Kreisi valimiskogust võtavad osa: 1) need, kellel kindlaks määratud suuruses maad (keskmiselt 250 dessatiini) või 15.000 rublani hinnatud varandus ja 2) väikemaaomanikkude valijad mehed. Väikemaaomanikkudel peab vähemalt $\frac{1}{10}$ tsensusmaast olema ehk 1.500-rublani hinnatud varandus. Kes valla hingekiras on, ei või kreisi valimiskogus ega ka väikemaaomanikkude seas kaasa valida, õigust pole alla 25 aastase vanaduse. Niisamuti pole valimisõigust, kui kohtu alla antud süüteo asjus, mis ähvardab õiguseid, kohus pole priiks mõistnud.

Maaomanikkude valimiskogu jagatakse kahte kuuriasse: mõisnikud (aadel) ja mitte-aadel. Nii on siis valimisel kolm kuuriat: mõisnikkude, maaomanikkude ja talupoegade.

Iga kuuria valib seaduslikult kindlaks määratud arvu volinikka. Seadus on arvu peaaegu alati nii seadnud, et mõisnikkudel üksi rohkem volinikka on, kui teistel suurmaaomanikkudel ja talupoegadel kokku. Siia vahele tähendame veel, kuidas talupojad valivad: iga vald valib ühe isiku. On aga kreisis vähem valdi, kui volinikka talupoja kuuriast seaduse järele, siis valib iga vald kaks isikut. Nende hulgast määrab siis kuberner, keda tema tahab, kreisi volinikus. Nii viisi on siis kreisi semstvokogus aadeli suurmaaomanikkudel enamus. Et kubermangu volinikud kreisikogus valitakse, siis on kubermangu semstvo puhtalt aadeli käes: sinna ei saa ükski talupoeg sisse, kui aadel ei taha. Toome arvused: 34 kubermangus on semstvo. ¹⁾ See on kokku 362 kreisi. Nendest on talupoegadel enamus 27 kreisis: Wologdas 4 kreisis (10-est), Vjätkas 6 kreisis (11-est), Kaasanis 4 kreisis (12-est), Kalugas 1 kreisis (11-est), Novgorodis 1 kreisis (11-est), Olonetsis 5 kreisis (7-mest), Permis 5 kreisis (12-est), Taurias 1 kreisis (8-st) ja Ufas 1 kreisis (6-est). Kubermangu semstvo on talupoegade käes ainult Olonetsis (11 saadikut 15-est). Vjätkas võib olla: 21 saadikut 43-est,

¹⁾ Mõnesse kubermangu on viimaseil aastail semstvo laiendatud. Need kubermangud on siit välja jäänud, sest seda kodifikatsiooni polnud, põhjusemõte on aga seal umbes endine.

See võib olla, kui mõni maaomanik mitte-mõisnik hoiab talupoegade poole. 34 kubermangus on kubermangu semstvo puhtalt mõisnikude käes; samuti on kreisi semstvo nende käes 335 maakonnas. Siin võib ütelda, et mõisnikud on ainuvalitsejad. Mitte-mõisnikkudele ja talupoegadele on ka teisa kitsendusi tehtud: valida võib ainult seal olejaid, volitusi ei lubata sugugi jne. Niisugune on Venemaa semstvo valimisõigus. Ta annab kreisi semstвокogus umbes $\frac{2}{3}$ enamuse aadelile. Kubermangu semstvo annab seadus aga täielikult aadeli kätte. Kolmes kubermangus pole see võinud sündida, sest et seal mõisnikkaskel arvul pole. Talupoegade käes on puhtalt ainult üks kubermang. Pääje aadeli kahekolmandikulise enamuse kreisi semstвокogus, on seadus veel loonud määrusi, millega aadeli võim semstvo üle kindlustakse. Kreisi ja kubermangu semstвокogud ei vali omale mitte ise presidenta, kuid nendeks on *ipso iure* vastavad mõisnikupeamehed. Niisamuti suurendab aadeli võimu veel seadusmäärus, mille järele kubermangu semstvo alla ülekubermangulised asjad ja kreisi semstvo alla ainult maakonna asjad käivad. Spetsiaalseadusega on teatud ring asju veel kreisi semstvolt ära võetud ja kubermangu semstvole antud.

Mis puutub semstvo ja administratsiooni vahekorrasse, siis on administratsiooni hoolekanne piirita. Igasugune ametniku valimine käib tema kinnitusele. Ei kinnita ta kaksorda järgimööda valitud ametnikku, nimetatakse ametnik administratsiooni poolt. Otsustest tuleb suurem hulk kinnitada. Kus pole kinnitust, seal on administratsioonil protestiõigus kahe nädala jooksul. Administratsioon valvab seaduslikkuse ja kaotstarbekohasuse järele. Niisugune on lühidates joontes Vene semstvo. Võrdleme teda projektiga, mis peab uuendama Eestimaa maaomavalitsuse. Vene semstvos on kompetents punktiliselt üles loetud. Rüütlikonna projektis aga kuulub maaomavalitsuse kompetentsi kõik, mis puudutab maa käekäiku. Selge, et võrdlus siin Eestimaa maapäeva uuendusprojekti kasuks on. Viimase juures on käed vabad. Valimisõigus on Vene semstvos tagurlichem, kui uuendusprojekti. Venemaal on kaks semstvo üksust: kreisi ja kubermangu semstvo. Esimeses on aadelil kahekolmandikuline enamus maaomanikkude ja talupoegade vastu. Kubermangu semstvo on täiesti aadeli käes, uuendusprojekti mõisnikkude ja talupoegade vahel pariteet viimase peenuseni läbi viidud; nii kubermangus, kui ka kohalikkudes ringkondes. Siin on ilma lisanduseta selge, kui palju uuendusprojekt Vene semstvist parem. Kui meie võrdleme omavalitsuse ja administratsiooni vahet siin ja seal, siis leiame ka siin uuendusprojektile teatud paremuse. Vene semstvos käivad otsused kindlasti administratsiooni kinnitusele või protestile, uuendusprojektist võib põhjusemõtteliselt ütelda seda sama, sest tema vahet on sarnane maapäeva vahet korraga. Kõrbeõigusliselt aga ei saadeta otsused kinnitusele, vaid antakse teada (сообщаются для свѣдѣнія). Kui

silmas peame, et see komme kasvanud aastakümnete kestes, siis ei saa talt teatud tähendust võtta. Seda enam, et ka seaduse tähe järele kõik otsused kinnitusele ei käi. Kui otsuste kinnituse juures ei või kindlasti öelda, et seisukord uuendusprojektis radikaalselt parem oleks, siis võib seda küll kindlasti öelda administratsiooni õigustest ametnikkude valimiste üle. Vene semstvos läheb iga ametniku valimine administratsiooni kinnitada. Tahtes võib administratsioon sellest õigusest omale teha ametniku nimetamisõiguse, jätta iga kohale valimise kaks korda järgmööda kinnitamata. Eestimaa omavalitsuse uuendusprojektis aga ei ole administratsioonil ametniku valimiste juures kaasaraäkimisõigust. Temale antakse ametniku valimisest teada, kui sündinud asjaolust. Et sel seadusmäärusel tähtsus, on arusaadav. Oleneb ju palju ametnikupersonaali koosseisust. Nii n. er. de kahe omavalitsuse võrdlus. Kui me tähendasime eespool mittemokraatlikeks rüütelkonna projekti, siis peame ütleva sedasama veel rohkemal määral Vene semstvos. Näitused sellest, mis Vene semstvos tagulisemat, tõime eespool tekstis.

Nii oleks siis „Vaba Sõna“ rühmale põhjusemõtteliselt vastuvõtmatu nii hästi üks kui teine.

Eesti ajakirjanduses on aga tõusnud harutusele põhjusemõttelise seisukoha kõrval teine: rüütelkonna projekti vastuvõtmine tegeliku taktika küsimusena.

Kõige lähemale projektile seisab „Tallinna Teataja“ rühm. Ses ajalehes on mitu korda selgelt toonitatud, et see projekt ära teenib tegelikult kõigesuuremat pooltvoitlemist. Sedasama kinnitavad „T. Teataja“ rühma liikmed ka alati erajutus. — Iseloomulik on siin juures see, et sarnastel kordadel kindlasti toonitatakse, et projekt põhjusemõtteliselt ka neile vastuvõtmatu. Tunnistades projekti aga praegusest seisukorrast sammuks edasi, tuleb „T. Teataja“ arvates tema eest astuda võitlusse. Ja kõvasti kurjustab „T. Teataja“ nendega, kes ei taha minna temaga kaasa. Oma 254. nr. on „T. Teataja“ tellinud isegi poisikeselikku följetoonilist nalja heitma nende üle — n, kes Tartust jõudnud õnnelikult Tallinna tagasi. Hra — n on põdenud alati viga, olla ka tõsises küsimuses farssiline. Pole ta väljapõdenud selle vea ka Tartus. Ka „Tallinna Teataja“ nr. 254 tahaks olla hra — n artiklis hingepõhjast tõsine, paigutades artikli juhtkirja kohale. Mõeldud juhtkirjast on saanud aga halb farss.

Harutades „T. Teataja“ tõsiseid artikleid ses küsimuses, ei või sarnase vaatega leppida. (Järgneb).

Jüri Vilms.

Meie rahvuslased „sirbi ja saha taga“.

Inimeste teadvus on tähtsamaks jõuks ühiskondlikus elus ja ajaloos. Tema arenematus ja puudus on suurel määral selleks aluspinnaks, millel võimalik on ühel seltskondlikul rühmal (klassil, rahvusel jne.) teist aastasadade vältusel orjuses hoida ja kurnata. Ja ainult tema arendamise, kasvatamise ja tõusu kaudu käib tee ühiskondlikule vabastusele. Kõrgele arenenud seltskondlik iseteadvus on kindlamaks tagatiseks rahvale tema õiguste saavutamises. Sellepärast peab ka iga ajakirjanduslik hääl, kes oma kohuseid tõsisemalt võtab, rahvahulkade kasvatajana kõige püsivamat, kõikumatumat kodanikumeelt ja suurejoonelist arusaamist omadest ülesannetest avaldama. — Kuidas on lugu sellega Eestis?

Viimasel ajal on jälle enam juttu olnud Eestis valitsevast poliitilisest närbusest, ükskõiksusest ja loidusest. See nähtus on nii silmatorkav, et tarvis pole selle üle pikemat juttu teha. Ka meie poliitikud ei ole saanud seda salata. Viimane aeg on meile jälle annud mõne üleliigse tunnistuse Eesti seltskondliku mõtte kandjate rõhuva enamuse ühiselulise orienteerumise võimetusel ja liikumatusel. On jälle juhust olnud kõnelda meie vanema ajakirjanduse alandlikkusest, seega tema ühiskondliku iseteadvuse arenematusel. Meie ajakirjanduse nooremad pojad on teinud etteheiteid vanemaile tegelastele, neid süüdistades argmeelsuses ja paendlikkuses, ja seda tõesti õigusega. Kui on lugu nii vilets meie ajakirjanduses, mis siis veel kõnelda neist määratumist inimestehulkadest, kes on kasvanud selle ajakirjanduse mõjualustena.

Kui hiljuti „Pealinna Teataja“ puudutas Eestis valitsevat poliitilist närbust, siis arvas „Postimees“, et süüd selle eest küll kõige vähem Eduerakonna pääle langevat. Kurva nähtuse põhjusid tulla koguni teisalt otsida. — Oleme nõus, et ka mujalt tuleb neid põhjusid suurel määral otsida, kuid tahame siinsamas rõhutada, et ka „Postimehel“ mingit õigust ei ole omi käsa puhtaks pesta, ja et süüd Eduerakonna pääle sama rängalt langeb, nagu teistegi vanemate tegelaste arvele.

„Postimees“ on tahtnud alati olla tooniandev Eesti avalikus elus; ta on esinenud suurte pretensioonidega, kuulutades ennast taktitult ja haavavalt „rahvuslikuks häälekandjaks juhtival kohal“. „Postimees“ on tahtnud palju olla, seega on ta meile õiguse annud temalt ka palju nõuda, tema tegevuse ja teooria hindamises kõige valjemid kriteeriume tarvitada. Tahame siin puudutada ainult ühte külge tema rahvuspoliitilises teoorias, mis on lähemas ühenduses meie seltskondliku mõtte praeguse seisukorraga. Mis sugune on see rahvuspoliitika ja missugune mõju on temal olnud meie rahva hulkade ühiskondlikpoliitilise iseteadvuse arenemise pääle? — Kõnelgu sellest kõige päält alamal toodud tsitaadid.

Kui 1904. a. esimesed vabastusliikumise pääsukesed hakkasid ilmuma, seletas „Postimees“ (nr. 35, 36), et alalhoidluse ja uuenduse vool mõlemad küll põhjendatud olla rahvaste ja riikide elus, kuid „Eesti rahvusliku iseolemise edenemise nimel peame nüüd tarvilikuks avalikult seletada, et Eesti väikerahval kohuseks on ennast praegusel ajal seesugustest (uuenduse) vooludest eemal hoida. — Meil kui väikerahval on võimata suurte küsimuste otsustamisest tegevalt osa võtta. — Meie kohus on maksva seadusliku korra varju all lähemaid ülesandeid täita, mis elu meile kätte näidanud. Kui meie ustavuses riigivalitsuse vastu oma rahvaelu piirides hoolsasti tööd teeme, siis ei ole meil vaja ühegi uuenduse voolu ees silmi maha lüüa“. Edasi soovitatakse neile, kes „sala-uuristamise tööd“ tegema (s. o. riigikorra uuendamise mõtet õhutama) tahaksid hakata — „enne tõsiselt järele mõtelda, missugust ülekohut nemad seega teeksid, kui nad püüaksivad meie rahva liikmed niisuguste asjade sekka kiskuda, mis meie rahvaelu loomulikust piirist väljaspool seisavad.“ — See oli „Postimehe“ poolt „Üduste“ ilmumise aegu esimene põhjusemõtteline seletus, et Eesti rahvas peab olema „kroonuustav“ (mitte ära segada riigiuustavusega!).

Samasuguses valitsuse truualamluse vaimus kirjutas „Postimees“ järgmisel aastal Alatskivi rahutuste puhul. Teatati, et mõnelt poolt olla kinnitatud, „et Eesti väikerahvas omandavat teiste väikerahvaste kogus elava jõu üksuse tähenduse, mis võitlemiseks, üleüldiseks eduks mõjusalt kaasa aitaks.“ Selle kohta arvas „Postimees“ (nr. 92, 1905.): „Kas teate kui halp see kõik kõlab! — Nüüd oma küüsi põletama minna, et Vene käremeelsetele piirimaade „rahvusliku enesemääramise“ (Postimehe jutumärgid) nimel tuld tuua, oleks küll õige noor ja lapselik!“ — Nii kirjutas „Postimees“ küll veel enne soomlaste ja teiste lääne piirimail elavate väikerahvaste, Volga muhameedlaste, samuti teiste rohkearvuliste Vene „muulaste“ seltskondlikku liikumist; see oli ajal, kus veel ei teatud, missuguse määratuma tähtsuse väikerahvad üleriiklikus vabastusliikumises omandavad. Kuid ka hilisem aeg, kus oli teoks saanud see, mida tagurlus kartnud, ei muutnud „Postimehe“ seisukohta. Ikka endiselt keelduti esimese järgu tähtsusega üleriikliku poliitika küsimuste arendamisest osa võtmast. Kultuuritöö, „võitlus sirbi ja saha taga“ kuulutati a i n u p ä ä s t v a k s Eestile. 1905. a. kirjutas „Postimees“ (nr. 217): „Mitte see ei ole Eesti väikerahvale esimeses joones tähtis, missugune riigipoliitiline olukord on, vaid päänõudmiseks jääb, et rahval võimalik oleks hariduseluliselt ehk kulturell kasvada, vaimliselt ning varaliselt edeneda.“ — Samuti seletas J. Tõnisson pääle teise riigivolikogu lahtilaskmist Eduerakonna koosolekul 12. juunil 1907: „Meie peame ära tundma, et meie kohta otsustandev üleüldine poliitiline seisukord ega ka rahva tuleviku kõrge poliitika ei ole, vaid see, kuidas meie oma rahva kultuurilist ja hariduslist jõudu suudame kasvatada“ (Postimees, 131, 1907.). — Meie

pidavat ainult a dra v a g u s i d mööda edasi tungima ja seega jõudvat meie kõrgemate kultuurisihthidele nii viljakalt edasi, et selle „varju ka suurrahvaste sõjaväelise võimu helk kustub“ (Postimees, 18, 1909.).

Mitte ainult enne 1905. a., vaid ka pääle selle on „Postimees“ jäänud „truuks koduste asjade õiendajaks“, kartes ajalookäigu „suuri rattaid“, pidades neist kinnivõtmist elukardetavaks Eesti väikerahvale. Üleüldispoliitiline seisukord ei olla tähtis meie kohta, vaid ainult „ustav töö koduste ülesannete kallal annab meie hääle alles kaalu kõrgemas poliitikas“ (Postimees, 25, 1907.).

Eesti rahvast „vætiks ja nõdraks“ tunnistades üleüldispoliitiliste küsimuste arendamises, aralt „sirbi ja saha“ taha varju pugedes, on „Postimees“ jäänud lootma Vene ametnikuist riigimeeste „ärkamise“ pääle. Tõsi, „Postimehel“ on nii mõnigi kord julgust olnud tillukestele ametnikkudele „soola anda“ ja mõnel pool Eestis juba häbistavalt silmatorkava paendluse ja omapärase „poliitikatarkuse“ põhjusemõtteks ülistamise vastu astuda. Ja hra J. Tõnisson on enese tunnistuse järele kuberner Surovtsevilegi seletanud, „et tema oma lehega ennast sugugi kohustatud ei tunne Eesti väikerahva ees Vene praegust valitsust, kes meid igapidi rõhub ja meie rahvuslist iseolemist hävitada katsub, kiita ja ülistada“ (Postimees, 86, 1909.). „Postimees“ on nii mitmel korral kinnitanud, et ükski rahvus armuannist ei ela, vaid et teda sisemine jõud edasi viib. Kuid siiski tundub Eduerakonna hääle kandja mõtteavaldustes palju Grenzsteinlikka noote, olgugi et hra J. Tõnisson oma taktikaga „Oleviku“ esimesest toimetajast määratu kaugel on olnud. „Kõrge kroonu“ ja „riigivalitsuse abi“ on ka siin koha leidnud, olgugi teises pinnas ja ajakohasemas kujus. Eesti rahva kultuurilist edenemist riikliku vajadusega põhjendades, on „Postimees“ rahvusliku surve tugenemise puhul ennast ikka rahustanud, et seda „Venemaa poliitilised juhid kord ära tunnevad, kui tarvilik on Vene riiklusele piirimaade kultuuriline edene mine“ (Elu, 77, 1907). — „Olgu see aeg pikk ehk lühike, kuid tulema saab ka Vene riigi juhtivatele meestele (see) arusaamine“ (Elu, 49, 1908). — Kauplemist ametkondades, „ülemusele“ ja „ülemale poole“ saadetud märgukirjade ja sooviavalduste saatmist on „Postimees“ pidanud p ä ä t e e k s, mille kaudu meie poliitilisi vabadusi võime saada.

Kokku võttes „Postimehe“ „idapoolset välispoliitikat“, tabame siin järgmisi momente. Kõige päält: üleüldine riigipoliitiline seisukord olla meile tähtsuseta. Meil olla vabadust veel küllalt „koduste ülesannete õiendamiseks“. Siis kinnitatakse, et meie peame hoiduma osavõtmast üleriiklikkude poliitiliste küsimuste arendamisest, sest see võivat meie „küüned kõrvetada“. Meie võitlus olla ainult „sirbi ja saha“ ümber. Ja lõpuks pannakse suuri lootusi „juhtivate riigimeeste“ ja „ülemuse“ „ärkamise“ pääle. Oldagu ainult „ustavuses riigivalitsuse vastu“, täis „seadusetäitlikku meelt“, ja oodatagu!

Meil ei ole tarvis siin näidata nende „juhtivate sihtjoonte“ (nagu „Postimees“ omi mõtteid armastab nimetada) ekslikkust. See on üleüldiselt selge; riivates on seda tehtud sellegi ajakirja veergudel; teeme seda põhjalikumalt ka omaltki poolt, kuid mujal. Tahame siin puudutada ainult seda mõju, mis on olnud sel jutlustusel meie rahva hulkade poliitilise iseteadvuse pääle.

„Postimees“ on kartnud võitlust, seda võimsamat elu edasi viivat tegurit. Ta on kord „Üduste“ vastu ütelnud, et kui tarvis võidelda, ta siis „kuraditki ei karda“ ja veel nii mõnelgi muul korral on „Postimees“ võitluse tarvet tunnistanud. Kuid nähtavasti on ta niisugust võitlust mõtelnud, mis „silmi ei lõhu“ ja „kura-diga“ on jäetud ikkagi võitlusse astumata, sest et see „küüned võiks kõrvetada“. Selsamal võitluse kartuse alusel põhjeneb „Postimehel“, kel muidu nii vähe usku on inimese häädsusse, nagu see selgub tema kõlblusõpetusest, tema „usk ja lootus“ „juhtivate riigimeeste“ „ärkamise“ ja hääsoovlikkuse pääle, samal alusel rajaneb kogu tema „sirbi ja saha tagune“ poliitika. — „Rahulik arupidamine, õiguse abinõude otsimine on meie rahva iseloomu ja olude kohane“ — nii kirjutas „Postimees“ 1905. a. algul (nr. 10). Ja seda „rahulikku arupidamist“, mis muidugi muud pole, kui Aslakseni (Rahvavaenlases) „tasa ja targu“, on jutlustatud kunni aastani 1915. Hiljutises märkuses „Sakala“ „sõnade otsa rippuma jäämise“ puhul on ta ristitud „kaineks pilguks“.

„Loobugem poliitilisest võitlusest!“ — meie ei teeks vist ülekohut, kui seda „Postimehe“ „välispoliitika“ mottoks tunnistaks. Ja see „mitte- poliitiline poliitika“ pidi olema meile „juhtivaks sihtjooneks!“ Poliitiline peost suhu elamine tõsteti meil põhjusemõtteks. Ja selle tagajärjed, millel suurel määral teisigi põhjusid, on meil käes: igal joonel valitsev poliitiline loidus, ükskõiksus ja iseteadvuse arenematus. „Juhtivad mehed“ on pääta oma ahjutaguse poliitikaga ja samuti nende kasvatusalused. „Luule“ on tunnistanud meie rahva „lootustes nii kannatlikuks“. Jah, liig kannatlik on ta olnud, nii et küüra on vajunud. Kutsumata külaliste toored ja hoolimatud käed on meie inimeste nagu nii nõrka poliitilist õigustunnet ja iseteadvust kõrshaaval laiali vedanud; ja ei ole olnud arsti, kes oma kutse kõrgusel haavu oleks rohitsenud, parandanud, kasvatanud, võlts salvi on pääle määritud. Sääl, kus oli tarvis poliitilist aktiivsust õhutada, poliitilisi mõtteid inimestes käärima panna ja kasvatada, sääl soovitatakse külmavereliselt käed rüppe panna ja oodata. Eht bürokraatlik võte! — „Maa- karja“ on suurema hoole ja armastusega kasvatatud, kui meie nimesi poliitiliselt.

Kas siis õigus, vabadus tõesti kasvab ilma meiepoolsete pingutusteta, valuta, nagu lill aasal? Ja kas see olekski õnnistus, kui see nii sünniks? . . . . .

Ridala Kauged rannad.

(Arvustuskatse.)

Luuletusi, nagu üleüldse ilukirjandust, on harilikult kahte moodi arvustatud. Esimene käsitusviis on subjektiivne. Arvustaja avaldab mõtteid, mis temas on töö lugemisel ilmunud, annab edasi isikliku mulje, mis teistel hoopis erine võib olla. Ta ei pretendeeri, et tema arvamisi ainuõigeks loetaks. See on impressionistlik arvustus. Teised ei saa mitte seda teada, mis autor on kirjutanud, vaid seda, mis arvustaja on teosest lugenud. Säärane muljete edasi andmine on täiesti õigustatud, iseäranis luuletoodete juures, kus maitsmine, tundmine kõige tähtsam. Arvustaja valetaks, kui ta teisiti räägiks, kui ta tunnud on. Siin peab aga tähendama, et tõlgitseda võib ainult üleüldiseid muljeid, mis luuletustest saadud, kuna just detailid see on, millest luuletuse maitsmine kombineerub. Nii on mõni täht, mõni eufooniline sõna, alliteratsioon, mõni kujukas võrdlus täiesti võimas end üle luuletuse laiutama ja nii maitsmist määrama. Samuti on lugeja parajane meeolu, ta mälestused, kogu ta hingeline kompleks mõõduandev. Mida sugulasem autori ja lugeja hing, seda enam võib luuletusest lugeda. Ja see, kelle huvide ring kaugel on luuletaja omast, leiab vahest luuletused täiesti maitsemata olevat. Vaieluste tekkides selle üle kas luuletused on väärt või mitte, peab tähele panema, et igaüks siis oma seisukohalt hindab, ja et siis kokkulepe võimata on, sest on ju nii palju maitseid, kui palju päid. Säärast arvustuse teed on käidud harilikult ajalehtes, kus on avaldatud selle isiklik mulje, kes arvustab.

Teine võte on objektiivne. See ei rajane üksikute eri maitseil ega eri nõudeil. See tahab üles seada objektiivsed kriteeriumid, mis kõigile peaksid olema vastuvõetavad. Kuid mis sugused need on?

Kõige päält võiks nimetada ajaloolist traditsiooni, mis aastasadade kestes väärtuslikud tööd on teistest eraldanud ja neilt siis mingid objektiivsed tunnismärgid valib, mis ainuväärilisteks tehtakse.

See võib käia näit. Romaani rahvaste luule kohta, mille prosodiia on aastasadel välja töötunud kunni kõige pisema detailini, millest luuletaja ei tohi eemale hoiduda. Siit need tardunud salmivormid kui sonett, 14 realine luuletus, millest kaks esimest salmi nelja-realised ja milles ainult kaks riimi on, nii et esimeses, neljandas, viiendas, kaheksandas reas oleks üks riim ja vahepäälises neljas teine riim. Ülejäänud kuues reas on kolm riimi, mille järjekord samuti kindlaks on kujunud. Klassikalikuks saanud sonett aldus aga mitmesugustele muudatustele, mis riimid hoopis teistsugusse järjekorda asetasi. Nii ka teiste, päält näha kalgenud vormidega. Oli tarvis mõnele luuletajale ilmuda, kes need traditsioonlikud vormid tarretusest virgutab ja kes nende väänmise ja muutmisega palju paremini võis oma hinge edasi anda, — ja kohe võis endiste klassikalikkude vormide ainuväärisus kõigutatud olla.

Kus on see objektiivne kriteerium, mis kõigile revolutsioonlikele sammele võiks vastu seada, mis mitte kokku ei variseks ja väärituks ei loetaks, kui uus hingeõhk puhub?

Kas riimi puhtus, kas rütmi kindlus? Ükski ei kindlusta meid, et kord mõni luuletaja üles ei astu ja riimi puhtuse asjatumaks mängukanniks ei nimeta, seda tõendades oma muidu võimsate luuletustega.

On olemas katsed, luuletaja individuaalist luulet ja selle vormi muutmisi uurimiselaks teha. See meetod on alles uus ja selle saavutusi ei ole märgata olnud. (Võrdle: Cassagne'i uurimus Baudelaire'i üle ja A. Bjelõi arvustusalaboratooriumid).

Ainult ühe objektiivse, kõigil pool maksva, kriteeriumi võiks üles seada ja see on: ainult see kunstitoode on väärt, millest on tunda, et sääli loov energia eesolevaist tõkkeist üle saab. Nii on luuletajal tõkkeks — sõnad, salmivorm, riimid jne. Mida vabamalt, kergemalt kunstnik üle saab mida raskemaist tõkkeist, seda väärtuslikum on teos.

Objektiivseks näiva arvustuse hulka kuuluvad ka katsed luuletustest ainult mõtet välja koorida ja selle väärisust hinnata. On tendents ja moraal hää, siis on ka luuletus hää. See eralõbu aga ei ole luule arvustus ega puutu luuletuse olemusse.

Omalt poolt säen üles kolmanda meetodi, s u b j e k t i i v i s - o b j e k t i i v s e, mis mõlemad käsitasmoodud, subjektiivse ja objektiivse, ühte seob.

Haamer on tagumiseks, kirves raiumiseks. Luuletus on esteetiliseks maitsemiseks loodud. Ei mingit muud utilitaarist otstarvet tal ei ole. Tähtis on luuletuse otsekohene mõju, see, mis tundmusi, mõtteid, tahteid ta võib liikuma panna. Et läbielamise kompleksi eri isikute juures eri elemendid moodustavad, siis on arusaadav ja koguni nõuetav maitsete lahkumineku luuletuse lugemisel. Luuletustega vähe kokku puutunud inimesele meeldivad labased vemmälväsids, teist, kes enam luuletusi nautinud, rahustab ainult enam komplitseeritud luuleteos.

Mõlemad võivad end analüseerides üles seada nõuded, mis nende esteetilist maitset rahuldaks. Kummalgi on seks autonoomiline õigus, sest tundmused on absoluutsed. Need ei saa teisiti olla, kui nad on.

Et oma isiklikku luuletuskogust saadud muljet edasi anda, mitte udusis lauseis, vaid objektiiviste andmetega väidates, pean enne muud oma esteetilise maitsmise elemendid üles otsima ja siis nende järel üles seadma objektiivsed kriteeriumid. Neil on siis minu kohta normatiivne väärtus. Teiselt poolt, see kriteerium on ühtlasi objektiivne ja normatiivne ka kõigi nende kohta, kel samasugune hingeline vastuvõtte või apertseptiivne mass on, kui mul.

Nõuded, mis üles säen luuletuse kohta, kui nad mulle väärtuslikud tunduvad, on :

1. Luuletus olgu tundmuse ja idee nägemata kokkusulatus.
2. Luuletaja sisemine muusika avaldugu luuletuse sõnalisel muusikas.
3. Luuletus olgu pildirikas kuju.
4. Luuletus olgu filosoofiline sümbool, shest lõpmatuse poole.

Mida enam need nõuded luuletuses täidetud, seda väärtuslikuma tunnen luuletuse olevat, seda suurem esteetiline nauding. Mida harmoonilisemalt need üksikud elemendid luuletuses ühte sulanud, seda kõrgemaks pean luuletuse.

Jätan kõrvale teised nõuded, nagu lühikuse tarbe avaldamises, tingimuse ainult seda pakkuda, mis enne olemata jne. Need on iseenesest mõistetavad.

Teised peavad üles säetud objektiivsed kriteeriumid siis vastu võtma, kui nad t u n n e v a d, et just need elemendid ka nende maitsmist tõstavad.

Mööda minnes olgu öeldud, et need elemendid võivad luuletuses väga mitmekesistes ühendustes olla ja mõni võib neist ka teise kulul puududa. Nende elementide vastastiksuhteis peitubki kirjanduslikkude voolude olemasolu. Nii näit. olid Prantsuse kirjanduses parnasslased need, kelle luuletustes ülekaal oli plastikas ja välimises kujus. Romantikud panevad päänõude just tundmuse ja idee ühtesulamise päälle jne.

Kui mainitud nõuded reeglitesse sulgeda, siis oleksid need :

Muude tingimuste ühesugused olles, on väärtuslikum see luuletus, a) mille tundmus ja idee on nägemata ühte sulanud ; b) milles sisemine muusika välimist vastab ; c) mis plastiliselt on kujutatud ; d) mis tundub filosoofilise sümboolina.

Selle n. n. metodoloogilise sissejuhatuse kohta, mis sellepärast pikk saanud, et seda seisukohta pole enne veel õieti käsitatudki, peab veel tähendama, et eelmised luuletuse kõrgeväärisuse elemendid on saadud oma maitsmise intensiivsust tähele pannes mitmesuguste luuletuste juures, seega induktiivselt.

Nende eeldustega lignime Ridala luuletustele.

Vaatleme neid kõige päält idee ja tundmuse ühtesulamise seisukohast. Peab ütlema, et Ridalat karakteriseerib intellektuaalsus, seotud tundmuste tagasihoidlikkusega. Juba tema esimeses luuletuskogus võis märgata, et tundmuste avalduste juures võimalikult diskreet oldi, et enamasti välimiste kujude, maastikkude kaudu taheti tundmust sugereerida. Käesolevas luuletuskogus „Kauged rannad“ on see tagasihoidlikkus nii kaugele läinud, et paljudest luuletustest elav hing on haihtunud. Järele on jäänud ainult kujud, nägelised kujutused, mis hoolikalt puhtaisse salmidesse suletud.

Suuremal osal luuletusi puudub haaramata helevus, mis just meid vaimustama paneb, analüseerimata tundmus, mis kõikujud oma uttu mähib ja mis oma olemasoluga kogu luuletuse elustab. Välimise vormi piinliku puhtuse ja torepärasuse taga paistab silma selge, piiratud, karske mõistete ja kujude piirkond, mida võib üksikuisse osadesse lahutada ja jälle kokku panna. Nii näit. Kevadet ja Suve käsitavad sonetid. Siiski mõned kirjeldused, nagu seda on Rannamaastik ja Põua sonetid omavad tundmuslikku elementi, kuigi nende aine on intellektuaalse vaatluse viil.

„Kauged rannad“ ongi õieti rannad, mis kaugelt, perspektiivist on vaadeldud. See ei ole momendiluule, vaid mälestuste ja vaatluse luule. Raamat on pühendatud sünnimaale, mis nii palju pilte, vaikkeid maastikka, tagasihoidlikka kujusid vaatlemiseks sisaldab, ja esivanemate varjudele, neile, kes uhketena kord merikangelastena oma huiskudel mööda samu vahulisi vesi purjetasid, mille tuuled Ridalatki uimastavad.

Et Ridala asju kaugelt vaatleb, siis ei ole ka tunda, ei seda et ained, kujud ainult hinge kajastused oleks, ega ka seda, et asi ise oma eest rääkima hakkaks, nagu seda R. M. Rilke nii meisterlikult võib nõiduda. Ei! Enamas jaos luuletusi ei ole annutud sedavõrd piinlik-üksikasjalisele vaatlusele, ka kõige eepilisemis laules, et selle tõttu oleks võidud loobuda retooriliselt-kõlavaist ütlustest. Kuid ses kogus on ka rida luuletusi, mis jätkab „Laulude“ sihtjoont mingi õrna, kurva ja diskreedi tooniga. Siia kuuluvad laulud nagu Noorusrannad, Eleegia, Mõni mälestus, luuletused, mille sündi on mõjutanud kaduviku nukrameelsus. Siin tundub idee ja tundmuse ühtesulamist.

Õeldud käib ka nii apolloliselt plastilise Nägemuse kohta, mis oma suuretiivulise võimukusega meele tuletab Verhaereni *Sur la mer* ridu:

Larges voiles au vent, ainsi que des louanges,
La proue ardente et fière et les haubons vermeils,
Le haut navire apparaissait, comme un archange,
Vibrant d'ailes qui marcherait, dans le soleil.

(Laiad purjed tuule käes, otsekui kiitused, kirkav ja uhke nina, ja peeleköied imelised, kõrge laev ilmus otsekui tiibadega lehvitatv päängel, kes päikse säras käib). Ridala:

Ja lendes üle Riia lahe vahupäiste lainete
näib muistne Saare huisk, rind vahus, täies purjes lähenevat,
kesk imelisi häälesid, mis vete tumedasse mühasse
kui kauged võimsad tuule mahendatud hüüud humisevad.

Ja mööda idapoolses sihis, libisedes kaugele,
laev imeline, võimsa neljanurgelise purje hämardades,
kui kangastus, nii salapärane, kaob üle lainete,
vee mühisedes aval merel, laine päade kilgendades.

Teine moment on sisemise ja välimise muusika vastavus luules. See loetakse kõige tähtsamaks tunnismärgiks, mis proosat luulest lahutab. Välimine vorm: rütm, meeter, riim, alliteratsioon ja teised muusikaalsed abinõud on selleks olemas, et võimalikult paremini edasi anda ühtesulanud idee ja tundmuse laineid.

Siin lähevad luuletajad kahte hargu. Ühed loevad väärtuslikuks ainult kindla meetri, rütmi ja puhtad riimid, teised kuulutavad välja vaba värsi põhjusemõtte, mille järele luuletuse välimine vorm peab võimalikult enam muganema sisemisele helevusele. Ei ole siin ruumi pikemalt peatada küsimuse juures, kumb viis meie esteetilist maitsmist süvendab. Tähendame ainult, et mõlemad on ses mõttes õigustatud.

Ridala hoiab esimese voolu poole. Ta on just välimise vormi kalguse ja kristallisuse päale kõige suurema tähelepanemise pöörnud. Ta ei avaldaks ebamäära, piiratud tundmust ebakindlates ridades. Tema juures kaalub vormiline külg sisu üles. Ta viljeleb üleüldiselt, kuigi mitte Eestis traditsioonlikuks kõvenud salmikujusid, sonette, tertsiine, mis piinlikku puhtust nõuavad. Eeskujulikult puhtad on ka riimid. Ja sellega, et ta luuletuskogus ei ole ühtki ebakindlat vormi, ühtki sõnaväänmist, muidu Eestis nii harilikku, näitab ta, et ta loov energia eesolevaist tõkkeist kergesti üle saab, et ta kunstnik on.

Ei saa küllalt rõhutada vormikindlust meie värsitehnika seisukohalt, sest et tänini ka kõige selgem, mõistuslikum mõte salmidesse kõige koledamate riimi pingutustega ja kõige vastikumate sõnade vägistamisega on paigutatud. Ridala luuletustel on sellepärast Eesti v ä r s i t e h n i k a alal suur pädagoogiline teenus.

Peaaegu mööna, et Ridalal täiesti puudub isikliku, omapärase värsivormi otsimine, kuna Suitsil selle vastu Tuulemaas meeter ja rütm väga mitmekesine on eri meeolude mõjul. See on olnud muidugi suurelt sellest, et Suits on lüürilisem, kuna Ridala on eepilisem luuletaja.

Mööda minnes olgu öeldud, peab Eestis ka kord omapärane värss, rahvuslik salmikuju välja arenema, nagu seda on venelastel neljajalgne jamb, prantslastel aleksandriin, hispaanlastel neljajalgne trohäus. Iga rahva keeles on oma rütm ja häälikute vahekord, mis tingimata peab ära määrama kõige omapärasema salmi vormi. Eesti keel ei ole alduv kõigile värsimõõtudele, sest et sõnadel on ühetooniliselt rõhk esimesel silbil. Rahvalaul läheb muidugi kõige vastavamalt rada keele loomule ja sellepärast näemegi sääli trohäust valitsevat. Luuletajad tarvitavad aga just ohrtrasti jambi, nii Ridala

pea kõigis oma luuletusis, värsimõõtu, mis Eesti keele sisemise kõlaga mitte just kõige paremini ei harmoneeri. Nii peab jambi esimest langust ikka ühesilbilise sõnaga algama, mida iseenesest vähe ja mis elutumad on ning oma monotoonsusega tulgastama panevad, nagu: ju, ja, kui, et, ei, on, mis, kes jne. Jambide rohkus Eestis tuleb teiste keelte jambide rohkuse arvele panna. Ja nii ongi jamb oma ilukõla saanud. Kuid varem või hiljem peab Eesti luuletus pääsema sellest hüpnosist, sest et see mitte kõige tugevamal alusel ei ole.

Ridala on ainult oma Merikuningates neljajalgist trohäüst tarvitanud ja peab ütleva, sellega on ta väga hästi tabanud rahvaliseepilist tooni, mis sisugi vastab. Trohäüs kõlab veel võrattu hästi Rannamaastikus ja Äikeseses öös rannal, millest esimeses neljasilbised sõnad edasi annavad rahulikku ja aegapidist vaatlemist ja teises kaheasilbised närvilisemat äikseelist äritust. Muidu tarvitab Ridala ainult jambi.

Ühtki mittepuhast riimi ei leidu ses luuletuskogus. Ühtki hämarat, udust kontuuri. Kõik on nii selge, läbipaistev, kindel. Salmid on marmortükid, kõik ühte moodi lihvitud. Siit tulebki, et kui 12 Kevade sonetti läbi lugeda, ükski neist eraldi meele ei jää. Salmides puudub sisemine energia küllus, mis näit. Suitsi ka mehelik-kindlate vormide alt iga silmapilk tundub ja sääal suurema, kärsituma vormide vahelduse esile kutsub.

Muud musikaalsed võtted on Ridala juures juhuslikud, ei olene sisemisest paratamatusest, kuigi nad hästi mõjuvad. Nad esinevad kogemata ja kõlavad uhkusega, mitte tarbena. Mõtlen sõnalist instrumentatsiooni. (Näit.: külmõlased, käekaatsad, sinihõllud, vilvallikad ja lõhnalised kannid, või: välku löi ja läbi vihma tasehilju ribiseva põras kõu).

Kolmas moment, plastilisus on Ridala luuletustes kõige enam esitatud. Ühtki luuletust pole tal, milles abstraktid mõisted esile astuks: kõigis valitseb nägelik, piltlik kujutus, Pilt on Ridala luuletuste selgroog. Et see puhtam saaks, uuem ja värskem, tarvitab ta uusi sõnu, murrakulisi ja tundmatuid, alles kulumatuid argipäevas, millel veel juures on värskuse esialgne sarm.

Kui pilt helevusest tõusnud, kui ebamääraselt pakitsev idee esile puhkeb nägemusena ja suguluse tõttu omale vastava kuju leiab, siis on meil sümbooliga tegemist. Sümboolne luuletus on kõige sügavam luuletus, sest ta ammutab luuletaja müstilistest sügavustest. Ta saab ka omale kõige suurema lennuvõimu. Ta on ise siis shest enesest väljapoole. Seesugune luuletus on sümbool.

Kaugetes randades on ainult üks sümboolne luuletus, see on muistse Saare haisu nägemine, mis purje hämardades üle vahuste lainete ruttab. Ses luuletuses ei tunne enam, et luuletaja ja ta kujutlused lahus on. Distantis kaob. Mälestused, unistused ja moment langevad ühte. Sünnib sümbool.

Eesti luuletus edeneb aegapidi. Kui endise aja luuletajad väikesi ideid ja vähenõudlikka mõtteid ning tundmusi vähenõudlikku ja aitamatusse vormi mahutasid, siis on meieaegne värss oma rütmi, riimi ja kuju poolest mehelikkunud ja iseteadvunud, on amorfist staadiumist välja saanud ja näib hakkavat kristalliseeruma. Ses kristallisatsioonis (minu arvates varajases enne kui kõik vormid alles proovimata) mängivad pääosa just niisugused tehniliselt kindlad luuletused nagu Ridala omad.

Kuid ideede ulatus on alles väike olnud. Ideeline element, sisemuse väärtus on alles arenemata. Ei ühtki raksatavat ideede tulikera, mis südamed leekima lööks ja uusi vaatepiire valgustaks. Ja mis tähendavadki säravad pangid, mis siledad salved, kui kaevude sügavused ummistanud?

Kuid ka lätted ei jää uhkamata! **Johannes Semper.**

G. de Maupassant.

Armastus.

. . . Ma juhtusin lugema ajalehe seda ja teist osas ühe armastuse draama üle. Mees tappis naise ära, siis tappis iseenda; nii väga armastas ta naisterahvast. Mis puutub minusse mees või naine? Nende armastus üksi huvitab mind; ta ei huvita mind mitte seepärast, et ta mind helluma paneb, või ehk et ta minus imestust äratab, või et ta mind liigutab, või mõtlema paneb, vaid sellepärast, et ta mulle meelega tuletab ühe nooruse mälestuse, ühe jahi iseäraliku mälestuse, kus mulle Armastus ilmus, nagu esimestele ristiinimestele ristid kesk taevast.

Ma olen sündinud alginimese loomusundide ja tunnetega, mida haritud inimese tundmused ja mõtlemine on pehmitanud. Ma armastan kirglikult jahti; ja verine loom, veri sulgedel ja veri mu kätel, äritab mu südant kunni minestusse langemiseni.

Tol aastal tuli sügise lõpul külm väga äkki, ja üks mu lallepoeg Karl de Rauville kutsus mind endaga ühes koidu ajal parta laskma.

Mu lallepoeg oli neljakümne aastane lõbus poiss, punakas, õige tugev ja suure habemega, maamõisnik, meeldiv metsmees, rõõmsa iseloomuga, looduselt õige tubli mõistusega, mis keskpärasuse huvitav-meeldivaks teeb; ta elas väikses lossis, ühes laias orus, kust jõgi läbi jooksis. Metsad katsid künkaid paremal ja pahemal pool, vanad erandlikud metsad, kus kasvasid suurepärased puud ja kus leiti kõige harvemaid sulgloomi kõiges selles Prantsusemaa jaos. Säältapeti kotkaid vahel; ja rändajad linnud, kes mitte ilmaski ei tule meie liig rahvarikaisse kohtadesse, peavad peaaegu kindlasti ses aastasadade vanuses oksastikus, nagu oleks nad tunnud või uuesti ära tunnud vanade aegade metsa väikse nurga, mis sinna jäänud, et neile varjupaigaks olla nende öösisel lühikesel peatusel.

Orus olid suured rohumaad, mida kraavid niisutasid ja püst-aiad üksteisest lahutasid; kaugemal voolas jõgi, mis siamaani kanaliseeritud oli, ühte laialisse sohu. See vesine soo, kõige suurepärasem jahikoht, mis ma kunagi näinud olen, oli mu lellepoja kogu hool ja ta hoidis ta hääs korras, nagu mõne pargi. Läbi suure sahiseva ja lainetava pilliroo metsa, mis teda kattis ja elavaks tegi, olid kitsad teed aetud, kus lamedapõhjaliste lootsikutega sõideti, mida roigastega lükati ja juhiti; nad liikusid hääletult seisval veel, kõrkjaid riivates, panid põgenema virgad kalad läbi vee taimede ja vee alla minema metskanad, kelle teravaotsaline must pää äkki ära kadus.

Ma armastan vett kirglikult: merd, ehk ta küll väga suur, liig liikuv, võimata omada, jõgesid, mis nii ilusad, aga mis liiguvad, põgenevad, mis kohalt lähevad, aga iseäranis veesoid, kus veeloomade terve tundmata olemine elab. Sood on oma ette täieline ilm maa pääl, iseäraline ilm, millel oma enda elu on, oma alalised elanikud ja möödaminejad reisijad, oma hääled, oma kahinad ja enne kõike oma salapärasus. Ei ole midagi segaseks tegevamat, rahutuks ajavamat, kohutavamalt mõnikord, kui soo. Mispärast see hirm, mis heljub neil madalil veega kaetud tasandikuil? On need pilliroogude ebamäärased kahinad, võõralikud öötuled, sügav vaikus, mis neid täidab rahulistel öödel, või jälle imekentsakas udu, mis pillirool edasi heljub, nagu surnu riie, või jälle on alatine loksumine, nii kerge, nii mahe ja põrutavam mõnikord, kui inimeste suurtükk või taeva müristamine, mis näib sarnastavat sood unistuste maadega, nende hirmsate maadega, mis endas peidavad tundmata ja hädaohtliku saladuse . . .

Ei. Teine asi sünnib siit, üks teine saladus, veel sügavam, veel tõsisem, ujub neis tihedais udupilvis, võib olla loomise enda saladus! Sest kus ei ole see seisvas ja limases vees, päikese palavuse all olevas märja maa raskest niiskuses, mis liigub ja väriseb, ja millest päeva valgele ilmub esimese elu idu?

Ma jõudsin õhtuks lellepoja poole. Oli nii külm, et kivid praksusid.

Õhtusöögil suures saalis, mille kapid, seinad ja lagi tapetud lindega kaetud olid, laiali tiibadega, või okstel istudes, mis naeltega kinni löödud, kanakullid, sookured, öökullid, kotkad ja hulk teisi metslinde, jutustas mu sugulane, kes näis ise sarnane olevat mõne külmade maade iseäraliku loomaga, oma hülge nahast kuues, sellest, missuguseid ettevalmistusi ta seks ööks oli teinud.

Me pidime kell pool neli hommiku välja minema, et pooleks viieks kohale jõuda, mis varitsemiseks oli valitud. Sinna kohta oli ehitatud jäätükkidest onn, et meile natuke varju anda hirmsa tuule vastu, mis enne päikese tõusu puhub, selle külmast raske tuule vastu, mis liha nagu saagidega lõhub, teda nagu noateradega lõikab, nagu kihvtitatud nõeltega torgib, nagu pihtidega pitsitab, ja teda põletab nagu tuli.

Lellepoeg õõrus käsi. „Ma ei ole veel kunagi säärast külma näinud, ütles ta, kell kuus õhtu oli juba kaksteistkümmend kraadi alla nulli.“

Ma läksin ja heitsin pärast sööki kohe süngi ja ma uinusin magama suure leegi valgel, mis kaminas loitis.

Kui kell kolm oli lõõnud, äratati mu üles. Ma võtsin oma kord endale selga lamba naha ja leidsin lellepoja Karli karunahaga kaetud olevat. Sellejärele kui me mõlemad kaks tassi kuuma kohvi ära olime rüüpanud, millele kaks klaasi peenikest sampanjat järgnes, läksime välja ühes metsavahiga ja meie koerte Plongeon ja Pierrot'ga.

Ja esimestest sammudest päale tundsin ma külma lueni tungivat. See oli üks neist öödest, mil maa näib surnut ja külm olevat. Külm õhk saab vastupandvaks, meeltega tuntavaks, nii kõvasti valu teeb ta; mingi puhkumine ei pane teda liikuma; ta on paksuks tõmmanud, liikumatu; ta tungib sisse, läbistab, kuivatab ja tapab puid, taimi, putukaid, isegi väiksid linde, kes oksadelt kõva maa päale langevad ja ka kõvaks saavad, külma süles

Kuu oma viimsel veerandil oli hoopis küljeli vajunud ja hirmus kahvatu, ta näis nõrgestatud olevat kesk ruumi, nii jõuetu, et ta säält enam ei jõudnud minna, et ta üles jäi, kütkestatud ja halvatud taeva külmast. Ta laotas laiaili kuiva ja kurba valgust maa päale, seda surevat ja tuhmi valgust, mis ta meile viskab igal kuul, oma uuesti ilmumise lõpul.

Me läksime üksteise kõrval, Karl ja mina, seljad küürus, käed taskutes ja püss kaenla all. Me jalanõud, mis villa sisse olid mähitud, et külmanud jõel libisemata kõndida, ei teinud mingit häält; ja ma vaatlesin valget auru, mida meie koerte hingamine sünnitas.

Me olime pea soo äärel ja me astusime ühte sellesse kuiva pilliroo alleesse, mis edasi läks läbi selle madala metsa.

Me küünarpääd, pikki lillesid riivates, jätsid me järele kerge kahina ja ma tundsin enda vallatud olevat rohkem, kui kunagi enne võimukast ja haruldasest tundmusest, mida minus alati sood sünnitavad. Ta oli surnud, see sääl, surnud külmast, kuna me ta pääl astusime, tema kuivanud roogude rahva keskel.

Äkki silmasin ma ühe allee käänakul jää onni, mis seks oli ehitatud, et meile kaitset anda. Ma astusin sinna sisse ja et meil veel tund aega rändavate lindude ülesärkamist oodata oli, mässisin ma endale oma katte ümber, et end soojendada katsuda.

Siis hakkasin ma seliti olles kujutatud kuud vaatlema, mille neli sarve läbi selle külmvöö maja segaselt läbipaistvate seinade paistsid.

Aga ängunud soo külmus, nende seinade külmus, laotuselt langev külmus tungis minusse kohe nii hirmsal viisil, et ma kõhima hakkasin.

Mu lellepoeg Karl sai rahutuks: „Seda halvem, kui me täna suuremat asja ei tapa, ütles ta, ma ei taha mitte, et sa enda ära külmetaks; me lähme teeme tule üles.“ Ja ta andis vahile käsu pilliroogu lõigata.

Toodi seda terve hunik onni keskpaika, mis ülevalt natuke lahti oli, et suits välja läheks; ja kuna punane leek kõrgele tõusis, pikuti neid selgeid kristallseinu, hakkasid nad sulama natukehaavalt, vaevalt, nagu oleks need jääkivid higistanud. Karl, kes välja oli jäänud, hõikas mind: „Tule ometi vaatama!“ Ma astusin välja ja ma jäin imestusest keeletuks. Meie koonuse moodi onn oli nagu päratu suur teemant, tulise südamega, mis äkki soo külmanud veele oli tärnanud. Ja sees nähti kahte fantastilist kuju; need olid me koerad, kes end soojendasid.

Aga üks iseäralik kisendus, hulkuv ja eksiv kisendus läks üle meie päade. Me kolde valgus äratas linnud üles.

Miski ei liigutanud mind nii, kui see elu esimene kisendus, mida ei nähta ja mis jookseb hämaras õhus nii ruttu, nii kaugele, enne kui silmapiirile ilmub talviste päevade esimene valgus. Mulle näib sel jäasel koidutunnil, et see põgenev kisendus, edasi viidud ühe looma sulgede läbi, on ilma hinge ohke.

Karl ütles: „Kustutage tuli ära. Koit on käes!“

Taevas hakkas tõepoolest kahvatama ja partide parved tõmbasid kärmed täpid laotusele, mis pea säält kadusid.

Üks valgus vilksatas öö sees. Karl oli lasknud ja kaks koera jooksid minema.

Ja minut minuti järele, pea tema, pea mina, sihtisime me ruttu, kui pilliroo kohal mõne lendava sugukonna vari ilmus. Ja Pierrot ja Plongeon, ähkiivad ja rõõmsad, tõid meile kätte veriseid loome, kelle silm vahel meid veel vaatas.

Päev oli käes, selge ja sinine päev; päike ilmus oru põhjas nähtavale ja me mõtlesime juba kodu minna, kui kaks lindu, kael otse ja tiivad välja sirutatud, äkki üle meie päade libisesid. Ma lasksin. Üks neist kukkus peaaegu mu jalge ette. See oli üks hõbedase kõhuga part. Aga õhuruumis mu pää kohal kisas linnu hää. See oli lühike, korduv, südantlõhestav kaebe; ja väike järelejäänud lind hakkas meie kohal taeva sinas keerlema, vahtides oma surnud kaaslast, keda ma oma käte vahel hoidsin.

Karl varitses teda, põlvili, püss palges ja silm põlev, ootes kunni ta küllalt lähedale tuleb.

— Sa oled emase ära tapnud, ütles ta, isane ei lähe siit nüüd ära.

Ja tõesti ei läinud ta; ta keerles ikka ja nuttis meie ümber. Iialgi ei ole kannatuse hoigamine mu südant nii lõhestanud, kui see sügavalt kurb hõige, kui see õhuruumis eksiva vaese looma hale etteheide.

Mõnikord lendas ta püssi ähvarduse all, mis ta lennule järele käis; ta näis juba oma teed jätkavat, täiesti üksi läbi taeva, Aga mitte jõudes seda otsustada, tuli ta kohe tagasi oma naist otsima.

Pane lind maha, ütles Karl mulle, ta läheneb talle kohe.

Ta lähenes tõepoolest, hoolimata hädaohust, oma looma armastusest hull, armastusest teise looma vastu, kelle ma olin ära tapnud.

Karl laskis. See oli nagu oleks nöör katki lõigatud, mis lindu ripakile hoidis. Ma nägin musta asja, mis kukkus; ma kuulsin pilliroos ühe kukkumise häält. Ja Pierrot tõi ta mu kätte

Ma panin ta, külma juba, oma jahitasku . . . ja ma sõitsin kohe selsamal päeval Pariisi tagasi.

Prantsuse keelest **K. Martinson.**

J.-K. Huysmans.

Proosaluuletus ahjus küpsetatud lihatoitudest.

Need on restoraanide ahjudes küpsetatud petlikud rostbiifid ning viirastuslikud lambakintsud. mis arendavad vanade poiste roidunud hinges vabaarmastuse hapnikka.

Nüüd on aeg, mil leige ja roosa liha vett haisedes ülgastab. Kell lööb seitse. Poissmees otsib laua, kus ta tavaliselt oma harilikus söögimajas istub, kuid selle juba võetud nähes tunneb ta tuska. Ta võtab seinariulilt viinaga määrdinud salvrätiku ja pääle mõne huvita sõna vahetamist naabritega libiseb ta pilk üle muuturnatu toitude nimestiku. Tusaselt asub ta kelneri toodud leeme kallale, milles viimane iga õhtu põialt mõseb.

Ja rikutud isu äritamiseks suurendab ta nüüd oma lihtsa lõunasöögi hinda tarbetute, kangeste hapendatud salatite lisadega ja poolepudeli seltersi veega.

Pääle leeme allaneelmist rullib poissmees alati ruskes kastes kuivanud reietüki soonilist kantsakat ja püüab uinutada hirmust läilusetunnet, mis ta kõri ahastab ning südant pööritusele sunnib.

Ja kuna ta taskust võetud ajakirja mõtteta silmitseb, valdab teda esimene nägemus. Ta meeliskleb noort tütarlast, keda ta oleks võinud umbes kümne aasta eest kosida; ta näeb end ühes temaga söövat kehakaid lihatükka ning joovat puhast Burgundia viina; kuid kohe esineb pöördekülg, ja siis veeteb ta kurva vaimsilma ees astastmelt koleda abielu sündmustik. Ja oma perekonna keskel kujutab ta end kaasaelavat alalist lõõpjate mõtete järge ning lõpmatuid loto-mängusid, mida värskendatakse arvudele antavate vanade sõimunimedega. Ta näeb end süngi igatsevat, kuid juba esimesel uinakul toriseva abikaasa korduvaid kallaletungimisi kannatavat. Ta näeb end talve ajal ballil mustas ülikonnas, kuid naise kurja vaatepilgu mõjul keset rahvahulka sei-

satama sunnitud; koju jõudes kuuleb ta etteheiteid ukse piidal võetud maotu seisaku pärast, ja viimaks kuuleb ta end seltskonnas järsku valgemasõitjaks nimetatud . . ., ja enesse süvenenud lõunavõõras jahmatab ja sööb veel suurema ükskõiksusega taldrekul hõnguvat halatsemiseväärilist lihasuutäit.

Kuid ikka maotut ja nahkist liha närides ning seltersivee tekitatud hapuid rõhitsaid kannatades, tunneb ta uueste poissmehe põlve härma, ja seekord mõtleb ta mõne hää tüdruku pääle, kes oleks juhuslikust elust tüdinud ning tahaks saatust kindlustada, siis aga mõtleb ta juba küpsema naisterahva pääle, kelle esimene armastuse nälg juba kustunud, emaliku ja lihtsa seltsilise pääle, kes lepiks toidu ja pesa eest kõigi ta vanade harjumustega, kõigi ta vanade tujudega.

Ei oleks siis perekonda silme ees, ega ballide piina, vaid iga päev samal tunnil kodu ootavad toidud, kuna sarvede saamine juba tähtsuse kaotaks; siis oleks ka õige vähe võimalusi mudilasi sünnitada, kes hammaste murdmise vabandusel alalõpmata piikusuvad. Ja väljaspool söödavate lõunate vastu tekkinud ala suureneva jälkuse kiirendatud vabaabieli mõte muutub valitsevamaks ja selgemaks; ja tusane poissmees silmab kange viirastusena rõõmust päikesena punetavat küpsetisora, mille ees sammuvad pikka mahlakalt tilkudes kõigevägevamad rumpstekid.

Need on restoraanide ahjudes küpsetatud petlikud rostbiifid ning viirastuslikud lambakintsud, mis arendavad vanade poiste roidunud hinges vabaarmastuse hapnikka.

Prantsuse keelest **Alb. Saaberg.**

Langes lund, langes verist lund.

Langes lund, langes valget lund.
Rõõmsat naeru, kergeid pilkeid,
naiste libistusi, kilkeid
kuulas tund, kuulas õine tund.
Vallataden ooperist läks koju,
lume valge sadaden läks koju
noorimehi, tütarlapsi.

Langes lund, langes pehmet lund
läbi laternate paiste.
Mänguhimuliste naiste
kaasa sund, kiskus elusund.
Lobisesid armust karmin huuled,
avatlesid lumekeerdu huuled
noorimehi tütarlapsi.

Langes lund, langes külma lund.
— Miks sääil sõitvad heled tuled,
räitsakad neis nagu sulded? —

Vaikis kund, vaikis rõõmus kund.
— Kas sa üllid, autod raudteel ftoovad
veristatuid sõjamehi toovad,
noorimehi, tütarlapsi? —

Langes lund, langes verist lund.
Valu salvas südamesse,
lumí langes hingedesse.
— Kes neist und, magab jäädvat und . . .
— Ära räägi, sääil on sõda, veri. —
Halvas langenuie nõrguv veri
noorimehi, tütarlapsi.

Langes lund, langes valget lund.
Hinges heitles mõte visa.
Sõnatumat hädakisa
kuulas tund, kuulas õine tund.
Valvastee ooperist läks koju,
valge lume sadaden läks koju
noorimehi, tütarlapsi.

15/XI. 15.

Henrik Visnapuu.

Suvel niinepuie all.

On sahiševad niinepuie koorid
kesk päikesepaistet helisenud valla;
on õnnestavad õite lõhnaloorid
end libistanud tuuleõhul alla —
nüüd virvendades valdavad nad meeled.

On sünnitanud kerged tuulehiilid
maas lõogeldavaid õifetolmu vooge;
on sünnitanud kerged tuulehiilid
ka igapäises rinnas tundehooge, —
et kiitvad loodust vaimustatult keeled.

Herbert Grünfeldt.

Eesti luule viletsused, paljastanud J o h. A a v i k. Osa-
ühisus „Noor-Eesti“ kirjastus. 1915. a. Bergmanni trükk. Hind
40 kop.

Meie prosodiia ala on *terra incognita*. Meil pole senini
ilmunud mitte ainult värsitehnika käsiraamat, vaid ainust artiklitki
sel alal. Ka need teadmised, mis meil on värsitehnika alal, on
võõrist hallikist omandatud. Ei ole ime, et meie oma värsi ala
seepärast täiesti kindluseta. Meie vanemad luuletajad on nähta-
vasti ainult meetriga, kindla värsi mõõdu ja riimega, nimelt täis-
kõlaliste riimega tuttavad olnud. Muu kõik on neile ülearune näi-
nud. Rütm on alati meetriga samaks asjaks peetud. Suhe meetri

ja sõna loomulikkude rõhkude vahel, mis moodustab rütmi, on täiesti tundmatu. Suhe rütmi ja sõnade kui sümboole vahel, mis markeerivad hinge üksikuid avaldusi, suhe luuletuse välisvormi (Nimelt välisvorm, sest nägemata ja avaldamata jääb pärisvorm, mis on sisu ja välisvormi lõpulik süüntes. Luuletust kirjutades, teeb luuletaja seda, et ta lõhub väljendamata luuletuse sisuks ja välisvormiks, et teda intuiitivsest vallast kiskuda intellekti pinnale) kui terviku ja hinge esihallikuist emaneerinud, väljavoolanud idee ja tundmuste, s. o. sisu vahel ei ole, ka mitte meie kõige paremad luuletajad välja arvatud, mõistmist leidnud, kuid meie ei taha Aavikuga sees ühes nõus olla, et Eesti rahvas üleüldse luulevaene tõug on.

Tahaksin parema meelega uskuda, et Eesti kunstluule end mitte veel leidnud ei ole ses kultuuri sajus, mille alla ta kiires edenemises on langenud. Majanduslikka raskusi kaasa arvates, võimaldan, et meie luule ka osalt seepärast põeb, et meie suurlinn puudub, mis praegusaja luule väljaspool meie kodumaad on põhjendanud. Täiesti nõus peab olema, kui autor harimatuse puudust etteheidab luuletehnikas. Broschüür „Eesti luule viletsused“ ei pretendeeri põhjalikkust. Aavikule omase olavusega, osalise tabavusega ja pääliskaudsusega sarnasis küsimusis puudutab ta mainitud broschüüris väga põlevaid küsimusi. Ta algab välimisest värsitehnikast, läheb stiiliküsimusse ja annab lõpuks noorile luuletajaile üleüldiskirjanduslisi näpunäiteid, lõpetades kirjanik-luuletaja südametunnistuse küsimusega.

Täiesti õigustatuks tuleb pidada kindla vormi kaitset, vaba vormi vastu. Madala luule põhjuseks peab autor vormi võimetust, tehnika ingnorantsi. Ta nõuab tihedamat, prägnanti stiili, käsib algajatel selgust, plastilikkust omaks sihiks võtta. Kõik need nõuded on väärt, et neid mitte üksi luuletajad tähele ei pane, vaid ka proosakirjanikud ja ka kirjanduslik publikum. Põhjusmõte, et luuletajad sama harjutusaastad läbi peavad tegema, kui maali- ja muusika kunstnikud, on õige, kuid omis püüdmistes siduda end kas Prantsuse ehk mõne muu luule ideaaliga oleks vast siiski mitte õige, sest meie ei tea missugusel vormil ja missuguste põhittoonidega end avaldab Eesti tõsine luule.

Broschüüri tuleks soovitada kõigile, kes kirjanduses tegutsevad. Eitavate külgede näitamisega kihutab ta prosodiia põhjalikkumale mõistmisele. Ja seda on nii hädasti tarvis luuletajaile ja nende lugejatele. Kes võtaks enese pääle Eesti prosodiia põhjaliku uurimise ja nende lõpusaavutuste avaldamise?

H. Visnapuu.

Trükiviga. Meie ajakirja selles numbris on esimeses kirjutuses „Maomavalitsuse uuenduskatsed Eestis“ mõtetsegav trükiviga juhtunud. Lhk. 244, 12 rida alt on lause: „Nende hulgast määrab siis kuberner, keda tema tahab, kreisi volinikuks“; peab aga olema: „Nende hulgast määrab siis valimiskogu, kes jääb volinikuks, kes kandidadiks“

Vastutav toimetaja: **K. Tüür.** Vastutav väljaandja: **P. V. Epler.**

Дозволено военною цензурою. — Юрьевъ, 3-го декабря 1915.

A. Kitzberg.

Noorus ja vanadus.

Noor-Eesti 10-aastase tegevuse puhul.

Tehes teekonde läbi ääretuma ajaloo võitluste välja ja panes tähele tõusvaid ja kahanevaid liikumisi tema rahutul pinnal, märkame sääl heitlusi elu ja surma pääle vanaduse ja nooruse vahel.

Vanad seltskondlikud korrad varisevad ja langevad ümber noorte ja nooremate ühiskondlikkude kihtide päalerõhumisel. Arvustikulisel teatel tõendavad, et noorus ikka ja alati on olnud päaelemendiks ühiskondlikuis liikumistes. Seda võime ütelda arvude põhjal pea kõigi uuema aja „mässumeeste“ protsesside kohta; seda võime tõendada Itaalia vabastusliikumise kohta, samuti kõige viie Prantsuse revolutsiooni kohta (1789—1870). Seda võime kindlasti ütelda pea kõigi teiste ühiskondlikkude liikumiste kohta, olgugi ilma sellekohase arvustikulise kokkuvõtteta. On katseid olnud seltskondlikka liikumisi ainult nooruse ja vanaduse vahelisteks heitlusteks kujutada. Kuid siiski ei saa neid püüdeid õnnestanuiks pidada, sest et siin klassivõitluse moment kõrvale on jäetud. Kuid kindel on, et noorus kõigis ühiselulistel liikumistes on tegev uuendusmeelsuse laagris eelväena, õhutajana, võitluse kandjana.

Kuid mitte ükski seltskondlikkudes liikumistes ei ole noorus rind rinna vastu võitlemas vanadusega. Vaid samuti on lugu ka teistel kultuuri aladel: teaduses, kunstis, kirjanduses jne.

Vanaduse ja nooruse vaheline antagonism on põletavalt terav n. n. ülemineku aegadel, sugupõlvede vahetuse silmapilkudel ja ideelise murdumise päivil. Kuid ka ühiselulise rahu ajal on ta alati kustumata. — See on igavene, kõige kolme aja — mineviku, oleviku ja tuleviku probleem. Ja mitte ükski avalikus elus ei löö ta laineid, vaid ta on hõõgumas igas perekonnas, igas majas, kus ühe katuse all külg külje kõrval elamas kaks sugupõlve: looja minev vanadus agoonia krampides ja tõusev noorus uuen dustegude janus.

Ja kuidas võikski see teisiti olla?! — Kuidas võiks vanadusliku rutiini, ettevaatlikkuse, „tasa ja targu“ ja nooruslik entusiasm, uuduse janu ja kangelasmeelsus minna ühise lipu all! Kuidas võiks oleva korruga ja kulunuks tallatud mõtete ja vaadetega kokkukasvanud ning inertseks saanud vanadus ühes paadis istuda seda korda ja neid mõtteid arvustava noorusega, selle ühiskondliku inertsi ägedama vaenlasega! Ja kuidas võiks noorus, kes oma hinge ja isikut kalliks peab, minna kokkulepetele, kus ta enese kaotama peaks! — Ei, see on võimata.

Noorus ja vanadus, need on kaks lepitamata polaarset jõudu, kumbki isesuguse hingeeluga. Vastolu nende vahel on paratamatu. See on vaen traditsiooni ja kriitilise mõtte, rahu ja rakutu otsimise vahel. See on nähtus, mis lõputa. Ja kui see kord lõpeks, missugune rabamaa vaim pääseks siis elu üle valitsema, kuidas roostetaks siis hinged, kuidas nürineks siis võimed kuidas närtiks siis jõud! Ei tuntaks siis ulgumere purjete luulet, ei toonide värskust, ei otsimise ega leidmise värinaid. Magataks palju. — Sellepärast olgu tervitatud võitlustujuline noorus, olgu tervitatud tema hoolimata julgus, tema hoogne paatos, olgu tervitatud tema kangelasmeelsete tegude janu.

Suuremisi joontes, kui kunagi enne Eestis, tõstab meie noorus oma lipu lehvima Venemaa suure uuestisündimise päeva koidu tuulte puhangutel, suure ühiskondliku murrangu sündimisvärinate tundidel, suurte aegade tumedate, veel selgimata aimdustega. Kuid arad ja veel vähe iseteadlikud on noorte esimesed sammud.

Kui pidada „Kiiri“ teatavis piirides toleaege nooruse meeleolu kajastuseks, siis leiame siin veel vähe iseteadlikkuse märke. Ollakse veel vähenõudlikus lapse-eas. Vanadus on veel autoriteetlikul kõrgusel. Bergmann oma „lauludega“ on meie klassikalise luule „suurmeister“; O. Grossschmidt peetakse „meie parimate luuletajate liiki“, Jakob Liiv oma „Pühakujuga“ „suudab meelt vangistada ja südames vastukaja äratada“ jne. Ka ei ole kaugel vanadest tolle aja „kirjanduse sõprade“ nii ebamäärane ja patriarhaalsuse märke kandev ühiskondlik tahtmine, mille juhtsõnaks: „Ehitagem Eesti koda, edendagem Eesti tööd!“

Kuid selgitamispäevad ei jäänud tulemata, ja nad tulid pea, „kui vägivõimud lahti pääsid“. Igapäises elus kui tihti ei jae meie üksteisele ja iseendale võõraiks ja tundmatuiks. Kui sagedasti ei ole sõber mitte sõber, seltsimees mitte kaasvõitleja, vaid pagemisväärine olevus. Argipäisete hallide tegude hämarus ei ole tihti küllalt usaldusväärne valgus, et kaaslaste kujusid õigetes toonides näha.

Kuid on ainult tarvis hädaohtude kuristikul seista ja otsustaval teelahkmel peatada, kui võltsnäod langevad ja ebamäärased kaob, ning pärisjooned ilmsile avanevad. Kui enne 1905. aastat noorusele tema ühiskondlik osa veel vähe selginud ja vanaduse füsiognoomia veel kogemuslikult tundmata oli, siis toob „sõjakas aasta“ siin täieliku selguse. Jä kui selgetes äärjoontes avanevad siin üksteise vastu nooruse ja vanaduse iseloomulised kujud suure aja tulekahjulisel tagaseinal!

Noorte südamed on löödud „elu tulega“. „Ihalduste tuliste tungalte“ lõkendusel lähevad nad otsima „muinasjutu Kunglat“, „müristades“ kõrvu sõjalugu kõigile unistele, olles tüdinud „hai-gutavast nägudest“ ja tahtes teosta midagi „noort, julget, algu-pärast, edasipoolse näitavat, vabastavat“. Hüütakse: „Enam eu-roopalikku kultuuri!“ — ja see saab terve aastakümne juhtsõnaks. Ihaldatakse võitlust, ihaldatakse seda noorusväärise meeoluga. — „Kaunis on küll vaikne lahe, kallis arm nii hell ja mahe“ — kuid see siiski noorust ei rahulda, sest et „võitlust ikkab tema rind“. Ei kardeta surma, kui seda aated nõuavad, „sest pahem võitlusest veel sõuda koju õhtu eel.“

„Sest lõõtsugu vastu maru valju —
ma purjetan merele ometi! . . .
Sest üles nüüd purjed ja algame sõitu
ja õpime vabadusviisi teel.
Ja laulame vaimustust, vaprust võitu
neil kõigil, kes sõuavad lahes veel.“

(G. Suits, Nooruse unenägu).

Nii laulis noorus, kes „ei olnud veel kogenud vastaolu ideali ja selle teostegemise vahel“, nii andis ta töötusi vaprust vaimustuse oma vaikselt vettinud katuskambris, nii kärarikastes, hästi valgustatud meetingusaalides. — Nii paljudki vaimlised vekslid jäävad välja lunastamata, kuid siin pidas noorus sõna, pidas sõna meeletu julguse ja kindlusega. Ta tüüris ulgumere vahutavate lainete keskele paadiga, mis tihti tõepoolest muud ei olnud kui lapse nukk, ta tormas pimedasse ühiskonna öösse, et seda määratumis leekides põlema süüdata küünlaga, mille objektiivne väärtus sagedasti rohkem polnud kui kopikaline. Kuid kõik ta sammud olid niisugused, nagu nad olema pidid. Teisiti toimetada oli hingeeluliselt võimata. — Jäi järele palju pisaraid ja valu, jäid järele määratu rohkearvulised aktid sõja- ja kodanlise kohtu asjaajamises, jäid järele nimeta hauad surnuaia valli taga, kuid jäi järele nooruse vaimustustegude järeldusena ka murrang ühiskonna elus, jäid järele ka mälestused tuleviku noorusilmale kellele, „püha on elu tule tuha ase“.

Ja vanadus, mis tegi tema suure aja murdlainetes? — Noorus hüüab magajaid üles võitlusele:

„Välkugu teras ja raiugu raud:
Mehi ei kohuta surm ega haud.“

Vanadus kutsub inimesi „ustavuses riigivalitsuse vastu, maksva seadusliku korra varju all, lähemaid ülesandeid täitma, mis elu meile kätte näidanud“. Noorus kipub võitlusele, vanadus hoiab tagasi, nimetades seda nooreks ja lapselikuks ja kartes oma „küüsi kõrvetada“. Noorus on täis entusiasmi ja tahab ka võimatut korda saata, vanadus peab rahulikult „aru“ ja arvab ennast „pääkapikulaseks“, kes kartku „ajalookäigu suuri rattaid“. — Noorus tahab otseteed edasi tungida, hoolimata hädaohtudest, kuid vanadus on kindlasti igasuguse riskeerimise vastu:

„Kes ütleb meile, mis otsekohesema, tundmata tee pääl ees on? Võib olla langeme rabasse, kust raske välja saada. Sellepärast läheme kindlasti tuttavat teed mööda, samm sammult versta posti juurest versta posti juure, aegamööda edasi!“ (Postimees, 1905.) Noorus peab enese kohuseks vabastusliikumisele kõigi jõududega kaasatöötada, vanadus aga arvab oma kohust tema vastu juba seega täitnud olevat, et ta selle vastu ei tööta. Noorus arvab, et õigusi peab võitma, vanadus, see haige Laatsarus, loodab, et seda talle annetakse. Noorus kutsub Euroopasse; sõjakalt ja julgelt, vanadus manitseb tagasi „Eesti iseloomu“, „kõlblise ja rahvusliku iseolemise“ nimel.

Ühiselulistest heitluste keerises on nooruse ja vanaduse profiili jooned selgunud, nende näod on kindla ilme omandanud. Ja noorus on juba iseteadev „kahe ilmavaate“ lahkuminevuse kohta. „Kate on kärjastatud, mitte ainult rohkearvuliste enesepettuste päält ühiskondlikus elus, vaid samuti vaimlikkude vahetkordade vallas. Edu astub kriitika ja eitamise teed“. Leitakse, et ühiskondlik murdmise aeg on jälle teravamis joontes ilmsile toonud „kaks isesugust ilmavaadet, kaks isesugust tõekstundmist, mis üksteisega võitluses kokku pörkavad, inimesi lahutavad ja ühendavad“. Noorus ise tunnistab, et olgugi temal veel selgimata paljud küsimused ja ülesanded, mida elu ülesseadnud, siiski olla noortes „ometi ühine umbusaldus endise mõtteviisi vastu, ühine tormijooksu rõõm vana elu ja edu takistava korra vastu ja viimaks ühine tung uusi, paremaid, vabamaid elamisvormisid luua“. (G. Suits, Sihid ja vaated). Noorus ei saa vanade „edumeelsusest“ enam teisiti kõnelda, kui jutumärkides. Noorus on vanadust näinud oma lihaste silmiga ja on enese leidnud. Iseteadlikkus on kasvanud iga tunniga ja on küpseks saanud kiirelt ja vara, nagu põllud põua päivil.

„Ühe karja ja karjase“ ideoloogiaga läbi imbutatud vanadus tervitab lahkuläinud noorust oma ajakirjanduslikus tänavas kõige „raskepärasmate“ tüsedustega, sõimab nagu saunast tulev alevimees, kopsas käes, viht kaenla all, oma vägevust vanade naiste proovile paneb. Noored on äkki Buridani eeslid, jõuetud hinged, valmimata poisid, pajatsid, dekadendid, „degeneristid“ jne.

Reaktsiooni bachanaal käib üle maa . . . Nooruse read harvenevad: kes on hallide müüride taga, kes on pettunud, kes on tagasi pööranud, kes on pagunud . . . Julgetel unistustel on tiivad löödud. Algab Tuulemaa aeg. Noorus laulab „muutunud laulu vaatepiiri varjutuste all“, laulab sügiselaulu hallist taevast ja mustast maast, udusse upuvatest sihtidest, haigest südamest ja väsinud meelest, laulab „vanadest noortest“, „varajasest lumest“ ja kangus maarjakaskedest „soolaugastel“.

Vanadus, kes oli toimetanud „tasa ja targu“, liigub nüüd tasahiljukesi „seaduslikkuse piirides“ „Eesti iseloomu“ kohaselt „elupikkuse edumõtte“ sihis, „ustavuses riigivalitsuse vastu“, „õiendades (pikkamisi) koduseid asju“. Veel kestavad järelvõitlused „käremeelsusega“, kes nähtavasti isegi enam oma nägu ei tunne,

ja siis on varsti jälle „rahu maa peal“. Suurte põhjusemõtetena kuulutatakse iseenesest mõistetavid asju. Suuri põhjusemõtteid endid aga ei ole olemaski. On ainult suure rutuga päevaküsimuste jaoks kokkusepitsetud töökava kahvatud varjud. Algab suurema hooga majanduslik edasirühkimine, põllutöö põhjalikuks tegemine ja maakarja kasvatamine, ning laulupidud „vanast heast ajast“ tahetakse Eesti elu idüllilise tunnistajaks tuua. Kõiki ettevõtteid on saatmas rahvuslik lipp. Kõigiga, kes ei ole peri vanadusele, minnakse kohtusse rahvuse nimel. Ka noorusega. Teda nimetatakse aatevaeseks, sest et „maamulla luule“ teda vaimustada ei suuda ja „muistne Eesti vöökirik“ tema maitstes ainuvalitseja pole. Ta on „nõuta eitav arvustaja mustapriillilise ilmavaatega“, sest et tal võimata on vanadusele hümnid laulda, sest et ta selle vanaduse ümber on hinnanud ja tema purjekast välja hüpanud. V. Reiman, see vanadusliku „kuldse kesktee“ tulisem kuulutaja süüdistab noorust „ajaloolise vaatlemise viisi puuduses“, tuletab meele neljanda käsu töotussõnu ja kutsub kõiki „usaldusega oma hädaduse poole rühkivate esiisade ümber koguma ja nende juhatusel ülesehitavat tööd tegema“. Need on iseloomulised sõnad patriarhaalsuse õhkkonnas kasvanud ja elutseva vanaduse poolt. Ja vanadus püüab noorusele tähiseid seada. Objektiivsete kultuuriväärtuste, rahvuse, nimel ütleb ta ennast seda tegevat. — Kuid noorus tõrgub, ei lähe neid teid mööda. Talle on meeldivamad uued käimata teed, tallamata neitsilikud rajad.

. . . Noorus on laiali valgunud. Osa noorust jätkab endise kangelasmeelsusega inimeste ühiskondlikka silmi selgitavat tööd, riskerides sääl juures sagedasti kõigega, mis tal on, nagu see noorusväärine. Seisukohti revideeritakse, vanad kopikalised hädaküünlad vahetatakse uuemoeliste elektrilampide vastu ümber, valmistatakse tuleviku päevade võitlusele . . . Teine osa noortest, et „ohvisuitsu maha vaotanud saod“ ja „vaimustused liivasse kantud“, läheb ära, „tumm, tõsine, maapaolase sammudega“. Ja otsib tröösti „valgest kuust“, roosidest ja suveõhtu niitudest, unistades „valgest käest“ ja lauldes „ühele lapsele“ kahe palmikuga ja kenade lohkega põskis . . . Endisest hoost, paatosest ja sõjakusest on paljugi kadunud, otsitakse üksildust, on väsimuse jooni.

Vanadus läheb rändama, et leida mõtet, millega tõmmata noorust oma lipu alla, ja peatab viimaks lõpulikult oma vähekuultuurilise „maakultura“ pääl. Ja siis hakatakse „tuld õhutama, et meie noorte ja vanade mõtted ja meeled maarahva paleuste poole pöörduksid“. (Postimees 187, 1912.) Kuid noorus pöörab tervel rinnal selja: ahtakesed mõtted ei suuda ta hinge lõkkele tõsta. Ja vanadus jääb kesk tänavat oma tulega, mis tõepoolest muud pole, kui vettinud raagudest hingitsev loit, paras karjapoistel käsa soojendada ja kartulid küpsetada.

Jälle seisame kümne aasta järele suurte tulekahjuliste aegade värinates. Vanaduse füsiognoomias on jällegi mõni segane joon selginud. Ja jälle selgemalt tunneb noorus seda kuristikku, mis teda vanadusest lahutab. Jälle mõistame kindlamalt, et võimata

on sellest kuristikust üle hüpata, ilma et põhja ei langeks ja hukka ei saaks noorusele . . . Ja jälle saab küpsemaks meis otsus, nooruse kodusse jääda ja mitte varju otsida vanaduse katuse alt.

Meie ei saa vanadusega kaasa minna. Vanadus ei saa meiega ühes tulla. Ainult üksikud vanemad, kelle hinged püsinud noortena, suudavad meile oma kaasvõitlejalikku kätt pakkuda. Olgu tervitatud nad! Kuid meie ei ole mitte kurvad, et noorus ja vanadus ei saa marssida ühise lipu all; ei ole mitte õnnetud, et nende vaenulised laagrid nii tihti üksteisega võitlusrinnale peavad asuma. Meie tunneme nende eluloovate liikumiste võrratut väärtust. — Kuid mis siin meie meeli sügavalt löikama peaks, see on arusaamise puudus üksteisest ja kultuuri vaesus võitluse võttes, sagedasti kõige karjuvam barbaarsus. See oli tõesti kõige jämejoonelisem tänavatuju, millega meie vanadus vastu võttis noorust, kes oli julgenud astuda iseseisvuse teid. — Ühelt poolt tarvitavad ebakultuurilised võitlusviisid rikuvad hingeliselt kahtlemata ka vastaseid, kes iseenesest võib olla väga kenad kaunishinged on. Seda rikkuvam on nende mõju nooruseas, kus waim veel nii vastuvõtlik, angumata. Meie noorus on kasvanud ja küpsenud selle poolest väga õnnetutes oludes. Ja ei või ütelda, et ta kristallselgena sellest on välja pääsenud. Vaadakem ümber! Kui palju vanaduslikka küürasid! Kui palju dogmaatilisi mõtte harjumusi! Kui palju pimedat kummardamist kulunud ideede ees! Kui palju mõistete virrvarri! Kui palju hingelist veni-villemlust! Kui palju vana-eestilikku võltskultuuri! Kändude vanne lasub käbide pääl. Isade patud on tasutud poegade kätte.

Kuid see äratunne, et „isad“ suurel määral meie pahede põhjuseks, ärgu saagu meile odavaks kaitsekilbiks, vaid ümberpöörduvalt, kihutagu meid veel enam pingutatud jõududega visale tööle, et üle saada endi varjukülgedest. Ei ole üleliigne ikka ja ikka rõhutada enesearvustuse,-kasvatuse ja kultuurilisemaks saamise tarvet, ehk see küll alati iseenesestki mõistetav peaks olema. Kuid samal ajal käigu kõige põnevam võitlus ka teisel rinnal. Võideldes oma sisemise hingelise inertlusega, oma „vana Adamaga“, astugem kõige ägedamasse lahingusse vanadusliku roostevaimuga ka ühiskondlikus elus. Ärgu kohutagu meid tagasi haigutavad kuristikud ees, paljateralised mõõgad päade kohal, vaid tungigem edasi võimsate laulude saatel, hoolimata nende laiskade ja kartlike hingede tagasihüüetest, kellele elu ja edu on haige tiu sarnane, kes enesele karbi pähe peab tõmbama vähema kui puhangu all. Meie lähemä. Võib olla on meist nii mõnelgi ise tee, kuid siht kõigil ühine.

Olgu meie ümber jälle rohkem noorusuhkeid hingi sätendavate silmadega ja lehvivate lippudega päiketõusmata koidiku kaugele kutsuvate tuulte käes!

Hans Kruus.

Sotsialistlikust Internatsionaalist.

Eelolevate ridade siht ei ole mitte sügav juurdlemine sotsialistliku Internatsionaali üle — selle sisemiste nõrkuste ja ta ajalooliste puuduste üle, ei! ainult praeguse seisukorra kirjeldus on see, mida need read pakkuda tahavad. Vana ja uut kõrvu seada, vanu mälestusi värskendada ja neid uutes sündmustes peegeldada — see on nende ridade siht.

Kuid — mis otstarbekas?

Kas on üleüldse veel ajakohane, sotsialistlikust Internatsionaalist juttu teha, kuna maailma sõja verised õpetused sellest vähe järele on jätnud, kuna Internatsionaali ideaalide kandjatest nii paljud nüüd nende ideaalide hauakaevajateks on saanud? Kas ei tuleks maailma sõja vallale puhkemist Internatsionaali kokkulangetamiseks pidada ja Postimehe „n“-ga ütelda, et — sotsialdemokraatiat seitsaadi ainult veel *a k a d e e m i l i s e k s k ü s i m u s e k s* tuleb pidada, s. o. et tööliste liikumine oma poliitilise tähtsuse ja mõju kaotanud on? — Internatsionaali tempel on n. n. sotsiaalpatritismi pattude läbi rojastatud; kas ei peaks tema sõbrad nüüd tuhas ja kotiriides leinama ja nutulaule laulma, nagu lisraelilapsed vangiteel Baabelisse?

Ei! Seda mitte.

Tõsi küll: Internatsionaalne töölisteliit on raske hoobi saanud, raskema, kui kõik senised on olnud, seda ei maksa salata. Ja sellest tekib paratamata vajadus uuesti orienteerimiseks — „ümberõppimiseks“, s. o. hoone aluseid tuleb läbivaadata, mõni pragunenud koht tuleb mahakiskud aja uuesti ülesehitada, „parandada“ ja „kohendada“ tuleb sellejuures mõndagi. Sest „õnnetus tuli nagu varas öösel“. Selle tulemise võimalust teati küll. Aga — kogu Internatsionaali hoone ei olnud mitte just selleks ehitatud ja kavatsetud, et sõja hädaohtu rahvaste päält hoida, s. o. ehituse algusplaan ei pidanud seda mitte pääsajaks, (Me teame ju, mis töölisteliikumise otsekohene siht on!) Kõike seda silmas pidades on asja küllalt Internatsionaali pragunenud hoonet ligemalt silmitseda, kõike tähelepanna, ilma tagasihoidmata tõtt tunnistada ja ütelda, „mis on“.

Tõsi on, et Internatsionaal mitte ainult sõda puhkemast keelata ei jaksanud, vaid ta ei näidanud oma tugevates osades selleks tõsist tahtmiski sellel silmapilgul, kus seda oodati. Aga — õiglasel olles peame küsima: kas olid meie ootused selleks põhjendatud, et Internatsionaal sõda takistada suudab? Ta ei olnud ju mitte sõja takistamiseks loodud, vaid see ülesanne sai temale hiljem lisaks antud. Sellepärast olid sõja takistamise ootused Internatsionaali läbi liig kõrgele kruvitud. Palju rohkem põhjendatud on etteheited, mis tööliste liikumise juhtidele sellepärast tehakse, et nad poliitiliselt nõnda armetumalt ümber kukkusid, senise tööliste poliitika ärasalgasid ja patriootlisse sõjapasunasse

puhkuma hakkasid. Sellega kaldusid nad imperialistidega ühe tee pääle ja ohverdasid töölisteklassi üleilmlise huvide kokkukõla. See tõeasi, et töölisteklassi poliitilised usaldusmehed oma kohuse nende vastu, kes neid valinud olid, äraunustasid ja endid kapitalistlike-patriootide poliitika toetajateks andsid, jääb kustutamata põletismärgiks Internatsionaali ajaloos. Pääasjalikult langeb see ühelt poolt Saksa ja Austria, teiselt poolt Prantsuse, Belgia ja Inglise parteide juhatuste pääle.

Tähendatud parteide juhatustes talitavad sõja aegu needsamad mehed, kes usaldusmeestena üleilmlistest kongressidest osa võtsid ja kes seal neid otsuseid kavatsesid ja kaalusid, mis nii mitmel puhul sõja vastu üles seati ja ühel häälel vastu võeti. Nende sõja vastaste otsuste järele pidid iga maa parteid sõda kõigi abinõudega takistada püüdma, ja kui takistamine võimata, siis pidid nad selleks tööd tegema, et sõda rutemini lõpule jõuaks. Aga tehtud ei saanud ühes ega teises mõttes mitte midagi. Nõndasama on siis ka kõik muu tegemata jäänud, mis nende otsuste läbi ülesandeks oli tehtud, näit. kapitalismi nõrgendamine sõja sekelduste aegu. Hoopis selle vastu: kapitalism peab hääd lõikust, sotsialism kannatab nõrgendusi . . .

Nagu Saksa töölistepartei üleilmlises tööliste ühenduses teistele nagu eeskujuks oli, sai tema juhatuse nüüd ka halvaks mõttes eeskujuks. Niihästi Saksa partei eestseisus, nagu ka riigipäeva fraktsioon ja ametiühisuste keskjuhatuse löid sõja algusel täiesti valitsuse poole, heitsid endid patriootilise sõjahüüu alla. Alguses põhjendasid nad oma ümberkukkumist sellega, Saksamaale tungitud kallale, ta pidavat ennast kaitsma. Nad ei võid seda lubada, et Saksamaa sõja tallermaaks saab. Aga kuna nad sõja õnnestust oma maa päält ära hoida soovisid, olid nad valmis seda naabri maadesse kandma, s. o. oma seniste seltsimeeste pääle . . . Nad uskusid valitsuse valetateid kas kergemeelselt, ehk oma parema teadmise vastu, et kasakad juba üle Saksa piiri tunginud ja et Prantsuse piiril seesama lugu olla. Kuna nad veel viimastel päevadel enne sõda partei lehtedes õieti kirjutasid, et Austria ultimaatum Serbiale plaanitsetud sõjatule sütitamine on ja Saksa valitsuselt nõudsid, et see Vienis rahu hoida käseks, kukkusid nad üle õõ ümber ja hakkasid põhjendusi otsima, mis nende arusaamata tegu võiksid vabandada. Siis leiti, et Saksa edenemisvõimalus, vabadus ja kättevõidetud paremused hädaohus olla, võitja Venemaa tähendavat Saksamaal ja kogu Euroopas reaktsiooni ja ebavabadust igal vormil. Ja nõnda panid nad endid vaimustuses sõjariistu.

Prantsusmaal — seesama pilt. Ja siin seda suurema õigusega. Sest siin oli Saksamaa tõega päaletungimas, kes — oma enese töötusi unustades — Belgiasse sisse tungis ja peagi suure osa Prantsusmaast oma vägede alla uputas.

Aga enne sõda kinnitati mõlemite poolt — ja väga õieti, et rahvastel üksteise vastu vaenu ei ole; et mõlemil pool piiri kapitalistid oma imperia-

listlikku võimupoliitikat ajades sõjale kihutavad ja et sõjale varustamise kapital kõige nurjatumal kombel rahvuslikku vaenu kunstlikult üleskihitada püüab, sest et ta sel teel oma kasuahnust kõige paremini rahuldada võib. Kuidas võidi seda nii järsku unustada?

Ja kuigi oletada, et Saksa valitsus alguses nõnda hästi petta oskas, nagu oleks temale täiesti kallale tungitud, nüüd peaksid ometi ka pimedadki nägema, et sellest enam juttugi ei või olla! Sest mitte ainult imperialistlikud mõjumehed, vaid ka riigikantsler ja isegi niisugune vastutav isik, nagu Bayeri kroonprints, on kõigiti selgelt avaldanud, et Saksamaa sõjaga kaugeid ja kogu maailma rahule hädaohtlikka sihtisid taga ajab; nii et seda millegiks muuks ei või pidada, kui pääletungimise ja saagi ahnitsemise sõjaks. Ja need, kes nende sihtide tagused ajujõud on, ei hoiu enam kõige häbematagi plaanidega tagasi. Nõnda näit. söandavad võimukad tööstuse liitude esitajad lausa oma nõudmisi avaldada, et allaheidetud maade elanikud ilma õigusteta helootideks alandataks, nende omandus sakslastele antaks jne.

Kui 1870. a. Sedan ja Napoleon III. langenud olid, nõudis sellelaigne Saksa sotsialdemokraatia rahu tegemist ja oli Elsass-Lothringi äravõtmise vastu. Nüüd ei hoiu Saksa väed mitte ainult Põhja-Prantsusmaad ja Belgiat oma all, vaid Galiitsia on tagasi võetud, Poola-, Leedu- ja Kuramaa on äravõetud ja praegu näib nii, et ka Serbial enam pikka pidu ei ole. Aga Saksa sotsialdemokraatia ei suuda veelgi sellesarnast sammu astuda, nagu Bebel ja Liebknecht 1870. a. riigipäeval rahutegemise nõudmiseks astusid. Partei ametikohad jutlustavad ikka veel „läbi pidamise“ vajadusest ja kemplevad partei oppotsitsiooni vastu, kes sõja-vastast kihutustööd teeb. — Partei eestseisus ja riigipäeva fraktsioon andsid augusti kuul 1915 oma „rahusihid“ teada. Nad ei nõua väheemat, kui lahtist ust kõigis asumais — ka võorastes; vaba merd, s. o. Inglise võimu murdmist; Saksa piiride kindlustamist päaletungimiste eest, s. o. võoraste maade äravõtmist, nõnda kaugelt kui võimkonnad Saksa piiride kindlustamiseks vaja ütlevad olevat; jah, isegi Türgimaa tükeldamata jätmise nõudmine leidub teiste seas! Elsass-Lothringi Prantsusele tagasiandmisest ei võida juttugi olla. Sellega on siis ka rahvaste enesemääramise põhjusmõte, nagu ta programmis üleval on, üle parda heidetud! Kui märgukirja kokkuseadjad siiski veel ütlevad, et nad võoraste maade omandamise vastu olla, siis on see ainult sõnakõlks nende rahustuseks, kes mitte küllalt kiirelt ümberõppida ei suuda. Kuna Bebel ja Liebknecht 1870. a. kärsitumalt rahu nõudsid ja endile maa-äraandmise protsessi kaela tõmbasid ja üle kahe aasta vangi läksid, nõuavad praegused Saksa tööliste poliitika juhid Türgimaa ja Austro-Ungria puutumast! Mis on Saksa töölisel sellega tegu, kas Türgimaa ja Austro-Ungria puutumata jäävad, või tükeldatud saavad? Mitte Saksa tööliste kasud ei ole Anatoalias Bagdadi raudtee juures kinni, vaid Saksa suur- (panga)

kapitali kasud, imperialismi omad! Nõnda on see otse naeruks, mis Saksa tööliste esitajad enestel — tööliste kasude nimel — nõuda lubavad. Ja paremat tunnistust ei ole tarviski, et nad endid pimesi imperialismi lõa otsa on andnud.

See on 4. augusti poliitika paratamata tagajärg. Oli kord sõja vankri ette rakendatud „Burgfrieden“ (parteide vaheline kodu-rahu) maksvaks tunnistatud, ei võinud tõsisest tööliste poliitikast enam juttu olla. Ja — seda kõik ilma politsei sunnita — vabatahtlikult! Karl Kautsky kirjutas ühel nõrgal tunnil vabandades, tööliste organisatsioonid olla — rahuaja tööriistad, sõja ajal ei olla nendega midagi pääle hakata. Praktilised partei poliitikud läksid aga veel kaugemale ja panid tööliste organisatsioonid — sõja teenistusse! Jah, kõige hirmsama sõja rakkesse pandi nad . . .

Me oleme juba nimetanud, et tööliste organisatsioonid sõja vastu võitlemiseks loodud ei ole. Aga see ülesanne tuleb neil asja iseloomu pärast kande lisaks: eks kannata töolisteklass sõja all kõige rängemini? Ja kes peab sõja ajal tööliste tulusid kaitsema ja hoidma, kui mitte tööliste organisatsioonid? Igaüks teab, et tööliste kasud niisuguses raskes seisukorras iseäranis tublit kaitset nõuavad. Siiä kuulub — teadagi — ka sõja ärahoidmine. Mis tehti selleks Saksamaal?

Hiljuti ilmus Saksamaal kahekümne kaastöölise poolt raamat tööliste üle uuel Saksamaal. Raamatu väljaandjad on Preisi herrade-koja arhivaarius Dr. Friedrich Thimme ja Karl Legien, ametiühisuste keskkoha esimees; kaastöölised on kümme professorit ja kümme tuttavat sotsialdemokraatlist riigipäeva saadikut. Juba see iseenesest on tähelepanemisvääralt küllalt, et sotsialdemokraadid, kes senini kodanlastega midagi ühes talitada ei võinud, nüüd kodanlaste professoritega ja herradekoja ametnikuga ühes ikkes vedada katsuvad — esimese tunnistusena, et uus Saksamaa, mis pääle sõda tuleb, uue ühestöötamise võimaluse pidada tooma. — Sellest raamatust leiab kurbe tunnistusi, kudas tööliste asja eestvõtjad tööliste kasude vastu on talitanud ja talitavad. Nõnda näit. kirjutab Gustav Noske, Chemnitzi töörahva ajalehe toimetaja ja riigipäeva saadik muu seas:

„Pääle kodurahu kuulutamist on sotsialdemokraatliste tööliste organisatsioonid avalikust tegevusest peaaegu täiesti tagasi hoidunud. Kogu nende tegevus seisib äriasjade öiendamises . . . Poliitiline tegevus uinus sõja algusega nagu surmale. — Üle miljoni eksemplari läheb sotsialdemokraatlisi ajalehti iga päev rahva kätte laiale. Tuhanded nendest lähevad sõjaplatsile. Nende lehtede lugejatel on suur usaldus selle vastu, mis lehed sisaldavad. Mis oli enamisti nende lehtede sisu ja siht? See, et isamaa asja vastu usaldust äratada; äranäidata, et eluhoiu kallinemine üks paratamata sõja ning majanduslikkude kahjude kaasnähtus on, millega päevpäevalt hädaohtlikumaks muutuvat rahutust võimalik oli tagasi suruda, võitlejate juures ohvrimeelsust hoida jne. — Kuna tööliste organisatsioonid sõja hädade hoolekandmise tööst osavõtma tõttasid,

võtsid nad riigi- ja kogukondade valitsuse asutuste päält suure osa vastutust eneste pääle ja tõmbasid sellega eneste pääle mõndagi laimust. Sellega on hulka pahameelt sumbutatud ja arvutuse teravust kärbitud. Ja see oli ehk veel tähtsam, kui kümnetuhandete sotsialdemokraatlike meeste ja naiste kaastöö mitmesugustes sõja-hädade hoolekande laudkondades. Niisugust tööd tegid sotsialdemokraatlikud ühisused ja hulka sd. ajakirjade toimetused sõja algusest pääle. Kõik seati sõja teenistusse“. — Teisal loeme :

„Ametiühisuste võitluste juures peeti alati silmas, et igal sündsäl juhtumisel paremusi kätte saada. See oli võitluse juhtnööriks. Aga vaheldavate sõja-sündmuste aegu on ka ametiühisused aina rahu pidanud. Isamaa kitsikust silmas pidades on töölised oma kasud tahapoolet lükanud ja jätavad kõik sündsad juhtumised tarvitamata, kus neil hõlpus oleks oma paremust silmas pidada. Jah, nad tegid isamaa kasuks veel palju enam. Nad tarvitasid oma rikkalikka kassasid selleks, et rahutomal käärimisel põhja alt ära tõmmata, kuna kaugelt enam, kui põhjuskirjades määratud, oma abitarvitajatele liigetele abi ja leiba muretsesid ja neid tööta rasketest aegadest üle aitasid. Et nad ka teisisi oleksid teha võinud, seda näitavad meile rohkearvulised palgaliikumised Inglismaal“.

Mitte ainult Noske ei kirjuta nõnda, ei! ka Legien ütleb sedasama! Tema kirjutab muu seas :

„Kohe pääle sõja algust tegid ametiühisuste juhatused otsuseks, sõja vältusel streigi abirahasid mitte maksta. Sellega näitasid nad, et nende poolt majanduselu segamisi mitte karta ei ole“.

Seda ütleb mees, keda töölised oma kasude kaitsjana ametiühisuste etteotsa seadsid. Ta pidi sääl töölise kasusid kaitsma. Kudas ta seda tegi, sellest kõnelevad ta enese sõnad selgesti küllalt! — Ühes kohas ütleb Noske :

„Augusti kuul 1914. ütles mulle üks kõrge riigi ametnik, tema ja ka paljude teiste arvamise järel olla Saksa sotsialdemokraatia seisukohavõtmine Saksa võidu pooliti kindlaks teinud.“

Harilikul ajal oleks võimata olnud Saksa sotsialdemokraatiast sellesarnast oodata. Nüüd aga uhkustavad mehed seesuguste tegudega ja usuvad, et nad töölise kasusid just selviisil kõigeparemini kaitsevad. Kuna Internatsionaali kongresside otsused määravad, sõjaaegsid sekeldusi tulla selleks tarvitada, et kapitalismi nõrgendada, on Saksa tööväe juhid töölise organisatsioonid selleks tarvitunud, et kapitalismi toetada, et temale mitte tüli teha! Töölise ajakirjandust, mis selleks elule kutsuti, et kapitalismi ja klassiühiskonna pahede vastu võidelda, tarvitati nüüd selleks, et rahva põhjendatud meelepaha ja rahulolematust sumbutada. . . . Töölisi abiandmise laudkondade tegevusse tõmmates, tehti nad vastutuse kaaskandjateks, just nagu langeks osa sõja süüst töölise pääle . . . Et kapitalistidele kahjulikka streikisid ärahoida, tehti otsuseks, streigi kassasid, mis töölised just streikimise toeks olid loonud, muuks otstarbeks tarvitada ja

streigi abi andmata jätta. . . Tööliste poolt krosside kaupa kokkukogutud kapitalisid ei jäetud aga ka mitte tuleviku tarvis puutumata — kui neid praegu ennemääratud otstarbeks tarvitada sündaks ei arvatud — vaid neid tarvitati tööpuuduse all kannatajate toetamiseks, s. o. selle häda vähendamiseks, mis sõja ning muude kapitalistliku ühiskonna-korra pahede tagajärjel oli tekkinud ja mille kaotamise eest riik ja teised ühiskonna asutused hoolt oleksid pidanud kandma. Iseäranis sõja ajal olid nemad selle juures huvitatud, et rahva seas mitte ärevust ja rahutust tõusta lasta. Nüüd tegid seda aga tööliste eneste organid, tööliste eneste rahaga, mis hoopis teisel otstarbel kassadesse oli kogutud. Kui töölised oma maksusid makstes seda ette oleksid teadnud, et nende raha selleks otstarbeks ära saab tarvitatud, ei oleks nad raha mitte andnud. Ja nüüd ei antud töölistel enestel oma kassade üle otsustada, vaid sõjaaegsed otsustajad on juhid, kes oma pead käsivad ja ette kirjutavad, kudas nemad hääks arvavad. — Me võiksime sellekohaseid tunnistusi tahtmise järel rohkendada, sest neid on väga palju. Aga — mis tarvis seda teha, kus asi selge on! Vaatame parem teisale ja küsime, kudas lood sellepoolest Prantsusmaal on.

Üleüldiseks asjaolude iseloomustamiseks saab sellestki, kui teame, et väljapaistvad töölistejuhid, nagu Jules Guesde, Sembat, Thomas jne. kohe sõja algul ministri kohad vastu võtsid, ja nimelt niisugused juhid, kes senini valitsusest osavõtmisest kuuldagi ei tahtnud. Nüüd aga tegid nad seda ja nimelt sellel sihil, et „püha ühtmeelt“, s. o. Prantsuse kodurahu ehk „Burgfrieden“ segamata hoida. Vankumata marksist Jules Guesde, kes varem ennemini surma oleks läinud, kui ei ta ministri ametit vastu oleks võtnud, kes oleks seda uskuda võinud, et ta ühel häääl päeval häämeelega selle koha vastu võtab? Nüüd istub ta sääl ja juhib ühes oma seniste kodanliste vastastega ja avitab kapitalistlikku Prantsusmaad valitseda ja juhtida! Nüüd kirjutab ta aina pühast ohvri kohusest isamaale, „püha üksmeele“ ja igamehe isamaa kaitsemise kohusest. Ta on selle vastu, et tööliste seas sõjavastane meeleolu ja rahunõudmine maad leiaks ja teeb mis iganes võib, et seda maha suruda. — Nõndasama näib vana revolutsionäär ja militarismi vastane *Edouard Vaillant* oma mineviku nagu äraunustanud olevat, ja nagu oleks ta ikka natsionalist ja tuline militarist olnud. Sotsialismi jaoks ei ole tal nüüd enam aega ega vaimutuld, ta näib ainult veel Preisi militarismi ja üht ainust rõhujate klassi — s. o. Preisi junkruid maailma hädaohuna tundvat. Sedasama võib ka teistest tuntud tööliste juhtidest ja Prantsuse sotsialistidest-teoreetikutest ütelda. Kõik nad kirjutavad ja kõnelevad nüüd ainult veel vabastamise sõjast Preisi barbaarsuse ja ebakultuuri vastu. — Ühes suuremas Prantsuse maakonnas olid töölised oma usaldusmeeste koosolekul rahu nõudva otsuse teinud ja sotsialistlike ministrite vastu meelepaha avaldanud. Seda otsust ei olnud Prantsuse tööliste ajakirjanduses võimalik avaldada, sest et ajakirjanduse mõjumehed selle vastu olid. Pariisis ilmuv

venekeelne leht avaldas selle. Ja kui see asi Prantsuse tööliste partei nõukogu koosolekul kõne alla tuli, oli Jules Guesde selle resolutsiooni avaldamise vastu. Tehti märkus, et siis tulla prantslastel Vene keelt õppima hakata, Prantsuse keeles olla võimata seda otsust lugeda ja tundma saada. Alles selle järel andsid juhid järele ja lubasid resolutsiooni avaldada. — Prantsusmaal valitseb sõja tšensor täie valjusega. Üteldakse, see olla isegi Vene tšensori valjem . . . Sotsialistlikud ministrid lubasid tšensuri „olude nõuete kohaselt“ seada. Selleks panid nad sotsialisti Varénne — tšensoriks! Kaebtused tšensori valjuse pärast kajavad juba läbi kogu ilma. Juba on selle vastu mitmeid protestisid avaldatud — kodanliste ja sotsialistlike ajakirjanikkude ja toimetuste poolt. G u s t a v e H e r v è, endine antimilitarist, nüüdne sõjale kihutaja — kannatab ka oma lehega tšensori valjuse all. Sagedasti võetakse ta leht tervelt ära, teinekord kustutatakse ta juhtkirjad maha. H e r v è on patrioot. Aga ta kriitika on siiski kibe . . .

Kes praegu Prantsusmaal rahu kasuks sõna lausuda julgeb, see teeb enese kahtlaseks. Teda nimetatakse otsekohe Saksamaa agendiks, olgu ta muidu kodanline rahu sõber, ehk sotsialist. Ja mitte ainult natsionalistid ei tembelda teda isamaa vaenlaseks, vaid ka sotsialistid! Niisamasuguse kahtlustuse alla langeb ka igaüks, kes Internatsionaali uuesti kokkukuilutamiseks midagi julgeb teha. Prantsuse töölistepartei mõõduandjad poliitikut toonitavad nüüd ainult ühte: „Vaenlast tuleb puruks lüüa! Saksamaad peab nõnda lööma, et ta sunnitud on rahu paluma“. Ainult see tähendab nüüd võitu militarismi üle. Ja selle sihi kättesaamiseks on vaja, et töölised klassivõitluse mõttest ja püdmistest ajutiselt lahkuksid. Streigid ja sotsialistlik kihutustöö on nüüd Prantsuse partei juhtide arvates nõndasama ajast ja arust ära, just nagu Saksamaal. Sellejuures torkab järgmine asi teravalt silma.

Prantsuse töölistepartei juhid ja ajakirjandus teavad väga hästi, mis kohusetruud sotsialistid tegema peaksid, aga ainult — Saksa parteid arvustades! Kui nad Saksa partei tegevust kritiseerivad, siis teavad nad ülihästi, et krediitide lubamine, nagu ka klassivõitluse nurka heitmine mitte töölisteklasi politika ei ole. Kuna Saksa patriotism neile midagi barbaarset, tagurlist, põlgamisväärilist on, peavad nad Prantsuse patriotismi pühaks, „*union sacrée*“ hoidmiseks paratamata tarvilikuks. Nende arvates peaks Saksa sotsialdemokraatia ihust ja hingest sõja vastu olema, kuna nende eneste kohus aga sõja poolt on olla. Sest nende arvates on Saksamaa aina militarismi, kaiserismi ja tagurluse kehasutus; Prantsusmaa selle vastu tähendab vabadust, demokraatiat, edu . . . Kes Saksamaa poolt on, see toetab barbaarsust, kõike kultuuri vastast; kes aga Prantsuse poole hoiab, see võitleb edu ja kõige hää eest. (Selle kohta julgeb üks Prantsuse parteileht siiski märkuse teha, et Saksa militarismi kulud Prantsuse oma-dest ometi kergemad olla, sest Saksamaal langeda iga elaniku kohta 28 franki aastas, Prantsusmaal aga 36 franki!)

Kokkuvõttes võib ütelda, et Prantsuse pool Saksa sotsialistide käest just selle vastast nõutakse ja oodatakse, mis prantslased eneste juures oma pühamaks kohusetäitmiseks peavad: sakslased tehku mässu, aga prantslased hoidku truult oma valitsuse poole. Saksa partei opositsioon on prantslastel väga meele järele; aga oma ridades ei salli nad selle lõhnagi.

Belgias on asjaolud, nõndapalju kui töölistepartei sääl üleüldse avalikult veel arvesse tuleb, Prantsuse laadi. V a n d e r v e l d e, sotsialistliku Internatsionaali esimees, on katoliku usku kuninga ministriks hakanud ja tema on hoopis agaram minister kui töölistepartei juht . . . Internatsionaali kokkukutsumise pääle on ta vastanud, et ta oma kõrvad kõigi niisuguste nõudmiste vastu kinni hoiab — nõnda kaua kui ainuski Saksa soldat veel Belgia pinnal viibib. See tähendab: sõda kuni Saksamaa purustatud on! Üleilmilise proletariaadi huvid võivad — kannatada! . . . Näib nii, nagu ei oleks need mehed üleilmiliste kongresside otsuste kavatsemise ja vastuvõtmise juures olnudki . . .

Inglismaal on asjaolud vähe teised. Ka sääl on tööliste partei poliitikute seas mehi, kes valitsust toetavad ja sõja poolt on. Aga nende kõrval leidub sääl ka rahu sõpru ja need julgevad sõja vastu rääkida. Klassivõitlusest ei lahkunud Inglise tööliised mitte. Rahvuslik shovinism ei ulata mitte iga inglase juure, rahu propaganda ei ole mitte täitsa ära lämmutatud. Partei pää organ toetab agaralt nõudmist, et valitsus avalikult teada annaks missugused ta tõsised sõjasihid on, et neid avalikult arvustada ja nende üle mõtteid vahetada võiks.

Itaalia töölistepartei on üleilmiliste sotsialistlikkude kongresside otsustele truuks jäänud. Enne sõda katsus ta kõigest väest sõja vastu — rahu poolt tööd teha. Ta ei suutnud sõda tulemast keelata; aga ta on ka sõja ajal oma endisele teele truuks jäänud. Ta teeb rahu kasuks tööd ja töölisteklassi kasusid ei ole ta mitte unustanud ega sõjale ohvriks andnud. Mõningad sotsiaalpatriootid, kes ka Itaalias sõja pasunasse puhuma hakkasid, heideti sedamaid parteist välja. — Itaalia parteil on raske küll seda teed käia, sest valitsus oma suure politsei- ja sõjaväe võimuga on selle vastu ja tahaks seda häämeelega võimataks teha. Ta raskendab partei tööd küll, aga parteid oma poole pöörata, seda ta ei suuda.

Suurema ehk vähema õigusega võib seda ka erapooletute maade tööliste parteidest ütelda. Aga sääl juures peab meeles pidama, et nende töö „sõja võimalikult ruttu lõpetamiseks“, nagu kongresside otsused nõuavad, ometi õige väike on olnud, iseäranis seda silmas pidades, et Internatsionaali uuesti kogumine arvama suuri raskusi leiab. — Ka Serbia ja Vene tööliste ei või — nõnda palju kui selle üle teateid on avaldatud — patriootilist shovinismi süüks ette heita. Nad on endid nagu itaallased puhtad hoidnud.

Vene töölisteparteist siin kõneleda on raske. Esiteks on teated väljamaal Vene olude üle koguni puudulikud — puudulikud, kui nad kodumaal alla võivad, ja — teiseks on ka muid

keelavaid põhjusid olemas. — Kuna aga Vene töölistepartei tähtsamatest poliitikutest ja kirjanikkudest suur hulk väljamaal elab, olgu nendest mõnda üsna lühidalt ja suurtes, üleüldistes joontes nimetatud.

Väljamaal asuvate Vene sd.-de seas on kolme päävoolu märgata. Laialt tuntud vaimukas Vene marksist Plechanov seisab sotsiaalpatriootide eesotsas. Selle rühma arv ei ole mitte suur. Ka tuttav Vene agrarolude tuntja Peter Maslov ja endine duuma saadik Aleksinski hoiavad selle poole. Viimane andis Pariisis väikest ajakirja välja, mis nüüd rühma omaks sai. Selle muutusega sai ka leht uue nime „Призывъ“. Lehe toon on äge, nagu ennegi, ja ulatab nende kahtlustamiseni, kes mitte sotsiaalpatriootid ei ole. — Plechanovi sõbruskond on väga selle poolt, et Venemaa võidaks. Tema ideoloogia järele ei olene Vene võidust mitte ainult üleilmalise sotsialdemokraatia edenemine ära, vaid Euroopa edu ja demokraatlik valitsusviis. Saksamaa võit tähendavat tagurluse ja militarismi võitu, töölisteliikumise ja demokraatia kängujäämist. Venemaa võit olla ühtlasi ka demokraatia võit Venemaal . . .

Lenini — s. o. „enamlaste“ pääjuhi arvamine ja ideoloogia käib peaaegu otse Plechanovi vastu. Tema kaldub selle poole, et föderatiivne riigikorraldus ka Venemaa tulevikule tulus oleks, ja ta ei kohku selle mõtte eest mitte tagasi, üksikutele rahvas-tele autonoomiat lubamast . . .

Paul Axelrod'i ümber kogunud endine n. n. „vähemlaste“ ja „likvitaatorite“ sõbruskond nimetab ennast nüüd häämeelega „internatsionalistideks“ Nende ideoloogia on endiste sd. üleilmliste kongresside otsuste pääle rajatud. Sellepärast sooviksid nemad ka Internatsionaali jälle kokku ühendada, s. o. nad ütlevad niihästi ühele, kui ka teisele poole: tunnistage, et te eksinud olete, et teie tööliste poliitika ajamise asemel imperialistliku poliitika teedele eksisite! Tehke omale jälle klassivõitlus sihiks, visake „Burgfrieden“ nurka ja . . . ühinege!“ — Internatsionalistid soovivad, et sedamaid rahu kasuks, s. o. sõja lõpetamiseks tööd tegema hakataks. Nad on selle poolt, et keegi riik teise maad omale ega ka rahalist sõjakulude tasu ei saaks. „Ei võitjat ega võidetut — *status quo ante!* —“ on nende hüüdsõna. Nende arvates oleks niisugune sõja lõpetamine rahvastele kõige paremaks õpetuseks, kui iga riik oma sõjapidamise kulud ise peaks kandma, kui ükski riik sõja läbi teise kulul saaki ei saaks . . .

Igal voolul on oma ideloogia ja igaüks peab — teadagi — oma seisukohavõtmist õigeks. Iga vool püüab ka kirjanduse teel oma õpetust laiali laotada. Internatsionalistid annavad Pariisis väikest päevalehte välja, kuna Lenini trükiasjad Schveitsis ilmuvad. — Kuna iga salkkond oma seisukohta õigeks peab, võitlevad nad üksteise vastu ja seda tuntud Vene ägedusega. — Emigrandid on teadupärast enam-vähem närvilised inimesed, sellepärast ei ole nende seas mitte ainult piiripidamine puudulik, vaid

igas voolus on veel mitu alavoolu, keda sagedasti üks ainus inimene esitab.

Kui nüüd veel n. n. partei opositsiooni päale pilku heita, siis tuleb peamiselt Prantsuse- ja Saksa parteisid tähele panna.

Sõja algusel panti kohe valjud määrused maksma, mis iga opositsiooni võimatuks pidid tegema. Täitsa ei läinud see siiski mitte korda. Igatahes peab aga tunnistama, et opositsioon partei ridades suurem näib olevat, kui välispidi märgata võib. See on arusaadav, sest opositsiooni avaldused surub politsei valjusega alla. Ja partei juhtivad kohad oma sotsiaalpatriootlike enamusega aitaavad seda tööd kaasa. — Teisest küljest peab aga ka seda tunnistama, et partei liigete enamus oma sotsiaalpatriootlike juhtide taga näib seisvat. Sellepärast ei ole mitte õige, kui partei juhtisid selles süüdistatakse, et nad täitsa oma pääd talitavat, ilma et partei enamus neid toetaks. Sellel on mitmesugused põhjused. Esiteks on vaba sõna kammitsas. Opositsioon ei saa oma mõtteid ei sõnas ega kirjas muidu, kui ainult vargsi avaldada. Sotsiaalpatriootide suu ei ole aga mitte sulutud, nemad võivad partei ajakirjandust lahedalt tarvitada, nad võivad kõnesid pidada ja nad on terve rea broshüürisid välja andnud ja iga muud võimalust tarvitanud, et oma seisukohta hulkade juures kinnitada. Päale selle tuleb aga ka seda meelespidada, et partei liigete read just nooremate liigete poolest märksa arvemaks on jäänud, sest nemad täidavad ju lahinguvälja ridasid — elusalt ja surnult, koju on peamiselt v a n e m a d partei liikmed jäänud, kes ju teatavalt r a h u - l i k u m a i s e l o o m u g a on ja kes endid hõlpsamini juhtida ja lükata lasevad. Pääasi on aga see, et opositsiooni suu niihästi kui sulutud on.

Partei opositsiooni seisukohta võib selleksamaks tunnistada, mis me eelpool i n t e r n a t s i o n a l i s t i d e all tundma õppisime. Saksamaal on aga opositsioonil kaks tiiva; pahemal pool seisavad karedama taktika poolehoidjad, kellel Liebke necht nagu sümboliks on. Sellest paremal pool seisab K a u t s k y, B e r n s t e i n i ja H a a s e salkkond. Viimast nimetatakse ka partei tsentrumiks, sest ta seisab radikaalse opositsiooni ja sotsiaal-patriootide vahel. —

Saksa partei opositsioon sattus kohe sõja algusel niisugusse täbarasse seisukorda, et ta omale väljaspool riigi piiri mõtete-avaldamise võimalust pidi otsima. Suurem osa partei ajakirjandust astus sedamaid sotsiaalpatriotismi teenistusse, kuna väiksem osa, mis põhjumsõtteliselt küll selle poliitika vastu oli, ei võinud tsensuri pärast muud, kui vaikida. Sellepärast pööras opositsioon S a k s a - S c h v e i t s i poole. Ilmub ju siin hulka saksakeelseid parteilehti, aga nad on enamisti jõuetumad, sest et Schveitsi olud ka selle poolest suuri, vägevaid asju sünnitada ei suuda. Schveitsi partei suuremad lehed ei ulata Saksa vähemategi kõrvale. Siiski — abi võis ainult siit leida. Saksa partei opositsiooni häälkandjaks sai „B e r n e r T a g v a c h t“, keda R o b e r t G r i m m, Schveitsi parlamendi liige väga osa-

valt toimetab. Saksamaalt asus K a r l R a d e k, üks tuntud radikaalne ajakirjanik, Berni elama ja võttis Saksamaalt saadetud teadete korraldamise oma hoole alla. Aegamööda kogus lehele Saksamaal hulka lugejaid, nii et sõjaväe ülemus asja kardetavaks pidama hakkas ja lehe Saksamaale laskmise ära keelas. Nüüd on aga mitu teist Schweitsi partei lehte nõndasama Saksa opositsiooni kirju avaldama hakanud, nii et neid teateid mitte enam surnuks salata ei saa. — R o s a L u x e m b u r g ' i ja F r a n z M e h r i n g ' i eestvõttel asutati Saksamaal uus kuukiri „Die I n t e r n a t i o n a l e“. Aga see keelati kohe pääle esimese numbri ilmumist ära. Pärast katsuti „Die M o r g e n r ö t e“ väljaanda. Ka sellele suruti käpp pääle. Berlinis ilmub väike kuukiri „L i c h t s t r a h l e n“. See tahtis nädalaleheks muutuda, aga seda ei lubatud. Endistest suurtest lehtedest on „Vorwärts“, „Leipziger Volkszeitung“, „Bremer Bürgerzeitung“ ja mõned vähemad endisele poliitikale truuks jäänud. Aga opositsiooni kasuks ei suuda nad suurt teha, sest et tsensor kõik maha tõmbab, mis sotsiaalpatriotismile halb võiks olla. — Mitmeid Schweitsi lehtedes avaldatud kirju on lendlehtedena laiali laotada katsutud. Aga politsei valvus on suur. Palju inimesi on niisuguste lendlehtede laialilaotamise pärast vastutusele võetud ja vangi pandud, iseäranis Lõuna-Saksamaal, Rheinimail, Berlinis jne. Kuulu järel ulatab vangi pandud inimeste hulk sadadeni. Teiste seas lasti ka tuttav ja laialt lugupeetud partei naisterahva-lehe „Die G l e i c h h e i t“ toimetaja, K l a r a Z e t k i n mitu kuud eeluurimise vangis istuda. See oli seda valusam, et Zetkin juba vana ja haiglane naisterahvas on. R o s a L u x e m b u r g istub oma enne sõda mõistetud „aega“ Moabitis maha. Temale lubati esiteks haiguse pärast vabaduse pikendust. Aga ta valitsuse ja sotsiaalpatriootide poliitika vastase tegevuse pärast võeti ta kevadel äkki ilma ootamata ometi kinni ja pandi luku taha. — Partei hariduse büroo agar sekretär, A. P i e c k, istus kogu suve vangis, sügisel lasti ta vabaks, aga saadeti sõjaplatsile. — Aga sellest hoolimata kasvab ärevus ja kasvab opositsioon. Missugusel määral ta kasvab, seda võib ka sellest näha, kudas sotsiaalpatriootide arv riigi päeva fraktsioonis kahaneb. Enne 4. aug. 1914. sõjakrediidi lubamist on fraktsiooni kinnisel koosolekul 14 meest „ei“ga hääletanud; talvel, kui sõjakulude krediit teisel korral otsustada oli, on 17 meest selle vastu olnud; kolmandal otsustamisel 23 ja augusti kuul 1915 hääletasid 36 meest selle vastu, s. o. ikka kinnisel koosolekul. Riigipäeva üleüldisel koosolekul ei tulnud see sellel arvul ilmsiks, sest et vastuolijad hääletamise ajaks saalist ära jäid. Sääh hääletas hakatusest pääle ainult K a r l L i e b k n e c h t krediitide vastu, hiljem seltsis temale R ü h l e juure. Pääle viimast (augusti) hääletamist andsid aga 29 vastuolijat oma nimed pärast juba avalikuult teada. Need olid: Albrecht, Antrik, Ed. Bernstein, Bock, Büchner, Dr. Cohn, Dittmann, Emmel, Erdmann, Fuchs, Geier, Haase, Henke, Dr. Herzfeld, Hoch, Hofrichter, Horn, Kunert, Ledebour, Peirates, Raute, Rühle, Schwartz, Simon, Stadthagen, Stolle,

Vogtherr, Wurm, Zubeil ja — Liebknecht, kelle nimi juba enne teada oli.

Oppositsiooni poolt anti juuni kuul 1915. partei eestseisusele ja riigipäeva fraktsioonile nõudmine sisse, et nemand partei poliitika 4. aug. teedelt otsekohe lahkuksid ja vana, klassivõitluse taktika juure tagasi pööraksid. See nõudmiskiri oli sisseandes 90 parteiametniku poolt alla kirjutatud. Allkirju korjati salaja edasi, ja nende arv tõusis varsti tuhandeni. Siis astus politsei võim vahele, keelas allkirjade korjamise ja sellest teadete avaldamise ära ja hakkas „süüdlasi“ otsima ning karistama. — Umbes ühtaegu avaldasid Eduard Bernstein, Hugo Haase (partei eesistuja) ja K. Kautsky „Leipziger Volkszeitungis“ pikema avaliku kirja — „Silmapilgu vajadused“ — Gebot der Stunde — sedasama nõudes. — Stuttgartis lahkus partei kaheks. Oppositsioon katsub sääl väikest lehte välja anda. Oktoobri algul pani politsei säälseid tähtsamad opositsiooni juhid kinni.

Rahutumal käärimisel on aga oma reaalne külg. Asjaolud on niisugused, et rahutus ka ilma opositsiooni kihutusega kasvab. Ja selle hädaoht on nõnda suur, et sotsiaalpatriootid valitsust tungivalt hoiatavad ja rahutuse juurte väljakitkumise tööle kihutavad. Selleks ainult paar näitust. August Vinnig, Saksa ehituse-töölise ametiühisuste liidu vaimukas ametnik, üks kõige agaramatest sotsiaalimperialismi kiitjatest, avaldas oktoobri kuu viimasel poolel partei sotsiaalpatriootilises ajakirjanduses pika kirja, milles ta eluhoiu kalliduse, toiduainete hinna alalise tõstmise vastu kirjutab ja näitab, et selle läbi tekkiv rahutus valitsusele hädaohlikuks ähvardab saada. Ta ütleb muu seas sõnasõnalt järgmist: „Ilma et veel arvusid ette tuua, on igalühel teada, et hindade tõus kardetava kõrguseni on jõudnud. Ta ulatab kõigist kartustest kaugemale. Näib, nagu peaks häda enne kõige kõrgema kraadini tõusma, kui selle vastu abi otsima hakatakse. Nüüd on elukallidus selle kõrguseni jõudnud, ta on praegu nõnda väljakannatamata raske, et abi ilma pikema ootamiseta tulema peab. Lühidalt: seisukord on niisugune, et kõnelemine, abinõudmine inimlikuks ja rahvuslikuks kohuseks saab, ka seda meelespidades et väljamaa pärast vaikimise kohus sellele ohvriks peab langema.

„On kahetsemise väärt asi, kui väljamaa meie rahva kaebustest elukalliduse üle seda välja loeks, et meie seisukord toit-mise poolest mitte hää ei ole. Aga see on vastuvaidlemata kindel, et süü ja vastutus nende pääle langeb, kes toiduainetega ja muude elutarvidustega päris äri tehes asja nõnda kaugele on ajanud. Keegi ei või oodata, et rahvas sellesarnast koorimist pikapääle rahulikult peaks kannatama. Igaüks, kes rahvahulkadega vähegi kokku puutub, teab, et mingi paha nõnda hädaohlik ei ole, kui kalliduse läbi tekkiv rahva rahutu olek, mis paratamata vajadusega läbi peab tungima, kui praegused olud muutmata püsima jäävad. Nagu näib, ei aimatagi veel, kui suurelt käärimine rahvahulkade seas maad on võtnud ja ei taheta uskuda, et toiduainete hinna tõusmine kõik muud küsimused tahapoole tõu-

kab ja täie valu ning hooga esirinda tungib. Kui valitsused seda aimaksid, ei oleks arusaadav, kudas nad ikka veel kardavad ja paristajate hinnatõstjate erilasepasa puutumata lasevad olla. Sellepärast on vaja, asja õige nimega nimetada. Peaksime me välja maal selle läbi kahju saama, siis — võetagu süüdlased vastutusele . . .

„Kapitalism ei tunne midagi, mis tema kasudest ette käiks: mis muidu ilmas olemas on, see on temal üks kõik, olgu see inimsus, kõlbus või isamaa. Nõnda käib ta ka täna kõigest hoolimata oma teed. Riigi alustoad on hädaohus, aga sellest tema ei hooli, saherdamine ja paristamine läheb oma soodu edasi.“

Seda ütleb mees, kes 15 kuud aega rahvale on jutlustanud, et sõjapidamises nõrkeda ei tohi, et tööliste ja kapitali kasud ühed olla! Tema näeb ära, et rahva meeoleolu nõnda ärev ja rahutu on, et kõige halvemat peab kartma. . . Sõja vaimustus ähvardab kustuda, sest et valitsus tõsiste abi-andmise sammude eest tagasi hoiab; ta kardab paristajate kasusid puudutamast. Nende pahandamine näib temal hädaohtlikum olevat. Selle tõttu on juba siin ja säääl rahvaga kokkupõrkamisi olnud. Nende kordumine on paratamata kindel, selle juures ei ole kahelda. Seda näevad hoolikad sotsiaalpatriootid ette ja hoiatavad . . . K o n r a d H ä n i s c h, teine niisugune sotsiaalpatrioot hädaldab nõndasama:

„Valitsus võitleb kõnede keeluga sotsialdemokraatlise opositsiooni vastu, tsensuri ja vangikoda abinõudena tarvitades. Aga ta ei märkagi, et ta ise oma tagasihoiu poliitikaga eluhoiu kallinemise asjus sellele opositsioonile k õ i g e t e r a v a m a d s õ j a r i i s t a d kätte ulatab, mille mõju arvamata kaugele küünib . . . Eluhoiu praegune kallidus ja selle suurenemine on just see, mis tööliste hulkasid vägise opositsiooni sülle kihutab. Misugune tähendus sellel moraaliselt, poliitiliselt ja viimaks ka sõjaväeliselt on, seda ei tarvitse mitte ligemalt kirjeldada!“ . . .

Vinnig, Hänisch ja tetsed sotsiaalpatriootid on mures, et rahvahulgad oma teed võiksid minna. Sellepärast hoiatavad nad valitsust ja nõuavad, et ta eluhoiu kallinemisele võimsalt vastu astuks. Aga olgugi, et eluhoiu kallidus üks tähtis üleskihutaja on, ainus ei ole ta mitte.

Selle järele otsustades, mis Prantsuse opositsioonist eemale kostab, on ta ka säääl paisumas. Tundjate arvates ulatab partei opositsiooni poole hoidjate arv sääligi kolmanda osani. Säääl võidetakse tema vastu — nagu Saksamaalgi — riigi võimu ja partei enamuse poolt. Rahu sõpru saadetakse häämeelega just lahingu tule ette. Nii siin kui säääl tuleb ette, et just oma partei patriootilised seltsimehed politseile märku annavad ja opositsiooni pääle kihutavad. Ja need seltsimehed teevad seda niisuguse agarusega, nagu oleksid nad reaktsiooni kõige südimad õpilased!

Ümber 4¹/₂ aasta eest asutasid Prantsuse ametiühisused enestele oma päevalehe „B a t a i l l e S y n d i c a l i s t e“. See pidi sündikalistliku voolu häälekandja olema. Kuuni praeguse sõja alguseni oli lehe toimetuse, nagu ka kogu selle tööliste liikumise

voolu eestvõtjate hulk militarismi ja sõja vastane. Aga sõja algusel muutusid tähtsamad juhid enamjagu sotsiaalpatriootideks ja „Bataille Syndicaliste“ toimetuses tekkis lõhe — rahu ja sõja poolehoidjate vahel. Leht ei meeldinud viimaks enam toimetajatele ega lugejatele. Oktoobri viimastel päevadel jäi leht seisma. — Et lugejad lehega rahul ei olnud, on kergesti arusaadav. Kuni sõja alguseni jutlustati militarismi vastu ja näidati, et töölisel suurt isamaa kaitse huvi ei või olla, sest et isamaa oma võimukandjatega töölise huvidest midagi ei hooli. Nüüd sõja algul oleks selle õpetuse vili tegelikult pidanud ilmsiks saama . . . Aga sõja algus näitas, et senised targutused tõsisel silmapilgul unustatud olid. Suurem osa sündikalistliku voolu eestvõtjaid muutusid esimese sõja silmapilguga „püha üksmeele“ s. o. Prantsuse „Burgfrieden’i“, ja valitsuse poolehoidjateks. Nagu Saksamaal, nõnda astusid ka Prantsuse töölise asjamehed rahvuslikkude laudkondade, abiandmise komiteede liigeteks ja hakkasid sääli sagedasti kõige tagurilisemate elementide kõrval tööd tegema. Sellega võtsid nemad osalt vastutuse oma — s. o. töölise õlale, just nagu Saksamaal. Tähtsamad ametiühisuste tegelased reisivad ümber ja peavad patriootilisi kõnesid sõja kasuks, ja seda mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka väljamaal. Nõnda käis näit. L o u h a u x, *confederation generale du Travail* sekretär, Itaalias ja pidas sääli teele töölisele kõnesid ja püüdis neid sõja poole võita — just nagu Saksa sotsialdemokraat Dr. S ü d e k u m Balkani mail ja Belgias Saksa valitsuse agendina kihutamas käis. — Praegu, kus Prantsuse uue, Briandi ministeeriumi nimekiri ajalehtede kaudu avalikuks saab, näeme, et sotsialistid G u e s d e, S e m b a t ja T h o m a s edasi ministriteks jäävad, olgu küll, et partei opositsiooni poolt selle kohta meelepaha on avaldatud. Töölise meelepaha on klassivõitluse põhjusmõte kaaluvad nende meeles nüüd vähem, kui „püha üksmeele“ hoidmine ja sõja edasipidamine.

Nõnda näeme meie, et töölise Internatsionaal praegu raske kriisise all põeb. Tema senine olek on hädaohus. Praegune sõda ei nõrgenda tööliselikumist mitte ainult füüsiliselt, vaid ka moraaliliselt. Ja selle nõrgenduse ulatavust ei või praegu veel äraagi näha. Tööliselikumise ajaloolistest löökidest on praegune raskem kui kõik endised on olnud. Sest senistest hoopidest ei ole ükski nõnda sügavasse ulatanud ega sellepärast nõnda raskesti tabanud. Praegune hoop on iseäranis sellepärast raske, et ta senistest õpetustest nii palju ümberhindama ja uuesti õrenteerima sunnib. Juhtivate kohtade sõjapoliitika on sotsialdemokraatia senise poliitika eitamine. Raske on tulevikus nende samade argumentidega välja astuda, mida enne sõda õigeaks tunnistati ja mis kaine juurdlemise juures praegugi alles paika peavad. Teaduslikult ei ole midagi ümber lükatud . . . Aga sellest ei või mitte järeldada, nagu oleks Internatsionaal tuleviku üle surmaotsus tehtud. Tööliselikumine võidab ka selle hoobi ränkuse ära, sest — ta peab! Sõda ei või klassi vahesid lõpetada ega püsivat silda

üle klassivahelise kuristiku ehitada. Palju enam peab kartma, et sõda tagurlust ja väevõimu toetab, nii et klassivahed veel tuntavamaks saavad ja võitlus veel valjema hooga lõkkele lööb. See sunnib töölisi pärast nagu enne kokku liitma. Ja arvatavasti hakatakse õige pea teid ja abinõusid otsima, et eluvõimsamat organisatsiooni luua, kui teine Internatsionaal oma iseloomu poolest oli. Paratamata vajadus sunnib seda tegema. Sest ilma üleilmlise ühteliitumiseta ei saa töolisteklass tulevikus sugugi edasi. Uute teede ja uute abinõude otsimisele sunnib aga praegune maailma sõda oma valjude õpetustega. Et töolisteklass ennast uue niisuguse katastroofi vastu varustada katsub, see peaks kahtlemata selge olema.

Et seesugused püüdmised elavad, et Internatsionaali mõte ja selle vajadusest arusaamine surnud ei ole, seda oleme juba sõja ajal näinud. Küll on sõdivate suurriikide töolisteparteid — iseäranis Saksa- ja Prantsuse ning Belgia omad — oma juhtide kaudu vastastikku vaenulised, ja see on Internatsionaali uuesti alustamisele suureks takistuseks olnud. Iseäranis prantslased ja belglased ei taha sellest kuuldagi, et nüüd proletariaadi üleilmlisest liidust kõneldakse. Kõik sobimised ja kokkutuleku ettepanekud on sellepärast luhta läinud. Aga teiste poolt — ilma Saksa, Prantsuse, Belgia jne. senini mõjul olevate parteideta on juba Internatsionaali mõttes koosolekuid peetud. Viimane niisugune koosolek — konverents — peeti Schveitsis Berni lähedal — Zimmervaldi külas ära. Sellest võtsid mitme maa tööliste asemikud osa. Sõjamaaadest, s. o. Saksa- ja Prantsusmaalt ainult opositsiooni usaldusmehed. Enamusparteid olid koju jäänud. Ka erapooletute maade enamusparteid ei võtnud sellest osa. Sellest hoolimata tuleb aga Zimmervaldi konverentsi pääle nagu hää hakatuse pääle vaadata, nagu külvi pääle, mis viljakandvasse mulda on heidetud.

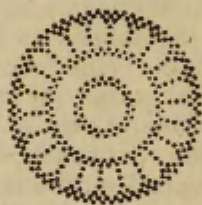
Konverentsi toimepanemise hing oli Itaalia. Üleüldse katsus Itaalia partei ühes Schveitsi partei tegelastega juba sõja hakatusest pääle Internatsionaali liigete vahel sobivat sammu astuda. Enamusparteid esitus Prantsusmaal, Belgias, enam-vähem ka Saksamaal olid selle vastu. Nüüd — septembri konverentsiks — kutsuti ainult nende maade opositsiooni osavõtma. Sellepärast ei vaata ka enamusparteid Zimmervaldi konverentsi pääle mitte häämeelega. Isegi Schveitsi partei juhatus jäi sellest eemale; selle üksikud liikmed võtsid konverentsist osa, aga mitte partei volinikkudena. (Pääle konverentsi avaldas Daani partei konverentsi kohta külma, äraütleva kirja — oma eemale jäämist sellega põhjendades, et Internatsionaali uuesti elule kutsumine alles pääle sõda võib sündida ja nimelt — enamusparteide poolt). Pääle selle ärapeetud suurtel parteiliigete koosolekutel laideti aga Schveitsi partei eestseisuse olekut ja avaldati soovi, et Zimmervaldi konverentsi otsuseid tähele pandaks ja et sääl valitud ajutist komiteed toetataks. Ajutiseks valitud komitee asukoht on Bern; komitee tegev sekretär Schveitsi rahvusnõukogu liige R o b e r t G r i m m.

Inglismaalt ei saadud saadikuid saata, sest et valitsus passid ei andnud. Aga hiljem avaldasid Inglise töölised kongressi otsuste kohta oma rahulolemist. Itaalia partei otsustas oma koosolekul, Zimmervaldi konverentsi otsusid juhtnööriks võtta.

Zimmervaldi valiti sellepärast ajutine Internatsionaali büroo, et endine Brüsseli büroo, mis sõja ajal Hollandisse asus, oma tegevuses seisma on jäänud. Büroo esimees, **V a n d e r v e l d e**, ja sekretär, **H u y s m a n s**, ei taha sakslastega „mitte enam ühe laua ääres istuda“, sellepärast ei ole nende positiivsest tegevusest Internatsionaali asjus vähematki kuulda. Berni büroo peab vaheajal seda tööd jätkata püüdma, s. o. ajutiselt, kuni asi jälle üleüldisel alusel liikuma pääseb.

M. Martna.

Zürichis, 2. nov. 1915.

August Kitzberg ajaloolisena ja kaasaeglasena.

60. sünnipäeva puhul.

„Heldeke elan alles, olen enese teada veel priske pois ja juba ajalooliste hulgas! Tõest, tõest meie ajal elatakse ruttu. Enne kui veel märkadki oled asjaga kolikambris, sind toodakse säält välja kui kurioosumi, kui vanaaja vigurit, et olevatele põlvedele läinud aega ette kujutada“. Nii kirjutab A. Kitzberg oma „Punga-Mardi ja Üba-Kaarli“ ajaloolise ettekande puhul Vanemuises 25. jaanuaril 1909. Meie elame tõesti liig kiirelt. Juba enne surma saame ajaloolisteks. Vaevalt on meist mõni 50—60. aastaseks saanud, kui vaimline ajaarvamine oma 100—120 aastat loeb. Vaatame mõnele viiekümne aastasele rahvuslikule tegelasele otsa, kuulatame terasemalt ta südamlikkude kõnet läbi praegusaja tunnete ja ideede katestiku ja meie tunneme kohe, kuidas ta vaimline vanadus 2×50 märgib.

Kuid siiski, liig visalt edeneb me kirjandus. Stahlist Hornungini, Hornungist Ahrensini, Ahrensist Aavikuni; kas need kirjanduslikeeliste arenemisjärkude verstapostid ei näita kõik terveid sadu. Meie kiire arenemine ei ole siiski mitte seespidine, vaid on välispidine, majanduslik ja ühiseluline, on enam nähtavuslik. On tundmus, nagu oleks kõik need karskuse, hariduse, kooli ja põllumeeste seltsid rahva sõprade poolt maa ja linna elanikkudele päälle sunnitud, nagu ei oleks veel õige aeg. Sellest tulebki see vildak ja viril seltside käekäik. Meie oleme kultuuri demonstreerinud oma lugemata seltside ja ühisustega, vormid oleme loonud, kuid alles aastate järele võime loota, et meie neisse nende väärast tuuma suudame panna; siis alles funktsioneerivad nad korralikult.

Meie loeme oma kirjanduse ajaloo iga umbes 300 aastat. Aga mis oleks meil näidata kirjanduses ehtsat ja jäädavat? Küll liig vähe. Sest ajast kulusid umbes 200 aastat võõra maiguga kiriku keele loomiseks. Ja kui meie pilgu kirjanduse ajalosse tagasi heidame, siis näeme, et meie kirjanduslugu on olnud peaaegu ainult keele arenemislugu.

Meie õnnetuseks hakkasid võõrakeelsed kirikuherrad meie keelt harima. Selle lõpusaavutus oli barbaarne Eesti keel, täis

lõpmata germanisme, millest lahtisaamine veel meiepäivsete keele uuenduste ühe osa programmi moodustab. See orjade, talupoegade keel hakkas alles siis oma tõsist nägu näitama, kui Ahrens ta iseseisvuse, eneses põhjenevad sõna- ja lauseõpi alused ainukesteks alusteks tunnistas ja Eesti keele Soome keele juure juhatas (Grammatik der Estnischen Sprache Revalschen Dialekts). See töö, millest Viedemann ütleb: „Nõnda oli Ahrens see vägev mees, kes Eesti keele grammatika Ladina keele orjusest lõpulikult välja viis, kirikukeele kammitsast päästis ja üksnes Eesti keele enese vaimu juhatajaks ja otsuse andjaks tõstis“ ei ole veel praegugi lõppenud, vaid on meie päivil veel suurema põnevuse ja põhjalikkuse omanud.

Kui meie oma ilmalikust kirjandusest miskisuguseid traditsioone hakkame otsima, mis meile ajajärgude vahesid näitaksid, siis võiksime lõpulikult ainult kahte traditsiooni kinni naelutada. Esimene traditsioon ilmub 19-da aastasaja algusel, mil ori talupojaks muutub. Saksa õpetajad, kes senini ainukesed kirjanduse edendajad on, ja kes rahvale Piibli, lauluraamatu ja katekismuse soetamisega oma töö missiooni näivad olevat täitnud, tõmbuvad tagasi, tõusev Eesti elu manab esile oma rahva esimese haritlaste klassi. Need on kõik pääle üksikute külaharitlased, kes eelkäijatelt Saksa õpetajatelt oma ilmavaate omanud ja kes nüüd, juhitud oma haridusest külaharitlaste kirjanduse traditsiooni põhjendavad. See traditsioon on utilitaristlik. Ta peab rahva kõlbluse, hariduse ja majanduse tõstmist silmis. Ilukirjandus on siin ainult abinõu, ta on arvatud igaks muuks, kuid mitte ilukirjanduseks, millel ise säädused on, mis iseenesest on üks kultuuri tegur. Sellele traditsioonile panid alguse õieti õpetajad, kuid oma isesuguse ilme, omapärased karakteri jooned andsid talle külaharitlased, mispärast seda külaharitlaste traditsiooniks nimetame.

Külaharitluse traditsioon peab instinktiivselt silmis rahva hariduslikku ja majandusliku olukorda ja tasakaalustab oma kirjandusliku tegevuse selles. Tolle ajajärgu ilukirjandus määrub siis külaharitlaste ja rahva hariduslikust ja majanduslikust seisust. Kogu saja aasta kestes, mil külaharitlaste traditsioon maksab, on selle maksvus niivõrd kõikumata, et ka kõige suuremad kirjanduslikud talendid, nagu Kreutzvald ja Koidula sest vabaneda ei jaks. Mainitud traditsioon kestab kuni 20. aastasajani, mille algusel noor kirjannikkude generatsioon, kelle eesotsas nooreestlased kui kindlam ja iseteadlikum rühm, tasse praod sisse lööb ja uue tõsise kunsti traditsiooni valitsevaks tunnistas. Vana traditsiooni poolt hirvitatud ja mitte mõistetud *l'art pour l'art*, mis meie oma silmi all maksusele on pääsenud, ei taha muud midagi, kui vabastada ilukirjandust teiste väärtuste teenistusest ja näha temas iseseisvat väärtust inimkonna kultuuris. Uue traditsiooni järele ei ole kunst mitte enam kõrvaljooksik ja teiste väärtuste väljendamise abinõu, vaid on iseseisev tegur, mis oma säädused ja

abinõud iseendas kannab et ühiseks süntesiks kokkusulatada kõike lõhestatud igapäises asjastikus, nõnda olles kõige kaugemale näitav vaimline väärtus.

Omast sisemisest mõttest tingituna pöörab viimane puhtakunsti traditsioon ennast tõsiselt haritud rahva klassi poole, tõsise intelligentsi poole ja saab võimalikuks sel silmapilgul, mil vastav intelligentsi klass on formeerunud. Meie juures võis see ainult viimasel ajal teguneda.

Et meie intelligents, kelle poole puhtakunsti traditsioon pöörab, ainult linnas on võinud sündida, siis võime puhta kunsti traditsiooni nimetada ka linnaharitlaste kunsti traditsiooniks.

Külaharitlaste kunsti traditsioon käib omas sajaaastases arenemises paljudest vooludest läbi, kui meie omas kirjanduses üleüldse miskisugustest selgejoonelistest vooludest juttu võime teha. Haledate ja armsate lugude järele ilmuvad isamaad ülistavad romantilised luuletused ja lood rahvusliku ärkamisaja paatosega, mis Koidula ja Kreutzvaldi juures kohati tõsise kunsti väärtuseni ulatavad. Üleüldse on luule kui isiklikum ja aristokraatsem kunst vabamalt arenenud. Sümpaatliku ärkamise aja järele, kui „Linda“ aktsiad 56 pääle, rahva meeolu aga esimeste õhinete nurjamineku järele alla 56 langesid, ilmusid ärkamisaja järelpõlve kirjanikkude sulgedest 90. aastatel ajaloolised jutustused, kus endist ega romantiseeriti. Selle kõik oli kaasa toonud pettumus ja meelemõrudus, esimeste ettevõtete nurjaminek ja vali poliitiline reaktsioon, mis Aleksander III. päivil järgnes Aleksander II. vabamale poliitikale. Ajaloolised jutustused ei olnud seotud mitte kaasajaga; seepärast ilmutas end ka kirjanduslik traditsioon nõrgemalt; nõnda nimetatud külajuttudes, näitemängudes avaldus ta selgesti. Romantilistele jutustustele järgnes miskisugune romantilis-naturalistlikrealism, mis Eduard Vilde ja mõnede noore generatsiooni kirjanikkude juures uue puhta kunsti traditsiooni mõjul kunstiväärtuslikeks realismiks muutub.

Vana traditsioonist kinnipidajad kirjanikud, oma arvustaja Anton Jürgensteiniga, kelle vaimline vanadus ilukirjanduslikes suhtes juba oma 100 aastat loeb, on uue kunsti traditsiooni maksvusele pääsuga ajaloolisteks saanud. Nii saavad meie ajal ajaloolisteks ilukirjanduslised tööd, enne kui nad ilmudagi suudavad.

Kahtlemata saavad aga küla ja linna haritlaste traditsioonid veel tükk aega ilukirjanduses kõrvuti jooksmas, kahtlemata saavad, veel mõnedki Mats Mõtlased (kui iseloomulik maitsetus varjunimes!) raamatuid kirjutama, mis ilmudes juba ajaloolisteks saavad, kuni uue generatsiooni tugenedes uus traditsioon täiesti ainukeks saab; alles siis, pikkade kobamiste ja otsimiste järele, võib Eesti ilukirjanduse ja kunsti rahvusvaheline kurs üle 56 tõusta, alles siis algab tõsine Eesti ilukirjandus.

Toonitades seda suurt pöörangut, mis nüüd läbi minemas meie kirjanduses, ei tule meil mõttesegi maha salata läinud aastasaja kirjanduslikku saavutust. Kõik see on olnud paratamatult, vajaduslik ja tarvilik omal kohal

ja ajal, on olnud koguni vooruski, kuid meie oleme välja tulnud neist oludest, ülekasvanud tollest traditsioonist; kuid nüüd on see, mis enne vooruseks oli, saanud paheks, ja sõgesiku mängimine oleks nüüd veel kiuslikult läinud aastasaja traditsioonist kinni hoida.

Enne üleminekut kirjutuse pääteemale: Kitzbergi ilukirjanduslises toodangus ära märkida, mis selles on ajaloolist ja mis kaasaeglast, tahaksime tõmmata Kitzbergi kirjaniku portree kaudsed piirjooned. Kitzberg'ki karakterib intellektuaalsus. Tundelisus on tas väiksem, kui mõistuslik külg. Täiesti võõras on talle kirk, ja säääl, kus ta kirjanduslik tegevus nõuab kirgliku isiku esile toomist, säääl on ta abitu. Isegi poeesiast õhkuvas „Libahundis“ ei oska ta Tiinaga niisugusil silmapilkel muud pääle hakata, kui tal metsa jooksta lasta.

Kitzberg ei ole ka miskisuguse idee tuline pooldaja; ta ei ole millestki asjast tõsiselt vaimustatud; ta ei ole fanaatik, mis teda sunniks miskisuguse idee kasuks ohvrit tooma. Ta on kõige päält vaatleja. Kuid see kirjaniku voorus on alles siis midagi väärt, kui kirjanik endas intuiitiivse tee on üles leidnud, mille kaudu ta vaatlemised kujunevad selgeltnägemiseks. Ainuke koht kogu Kitzbergi toodangus, kus Kitzberg selgeltnägijana esineb, on „Libahundis“, kui ta vanaema kalega kaetud silmiga Tammaru rahva tõu puhtaid omadusi loetleb. Kahjuks Kitzbergi kirjanduslikule isikule tuleb ka see, et Kitzberg oma ilmavaate poolest alalhoidlikule keskerakonnale liig lähidal seisab. Vana tõde on, et vanameelsed ja keskerakondlased vähe loovat tööd ilukirjanduse põllul suudavad teha. Keskerakonna vaimline neede on see, et tal ühtegi teravat kaugele ulatavat ideed ei ole, mida kirjanikule hädasti tarvis on. Kõik on piiratud, keskpärane. Missugune neist keskerakonna ideedest suudaks rahuldada tõsist kirjanikku. Meie näeme oma silmaga, kuidas „Postimehe“ ringkond ilukirjanikkude poolest kokku sulab; see ringkond, kus vana traditsioon veel täies jõus valitseb, ei suuda enam ühtegi tõsist kirjanikku enese lähidal pidada. Ja kas ei ole ometi kõik peaaegu sääält läbi läinud.

Kitzbergi keskerakonna kitsarinnalikkus tuli veel läinud sügisel avalikus, kui ta A. K. tähe all „Postimehes“, kui ma ei eksi, täis kõlblist viha, kutsus näpuga näitama nende pääle, kes „Taaras“ sõjaajal tantsida julgesid. Nii oleme kahjuks mitmes ilukirjandusliseski töös pidanud nägema, kuidas kiriklik-rahvuslane keskerakonna mees kunstnikule kahjulikuks saab. Nii „Tuulte pöörises“, kui mujalgi. Suurema kirjaniku käest oleks ootanud täiemat elu vaatlemist ja mõistmist, kui seda Kitzberg ilmasõja päivil avaldas. Läbi lugedes uuesti Kitzbergi toodangut, puutub ka silma Kitzbergi kirjandusliku isiku karakteri puude. Kitzbergil puudub kindel kirjaniku väärtuse tunne, puudub iseseisvus. See on ka keskerakonna neede, et kirjaniku kui tarvilise illustratsiooni pääle vaadatakse, ja temas mitte ei nähta iseseisvat väärtust. Sarnane

vaade kirjaniku päale on Kitzbergile veresse imbunud, sest muidu on raske seletada seda enesest lugupidamatust, alandlikkust, seda kahtlemist, mis Kitzbergi ja ka Juhan Liivi juures ilmsiks tuleb. „Minu teenuseid saab ninarätikusse siduda ja kergesti kaasa võtta,“ kirjutab Kitzberg „oma asjus“ „Post.“; säälsamas edasi: „Väike tühja koha täitja lüli ajaahelas, julgustaja neile, kes peavad tulema — ei enam ühti“. Kuigi Kitzberg oma töid nüüd päale uue kunsti traditsiooni seisukohalt vaadelda võib, siiski enam iseteadvust näeksime mehes, kes omal kohal on olnud üks suurematest.

Iseisvuse puude tundub kogu Kitzbergi toodangus. Maha arvatud paar viimast näitemängu, on tundmus, nagu küsiks ta sõna võtnud karskuse, kõlbluse, rahvuse ja muu küsimuse kohta: mis ütleb Reiman, mis ütleb Tõnisson?

Tahaksime uskuda Kitzbergi alandlikku meelt ja näha selles tema enesekriitikat puhta kunsti traditsiooni seisukohalt, sest lugupidamisega peame tunnistama, et Kitzbergi eht kirjaniku loomus on teda ajanud üle minema ühelt traditsioonilt teisele. Sellele üleminekule võlgnemegi viimased tööd.

Kuid kui ajalooline ei tunne Kitzberg enesel õiguse olevat ilmutada oma endiseid töid nooremale kaaspõlvele enne, kui ta Tuglase käest isikutunnistuse kaasa on saanud. Ja 30-aastane Tuglas kirjutab eessõna 60-aastase Kitzbergi külajuttudele.

Arvesse võttes kirjanduslikud traditsioonid, ajaloolise tagaseina ja kirjandusliku isiku, sõname lühidalt Kitzbergi ilukirjanduslistest töödest. Kitzbergi toodang on kahtlemata meie kirjanduse raudvara. Kui noorem põlv Kitzbergi jutustusi vähem tunneb, on ta otse kaasas kasvanud Kitzbergi dramaatilise toodanguga, on kõigi nende peaaegu ainuke truu publikum olnud.

Kitzbergi jutustused on kõik ajalehtis laiali, raskelt kättesaadavad ja seepärast noorele lugejate põlvele tundmatud. Külajuttude ilmumisega, millest III. anne juba lugejate käes, tutvunetakse Kitzbergiga ka kui novellistiga. Kuid see jääb siiski kõrvaliseks asjaks, Kitzbergi pääraskus seisab ikka ta draamas.

Kitzberg kirjutab omas „Külajuttude“ eeskõnes. „Küla tänavast olen ma ise, külatänavast mu jutukesed pärit“; säälsamas allpool: „leiva teenistuse kõrval tehtud töö. Kui nõuti, sinna ja tänna vaja oli, kirjutasin. Selle tähe all on minu lookesed sündinud ja kannavad siis ka seda märki otsa ees. Nad on oma aja lapsed“. Eespool tähendab ta, oma tööde väärtust meele tuletades: „vahest on tähel pandud, et ma, kui meil paremat juba tuli, jutukirjutamise varemalt olen jätnud.“

Vaevalt on autori oma tunnistusile palju juure lisada. Kitzbergi jutud on külaharitlaste traditsiooni järele kirjutatud. Tõetruu külaelu pilti ei või nendest mitte saada, sest et nad külaelu miskisuguse vaikse, rahuloleva idüllina pakuvad ja seepärast küllalt usaldatavad ei ole. Neis idealiseeritakse külaelu, pilgatakse linnalasi, ülistatakse karskust ja haridust, tehakse südamlikku nalja. Elava, voolava jutustuse kõrval teenib iseäralist tähelepanemist rahvakeele imiteerimine, mõned selgepilksed tähelepanekud rahva

elust ja psüühikast. Oma kaasaeglaste külarealistide hulgas võib Kitzberg julgesti seista. Paremateks novellideks peetakse „Rätsepp Õhk“, „Sauna-Antsu oma hobune“ „Püve-Petri riukad“, pääle selle kolmandas külajuttude andes mahtuvad kaks följetoonlikku novelli „Veli Henu“ ja „Henu veli“. Pääle muu leidub Kitzbergi tööde hulgas ajalooline jutustus „Maimu“, mis Bornhöhe-Järv-Saali ajalooliste jutustuste hulgas sugugi mitte kõrvaline töö ei ole ja mida omal ajal mitmed korrad suure õhinaga läbi loeti. Kuid kõik need jutustused, vana traditsiooni seisukohalt kirjutatud, on saanud ajaloolisteks ja tunduvad meile kui äraelatud päevade leheküljed.

Kitzbergi paremad draamad aga on tükk aja väärtustest. Ei ole võimalik peatada pikemalt üksikute tööde juures. Selleks kuluksid sajalolekühjelised monograafiad, mis endid vist ka kaua oodata ei lase.

See on pikk tee, mis Kitzberg siin ära on käinud, ja selle käigu lõpusaavutused on kahtlemata suuremad, et autor ehk keegi muu neid taskurätikusse kõita võiks. See on pikk ja vaevaline käik küla küüni hämarusest linna kunstiteatri elektrini. Kitzberg on selle tee ära käinud tükk-tükilt, päev-päevllt, samm-sammult. See tee on olnud külaharitlaste traditsiooniliselt Punga-Mardist Mogri Märdini ja säält Libahundini, puhta kunsti traditsioonini. Vana traditsiooni järele käivad kui ajaloolised tükid „Punga-Mart ja Uba-Kaarel“, „Püve talus“, „Pila Peetri testament“, „Rättsepp Õhk“, uuetraditsioonilised näidendid on „Libahunt“ ja osalt „Tuulte pöörises“ ja „Kauka Jumal“.

Ülemal nimetatud nalja ja kurbmängud, mis veel vana traditsiooni seisukohalt kirjutatud, kannatavad kõik ühesuguste pahede all; neil on ka ühed ja samad hädused.

Kahtlemata on näitekirjandus kõige rohkem seotud oludega. Kuni näitemäng on ettekantav küla küünides, kuni ta ettekandjateks olid põllutöölisid, käsitöölised, kaupmehed, kooliõpetajad, vallakirjutajad, poesellid ja muud, ei olnud võimalik kunsti näidend. See võis ilmuda ainult kultuuri tõusedes, elukutselise teatri põhjenedes, mis kunsti teatris oma tuleviku ideaali nägi. Enam kui keegi muu, pidi näidendid kirjutaja silmas pidama rahva haridust, maitset, mängimise võimalusi, kui ta ei tahtnud tükki kirjutada kümnele kirjanduse sõbrale.

„Punga-Mardi ja Uba-Kaarli“ ajaloolise etenduse puhul kirjutab Kitzberg „Postimehes“ veste, mis paremini kui iga teine uurimine noid aegu valgustab. Toome mõne tsitaadi.

„Jumalukene ma ei olnud näitekirjanikuks küll sugugi kutsutud. Reklami väljaannetes sel ajal ilmunud tükkisid olin lugenud, enamiste Kotzebue omi, näitemängu ennast olin ma maal elades küll väga vähe näinud*). Aga vaimustus ja hea tahtmine“.

*) Minu arvendus.

Ei ole ime, et Kitzberg sarnaste eelduste juures ei suutnud kirjutada ühtegi hääd koospüsvivat, kompositsiooni-kindlat sisemise intriigi pääle ehitatud näidendit, päälegi kui nende juure seltsisid välised nõuded, millest tsitaat all pool:

„Mida ei olnud tüki kirjutamise juures kõik vaja silmas pidada! Et karskus kõrgele kohale saaks ja joomine hästi vitsu. Et ühed mustad oleksid kui tondid ja teised valged kui inglid“. Pääle selle oli tarvis silmas pidada, „et tükki kerge oleks mängida, et mängijatel muud vaja mängida ei oleks kui iseennast, et näite-lava nii hästi kui tarviski ei oleks“. Tõesti, palju ei nõutud siis kirjaniku käest mitte. Ja kui Kitzbergi „Punga-Mart ja Uba-Kaarel“ lavale toodi, kirjutas noor haritud neiu, kes karskuse kõneleja, autorile vaimustatult: „Oleksite ise etendusel olnud, oleksite liigutuse pisarate diamant-krooni Punga-Mardi pääkohal näinud“.

Tõesti, rahvas omas täies laiukses mõistis siis kirjanikku, ja see oli loomulik; kirjanik tuli alla rahva juure ja kirjutas nende keelel, kuid rahvale ei olnud siis kunsti veel vaja; rahvas tahtis olla liigutatud ja lõbus; ta parem osa nõudis, et näidend pääle selle ka veel õpetlik oleks:

Kirjutatuina ajaloolise külaharitlaste traditsiooni seisukohalt on ajaloolisteks saanud Kitzbergi enne 1905. aastat ilmunud näidendid. Nende väärtus seisab nüüd vast ainult aja üleüldises ka-jastuses, nad ei ole sugugi tõetruud külaelu pildid, nagu autor „Püve talus“ eessõnas arvab, sest nad on sihilised, sest ühed peavad olema mustad kui tondid ja teised valged kui inglid. Nõrga kompositsiooni, puisuse, programmilikkuse, vähese leidlikkuse juures on nad tõed, ülesehitatud välise intriigi pääle; alati on käe pärast väline lahendus, üks *deus ex machina*. Kõik need Punga-Mardid ja Uba-Kaarlid on programmi inimesed, miskisuguse kerge idee papist kujud; harva tunned mõnes tõsist inimese verd. Järele jäävad ainult mõned kõrvalised kujud, iseäranis naiskujud, keda mitte ei ole rakendatud mõne idee logiseva vankri ette; jääb järele rahva keel, mida Kitzberg tõesti õnnelikult on jäljendanud.

Murrang Kitzbergi toodangus tuleb ilmsiks 1905. aasta ümber „Tuulte pöörises“ ilmumisel. Kitzberg on liig kaua viibinud küla küünide hämaruses, ta on veel liig kinni vanus köidikutes, kuid ta on suure sammu teinud: ta silmad on avanenud kirjanduse kui kunsti pääle, ta on tunnustanud uue kunsti traditsiooni. „Libahundis“, mille sündmustik endistest aegadest pärit, paneb ta uue traditsiooni, uue kunstilise ilmavaate täies suuruses maksma, mille jumalikku õnnistust meie poesiast õhkuvas kunsti-töös näeme. „Kauka Jumalas“ aga, kus tuleb käes-olevat aega kujutada, ei suuda Kitzberg kinni hoida uuest kunsti usutunnistusest, ta ei ole halastamatu oma vastu, nõudes enda käest kõige paremat, ettesäades kunsti nimel omale kõige valjud nõudmised, vaid ta jääb pääle väikeste pingutuste loiuks ja meie tunneme jälle kohati seda Kitzbergile ja kõigile ta aegsetele, vanast traditsioonist kinnipidajatele omast valetooni, mis „Punga-Mardis“ ja muis tõis nii valusalt kuulmeid torkab.

Kuna „Libahundi“ puudus on keskosa eepilikkuses ja tegelaste väikesed askeldused, mis „Libahundi“ traagikaga ja poeesiaga dissoneerivad, on „Kauka Jumala“ Mogri Märdis miskisugune kokku kuhjamine, liialdamine, hiiglase joonte andmine enam kui Mogri Märts, see ainus raha ahnus, kanda suudad! Kõige parem kuju on perenaine. On tundmus, nagu ulataks see vaikiv kuju välja poole Kauka Jumala ringist, saades otse sümboolseks oma vaikimisega, oma korduva õhkega: „ah, latsekene!“

Kitzbergi harilik, kodanlik isik on kardetav Kitzbergi kirjaniku isikule, ja seepärast on Kitzbergil kõige paremini õnnestanud näidend, kus kodanlisel rahvasõbralisel isikul palju ütlemist ei ole, nimelt „Libahunt“. On alati hirm olnud Kitzbergi kui kodaniku ees, kes kunstnik Kitzbergile nüüd - nüüd kahju teeb. Meeletuletades kirjaniku 60. sünnipäeva, kes on üks neist vähestest vana põlve edustajaist, kes on üle astunud kitsad juba ajaloolisteks saanud kirjanduslikud traditsioonid jõudes kunsti heledale ja puhtale loome-tulele, on meil pühitseda enam kui ühe kirjaniku 60. aastast juubeli. Meie pühitseme sel puhul ühtlasi suurt pöörangut meie kirjanduses ja loome kõige suuremaks austuseks jubilarile, et ta tõsisest kirjaniku talendist aetuna on jõudnud puhta kunsti traditsiooni mõistmiseni ja et ta, selle tunnistanud, on õnnelikult põhja pannud meie algupärasele kunstidraamale.

17/XII. 15.

Henrik Visnapuu.

A. Kitzbergi 60. sünnipäeval.

Istusin metsas tule ääres jämedal kasepakul (kuusk ja mänd teevad vaiguseks) ja minu ümber lamas korratult hulk teisi pakkusid — mända, kuuska, kaska, leppi. Meeste käes vihises ja vingus terav saag, lõigates ikka uusi ja uusi pakkusid, mida pidi lõhutama ja sülda laotama.

Oli plaksuv külm. Maad kattis paks lumi; valgete lahmatena vaevas ta puuoksi, neid paenutades, kõssi vajutades, isegi murdes. Aga tule ääres pakul istudes oli soe ja mõnus; kolle vana taadi suures looduses. Ja kui tuli kippus vaibuma, vähenema, heitsid mehed uusi oksi pääle, mis pragisesid, kärisesid, suitsesid ja siis leekima löid.

Ma istusin ja suikusin, ajades mälestuste, mõtete ja inimeste ning nende tegude ununenud või unustamata jälgi. Ja ajaviiteks hakkasin jämeda kuusepaku aastarõngaid lugema. Viiskümmend kaheksa! Valisin veel jämedama paku. Kuuskümmend! Ja juba lamab ta tükkides, kuna oksad tules leegitsevad! Niisama vana on ka teine puulõikaja; veidi aja eest, kui ma temaga juttu ajasin, ütles ta seda ise. Ja ikka alles vingub tema käes terav saag. Tal on hulk lapsi, lapselapsigi. Kuupalju on ta küll viie ja kuuekümnepäevaseid ja vanemaidki puid maha võtnud ja neist saepakkusid, palka, pilpa- või põletispuid teinud! Ning ikka veel

pole lõppu, sest ta on ju alles kuuekümneaastane. Ta on küll pisut kүүrus, aga kühmakas oli ta vististe juba kahekümneaastaseltki. Tulevad aastad, tuleb ka kõssivajumine, kuid piip tossab endiselt hambas ja käsi tõmbab saagi ning tõstab kirvest. Töö on ainuke mure, piip veel ainuke lõbu. Kui ta mõistaks, siis ehk ütleks ta kord: esiteks taganeb meist Venus, siis Bacchus, kuid isa Nicotinusega kõnnime hauani. Aga neid nimesid ei saa ta vast kunagi kuulda ja sellepärast ei ütle ta midagi, kui ta tule äärde tuleb uut piibulaengut põlema süütama.

Ja jah, ta on alles kuuekümneaastane . . .

Aga Jakobson oli ammu enne seda aega surnud — kusagil sügavas metsas, kaugel inimestest, kelle eest ta võidelnud. Tal oli vististi raskem kui puulõikajal, miks ta muidu nii vara lahkus.

Ja Veske, Kunder, Tamm, Koidula, Juhan Liiv — nendest ei saanud ükski kuuekümne aastaseks. Miks ei hakanud nad puulõikajaks! Miks ei võtnud nad korbasel, vaigusel käel vinguvalt tule-tukilt piibule tuld ja miks ei . . . jajah . . . miks ei! Miks ei elanud nad kauem!

Kui tuntud Inglise riigimehe käest elatanud eas küsiti, milles peitub küll see saladus, mis teda nii kaua elu- ja töövõimulisena on hoidnud, siis vastas ta: „Ma närisin toidu peeneks“. Kas ei osanud meie mehed ja naised sedasama teha või polnud neil selleks küllalt aega? Puudus neil ehk toit?

Kuid siiski — Kreutzvald ja Hurt said vanaks, üks arstina, teine vaimulikuna. Ja Vilde ning Haava mälestasid juba oma 50. sünnipäeva, Kitzberg koguni oma kuuekümnendat. Näete, Eestis hakatakse ka siis kuuekümneseks saama, kui puulõikaja, arst või vaimulik ei olda. Oho! me liigume ometi.

Ja missuguseks kuuekümneaastaseks veel! Vilde 50. sünnipäeval räägiti tema uuesti sündimisest. Ka Kitzbergis näib loomevõim just kuuekümne eel kõrgemale tipule jõudvat. Mäletagem „Libahunti“. Tähendab — mehed on viie ja kuuekümnesele „alles elu- ja töövõimulised, tähendab — isegi Eestis hakkab kirjanikkudel juba nahti leiduma toitu peeneks pureda. Aga ärgem tehkem liigseid rõõmukujusid: arstil on siiski palju rohkem eluvõimalusi ja vaimulikul vaba aega ning puulõikajat on ikka alles rohkem vaja kui luuletajat või kunstnikku.

*

A. Kitzberg pole nende õnnelaste seast, kes tulevad maruna ja sütitavad südamed leegina; tema võidab maad samm-sammult vaikselt ja aegamööda, peaaegu tähelepanemata. Tema nime ümber pole kunagi ägedaid lahinguid löödud. Kõige rohkem tuult tundus vast „Tuultepöörises“. Teda pole vististi kunagi kõigest hingest vihatud, aga vast on ta ka nii sagedasti pidanud vaimustuseneitsi armul ulatatud käsivarsi asjata igatsevalt ootama, isegi siis, kui ta seda oli ära teeninud. Aga järelandmata rühkis mees visalt edasi ja kui nüüd kirjaniku noorepõlve töid „Libahundiga“ võrrelda, olgu keele või kujude joonistuse poolest, küllap siis silma-

pilk märkab, mis tehtud, mis võidetud ja missugune tee selja taha jäetud. Mida keegi Kitzbergi töodes huvitavat, kaasakiskuvat või jäljendusväärast leiab, on aastate, hariduse, arenemise või maitse asi. Ühed tunnevad lõbu tema vaiksest, tagasihoidlikust humoorist ja tema sagedasti tabavalt tarvitatud rahvakeelest; teised lähevad kaasa tema omataolise humanistliku ideoloogiaga, mis punase niidina kõigis tema töodes tundub, ja kiidavad hääks esitatud voorused, kandku need rahvuslikka või kristlik-euroopalikka jooni, kolmandad löövad muhelema nii mõnegi elulise kuju ees, mida kirjanik tähele pannud ja oma töodes kehastanud jne. jne. Kõige lahkuminevate arvamiste pääle vaatamata tahaks ometi ühte asja toonitada, nimelt: meie viletsat, ahtrat näitepõldu on Kitzberg rohkem, hoolikamalt ja paremini harinud kui ükski teine; mõnikord kipub arvamine tõusma, et tema sel põllul ajuti ainuke tõsine tööline oli. Kui saavutatud tagajärjed siiski vast ei kirjanikku ennast ega ka nooremaid täielikult ei rahulda, kui ikka veel leidub eesmärk paleuste kauguses, siis peab meelde tuletama töötingimisi, mis ainult takistavalt võisid mõjuda, ja ei pea unustama, et: elu on lühike, kunst pikk.

Agaga elu pole veel otsas, veel on töötamiseks aega!

A. Kitzbergil pole ainult ajaloo pääle õigus (ajalugu tähendab ikka minevikku), vaid isegi tulevikule peitub tema töodes andmeid. Kuipalju on meil päris-Eesti üle pääd murtud, hakates Kalevipojaga ja lõpetades kõiksuguste muinasnäidenditega, agaga ikka kipub otsitav meil sõrmist pudenema, sest nimed on omad, agaga laul võõras, vaim puudub sagedasti täielikult. Me ei leia kuidagi seda vommi, kus päris-Eesti muna hautakse, me ei taba neid parsa, kus leidub päris-Eesti tahm krobeline korrana, nagu oleks poolitatud herned puudele kleebitud. Agaga me otsime päris-Eesti muna siiski, kuigi see mäda muna oleks. Ja üks otsija on A. Kitzberg. „Libahundis“ on ta uue tee otsale asunud, ta on meie minevikku päris ootamata pilgu heitnud. Kui elu sääal alles pisut õredana tundub, siis on see hüüe noorematele kohuste meelde tuletamiseks. Agaga see hüüe pole ainult kirjanikkudele, vaid veel enam teadlastele. Vanad on nii suure suuga ja kõlava keelega Eestist rääkinud, agaga selle mõiste selgitamiseks on alles väga vähe tehtud. Kus on need uurimistööd, mis annaksid aimu meie minevikust, meist kui rahvast, kel on oma vaimu- ja hingeilm? Meil on tänini eestlasest kui mõnest ristiusu loomast räägitud, kelle kired ja pahed käivad katekismuse ja piiblitugude järele. Agaga me oleme tüdinunud, kaelani täis sellest eestlasest. Isegi roomlane ja greeklane, nagu meile seda koolipingil piibli prilli läbi näidatakse, on vastikuks saanud. Eestlane, roomlane või greeklane on kõige päält inimene ja alles pärast seda pagan kristlane või stoiklane: otsigem siis inimest, sest see on kõige raskem töö. Paganus, kristlus, stoiklus on raamatutes, agaga inimene ainult looduses. Tükike seda tabamata, ainult aimatavat loodust tundub „Libahundi“ mõnes kujus. See olgu noortele tähiseks nende püüetes. Sinna ja sääalt edasi, kuni loodusest elufilosoofia saab. Nõnda võiks

ehk Kalevipojalegi hinge sisse ajada, nõnda võiksid ehk ka kunstnikud leiduda, kes Kalevipoega piltidega ehtida oskavad. Teadlased, mõttetargad, päris-Eestist unistajad! Looge mineviku tumedatest, segastest joontest tihe elukoe, tõstke üksikud laialipillatud mõttelajud kõrgele filosoofiavalda ja laske ainsama pilguga näha meie ilma, meie Eesti ilma nagu kihavat sipelgapesa, küllap ehk siis kunstnikkude silmad kujusid hakkavad nägema, mis liha meie lihast ja veri meie verest. Seni aga jäävad meile ainult vommm ja parte tahm, millega tehtud joonistused tumedad ja kehata, nad kustuvad enne, kui joonistaja ise lahkunud . . .

*

Tuli susises ja praksus, mehed vinnasid uusi oksid pääle ja metsasopis keerlev tuul ajas mulle suitsu silmi, mis pisarate voolus enam endiseid kujusid ei näinud. Ma kaotasin mõttelõnga, kaotasin unistused. Jälle kuulsin ma külmapoisi plõksimist ja nägin meeste käes vihisevat saagi, mis lõikas pakk paku järele — mända, kuuska, leppi, kaska. Ja kui ette poole pisut vimmas puulõikaja uuesti tuli piibule tuld panema, küsisin ma:

„Tunnete ehk Kitzberg'ki?“

„Kitzberki? Ei. Kust mehi ta on?“

„Aga ehk tunnete rätsepp Õhku?“

„Rätsepp Õhku? Seda küll“, vastas mees muheledes. „Olen ise kaasa mänginud, see oli juba mitme aasta eest“, lisas ta juurde.

„Ah nii“, ütlesin ma poolimestanult ja seletasin siis: „Rättsepp Õhk on Kitzbergi kirjutatud. Kitzberg saab tänavu kuuskümmend aastat vanaks.“

„Siis on ta minu ealine mees.“

„Seda küll“, vastasin mina ja sellega lõppes meie jutt.

Jällegi üksi jäädes tulid mulle puulõikaja lapsed ja lapselapsed meelde. Tal on võsud, kes tema tööd jätkavad, kes tema järel käivad. Aga Kreutzvaldid, Koidulad ja Juhan Liivid, kus on teie lapsed, kes teie tööd peavad jätkama? Miks olete nii sigimata ja miks ei käi teie vähenegi sigidus teie jälgedes? Teie peaksite puulõikajast õppima.

Aga Kreutzvaldid ja Juhan Liivid on ikka halvad isad ning Koidulad ja Haavad halvad emad olnud, sellepärast on nad kas lasteta või lapsed lähevad oma teed, ainult teod — need käivad nende järel.

Jõudu siis uuteks tegudeks, unustamata tegudeks!

A. H. Tammsaare.

Maailma lõpus.

Katke pikemast novellist.

Taevas kummis kui sinine kuppel üle meie päade. Meri oli valkjas-sinine ja aurune. Vesi paistis sügavale läbi. Laeva ümber oli lumivalgeid õisi, mis nagu veesilmad merepinnal avanesid.

Purjetasime kogu päeva, ja nägime viis kuni kuus saart, ilma et nende vahel suuremat vahet oleksime leidnud.

Ainult mõnel oli rohkem linde kui teisel.

Mõnel saarel olid need tume-, mõnel hele-sinised, mõnel olid nende pikad jalad valged, mõnel punased. Igal pool tõusid nad meie lähenemisel lendu ja keerlesid hääletult saare kohal, lahtiseid udusulgi kui sinist lund õhku jättes.

Kippar katsus neid vibuga lasta, kuid nad lendasid kõik ühes nooltega minema, ilma et meie ühtki oleksime saanud.

Saared olid ühteviisi tühjad. Ainult siin-sääal rannal näis suuri ümarikka ja ringilisi laiike, rohelist ja rusket värvi; kuid see oli pigemini miski hallitus või sammal kui tõeline rohi. Paremal puhul võis see miski madal kanarpik olla.

Jõudis õhtu, ja meie lähenesime veel ühele saarele. See näis ju eemalt vaadates suurem olevat.

Et meri madal oli, siis jäime saarest poole peni-koorma kagusele.

See näis ümarik olevat, rand jooksis õiges kaares, ja saare ülemine osa lõikas ehataevast nõndasama rahulikuna kaarena. Ta oli nagu ketas merde heidetud.

Kuid mis seda saart muist eraldas, oli see, et temal rikkalik taimestik näis olevat. Ta oli üleni sinikas-roheline. Rannal seletas silm miski tundmatuid põõsaid, ja kogu mäerinnak oli ääretu metsaga kaetud.

Siia saarele tahtsime igatahes maale minna.

Et aga õhtu oli, siis saatis kippar ainult seitse meest venega randa, et need saarel ringi vaataks ja siis kas kohe tagasi tuleks või, kui võimalik, öö saarel mööda saadaks ja alles hommikul teateid tooks.

Mina olin nende seitsme hulgas.

Sõudsime rõõmsal tujul laeva juurest ära.

Meri oli vaikne. Esiteks oli veel täiesti valge. Meie ankrus laeva alla lastud purjed valendasid, teisel pool mustasid pilvitus taevas metsa ladvad.

Kuid siis läks päike saare taha, vari langes üle meie ja laeva, vesi meie ümber muutus mustaks, ning vaikides sõudsime videvikus mustava ranna poole.

Tulime randa, vedasime vene üles ja vaatasime ümber.

Kõigepäält oli lage lubjarand, siis kõrge kanarpikku kasvatav nõmm ja selle järele mets.

Kuid imelik mets! Tõusid alt kollakas-hallid, ülevalt rohelised mahlakad tüved, kus endiste mahamurdunud oksade kannud selgelt näha olid. Alles mõned süllad maast algasid värsked oksad.

Kuid veelgi imelikumad oksad! Selle asemel, et vähemateks oksadeks ja lehtedeks harguda, laienesid nad suurtena rohelistena lahmakutena, lopsakatena ja mahlastena, mis nagu hiigla räästad üle meie päade laotusid.

Jäime imestades ja nõutult selle imeliku metsa ees seisma. Kõigil pool meie ees kollendasid ja rohetasid puude tüved.

Oli juba iseenesestki hämaraks läinud, kuid nende hiigla lehtede all oli päris pime. Ainult siin-sääl paistis nende vahelt lapp roosat ehataevast.

Pidasime puude all nõu. Olime nähtavasti niisama tühjal saarel kui eelmisedki, kuid ometi tahtsime õnne katsuda. Mets oli kõrge, ehk paistis üle selle ladva lee suitsu.

Vaevalt olime sellele otsusele tulnud, kui mina ju puusse hakkasin ronima. Olin kõige noorem ja väledam hulgas.

Tõusin ühelt murdunud oksa jäljelt teisele kui treppi mööda, kätega nagu kaljuseinast kinni hoides.

See võttis kaua aega. Vahe ajal oli juba täiesti pimedaks läinud. Mõned rohelised tähed paistsid sinises taevas.

Ometi suutis silm videvikus veel ümbrust seletada.

Ühel pool oli lilla hämariku loori all lubjane sõmerik ja must meri. Meie laev rullitud purjedega paistis nagu mänguasi mu all.

Teisel pool avanes saare ääretu ladvastik. Metsa, kus olime, jätkus veel tükk maad, kuid sellele järgnes uus mets, veel kõrgem ja tumedam kui see. Nii kaugele kui silm seletas, ei näinud jälge inimese eluasemest.

Teatasin seda all ootavatele seltsimeestele. Nad pidasid nõu, mida ma ei kuulnud, ja vastasid siis, et õõseks siiasamasse puu alla jääme.

Mul oli esiti nõu kohe jälle alla minna, kuid hakkasin siis lehte mööda edasi astuma. See paindus ja õõtsus mu all kui nahksild.

Korruga tulid teised, õhemad ja nooremad lehed vastu. Ronisin nende vahele, kätega servadest kinni hoides ja jalgadega teed kobades, kuni miskisuguse põhjani jõudsin.

Katsusin veel edasi minna, kuid mu käed leidsid ainult libedaid ja serv serva vastu kinni kasvanud lehti, mille vahele ma ei pääsnud.

Peatasin mõttes. Oli kottpime ja soe. Lehtedest tõusis vaevalt tunduv lääge lõhn. Miks peaksin veel alla minema? mõtlesin. Kas ei ole parem siin ööd mööda saata? Siin on ohutum ja soojem.

Tõmbasin enese käte abil jälle lehe servani ja hüüdsin, et ööks puusse jään. Ma ei tea, kas mind keegi kuulis või ei. Iga tahes ei vasta nud keegi midagi.

Lasksin enese jälle alla ja roomasin kahe lehe vahele. Pannin käe pää alla, pigistasin silmad kinni ja ootasin und. Tundsin läbi suike veel lehtede lõhna. Kuid varsti magasin raskelt.

Öö näis jahe olevat ja paks kaste langevat.

Ärkasin kord külma pärast: alt tõusis suitsu lõhn ja kostis jutukõmin. Ärkasin teine kord: kõik oli vait, paar tähte loitis lehe vahelt.

Ja mina magasin peatselt uuesti.

Järgmisel hommikul ärkasin väga hilja.

Esimesel silmapilgul ei saanud ma aru, kus olin: pää oli raske, ümber oli silmisegavalt haljas, hele päikese kuma paistis läbi noore lehe.

Siis tuli jälle kõik mu meelde. Tõusin istuli, kuulatasin, — kõik oli vait; hüüdsin, — keegi ei vastanud.

Mu pää tundus veelgi raskemalt, otseku ei oleks lehtede lõhnas midagi mürgist olnud. Keha oli haige halvast asemest.

Hakkasin aeglaselt lehti mööda üles tõusma. Pidasin kätega leheservist kinni, mis olid vesihaljad ja helerohelised ning kollaste soontega läbi lõigatud.

Jõudsin jälle ühte kasvanud lehtedeni. Pidin kogu oma sõrmede jõu kokku võtma, kuni nende libedat pinda mööda üles pääsin.

Veel imelikum oli puu ülevalt vaadates: igalt poolt ühinesid lehed nagu ümarikuks kõvaks palliks, mis umbes süld läbi mööta. Selle nupu ümber laiusid igale poole suured lahtised lehed.

Oli tüse tuul, nii et vaevalt puu lagipääl püsti seisin.

Igal pool enese ümber nägin niisamasuguseid valkjaid päid, mõned suuremad, mõned vähemad. Puude nahksed lehed tegid tuules õõtsudes vaevalt kuuldavast kahinat.

Taevas oli täis valgeid, triibulisi pilvi.

Mu silmad pöördusid ranna poole, kus õhtul maale tulime, ja otsisid venet. Jahmatsin, — venet ei olnud. Vaatasin siis kaugemale, ja ehmatasin nii, et vaevalt jalul püsisin, — kesk mere selga nägin meie laeva täiel purjel saarest eemale kihutavat.

See mõjus minusse nõnda, et silmapilguks maha istusin, kõigist liikmetest värisedes. Kuid siis hüppasin jälle üles.

Heljutasin käsa, kübarat, tõmbasin kuue seljast ja lehvitasin seda tuules, kisendasin, — miski ei mõjunud. Laev kaugenes ikka kiiremini ja kiiremini.

Siis hakkasin tulise rutuga alla ronima. Langesin lehtede vahelt, ei hoolinud hoopidest, libastasin tüve mööda, viimase osa otsekohe kukkusin.

Puu all ei olnud enam kedagi. Kõrge rohi selle ümber oli maha rullitud. Leidsin tuleaseme, — tuhk oli juba külm.

Siis hakkasin ranna poole jooksmas.

Imelikul kombel juhtusin kohe alguses teele, mida meie õh-
tul tähele ei olnud pannud. Kahe kiviseina vahel keerles
lai jalgrada.

Jooksin nii ruttu kui suutsin, pääs ainult üks mõte: Nad on
su maha unustanud! Nad õn su tühjale saarele jätnud!

Vahetevahel nägin põõsaste ja kaljude vahelt merd ning
laeva. Iga uue nägemise puhul oli laev kaugemal kui enne. Nüüd
näis ta mereseljal veel ainult kui hall täpp.

Põikasin teelt ja hakkasin otse üle nurme mere poole jooksma.

Ma ei olnud veel kuigi kaugele jõudnud, kui midagi imelikku,
üliloomulikku juhtus. Äkki seisis kesk nurme mu ees inimene,
naine, h i i g l a n e.

Selle mõne silmapilgu jooksul, mis puu otsast maha tulemi-
sest kuni siamaale oli kulunud, olin nii palju hirmu ja ahastust
läbielanud, et ma enam õieti ehmatada ei suutnud. Minus oli
veel ainult loomusunniline püüd end kaitseda.

See, mis nüüd järgnes, sündis nii ruttu, et seda enesele ai-
nult kui und veel ette suudan kujutada.

Hüppasin kõrvale, kuid hiigla naine tegi sama liigutuse ja
sirutas käed mu järele välja. Põgenesin teisele poole, kuid ta oli
mõne sammuga mu järel.

Siis haarasin tupest mõõga. Kuid tema ei hoolinud sellest
kõige vähemutki. Mehekõrguste kurekatlate nurme keskel sündis
imelik rüselus.

Ta püüdis mind kui tallekest, käed laiali. Ma ei osanud
ega julenud mõõka tarvitada. Äkki haaras ta minu õlgadest kinni
ja tõstis mu õhku otsekui väikese lapse.

Ta pidas mind mõne silmapilgu oma palge ees, kuna mina
kõik aeg käte ja jalgadega siplesin. Alles nüüd nägin, et ta
naeris, naeris nõrkemiseni. Ja ühtlasi nägin, et ta oli ilus ja noor.

Siis lasi ta mu maha, kus ma kohe väsimusest ja hirmust
murtud lilledele istuli langesin. Ta rebis oma pää ümbert natu-
kene loori ja hakkas sõrme ümber mässima: minu mõök oli
teda ometi riivanud.

Ta sidus, vaatas minu otsa ja naeratas etteheitvalt. See mõ-
jus minusse imelikult rahustavalt. Nägin ainult ta suuri, siniseid,
naeratavaid silmi. Need ei võinud tigeda olevuse omad olla.

Ta lõpetas sidumise ja jäi endiselt mind vaatama. Istusin
ta ees lilledel kui pisikene laps. Tundsin jälle kui unes olevat.

Tõusin üles, teadmata enam, kas veel põgeneda või paigale
jääda. Siis nägin äkki jälle merd ning kaugel laeva kui musta
täppi.

See tuletas uuesti mu seisukorda meelde. Ahastus, mis silma-
pilkliku hirmu ees oli vaikinud, ärkas minus endise hooga. Tegin
mõlema käega märke kaduva laeva poole, vaatasin hiigla neitsi
otsa ja liigutasin pääd.

Imelik, et mul ju alguses mõttesegi ei tulnud, temaga rää-
kida! Kuid ta näis mind mõistvat. Ta raputas pääd, osavõtlikult
ja elutargalt naeratades.

Kas on ta mu seltsimeestega hommikul kokku puutunud? mõtlesin. Kuis võib ta mind ja mu seisukorda muidu nõnda mõista?

Kuid see pääraputus, mis paratamatust ja ühtlasi osavõtet avaldas, äratas minus rohkem usaldust kui miski muu.

Vahe ajal kumardas ta maha ja põimis kurekatlaid. Ja see, et ta lillesid korjas, tõendas mulle äkki, et ta täiesti inimene oli nagu minagi.

Ta vaatas mu otsa, pööris ümber ja hakkas sisemaale minema.

Mis pidin mina tegema? Vaatasin uuesti laeva poole, kuid see kadus just praegu taevarannal. lialgi enam ei näinud ma teda ega neid, kes temaga purjetasid.

Hiigla neitsi vaatas kord üle öla ja natukese aja pärast uuesti. Kutsus ta mind kaasa? Pidin ma minema?

Kuid kuhu pidin vastasel korral jääma? Kui siin saarel on muid inimesi, kas ei oleks mul kasulik nendega sõpruses olla? Ja kelle abil võidaksin nende usaldust, kui mitte selle naise abil?

Sest kahtlemata oli ta häätahtlik. Ta oli minuga ainult mänginud nagu talle või linnuga. Tal ei tulnud nähtavasti mõttessegi mulle paha teha, ja minu surmahirmust polnud tal aimugi!

Hakkasin ta järel astuma. Kui ta seda nägi, naeratas ta veel enam. Ta kumardas aegajalt ja murdis mõne lille. Siis puutusid ta loorid maad. Astusin ta järel kui kannupoiss.

Nüüd alles nägin, missugune ta õieti oli. Tema noort ja saledat keha kattis vesihall loor. Ta heljus kergelt kahele poole, kui mu ees kõndis, haavatud käes lilla õitevihk.

Kuid ikka veel olin miski une ja viirastuse mõju all, nii et mu mõtted korratult ning sihitult lendasid.

Ma ei suutnud oma tähelepanekut eesmineja pääl hoida. Nägin lillesid ta käes, nägin sandaale ta jalas, nägin õisi, mis ta tallas, nägin juuksekiharat ta kõrva kohal. Kuid teda ennast tervena ei suutnud ma näha.

Tulime jälle jalgraale, mida mööda äsja olin jooksnud. Läkisime hääletult, mina mõned sammud ta järel, ikka veel kui unes.

Meist lendasid sinised linnud mööda. Ta vaatas nende poole sellesama pilguga, millega minugi poole.

Tulime metsa. Selle suurte lehtede all oli õhk vesiroheline ja täiesti vaikne, ilma vähemagi tuule hinguseta. Puud ei kohisenud, linnud ei laulnud.

Varsti aga harenes mets, meie ees oli lagendik ja sellel inimeste asutus.

Täiesti ümarikku õue piiras kõrge püstaed. Selle keskel olid ümarikud kojad, roovikutest seintega ja nahaga kaetud, kuid ilmatu kõrged. Neid oli viis, kaks suuremat ja kolm vähemat, kõik ühesugused.

Imelik, et ma puu otsas olles neist vähematki märki ei näinud!

Väraval peatasin kaheldes: tundus, nagu oleksin üle inimliku raja kuhugi õudsesse, võikasse maailma astunud. Kuid neitsi vaatas taha, ja ma läksin.

Ta viis mu esimesse suurde kotta. See oli ruumikas hoone, kuhu valgus ainult alati lahtisest ukseavandusest näis tulevat. Seinud ja põrandat katsid tumepunased vaibad. Kõrgelt laekitsusest rippusid alla hallid, lillad ja rohelised loorid ning võöd.

Ta lükkas mu padjale kesk koda istuma ja kadus ise välja. Kulus mõni silmapilk, mil vaevalt ümbrust suutsin imestada. Siis läks koda silmapilguks pimedaks, sest kaks kogu astus üle läve sisse.

Hiigla neitsil oli omasuurune vanamees kaasas.

Vanamehel oli alla vajunud servadega hall kaabu ja põlvini ulatav paks pikakarvaga mantel. Selle alt paistsid ta sääred, niisama karvased kui mantel.

Nad vaatasid korda mööda minu ja üksteise otsa. Kulus mõni silmapilk, siis läks neitsi jälle välja.

Vanamees istus teisele padjale ja vaatas ühtesoodu mu otsa.

Tal oli ümarik nägu, mida kõrvenud karva lühikene habe üleni kattis, tõmp nina ja silmad kui sinised tjanööbid. Ta ei pilgutanud kordagi neid, vaid vaatas, ainult vaatas.

Tundsin hirmu, aga ka miski usaldust selle koletise vastu. Mis kavatsus oli neil? Mis mõtlesid nad minuga päale hakata?

Neitsi tuli varsti tagasi ja pani mu ette mõned puu- ja kuivatatud nahknõud piima, mee ja õhukeste kuivade karaskitega.

Tõesti, mull oli nälg. Alles nüüd märkasin seda. Hakkasin sööma, kuna nemad silmipöörmata mind vaatlesid, neitsi ühtesoodu naeratades, vanamees aga niisama tõsiselt nagu ennegi.

Maitstesin korda mööda iga toitu, kuni isu kadus. Muude hulgas oli nahkkülimatt peente marjadega. Kuid need olid nii küüvitsa marjade sarnased, et ma neid katsuda ei usaldanud. Alles nende tungivate märkide päale sõin pihutäie marju. Need maitseisid aga hoopis teistviisi kui olin ootanud.

Kohe selle järele tundsin imelikku väsimust ja und. Kas mõjus nii söömine, need marjad või oli see hirmurikas, ohuline hommik mind nõnda väsitanud, ei tea.

Vajusin kummuli kahe nahkpadja vahele, millel villapool väljas oli, ja magasin silmapilgu pärast kui surnud. Ma ei kuulnud, kuna nad välja läksid, ega ka seda, kas nad hiljem sees käisid.

Kui ärkasin, oli päike ju üle poole taeva. Tundsin janu. Astusin õue, lähenesin ühele vähematest kodadest. Selle lävel istus hiigla neitsi, käed rüpes.

Kuid vaevalt oli ta mind näinud, kui üles tõusis, kotta kadus ja säält tagasi tulles mulle piima tõi. See, et ta mind nõnda mõistis, pani mind imestama.

Jõin, naeratasin, — võib olla, esimene kord kogu päeva jooksul, — ja hiigla neitsi naeratas niisama.

Saatsin kogu õhtupooliku õues imelikus meeleolus mööda: ei teadnud, kas olin vang või vaba; ei usaldanud kusagile minna, kuid ka siin ei tunnud enese kodus olevat.

Vanameest ei olnud kordagi näha, neitsi kadus tihti ära.

Liikusin ettevaatlikult õues ringi. Vaatasin läbi kõik kojad. Kahes suuremas nähtavasti elati, kuid kolm vähemat olid aidad.

Esimestes oli palju nahku, riideid ja patju, teistes aga lugematu arv suuri ja väikesi vaku, külmitte, matte, kappasid, karpe, pütte ning sõelu. Seinte ümber käisid ringis riulid vasest, savist, puust ja nahast kausside ning kruusidega.

Suure õuega oli ühendatud kolm niisamasugust täiesti ümarikku vähemat õue. Neis oli maa lugematuist sõrajälgedest mul-lane. Nähtavasti olid need elajate tarad. Kuid nüüd olid nad täiesti tühjad.

Kui kõik oli vaadatud, istusin jälle koja lävele. Õuest välja ei usaldanud ma minna. Istusin, vaatasin, kuidas metsa ladvad päikese alanemisega värvi muutsid, ja ootasin päeva kulumist.

Kui pikk, ääretu pikk oli see päev! Kui imelikka tundmusi äratas minus õhtu lähenemine, kui taevas jälle roosaks ja roheli-seks muutus! Kui kaugel oli aeg, mil seltsimeestega üle õhtupu-nase mere sõudsin ja nõndasama roosa taevast vaatlesin!

Üle lagendiku ujusid pehmed, soojad udud. Mets eemal muutus lilla-värviliseks. Kui õhtu sini-mantlid läksid läbi õhu.

Hämara jõudes tulid lambakarjad koju. Need olid suured, rammusad, paksu halli ja musta villaga loomad, palju suuremad kui iial olen näinud. Nad tulid, ilma et keegi neid oleks karja-tanud, ja täitsid tarad äärest ääreni.

Mind toideti jälle nagu pisikest last ja pandi magama ühte vähemasse aita, mis niisama patjade ja vaipadega oli täidetud kui suuremadki.

Lamasin kahe pehme padja vahel ja mõtlesin, kuid ei suut-nud oma seisukorda mõista. Kõik oli nagu tõelikus, inimlikus elus, ja ometi oli kõik üliloomulik, ilmvoimatu. Kuid kogu tee-kond oli ju ammu mu pääs tõeliku ja üliloomuliku segi heitnud. Ma ei suutnud enam küllalt imestada.

Mõtlesin ja mõtlesin, uni ei tulnud. Mul hakkas kuum, vis-kasin padja kõrvale, kuid see ei aidanud. Siis astusin õuue.

Võis kesköö olla. Kõik oli vait. Kuulsin lammaste mälet-sust js astusin tara poole. Sää! lamasid loomad nii tihedalt, et maa hingava ja sooja lademega üleni oli kaetud.

Lasksin aia najale ja vaatlesin kaua seda süütud loomakarja. Minus võttis maad hale ja abitu meeleolu: nii nagu nemad selles arusaamatus maailmas, nii olin ka mina!

Tõstsin silmad üles. Taevas näis mõnel silmapilgul tume-si-nine, siis lilla, kuid siis jälle tume-tume-roheline. Avarus oli täis ähmaseid, leegitsevaid tähti.

Vaatlesin kaua neid. Siis äkki panin tähele imelikku asja: odamus oli kummuli, kooditähed tagurpidi. **Friedebert Tuglas**

Ballil.

Ruum sumises, kees. Roosa tule all
 Kui nūmfed heljusivad neitsid,
 Siidkangad noori liikmeid peitsid.
 Orkester valjult mürtsus üleval,
 Ja häälte joa alla heitsid
 Vaskpillid, viled, viiulite keeled.
 Kuís joovastas see tantsijate meeled.

Ma seisin eemal looberpuie rean,
 Suur hingen nukrus jumalate.
 Kuí helmestik must tantsijate
 Käis mõõda, neitsid nooren ean.
 Ma võõrana säääl piduliste salgun
 End olin kaduvuse leinal annud.

Ei tea kuidas, pöördusin ma siis.
 Mu jumal! Mis ma olin näinud,
 Ei sellest pilku pöördä täinud.
 Kuí lapsepõlvest lahti argus viis,
 Mis elu neelus meelest läinud.
 Üks tütarlaps end unistusil annud,
 Käed mõttes oli oma sülle pannud.

Nii istus, kummardaden vähe pääd
 Ja pilku kaugustesse saafen.
 Mis oli hiilgus sellen vaaten,
 Kuí palju aimamata ilu, hääd!
 Ta silmad olid armund aaten.
 O, käsivarte marmor, valmind palged
 Klaaronnalised läbipaistvad valged!

Ruum sumises. Ma käisin teiste sean
 Kuí põgeneden nägemusi.
 Ja suigutaden ahastusi,
 Mis tõusid hingen pikan rean.
 Ei saanud hoída ihaldusi,
 Mis kiskusid mu meeled enda järgi. —
 Kuí pöörusin, sain istjalft sama märgi:

To sama istang, sama nuker poos,
 Kuí ennegi, mil läksin ära.
 Mu ümber unus pidu kära
 Ja muusika, mis mürtsus täies hoos.
 Kesk roosa tule pehmet sära
 Kuí tuberoosi punga avanevat
 Ma nägin kuumi huulí küsitlevat.

Üks minut hiljem kummardin ta een.
 — Mu preili, ütlín, teie loa
 Seks tarvitan, et üle toa

Paar valsi tuuri teeme häälte veen.
 Mu pääle heitis silme joa,
 Siis heljusime vabanenud rammel
 Me üle saali kergeil valsi sammel.

— Miks mina see? Nii küsis siis,
 Ta viidud jälle asemelle.

— Kust tuleb kostus kurbadelle,
 Kes teab, millal kõlab viis,
 Mis lohutuseks südamele?
 Ma sõnasin, suud surudes ta kaele.
 — Kes suudab vastu panna ilu väele.

— Ah, laske ofla joobunud poeet!
 Tuld värvilist, vask vilet pille
 Ja naiste naeru, õisi lille
 Tall' andke nüüd, tal armsad need.
 Te ilu, antud üksikille,
 Las' kummardan nüüd sõnafun ekstaasin,
 Vast homme uusil vesil meelte paadid.

Ruum sumises, kees. Roosa tule all
 Kui nūmfed heljusivad neitsid.
 Siidkangad kuumi liikmeid peitsid.
 Orkester mürtsus valjult üleval,
 Ja häälte joa alla heitsid
 Vaskpillid, viiulite keeled,
 Kui vahuveinist kihasid me meeled.

Henrik Visnapuu.

Lehtede tants.

Päikse väsinud helgis
 pargi kollases telgis
 lehed nõrguvad tuiguvad
 edasi, tagasi ootes,
 nagu midagi lootes,
 alla peffunult suiguvad.

Häkki metsikus kiirus
 tuule vahedas viirus
 üles tantsides veerlevad,
 meeleheitmises ruttu
 haprat fuseldes nuffu,
 surma joobuses keerlevad.

Surma tantsige julmas
 kõige kaduva pulmas
 nagu liblikad verevad —

ants on elus ja ilus,
surma tants sügise vilus —
nagu liblíkad surevad . . .

Jälle väsinud helgis
pargi kollases telgis
lehed nõrguvad tuíguvad,
edasi, tagasi ootes,
nagu midagi lootes,
alla pettudes suíguvad . . .

29./IX. 15.

Rud. Reimann.

Hobused.

Motto: Hobune — kurjuse sümbool. O. Veininger.

Kust ma tulín, või kuhu tahtsin minna — seda ei teadnud ma enam, vaid eksisin ajamäärata, pikas, musthallis öös, mille valgus üle tühja lagendiku mu ümber ahetas, poolkurb, tühi ja salalik, kuuvalgeline kuid pilvitanud sügisöole omane! See lage maa oli seletamatu ja võõras, nagu kõrge musthall taevaski, milles tähed näisid kustunud olevat.

See oli õudne s u r n u v a i k n e öö!

Teeta tulles seisín ma häkki takistuse ees — see oli eest kraavitatud ja mäena ülenev punane müür.

Üles vaadates nägin ma kõrgele, laiale müüri alusele ehitatud olevat punast kindluse taolist lossi, mis ligipääsematu näis.

Alt kuristikust, mille kaldal ta seisis, ma vaatasín silmapilgu imestusega ta poole üles: sellest küljest piiras ehitust kõrge alusmüür, mille ümber üleval veel terav piikide taoline raudaed mustendas.

Tuntsín ta ligi minna nagu hirmu, maitsestin ta peaaegu võõrastavat luulet, ta ilutut stiili — kuid kohutav ja salalik arusaamata ja arakstegev seisis ta sääal oma raskes algupäras.

Teadmatuse tusk ja nagu mingi kibekurb pettumus oli mul nõutult seistes all müürijalal, mis võikalt ööhämaruses punas ja mida vaadates mõtlesín:

„On mingi v õ õ r a s loss! Ei ole see lgavene Maja, mida otsísín, millest vast asjata unístasin“.

Ja nagu enese petterahuks säädsín ma küsimuse üles:

„Kas võib lgavene Maja punast värvi olla — see pidi ju lumi-valge olema?!“

Ootamatalt seisis ma juures veel keegi, kelle tulekut ma ei märganud. Hämaruses oli ta peaaegu v a i m u sarnane ja mulle päris võõras kuid ometi ütlesín ma usaldava inimliku ligimese tundega temale:

„Kas vaatate ka seda lossi?“

Ja tema ütles:

„Läheme, vaatame, mis on see loss, kes elavad selles lossis.“

Minagi, oma nimetust kaaslasest julgust saades, sõnasin enese ees rohtunud ja sama punastest telliskividest keerdreppi nähes: „Siit näib rada üles viivat“.

Me läksime pooliti maa sisse vajunud ja rohtunud keerdrepi astmetest üles. Oli näha, et inimeste jalad siin, tihti ei liigu!

Üles maja otsa jõudes avanes maja teisest küljest väljavaade: sama tühi ahetav kuuvalgeline lagendik millesse maja juurest laiad teed viisid.

Maja ümbruse olid tallanud nagu loomad, nagu rehe esine oli see muru.

Maja isegi oli sellest küljest rehe sarnane, kõrgete ristpuu ukседega.

Mõtlemata panid mind iseäranis sülla laiuste astmetega trepp ja kahe poolega reheuks maja otsas, mille juures meie nõutult seisime ja mis rohkem loomade kui inimeste sisse käik näis olevat.

Me käisime ümber saladuslise maja, millel aknaid olemaski ei näinud olevat, mis pool loss, pool rehi, pool kindlus ja pool küün näis!

Jõudsime teise otsa kuid edasi ei pääsnud enam sest seinast äärest õiges joones alla haigutas see kuristik, mis üht külge lossi enne piiras ja siia ulatas.

Küll viis siit teisest küljest majasse palju uksi — kuid kõik olid kinni.

„Siit vahelt vilkus tuli, siin elatakse, koputame siia ukse pääle“, ütles mu kaaslane ja katsus ukse linki, mis inimese päa kõrgusele oli asetatud — nagu oleks need elanikud ei tea kes olnud!

Imelik elutus! Mõistatuslik maja!

Hirm oii mul kui kolinat kuuldus ja ust seestpoolt hakati lahti tegema.

Üliuksest tuli aga päris harilik inimese kuju nähtavale ja kandis põlevat lampi käes, mille ta aga hirmunult nagu kartes eemale vaadates enese varju hoidis.

Ta oli südamliku, intelligentliku näo ja täishabemega lihtmees ning näis mu ettekujutusi tundvat, mu pettumust otsitava lgavese Maja pärast siin mõistvat, kui ta osavõtlikult, poolkahetsevalt ja sõbralikult ütles:

„Ma olen valmis teid teenima, ma elan siin — kuid see ei ole lgavene Maja!“

Temagi oli imelik-võõrastav! Tema intelligent inimese usaldatav nägu ja viisakus olid vastandid ta töötajat tunnistavate kuulunud liht riinetele.

Minu kaaslane, kes avatud uksest sisse puged, kutsus mind ka, kuid peremees ütles m e i l e :

„Siit uksest ei või ma teid sisse paluda, mul on kuri naine, kes võõraid ei salli.“

Ja siis kustutas peremees lambi, uks pandi seest kinni ja meie kolmekesi seisime väljas.

„Tulge minu järele!“ seda üteldes hakkas peremees meie ees maja otsa minema ja meie järele kuni nendest laiadest paljutallatud hallidest trepiastmetest üles ja vaheajal avatud suurtest ustest sisse.

Jõudsime hiigla rehe alusesse, mille seinu kaugus ja tumedus kattis.

Läksime selle tühja päratu õudse ruumi peremehe järgi teise ruumi.

See oli pisut valgem, kuid niisama võõrastav lage.

„See ruum on mu sõprade jaoks,“ ütles peremees.

Selle pääle läks peremees ise ära oma eluruumidesse, minu kaaslane kadus ka mu kõrvalt selle kaugel hääruumi sisse, mida ainult kustgi varjatud kohast vähe valgustati.

Mingid nimetud lapsealised inimesed käisid siin ka aralt ja nähtavasti sama kodutult ümberringi, nagu minagi. Nemed aga vist elasivad siin kauem või vähemalt näisid nad selle maja olusid tundvat.

Nad olid just kui siluettid.

Siis tuli üks neist hallidest väikestest inimestest mu juure ja ütles:

„Peitke end ära enne kui teid nähaakse!“

„See salalik hoiatus on vist perenaise pärast!“

mõtlesin mina kuhugi nurka minnes. Tagasi vaadates nägin, et peremehe eluruumidesse viiv uks lahti oli ja see vähemrohkem valgustatud ruum oma sisemusega kui avar saal kangastus.

Korruga kisendas säääl keegi.

See oli peremees. Ta hüüdis appi ja oli pikali maas. Toores naine peksis teda armuheitmatalt.

„Minge ometi peremehele appi“, ütlesin ma nendele siluetinimestele.

„Meil ei ole aega, meie peame end praegu ära peitma. Peitke teie ka end taha poole ära veel enne kui nemed koju tulevad.“

Peremees kisendas naise peksu all põrandal. See vaene armas ja hää mees, kes mulle siin koledas ainus inimlik tõde näis.

„Kuidas on see ometi võimalik, et naine meest nõnda peksab?“ mõtlesin ma õudselts-nukralt ja läksin hoiatusi end taha poole kuhugi peita tähelepanemata jättes, ette ruumi, mis kõigist ruumidest pimedam.

Suured ukseid vastu mustavat taevast olid avatud ja õõ hallis valguses liikusid mingid mustpunakad hiigla varjud nagu koledad peletisid väljas treppi ees.

„Nad on kodu tulnud!“ sosistas üks siluett inimestest kustki nurgast.

Tarretanult seisin ma kesk hämarat rehealuse taolist ruumi — ja nägin neid siis rahututena, elavatena, üliloomulistena väljas!

„Punakad hiigla hobused, kes nendes esimestes ruumides elavad!“

Ja nüüd alles hakkasin ma hoiatuse järgi taha poole end poetama ja katsusin enese hädaohtu vähendades nagu end petteks troostida ja uskuda, et nemed mind pimedas ei näinud.

Nagu vastuseks selle pääle kostis hobuste kuri hirnumine, kes mingi teadlikkude kerge sõjavankri ette näisid olevat rakedatud ja vabastust ootsid, et sisse tulla.

„Miks teie end ära ei peitnud“ ütles mulle üks hoiatajatest ja noomis mind veel kord kuhugi ära peitma.

Kuid meeltheitvalt vastasin ma:

„Nad ehk n ä g i d mind j u b a!“

Naise peksu alt pääsenud peremees tuli siis ja viimases hädas jooksin ma temale vastu ja palusin:

„Pange vahe uks kinni, ärge laske n e i d siia tagumisesse ruumi“.

„Aga nad t a h a v a d sisse tulla ja ma p e a n nad sisse laskma“, ütles peremees mulle abitult ja näis ka ise kuulduvat selle koleda maja fataalsete seaduste alla ega võinud mind aidata.

Väljas hirnusivad jällegi need koledad hiigla hobused, kelle päralt kogu maa ja need ruumid näisid olevat.

Ma ringutasin sõnutult käsa, hirm halvas hääle.

Peremees aga läks neid sisse kutsuma. Ehk olidgi nemad need sõbrad, kellest ta enne ütles, et see ruum nende päralt on, sest häkki viimselt üles vaadates nägin ma kõrgetes varnades seinal hobuse taoseid rippuvat ja panin siis ka enese ees nurgas heina hunikut tähele.

Mul oli juba nõu heinte alla varjule pugeda kuid õigel ajal tuli veel mõte ja hirmus aimdus:

„Nad tulevad sisse, hakavad heinu sööma ja söövad mind ühes heintega ära“.

Väiksenä, võimetuna nägin end ja meeltheites — ärkasin üles.

Ilmsigi kohutas mind see sümboolne unenägu veel oma koleda tõeolulikkusega.

Marie Heiberg.

Noor-Eestile ja noortele.

Ah Teie noored, Teie noored! Sügavasti liigutatud istun Teie auande ees ja ei oska ütelda, mis süda tunneb.

Te ütlete omas adressis mulle austavaid sõnu, nagu ma neid kuidagi ei ole ära teeninud, Te tilgutate õiemett minu südame pääle, mis ju küll noor olla ja Teiega kaasa tulla tahaks. Teile, noortele, uuele põlvele ja uutele inimestele ei ole mul, lihtsal inimesel, ju midagi anda olnud, muud kui häädi tahtmist, — võimine ei suutnud sellega sammu pidada.

Oma rahvale tahtsin ma midagi anda, oma südant. Ja nüüd löikan ma enam armastust, kui külinud olen. Kuid Teie, noorte lugupidamine on vanale südamele kõige magusam!

Saagu Teile kõigile Teie 60. sünnipäeval niisama palju ära-teenitud austust osaks, kui Teie seda ärateenimata minu pää pääle olete kuhjanud.

A. Kitzberg.

28/XII, 1915.

Vastutav toimetaja: **K. Tüür.** Vastutav väljaandja: **P. V. Epler.**

Дозволено военною цензурою. — Юрвевъ, 6-го января 1916.

Eesti ühiskondlik mõte 1915. aastal.

Tagasivaade.

Ehk küll kogu läinud aasta sõja tähe all liikus ja sõda, kord tõusvat, kord kahanevat ärevust sünnitades, meie seltskonna mõtted enese poole kiskus, kärpides nende tiivu ja halvates ühiskonna loovusjõudu, ning olgugi et meil nii palju energiat pidi kulutama sõjaaja raskuste kergendamiseks, tähtsamate elu tarviduste täitmiseks, põgenemise korraldamiseks, sõjapõgenejatele abiandmiseks jne., kuid siiski tõusis meie „sisepoliitikas“ kesk seda petroleumi, jahu ja suhkruga saamise muresid rida küsimusi üles, mille puhul sõna võeti, harutati, vaieldi. Ei öeldud küll palju, aga selgus nii mõndagi.

Eesti ühiskondliku mõtte keskkohas seisis läinud aastal Eesti ja Balti Saksa vahekorra ja eraldi Eestimaa omavalitsuse küsimus. Sellest kõneldi kõige rohkem ja läbi kogu aasta. Kuid siiski liikus eestlaste ja saksluse vahekorra küsimus õige vähe edasi. Vahekord jäi ikka endist viisi teravaks. Selle eest hoolitsesid sakslased oma järjekindla rahvusliku hoolimatuse ja leppimatusega. Ajakirjanduses naelutati terve rida sellekohaseid fakte kinni. Tartu-Maarja kihelkonna mõisnikud panid Liivimaa Evangeeliumi-Luteri kiriku võimumeeste toetusel kõik rattad käima, et „usklikule kogudusele“ meelevastast õpetajat pääle sundida. Samuti oli lugu Haljalas ja Karusel. Siin ja sääl avaldati Eesti keele vastu vaenlikkust: Tartus maksukogukonna vanema ja tuletõrjajate päämehe poolt, Tallinnas maksukogukonna ja gilde meeste poolt, maal paljudel kihelkonna konventidel. Õpetatud Eesti Selts ei avaldanud vähematki leppida tahtmist, vaid otsustas oma suuropõllumeestest eestseisusega Kõik-Saksa vaimus endiselt edasi purjetada. Ja nii veel hulk teisi samalaadilisi juhuseid. — Kuid samal ajal näis, et osa Balti aadelist mõnesuguse vastutuleikkuse poole hakkab kalduma. Küsimus tõusis Tallinnas, kus üks mõisnikuseisuse liige avaliku sooviga välja astus, et eestlaste ja Balti

saksluse vahekorras vaenulik olek kaoks. Samuti näis Eestimaa aadel oma maaomavalitsuse projektiga valmis olevat osast oma eesõigustest loobuma. Kuid saksluse vaenulikud ülesastumised teiselt poolt ja lähema ning kaugema mineviku kogemused olid üleüldiselt veel küllalt värsked, et siin Eesti-Saksa armastusromaan oleks võinud sündida. Suurem osa Eesti ajakirjandusest vaatas õige kahtlevalt kõigi nende leppimisvõimaluste pääle. Tallinna „Päevalehes“ (nr. 46) arvati, et aadelil ehk tahtmistki ei olla vahekorda eestlastega parandada, sest et ta siin kõige päält oma eesõigustest peab loobuma. Kui aga mõisnikkudel asjaga tõesti tõsi taga on, siis peaks nad oma eesõiguste kaotamiseks ise viibimata samme astuma, muist eesõigusi kohe ilma tasuta ära andma, muist ehk tasu eest, kui seda neile antakse. Nõuti, et aadel ei jääks mitte paljasüleüldiste fraaside juure, nagu see seni olnud, vaid et ta astuks üksikasjalikult küsimuste lahendamisele. „Palja lihtsa helistamisega ei saa midagi ära teha ja kui ta pääegi pikale venib, ilma üksikasjadele ligemale astumata, siis äratub ta kahtlust . . .“ Samuti arvas ka „Postimees“ (nr. 48), et Balti aadelil praegusel ajal tõsist tahtmistki ei olla oma vahekorda eestlaste vastu muuta ja pidas kasutuks nüüdsel silmapilgul Eesti ja Balti Saksa vahekorda edasi harutada, leides parema olevat „vaadata, et meie oma nõudeid Baltimaade olukorra uuendamise kohta kõigepäält oma elunõuete seisukohalt katsumise selgitada, ilma et meie iseäralikult sellest hakkaksime kõnelema, kas ja kuipalju meie selles ühelt ehk teiselt poolt vastu tuldaks.“

Kõige „pahempoolsemale“ seisukohale asus „Pealinna Teataja“, milles leiti kõik sakstega leppimise lootused naiivsed ja põhjendamatud olevat. Sakslaste ja eestlaste ühesminemist takistavat kõige päält see määratu hingeeluline kuristik, mis nende vahel olemas. Leht ütleb polemiseerides „Tallinna Teatajaga“: „Ärgu mingi tulevikus enam ükski eestlane ega Eesti ajaleht sakste juure poolehoidmist nuruma. Jäägu nemad oma kõrkuse juure, meie jääme oma töö juure. Uskuge, et viimane esimene võidab“ (P. T., 51).

Ainult „Tallinna Teataja“ läks Balti sakslastega leppimise küsimuses kõige kaugemale. Ka sääl nõuti aadelilt tegusid, kuid kusagil Eesti ajakirjanduses ei kõneldud nii kindlalt ja otsustavalt leppimise poolt, kui „Tallinna Teatajas“. Näidati mõned aladki, kus eestlastel võimalik olla sakslastega ühes minna, nagu sanitaar-olude, kooliküsimuse korraldamine jne. Iseäranis sündsaks peeti Eestimaa talurahva vabastuse 100-aastast juubeli ühiselt pühitseda. Nii kirjutas „Tallinna Teatajas“ K. P. 28. veebr. (nr. 48): „Kui aga nüüdsel murede ajal, kus kogu haritud ilm uusi väärtusi loob, endiseid aluseid purustab ja uusi koguelu võimalusi otsib, ka meil peaks nii kaua kesas seisnud kodumaa avaliku elu pinda uusi idusid külvatama, ja kui sellest ka ootamata tahaksid need osa võtta, keda praegune mürdlaine niisama näib kohalt ära liigutada tahtvat, nagu teine laine, mis saja aasta eest üle

Euroopa käis, ja mis meile vabaduse tõi, kas peaksime siis meie selle vastu olema, kui see tõke kaduma hakkab, mis meie elu ta loomuliku kiirusega senini edeneda ei lubanud?“ K. P. ei taha juubeliga niisugust „ajaloolist päeva pühitseda, kus kopitanud aktide kallal tõde otsitakse“, vaid Eesti „vaba aastasaja pööripäeval jälle niisamasugust suurt uuenduste järgu algust näha, nagu esimene niisugune saja aasta eest oli ja mille nurgakiviks mõni tähtsam uuendus tuleks seada.“ — Hiljem pettus ka „Tallinna Teataja“ ja kaotas osa oma endisest usust Eesti-Saksa sõprusse. Nii jäi Eesti ajakirjandus läinud aastal Eesti ja Balti Saksa vahekorra paranemise kohta ootavale seisukohale, jäi ootama tegusid.

Ühenduses Eesti-Saksa vahekorra küsimusega tõusis päevakorrale ka Eestimaa maaomavalitsuse uuenduseelnõu. Jättes kõrvale need põhjused, mis võisid Eestimaa rüütelkonda sundida oma maaomavalitsuse eelnõuga esinema, teeme lühikese kokkuvõtte sellest, kuidas Eestis selle uuendusprojekti pääle vaadati. — Meie „juhtiv“ ajakirjandus asus eelnõu vastu häätahtlikule seisukohale, toonitades see juures uuendatud maaomavalitsuse ajutist laadi. „Postimees“ arvas, et „Tallinnamaa omavalitsuse uuenduse kavatsus juba sellepärast väärt on, et sel teel võiksime algusegi Balti maaomavalitsusest kätte saada“ (Pstm., 215) ja et „selle eelnõu maksmapanek meie oludes pool muna tühja koore kõrval tähendaks, milleks senine Balti maavalitsuse korraldus meile on“ (Pstm., 282). — „Rahva laiemad hulgad saaksid ülesehitavas töös oma kanda kindlale pinnale toetada, kuna nüüd kuskilt päälegi ei ole hakata“ (Pstm., 213).

Samale seisukohale asus ka „Tallinna Teataja“, kuid tema kõneles uuendusprojekti poolt hoopis tulisemalt, koguni kiirglikult. See Tallinna leht püüdis igapidi Eesti avalikku arvamist Eestimaa rüütelkonna eelnõu poole võita. Valdadele anti nõu oma koosolekutel endi liikmeid uue eelnõuga tutvustada ja üheskoos komissaride kaudu ülemale poole pöörata, et eelnõu aegaviitmatalt vastu võetaks. Toonitades oma jaatavat seisukohta mõisnikkude kavatsuste vastu, peeti siin lubamatuks igasugune leigus ja „neutraalsus“, ka häätahtlik erapooletus. Katsuti näidata kõiki neid häädusi, mis eelnõu maksmapanemisega kaasa tulevat. Pääle muu saavat uuendusprojekti järele korraldatud maaomavalitsus oma vahekordse valimisviisiga Eesti seltskonnale vististe ka väga hääks kasvatavaks abinõuks, „selle poolest, et ta sunniks kindlasti oma rühma programmist ja huvidest kinni hoidma, et ta edasi-tagasi jooksmise, mis meil harilik hähtus on, varsti võimatuks teeks“ (T. T., 219).

„Pealinna Teataja“ vaatas Eestimaa rüütelkonna projekti pääle kõige eitavamalt. Kahtles ka „Sakala“. Kõige rohkem vaieldi eelnõu vastu „Pealinna Teatajas“ ja „Sakalas“ taktika seisukohalt. Päälinna lehes ja „Vabas Sõnas“ tunnistati see eelnõu, mille järele nii arvurikas maata inimeste kiht maaomavalitsusest eemale saaks tõrjutud, demokratismi seisukohalt täiesti vastuvõt-

matuks. „Pealinna Teataja“ juhtis tähelepanemist veel selle järelandlikkuse ja „vennaliku üksmeele“ pääle tagurlise Balti aadeli seisuse ja „edumeelse“ Tallinna linnavolikogu ja ajakirjanduse vahel, mis avaldus eelnõu „kiirendatud käigul“ vastuvõtmise puhul, ja pahandas Tallinna „kasuliku kauba“ tegijate pääle, et nad, kolgahuvidest juhitud, „separaatrahule“ parunitega alla kirjutavad, mis meie ammu igatsetud soovi, — tervet kodumaad ühiseks poliitiliseks üksuseks muuta, — udusse kaugusse tagandavat.

Seda etteheidet oli „Tallinna Teataja“ kartnud ja ruttas juba ette nõu andma, et Liivimaa tegelased omalt poolt algatuse teeksid, et kui Eestimaa rüütelkonna eelnõu riigivolikogus arutamise alla tuleb, siis võimalik oleks seda eelnõu ka Liivimaa kohta laiendada.

„Pool muna on ikka enam kui tühi koor ja paik ikka parem kui paljas auk“, — niisuguse „ideoloogiaga“ esines Eesti ajakirjandus, kaitsedes Eestimaa rüütelkonna maaomavalitsuse uuendusprojekti. Kõik „häätahtlised aktivistid“ toonitasid, et ka nemad põhjusmõtteliselt üleüldise hääleõiguse poolt olla. Kuid nüüd ei olla midagi parata; tulla sellega leppida, mis antakse. Ja siin, nende harutuste juures selle eelnõu puhul on hakkanud ilmsiks tulema muu seas mõned õige sümptoomilised jooned, ajamärgid.

Meie „kolmas seisus“ hakkab lippu tõstma. Juba tuntakse oma jõudu. Meeleolu on sõjakam. Nii kirjutab „Tallinna Teataja“ (nr. 241), hukka mõistes häätahtlikku erapooletust uuendusprojekti vastu: „Erapooletus ise koguelulistest küsimustes on suur eksitus, on omale poliitilise jõu ja iseteadvuse puuduse tunnistuse andmine.“ — „Tallinna Teataja“ ja teised Eesti „päälehed“ ei taha enam sellesse „suurde eksitusse“ sattuda. Tähendab, on poliitilist jõudu, on iseteadvust.

Pääle Eestimaa maaomavalitsuse uuendusprojekti leidis oodetavaist reformidest Eesti ajakirjanduses üleüldist tähelepanemist veel seaduse-eelnõu Baltimaa talupoegade maaolude korraldamise kohta, mille järele rendimaa sunduslikule müügile tuleb. Selle projekti läbiviimist tervitati kõigilt poolt ja „Postimees“ lubas minister Hvostovile surematu nimegi Balti maaolude korraldamisel, kui see eelnõu seaduseks saab ja seega „uue järgu Balti talurahva vabastuse loos“ sünnitab.

Eesti-Vene vahekorra küsimus liikus läinud aastal muhene misjärgus. Vene seltskonna ja ajakirjanduse vanameelsemas osas näis sündivat siin selles küsimuses miskisugune väärtuste ümberhindamine. Endised eelarvamised eestlaste kohta ja erapoolik valgustus kaotasid päevasündmuste sunnli põhja alt. Vene pahempoolsusel ei olnud siin oma arvamistes palju muuta, sest et need juba enne nagu nii olevate tõsiasjadega kokkukõlas olid. — „Rischski Vestnik“ kirjutab lätlaste ustavustunnistusele alla, sedasama tegi kuberner Korostovets eestlaste kohta jne., oli veel palju teisi sellelaadilisi juhuseid. Kuid siiski ei väsinud abirahadega kalestatud kohalikud Vene ajalehed, „trüud vahid Balti kallastel“

Eesti naabrite õue kiva pildumast. Ja Eesti ajakirjanduses pidi palju tinti ning trükimusta ja ka närvegi kutsutama külalistele, „vagadele ligimestele“ kulutatama. Tuli neile koguni Eesti keele tundagi anda ja „Päevaleht“ pidi Jurkatami ning Viedemannigi appi võtma.

Läinud aasta omandas Vene-Eesti vahekorra loos kahtlemata õige suure tähenduse. Häätahtlikkus ja huvitus eestlaste vastu näib venelaste keskel suurel määral kasvanud olevat, ehk ta küll kaugeltki tarvilise kõrguseni pole tõusnud. Siin torkas aga silma muu seas, sagedasti üllatades, see suur teadmatuse ja ebaõige orienteerutus, mis valitsemas Vene seltskonnas eestlaste kohta. Meie vanematele tegelastele tehti sel puhul etteheiteid, et nad väljaspool omalt poolt midagi ei ole teinud valearvamiste tagasitõrjumiseks ja Eesti olude ning püüete tutvustamiseks. „Postimees“ ruttas vabandama, et selle pääle päris teadlikult ei olla rõhku pandud, olles kindlas arvamises, et rahvas ennast ilma ettevalmistusetagi suudab maksma panna, kui tal selleks aga küllalt elujõudu on. Hää on küll see elujõud ja määratu tema tähtsus, kuid miks siis pahandada, kui meid võõriti mõistetakse? Valitsegu valearvamised; küllalt sellest, kui aga elujõudu on. Kuid läinud aasta on siiski Eestis, nagu teistegi Venemaa väike-rahvaste juures, õige suurel määral kasvanud äratunnet, kui tarvilik on rahvastel enesetuvustamine.

Ühes Eesti-Vene vahekorra küsimusega ei saanud jääda üles kerkimata ka eestlaste riigitruuduse asi. Nende poliitilise separatismi legend naereti välja ja saadeti narririietes tuleriida poole. Osa Eesti tegelasi aga omalt poolt ajasid „küpsuse eksami“ ärevuses, nagu see ennemgi juhtunud, riigitruuduse ja kroonuustavuse mõisted segamini. Suure agarusega rutati demonstratsioone toime panema. Vist ei jätnud ka lätlaste eeskujuga ja „loorberid“ oma mõju avaldamata. Tallinna linnas ja maal pigistati õige südamlilikult lahkuva kuberneriga kätt, muusika, lilled ja tõrvikute saatel. Tartus kinnitati sõprust samalaadilise „rahvusliku suudlusega“. Sel puhul tegi „Postimees“ Tallinna meestele õiglasid etteheiteid, tähendades muu seas, mis ka Tartu meeste endi kõrvadele üleliigne poleks: „Liiga väetiks aga tunnistavad need iseendid ja seda rahvast, kelle nimel nad teatavas mõttes talitavad, kes juba igat väikestki lahkumist nagu mõnda suurt armuandi maani küürutades vastu võtavad“ (Pstm., 284). — Igatahes on need kaks Tartu ja Tallinna „juhtumist“ küllalt iseloomulised selle kohta, kuidas meil praegusel silmapilgul, ennast „maksma panna“ tahetakse.

Vene-Eesti vahekorra küsimuse käärimine läinud aastal meie ajakirjanduses andis küll vähe positiivseid saavutusi, kuid tähtis oli seegi, et ta jälle kord alla kriipsutas, kui selgusetu meil veel oma idapoolse „välispoliitika“ kohta ollakse. Meie ühelgi rühmal ei näi olevat küllalt selgejoonelist, kindlalt läbitöötatud ja põhjendatud „välispoliitilist“ programmi. Oma ilmavaatega kokkukõllasse viidud,

toetavate jõudude õieti hindamisele rajatud ja põhjendatult kavatsetud järjekindlate poliitiliste sammude asemel on meil veel moodus improviseeritud poliitilised jalutuskäigud nagu miskiks ajaviiteks. Kuid nii ei või see kauaks jääda; ja seda on hakatudki ära tundma. Läänud aasta on siin oma osa etendanud.

Meie „sisepoliitilistest“ probleemidest leidis läinud aastal õige laialist tähelepanemist erakondliku erineamise küsimus. Kõige päält tõusis see küsimus üles Jüri Vilmsi kirjutuse puhul „Eesti naiivne kosmopolitism ja rahvuslus“ „Vabas Sõnas“. Võtame selle kirjutuse omas ülevaates ainult faktina, ilma et tema sisulisele harutusele ja vastuvaidlusele minna. J. Vilms asus sõjajalale kõige päält meie rahvuslusega, pidades seda tagurliseks ja teaduslikult põhjendamatuks, ning siis Eesti „naiivsete kosmopoliitidega“, ette heites neile rahvusküsimuse ignoreerimist. Ja lõpuks leidis ta, et Eestis peab tõusma uus rahvuslik-demokraatlik erakond. — Meid ei huvita siin need märkused, mis J. Vilmsi kirjutuse kohta tehti, vaid ainult see, mis meil uue radikaalse rühma ja sellejärelise tarviduse kohta öeldi. Meie „suurekaustaline“ ajakirjandus, arvustades küll ülalnimetatud kirjutust ja selle „nähtuse“ puhul sõna võttes, jättis siiski radikaalse erakonna asutamise küsimuse puudutamata. Ainult „Tartu Päevaleht“ tegi mõne asjaliku märkuse. Mõnel pool, kus ikka veel kalduv ollakse, erakondlikku sõge-sikku mängima, hoiti sellest küsimusest päris põhjusmõtteliselt kõrvale, sest et selleks „veel aeg ei pidanud olema“. „Vähemad Eesti lehed“ võtsid sõna, esite J. Vilmsi kirjutuse puhul; pärast sai selle küsimuse arendamine iseseisvama laadi. Kõige agaram oli siin „Sakala“. Ka tema rõhutas erakondliku erineamise hädapärast tarvilikkust. Kuid sisuliselt läksid „asutamise küsimust“ käsitajad üksteisest diametraalselt lahku. Kui ühelt poolt asuti opositsiooni talupojakultuuri vastu ja loodeti pääsmist ainult modern linnakultuurist, siis asus „Sakala“ hoopis vastupidisele seisukohale. Tema arvamise järele olla uus käremeelne poliitiline rühm, mille tekkimine ainult aja küsimuses olla, kõige päält „kutsutud poliitiliselt kodanlise võimupüüete vastu võitlema“. Ja tema piigiots pidavat „esimeses joones mitte enam maakultuura kindralite, vaid just linnakultuura uute võimukandjate — tõusva ja laiutava suurkodanluse vastu sihitud olema“ (Sakala, 71). Uus rühm pidavat toetama talupoja pääle, kelle ülemvalitsus meie vaimlises kultuurielus küll soovimata ja õigustamata olla, kuid kelle alalhoidlikkusega olla seotud suurel määral ka kogu meie rahva olemise alalhoidmine üleüldse. Nii olla talupojakiht ja tema kaasmõju meie kultuurilises arenemises kaudselt ikkagi eduline nähtus ja talupojakihi hää käekäik otse üleüldise tähtsusega. Võitlus „maakultuura“ alalhoidlikkusega olla alles teise järgu küsimus.

Aasta lõpupoole tuli erakondliku erineamise küsimus uuesti üles. „Postimees“ arvas, et selleks veel aeg ei olla. Praegusel silmapilgul olla tarvis oma jõudusid hädalikkude päevaülesannete

kallale koondada. „Sakala“ pidas seda morali vananenuks ja püüdis „Postimehele“ selgeks teha, kui tarvilik erakondlik korraldamine ja rahva poliitiline kasvatus meil praegu on. Kui aga aeg siiski suuri kokkuleppeid kodumaa pärast nõudvat, siis ei tohitavat „enam erakondlisele korralagedusele edasi ehitada, vaid liitusid ja kokkuleppeid tuleks teha erakondlisel platvormil“ (Sakala, 144). — Samas vaimus kirjutas ka „Pealinna Teataja“ (nr. 293): „Venemaa riigielu seisab uue ajajärgu ees. Rahvaste hiigla sõda avab uued põhivaated. Uus tulevik avaneb ka meile Eesti rahvale. Sellele peame selgete silmadega vastu minema. Me peame teadma, mis meie tahame. Võib olla nõuab meilt elu rohkem ühist jõupingutust, kui kunagi enne. Kuid ainult iseteadlikul ühendusel on kandejõudu. Ja tema juurde pääseb poliitilise kasvatusel läbi. Mis sellest, kui tegelikud ülesanded erakondlise lahutuse all ajutiselt kannatavad. — Edaspidiseks juhtmõtteks olgu: piiri tähised üles!“

Ei tarvitse sugugi J. Vilmsi ja teiste väidetega ühes nõus olla „uue käremeelse rühma“ lähema iseloomu ja ka selle kohta, misuguste ühiskondlikkude kihtide pääle ta peaks toetama, ja „Sakala“ talupoeglise käremeelsuse juures võib arusaamatuses õlgasidki kehitada. Kuid siiski ei või jätta pidamata kõiki läinud aasta mõtteavaldusi meie erakondliku selginemise tarvilikkusest tähelepanemisvääristeks ja tähenduslikeuks, et ka meil selle tähtsa tarviduse äratunne ikka laiemale ja laiemale tungib. Tartus, Tallinnas, Viljandis ja päälinnas on kostmas hüüded: „Piiritähised üles!“

Ka oma „pesunädal“ ei puudunud läinud aastal Eesti ajakirjanduses. Mihkel Rumba andis välja broschüüri „Tallinna kopikaleht ja tema vaimlised isad“ ja sellele järgnes „kah ‚liidulaste‘ sõda“. Sellest lombist läheme mööda. Meie kultuuriloo tulevane kirjutaja ei saa, täites oma kurba kohust, seda valgustamata ja hindamata jätta.

Ei ole tõesti mitte palju olnud, mida meie ühiskondlik mõte läinud aastal juure on loonud. Selleks on olnud paratamatuid takistusi. Kuid siiski on jälle kord allakriipsutatud meie „välispoliitiliste“ küsimuste selgitamatus, millest järeldus — seda kõrvaldada; ja meie sisemises elus on alanud otsimine ja miskisugune selgumise protsess, ehk vähemalt on laiemalt hakatud selle selgumise hädalist vajadust tunnistama. Ja me loodame, et meie ühiskondlikuis füsiognoomiates 1916. aasta lõpul nii mõnigi selgem joon rohkem saab olema kui praegu.

H. Kruus.

Maaomavalitsuse uuenduskatsed Eestis.

Eelpool vaatasime sisuliselt rüütelkonna projekti läbi, näidates ka tema ühe kui teise hääduse pääle. Peab aga tähendama ekstarvamiste ärahoidmiseks, et projektis ka sisuliselt palju sarnast, mida ei või lugeda eeskujuliseks. Kompetentsi kohta tähenda-

sime, et ta lai, milles ta häädu. Lääne-Euroopast teame aga näitusi, et sääl lai kompetents on formuleeritud teisiti: maaomavalitsuse kompetentsi käib kõik, mis kuulub maa hääkäiku, iseäranis aga need küsimused, mis seaduses eriti üles loetud. Sarnasel definitsioonil on see tähtsus, et ta kompetentsi laiaks jätab, teisest küljest aga kaitseb maaomavalitsust administratsiooni omavoli eest sellega, et ta veel eriti loeb üles küsimushaaval kompetentsi. Administratsioon ei saa siis seletuste varal ühte või teist küsimust kompetentsist välja seletada. Riigis, kus tihti seletused täidavad seaduse aset, oleks sarnasel definitsioonil tähtsus.

Eespool kõnelesime vahekorrast, mis olemas administratsiooni ja projekteeritud maaomavalitsuse vahel. Siin peame aga ka tähendama võimalikkude halbuste pääle, mis võivad tõusta olevate ja projekteeritavate määruste tõttu. Kesk-Venemaa semstvos käivad otsused kinnitusele ehk teadaandmisele. Viimasel juhtumisel on administratsioonil kahenädaline protestiõigus. — Pääle selle tähtsaja täidetakse otsused. Rüütelkonna projekti järele aga antakse otsused administratsioonile teada. Temast oleneb, mis kinnitada, mis tähelepanna. Ühtegi tähtaega pole administratsioonil määratud. Ilma administratsiooni vastuseta aga ei saa otsust täita.

Tahtmise juures võib administratsioon panna otsused seisma. See on asjaolu, mis õige tõsise tähtsusega. Niisamuti on projekteeritud imelikult varanduse üleandmine, mis maaomavalitsuse päralt. Need küsimused otsustab segakomisjon, milles liikmeid ühepalju rüütelkonnast ja maakogust, Maakogus aga maksab pariteet ja nii on segakomisjonis rüütleid kolmneljandikku üleüldisest arvust.

„Tallinna Teataja“ ja ta ringkond on ette heitnud Läti eelnoole, see jätvat alles vana valla, seades tema kõrvale uue maaomavalitsuslise valla. Minu arvates võib sedasama öelda ka rüütelkonna projektist. Üuendatavale maaomavalitsusele tuleb sisuks praeguste rüütelkonna asutuste sisu. Väikseks üksuseks luuakse ringkond, mille suuruse määrab maakogu. Tema kõrval jääb aga elama vana vald tema praeguste maaomavalitsusliste ülesannetega. Olles ka ise põhjasmõtteliselt ringkonna poolt, ei saa ma ses punktis sisuliselt Läti projekti pidada halvemaks. Teda peab isegi tunnistama paremaks. Nii need mõned märkused projekti sisu kohta; nad selleks, et neid tuntakse. „Tallinna Teataja“ on ka nimelt mitu korda seletanud, nagu ei saaks projektist öelda midagi sisuliselt. Oleks veel öelda, aga sel pole suurt tähendust. Need puudused pole aga siiski sarnased, mis teeks iseenesest projekti sootuks vastuvõtmatuks.

Mis meile teeb projekti täiesti vastuvõtmatuks, see on valimisõigus. Tema puuduste üle tähendasime ülalpool. Tähendame veel selle pääle, et valimised väikemaksu-maksjate kuurias ka astmelised on. Vaielusis selle projekti üle on selgunud ka Eesti avalikkude häälekandjate seisukohad. Enne kui rääkida taktikast, selgitame nad. Alguses kõnelesid kõik, et nad ka põh-

jusmõtteliselt projektiga ei lepi ja ainult takliliselt selle vastu võtavad. Sellele seisukohale on jäänud avalikult ka „Tallinna Teataja“; sest seisukohast kõneleme ka eelpool. Huvitavalt paljastas oma seisukoha „Päevaleht“. Ma tarvitän „paljastas“ sellepärast, et „Päevaleht“ katsub ka pärast omi mõtteid teisiti tõlgitseda. „Päevaleht“ seletas nimelt projekti arutades, et maksumaksjatel peab sarnane seisukoht olema kindlustatud, et teised neile ei saaks maksusi päälle panua. Kuidas oleks see praegu võimalik? — „Päevaleht“ on pärast seletanud, seda võivat saavutada vahekordse valimisega. Igale on aga nüüd selge, et vahekordne valimisviis seda anda ei või: keda üleüldiselt rohkem, seda ka rohkem vahekordselt. Kes lugenud neid artikleid „Päevalehes“ algusest, see mõistab ka, milleks sarnane seletus. Esimesist kirjeldusist oli selge, et „Päevalehe“ poolt nõuetav seisukord on võimalik ainult siis, kui ikka, kui kuuriad jäävad, mis võimaldavad maksumaksjatele enamuse. Eestis ei ole aga veel, kahjuks, iga ringkond niikaugel, et ta julgeks otsekohele väljenda omi vaateid. Sellest ka „Päevalehe“ proovikivi ja selle pärastine salgamine. Loodame, meie differentseerumine jõuab pea sinna, et juletakse avalikult väljenda omi mõtteid. Pöörame tagasi taktikaküsimusele.

Seletatakse: ka meie pole nõus põhjusmõtteliselt selle eel-nõuga, meie nõuame aga tegelikult teda, sest ta on kättesaadav, kuna aga meie põhjusmõtetele vastav kättesaamatu on.

Kõige päält tõuseb siin vana küsimus opportunismist ja põhjusmõttest. Opportunistid ütlevad: meie käime tasa ja targu, meie ei nõua, mis vastav meie põhjusmõtetele, kuid nõuame, mis samm edasi ja kättesaadav. Teised eitavad sarnast seisukohta ja nõuavad järjekindlat põhjusmõttelist poliitikat. Kummal õigus? Vastus oleneb inimese poliitiliste vaadete tagaseinast. Tagurlised kihid tunnistavad õigeks opportunismi, demokraatlikud põhjusmõttelise seisukoha. Me teame ka, et kui inimesel teatav ilmavaade kujunenud, siis ta ajaloost pea midagi ei õpi. Iseäralise värvi annab olupoliitika veel iseseisvuse väikerahva juures, kus talle tuleb lisaks päälle poliitilise ka rahvuslik opportunism. Ja siis näeme pilte, kuidas kihid ja tegelased, kes kuulutavad enese ainsaiks õigeiks rahvuslasiks, tihti alandavad oma rahvust ja selle kaitseks peavad üles astuma poliitilised rühmad, mida harilikult anti-rahvuslisteks peetakse. Olupoliitika tahab nõuda ainult seda, mis antakse. Kardab pahandada võimul seisvaid ringkonde nõudmistega, mis võiks olla neile vastumeelt, olupoliitika hingeks on kompromiss. Võitluse vastu on ta vaenulik. Tema arvates võib kõnelda tõsiselt ainult vastust sarnasest nõudmisest, mis kättesaadav maksvates oludes. Ei saa oma põhjusmõtet maksma panna, siis pistetakse ta tasku — ootama jääma aegu, mil võimuringkonnad neile peri. Nii ka meil. Pannes aga tähele ajaloos kaugemale edenenu väikerahvaste võitlusi oma ideaalide eest, näeme neid saavutavat omi püüdmisi ainult võitlustes aastate kestes. Ei anna olupoliitika ühelegi väikerahvale mingisugust tõsisemat tagajärge, pole

ta annud, ja oleks tõesti ime, kui ta kord annaks. On seda katsunud Austria rahvad, on seda katsunud Poola lepinglased (ugoda) ja nendel on olnud positiivseks tagajärjeks null, negatiivseks aga hirmus rahva poliitilise teadvuse demoralisatsioon. Erandina võiks ehk vast nimetada Austria poolakaid, kes ostnud tagajärjed teiste väike-rahvaste rõhumise verehinnaga. Arusaamata, keda tahetakse meil müüa. Ja tulise kõrvetava häbiplikina põleb meie teadvuses mõne tegelase ametisse kinnitamine Kolõvanni hinna eest. Mis iganes kuskil on saavutatud, on kätte võideldud aastate kestes: samm sammult käidud, loobumata aga minutikski omist põhjusemõttest. Ikka ja alati seatakse üles omad nõuded, on võitlustagajärg väiksem, siis ei lükata teda enesest, kuid muudetakse võitlustähiseks ja abinõuks.

Salata maha omad põhjused ja nõuda väikest parandust, see tähendab demoraliseerida rahva poliitilist iseteadvust. Ja lõpuks ei saa kätte ometi midagi.

Sarnase olupoliitika juures sünnib rumalaid situatsioone. On erakondi muidugi, mille põhjusemõttele püüetele vastab tema praktiline püüd. Näituseks seesama rüütelkonna eelnõu. Ta võib ka mõnede põhjusemõttele huvidele vastata. Sääli tuleb nüüd olupoliitik, seletades et tema mõtleb põhjusemõttele teisiti, ja nõuab tegelikult sedasama. Mis vahe nende kahe vahel? Missugune segadus rahva mõtetes, vaadetes ja iseteadvuses! Kus saavutatakse sarnase poliitikaga tõsised tagajärjed? Missugused takistused tõsisele poliitikavõitlusele!

Seda kõike ütleme põhjusemõttele.

Aga ka olupoliitika enese seisukohast pole mingisugust tõsist põhjust võidelda kõigest hingest just rüütelkonna eelnõu eest, kui ta põhjusemõttele vastuvõtmatu. Meie olupoliitikute põhjusemõte on ju see, et nõudma peab seda, mis kättesaadav, olles samm edasi. Nüüd tõuseb aga küsimus, miks minnakse omis tegelikult nõudmisesse just projekti piirini, mitte aga samm paremale või samm paremale. Põhjused ju takistajaks ei ole. Mõelduandvaks on ju see, kuidas vaatab võimuringkond ja mis lootused teostamiseks. Ei ole ühtegi kindlust, et just see projekt läbi läheb, et tema kõige kergemalt teostatav. Võib olla on kergemini teostatav eelnõu, milles talupoegil pariteedi asemel enamus, võib olla ümberpöörduvalt. Nii juhtus ka. Ajakirjandusest käis läbi sõnum, et siseministerium olevat eelnõule vastu. Nii on see olupoliitika. Katsu olla küll võimsa tahtmise järele, ei saa siiski alati. Läbiviimise mõttes on üks lootus langenud: ministerium pole poolt. On teised võimsad tegurid, mis lubavad lootust teostamiseks? Meie ei näe neid tegurid, mis tuleks iseenesest takka tõukama. Meie arvates tuleb kõik kätte võidelda.

Kust tuleks ka need toetavad tegurid? Praegu, kus elab Venemaal demokratsiseerumise ja valitsev kiht saksavihkanõu, väliselt vähemalt, tähe all, seovad meie olupoliitikud end Balti feodaalidega. Pääle kõige muu on need olupoliitika herrad oma po-

liitilise silmanägemise tõntsistanud, ajades tegelikku olupoliitikat Tallinna linnaomavalitsuses, sarnast mille pärast veel kaua meie seltskond peab häbenema.

Kui aga sellepärast peab juba eelnõu eest võitlema, et ta samm edasi, siis sünnib ka kentsakaid situatsioone. Peab siis iga edusammu eest võitlema? Kui lastaks praegusse maapäeva neljandik või viiendik talupoegi, kas ka siis?

Missugune on sarnase olupoliitika loogiline lõpp? Mis on tema ideaal? Nõudma peab seda, mis samm edasi ja mis läbi viidav. Esimene küsimus on enam vähem kergelt otsustatav, aga teine? Mis on läbiviidav?

Kes on see prohvet olupoliitikute seas? Mis juhib neid lähimate sihtide määramises? Põhjused peidavad nad ju tasku, kas vast nende poliitiline elutarkus? Meil on aga kõne all olevast eelnõust teada, kuidas see tarkus võib eksida. On vist küll ainus õige tee, mis ka annab täie kindluse: minna ja kuulata ministerriumist viimase kavatsusi ja siis ka neid nõuda. Need oleks siis „läbiviidavad“ ja nendest võiks siis meie olupoliitikud „tõsiselt“ kõnelda. Öeldakse ju ajalugu korduvat. Kas sünnib ka meil see. Kas pööravad meie poliitikud selle juure tagasi, milles süüdistati Grenzsteini: kuulata tagatrepilt järele, mis peab nõudma eeltrepil, hoida kõige eest, mis võiks olla võimuringkondede vastumeelt. Pahandavad viimati ja ei anna sedagi, mis muidu annaks.

Tõesti, on öeldud kord tark sõna: iga rahvas on oma oleva korra väärt.

Mida rohkem kummardad, seda küürakamaks kasvad, ja harivad on neist olupoliitikuist sirged.

(Lõpp).

Jüri Vilms.

Olluse ehitusest.

Inimene, olles loodusega lähedalt seotud, katsub mõttes alati välisest ilmast kujutust, pilti luua. Meremees näituseks joonistab tundmata randade kaardi, mis teda edaspidistes reisudes juhiks ning võõrale, kes neis vettes juhtub sõitma võimaluse annab julgelt ning eksimata orienteerida. Nagu teada, kujutab kaart maapinda tingitult: tema ei anna originaali niisugusel kujul edasi, nagu maal ehk päevapilt. Tarvilik on, et tema üksikud osad teine teisega sidet ja proportsiooni ei kaotaks; ühe sõnaga: täielik kokkukõla peab maapinna ja kaardil kujutatavate osade vahel valitsema. See tingimine on ka nende ettekujutuste kohta maksev, mis meie mõte välisest ilmast loob ning selle „mudeli“ kohta, mis tema ehitab. Kui see mudel nimetatud tingimisi täidab, siis loob ta sääli korra, kus muidu mõttesegadus valitseks ja annab võimaluse järjekindlalt looduse jõudusid inimese tahtmise alla painutada.

Siin tekkib küsimus: kas meie mõttesaadus mõnesugusele reaalsele kujule vastab; kas selle mõttekujutuse taga üleüldise

mingi reaalsus peitub? Need küsimused kuuluvad õieti mõtteteaduse (metafüüsika) valda ja käesoleval juhtumisel pole otsekohest tarvidust nende pääle vastata. Meie peatame siin nende nähtuste juures, mida meie meelte kaudu omame, ja vaatleme ainult looduse kujutust ning selle üksikute osade vahekorde. Metafüüsika ülesanne on palju raskem ja keerulisem, seepärast võis loodusteadus ainult sest momendist alates jõudsamini edeneda, mil ta metafüüsikast lahti löi.

„Seks et meie teadmiste hulk ja anded alatasa kasvaks“ — ütleb tuntud Prantsuse õpetlane Perrin, „on vaja otsida uusi teid (metoode) v a n a meelespidamiseks ning u u e ettenägemiseks“. Vaimuannete seas, mis seks otstarbeks kohased, etendavad kaks pääosa. Üks neist on analoogiate, sarnasuste loomise oskus. Selle abil võime teatud andmete põhjal järeldusi ette ära ütelda. Sel viisil jõudsid Galilei ja Carnot e n e r g e e t i k a p r i n t s i i p i d e¹⁾ juure.

Teine seisab ses, et meie mõttes nägemata mehhanisme võime luua, mis nähtavaid, väga keerulisi fenomeene aitavad selgitada. Selle andele võlgneme tänu a a t o m i t e - õ p e t u s e e e s t . Olluse ehitus huvitas juba ajaloo koidikul mõttetarku. Greeka filosoofia kõige vanemad esitajad olid h ü ü l i k u s e d,²⁾ nad käsitasid pääasjalikult algolluse (Urstoff) küsimust. Nende arvamise järele seisvat kõik kehad ühest algainest koos. Thales pidas niisuguseks algolluseks v e t t . Üks teine hüülikus ütles, et õhk otsitav algollus olla. Anaximandros jõudis juba otsusele, et algollust meile tuntud asjade (kehade) seast ei pea otsima: ta peab midagi lõpmatut, igavest olema. See mõte leidis omale hää pinna Pythagorase ja Xenophanese juures. Sest vaatepunktist välja minnes, et maailm korrapärane s u u r u s on, kus iga osa teisega kokkukõlas, kus kõik ilma kehad matemaatilisel kindlaks määratud teid mööda liiguvad, jõudis Pythagoras otsusele, et a r v a i n s a m m a a i l m a a l g p r i n t s i i p on. Üks oma aja tähtsamatest loodusuurijatest D e m o k r i t o s (sünd. 460 a. enne Kr. Abderas) õpetas, et kõik kehad lugemata hulgast väikestest, nägemata (palja silmaga) kehakestest koos seisavad. Iga niisugune kehake täidab oma ruumi täielikult ja on j a g a m a t u³⁾; sest tulebki sõna a a t o m . Need kehakesed — aatomid lähevad teine teisest kuju ning suuruse poolest lahku.

L u k r e t s i u s avaldas Demokritose mõtteid omas lugulaulus „De rerum natura“ (99. a. enne Kristust) Päämõtet võib kaheks lauseks kokku võtta:

1) Mitte millestki ei või midagi saada.

2) Midagi ei kao: kaduvate kehade osakesed lähevad laiali, tekkivate omad — ü h i n e v a d .

¹⁾ Energeetika printsiipide kohta lähemalt Vaba Sõna № 34 s. a. lhk. 86—96.

²⁾ Sõnast hyle — ollus, materia.

³⁾ Greeka keeli: atomos — jagamata.

Niisuguste väikeste osakeste olemasolu tõenduseks toob Lukretsius mitu näitust: niiske riie kuivab päikese paistel, aga meie ei näe, kuidas veetilgakased „ära lendavad“, järelikult nad on seks liiga väikesed, et meie silm neid seletaks. Sõrmus kulub tähelpanemata mitmeaastase kandmise järele ära; tähendab, loodus avaldab oma tegevust nägemata osakeste kaudu. Et ma-
teeria mitte lõpmatult jagatav ei ole, nägi nimetatud autor järg-
mises asjaolus: kõik kehad lagunevad kergemini kui tekkivad. Kehade lõpmata jagatavust oletades, peame arvama, et lagune-
mine kord nii kaugele läheb, et uute kehade tekkimine võimatuks
saaks. Oma raamatu teises osas seletab Lukretsius aatomite
omadusi ja nende liikumisi. Aatomid on alalises, vahetpidamata
liikumises, mis esialgselt ainult ühetasases lan gem i s e s
läbi lõpmata ilmaruumi seisis, pärast poole aga teine teise vastu
põrgates, muutus liikumine palju keerulisemaks. Kui lugu nii
on, kuidas siis asjade (kehade) nähtavat liikumatust (kind-
lust) seletada?

Seletuseks toob Lukretsius niisuguse pildi: välja pääl on
lamba kari, lambad löövad rõõmsalt kepsu, aga eemalt künka
otsast ei märka vaatleja muud kui valget täppi.

Keskaeg tõi vähe uusi mõtteid aatomismi. Descartes, Robert
Boyle ja Nevton katsusid aatomite hüpoteesi põhjal keemilisi
protsesse seletada, kuid midagi põhjalikku nad sel alal ära ei
teinud. Ut hoogu sai aatomite õpetus ainult Daltoni traktaadi
„*A new system of Chemical Philosophy*“ ilmumise läbi. Pääidee
omandas Dalton Vana-Greeka mõttetarkade töist; tema oma tee-
nus seisab ainult selles, et ta seda õpetust aatomite kaalu määra-
miseks tarvitas, sellega aatomismile teatud praktilise otstarbe
leidis. Selle õpetuse järele seisab iga keha ehk aine lugemata
hulgast, ühesarnastest, pisitillukestest kübemetest, n. n. m o l e -
k ü ü l i d e s t koos; moleküülid on kõige vähemad olluse osad,
millede kogu keha sünnitab. Moleküülide teooria oletab veel,
et kõik moleküülid alaliselt liiguvad, mis siiski sedavõrd piiratud
on, et me seda kindlates kehtes sugugi tähele ei saa panna. Üksikute
moleküülide liikumise siht muutub alatasa, kuid nende
k e s k m i n e liikumise energia on konstans.

Kuni viimase ajani ei olnud ühtegi eksperimentlikku tõen-
dust nende hüpoteeside kasuks ette tuua. Uuemal ajal läks
loodusteadlastel korda moleküülide liikumise tõenduseks ka näit-
likku selgitust tuua: leiti vedeliku osakeste liikumine üles, mis
vedeliku s i s e m i s e s liikumises peitub. Seda liikumist kutsu-
takse „B r o v n i - l i i k u m i s e k s“; ülesleidja, Inglise taime-
teadlase Brovni nime järele. Esialgselt seletas Eksner seda liiku-
mist soojuse vooluste abil, mida preparaadi valgustamine tekitab;
Kvinke katsus seda kapillaarsuse varal seletada, kuid Gouy tõi
nende seletuste puudulikkuse päevalgele ning arvas, et see
liikumine moleküülide võnkumisest oleneb. Gouy vaade on prae-
guse momendini püsima jäänud. Mikroskoobi all mõne vedeliku

sees peent tolmu (näit. tsinki tolmu) tähele pannes, märkame, et tolmu kübemed mitte loodjoones (gravitatsiooni seaduse põhjal) alla ei lange, vaid täitsa korratult liiguvad : nad keerlevad, seisavad, tormavad siis uuesti edasi, ühtepuhku liikumise kiirust ja sihti muutes : mida vähem osa, seda kiiremini liigub ta.

Kirjeldataud liikumine ei olene raputustest ega valguse mõjust¹⁾ ja kestab kuude ning aastate viisi. Kõik need omadused tuletavad hüpoteetilisi moleküülide liikumisi meelde. Kui moleküülide olemasolu oletada, siis jõuame keemiliste arutuste varal paratamatult aatomi mõiste juure. Nii näituseks seisab vee moleküül vesinikust ja hapnikust koos. Ühegi katse abil ei saa meie puhtas vees üle kahe isesuguse osa leida. Neid kahte moleküüli osa, mida meie keemilisel teel lahutada ei saa, kutsutakse aatomiteks²⁾ Aatomi peetakse praegusel ajal lihtaine (elemendi) individuaalste omaduste kõige väiksemaks esitajaks. Et aatomite suurusest vähegi aimu saada, toome siin mõned arvud ette. Perrini järele on ühes kuubik millimeetris (1 mm.) õhus 5000 trilljoni moleküüli. Üheaatomiliste gaaside moleküülide läbimõõt on 0,00001—0,0000001 millimeetrit : 1 cm³ vett sisaldab 10²⁴ moleküüli Ettetoodud arvud kõnelevad liig vähe meie mõistusele : neid on raske näitlikuks, arusaadavaks teha.

II.

Nüüd astume uute nähtuste valda, mille pääle teadus veel liig vähe valgust on heitnud. See on elektri vald. Kas ka siin aatomism maksuv on ?

1881 a. ütles v. Helmholtz omas Faraday kõnes³⁾. „Kui meie hüpoteesi vastu võtame, et elemendid aatomitest koos seisavad, siis ei saa meie järelduse eest kõrvale põigelda, et ka elekter teatud algosadesse, elektri-aatomiteks jagatud on.“ Esialgse mõiste elektri-aatomist omame e l e k t r o l ü ü s i nähtustest.

Iga elektrolüüsi moleküül võib kaheks aatomiks ehk aatomite rühmaks jaguneda, mida i o o n i d e k s kutsutakse. Nii näit., kui meie keedusoola vee sees ära sulatame, siis dissotsieerib teatud arv soola moleküüle negatiivseks kloori ja positiivseks natriumi ioniks. Oige lahjendatud sulatistes on kõik keedusool dissotsieeritud. Kui nüüd sulatisse kaks elektroodi laseme, mis elektri batarei poolustega ühendatud, siis tungivad negatiivsed (kloori) ionid anoodi (positiivse pooluse) ja positiivsed (natriumi) ionid katoodi (negatiivse pooluse) juure. Elektrolüüsi seaduste põhjal kannavad ühevalentlised ionid (nagu vesiniku, kloori, natriumi j. m.) alati ühesuuruse laengu enestega ühes ; kahevalentliste (nagu vase) ionide laeng on kaks korda suurem. Kui meie laengu materiaalsest kandjast lahti ütleme, siis võib ütelda et ühevalentliste ionide laeng enesest e l e k t r i aatomi kujutab.

¹⁾ Teatud määral oleneb ta siiski soojusest.

²⁾ Vesiniku ja hapniku aatomid käesoleval juhtumisel.

³⁾ Faraday auks peetud.

Kiirgamise nähtuste uurimine harvendatud gaasides tõi palju huvitavaid teateid nimetatud mõiste kohta. Hariliku rõhumise juures on elektri säde gaasides välgu kujuline — s. o. tükeldatud. Klaastorus aga, kus rõhumine vähendatud (umbes mõni miljondik osa normaal rõhumisest) muutuvad elektri nähtused hoopis teiseks. Katoodi ümber ilmuvad kiired¹⁾, mis tema pinnaga ristjoones on. Selle koha pääl, kuhu need kiired langevad, hakkab klaastoru fluorestseerima, s. t. saadab endast kiiri (käesoleval juhtumisel rohelist) välja. Need kiired soojendavad ekraani (vaheseina), mis nende teele ette seatakse. Sir Villiam Crooks tuli esimesena mõtte pääle, et need kiired olluse neljandama — kiirgava oleku saadus on. See geniaalne mõte leidis väga umbusklikku vastuvõtmist, sest et tol ajal suurem hulk füüsikutest võnkumiste teooria poolehoidjad olid ja kõiki kiirgamise nähtusi eetri võnkumise varal katsusid seletada. Kuid hilisemad katsed toetasid Crooksi arvamist, nimelt, et katoodi kiired elektriseeritud korpuskulate (kehakeste) pommitamise tagajärg on. Korpuskula kujutab endast negatiivset elektrooni (elektri-iooni), mis ollusest lahku läinud. 1895 a. jõulukuul läks Jean Perrinil korda katsete varal tõendada, et katoodi kiired tõesti negatiivset elektrit edasi kannavad. Magneedi mõjul kalduvad need kiired oma esialgselt teest kõrvale, selle kõrvale kaldumise suuruse järele võib, nagu seda prof. J. J. Thomson tegi, korpuskulate liikumise kiirust ära määrata.²⁾ Samal ajal tõi radioaktiivsete ainete uurimine palju uut materjali juure.

1896. aastal leidis Henri Becquerel mõned ained üles, millel omadus on endast (ilma et väljast poolt energiat juure voolaks) kiiri välja saata. Need kiired on kolme liiki: ühed neist, mida Greeka keele „beta“ tähega märgitakse, on negatiivselt elektriseeritud ja seisavad katoodi korpuskulate sarnastest osakestest koos. Samasuguseid kiireid (korpuskulasi) kiirgavad ka kuumendatud metallid ultraviolet kiirte mõjul välja. Põhjalikumate uurimiste varal jõuti üllatavale otsusele: katoodi korpuskula ja gaaside ionid kannavad sama suurt laengut, nagu vesiniku iooni laeng elektrolüüsi juures, nende mass on aga 2000 korda viimase massist vähem. Hoopis teisel füüsika alal, nimelt optikas, leidis elektroonide teooria õige huvitavaid tõendusid, millede juures siin peatada ei saa.

Missugune on korpuskula loomus? Kas on tema olluse osake, nagu aatom, või midagi muud? Elektriseeritud keha vaadeldes, peab kahte asjaolu silmas pidama: 1) kehal on materiaalne mass, 2) et ta elektriline, on tal veel elektromagneetline mass. Kui keha liigub, siis võib teda teatud mõttes vooluse elemendina ette kujutada; iga muutus vooluse põnevuses, s. t. keha kiiruse ning sihi muutus, on energia välja voolamisega seotud. Nagu eelpool ette toodud, võib korpuskulate kiirust, samuti ka raadiumi „beta“ kiirte

¹⁾ Neid kutsutakse katoodi kiirteks. Nad on Hittorfi poolt a. 1869 üles leitud.

²⁾ Katoodi korpuskulate kiirus on 30.000—100.000 kilomeetrit ühes sekundis.

laengu ning massi vahekorda ära määrata, kusjuures nimetatud vahekord (jaond) seda vähem, mida suurem kiirus kehal on. Et laengu suurus muutmatuks jääb (ta on konstans), oleneb vahekord ainult $m a s s i s t$. Katsete varal on ülihuvitavale otsusele jõutud: korpuskula üle üldise massi muutus on niisugune, nagu oleks temal ainult elektromagneetline mass olemas, järelikult materiaalne mass on null. Teiste sõnadega, elektroon on elekter, millel materiaalne alus (kandja) puudub, tema on selle ümbruse, mida meie eetris kutsume, modifikatsioon. Nii siis on elektroon eetri isesugune olek. Teatud mõttes tuleb teda „materiaalseks“ lugeda, sest tal on $m a s s ^1$) (ehk küll elektromagneetline), nii et elektrooni isesuguseks vahendiks eetri ja olluse vahel võiks pidada.

Kuni viimase ajani katsusid õpetlased füüsilisi nähtusi mehaanilisel teel seletada, näit. Fresneli valguse teooria j. t. Iga nähtust ei suudetud aga mitte rahuloldavalt sel teel ära seletada, Nüüd katsuvad õpetlased mehaanilisi nähtusi ja olluse tekkimist elektri teooria abil seletada. Selle õpetuse järele on energia kandjaks eeter, mis iga üksikut elektrooni ümbritseb, aga mitte ollus; sellega pole veel öeldud, et ollust sugugi olemas ei ole: vaja ainult uult seisukohalt materia mõiste juure asuda. Olluse elektrilise teooria hää külg on tema lihtsus; ta katsub kõiki nähtusi ühisele pinnale viia.

Oredate gaaside ja radioaktiivsete elementide kiirgamise juures leiduvad pääle negatiivsete veel kiired, mis positiivset elektri laengut edasi kannavad. Need kiired lähevad oma loomu poolest negatiivsetest täitsa lahku. Kui Crooksi torukese katoodile kanalid sisse puurida, siis ilmuvad katoodi tahapinnad kiired, mis kanali avaustest välja voolavad; neid kutsutakse kanalikiirteks. Tähepanemist äratav see asjaolu, et massi ning laengu vahekorra mõõtmine ainult kahte liiki korpuskulate olemasolu võimaldab,²⁾ sellepääle vaatamata, missugune gaas torus on. Ühed neist on meile tuntud elektroonid, teised tuletavad heeliumi aatomemeelde, mille sarnased ka raadiumi n. n. „alfa“ kiired on. Rutherford tõendas, katsete pääle põhjenedes, et raadiumi ning muude radioaktiivsete ainete „alfa“ — kiired heeliumi aatomid olla. Võiks ütelda, et positiivsed kiired aatomi lagunemise saadus on. Kuna positiivsed laengud ollusega seotud on, siis eitavad mõned õpetlased üleüldse positiivse elektrooni, kui niisugune olemas on. Nende arvamise järele võivad positiivsed laengud ainult siis esineda, kui negatiivsetest laengutest puudus on.

Nagu tähendatud, kiirgavad radioaktiivsed ained „alfa“ — kiirte näol heeliumi välja, kuid heeliumiioon ei või positiivne elektroon

¹⁾ Mass on üks olluse lahutamata omadustest. Negatiivse elektrooni mass on $0,5 \times 10^{-27}$.

²⁾ Pääle kanali kiirte leiduvad veel teised positiivsed kiired, neid kutsutaks anoodi kiirteks. Reichenheimi arvamise järele olla nende kiirte tekitajad materiaalsed aatomid.

olla, sest et materiaalne, nimelt vesiniku aatom olemas on, millel vähem mass. Võiks Prouti hüpoteesi¹⁾ juure tagasi pöörata ja oletada, et vesiniku ioon positiivne elektroon ongi. Väga võimalik, et positiivne elektroon materiaalse aatomiga nii tihedalt seotud on et teda viimasest lahutada ei saa. Aatomid on elektrooniga võrreldes väga suured: ühe aatomi ruumi mahuks milljard kord milljard elektrooni. Ehk me küll positiivse elektrooni loomust ei tunne, siiski on fakte, mis mateeria elektrilise hüpoteesi poolt kõnelevad. Nimetatud hüpoteesi järele seisaks kõik kehad elektri laengutest koos; järelikult elementide moondumine — transmutatsioon pole lihtne unistus. See idee on osalt ka tõendust leidnud. Raadiumist tekkib gaas, mida raadiumi emanatsiooniks kutsutakse; viimane moondub, nagu seda Ramsay ja Soddy katseliselt tõendasid heeliumiks. Igaühte neist ainetest, s.o. raadiumi, emanatsiooni ja heeliumi peetakse elemendiks. Aatomite lagunemine ei olene suurel määral soojusest, see pole lihtne keemiline lagunemine vaid transmutatsioon, mille juures määratu hulk energiat vabaneb. Meie päevil töötab Sir Villiam Ramsay väsimatalt transmutatsiooni nähtuste alal; tagajärjed on seni õige viljakad olnud. Saadud tagajärjed näitavad, et raskemaid (kaalu poolest) aatome kergemateks muuta saab, tähendab elementide degradatsioon on võimalik. Kas aga vastupidine protsess läbiviidav on (näit. vasest kulla saamine), — näitab tulevik.

Darvin, Lamarck ja Wallace leidsid elavate organismide edinemise printsiibi üles, loodame et J. J. Thomsoni, Ruthefordi, Ramsay j. t. õpetlaste vaearikas töö võimaluse annab seda printsiipi ka anorgaanilises looduses maksvaks tunnistada.

Inimese geniaalne mõttelend aimas juba paari tuhande aasta eest elementide moondumise võimalust. Lukretsius, kellest eelpool jutt oli, ütleb:

„Nunc igitur quoniam certissimi corpora quedam
Sunt quae conservant naturam semper laudem,
Quorum aditu, aut abitu, mutatoque ordine mutant
Naturam res, et convertunt corpora sese.“

(„Kahtlemata on olemas kehad, mis teistesse tungides (ühinedes) ehk välja tulles (lagunedes) või korda (ehitust) muutes, asjade loomust muudavad, ja niiviisi ühed kehad teisteks muutuvad.“)

Väga tabav pilt elektroonide teooriale! Idee, et elekter olluse algaineks võiks olla, on siiski uuema aja mõtte vili.

P. Kogermann.

¹⁾ Prout elas XIX. aastasaja algusel. Tema hüpoteesi järele on kõik lihtained (elemendid) vesinikust tekkinud.

Richard Roht.

„Igaveses Labürindis“ ja „Üksinduse meeleoludes“.

Julgegem enestele tunnistada, et meie viimse kümne aasta kirjanduslik tõus ei ole järgnenud mitte seepärast, et meil mõni suurem kirjanduslik talent oleks ilmunud. Meie kirjanik, varustatuna sama talendi ulatusega nagu enne, on saanud euroopalis-kirjanduslise hariduse osaliseks, nii hästi-kurjasti kui see on olnud võimalik; kirjanduslik ala on kooli- ja kirikuõpetajate, köstrite ja ajakirjanikkude käest ära nihkunud keeleteadlaste kätte; on isegi kirjanikka, kes on taotlenud kõrgemat kirjanduslikku eriharidust.

Meie tunneme seda nähtust ja aega Noor-Eesti nime all, ehk see küll mitte üksi Noor-Eestile iseloomuline ei ole, vaid kogu nooremale põlvele, kelle seas noorestlased on iseteadlikumad noore generatsiooni edustajad. Selle aja iseloomulisem joon on väike kirjanduslik produktsioon, viljatus ahtrus, mõistuslik ülekaal loovas töös. Meie paremad luuletajad Enno, Suits, Grünthal, meie paremad prozaikud Tuglas ja Tammsaare on viljatud.

On mitmel korral avaldatud arvamist, et nende kirjanikkude viljatus, lopsakusetus oleneb mõistuse ülekaalust, intellekti üliarenemisest. Teatavas mõttes, millest allpool kõneleme, on sel arvamisel oma alus, kuid veider näib vabandus, et Tuglas ehk Suits seepärast vähe kirjutavad, et nende intellekt on üliarenenud. Oleme isegi olnud samas arvamises ja otsinud väljapääsu viimaste aastate kirjanduslikust tardumisest opositsioonis mõistuse ülivalit-suse vastu.

Kuid see oli eksitus. Ei või juttugi olla meie juures liig suu-rest kirjanduslikust haridusest, ei või kunagi sest hirmu tunda, et liig intellektuaalseks saadakse, kui ollakse talendi omanik. Missugune koomilikkus! Ollakse suure talendi omanik, aga ei kirjutata mitte ühtegi hääd tööd. Intellekt ei laskvat kirjutada. See läbi saadakse isegi ette panna kannataja mask. Väidakem pigemini, julgegem enestele tunnistada: meie kirjanduse keskpärasus, puisus, kuivus, ahtrus, kainus, lõtvus, maotus, tehtus, virilus, vördjus ei olene mitte kirjanikkude intellekti ülivõrsumises, vaid tugeva ta-

lendi puuduses, loova jõu väiksuses. On arusaadav, miks just meie paremad kirjanikud-luuletajad vähe produtseerivad. Kirjanduslik haridus, mille omandamiseks palju aega kulutatud, ei lase nõrgast talendist inspireeritud töid mitte valmida, ei lase neil sündida. Hääd, sarnast millega oleks nõus intellekt, aga suudab talent vähe anda, ehk sugugi. Siin on tõesti miskisugune traagika varjul; häda, kui see on koguni tõuline, nagu mõnelt poolt seda on kardetud.

Iseenesest ei ole aga intellekti arenemises, ka kõige suurema mõeldava kirjandusliku hariduse omandamises mingisugust hädaohtu varjul, ses ei peitu miskisugust traagikat, kui selle juure paarub see jumalaist kaasa antud intuitsioon, see talendi esikülg.

Siis mitte intuitsioonile, vaid intellektile võlgname oma kirjandustõusu. Kuidas oleme sellelegi tänulikud! Kui palju väärtust sellelegi on, seda näeme alles siis, kui oleme tarvilises kauguses käesolevast ajast. Arvake maha praegune aeg, arvake maha haritud intellekt meie paremate kirjanikkude juures, ja meil ilmuks palju rohkem raamatuid, kuid kahtlemata palju-palju halvemaid. Nooruse ülimeelikkusega ja trotsikkusega võime ka seletada G. Suitsi omal ajal ilma paisatud kahjatsust, et kellegagi kirjandusliku hegemoonia pärast pole heidelda, et ühtegi väärtumat aujärelt ära pole heita. Kuid ärgem pekskem puruks enne ebajumalaidki, kui igavene tõejumal veel ei ole ilmunud. Ja kes meist teadis, et igavene algus ennast mitte ebajumalates ei olnud avaldanud?

* * *

Ei ole ühegi kirjaniku vastu seltskond nõnda vaenuline olnud kui Rohti vastu. Mitte üksi seltskond, vaid ka kirjanikud on teda arvustades oma rahu kaotanud. Selle tõeasja juured peavad peituma sügavamal kui Rohti andetuses, mille tõekstunnistamisel külmast rahust ja vaikimisest oleks küllalt olnud. Miks ei ole „Igavese Labürindi“ autorit kui väärtusetut lastud saada Õunapi saatuseliseks?

Kahtlemata on Rohti kirjandusliku toodangu hindamisel kirjaniku trotslik isik seltskonnas rohkem arvesse võetud, kui seda tööde arvustamiseks tarvis oli. Kõige selgema proovi seesugusest arvustamise viisist annab F. Tuglas „Vaba Sõna“ (nr. 7/8 — 1914), kus täiesti lubamata ütelsi tarvitatakse mitte kirjatööde, vaid autori kohta. Kirjaniku töö sarnastatakse kirjaniku isikuga ja arvustus asub väljaspoole kirjanduslikku arvustust.

See sarnastamine oli teha seda kergem, et kirjatööde katkendlikkus, närvlikkus vastas enam-vähem kirjaniku otsivat, seltskonda ignoreerivat ja minaülistavat iseloomu.

Kuid Rohtil seisab sama tee ees kui Tuglaselgi. Intellektuaalseks muutumine. Ja ainult siis, kui Rohti Sturm und Drang läbi jõuab, võime ligema ja kindlama otsuse tegemiseks astuda arvustuslaua taha. Kui Roht läbi on teinud oma kirjandusliku

märatsemise aastad, kui ta on kaineks muutunud, siis selgub meile isegi, mis tema selleaegses toodangus ehtsat ja mis on võltsitud.

Autorilt, kes kahekümne aasta vanaduses sarnaste suurte küsimuste lahendamisele on avatletud, kihutatuna ja õigustatuna oma hingelise struktuuri poolest, nagu seda naise ja mehe vaheline võitlus on, mis ei ole mitte ainult suguvaheline heitlus, nagu see on Tuglase esimesis töis, vaid mis muutub heitluseks kahe äärmiselt terava isiku vahel, kes on aetud kui sugud, kui seltskondliku instinktiga inimesed üksteist omandama, endasse sulatama, aga kes seda mitte ei saa oma isiku kui lõhkumata üksuse, kui teisesse sulamatu teravuse pärast; autorilt, kel terve rida kuulsaid eelkäijaid on ses küsimuses, mitte üksi Przybyszevski, kelle jäljendamist talle on etteheidetud, vaid ka skandinaavlased Strindberg, Hamsun, Obstfelder, sakslane Kellermann ja mitmed teised poolakad, nagu Tetmayer, kes kõik sama küsimust on valgustanud — noorelt autoorilt ei või nõuda, et ta mõjude alla langemata tegutseda võiks, päälegi siis, kui tema oma hingelaadi poolest neile sugulane on.

Meie näemegi seda. Huvitav probleem, küllalt sügavalt võetud, küllalt andumisega käsitatud, murdub ilukirjandusliselt amorfseks ette. Kuid juba sarnase probleemi, mis sügavama ilma vaate põhjale rajatud, edustamine on kahtlemata suurema väärtusega nähtus meie ideetus, nukuteatrilises ja mängukannilises tipi-tapi kirjanduses.

Roht ei ole oma tööde juures mitte palju mõtelnud. Ta on nad kirjutanud, aetuna silmapilksetest meeleoludest, veel esialgsete selgumata nägemuste kihutatuna, on nad enamasti ühel ööl valmis kirjutanud ja nii jätnud. Mingisugust viimistlemist ei ole nende tööde juures olnud, sest see käis tolleaegse Rohti vaate vastu, millest ta ise kirjutab märkuses „lgav Lab.“ lõpul: — „Ning selles seisab just üks autori iseäraldus, et ta neid pilta, mis ta omades töödes pakub, ainult ükskord, luues, värvirikkalt üle elada võib. Siis saavad kujud sõnu ja vormisi sellest tagavarast, mis autoris olemas on. Ning autor ei usalda iialgi muid vormisi, kui neid, mis loomise eksaas enesele valinud.“

Kui ka see õige on, et loomise ekstaasis ülevamad vormitud ideed vormid võtavad, kuid täiesti puutumataks tunnistades kord kirjutatud tööd on Roht jätnud omad tööd viimistlemata, on nad andnud palavalt ilma kätte. Selle läbi on tööd ainult kaotanud. See on Rohti esimene pahe.

Teine Rohti pahe on kompositsiooni nõrkus. Kõige parem ses mõttes on „Katastrophe“, kus rasked, kogni reaalsed, naturalistlikud pildid on loogilises järjestuses Rohti tegelased tulevad kustki, meie ei tea seda, räägivad, vehklevad kätega, meie näeme seekordset meeleolu, millele meie andumegi, meie maitseme intuiivselt sisendatuid looduspilta, kuid autor ei anna meile mingisugust seletust kõige selle kohta. Ja

sellest tulebki see nähtus, et suurem hulk lugejaid ja arvustajaid „lgav. L.“ ja „Üksinduse meel.“ ainult poseerimist ja ebamääraseid suuri sõnu nägid. Rahulikule ja tähelepanelikule lugejale ei võinud see silmi vahele jääda, et need katkendid, need meeleolud intuiitiivselt kirjanikule sisse antud olid, et nende vahel sala, nägemata side on, mis Rohti intellekti arenedes, kordkorralt selgemalt nähtavale tuleb. Nüüd tundub tõepoolest, nagu oleks rida pärlid, nende keskel ka järele tehtud, rohuski järele aetud.

Tõsi küll. Ka mõned neist üleval mainitud kirjanikkudest ei põhjenda oma kangelaste sõnu, kuid nende käsitatud katkendid kangelaste elust muutuvad usaldavateks, sest et meie nende andi usume. Meie võiksime terve rea väljavõtteid teha „lgav. L.“ nimelt looduse kirjeldustest, üksikutest jutustustest, mille taga heliseb kuulmata viis, see sõnamatu, mille kaasheli iga tööle oma väärtuse annab.

Tuglase ja Rohti teed on sarnased, ainu vahega, et Tuglas kui vanem ees käib. Ka Tuglas algas omi kirjutusi sõnade tegemisega, seepärast, et sõnad nii ilusad olid. Kuid nende sõnade taga hõõgus siiski midagi. Siis tuli Tuglasel teadlikuks saamine, intellektuaalseks muutumine. Ja alles nüüd võime meie umbkaudu arvata, mis meil Tuglaselt loota. Rohtil on see aeg alles ees. Intellektuaalseks muutumisel hakkab ikka kordkorralt see kunstitööd siduv kuldõng nähtavale tulema, mille taga pärlid on aetud. See juures võetakse järelkatsumise alla kogu helmestik, heidetakse ära mis vale, puhastatakse tuhmunud helmed. Seda teeb intellekt. Praegu käsikirjas olev novell lubab tõendada, et see protsess Rohti juures täies hoos on käimas. Kui kahte katset, „lgaveses Labürindis“ ja „Üksinduse meeleolusid“ kui kunstitöid mitte-kordaläinuiks tuleb tunnistada, siiski võib näidata, et need anderikka kirjaniku esikatsed on, kelle omapärasus nimetatud katsete järele seisab põhjamaa sügise hääbuvate helgete intuiitiivne mõistmises ja edasiandmises metallilistel fraasidel.

Kui meie edaspidi Rohti usaldama oleme õppinud ja tema kangelasi tundma saanud, siis tunduvad meile poosid loomulikudena, sõnad saavad oma täisuse ja praegune salajane mustaräästa viis saab kandvuse. Meie ei näe enam poosi ses, kui Roht „Prälüidiumis“ patoseerib, vaid leiame ses kõige selgema intuiitiivse läbielamise kirjelduse, mida see ainult õigeks tunnistab, kes sarnast läbi elanud.

— Ja igavene määratus puudutas mind kesk valgevärvilist ööd. Ma kadusin ära tundmata kaugustesse, kus ei ole raskust ega valu. Huuled jänuselt avatud, silmad laiuli lahti, nagu ära seletatud — nii seisin ma sääl. Ma ei tundnud oma inimlikka kalduvusi. Tuksatus käis läbi mu keha ükskord, teinekord. Ning kätt kõrgele tõstes tegin ma risti märgi — Aamen, aamen! Au olgu suurtele väljadele hämaras lõpmatuses, igavestele mõistmatustele olemise labürindis.“

Ei see ei ole poos, see on sümboolne shest lõpmatuse poole, igavese ja üleminematu poole. Miks ristimärgi? Meie ei saa seda ära seletada, aga tunneme ses selgesti oma hinge mõõtmata ookeani tuule tõmbust. Võiksime tuua terve rea puhtaid intuitsioonist sisendatud pilta, kuid loobume üleslugemisest.

Kuna Tuglase kirjaniku talendis intellekt tugevam on kui intuitsioon ja selles Tuglase traagika seisab, võib Rohti siiski vastu pidine hädaoht ähvardada, oletades väikest temas intellektuaalsust, mille oletamine aga on varajane nii noore kirjaniku juures. Kuid nüüd tahaksin jääda oma isikliku arvamise juure, et Rohti talendi intuiitiivne külg sedavõrd küllalt tugev on, et intellekti arenedes anda paremaid töid kui meiseni proosa kirjanduses üleüldse on lmunud.

* * *

Vahepääl on Roht andunud uutele ideedele, ehk pigemini pööranud kõige vanemate juure, vaadeldes neid uue laienenud ja süvenenud ilmamõistmise valgusel.

Veel vanas sihis pidi ilmuma kogu novelle „Taganejad“, millest novell „Sügise ööl“ juba 1914. aasta suvel enne sõtta minekut oli kirjutatud. Ka ses novellis saab kangelane ohvriks, langeb võitluses oma isiku ülemite igatsuste pärast; kuid stiil ja toon on täiesti muutunud. Autor tõmbub kordkorralt tagasi, asemele tuleb sündmustik, mille leidmises enne Rohti nõrk külg avaldus. Kuid nüüd on, nagu autor teatab, ta kunstiliselt neist huvidest väljas. Tema kangelased ei taha enam elust taganejad ega ohvid olla, vaid ellu tagasitulejad, et kätte maksta. Nii jääb novell „Sügise ööl“ ainukeseks novelliks „Taganejate“ kogus, lõppedes seekord vaese kõrtsitüdruku kurva saatusega, kellele, jumal teab mispärast, kõrtsi muda vaimlisest ja kehalikust läpastusest välja ihkav hing antud, mis üksiku nimeta rändaja vaiksist sõnust otse lõkendama lööb, jõudu saades oma isiku pühamate tundmuste eest surmale vastu minna; ja autor läheb täiesti muutunud ümbruses, stiilis üle oma ammuigi igatsetud romaanile „Kättemaksmisele“, millest ta ise kirjutab: „Ohvid ei lase end enam hävitada, vaid hakkavad ise hävitama. Nad ei kata end moraaliga, vaid töötavad puhtalt otsekui saatanad. Ning detailid peavad kohutava saama. Nad peavad puudutama ka meie boheemi ilma ja kodanlust. Peavad nii mõnegi kriitiku ja ajakirjaniku tüüpuse andma ja nii mõnegi moraali skandaali taevasse tõstma.“

Elust taganejad pööravad ellu, kättemaksmisele.

Kas nendega ühes ei pöörü kirjanikki, nähes kiires ja püsimatuse reaalsust ka kõige suuremaigi unistuse kehastuse ainukest võimalust?

Emile Zola.

Tööseisak.

(Le Chomâge).

Hommikul, kui töölisel töökotta tulevad, leiavad nad ta külma, nagu hävinemise kurbusest musta. Tagapool suurt saali vaikib masin oma kõhnade kätega, liikumata ratastega ja ta soetab sinna juure veel nukruse, tema, kelle hingamine ja kõikumine harilikult kogu maja vahvalt töötava hiiglase südamelöökidega elustab.

Peremees tuleb alla oma väikesest kambrist. Kurvalt lausub ta töölistele:

„Lapsed, täna ei ole tööd . . . Tellimisi ei tule enam; igalt poolt saan ma vastukäska, varsti jääb kogu mu kaup alles. See detsembrikuu, millest lootsin, see suure töö kuu, ähvardab teistel aastatel kõige vägevamaid ettevõtteid. Kõik tuleb lõpetada“.

Ja nähes töölisi koju tagasimineku hirmul üksteise otsa vahivat, homse nälja hirmul, lisab ta tasasemal häälel:

„Ma pole egoist, ei, ma vannun teile . . . Mu seisukord on sama hirmus, võib olla, veel hirmsam kui teil. Kaheksa päeva jooksul olen viiskümmend tuhat franki kaotanud. Lõpetan täna töö, et mitte kauem enesele hauda kaevata. Te näete, ma räägin teiega kui sõber, ma ei varja teie eest midagi . . . Homme juba, võib olla, on kohtuametnikud siin. See ei ole meie süü, kas pole tõsi? Me oleme lõpuni võidelnud. Ma tahtsin teid sel raskel tunnil aidata, kuid nüüd on lõpp, ma olen võidetud, mul pole enam leiba teistele jagamiseks.“

Siis annab ta neile kätt. Vaikides suruvad seda töölisel. Ja mõneks minutiks jäävad nad sinna rusikaid kokku pigistades oma tarbetuid tööriistu vaatlema.

Teistel hommikutel, valgest päale, laulsid viilid, vasarad tagusid rütmiliselt, kuid kõik see näib nüüd juba pankroti põrmus suikuvat. Neid on kaksikümmend, neid on kolmkümmend perekonda, kes tuleval nädalal ei söö. Mõnel vabrikus töötaval naisel on pisarad silmis. Mehed tahavad enam kindlana paista. Nad näitavad endid südina, nad lausuvad, et Pariisis nälga ei surda.

Siis, kui peremees nad üksi jätab, ja kui nad näevad teda kaheksa päeva jooksul küüru vajununa välja minevat, võib olla, veel suurema õnnetuse muljutud, kui nemad seda tunnistavad, lähevad nad ükshaaval minema, lämbudes selles ruumis, kõri ummistatud, külmus südames, nagu läheksid nad surnu toast. Surnu, see on töö, see on suur sõnatu masin, mille luukere seisab õnnetust kuulutavalt varjus.

Tööline on väljas uulitsa kividel. Ta on kaheksa päeva jooksul tööd leidmata trotuaarisid tallanud. Ta on käinud uksest ukseni, pakkudes käsa, pakkudes pihkusid, tervelt end ükskõik mis

tööle pakkudes, kõige viletsamale, kõige karedamale, kõige surmavamale. Kõik ukсед on ta ees suletud.

Siis pakub tööline end poole palga eest tööle. Kuid uksi ei avata talle mitte. Ta töötaks üksipuhas mis tasu eest. See on tööseisak, hirmus tööseisak, mis kuulutab surma pööningu kambritele. Hirm on kõik käsitööd seisma pannud, ja raha, see va' raha on kadunud.

Kaheksa päeva järele on kõik lõppenud. Tööline on viimse katse teinud ja ta tuleb pikkamisi tagasi, käed tühjad, viletsuse rõhutud. Vihma sajab; Pariis on tol õhtul kohutav oma poris. Ta sammub vihma ujutusel, seda märkamata, tundes ainult nälga, seisatadas, et vähem kiirelt koju jõuda. Ta on üle Seine'i kalda kummardunud; mustad veed jooksevad kestva müriinal; valged vahu piisad pudenevad vastu sillasammast. Ta kummardub enam, ta all voolab määratu joom, metsikut hüüdu talle heites. Ta nimetab kõige selle alatuks ja läheb minema.

Vihm on möödas. Ehtekaupluste aknail loidab gaas. Kui ta ruudu lõhuks, haaraks ta peoga aastate jaoks leiba. Restoranide köögid valendavad ja valge musseliini eesriiete taga silmab ta inimesi söömas. Ta kiirendab sammu, ja piki trahterisi, sealihapoodisid, pagariärisid, piki kogu seda maiast, näljatundidel end näitavat Pariisi jõuab ta aguli.

Et naine ja väike tütar hommikul nutsid, lubas ta neile õhtuks leiba. Enne öö algust ei julganud ta tulla neile ütlema, et valetas. Ikka sammudes küsib ta endalt, kuidas ta sisse astuks, mis ta neile jutustaks, et nende kannatust kinnitada. Kuid kauem ei või nad enam söömata jääda. Tema katsuks seda küll, kuid naine ja väikene on liig armetud.

Ja silmapilguks kerkib tal mõte kerjata. Aga kui mõni daam või herra tast mööda läheb, ja kui ta mõtleb kätt sirutada, paa-tuvad ta sõrmed ning kõri ahastub. Naelutatult jääb ta trotu-aarile, kuna inimesed *comme il faut* end ümber pööravad ja teda joobnuks arvavad, nähes ta näljast metsikut nägu.

Töölise naine on alla ukse lävele läinud, väikest üleval ma-gama jättes. Naine on õige kõhn, ning kirjus sitsi riides. Ta väriseb jääsetel uulitsa puhangutel.

Tal pole enam midagi korteris; kõik on ta Mont-de-Piété'sse*) viinud. Kaheksast tööta päevast on küll, et maja tühjendada. Eile müüs ta kaltsukaupmehele aluskotist viimse peotäie villu; nõnda on aluskott lõppenud; täna pole tast enam muud kui lõu-end. Sellegi oli ta aknale riputanud, et tuule sissepääsu takis-tada, sest väikene köhib väga.

Mehele ütle mata oli ta oma poolt teenistust otsinud. Kuid naise on tööseisak veel valjemalt tabanud kui mehi. Trepikojas

*) Pandimaja.

on õnnetuid, keda ta kuuleb öösiti nutvat. Üht neist nägi ta trotuaaril seisvat; keegi teine on surnud; keegi kolmas on kadunud.

Õnneks on tal hää mees, abikaas, kes iial ei joo. Nad on veel rahul, kui surnud ajad neilt kõik ei röövi. Võlausaldused on ta kaotanud: tal on maksa pagarile, vürtspoodnikule, puuviljamüüjale; ta ei julge isegi enam kauplusest mööda minna. Päälelõunakul läks ta õe juure, et kahtekümment soud lainata; kuid ka säält leidis ta seesuguse viletsuse, et sõnalausumata nutma puhkes; ja nad mõlema, ta õde ja tema, nutsid kaua koos. Siis, välja minnes, lubas ta neile pala leiba tuua, kui abikaas millegiga tagasi jõuab.

Kuid abikaas ei jõua tagasi. Vihma sajab, naine põgeneb uksele; rasked tilgad peksavad ta jalgu, vee tolm tungib läbi ta vileda riide. Ajuti valdab teda kärsitus; ta astub välja, vihma ujutuse pääle vaatamata; ta läheb uulitsa otsani, et näha, kas ei silma seda, keda ta ootab, kaugel kõnniteel. Tagasi tulles on ta läbi märg; ta paneb käed juukstele, et neid kuivatada; veel kannatab ta lühikeste palaviku värinate raputustel.

Tulevad ja minevad kõndijad tõukavad teda. Ta teeb end õige väikeseks, et mitte kedagi tülitada. Meesterahvad vahivad talle näkku; ajuti tunneb ta sooje hinge uhke, mis kergelt ta kaela puudutavad. Kogu kahtlane Pariis, uulits oma poriga, ta heledad valgused ja vankrite müra näivad tahtvat teda haarada ning jökke visata. Tal on nälg, ta on kogu ilmale. Ta vastas on pagar, ja naine mõtleb üleval magava väikese pääle.

Siis, kui viimaks abikaas ilmub, vargsi piki majasid rutates, vajub naine kokku, ja silmitseb kartlikult meest.

„Noh, muidugi!“ kogeleb ta.

Mees ei vasta midagi, längutab pääd. Siis astub naine esimesena üles, kahvatu kui surnu.

Väikene ei maga üleval mitte. Ta on üles ärganud, ta mõtleb laua nurgal lõppeva küünlajupi vastas. Ja ei teata, mis õudne ja südantlõhestav sünnib selle seitsmeaastase plika koltunud ning tõsijoonelisel, valminud naise näol.

Ta istub sängi aset täitva kasti äärel. Ta paljad, lõdisevad jalad on ripakil. Ta haiglased tite käed hoiavad rinna vastu teda katvaid hilpusid. Ta tunneb sääli põletust, tuld, mille ta kustutada tahaks. Ta mõtleb.

Tal pole olnud iialgi mängukanniseid. Ta ei või kodust minna, sest kingad puuduvad. Ta meeliskleb, kuidas ema teda enam väiksenäna olles päikese paistele asetask. Kuid see on juba kaugel. Nad olid sunnitud ümber kolima, ja sellest ajast pääle näib talle, kui oleks vali külm läbi maja uhanud. Pärast polnud ta kunagi rahul; alati oli tal nälg.

See on midagi sügavat, kuhu ta vajub, võimata mõista. On siis kogu ilmal nälg? Ta on küll püüdnud sellega harjuda, kuid ta pole võinud. Ta arvab end liig väikese olevat, et tarvis on suureks saada selle teadmiseks. Ta ema teab kahtlemata seda asja, mida laste eest varjatakse. Kui ta julgeks, siis küsiks ta emalt, kes teid nõnda olema saadab, et teil siin nälg on?

Ja siin on kõik nõnda inetu, siin kodu! Ta silmitseb akent, kus aluskoti riie liigub, paljaid seinu, lonkavaid toariistu, kogu seda põõningu häbi, mida tööseisaku lootusetus veel enam rüvetab. Oma teadmatuses usub ta unistavat soojadest tubadest ilusate säravate asjadega; et seda näha, sulle ta silmad; ja läbi õhukeste laugude muutub künla helk suureks kulla hiilgeks, kuhu ta minna tahaks. Kuid tuul puhub, ja läbi akna uhab säärane õhuvool, et kõhahoog ta matab. Ta silmad on pisaratest kalkvel.

Toona tundis ta hirmu, kui teda üksinda jäeti; nüüd ei tunne ta seda mitte, see on talle ükspuhas. Kuna eilest saadik söönud ei oldud, arvab ta, et ema alla leiba otsima läks. Siis lõbustab teda see mõte. Ta lõikab leiva õige pisikesteks tükki; ta võtab neid pikka, ükshaaval. Ta mängib leivaga.

Ema on tagasi tulnud, isa on ukse sulenud. Väikene silmitseb väga imestanult mõlema käsi. Ja et nad kaunikeste aja jooksul midagi ei ütle, kordab ta laulval toonil:

„Mul on nälg, mul on nälg.“

Isa on pimedas nurgas kätega pääst kinni haaranud; ta jääb sinna rõhutult, õlad järskude, vaiksete nuuksumiste raputatud. Pisaraid varjates on tulnud ema väikest magama uinutama. Ta katab teda kõigi korteris leiduvate riidehilpudega, ta palub teda mõistlik olla ning magada. Kuid laps, kelle hambad külma käes lõgisevad, ja kes tunneb rinnus tuld valusamini põletavat, muutub õige südakaks. Ta hakkab ema kaela kinni ja siis, pehmelt:

„Ütle, ema“, küsib ta, „mispärast on meil ometi nälg?“

Prantsuse keelest: **Alb. Saaberg.**

G. de Maupassant.

Toolipunujanna.

Lõpetati jahi hakatussöömist marquis de Bertransi juures. Üksteistkümmend kütti, kaheksa noort naisterahvast ja kohalik tohter istusid suure valgustatud laua ümber, mis puuvilja ja lilledega kaetud oli.

Hakati armastusest kõnelema ja suur vaidlus tõsis, see igavene vaidlus küsimuse üle, kas tõsiselt armastada võib ainult ükskord või mitu korda. Toodi näitusi inimeste üle, kes tõsiselt ainult kord olid armastanud; toodi aga ka teisi näitusi inimestest, kes sagedasti armastanud olid ja kirglikult. Mehed tõendasid üle-

üldiselt, et kirk nagu haiguski mitu korda üht ja sedasama olevust võib tabada, ja nii kõvasti, et kui mõni takistus vahele tuleb, ta surma võib tuua. Ehk küll selle vastu midagi ette tuua ei olnud, kinnitasid siiski naised, kelle arvamine enam luule kui vaatlemise pääl põhjenes, et armastus, tõeline armastus, suur armastus ainult üks kord surelikku tabada võib, et see armastus välguga sarnane on, et süda, mida ta puutunud on, selle järele nii tühjaks, lagedaks, põlenuks jääb, et ükski muu suur tundmus, isegi ükski unistus sääl enam uuesti idaneda ei võiks.

Marquis, kes palju armastanud oli, võitles selle vaate vastu elavalt.

— Ma ütlen teile, et võib mitu korda kõigest ihust ja hingest armastada. Te toote mulle näituseks inimesi, kes armastuse pärast enda ära tapnud, tõenduseks, et teine kirk võimata on. Ma vastan teile, et kui nad mitte seda lollust ei oleks teinud, enda elu võtta, mis neilt iga võimaluse uueks patusadamiseks ära võttis, nad kindlasti terveks oleks saanud; ja nad oleks uuesti seda hakanud ja ikka, kuni nende loomuliku surmani. Armastajatega on lugu niisama kui joojatega: kes joonud on, joob ka edaspidi — kes armastanud on, armastab edaspidigi. See on terveniste temperamendi asi.

Võeti tohter vahekohtunikuks, vana Pariisi arst, kes maale elama asunud oli ja paluti teda oma arvamist ütelda.

Temal ei olnud ühtegi niisugust.

— Nagu marquis ütles, on see temperamendi asi; mis minusse puutub, siis olen ma kirge näinud, mis viiskümmend viis aastat kestis ja mis ainult surmaga lõppes.

Marquisei proua löi käed kokku.

— Kui kaunis see on! Ja missugune unistus niiviisi armastatud olla! Missugune õnn viiskümmend viis aastat nii palava ja kestva tundmuse kütkes elada! Kui õnnelik pidi see mees olema ja kuis pidi ta elu õnnistama, see, keda nii viisi armastati?

Tohter naeratas:

— Te ei eksi mitte armuline proua, kui arvate, et armastatud isik mees oli. Te tunnete teda, see on Chouquet isand, linna apteker. Aga ka seda naist tundsite teie, see oli vana toolipunujanna, kes iga aasta lossi käis. Aga ma teen asja pea arusaadavaks.

Naiste vaimustus oli langenud; ja nende mossi tõmmanud nägu ütles: „Vuih!“ — nagu oleks armastus ainult peenetele, valitud inimestele omane, kes üksi kohased on korraliste inimeste huvide jaoks.

Tohter hakkas jutustama:

— Mu kutsuti kolme kuu eest selle vana naise surmavoodi juure. Ta oli meie linna jõudnud vankriga, mis talle maja asemel oli ja mida mära vedas, keda te ka näinud olete; ta järel käisid ta kaks suurt musta koera, ta sõbrad ja vahid. Preester oli ju sääl. Ta tegi me oma testamendi täitjateks, ja et oma viimast tahtmist meile

arusaadavaks teha, jutustas ta meile kogu oma elu ära. Ma ei tea midagi iseäralikumat ja hinge kütkestavamast.

Ta isa oli toolipunuja ja ta ema seesama. Tal ei ole kunagi kindlasti seisvat katust päa kohal olnud.

Väikse lapsena hulkus ta ümber, räbalates, söödikutes ja so-pane. Külla sisseminekul, kraavi kaldal peeti kinni; hobune päästeti vankri eest lahti ja lasti rohtu närima, koer magas, pää käppadel; ja väike laps väherdas rohus, seni kui isa ja ema, teeäärse jalaka varjus, kõik kogukonna lagunened istmed ära parandasid. Selles liikuvast elumajas ei kõneldud palju. Pärast mõnda tarvilist sõna, mis sellele öeldud, kes majasid mööda pidi jooksuma, hüüdes: „Toolipunuja! Toolipunuja!“ hakati oma tööd tegema, nagu näo vastu või külge vastu. Kui laps õige kaugelt läks, või mõne küla poisijõmpsikuga kõnelema hakkas, hõikas teda isa vihane hää jälle tagasi: „Kas sa saad siia tagasi, lapsepõnn.“ Need olid ainukesed õrnuse sõnad, mis ta kuulis.

Kui ta suuremaks sai, saadeti ta lagunened istmeid kokku-korjama. Siis läks tal korda väikest tutvust mõne poisikesega teha; aga nüüd olid need ta uute sõprade vanemad, kes oma lapsi toorelt ära kutsusid: „Kas sa saad siia võllanägu! Et ma sind enam selle sandilapsega kõnelema ei näe!“

Sagedasti pildusid poisikesed teda kivikestega.

Naisterahvad andsid talle vahel mõne sou ja ta hoidis nad hoolega alal.

Ühel päeval — ta oli üksteistkümmend aastat vana — kui ta jälle meie poole tuli, puutus ta surnuaia taga väikse Chouquet'ga kokku, kes nuttis, sest et üks seltsimees temalt kaks soud ära oli varastanud. Need väikese kodanlase pisarad, üks nendest, keda ta oma vaeses väikeses pääkeses alati rahulistena ja rõõmsa-tena oli ette kujutanud, tegid ta meele segaseks. Tütarlaps astus ta juure ja kui ta poisi nutu põhjuse teada sai, viskas ta tema käte vahele kõik oma kogutud raha, seitse soud, mis poiss müidugi mõista vastu võttis, oma pisaraid ära pühkides.

Siis rõõmust hull, oli tal julgust poissi musutada. Et poisike tähelepanes raha luges, laskis ta seda sündida. Et tütarlaps nägi, et teda tagasi ei tõugatud ega löödud, suudles ta teda uuesti; ta kaisutas teda kõigest südamest. Siis jooksis ta minema. Mis selles väikeses pääs sündis? Kas teda sellepärast see väike poisike külge tõmbas, et ta temale oma terve sandi varanduse oli ohverdanud, või sellepärast, et ta poisikest esimest korda omas elus õrnalt suudelnud oli? Salapärasus on ühesugune nii suurte kui väikeste juures.

Kuude kaupa unistas ta sellest surnuaia nurgast ja sellest poisikesest. Lootuses teda uuesti näha, varastas ta oma vanemaid, näppas siit ühe sou, säält teise, kas töö äraviimise korral või toidu ostmisel.

Kui ta tagasi tuli, oli tal kaks franki taskus, aga ta ei saanud muud kui väikest aptekert näha, puhtalt riides, isa poodi ruutude taga, kahe suure punase vedelikuga pudeli vahel.

Tütarlaps armastas teda veel rohkem, külge tõmmatud, liigutatud ja vaimustatud selle värvilise vee helgi ja säravate kristallide toreduse läbi.

Tütarlaps hoidis oma kustumata mälestust omas südames ja kui ta poisikesega kokku puutus järgmisel aastal, koolimaja taga, kus ta seltsimeestega palli mängis, jooksis ta tema juure, haaras ta kätega kinni ja suudles teda nii tormiliselt, et poisike hirmu pärast huluma hakkas. Et teda rahustada, andis tütarlaps talle oma raha: kolm franki kakskümmend santiimi, päris tõsine varandus, mida poiss suurte silmadega vaatles.

Poiss võttis selle raha vastu ja laskis end kallistada, kui palju ta tahtis. Neli aastat otsa kadus kõik ta kogutud raha poisikese taskusse. Ta võttis raha rahulikult vastu ja laskis end selle eest suudelda. Ükskord oli seda kolmkümmend soud, ükskord kaks franki, ükskord jälle kaksteistkümmend soud (ta nuttis südamevalust ja häbist see üle, aga aasta oli halb olnud), ja viimane kord viis franki, suur ümmargune rahatükk, mis teda rahustatult naerma pani.

Tütarlaps ei mõtelnud enam muu kui poisikese pääle; ja poiss ootas teda nüüd ka teatava kärsitusega ja jooksis tütarlapsele vastu, kui ta teda nägi, mis tütarlapse südame rõõmu pärast hüppama pani.

Siis läks poiss ära. Ta pandi linna kooli. Tütarlaps sai selle teada, osavalt järelepärides. Ja ta tarvitas otsata palju kavalusi, et oma vanemate teekonda nii muuta, et nad kooli vaheajal siia tuleks. Tal läks see korda, aga kogu aasta kavaluste läbi. Kaks aastat ei olnud ta poissi näinud, ja ta tundis ta ainult vaevaga ära, nii oli poiss muutunud, suuremaks kasvanud, ilusaks läinud, auupakkumist äratav oma kullaste nõopidega kuues. Ta tegi, nagu ei näeks ta tütarlaps ja astus tast uhkelt mööda. Tütarlaps nuttis selle üle kaks päeva; ja sest ajast kannatas ta alalõpmata.

Iga aasta tuli tütarlaps siia tagasi; käis poisist mööda, ilma et sõandanud oleks teda teretada, ja ilma et poiss väärt oleks arvanud teda vaadatagi. Ta armastas teda pööraselt. Ta ütles mulle: „See on ainus mees, keda ma maa pääl olen näinud, tohtri herra; ma ei tea, kas teisi üleüldse olemaski on.“

Tütarlapse vanemad surid ära. Ta pidas nende ametit edasi, aga ta võttis endale kaks koera ühe asemel, kaks hirmust koera, kellele keegi vastu ei julgenud panna.

Ühel päeval, kui ta sellesse külla tagasi oli tulnud, kuhu ta süda oli jäänud, silmas ta noort naist, kes Chouquet poest välja astus tema armastatud mehega käsikäes. See oli ta naine. Noormees oli abielus.

Selsamal õhtul viskas noor toolipunuja enda tiiki. Üks hiljaks jäänud joodik õngitses ta aga välja ja viis apteeki. Noor

Chouquet tuli alla, tegi nagu ei tunneks ta teda mitte, võttis ta riidest lahti, õõrus teda ja ütles kareda häälega: „Aga te olete ju hull! Ei või ometi nii rumal olla!“

Seda oli küllalt, et teda terveks teha. Ta oli temaga kõnelnud! Toolipunujanna oli kauaks õnnelik.

Noor Chouquet ei tahtnud oma töö eest mingit tasu võtta, ehk küll toolipunujanna seda tungivalt pakkus.

Nii läks ta terve elu mööda. Ta parandas toolisid, Chouquet pääle mõteldes. Iga aasta vaatas ta aptekrit läbi akna ja tal sai viisiks tema juurest oma rohte osta. Nii viisi sai ta armastatud olevust ligidalt näha, kõneles temaga ja andis talle veel raha.

Nagu ma teile hakatuses ütlesin, suri toolipunujanna sel kevadel ära. Kui ta mulle selle kurva loo ära oli jutustanud, palus ta mind selle kätte, keda ta nii kirglikult oli armastanud, kõik oma eluajal kogutud vara anda, sest et ta ainult tema pärast oli töötanud, vahel nälgideski, et ainult mõnd soud paigale panna ja kindel olles, et ta tema pääle saab mõtlema, ükskordki, kui ta surnud on.

Ta andis mulle kaks tuhat kolm sada kakskümmend seitse franki. Ma jätsin preestriile kakskümmend seitse franki matmise kuludeks ja võtsin ülejäänud raha enda kätte, pärast seda kui naisterahvas hinge oli heitnud.

Järgmisel päeval läksin ma Chouquet poole. Nad hakkasid parajasti pruukosti võtma, teine teiselpool lauda, paksud ja punase näoga, apteegi rohtudest lõhnavad, kõrgid ja eluga rahulolevad.

Mind paluti istuda; pakuti kirsiveini, mis ma vastu võtsin; ja ma hakkasin oma asja liigutatud häälel jutustama, uskudes, et nad nutma hakkavad.

Nii pea kui apteker aru sai, et see vander, see toolipunujanna, see sandinaine teda armastanud oli, kargas ta meelepahaga püsti, nagu oleks talt ta lugupidamine, ausate inimeste austamine, ta intiimsem au äravarastatud, mingi õrn ja peene asi, mis talle veel kallim oli kui elu.

Ta naine, kes niisama hirmus vihane oli kui meeski, kordas vahetpidamata: „See naisenäru! see naisenäru! see naisenäru!... Ilma et oleks võinud mingit muud sõna leida.“

Apteker oli püsti tõusnud; ta sammus pikkadel sammudel laua taga, ilus müts ühe külje pääl. Ta kogeles: „Kuis võib sellest aru saada, tohter? Missugused hirmsad asjad ühele mehele? Ma ei tea, mis teha? Oi! Kui ma ta eluajal seda oleks teadnud, oleks ma tema sandarmitel lasknud puuri pista. Ja ta ei oleks säält enam pääsenud, ütlen ma teile!“

Ma olin otse põrutatud oma vaga külaskäigu tagajärgede üle. Ma ei teadnud, mis teha ja mis ütelda. Aga ma pidin enda pääle võetud kohustuse täitma. Ma ütlesin: „Ta palus mind oma kogutud raha, mis kahe tuhande kolme saja frangini tõuseb, teile anda. Aga nagu ma aru saan, näib see teile väga vastumeelt olevat, sellepärast on võib olla parem see raha vaestele anda.“

Nad vaatasid mulle otsa, nii mees kui naine, mitte jõudes oma meeleliigutust valitseda.

Ma tõmbasin raha taskust välja, viletsa raha kõigist maadest ja kõigist raha seltsest, kuld ja mitmesugust segust soud. Siis küsisin ma: „Kuis te otsustate?“

Chouquet proua hakkas esimesena kõnelema: „Aga et see selle naise viimane tahtmine oli . . . näib mulle et meil õige raske on seda tagasi lükata.“

Mees. õige kohmetu, sõnas: „Me võiks sellega me lastele ikka mõnd asja osta.“

Ma ütlesin kuivalt: „Tehke nagu tahate.“

Mees ütles: „Andke siis, kui ta teil seda on käskinud teha; me leiame kahtlemata juhuse sellega midagi hääd ja kasulikku korda saata.“

Ma andsin raha kätte, jätsin jumalaga ja läksin.

Teisel päeval tuli Chouquet minu poole ja ütles järsku: „Aga ta on veel oma vankri järele jätnud, see . . . see naine. Mis te sellega mõtlete teha?“

— Mitte midagi, võtke ta endale, kui tahate.

— Väga hää; see on mulle just sünnis; ma teen sest onni oma aeda. — Ta läks ära. Ma hõikasin talle järele: „Tal jäi veel hobune ja kaks koera ka järele. Kas te neid ei taha?“ Ta jäi seisma ja ütles üllatatult: „Aga ei; mis ma nendega tegema hakkam? Tehke nendega, kuis ise arvate.“ Ja ta naeris. Siis andis ta mulle käe, mida ma pigistasin. Mis teha? Ei ole mitte hää, kui tohter ja apteker maal vihamehed on.

Koerad võtsin ma enda juure. Preester, kel suur tall oli, võttis hobuse. Vanker on Chouquet'! onniks; ja selle raha eest on ta viis raudtee obligatsiooni ostnud.

See on ainuke sügav armastus, mis ma oma elus olen näinud“.

Tohter jäi vait.

Marquise proua, silmad pisarais, ohkas: „See on kindel, et ainult naised mõistavad armastada!“

Prantsuse keelest:

K. Martinson.

Anno Domini MDCCCC XIV.

Põud üle maa käis kõrve kuum:
kõik leilis keefis; auras ruum,
kus jätis kulus kõrbend jälje,
nälg — kaksik õde rabas välje.

Keskpäeval helge päike suri:
hää! rahvast rääkis: »tuleb kuri . . .«
Täht ilmus sabaga . . . kõik häda näifis,
hirm hinge ahasajal täifis.

Nii härdalt palus rahvas taevast,
 et päästaks, sõjast, karkust, vaevast —
 kuid taevad vaikisid: . . . ilm oli rikkes:
 ta rakendati sõjaikkess!

Ja »homo sapiens« kui kaotas aru
 kesk rasket vaikust enne maru;
 kui koopaelanik, kel pole särki,
 ta kannab neetud Kaini märki . . .

Kultuuri maske ainult peetis —
 veel täna inime instinkti ketis;
 ta muutis ilma verelombiks,
 musttuhat ohvri hekatombiks.

Rind rinna, teras tera vastu
 »kultuuri inime« ei astu:
 nad roomasid kui kahepaiksed,
 kui siugud öösel saagil vaiksed . . .

Ja muinasjutu lendav madu
 tuld alla hingas, kuulisadu.
 Kust lendas üle, auras vare,
 Ükskõik kas kindlus, kirik, tare . . .

Üks vette vajus, nii kui aer,
 hull vägistatud naese naer . . .
 All roomas tappes inimene hull,
 ja taevast piirles raisakull . . .

Aug. Alle.

Saunamehe õhkamine.

Sume tuba, tuhmilt tuli vilgub —
 Pakitsevad jalad, selg ja käed . . .
 Murra nii, et hīgi, veri ilgub —
 Siiski vaevale töödest edu näed.
 Külma ja puudus, alalised mured —
 Need siin imevad meist elutuld . . .
 Orja, orja . . . Viimaks nälga sured —
 Jäljetult sind varjab külm maamuld.
 Kes siit vabalt tõusta meist küll suudaks?
 Selle kõrb paradüüks looks —
 Tuleks aeg ja kõiki, kõiki muudaks.
 Valgust, inimsust ka meile tooks.

Aug. Könning.

Trükivead: H. Visnapuu luuletuses „Langes lund, langes verist lund“ (V. S., nr. 9, lhk. 163, 16 rida ülevalt) peab olema „valuastel“ pro „valvaste“ ja sama autori luuletuses „Ballil“ (V. S., nr. 10/11, lhk. 307, 18 rida alt) peab olema „klaarõunalised“ pro „klaronnalised“.

Vastutav toimetaja: **K. Tüür**. Vastutav väljaandja: **P. V. Epler**.

Дозволено военною цензурою. — Юрьевъ, 12-го февраля 1916.